

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA
ANADOLU’NUN SOSYAL VE SİYASÎ HAYATI
(1923-1940)

Fırat Karagülle

2502060065

Tez Danışmanı

Prof. Dr. M. Fatih Andı

İstanbul, 2012

İSTANBUL
2012
T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Fırat KARAGÜLLE Numarası : 2502060065

Anabilim/Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D. Danışman Öğretim Üyesi: Prof. Dr. M. Fatih ANDI
Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Tez Savunma Tarihi : 10.08.2012 Tez Savunma Saati : 14.00

Tez Başlığı : "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Anadolu'nun Sosyal ve Siyasi Hayatı (1923-1940)"

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **35. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Kazım YETİŞ		Kabul
2- Prof. Dr. M.Fatih ANDI		Kabul
3- Prof.Dr. Kemal YAVUZ		Kabul
4- Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER		Kabul
5- Doç.Dr. Ali Şükrü ÇORUK		Kabul

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA ANADOLU’NUN

SOSYAL VE SİYASÎ HAYATI (1923-1940)

Fırat Karagülle

ÖZ

Yenileşme dönemi Türk edebiyatında Anadolu konusunun, metinler içinde ağırlıklı yer bulması ve sistemli bir bakışla ele alınması Cumhuriyet sonrası gerçekleşmiştir. Bu çalışmada, 1923-1940 yılları arasında yayımlanan romanlar arasında Anadolu’yu mevzuu yapanlar konu edilmiştir. Romanlardaki Anadolu’ya dair malzemelerin tespitinden sonra bu malzemeler üç bölümde değerlendirilmiştir. Bölümlere geçmeden evvel Giriş kısmında, Anadolu konusunun Cumhuriyet’e kadarki dönem edebiyatına nasıl yansıdığının kısa tarihçesi ve ülkede Cumhuriyet sonrası yaşanan değişimler üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, romanlara mekân seçilen Anadolu coğrafyasının sınırları belirlenmiş ve kahramanların Anadolu coğrafyasıyla nasıl tanıştıklarının cevabı aranmıştır. İkinci bölümde, romanların Anadolu’yu nasıl bir sosyal çevrede gördükleri değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise siyasî açıdan Anadolu konusunun romanlara nasıl yansıdığına bakılmıştır. Son kısım olan Sonuç bahsinde ise çalışma kapsamındaki yıllar içinde Anadolu’nun, romanlardaki ele alınış seyrine dair genel bir değerlendirmeye gidilmiştir.

ANATOLIAN SOCIAL AND POLITICAL LIFE IN TURKISH

NOVEL OF THE REPUBLICAN PERIOD (1923-1940)

Firat Karagülle

ABSTRACT

Afterwards republic declaration, Anatolia issue of modernization epoch Turkish literature is occurred to profusely taking place in texts and standing systematically point of view. In this study, Anatolian themed novels have been investigated which published between 1923 and 1940. It has been determined of Anatolian materials in novels, and after that, these materials are classified by three parts. Before the parts, in the introduction, it is accentuated to short history of Anatolian theme how reflected on until the pre-republican epoch and transformation in the country. At the first part, borders of the Anatolian that chosen as a location for novels determine and the response of how heroes meet with the Anatolian geography searches. At the second part, it is evaluated that how novels see the Anatolian in what kind of social environment. At the third part, it is examined how the issue reflects the political façade. The conclusion assessments about Anatolian pertaining to treating of novels within the scope of dissertation over the years.

Ön Söz

Yenileşme dönemi Türk edebiyatının Anadolu konusuna sistematik bir çerçevede yönelişi ve değerlendirmeler getirmesi Cumhuriyet’le olmuştur. Kimi zaman “Memleket Edebiyatı/Memleketçi Edebiyat” ya da “Anadolucu Edebiyat” gibi adlandırılmalara gidilen bu dönemde, Anadolu’yu tanıtan, muhtelif yönlerden sorgulayan çalışmalar kaleme alınmıştır. Sonraki yıllarda bu süreç, farklılıklar kazanacağı “Köy Edebiyatı” akımıyla devam edecektir.

Bu çalışmada, 1923-1940 arası yayımlanan romanlardan içeriğini Anadolu konusuna hasredenler ele alınmıştır. Ancak romanlarda konunun, bir tema ağırlığını taşıması aranmış; yoksa çalışma, motif düzeyinde bir inceleme yöntemine açılmamıştır. Anadolu’yu veya Anadolu’daki bir yerleşimi, sosyal ve siyasî hayatına anlam oluşturacak boyutta değinmeden sadece isim ya da vak’aya zemin olarak kullanmış, olay gelişiminde Anadolu kimliğine dair yeterli bir bilgi vermemiş, bir-iki cümlelik göndermelerle iktifa etmiş romanlar bu çalışmaya dâhil edilmemiştir (*Kıskanç Gözler*, *Şüpheli Aşka Galipsin*, *Beni Af Et*, *Külhanî Edipler* gibi) Bununla beraber, verilen yer isimlerinin açık ve muayyen olmadığı, Anadolu sınırları içinde olup olmadığı hususunda şüphe uyandıran romanlar değerlendirme dışı bırakılmıştır. Burhan Cahit Morkaya’nın ilk baskısını farklı bir isimle (*Kurbağacıklar* 1335) Cumhuriyet öncesi yaptığı ve sonradan ufak birkaç değişikliklerle yayımladığı *Aysel* romanı, çalışmamız sınırları dışında tutulmuştur. Yine Anadolu coğrafyasını Misak-ı Milli sınırları içinde bir yarımada olarak aldığımızdan, konusu Trakya bölgesinde geçen romanlar (*Siyah Örtü* gibi) bu çalışmada yer almamıştır.

Edebiyatın dönemleştirilmesinde, herkesin kesin sınırlarla belirlenmiş bir ayrımı kabul etmesi çoğu kere mümkün olmamıştır. Bundan dolayı Cumhuriyet devrini, edebî faaliyetler itibarıyla dönemlere ayırmada farklı yaklaşımlar ortaya konulabilmiştir. Bunlardan birisi de Cumhuriyet’in ilk yıllarını kuşatacak bir

sınırlama olarak –ki bizim de bu çalışmada itibar ettiğimiz- 1923-1940 arası zaman dilimidir. Bu yılların, esas itibariyle, kendi politik gerçekliğine sahip Atatürk devrini içermesi, ülkeyi derinden etkileyecek II. Dünya Savaşı öncesi olması mezkûr yılları sosyal ve siyasî olguları bakımından kendisinden sonraki dönemden farklılaştırmaktadır. Zira 1940’lı yıllar iç ve dıştaki siyasî gelişmeler, köy enstitülerinin kurulması, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yetişmiş neslin, yeni bir sosyal profil oluşturması noktasında farklı bir düşünüşü ve duyuşu sanatta yansıtmış/yaratmıştır. Ayrıca Atatürk’ün ölüm tarihi olan 1938’le bu süreci sonlandırmamamızda, neşredilen bir romanın yazar muhayyilesinde oluşumunun belli bir zamana ihtiyaç duyması ve üstyapısal alandaki gelişimlerin doğuracağı sonuçların toplumda yankısını bulmasının nispeten bir zamana bağlı olması gerçeği de vardır.

Çalışmanın amacı, sosyal ve siyasî hayatını nirengi noktası yaptığımız Anadolu’nun, Cumhuriyet sonrasının düşünce ve kültür ortamına nasıl yansıdığını romanlardan hareketle ortaya koymaktır. Bu sebepten öncelikle, konuyu oluşturacak romanların tespiti yapılmıştır. Roman bibliyografyası hazırlanmasında Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, İSAM ve Milli Kütüphane katalogları başta olmak üzere, muhtelif bibliyografılar ve monografik çalışmalar taranmıştır. Temin edilebilen romanlar arasında çalışmamıza malzeme olabileceklerin birinci baskıları (ilk baskısına ulaşılamayan *Üç Kızın Hikâyesi* gibiler hariç) okumaya esas alınmıştır.

Tezin “Giriş” kısmında, romanların oluştukları şartları anlayabilmek için Cumhuriyet dönemi siyasî ve sosyal ortam üzerinde durulmuştur. Değişen hayat, kopuş-süreklilik ekseninde kısaca değerlendirilmiştir. Bununla beraber Anadolu konusunun anlamlılığı bağlamında, yenileşme dönemi edebiyatımızda Anadolu coğrafyasına yer veren belli başlı çalışmalardan yola çıkılarak Cumhuriyet’e kadar bir kronoloji oluşturulmuştur. Birinci bölümde, romanlara konu Anadolu coğrafyasının sınırları belirlenmiş ve kahramanların, Anadolu coğrafyasıyla nasıl tanıştıklarının cevabı aranmıştır. İkinci bölümde, konusunu Anadolu’dan oluşturmuş romanların sosyal çerçevede Anadolu’ya nasıl bir bakış getirdikleri tespit edilmiştir. Sosyal ilişkiler ve ortaya çıkardığı sosyal, kültürel, ekonomik yapılar -romanların öncelikleri nispetinde- değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise siyasî yönüyle

Anadolu'nun roman sayfalarına nasıl yansıdığı incelenmiş; siyasî idare ve halk arasındaki iletişime/etkileşime yer verilmiştir. Özellikle savaşların, Anadolu coğrafyasının son yıllardaki değişmez bir gerçeği olması romancıların da dikkatleri çerçevesindedir.

Yukarıda belirtilen plan doğrultusunda hazırlanan çalışmanın fikir düzeyinde oluşturulması ve ortaya çıkarılmasında değerli katkıları bulunan, eleştirileriyle yönlendiren danışman hocam Sayın Prof. Dr. M. Fatih ANDI'ya saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Çalışmalar esnasında karşılaşılan zorlukların giderilmesinde yardımlarını esirgemeyen Tez İzleme Komitesi üyeleri hocalarım Sayın Prof. Dr. Kâzım YETİŞ'e, Prof. Dr. Hasan AKAY'a ve ayrıca Doç. Dr. Ali Şükrü ÇORUK ile Yard. Doç. Dr. Nuri SAĞLAM'a da saygı ve teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca bir başka teşekkürü de tez malzemelerinin temini aşamasında önemli desteğini gördüğüm Sayın Dr. Çilem TERCÜMAN'a sunarım.

Fırat KARAGÜLLE

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Öz (Abstract).....	iii
Ön Söz.....	v
İçindekiler.....	viii
Kısaltmalar.....	xi
Giriş.....	1
1. BÖLÜM: ANADOLU COĞRAFYASI VE ROMAN KAHRAMANLARININ ANADOLU COĞRAFYASIYLA İLİŞKİSİ.....	18
1.1. Anadolu Coğrafyasında Yetişen Kahramanlar.....	22
1.2. İş Sebebiyle Bulunma.....	35
1.3.Seyahat-Münzevî Bir Hayat Arayışı Sebebiyle Bulunma.....	41
1.4. Savaş Sebebiyle Bulunma.....	47
1.5. Ailevî Sebeplerle Bulunma.....	53
2. BÖLÜM: SOSYAL MESELELER ETRAFINDA ANADOLU.....	58
2.1. Anadolu'nun Toplumsal Yapısı.....	58
2.1.1. Geri Kalmış/Sıkıcı Bir Mekân Olarak Anadolu.....	59
2.1.2. Ağa-Eşraf Hâkimiyetindeki Anadolu.....	78
2.1.3. Anadolu İnsanın Din Anlayışına Bakış.....	93
2.1.4. Sosyal İlişkiler Açısından Anadolu-İstanbul Mukayesesi.....	107
2.1.5. Kadın-Erkek İlişkisi Yönüyle Anadolu'da Hayat.....	129

2.1.5.1. Anadolu Kadının Sosyal Hayat İçindeki Yeri.....	130
2.1.5.2. Evlilik Bahsi.....	134
2.1.6. Ötekileşen ve Ötekileştirilen Bir Unsur Olarak Azınlıklar.....	140
2.1.7. Cumhuriyet’le Anadolu’da Başlayan İmar Faaliyetleri.....	149
2.2. Anadolu’daki Ekonomik Yapıya Dair Bakışlar.....	153
2.2.1. Anadolu’da Çalışma Hayatı.....	153
2.2.2. Anadolu’nun Ekonomik Açından Geri Kalmışlığı.....	161
2.2.3. Cumhuriyet Sonrası Değişen Ekonomik Yapı.....	164
2.3. Anadolu’da Eğitim-Öğretim ve Kültürel Hayat.....	182
2.3.1. Eğitim Durumu ve Faaliyetleri Açısından Anadolu.....	183
2.3.1.1. Yanlış ve Yetersiz Eğitim Politikalarına Eleştiri	185
2.3.1.2. Cumhuriyetle Değişen Eğitim.....	199
2.3.2. Anadolu’nun Gelenek-Görenekleri ve Eğlence Tarzı	206
3. BÖLÜM: SİYASÎ VE İDARÎ MESELELER ETRAFINDA ANADOLU’YA BAKIŞ.....	223
3.1. Merkezi İdarenin Anadolu Karşısındaki Tutumu.....	223
3.1.1. Anadolu’ya İlgisizlik.....	224
3.1.2. Vergi ve Asker Kaynağı Olarak Anadolu.....	235
3.1.3. Halk-Bürokrasi (Memur) İlişkisi	244
3.1.4. II. Meşrutiyet ve Anadolu.....	263

3.1.5. Cumhuriyet ve Anadolu.....	274
3.2. Savaş Dönemlerinde Anadolu.....	301
3.2.1. 93 Harbi	302
3.2.2. I. Dünya Savaşı.....	305
3.2.3. Milli Mücadele.....	321
Sonuç.....	372
Kaynakça.....	381
Özgeçmiş.....	407

KISALTMALAR

A.g.e. Adı geçen eser

AÜ Ankara Üniversitesi

C. Cilt

bkz. Bakınız

bs. Baskı

ev. Çeviren

ed. Editör

EÜ Ege Üniversitesi

İÜ İstanbul Üniversitesi

s. Sayfa

vd. ve diğeri

GİRİŞ

Tanzimattan sonraki süreçte “Batıdan gelen realizmin tesiri altında uzaktan ve kısmen görülebilmiş”¹ olan Anadolu, bir akım oluşturacak tarzda sistemli olarak ancak Cumhuriyet döneminde edebiyatın konusu olmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyete gelinceye kadar Anadolu’ya açılan ve bu yönde dikkat oluşturan birtakım münferit eserlerin dışında Türk edebiyatı, mekân olarak hemen hemen İstanbul’la sınırlı kalmıştır.²

Bu cümleden olarak Tanzimat neslinin ilk simalarından Ziya Paşa şiirlerinde olmasa da bazı yazılarında, Anadolu’yu sefalet coğrafyası olarak görmüş ve göstermiştir.³ Roman ve hikâyelerde mekânın sınırlarını İstanbul dışına, bir köye doğru genişleten ilk eser Ahmet Midhat Efendinin *Bir Gerçek Hikâye*⁴ adlı eseridir.⁵ Mekân olarak Anadolu’ya açılan ilk eser de yine Ahmet Midhat Efendinin *Bahtiyarlık*⁶ adlı romanıdır. Zira Anadolu, konusu Batılılaşma sorunsalı çerçevesinde oluşturulan ve köy-şehir hayatını bir arada sahneleyen bu romanda, Bursa’nın Bozok Köyü’yle gerçek bir mekân olarak ilk defa yer almıştır.⁷ Bununla beraber Mehmet

¹ Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri* 2, 7. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 1996, s. 20.

² “Yüzyılın sonuna (hatta Milli Edebiyat devresine) kadar Türk romanının mekânda böyle çoğunlukla İstanbul’a lokalize oluşunun sebepleri, devrin romancılarının birçoğunun İstanbul’da doğmuş yahut İstanbul’da yetişmiş, hayat tecrübelerini, çevre görgülerini ve kültürel birikimlerini İstanbul’da edinmiş payitaht aydını olmalarında ve yanı sıra İstanbul’un büyük ve roman nev’inin içinde olduğu ve istediği Batılı hayat unsurlarına imparatorluğun diğer şehirlerine nispetle kısmen daha açık bir şehir olarak ‘romanesk’ bir hayatı ve âdâb-ı muaşeretini onlara daha kolay sunabilmesinde aranabilir.” Bkz. M. Fatih Andı, “Türk Romanında Köye Açılma ve Mehmed Celâl’in Romanları”, *Edebiyat Araştırmaları* I, İstanbul, Kitabevi, 2000, s. 71. Konuya dair ayrıca bkz. Doç. Dr. Ramazan Kaplan, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Ankara, Akçağ Yayınları, 3. bs., 1997, s. 5-6.

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19’uncu Asır Türk Edebiyatı*, 8. bs., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1997, s. 331.

⁴ *Bir Gerçek Hikâye*, İstanbul, Kırkambar Matbaası, 1293 (1876).

⁵ Bu eser hakkında bkz. Cahit Kavcar, “Türk Roman ve Hikâyesinde Köye İlk Açılma”, *Edebiyat ve Eğitim*, genişletilmiş 2. bs., Ankara, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yay. no: 197, 1994, s. 32-39.

⁶ *Bahtiyarlık*, İstanbul, Kırkambar Matbaası, 1302 (1885). Eserin yeni harfli yayımı için bk. Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık* (haz. Nuri Sağlam), Ankara, TDK Yayınları, 2000.

⁷ Bu eser muvacehesinde kaleme aldığı yazısında Orhan Okay, köye yani Anadolu’ya dönüşü pastoral türün edebiyata girişine bağlar ve romantik yoldan da olsa Anadolu’nun edebiyata ilk girişine bu eseri örnek verir. Bk. Orhan Okay, “Türk Romanında Köy Mevzuunun Girişinde Unutulan Bir İsim: Ahmet Midhat Efendi”, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990, s. 110-115.

Celâl'in alelâde aşk maceralarını işlediği *Cemile*⁸ adlı romanında Antakya ve civarındaki bir köyün, *Elvâh-ı Sevdâ*⁹ adlı bir başka romanında ise İskenderun ve Keşiş Dağı ismi dolayısıyla Bursa havalisindeki bir köyün mekân olarak geçtiğini belirtelim.¹⁰

Bütün bunlardan sonra köy yaşantısını ve köylünün sorunlarını nispeten daha gerçekçi ve başarılı bir şekilde işleyen eser, Nâbizâde Nâzım'ın *Karabibik*¹¹ adlı hikâyesi olmuştur. Mehmet Kaplan, “köylülük, çiftçilik âlemlerine yabancı olanlara o âlemler hakkında bir fikir verme”¹² maksadıyla kaleme alındığını söylediği bu eserde, şehirli aydın ve Anadolu köylüsü ayrımının kuvvetle hissedildiğini ve eserin bu bakımdan Yakup Kadri'nin *Yaban* romanıyla paralellik gösterdiğini ifade eder.¹³ Mizancı Mehmed Murad, gücünü devletin hizmetine vakfetmiş idealist genç Mansur'u vak'asına kahraman yaptığı ve devrin bürokrasi hayatına, eğitim ve ahlâk yapısına eleştiriler getiren *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*¹⁴ romanında olayların bir bölümünü Anadolu'ya taşımıştır. Böylelikle Anadolu coğrafyasına ilgi duyduğunu göstermiş; romanın tezlerinden birini bu konuya hasretmiştir. Buna göre bir Anadolu köyü olan Manisa'nın Veliler Köyü, zamanın gerektirdiği bilgi ve beceriler doğrultusunda ıslah edilmesi gereken bir mekândır. Anadolu coğrafyasını duyulan ilgilinin bir başka örneğini de Fatma Âliye Hanım *Refet*¹⁵ romanında görmekteyiz. Zira romanın başlarında esas kahraman Refet, Anadolu'nun (...) şeklinde ismi belirtilen bir vilâyetinde geçen olaylar içinde tasvir edilmektedir.¹⁶

⁸ *Cemile*, İstanbul, Karabet ve Kasbar Matbaası, 1303.

⁹ *Elvâh-ı Sevdâ*, İstanbul, Âlem Matbaası, 1308.

¹⁰ Romanlarla ilgili bkz. Yılmaz Daşcıoğlu, “Mehmed Celâl'in Romanları ve Popüler Edebiyat Geleneği”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sos. Bil. Ens., 1995. Mehmet Celâl'in bazı romanlarında köye, Anadolu sınırları dışında da yer vermiştir. Örneğin *Küçük Gelin*'de Trakya bölgesindeki bir köy, *İsyân*'da ise Şile ve civarıyla konu olmuştur. Mehmet Celâl'in romanlarında köy konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Andı, “Türk Romanında Köye Açılma ve Mehmed Celâl'in Romanları”, *Edebiyat Araştırmaları I*, s. 71.

¹¹ Eser üzerine inceleme için bkz. Mehmet Kaplan, “Karabibik”, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, 4. bs., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1997, s. 384-391.

¹² *A.g.e.*, s. 385.

¹³ *A.g.e.*, s. 385.

¹⁴ *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1308.

¹⁵ *Refet*, İstanbul, y.y., 1314

¹⁶ Romanla ilgili bkz. Fırat Karagülle, “Ara Nesil Romanında Sosyal Muhteva”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İ.Ü. Sos. Bil. Ens., 2004.

Sadece köylüler arasında geçen ve ne kahraman ne de anlatıcı olarak herhangi bir şehirli müdahalesine maruz kalmayan Ahmet Midhat Efendinin *Bir Gerçek Hikâye*'si ile Nabizade Nâzım'ın *Karabibik*'i istisna edilecek olursa, buraya kadar zikrettiğimiz köyü mekân seçen bütün diğer eserleri gerçek anlamda köy romanı olarak değil, köye açılan edebî romanlar veya hikâyeler olarak sınıflandırmak daha doğru olur.¹⁷ Zira diğer eserler neredeyse yazarlarının birer köy ıslah önerisi gibidirler. Çünkü yazar, kendi yerine koyduğu idealist bir kahramanı, köyün cahil insanlarını aydınlatması için Anadolu'nun ücra bir köşesine âdeta bir misyoner olarak gönderir. Ahmet Midhat Efendinin *Bahtiyarlık* romanı ile Mizancı Murad'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanı bu konunun çok tipik örneklerindendir. Nitekim konuyla alakalı olarak M. Kayahan Özgül şunları söylemektedir:

Ahmet Midhat Efendi “*Bahtiyarlık*’ta, Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi’ni bitiren Şinasi’nin Bursa’nın Söğüt kasabasına bağlı Bozok Köyü’ne giderek orada bahtiyarlığı buluşunu anlatır. Şinasi, köyde tarla alır, çiftlik kurar, sebze ve kümes hayvanı yetiştirir, meyve ağaçları diker, tarım araçlarını yenileştirir, kuluçka makinesi yapar. Altı yılda büyük bir gelişme sağlar. Ahmet Midhat da *Bahtiyarlık*’tan altı yıl evvel, 1880’de, Beykoz Akbaba Köyü yakınlarındaki Balcıoğlu Çiftliği’ni satın almıştır.¹⁸ ... Ahmet Midhat’ın altı yıl boyunca çiftliğinde yaptıkları, Şinasi’nin de kendi çiftliğinde altı yılda yaptıklarıdır. Yazar, bir örnek aydın ve çiftlik tanıtırken, kendi kişiliğinden ve yaptıklardan bir envanter çıkarmaktadır. Ahmet Midhat, düşündüklerini önce kuvveden fiile geçirir, sonra da bunu okuruna rapor eder. Bu ampirik ve dinamik tavır, devrin diğer yazarlarında görülmez. Meselâ Mizancı Murad’ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanının merkez figürü Mansur Bey de yazarın kopyasıdır; o kadar ki yazar bazı mektuplarına

¹⁷ “Köy kelimesiyle karşılaşılın karşılaşılmasın, tarım kültürünün yaşandığı bir yerleşim merkezindeki yerli ahalinin veya hangi gelişmişliktaki bir yerleşim merkezinde yaşarsa yaşasın, tarım toplumu özelliklerini muhafaza etmeyi başarmış insanların başından geçen bir olayı anlatan, yazarı da o çevrenin ve alt kültürün bir ferdi olma özelliklerini taşıyan yahut sonradan kazanan romana köy romanı denmelidir.” Bk. Yard. Doç. Dr. M. Kayahan Özgül, “İlk Köy Romanımız Türkmen Kızı (mı?)”, **Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**, Ankara, 1998, s. 280-291. Yazar, bu manada ilk köy romanımızın Ömer Âli Beyin **Türkmen Kızı** (İstanbul, Âlem Matbaası, 1307, 208s.) adlı romanı olduğunu ileri sürmektedir.

¹⁸ Münir Süleyman Çapanoğlu, **İdeal Gazeteci, Efendi Babamız Ahmet Mithat**, İstanbul, 1964, s. 233.

‘Mansur’ imzasını atacak kadar onunla bütünleşmiştir. Dr. Mansur, Manisa’nın Veliler Köyü’ndeki çiftliğine yerleşir ve köylülerin sağlığı, eğitimi, refahı için çalışır. Mansur’un yaptıkları, Murad Bey’in yapamadıklarıdır; bir fikir adamının hiç kuvveden fiile geçiremedikleridir...¹⁹

Köylü hayatına gerçekçi bir tavırla yaklaşan ve bu yönüyle devrinin diğer romanlarından ayrılan önemli bir eser de Ebubekir Hazım’ın *Küçük Paşa*²⁰ adlı romanıdır. II. Meşrutiyet sonrasına ait bu eserdeki mekân Anadolu’nun ismi belirtilmeyen bir köyüdür. Romanda besleme olarak bulunduğu İstanbul’dan köyüne dönmek mecburiyetinde kalan küçük bir çocuğun bu yeni çevrede yaşadığı bocalamalar anlatılır ve bu münasebetle mahrumiyetler içindeki köy hayatının muhtelif sorunları üzerinde genişçe durulur. Anadolu köylüsünün sahipsizliği, sadece vergi toplama ve askere alma kaynağı olarak görülmesi eleştirilir. Bu romanın, aynı temayı işleyen Cumhuriyet sonrası romancılarına Osmanlı idaresini eleştirmek bakımından öncülük ettiği söylenebilir.²¹

Anadolu’yu içinden tanıma imkânı bulan ve Anadolu’nun muhtelif mekânlarını hemen her yönüyle hikâyelerine konu edinen ilk önemli yazar 1913 yılında İttihat ve Terakki tarafından Anadolu’ya sürgün edilen Refik Halit Karay olmuştur. İstanbul’da yetişen yazar, sürgünde bulunduğu dönemde Anadolu’ya dair gözlemlerini *Memleket Hikâyeleri*²² başlığı altında toplayacağı hikâyelerine gerçekçi ve etkili bir üslûpla yansıtmıştır.²³ *Yatık Emine, Şeftali Bahçeleri, Koca Öküz, Boz Eşek, Yatır, Sarı Bal* vs. gibi hikâyelerinde Anadolu’nun fakirliğini, sahipsizliğini, cehaletini ironik bir üslûpla sistematik bir şekilde işlemiştir.²⁴

¹⁹ Yard. Doç. Dr. M. Kayahan Özgül, **a. g. e.**

²⁰ **Küçük Paşa**, İstanbul, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1326 (1910).

²¹ Anadolu bağlamında *Küçük Paşa* romanı ve Meşrutiyet dönemi romanları arasında konuya az çok yer veren çalışmalarla ilgili bkz. Osman Gündüz, **Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema II**, MEB Yay., 1997, s.746-768.

²² Refik Halit Karay, **Memleket Hikâyeleri**, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1335 (1919).

²³ Ders notlarına atfen Tanpınar’ın, Refik Halit için söylediği “İstanbul çocuğu, Anadolu’ya sürülünce değişti ve *Memleket Hikâyeleri*’ni verdi.” sözünde de vurgulandığı gibi bu zorunlu yer değiştirmenin, yazarın sanat anlayışında önemli etkisi olmuştur. Ahmet Hamdi Tanpınar, **Edebiyat Dersleri**, (haz. Abdullah Uçman), 3. bs., İstanbul, YKY, 2004, s. 260.

²⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. Doç. Dr. Şerif Aktaş, **Refik Halid Karay**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986, s. 49-78.

Anadolu'daki hayatı hemen bütün yönleriyle konu edinen roman ise hiç kuşkusuz *Çalılıkıuşu*²⁵'dur.²⁶ Romanın yakaladığı başarıda yazarın yarattığı Feride tiptemesi kadar seçtiği mekânların da çok önemli katkısı vardır. Birol Emil, bu konuda şunları söyler:

“...Feride'nin şahsiyetini ve hayatını manalı kılan, kendi kendisinden ziyade, romancının onu dolaştırdığı şehirler, kasabalar, köyler, oraların her tabaka zihniyetten insanlarıdır. ... Feride'nin kendisine has vasıfları ve macerasının mahiyeti hayat sahası, çevreleri, şahısları bu derece geniş, bu kadar değişik bir roman çerçevesini icap ettirmez. Ancak 'dinlenmemiş bir masal' gibi yeni bir iklim, yeni bir âlem keşfedilirken böylesine çeşitlilik ve zenginlik tanıtılabilir ki *Çalılıkıuşu*'nda vâki olan işte budur.”²⁷

Romanda idealist bir bilincin gördüğü Anadolu, şehir, kasaba, köy gibi farklı yerleşimler üzerinden okura tanıtılmıştır. Kahramanın Batı Anadolu'da -özellikle Zeyniler Köyü'nde- yaşadıklarından edindiği intibalara nazaran Anadolu, ekonomik ve kültürel gerilik içindedir. Anadolu'daki sosyal sorunlar, anlatıcı tarafından, eğitimdeki eksikler ve yanlışlar temelinde çözümlenmeye çalışılır. Gözlenen diğer problemler, günlük hayatta cehalet ve taassubun hüküm sürmesi ve eşkıya tehlikesinin Anadolu'yu güvensiz bir bölge haline getirmiş olmasıdır. Bu tür problemler, yazarın sonraki pek çok romanının da temel izleği olacaktır. Nitekim Tanpınar, *Çalılıkıuşu*'nun yarattığı tesirin yazarın diğer eserlerinde “romandan romana, parça parça olsa bile devam” ettiğini belirtmektedir.²⁸ Kaldı ki bu tesir, Reşat Nuri dışındaki pek çok romancının eserinde de kendisini kuvvetle hissettirmiştir.

Cumhuriyet sonrasında Türk romanının önemli izleklerinden biri olan Milli Mücadele günlerini gerçekçi bir üslûpla anlatan ilk isim 1922 Haziranında *İkdam*

²⁵ *Çalılıkıuşu*, Dersaâdet: İkbâl Kütüphanesi, 1338 (1922).

²⁶ Reşat Nuri Güntekin'in romanlarını şahıslar dünyası bakımından incelemiş olan Birol Emil, *Çalılıkıuşu* için Anadolu'nun ilk defa Türk romanında bu kadar geniş ve zengin görüldüğünü söyler. Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası I*, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay. No: 3190, 1984, s. 73.

²⁷ *A.g.e.*, s. 73-74.

²⁸ Tanpınar, *a.g.e.*, s. 441.

gazetesinde tefrika edilmeye başlanan *Ateşten Gömlek*²⁹ romanıyla Halide Edip Adıvar olmuştur. Anadolu'ya geçerek Milli Mücadeleye bizzat katılan yazarın cephe karargâhlarında bulunması, Tedkik-i Mezâlim Komisyonu üyeliği ve hastabakıcılık görevleri sırasındaki gözlemleri romanının ana malzemesini oluşturmuştur. Savaş süresince yaşanan acılara ve imkânsızlıklara yakından tanık olan yazarın, romanda İzmir'in işgalinden sonraki tarihî hadiseleri kronolojik olarak anlatması romana belgesellik hüviyeti kazandırmıştır. Cumhuriyet döneminde filme alınan ilk eser olma özelliği gösteren bu roman birkaç yabancı dile de çevrilmiştir.³⁰

Buraya kadar özet olarak dile getirmeye çalıştığımız mensur eserlerden önce esasen Anadolu ve Anadolu insanının ilk defa Mehmed Emin Yurdakul'un şiirleriyle edebiyata konu edildiğini, zira *Biz Nasıl Şiir İsteriz*³¹ adlı meşhur manzumesiyle nasıl bir dil ve edebiyat istediğini ortaya koyan ve bunu daha sonra "Türk'ün saziyle Türk'ün ruhunu terennüm etmek" şeklinde formülleştiren³² şairin özellikle *Anadolu*³³ manzumesinde olduğu gibi söz konusu coğrafyayı içinde yaşayanların ıstırapıyla birlikte yapmacık³⁴ da olsa dile getiren birçok şiire imza attığını³⁵; ancak bu vadiye hem şekil hem de muhteva bakımından çok daha başarılı örnekler ortaya koyan şahsiyetin Rıza Tevfik Bölükbaşı olduğunu³⁶ da belirtmek gerekir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki süreçte Türk aydınının Anadolu'ya artarak devam eden ilgisi sadece roman, hikâye, şiir gibi edebî türlerle sınırlı kalmamıştır. Bu süreçte Anadolu, birçok süreli yayına ad olduğu gibi muhtelif dergi ve

²⁹ Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek*, İstanbul: Atlas Kitabevi, 21. bs., 1987.

³⁰ Bkz., İnci Enginün, "Ateşten Gömlek Romanının İngilizce Tercümesi", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983, s. 323-335.

³¹ *Türkçe Şiirler*, İstanbul, Matbaa-i Ebüzziya, 1316 (1898), s. 35.

³² Mehmed Emin Yurdakul'un bu konudaki görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz., Ruşen Eşref, "Mehmed Emin Bey", *Vakit*, nr. 76, 22 Rebiulevvel 1336, 5 Kânunusani 1314/1918, s. 2. Metnin yeni harfli yayımı için ayrıca bkz., *Ruşen Eşref Ünaydın, Bütün Eserleri: Diyorlar ki*, (haz. Necat Birinci-Nuri Sağlam), c. 1, Ankara, 2002, s. 103-111.

³³ *Türk Sazı*, İstanbul, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsi, 1330 (1914), s. 28.

³⁴ Mehmet Kaplan, Mehmet Emin'in Anadolu ve Anadolu insanından söz eden şiirlerini ifade bakımından güzel bulmamakla birlikte muhteva bakımından da yapmacık olarak niteler. Bkz. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2*, İstanbul, 3. bs., Dergâh Yay., 1997, s. 309.

³⁵ Mehmed Emin Yurdakul'un Türk edebiyatındaki yeri ve şiirleri hakkında geniş bilgi için bkz., Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Emin Yurdakul'un Eserleri-1, Şiirler*, 2. bs., Ankara, 1989.

³⁶ Rıza Tevfik'in şiirleri ve bu konuda geniş bilgi için bkz., Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik*, İstanbul, Timaş Yay., 1999, s. 21-127.

gazetelerde yer alan fikrî yazılarda da değişik bakış açılarıyla daima bahis konusu edilmiştir.³⁷ Şerif Mardin'e göre 20. yüzyılın başlarından itibaren özellikle Jön Türk aydınının halka yaklaşma iradesi bu aydınların karakteristik hususiyetleri olmuştur.³⁸ Dolayısıyla Şerif Mardin 1902'de Mısır'da Adanalı Süleyman Vahit tarafından çıkarılan *Anadolu* adlı dergiyi ve bu dergide yer alan "Esselamü aleyke ey mübarek Anadolu. Ey koca Türkeli. Merhaba ey sevgili küçük Asya! Ey mukaddes vatan. Eyadî-i zulm ü istibdat, hane ve kâşanelerini viran, ehl ü iyâlin olan ehl-i İslâmı perişan eylemiştir."³⁹ şeklindeki ifadeleri, söz konusu hususiyetin çarpıcı bir örneği olarak zikretmektedir. İncelediği dergiler arasında yer alan *Şura-yi Ümmet*'teki yazılara dayanarak Osmanlı'nın Rumeli topraklarını kaybetmeye başlaması üzerine Jön Türklerin bakışlarını Anadolu'ya ve Türk insanına çevirdiğini ileri süren Mardin, özellikle Hüseyin Siret'in *Şura-yi Ümmet*'te yayımladığı "Anadolu Mektupları" başlıklı yazılarına dikkat çeker.⁴⁰

1908'de Konya'da Mehmet Burhaneddin idaresinde yayımlanan *Anadolu* gazetesi, 1909'da Markar Markaryan tarafından çıkarılan *Anadolu Çantası*, 1911'de İzmir'de Haydar Rüştü tarafından neşredilen *Anadolu gazetesi*⁴¹ ve nihayet Milli Mücadele döneminde 1922'de Ankara'da İbrahim Turgut tarafından çıkarılan *Anadolu Duygusu* gibi yayınlar, Anadolu'yu merkeze alan süreli yayınlar arasında zikredilebilir. Ayrıca *Tanin* yazarı Ahmet Şerif'in 1909 sonrası gazete adına Anadolu'ya giderek 50'den fazla kasaba ve şehri ziyaret etmesi ve bu seyahat sırasında edindiği izlenimlerini yine aynı gazetede gezi mektupları şeklinde

³⁷ Cumhuriyet öncesi ve sonrası Anadolu'yla alakalı düşüncelerin bir araya geldiği yayın organları için bkz. Ümmühan Bilgin Topçu, "Anadoluculuk Hareketi ve Türk Edebiyatına Etkileri", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1999, s. 8-29; Metin Çınar, "Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadolucular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, A.Ü. Sos. Bil. Ens. Kamu Yönt. ve Siya. Bil. Anabil. Dalı, 2007, s. 51-186.

³⁸ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, 16. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 274.

³⁹ *A.g.e.*, s. 274

⁴⁰ *A.g.e.*, s. 274

⁴¹ İttihat ve Terakki'nin yayın organı *İttihat* gazetesi yerine neşredilen ve partinin propaganda yayını olan gazetenin dönemi içindeki yeri ve yayın politikası konusunda bilgi için bkz. Haydar Rüştü Ökem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, (haz. Prof. Dr. Zeki Arıkan), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1991, s.4-22

yayımlaması, dönem itibariyle Anadolu'ya yönelen ilgiye önemli bir örnek olarak gösterilebilir.⁴²

1918 Mondros Mütarekesinden sonra ve özellikle Millî Mücadele döneminde Türk aydınlarının büyük bir kısmı bütün ilgisini Anadolu'ya yöneltmiş hem basın vasıtasıyla hem de bizzat Anadolu'ya geçmek suretiyle Millî Mücadeleye fiilî olarak da destek vermişlerdir.⁴³ Bu dönemde Anadolu hareketini desteklemek üzere İstanbul'da çıkmaya başlayan *Dergâh* mecmuasının konumuz açısından ayrı bir önemi haiz olduğunu belirtmek gerekir. Zira Damat Ferit'in himaye ettiği *Ümid* mecmuasına tepki olarak⁴⁴ Anadolu hareketini desteklemek üzere birkaç Darülfünun öğrencisi tarafından çıkarılmaya başlanan *Dergâh*'ın yazı kadrosunda Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Yakup Kadri, Halide Edip, Falih Rıfkı, Ruşen Eşref, Abdülhak Şinasi, Nurullah Ata(ç) gibi tanınmış şair ve yazarların yanı sıra birçok genç edebiyatçı yer almıştır. Yahya Kemal'in öncülüğünde çıkan bu dergi, Anadolu'daki mücadeleyi bir "hayat hamlesi" olarak görmüş ve derginin çıkışından evvel Ankara'ya geçmiş olan Halide Edip, Ruşen Eşref ve Yakup Kadri, Anadolu hareketini bizzat içinden, diğerleri de İstanbul'dan desteklemeye devam etmişlerdir.

II. Meşrutiyet sonrasında düşünce akımları içinde en etkili olan Türkçülük-Milliyetçilik cereyanı, fikrî sahada hissettirdiği üstünlüğünü siyaset ve kültür ortamlarında da göstermiştir. 1913 yılında Cenevre'de gerçekleştirilen Türk Yurdu kongresine katılan Türkçü aydınlar, Anadolu'yu, Türk milletinin anayurdu olarak tanımlamışlar ve tehlikede gördükleri Anadolu topraklarını Türklerin anayurdu yapmaya yemin etmişlerdir.⁴⁵

⁴²Anadolu'daki sosyal hayatı bütünüyle kuşatan bu yazılar için bk. Ahmet Şerif, **Anadolu'da Tanın**, (haz.Mehmed Çetin Börekçi), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.

⁴³ Mütarekenin başlangıcından itibaren İstanbul basını ikiye ayrılmış, bir kısmı İstanbul hükûmetini desteklerken bir kısmı da Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye hareketini desteklemiştir. (Bu konuda geniş bilgi için bkz., Ömer Sami Coşar, **Millî Mücadele Basını**, İstanbul, Gazeteciler Cem. Yay., 1964; İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., 1981; Yücel Özkaya, **Millî Mücadelede Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989; Zekâî Güner, **Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1999.)

⁴⁴ Nijat Özön, "Mustafa Nihat Özön'le Konuşma", **Ulusal Kültür**, yıl. 1, nr. 4, Nisan 1979, s. 209-226.

⁴⁵ Hans-Lukas Kieser, **Türklüğe İhtida**, İstanbul, İletişim Yay., 2008, s. 110-111.

Ziya Gökalp'in, Türkçülüğün ilk esaslarından saydığı ve bir grup arkadaşıyla aynı adla bir de dergi çıkardıkları “halka doğru” hareketi⁴⁶, II. Meşrutiyetten sonraki yıllarda Türkçü aydınların Anadolu coğrafyasına yönelmesinde teşvik edici olmuştur.⁴⁷ Güzideler sıfatıyla isimlendirilen aydınların halka giderek medeniyet götürmeleri, kendilerinin de kaynağı halkta olan milli harsı almaları gerektiğini düşünen Ziya Gökalp, bunun için Türkçü gençlerin muallimlik göreviyle Anadolu köylerine gitmeleri gerektiğini ileri sürmüştür.⁴⁸ Mehmet Kaplan'ın da ifadesiyle Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu “halk kültürü” fikri I. Dünya Savaşı sonrasında edebiyat, kültür, siyaset ve ekonomi sahalarında geniş ve derin bir tesir göstermiştir.⁴⁹

Türkçü düşüncenin, karşıt görüşlerle olduğu kadar kendi içindeki fikrî ihtilafları, geçen zaman içinde ortaya birtakım yeni sentezler çıkarmıştır. Hilmi Ziya Ülken, II. Meşrutiyetten Cumhuriyete kadarki düşünce hayatına ayna tutarken bu sentezlerden biri olan “Memleketçilik” akımından bahseder⁵⁰ ve hem düşünce hem de sanat hayatımızı derinden etkilemiş olan bu hareketin oluşum sürecine dair bilgiler verir. Buna göre “Memleketçilik” hareketi, Mütareke'nin bunalımlı atmosferi içinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık gibi ideolojilere tepki olarak ortaya çıkmıştır ki memleketçiliğin bu üç görüşe tepkisi “gerçek vatan fikrinin hayalî bir vatan fikrine, somut bir görüşün soyut bir görüşe karşı tepkisi” olarak adlandırılır.⁵¹ Bu hareketin çıkış noktası, 1917 yılında Türk Ocağı çatısı altında cereyan eden ve Türkçü anlayışın kendi içindeki ayrışmayı gösteren tartışmalara dayandırılır. Adı geçen tartışmalarda “Büyük Türkçülük” idealine karşı daha gerçekçi görülen “Küçük Türkçülük” ya da “Türkiyecilik” görüşleri ileri sürülmüştür.⁵² 1918 yılında Halide

⁴⁶ **Halka Doğru** dergisi 1913-1914 yıllarında haftalık olarak 52 sayı yayımlanmıştır.

⁴⁷ Bu cümleden olarak 1919 yılında İzmir'de Doktor Nâzım Bey tarafından “halka doğru inmek ve memleketin irfanını ilerletmek” iddiasıyla Halka Doğru Cemiyeti adlı bir dernek kurulmuş ve bu dernek de ancak üç sayı yayımlayabildiği *Halka Doğru Mecmuası* adlı bir başka dergi çıkarmıştır. Cemiyetin kuruluş amacı ve tüzüğü için bkz. “İzmir’de Büyük Bir Teşebbüs: Halka Doğru Cemiyeti”, **Vakit**, nr. nr. 49, 22 Safer 1336-9 Kanunievvel 1333/1919, s. 1.

⁴⁸ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, 9. bs., İstanbul, Varlık Yay., 1972, s. 43-47.

⁴⁹ Kaplan, **Edebiyat Üzerine Araştırmalar 2**, s. 218.

⁵⁰ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 8. bs., Ülken Yay., s. 477.

⁵¹ **A.g.e.**, s. 480.

⁵² **A.g.e.**, s. 477.

Edib “Evimize Bakalım”⁵³ başlıklı bir yazı kaleme almış ve “Yaşamaya hakkı olan umum idealler daima kendilerini fiil ve hayat şekline sokarlar.” dediği bu yazısında Anadolu perişan bir hâldeyken Turan ideali peşinde koşmanın ve Anadolu dışındaki Türk coğrafyasını kurtarmaya çalışmanın doğru olmayacağını, üstelik buna teknik olarak da imkânımızın bulunmadığını ileri sürmüştür. Ziya Gökalp ve Mehmet Fuad Köprülü’nün cevabî yazılarıyla alevlenen tartışma 1918-1919 yıllarında *Yeni Mecmua* ile *Vakit* gazetesinin sayfalarını bir süre işgal etmiştir.⁵⁴ Bu tartışmalar devam ederken yine 1919 yılında Türk kültürünün asıl kaynağı olarak Anadolu’yu gören bir akım zuhur etmiştir. Nitekim Hilmi Ziya Ülken, kendisinin de öğrenci olarak yer aldığı Mülkiye mektebinde ortaya çıkan ve Anadolu adıyla bir de dergi çıkaran bu hareket hakkında şunları söyler:

“... Mülkiye sıralarında (1919) Anadolu’yu Türk kültürünün gerçek kaynağı gibi gören yeni bir akım doğdu. Bu fikri Henri Lichtenberger’in Richard Wagner, *Poète et Penseur* adlı eserine dayanarak ileri sürmeye başladım. Elyazma olarak *Anadolu* dergisini Reşit Kayı ile birlikte 12 sayı çıkardım (1335-1336/1918-1919).”⁵⁵

Yayımlanmamış fakat öğrenciler arasında yayılıp okunmuş “Anadolu’nun Bugünkü Vazifeleri” adlı bir çalışmanın varlığından da bahseden Hilmi Ziya Ülken, bu yeni Anadolucu akımın öncüsünün çalışmalarını Anadolu tarihi üzerine teksif etmiş olan Mükrimin Halil olduğunu söyler. Onun önderliğinde bir kültür hareketi olarak başlayan bu akımın kısa zamanda yüksekokullarda bir ideolojiye dönüştüğü bilgisini aktarır. Fakat bu hareketin daha başlangıçta milliyet konusunda çıkan ihtilaf yüzünden ikiye bölündüğünü ve bunlardan birisinin Anadolu’yu doğacak kültürün kaynağı ve hedefi kabul eden kültürcü Anadoluculuk, ikincisinin ise bu anlayışa Monroe’nin “Amerika Amerikalılarıdır” sözünü esas alarak siyasî bir şekil vermek

⁵³ Halide Edib, “Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası”, **Vakit**, nr. 252, 21 Ramazan 1336-30 Haziran 1334/1918, s. 1.

⁵⁴ Bu yazılardan bazıları için bkz. Ziya Gökalp, “Türkçülük ve Türkiyecilik”, **Yeni Mecmua**, nr. 51, 4 Temmuz 1918, s. 482; Köprülüzade Mehmed Fuad, “Türkçülüğün Gayeleri”, **Vakit**, nr. 266, 7 Şevval 1336-16 Temmuz 1334/1918, s. 1; Halide Edib, “Türkçülüğün Faaliyet Sahası”, **Vakit**, nr. 268, 9 Şevval 1336-19 Temmuz 1334/1919, s. 1.

⁵⁵ Hilmi Ziya Ülken, **a.g.e.**, s. 477.

isteyen ideolojik Anadoluçuluk olduğunu ifade ede.⁵⁶ Hilmi Ziya, Anadoluçular arasında çıkan bu kültürel ve ideolojik ikiliğe rağmen, Mülkiye'den ayrıldıktan sonra *Anadolu* adlı bir dergi yayımladıklarını belirtir ki⁵⁷ bu yayın organı Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu görüşü savunan aydınları kendi çatısı altında toplayacaktır.

Millî Mücadele döneminde Türkleri Anadolu'dan çıkarma teşebbüsleri Anadolu kavramının milletin zihninde bir coğrafya parçası olmaktan çıkıp fikrî, siyasî ve iktisadî bir varlık hâline gelmesine yol açmıştır. Zira 7 Teşrin-i sani 1336 (1920) tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde çıkan bir yazı Anadolu kavramının halkın zihninde adeta bir ideolojiye dönüşmesini şöyle ifade etmektedir:

“Anadolu artık başlı başına uzun mânâları ihtiva eden bir mefhum olmuştur. Düne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun ‘memalik-i mahrusa’sını gösteren haritalar üzerinde, bu memalik-i mahrusanın bir parçası üzerinde gözlere çarpan ve daima bir sıfatla beraber kullanılan bir isimden ibaretti: Anadolu-yı şâhâne! Halbuki bugün Anadolu böyle coğrafya kelimesi olmaktan çıkmış, başlı başına bir fikir ifade etmeğe başlamıştır. Anadolu denildiği zaman, bugün zihinlerde ayrı ayrı mânâlara delalet ettiği halde, aynı zamanda hem bir iktisadî varlık hem bir milli varlık hem de siyasî bir varlık ifade ediyor. Anadolu, Asya-yı sugra şihb-i cezîresidir. Bu şihb-i cezîre üzerinde yaşayan insanlar arasında bir iktisadî vahdet vardır. Yine bu insanlar arasında pek büyük bir kitle teşkil eden Türkler millî birliklerinin sahibi ve müdrikidirler. Bundan sonra Anadolu, başlı başına siyasî bir mânâ da ifade eder ki o da coğrafi, iktisadî ve millî mânâlarının pek tabii ve zarurî neticesinden ibarettir: Anadolu siyasî bir varlık teşkil eder. Öyle siyasî bir varlık ki harice karşı müstakil, dâhile karşı serbest! ... Anadolu düne kadar yalnız bir ifade-i coğrafyadan ibaretti. Öyle bir ifade-i coğrafi ki buna sahibi İstanbul'dan ibaret bir çiftliğin ismi demek de caiz olabilirdi. Anadolu toprakları üzerinde yaşayan, o toprakların haricî ihtirasâta karşı müdafaasını kanıyla deruhte eden milyonlarca insanların hiçbir hakları yoktu. Anadolu İstanbul'a tâbi ve esir. İstanbul ise hâricin esiri. İki katlı bir esaret altında bütün Anadolu sekenesi asırlarca ezilmeğe mahkûm kalmıştı. ... Hâlbuki Anadolu artık hayatı ve hayatını böyle anlamıyor!”⁵⁸

⁵⁶ A.g.e., s. 478.

⁵⁷ A.g.e., s. 478.

⁵⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, nr. 72, 7 Teşrin-i sani 1336/1920. (Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I, (haz.: Mehmet Kaplan vd.), Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1981, s. 346-347.

Anadolu kelimesinin kamuoyu muhayyilesinde kazandığı geniş anlamı ifade eden bu yazıda dikkat çekici bir başka husus, Cumhuriyet döneminde inkılâplarla yeni bir devlet ve yeni bir kültür inşa edilirken sıklıkla kullanılan eskiyle hesaplaşma ve eskiyi kötülüne üslûbunun daha Milli Mücadele dönemi ortalarında bütün çarpıcılığıyla kendini açık etmesidir. Ayrıca, Anadolu’nun İstanbul idaresi karşısında fiili serbestliğine yapılan vurgu dikkate değer bir diğer husustur:

“İstanbul, İstanbul’da rahatına bakmak, günü hoş geçirmek için nihayet Anadolu’yu da feda edince artık bu defa Anadolu, eski kör itaat ve inkiyaddan çıkmaya lüzum gördü ve ‘ne İstanbul ne de ötekiler!’ diyerek kimseye karşı esaretle mukayyed olmadığını göstermek üzere bütün müddet-i hayatında bu defa da kendisi için silâhına sarıldı. Bu kıyam artık ‘Anadolu’ kelimesinin ifade ettiği mânâyı değiştiriyor, tarihin enkâz-ı hadîsâtı altında gizlenmiş duran hakiki Anadolu fikrini meydana çıkarıyordu. ‘Anadolu, Anadolulularındır!’ Evvelâ bir ifade-i coğrafiye, sonra bir ifade-i iktisadiye ve nihayet de bir ifade-i milliye olan Anadolu ne İstanbul’un ne de Avrupa’nındır. Anadolu kendisinin, yalnız üzerinde yaşayan insanlarındır. ... Anadolu bu defa, yani ilk defa olarak bir fikir için mücadele ediyor. Evvelce İstanbul için, vüzerâ ve vükelâ için, padişahlar için kan dökerdi. Bu defa yalnız kendisi için, kendi hayatını kurtarmak üzere uğraşüyor. Bunda muvaffak olacağı da şüphesizdir. Çünkü bu defa Anadolu’nun düşmanlar ile mücadele eden kuvveti, birtakım paşaların ve padişahların idare ettiği orduların kuvveti değil, halkın ruhunda doğan, halk kitleleri ile ifade edilen bir fikirdir.”⁵⁹

Anadolu mefhumuna, devrin düşünce hayatında anlam kazandıran bir başka yazı da Yahya Kemal’in *Dergâh* dergisinde yayımlanan “Üç Tepe” başlıklı yazısı olmuştur.⁶⁰ Yahya Kemal bu yazısını, İsmet Paşa’nın zafer sonrası Metristepe’den gördüğü savaş manzarasını içeren sözlerine izafeten Yakup Kadri’nin *İkdam*’da yayımladığı “İnönü Yahut Metristepe’den Görülen Şeyler”⁶¹ yazısındaki Metristepe’yi geleceğe matuf sonuçları bağlamında yorumlaması üzerine kaleme almıştır. Metnin anlam evreni Çamlıca, Tepebaşı ve Metristepe gibi üç metafor üzerine inşa edilmiştir. Bunlardan Çamlıca ve Tepebaşı metaforları hayata dar bir

⁵⁹ A.g.e., s. 347-348.

⁶⁰ Yahya Kemal, “Üç Tepe” *Dergâh*, no: 1, 15 Nisan 1337, s.1.

⁶¹ Yakup Kadri, “İnönü Yahut Metristepe’den Görülen Şeyler”, *İkdam*, nr. 8644, 6 Nisan 1337/1921. (Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I, (haz.: Mehmet Kaplan vd.), Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1981, s. 528-531.)

ufuk içinden bakmakla tanımlanan önceki edebiyatı sembolize eder ve bu dönem sanatkârlarının sanatlarını İstanbul’la sınırlamaları eleştirilir. İnönü zaferi ise edebiyatımızda Anadolu’yu merkeze alan yeni bir yönelişe yol açacak bir gelişme olarak görülür.

II. Meşrutiyetten sonra ardı arası kesilmeyen savaşlar ve bu savaşlarda uğradığımız kayıplar yavaş yavaş ulus devlet bilincini uyandırırken edebiyatta da millîleşme cereyanını güçlendirmiştir. Bu münasebetle her sahada olduğu gibi sanatkârlar da dikkatlerini Anadolu’ya çevirmiş, Cumhuriyetin ilânından sonra edebiyatın merkezine bütün yönleriyle Anadolu’yu yerleştirmişlerdir.⁶² Nitekim Orhan Okay, bu dönem edebiyatının şekillenmesinde iki temel yaklaşıma işaret eder ki bunlardan birincisi, Milli Mücadeleyle birlikte siyasî merkez konumuna gelen Ankara’nın zaman içinde fikir, kültür ve edebiyat hareketlerini de Anadolu’ya yöneltmesidir. Bu durum, Milli Edebiyat akımının Cumhuriyet’ten sonra Anadolu romantizmine doğru evrilmesine yol açmıştır. İkincisi ise yeni rejimin ve inkılâpların edebî eserlere yansıtılması hadisesidir.⁶³ Dolayısıyla siyasî gelişmeler edebiyatın Anadolu’ya yönelmesinde başlıca âmiller olarak sunulur. Bunlara ayrıca, Tanzimat’tan beri ufku ve mekânı genişleyen edebiyatın kendi tabîî akış gerçeğini de eklemek gerekir.

Cumhuriyetin ilânından sonra gelişen “memleket edebiyatı” anlayışı bütün bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Aslen Milli Edebiyata bağlı olan bu anlayış, özellikle şiirde halk kaynaklarına yönelmiş, konularını bütünüyle memleket

⁶² Kaplan, **Edebiyat Üzerine Araştırmalar 2**, s. 302. Ayrıca Mehmet Kaplan, Cumhuriyet devri Türk edebiyatının yeni devlet kurulduktan sonra Anadolu’ya giden aydınların, fakir ve zavallı Türk köylüsünü karşılarında bulduklarında yaşadıkları şokun tesiriyle dolu olduğunu söyler ki bu tespit Anadolu’yu yeni rejimle tanımış yazarlar düşünüldüğünde haklılık içermektedir. Kaplan, **Şiir Tahlilleri 2**, s. 20. İnci Enginün de Anadolu’ya açılma ve Anadolu insanını anlatmanın Cumhuriyet döneminin en başta gelen temalarından olduğunu belirtir ve bunu edebiyatımız bakımından en önemli yenilik olarak görür. İnci Enginün, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, 8. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2007, s. 257.

⁶³ Orhan Okay, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul, Dergâh Yay., 2005, s. 85-86.

meselerine hasretmiştir.⁶⁴ Memleketçi edebiyatın zirve isimlerinden Faruk Nafiz’in “Sanat” manzumesindeki

“Başka sanat bilmeyiz karşımızda dururken
Yazılmamış bir destan gibi Anadolumuz
Arkadaş, biz bu yolda türküler tuttururken
Sana uğurlar olsun... Ayrılıyor yolumuz”

mısraları, bir bakıma bu edebiyatın poetikasını ifade etmektedir. Fakat burada geçen “yazılmamış bir destan” ifadesi, aynı zamanda sanatkarların o güne kadar Anadolu’ya ne kadar yabancı olduklarına işaret eder ki bu durum, dönem edebiyatçılarının Anadolu’ya yaklaşımlarında çoğu zaman kendini hissettiren bir samimiyetsizliğin de işareti olacaktır.⁶⁵

Edebiyat, bir sanat şubesi olarak hiçbir zaman içinde doğduğu toplumun siyasî ve sosyal hadiselerine kayıtsız kalmamıştır. Dolayısıyla Türk edebiyatı da Türk toplumundaki siyasî ve sosyal gelişmelere paralel olarak Anadolu’ya yönelmiş ve Anadolu’da kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin modern ve ulusal bir devlet olma adına halkın yaşam tarzını dönüştürmeye yönelik bütün faaliyetlerine⁶⁶ az ya da çok destek vermiştir. Nitekim II. Meşrutiyet’ten sonraki devreye damgasını vuran Türkçülük akımı, 1923’ten sonra yerini “Kemalist ideoloji”ye bırakmıştır.⁶⁷ Bu itibarla 1923’ten 1938’e kadar olan devreyi “Atatürk Devri Edebiyatı” olarak adlandıran Mehmet Kaplan, bu devrede meydana getirilen eserlerin ortak özelliklerini de şöyle ifade eder:

“Atatürk devri edebiyatında, İstiklâl Savaşı esnasında bin bir örnekle kendini gösteren ‘destanî ruh’ devam eder. Bu ruh Türk tarihine şekil veren en eski, en

⁶⁴ Bu edebî akımla ilgili daha geniş bilgi için bk. Kâzım Yetiş, **Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı**, İstanbul, Kitabevi, 2007, s. 279-285. Enginün, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, s. 39-66.

⁶⁵ Bu konuda geniş bilgi için bk. Nuri Sağlam, “Faruk Nafiz’in Memleketçi Şiirlerinde Anadolu ve Anadolu İnsanı”, **Journal of Turkish Studies**, Volume: 30/III, Harvard University: 2006, s. 71-88.

⁶⁶ Cumhuriyet’in ilânı sonrasının siyasî gelişmeleri ve gerçekleşen inkılâp konusunda daha geniş bilgi için bk. Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 4. bs., İstanbul, YKY, 2003, s. 521-552.

⁶⁷ Şükran Kurdakul, **Çağdaş Türk Edebiyatı-II, Cumhuriyet Dönemi (1923-1950)**, İstanbul, 1987, s. 670.

sürekli ve en kuvvetli duygunun bir devamıdır. Atatürk devrinde bu ruhun tarihî veya aktüel tecellilerini şiir, piyes, roman, hikâye veya destan nevilerinde ifade eden pek çok eser yazılmıştır. Bazı eserlerde, Atatürk'ün şahsiyeti tarihî kahramanların şahsiyetiyle birleşir. Atatürk'ün şahsında tecelli eden ruh, bu tarihî-destanî Türk ruhunun ta kendisidir. Türk milleti İstiklâl Savaşını bu ruh sayesinde kazandığı için, onun edebî eserlerde de ifade olunmasını tabîî karşılamak lâzımdır... Atatürk devri edebiyatında ele alınan iki önemli konu, Anadolu coğrafyası ve Anadolu insanıdır. Bunlar 'destanî ruh'u ifade eden eserlerden çok farklı bir mahiyet arz ederler. Düşmanlarını kahramanca yenen Türk, henüz çağdaş ilim ve tekniğe sahip ve hâkim olamadığı için aynı başarıyı tabiat şartlarını değiştirmede gösterememiştir. ... Bununla beraber Anadolu insanını ezen sadece tabiat değildir. Hastalık, cehalet, haksızlık, zulüm de onu canından bezdirmiştir. Dolayısıyla Atatürk devrine ait eserlerde, insana yüzü gülmeyen tabiat tasvirleriyle beraber bu konulara da geniş yer verilmiştir. 'Destanî ruh'u ifade eden eserlerin romantik veya idealist olmasına karşılık, Anadolu ve Anadolu insanını tasvir eden eserlerin çoğu realisttir. ... Tanzimat'tan sonra Türk edebiyatçılarının eserlerinde önemli bir yer tutan bâtil inançlarla savaş, bu devirde de devam eder. ... Daha ziyade İstanbul ve Ankara'da, memur ve burjuva tabakalarında görülen aşırı Avrupa hayranlığı ve taklitçiliği, Tanzimat sonrası edebiyatında olduğu gibi bu devirde de tenkit edilir..."⁶⁸

Türk edebiyatındaki bu içeriksel değişimin yanı sıra zihniyet ve yaşam biçimi bakımından çağdaş dünyaya eklemlenme adına gerçekleştirilen siyasî ve sosyal yeniliklerin belli başlılarını da ana hatlarıyla belirtmek gerekir:

Cumhuriyetin ilânını müteakip evvelâ hedeflenen laik düzene geçişi kolaylaştıracak adımlardan ilki olarak halifelik kaldırılır, millî eğitimi devletin kontrolüne almak için medreselerle mektepleri birleştiren Tevhid-i Tedrisat kanunu çıkarılır. Siyasî bağımsızlık için ekonomik bağımsızlığı zorunlu gören bir anlayışla İzmir İktisat Kongresi toplanır ve ekonomik alana dair birtakım düzenlemeler yapılır. Eski idare ile köylü arasında temel bir çatışma alanı olan vergisi kaldırılır. Yine millî

⁶⁸ Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman vd., **Atatürk Devri Türk Edebiyatı-I**, 2. bs., Ankara, 1992, s. XXV-XXVIII.

bir ekonomi oluşturmak için demiryolu alışmaları, Atatürk döneminin önemli politikaları arasında yer alır. Yeni rejimin amaçladığı modernleşme anlayışının bir gereğı olarak bireyin görünüşünü değıştirmeye yönelik kılık-kıyafet inkılâpları gerçekleştirilir. Özellikle aile yaşantısında yeni düzenlemeler getiren ve kadını erkek karşısında eşitleyen Medeni Kanun kabul edilir. Ayrıca milli bir kültür inşa etme ve bunun için eskiyi bütünüyle reddetme politikalarının esaslı bir uzantısı olarak harf devrimi gerçekleştirilir; Arap asıllı Türk alfabesi terk edilerek Latin asıllı Türk alfabesine geçilir...

Milli kimlik oluşturma politikalarının uzantısında tarih ve dil kurumlarının açıldığı 1930’lu yıllar ise ayrıca kyclk politikalarının yoğunlaştığı yıllar olur. İdeolojinin genelleştirilmesi maksadıyla halk evleri ve halk odaları kurulur. Radyo yayınlarında, dergilerde, kitaplarda kylck konusu yoğun olarak işlenir.⁶⁹ 1931 tarihli *Kooperatifçilik* dergisi köyün iktisadi yönüne ağırlık verir. Anadolucu görüşün mensuplarının bir araya geldikleri, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü profesörlerinin çıkardığı *Dönüm* dergisinde ziraat hayatı köyü de içine alan iktisadî ve teknik bir perspektif geliştirir. Yine dönem düşünce hayatının önemli dergilerinden *Kadro* dergisinde ziraat, kooperatifçilik etrafında yayımlara yer verilir. Yeni politikaların savunucusu bir başka dergi olan *lk*’de şehirli insanlar köylere davet edilerek köy hayatına dikkat oluşturmaya yönelik yazılar yer alır. Bunların haricinde 1934’te İ. Hüsrev Tökin’in *Türkiye’de Köy İktisadı*, 1936’da İ. Hakkı Tonguç’un *Köyde Eğitim, Canlandırılacak Köy*, 1935’te Nusret Köymen’in *Kylk Programına Giriş* kitapları yayımlanır. Konu çerçevesinde bir başka çalışma da İsmail Habib’in 1936-37 yıllarında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilen Anadolu’nun muhtelif bölgelerindeki gezilerini kapsayan ve sonradan kitap olarak bir araya getirilen gezi notları olur.

Sosyal ve siyasî eylemlerini bütüncül bir bakış açısıyla devam ettiren yeni rejime, edebiyat da gereken desteğı verir. Bu süreçte, “Sanat, hayatı sadece kopya

⁶⁹ Basın-yayında kyclk konusu için bk. Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk’n Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Ankara, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay., 2010, s. 109-117.

etmez, aynı zamanda onu şekillendirir.”⁷⁰ görüşüne uygun birçok edebî yapıtla karşılaşırız ki çalışmamızda sadece 1923-1940 yılları arasında neşredilmiş olan romanlar çerçevesinde bu konuyu incelemeye çalıştık.

⁷⁰ René Wellek-Austin Warren, **Edebiyat Teorisi**, İzmir, Akademi Kitabevi, 2001, s.81.

1. BÖLÜM: ANADOLU COĞRAFYASI VE ROMAN KAHRAMANLARININ ANADOLU COĞRAFYASIYLA İLİŞKİSİ

Edebî metinlerde mekân, olayları yaşanır kılan, kahramanların düşünce ve eylemlerine, birbirleriyle ve nesnelerle etkileşimine imkân sunan bir zemindir. İlişkilerin bir mekânda cereyanı, onu toplumsal olanla bir arada düşündürür. Bu bağlamda hangisinin daha belirleyici olduğu meselesi, konu üzerine yoğunlaşanlarca hep tartışılmıştır. Bütün bu tartışmalar şunu göstermiştir ki ‘mekânsal olanı, farklı bir genel yasalar dizisi kurabilecek biçimde toplumsal olandan ayırmak mümkün değildir.’ Bundan dolayı ‘yalın’ bir mekân değil; farklı türde mekânlar, mekân ilişkileri olgusu söz konusudur.⁷¹ Dolayısıyla her edebiyat metninin içinde olduğu mekândan ve toplumdan yansımalar içermesi, mekânsal farklılıkları içeriğinde barındırması tabîî bir durumdur. Hatta yansıtma kuramı sınırlılığında, dış gerçekliğin arayışı iddiasında olan metinler için bu kaçınılmaz bir sonuçtur.

Mekân-insan diyalektiğini sorgulamış Gaston Bachelard’ın mekânı, işlevselliği içeriğinde düşünürken sarf ettiği “...peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar”⁷² ifadesi kavramın çoklu anlam katmanları arasına zamanın belleği olma vazifesini de yüklemektedir. Bununla beraber bazı metinler için mekân, okura iletilmek istenen esas fikrin oluşumunda ve taşınmasında işlev yüklenir. Örneğin yeni toplumsal düzen arayışına kendini eklemleyen metinlerde yer alan mekân kurguları bu niteliktedir. Ancak bu yapıdaki mekân kullanımlarında, “objektif” gerçeklikten ziyade sınırlarını ve kapsamını hâkim/geçerli paradigmanın belirlediği bir mekân anlayışı söz konusudur. Bir başka deyişle mekân, içinde bulunan kahramanlarla beraber mevcut paradigmayı ya da ideolojiyi doğrulama gayretinin unsurları olarak karşımıza çıkar. Bu durumda tabîî olarak bütün ipler, okuyucuyu serbest bırakmaktan çok devamlı surette kontrol etme kaygısı güden yazarın elindedir. Ele aldığımız döneme bu açıdan bakıldığında, edebiyatın içeriğini

⁷¹ Kelimenin kavramsallaşma tarihçesiyle ilgili bilgi için bkz. John Urry, **Mekânları Tüketmek**, (çev. Rahmi G. Ögdül), İstanbul, Ayrıntı, 1999, s.97

⁷² Gaston Bachelard, **Uzamanın Poetikası**, İstanbul, İthaki Yay., 2008, s.43

Anadolu'ya açma düşüncesini zihinsel pratiğinde hazır bulan yazarların mezkûr coğrafyaya, çoğu kere hâkim ideolojinin uygulama alanı olarak yaklaştıkları görülür. Neticede ortaya çıkan ise dönem ideolojisini doğrulayan, alternatifsiz gösteren, kurgu yönü kuvvetli bir Anadolu manzarasıdır.

Cumhuriyet sonrası romanlarda mekân olarak her ne kadar Anadolu'ya bir açılma söz konusu olsa da vak'anın bütününe Anadolu coğrafyası sınırlılığında oluşturan romanlar mahdut sayıdadır.⁷³ Çoğu romanda vak'anın az veya çok bir zaman dilimi, İstanbul'da cereyan etmiştir. Dolayısıyla ilk romanlardan itibaren mekân oluşumunda ağırlığı görülen İstanbul, konusunu Anadolu'dan alan romanlarda dahi varlığını hissettirmiştir.

Romanlardaki mekân belirlemeleri sadece, sınırları belli, bugünün gerçeklik düzleminde karşılığı olan yerleşimlerle temsil bulmaz. Bunun dışında, herhangi bir yerleşim adı verilmeden Anadolu'nun genel ifadelerle bir bütün olarak ele alınması; kimi romanda Anadolu coğrafyasının lokal bir tanım içerisinde verilmesi (örneğin Orta Anadolu gibi); yine yerleşimleri gizler bir metotla sadece yerin ilk harfiyle ya da (...) şeklinde isimsiz olarak belirtilmesi; bazı yerlerin ise hangi vilâyetin sınırları içinde olduğunun açıklanmaması bu bağlamda karşılaşılan mekân belirlemeleridir. Hatta bu yönelimlerin, romancılar tarafından rağbet gördüğünü de söylemek gerekir. Kimi yerde, içeriğe yönelik farklı kaygıların nedenselliğinden hareket etmiş romancılar, 'ideal' biçiminde yarattıkları, genellemelerle yüklü ya da müphemliklerle oluşturulmuş bu tarz Anadolu tasvirlerinde mekâna yabancılıklarını açık ederler.

Romanlardaki mekân kullanımında yazarlaca –konusu savaş gibi tarihî gerçekliğe bağlı kalınmak zorunluluğunda olup seçim yapma olanağı dışındakiler

⁷³ Anadolu'ya mevzuuna yer vermiş romanları göz önüne aldığımızda, içlerinde vak'asını tamamıyla Anadolu'ya hasretmiş romanlar olarak *Sansaros*, *Aşkın Temizi*, *Dikmen Yıldızı*, *Köy Hekimi*, *Kirazlı Pınar*, *Boş Beşik ve Akkuş*, *Ayaşlı ve Kiracıları*, *Güllü Gelin*, *Hasan'ın Yavuklusu*, *Mazlumun İntikamı*, *Dadaş Kız*, *Son Öpüş*, *Bağrıyanık Ömer*, *Ağanın Oğlu*, *Kuyucaklı Yusuf*, *Dağ Adamı*, *Yaban*, *Takma Ayak Hasan Çavuş*, *Düşmez Kalkmaz Bir Tanrı'yı* sayabiliriz. Bununla beraber *Dağları Bekleyen Kız* romanı, her ne kadar roman sonunda kahramanlarını İstanbul'a getirse de olayların bütününe geçtiği mekân olarak Anadolu'yu seçmesinden bu bağlamda değerlendirilebilir.

hariç- yerleşim birimi olarak şehre nispetle köy/kasaba daha çok tercih edilmiştir. Bu durum, yerleşim birimlerinin gerçekteki dağılımıyla uygunluk göstermektedir. Vak'ının oluşturulmasında İzmir, Ankara başta olmak üzere yoğunluğuna göre Konya, Bursa, Kastamonu, Zonguldak, Kayseri, Samsun, Erzurum, Erzincan, Elâzığ, Sivas, Çankırı, İzmit (Kocaeli), Bolu-Düzce, Eskişehir, Trabzon, Çorum, Adana, Diyarbakır, Antalya, Burdur, Kırşehir, Sinop, Isparta, Manisa, Kütahya, Balıkesir, Afyon, Aydın, Mersin, Bingöl, Ağrı (köy ve kasabaları da dâhil olmak üzere) gibi yerleşimler romanlarda yer bulmuş belli başlı mekânlardır. Bu vilâyet isimlerinden de anlaşılacağı üzere bir yarımada konumundaki Anadolu'nun hemen her bölgesi mekân olarak kullanılmıştır.

Vak'asında savaş gibi tarihî hadiseler yer veren romanlarda ise mekân, tarihî olayın cereyan ettiği yöreyle temsil bulmuştur. Örneğin Milli Mücadele'nin sahnelendiği Ankara, İzmir, Sakarya, Eskişehir, Kütahya, Afyon gibi şehirleri ve civarlarını içeren Orta ve Batı Anadolu; I. Dünya Savaşı'nın cephelerinden Çanakkale ve hem 93 Harbi hem de I. Dünya Savaşı'na zemin olmuş Erzurum ve çevresi en çok bahsi geçen mekânlar olmuştur. Buna ek olarak Millî Mücadele'nin cereyan ettiği Urfa, Antep, Adana, Hatay gibi güney cephesi ile Anadolu'ya geçiş güzergâhı olarak bir lojistik merkez üssündeki özellikle Kastamonu ve çevresini ayrıca saymak gerekir.

Yazarlar, Anadolu popülerliği art alanında kurguladığı metinlerde vak'aların oluşunu, insan-mekân ilişkisinin kolaylığı içinde gerçekleştirmiştir. *Roman, Cephe Gerisi, Patron* gibi eserler hariç romanlarda, itibarî kahramanlar, doğrudan temasa geçtikleri Anadolu coğrafyası içinden konuşmuş, konu çerçevesinde tertiplenen ilişkilerin öznesi olmuştur.

Romanlarda, kahramanları Anadolu'yla ilişkilendirmede muhtelif bağlar geliştirilmiştir. Bunlar arasında en rağbet görenler ya Anadolu'da yetişen kahramanlar ya da iş, savaş, seyahat, ailevî gibi nedenlerle Anadolu'ya dışarıdan gelenlerdir. Aşağıda her birine ayrı başlıklar altında bahis açacağımız bu gerekçeler haricinde, münferit kalmış ve bu sebepten müstakil başlık açmadığımız olanlar da vardır. Bunlardan biri, Anadolu'ya geçişi eğitim amacına bağlamadır. Niyazi

Durusoy'un, İstanbullu kahramanlarını Cumhuriyet'in ilk yılları Zonguldak'ta açılan Maden Mühendis Mektebine gönderdiği *Bağlar Arasında* (1936) romanı buna örnektir. Bir başkası sürgündür. Meseleyi bu yönde kurgusallaştıran romanların Anadolu'yu ne olayların cereyan ettiği coğrafi alan ne de içeriği oluşturmaya yönelik anlamsal bir gösterge düzeyinde sayfalarında genişçe kullanma gibi bir beklentisi yoktur. Ancak bölgeye, siyasî mahfillerin uzağında bir ceza yeri tanımlaması getirilmesi çarpıcı bir farkındalık sağladığından bahse değerdir. Adı geçen romanlar, Hüseyin Naci'nin *Kadındım Nasıl Kız Oldum* (1931) ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Bir Sürgün* (1937) romanlarıdır. *Kadındım Nasıl Kız Oldum*'da, sarayın jurnalcisi rolünde ikinci derece bir kahramanın kendisine yönelik bir jurnal sonucu Sinop'a sürgün edilmesi, olayları kısa bir süre buraya taşır. Sinop'un günlük hayatı arka planında, sürgünlerin yaşantılarından kısa kesitler verilir. *Bir Sürgün*'de ise Paris'e kaçan bir Jön Türk'ün macerası işlenirken Doktor Hikmet adındaki kahramanı, İstanbul'daki siyasî otoritece sürgün edildiği İzmir'de görürüz. Sinop gibi İzmir de döneminin bir sürgün mekânıdır. Kahraman indinde, İstanbul'a nazaran daha özgür bulunan şehir "Türkiye denilen zindanın hür ülkelere doğru aralık kalmış bir kapısı" (KARAOŞMANOLU, 1937: 11) olarak değerlendirilir ve Doktor Hikmet deniz yoluyla buradan, sürgünü görelî özgürlüğe dönüştüreceği Paris'e kaçar.

Bunların haricinde Falih Rıfkı Atay'ın *Roman* (1932) adlı eseri, Burhan Cahit Morkaya'nın *Cephe Gerisi* (1933) ve *Patron* (1935) romanları İstanbul'da cereyan bulmuş olaylar içinden açılım gösterip Anadolu'ya dair değerlendirmeler yapmıştır.

Aşağıda, kahramanların Anadolu'ya geçiş gerekçelerini alt başlıklar hâlinde verirken tercih yoğunluklarına göre bir sıralama yapılmıştır. Bu geçişler öncelikle, olayların birinci aktörü konumundaki kahramanların yaşantısından takip edilmiştir. Ancak vak'ada Anadolu'yla teması başkahraman haricinde bir isim sağlamışsa o zaman diğer kahramanların coğrafya ile ilişkisi üzerinde durulmuştur. Ayrıca kahramanların, olayların aksiyonu içinde Anadolu coğrafyası sınırları dâhilinde birden fazla bölgede bulunma gerçeği göz önünde tutularak, sadece Anadolu'yla tanıştıkları yerleşim yeri değerlendirmede dikkate alınmıştır.

1.1. Anadolu Coğrafyasında Yetişen Kahramanlar

Anadolu'yu konu edinen hemen her roman, olayların ana eksenini belirleyici bir rolde olmamakla birlikte en azından figür olarak bölgeden kahramanlara yer vermiştir. Bazısı ise vak'ayı tamamen, Anadolu'da doğup büyümüş kahramanlar üzerine kurmuştur. Kahramanların coğrafyayla ilişkilendirilmelerini sayısal olarak düşündüğümüzde incelediğimiz 126 romanın 48'inde olaylar, yerli kahramanların odağında yaşanır. Bu istatistiğe göre çoğunluğu, Anadolu'ya dışarıdan gelen kahramanlar oluşturmaktadır. Yazarların bu yönde tercihleri kurgusal bir nedene bağlanabilir. Bununla beraber, Anadolu'yu yeni keşfeden bilinçlerin kendilerini daha rahat özdeşleştirecekleri kahramanları bulundurma ve Anadolu'yu dışarıdan tanımış olma gibi kendi doğal şartlarını roman 'anlatıcı'sında belirleyici yapma kolaylığı yazarların kahramanlarını bölge dışından seçmesinde diğer önemli etkenlerdir.

Anadolulu kahramanların belirlenmesinde, coğrafyaya ilişkin geliştirilen olaylarla ilintilerine, genelde, özen gösterilmiştir. Meselâ bölgenin maddi, kültürel geriliğinden bahsedilecekse buna uygun tipolojide kahramanlar yaratılmıştır. Fakat dönemde hissedilen Anadolu duyarlılığını ve bunun tezahürü değişimi, yerel kahramanların yaşantısı üzerinden aktarabilme ve bütün bu süreci okura izlettirme başarısı gösteren roman az sayıdadır. Örneğin romanlarda, en azından, olayların arka planına yerleştirilmiş ve olayları şekillendirmede belirleyici kılınmış anlayış, mezkûr coğrafyaya bakışta devlet ve elit tabakanın düşünce sistematüğinde zamanla kırılma yaşandığı ve özellikle "kimsesizlerin kimsesi" şiarındaki Cumhuriyet rejiminin yıllarca mağdur edilmiş, unutulmuş Anadolu insanını odak alan politikaları harekete geçirdiğidir. Ancak bu düşünceyi, olaylar içinde, Anadolu'dan yetişmiş aslı kahramanın yaşantısında müşahhaslaştırabilen roman çok değildir. Mahdut sayıdaki eserin başında, *On Yılın Romanı* gelir. Roman, olayların akışı içinde kahramanlarındaki değişimi okura izlettirir. Kahramanlar önce, yokluk ve yoksunluk ortamında canlandırılır. Bu durum, eskinin kötülenmesi söylemini oluşturmada anlatıcısına mümbit bir ortam imkânı sunar. Sonrası kahramanlar, yeni rejimin

kendilerine sunduğu imkânlar sayesinde bilgi, yetenek olgunluğu kesbetmiş bir kişiliğe dönüşür ve devamında Anadolu insanının gelişimine hizmette öncü bir misyonda verilir. Öte yandan *Üvey Ana*, *Takma Ayak Hasan Çavuş* gibi romanlarda, yine Cumhuriyet politikaları sayesinde başarılı olmuş Anadolu insanı imajının verilmesi amaçlanmış ve bu amaç kahramanların tayininde etkili olmuştur. *Yeşil Gece* gibi romanlar ise Cumhuriyet’le sistemleşecek ve Anadolu coğrafyasında yaygınlık bulacak yeni düşünceleri, öncesi dönemde canlandırdığı kahramanına yüklemiş ve meseleyi bireysel mücadele sınırlılığında işlemiştir. Sadece anlatımda zenginlik yakalamak gibi tercihler dışında Anadolu kahramanlar, günlük hayatı kuşatan sorunların aktarımı, özellikle savaşların neden olduğu zor koşulların yansıtılması ve Anadolu-İstanbul arasındaki değerler mukayesesini sergileme icabı metinlerde araçsallaştırılmıştır.

Kahramanların kişiliklerini oluşturdukları çevre ise Anadolu’nun demografik şekillenmesine uygun olarak daha ziyade, köy ve kasabadır.* Bu yerleşimler, 12 roman hariç açık isimleriyle metinlerde karşılık bulmuştur. Sadece 14 romanda kahramanlar şehir çevrelerinden çıkarılmıştır. Temsil itibarıyla bu şehirlerin dördü İzmir, ikisi Konya; diğerleri Ankara, Eskişehir, Sivas, Isparta, Zonguldak, Erzurum, Kayseri ve Trabzon’dur. Dolayısıyla coğrafi konumu belirli köy/kasabalar da dikkate alındığında (*On Yılın Romanı* [Bingöl civarı köy], *Mazlumun İntikamı* [Yücealan adlı kasaba romandaki ipuçlarından anlaşılan doğudadır], *Bozkurt* [Erzincan’da bir köy], *Kır Çiçeği* [Erzurum’da bir kasaba], *Son Öpüş* [Erzincan civarı dahilinde] hariç) doğu, orta, batı bölümlemesi itibarıyla kahramanların yetiştikleri bölge olarak Orta ve Batı Anadolu’ya yoğunlaşma görülmektedir. Kahraman-yetiştği coğrafya eşleşmesini tek tek romanlar üzerinden izlemek gerekirse şöyle bir sonuç çıkar.

Reşat Nuri Güntekin’in bütün kahramanlarını başarılıca “tek bir merkezî şahıs etrafında toplayamamış”⁷⁴ *Dudaktan Kalbe* (1925) romanı, Hüseyin Kenan ve Lâmia

* İki roman için bu bağlamda bir kesinlikten bahsedilemez. Raif Necdet’in *Semavi İhtiras* romanı kahramanı için Batı Anadolu ve Aka Gündüz’ün *Çapraz Delikanlı* romanı kahramanı içinse Toroslar ifadesi memleketleri bahsinde dile getirilmiş; yerleşim konumları açıkça belirtilmemiştir.

⁷⁴ Birol Emil, **Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Şahıslar Dünyası I**, İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, s.173

münasebetine hasredilmiş çerçeve bir vak’adan müteşekkildir. Havaî duygulara indirgenen aşkın kişilere felâketler getireceğini ana fikir yapan romanda, bir iç vak’a olarak macerası önemli bir yer tutan esas kahramanlardan Lâmia’nın Anadolu’yu tanınması sonradandır. Anadolu’da yetişmiş isim ise iyi bir keman virtüözü, uluslararası tanınmış bir bestekâr olarak tanıtılan diğer aslî kahraman Hüseyin Kenan’dır. İzmir’deki dayısının himayesinde çocukluğu geçmiş Hüseyin Kenan, İstanbul ve Avrupa’da bulunduktan sonra ziyaret amacıyla yeniden İzmir’e geri döner. İzmir-Bozyaka kendisini, Lâmia’yla buluşturan mekân olur. Ancak, Anadolu’nun değişik vilâyetlerinde memurluklarda bulunmuş babasının ölümü sonrası annesinin memleketi İzmir’de çocukluğunu geçirse de Hüseyin Kenan’ın tek yönlü kişiliğinde, Anadolu değerlerinin temsili gibi özel bir rol söz konusudur değildir.

Yazarın, Anadolu’lu bir kahramanı olayların merkezine koyduğu bir başka romanı *Yeşil Gece* (1928)’dir. Eski-yeni eğitim çatışması, romanın ana sorunsalını oluşturmuştur. Romanın aslî kahramanı Ali Şahin, bu karışıklığı şahsında canlandırmıştır. Önce, eski eğitim çevrelerinin içinde var edilmiştir. Sarıklı-sarıksız ayrımının günlük hayatta çatışmalara vardığı ismi açıklanmayan bir Anadolu kasabasında yetişmiş ve İstanbul’daki Somuncuoğlu Medresesine girmeden evvel burada medrese eğitime başlamıştır. Bu eski usûl eğitime, daha sonraları, İstanbul’da devam etmiştir. Ancak burada bulunduğu süreçte bir zihniyet dönüşümü geçirmiş ve medreseyi bırakarak müfredatında, pozitif bilimleri esas alan Darümuallimîn’e gitmiştir. Ali Şahin’in, buradan mezun olduktan sonra idalist düşünceleri için mücadele alanı gördüğü, olayların asıl mekânı Sarıova’ya öğretmen olarak tayini, kendisini tekrar Anadolu’yla buluşturmuştur.

Olaylara -genişçe kısımda- yine İzmir’in mekân yapıldığı ve bütün kahramanların Anadolu’da doğup büyümüş isimlerden seçildiği roman Raif Nezih’in *Ağanın Oğlu* (1926)’dur. 1200’lü senelerin başındaki İzmir’i anlatarak başlayan eser, konusunu, adına yansıtıldığı gibi ağa/eşraf çevrelerinin ilişki düzeninden almıştır. Ancak masalımsı bir anlatımın hâkim olduğu romanın ana eğilimi, bu düzeni tartışmaya açmaktan ziyade, sosyal bir kurum olan evlilik müessesine keskin bir

eleştiri getirmektir. Romanda, kadınların sadık bir eş olamayacağı düşüncesine sahip Yusuf Ağa'nın bu yöndeki nasihatlerini dinlemeyen oğlu Ahmet Ağa'nın başından geçen feci olaylar anlatılmıştır. Esas kahraman Ahmet Ağa ve onun sosyal çevresini oluşturan bütün isimler ya İzmir ya da vak'anın sonradan taşındığı Manisa, Bursa gibi Anadolu coğrafyasındandır. Anlatıcı, İzmir'in köylerinden olan Ahmet Ağa'yı ve diğer kahramanları yaşadıkları sosyal çevrenin gerçekliği içinde sunmaya özen göstermiştir.

Eserlerinde sosyal olana uzak kalmamış, gözlemlediği cemiyet hayatını değişik renkleriyle yansıtmaya muvaffak olmuş Mahmut Yesari⁷⁵, *Çulluk* (1927) ve *Bağrıyanık Ömer* (1930) romanlarında Anadolu'nun günlük hayatına sayfalarını açmış; buralarda birinci kahraman olarak Anadolu'dan isimlere yer vermiştir. Her iki romanda da olayların geçtiği mekân sezdirmelerle oluşturulur; gerçekteki yeri ve sınırları tam muayyen değildir. Dolayısıyla kahramanlar, genel bir Anadolu kimliğiyle tanımlanmıştır. Örneğin vak'asında köy-şehir mukayesesine kapı aralayan *Çulluk*'ta Anadolu, köy; İstanbul, şehir yerleşimi anlamını yüklenmiştir. Esas kahraman Murat Çavuş, köylü bir karakterdir. Çalıştığı fabrikadan çıkarılması sonrasında İstanbul'dan ayrılıp köyüne döner ve İstanbul'a gelirken bıraktığı sevgilisine kavuşma yolunda maceralara girişir. Murat Çavuş'un doğup büyüdüğü köy, olaylarda geçen bazı isimlerin efe sıfatıyla anılmasından; bölgedeki tütün, zeytin yetiştiriciliğinden anlaşılacağı gibi Batı Anadolu'dadır. Yazarın *Bağrıyanık Ömer* romanı ise Anadolu yolculuğu sırasında anlatıcı-kahramana mihmandarlık eden yaşlı bir köylünün anlattığı, yıllar evvel yaşanmış bir olaydan konusunu almıştır. Birinci kahramanını çocuktan seçmesi itibarıyla dikkat çeken romanda anlatıcı, anne-baba arasındaki anlaşmazlıkların çocuk psikolojisindeki olumsuzluklarını yansıtmayı amaçlar. Romanda, esas kahraman dışında, olaylara zemin olarak isimlendirilmiş Sazlıtepe, Söğütçük [Kızılpınar] gibi köy-kasaba halkından kişiler, yerel Anadolu insanı olarak olayların gelişiminde rol alırlar.

⁷⁵ Yazarın romanlarıyla ilgili bilgi için bkz. Şevket Toker, **Romancı Yönüyle Mahmut Yesari**, İzmir, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay. No: 87, 1996.

Devrinin velûd yazarlarından Aka Gündüz⁷⁶, romancı muhayyilesini harekete geçirmede Anadolu kimliği ve hayatını bolca malzeme etmiştir. Bu cümleden, aşağıda değineceğimiz 13 romanın 7'sinde olayların aktörü başkahramanlar da bu çevrelerden çıkarılmıştır. Kahramanların yetiştiği yerler, çoğunlukla, Anadolu'nun köy-kasabaları olmuştur. Sadece iki romanda şehir ortamında yetişmiş kahramanı görürüz. Bunlardan biri, *Dikmen Yıldızı* (1928)'ndadır. Anlatıcı, Milli Mücadele günleri arkaplanında aşk temasını işlediği romanda vak'ayı, işgal edilmiş İzmir'den başlatır. İşgalden kaçışla macerası başlatılan esas kahraman Yıldız da buradandır. Böylelikle, hadiselerin tarihselliğine tanık olmuş, onun içinden gelen kahraman tercihi gerçeklik hissini vermede ve olayların okuyucu üzerindeki etkisini tayinde faydalı olmuştur. Anadolu şehrinden getirilmiş esas kahramanları olaylar içinde gördüğümüz diğer roman *Üç Kızın Hikâyesi* (1933)'dir*. Romanda, Cumhuriyet Ankara'sında yetişmiş üç kızın birbirinden ayrılan maceraları kaleme alınmıştır.

Milli Mücadele sürecinde Ankara'ya geçmiş, Cumhuriyet yıllarında şehrin milletvekilliğini yapmış yazar, aşınası olduğu bölgeyi merkez dışındaki yerleşimleriyle de romanlarına katmıştır. *Üvey Ana* (1933) ve *Yayla Kızı* (1940)'nın kadın başkahramanları Ankara köylerindendir. *Üvey Ana*'da Lâle, Ankara'nın Karataş Köyünde doğmuştur. Küçük yaşta anasız-babasız kalan kahramanın, kendisini ve kardeşini nüfusuna alan şoför Lobut Ağabey'le tanışması buradadır. Bu buluşma sonrası vak'a Ankara merkeze çekilir. Anlatıcı, her ne kadar zor hayat şartlarına muhatap kalsa bile Anadolu köylüsüne imkân sunulduğunda başarılı olabileceğini iyi bir tahsil alan Lâle kişiliğinde göstermiştir. *Yayla Kızı*'nda, başkahramanı Petek için “Bütün Anadolu, Anadolu'nun bütün benliği, sesi ve yüreği Yayla kızının dudaklarında toplanmıştı.” sözlerini sarf eden anlatıcı, kahramanın memleketi olarak Ankara'nın Kılıçlar Köyünü gösterir. Yine Anadolu hayatının içinden getirilen köylü bir kızın, yokluklardan kurtulma mücadelesini sahneleme romanın ana eksenini oluşturur. Cumhuriyet'in ilk yılları Ankara'sındaki yoksul insanların

⁷⁶ Yazarın farklı edebî türlerdeki eserlerinin listesi için bkz. Metin Oktay, “Aka Gündüz'ün Hayatı, Sanatı ve Eserleri” (Doktora Tezi), Konya, Selçuk Üni. Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Edb. Anabilim Dalı Yeni Türk Edb. Bilim Dalı, 2008; Mehmet Güneş, *Sosyal Meseleler Karşısında Aka Gündüz*, İstanbul, Kitabevi, 2011

* Nemide Ali'yle beraber yazmıştır. Roman, 1943 tarihli ikinci baskısından okunmuştur.

hayatını anlatan *Sansaros* (1934)* romanının başkahramanı Sansaros (Sansar Osman) ise Karadeniz'in kıyı bir köyünde doğmuş; I. Dünya Savaşı sırasında köyünü terk etmiş bir şahsiyettir. Denizci bir ailenin çocuğu olan kahramanın ilk yıllarını geçirdiği bu köyün adı açıkça belirtilmemiştir. Yazar, *Aşkın Temizi* (1937) romanında bu sefer, Konya'nın isimsiz bir kasabasından kahramanı olayların aktörü yapar. İstanbul'da Tıbbiye tahsili gören Erden, bir yandan beşikten sözlüsü Güner'i vermekten vazgeçen kızın babasıyla mücadeleye girişirken, diğer taraftan dört yıllık aradan sonra geldiği memleketini, İstanbul'da kesbettiği yeni bilinç içinden gözlemler ve sorgular. Anlatıcı tarafından, kahramanın düşünceleri olarak dile getirilen

“Doktor diploması alır almaz bütün arzusu memlekete dönmekti. Sıhhiye Nazırı yapsalar durmak istemiyordu. Doğduğu günden beri doktor değil, nalbant yüzü görmeyen memleketinde bari, kendisi bir iş görebilse ne mutlu! ... Memleketine doktor olarak dönünce küçük bir eczane açacak, üstünü muayenehane yapacak ve köyleri at sırtında dolaşacaktı.” (GÜNDÜZ, 1937: 4)

sözleri, kahramanın doğup büyüdüğü topraklara muhabbeti ve bağlılığının sarih bir göstergesidir. Diğer romanlarına nazaran mekâna yüklenen işlev, olayların sahnesi olmanın pek ötesine geçmeyen *Çapkın Delikanlı* (1938) romanında, yaşantısı kitabın adında sembolleştirilmiş kahraman Okan ve kardeşi Faika (Aykız)'nın Toroslar bölgesinden olduklarını, kahramanların buraya kısa süreli ziyareti esnasında öğreniriz.

Vak'ayı yönlendiren bütün kahramanlarını Anadolu içinden belirlemiş bir başka roman, Sadri Etem'in *Çıkrıklar Durunca* (1931)'sıdır. Kastamonu vilâyetinin Bolu mutasarrıflığına bağlı Gerede nahiyesinin bir karyesi olan Adaköyü sakinlerinden seçilen kahramanlar, maddi-manevi değerler bakımından kendilerini

* Çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız söz konusu romanın, ulaşılan nüshası üzerinde baskı yılı bulunmamaktadır. Ancak biz, yazarın romanın sonunda düşmüş olduğu 1934 tarihini dikkate alarak bu romanı da çalışmamıza dahil ettik.

kuşatan çevrenin şartlarında var olmuşlardır. Roman da çatışma konularını buradan çıkarmıştır.

Yaşar Nabi, çevresiyle münasebetleri etrafında genç bir kızın dünyasını anlattığı, kadının bireysellik kazanması fikrini daha çok evlilikte eş seçimi serbestliği gibi dar bir bakışla işlediği romanı *Bir Kadın Söylüyor* (1931)'da, Trabzon'da doğmuş ve çocukluğunu geçirmiş bir kahramanı olayların merkezine almıştır. Romanın başları Trabzon'da geçmekle birlikte, asıl vak'a mekânı İstanbul olur.

Demircioğlu Yusuf Ziya, geleneksel anlatı unsurlarına yer verdiği, vak'anın baştan sona Anadolu'da geçtiği romanı *Boş Beşik ve Akkuş* (1932)'ta olayları, bir köylü kızının etrafında geliştirmiştir. Göçebe tarzı hayat süren Yörüklerin yerleşim alanı bölgedeki köyün adı Yanıkhan'dır.

Mersin'de yayımlanan ve yazarı Suat Salih Arsel tarafından roman sonuna düşülen nottan Antalya'da kaleme alındığını öğrendiğimiz *Dağ Adamı* (1932)'nin hikâyesi, yazarın içinden geldiği Anadolu'nun güney coğrafyasında oluşturulmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Anadolu dışındaki cephelere yollanan askerlerin geride bıraktıkları ailelerinin perişan hayatlarını, siyasî iradenin sahipsiz bıraktığı Anadolu insanını ve acımasız derebeylik düzenini işleyen eserde olayların baş aktörü kahramanlar, bölgedeki Yatır köyündendir.

Reşat Enis, *Kanun Namına* (1932) ve *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın* (1937)* romanlarında Anadolu'da doğup büyümüş isimlere esas kahraman rolünde yer vermiştir. *Kanun Namına*'da, düşük ahlâklı bir annenin kızı Mebrure'nin kötü hayata düşüşüne yol açan olaylar kurguyu oluşturmuştur. Kadın kahraman Mebrure'nin, kaymakam babasının görevi icabı bulunduğu Anadolu'nun ismi belirtilmeyen ücra bir kasabasında doğduğu ve bu coğrafyada yetiştiği, anlatıcının verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Yazarın, yoksul insanların hayatlarından, çalışma ortamlarından kesitler sunduğu; emek-sermaye çatışması, kadının toplumsal korunmasızlığı temelinde düzene eleştiriler getirdiği romanı *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*'da olayların bir bölümü Anadolu'da geçmiştir. İlk önce, Haliç'in en büyük dokuma

* Roman, 1945 tarihli ikinci baskısından okundu.

fabrikasında çalışan Osman'ın geçmiş sergüzeşti babında Anadolu bahsi açılmıştır. Burada Osman'ın, Zonguldaklı bir ailenin çocuğu olduğunu ve önceleri Zonguldak'taki maden ocaklarında uzun zaman çalıştığını öğreniriz. Zonguldak'taki sosyal yaşama dair bilgiler veren anlatıcı, romanın son bölümünde olayları yine buraya döndürmüştür. Osman'ın eşi olarak vak'aya dâhil edilen ve olaylardaki rolüyle kurguda öne çıkan Yıldız'ın Anadolu'yla ilk teması olarak ise Ankara gösterilmiştir. Buna göre kötü yola düşen Yıldız, İstanbul'daki ailesini terk etmiş ve kibar mahfillere kadın sevk eden bir teşkilatın elinde Ankara'ya gelmiştir. Fakat şehre dair oluşturulmuş dikkatler söz konusu değildir. Ankara, roman içinde daha ziyade olaylara dekor işlevini yüklenmiştir. Yıldız'ın, Ankara-İstanbul arası tren seyahatinde yol arkadaşlığı yaptığı kaymakamla muhaveresi, Anadolu konusunun işlendiği diğer sahnedir.

Burhan Cahit Morkaya, Anadolu'nun değişik cihetlerinden kahramanları olayların merkezine aldığı romanlar yazmıştır. *Köy Hekimi* (1932), *Gurbet Yolcusu* (1934), *Kır Çiçeği* (1934)'nde köylü-kasabalı, *Adam Sarrafi* (1929)'nda* şehirli kahramanlara tesadüf edilir. Buna göre, şehirli bir ailenin yanında gördüğü terbiye sonrası içinde bulunduğu çevreye yabancılaşan ve gizli aşka tutulan genç kızın macerasını izlediğimiz *Köy Hekimi*'nin birinci kahramanı Emine, Burdur ile Antalya arasındaki ormanlar içinde gizlenen Bademli Köyündendir. *Gurbet Yolcusu*'nda yine Anadolu köylerinden gelen bir kahraman olayların merkezindedir. İstanbullu bir ailenin yanına evlâtlık giden Recep, aslen Yeşilpınarlıdır. Kastamonu-Bolu bölgesinde başgösteren sıtma, frengi salgınına tetkik amacıyla bölgeye gelen sıhhiye ekibinin başındaki Doktor Kadri tarafından kendisine tesadüf edilir ve beraberinde İstanbul'a götürülür. *Kır Çiçeği* romanı Doğu Anadolu'da yetişmiş kahramanını vak'asına aktör yapmıştır. Erzurum civarı bir kasabada yaşayan Çiçek'in, I. Dünya Savaşı günleri babasının Ermeni komitacıları tarafından öldürülmesi sonrası Darüleytam'a uzanacak zor ve acıklı hayatı konu edilir. Yazar, *Adam Sarrafi*

* Burhan Cahit Morkaya'nın romanları ve romancılığı üzerine geniş bir çalışma yapmış olan Doç. Dr. Ramazan Gülendam, *Adam Sarrafi*'nin ilk baskı tarihi olarak 1929'u vermektedir. Bizim ulaştığımız baskıda tarih belirtilmediği için Gülendam'a dayanarak biz de romanın neşir tarihini 1929 olarak kabul ediyoruz.

romanında Anadolu şehrinden bir kahramana yer vermiştir. Romanda, olayların geçtiği asıl mekân İstanbul'dur; ancak Konya'dan gelen kahramanın şahsında anlatıcı, Anadolu'yu değerleri yönünden sorgulama imkânı yakalamıştır. Buna göre Konya'da ticaretle uğraşan Recep ile Tosun adlı iki kardeşten Tosun, bir zaman sonra işlerini İstanbul'a taşımış; buradaki sosyal ortam ile kahramanın yetiştiği çevre mukayesesini romanın konusunu oluşturmuştur.

Kahramanları Konya'nın bir köyünden olan diğer bir roman Selâmi İzzet Sedes'in *Fadime* (1933)'sidir. Köyün ismi belirtilmez. Romana ismini de veren Fadime, ailesiyle geçim mücadelesindeki bir köylüdür. Olaylar, para kazanmak adına İstanbul'a gelişi ve burada kötü hayata sürüklenişi yönünde geliştirilir.

Etem İzzet Benice tarafından kaleme alınan *On Yılın Romanı* (1933) Anadolu'yu, Anadolu'lu kahramanlarla anlatmaya giden eserlerdendir. Roman, II. Meşrutiyet sonrasında Cumhuriyet'in onuncu yıldönümüne kadarki süreçte memleketin gerçekleştirdiği köklü değişimi sergilemeyi amaç edinmiştir. Özellikle yeni rejimin, yurttaşlara eğitim hizmetinde ve bunun gerektirdiği iş alanlarını açmada fırsat ve imkân eşitliği sağladığını Erhan ve Torun adlı kahramanlar şahsında ispata çalışır. Kahramanlar da buna uygun, "Bingöl'ün eteklerinde ve Erzurum yolu üzerinde bir köy. Özbeöz Türk köyü." (BENİCE, 1933: 6) denilen İkipınar Köyündendir.

Toplumsal baskıdan kavuşmanın gerçekleşemediği aşkı anlatan *Semavi İhtiras* (1933) romanı yazarı Raif Necdet, Anadolu bahsine kısa da olsa temas etmiştir. Esas kahraman Yıldız'dan sonra olayların akışında rolü olan Nejat'ın geçmiş hayatını nakletme sahnesinde konu gündeme getirilir. Uluslararası alanda takdir görmüş Türk Kız Koleji'nin başarısında en büyük pay sahibi, Nobel ödüllü Nejat'ın, verilen bilgilerden Batı Anadolu sınırları dahilindeki bir yerleşimde doğduğu anlaşılır.

Mütareke günleri İstanbul ve Milli Mücadele günleri Anadolu gerçeğini anlatmayı amaçlamış romanlardan Nezihe Muhittin'in *Boz Kurt* (1934)'u olayları, Anadolu'lu bir kahraman etrafında verir. Roman okuyucusu, esas kahraman Mehmet'i, Erzincan-Kemaliye bölgesindeki Apanos'ta doğup büyümüş köylü bir genç olarak tanır.

Anadolu olgusunu, romanın konusu yapmış eserlerden bir başkası Faruk Şükrü Yersel'in *Mehmetçik* (1934)'inde olaylar, bu topraklarda yetişmiş bir kahraman üzerinden anlatılmıştır. Roman, Anadolu'da mültezim, tahsildar, kolcu baskısı altında sahipsiz kalmış; kendisi Anadolu dışındaki cephelerde savaşırken memleketi işgal edilmiş Türk köylüsünü anlatmaya çalışır. Kahraman, Afyon'un Gezler köyünden Mehmet'tir.

Mekânın, olaylara zemin dışında fazla bir işlev yüklenmediği romanlardan *Sevgim ve Izdırabım* (1934), Cumhuriyet yılları patlak veren Şark isyanını bastırmada görevli havacı asker nişanlısının öldüğü haberini alan Gülseren'in yaşadığı üzüntü ve bunun gerçek olmadığını öğrendikten sonra duyduğu mutluluğu anlatma şeklinde kurgulanmıştır. Mükerrerem Kâmil Su'yun kaleme aldığı eserin kahramanı Gülseren, Eskişehir'de yaşayan, tahsili için mahdud süre İstanbul'da bulunmuş, bitiminde yeniden memleketine dönmüş bir kahramandır.

Anadolu insanını önce savaş meydanlarındaki mücadelesi, sonrası yeni kurulan devlette toplumsal hayatın gelişimine yönelik katkıları noktasında öven ve idealleştiren eserlerden *Takma Ayak Hasan Çavuş* (1934)'un kahramanı yine bir Anadolu köylüsüdür. Ziya Çalık, kahramanı Hasan Çavuş'un memleketinin adını vermez. Zira kahramanın köyünün, bütün Anadolu'yu teşmil ettiği düşündürülür.

Fakihe Odman'ın *Sevgi ve Saygı* (1935)'sında kahramanlardan Sevgi, Bursa'nın köyünde yetişmiş, İstanbul'da yüksek tahsil gören bir kahramandır. Okul arkadaşlarıyla Bursa'ya yaptıkları seyahatte Anadolu-İstanbul ayrımı üzerinden yetiştiği coğrafyayı tanımlar.

Sırrı Sanlı, "Bir Türk İşçisinin Romanı" alt başlığında yayımladığı romanı *Düşmez Kalkmaz Bir Tanrı* (1935)'da, işçilerin çalışma şartlarındaki zorlukları ve inkılâpların bunu değiştireceğine duyduğu inancı göstermeye çalışmıştır. Romandaki kahramanların ekserisi, İzmir'de tütün ve incir işlerinde çalışanlardan seçilmiştir.

Kemal Engürel'in, konuyu yüzeysel olarak malzeme ettiği *Mazlumun İntikamı* (1936) romanı, karşılık bulunmayan aşkın cinayete götürüldüğü olay zincirinde kahramanları, mekân seçilen Yücealan köyünden belirlemiştir.

“Eksen konu” olarak aşkı seçen⁷⁷, ama daha dikkat çekicisi Anadolu'daki ağa, eşraf, bürokrat gibi kesimlerin kontrolündeki toplumsal düzeni, başarılı kurgusu ve anlatımıyla tartışılır kılan romanlardan *Kuyucaklı Yusuf* (1937)'ta Sabahattin Ali, Nazilli'nin Kuyucak köyünden Yusuf'u olayların kahramanı yapmıştır.

Kâmil Yazgıç'ın Türk kadınına yücelten romanı *Türk Yıldızı Emine* (1937) ise imkân sağlandığında Anadolu insanının nasıl başarılı olacağını ispata çalışır romanlar kategorisindedir. Anlatıcı, buna uygun, Anadolu'lu bir kadını, Öksüz Emine'yi başkahraman seçer. Romanın başlarında kahramanın doğduğu yer Samsun'un bir köyü olarak belirtilirken, vak'ının devamında köyün isminin Güngörmez olduğu ifade edilmiştir.

Sosyal bir mesajı önelemeyen, içerikte santimental atmosferi gözetken romanlardan Muazzez Tahsin Berkant'ın *Bir Genç Kızın Romanı* (1938) kitabı Anadolu'da doğmuş bir kızı vak'aya esas kahraman yapmıştır. Tatarlar adlı Trabzonlu bir aileye mensup, küçük yaşta kimsesiz kalmış ve yatılı olarak okumuş olan Selma İzmir'de yetişmiştir. Aile eksikliğinin duygu dünyasında yol açtığı tahribat ve sevgi yoksunluğunu giderme arayışları kahramanın macerasını oluşturmuştur.

Dramatik aksiyondaki aşk romanı *Hıçkırık* (1938)'ta yazar Kerime Nadir, besleme olarak geldiği evin kızına âşık olan Kenan Ziya'nın Sivas'ta doğmuş olduğunu vak'ının başında söyler. Ancak kahramanın doğduğu çevre roman sayfalarında çok fazla konu edilmemiştir.

İnsan hayatındaki bazı hadiselerin köklü değişikliklere yol açabileceğini gösteren Turgut Akkaş'ın *Bora-Fırtına* (1938) romanı, ilk aşk acısının kişinin bütün yaşamına nasıl etki ettiğini anlatır. Beraberinde inanç buhranlarına, fakirlik-zenginlik

⁷⁷ Asım Bezirci, **Sabahattin Ali**, İstanbul, Genişletilmiş 3 bs., İstanbul, Amaç Yay., 1987, s.195. Kitap ayrıca, yazarın hayatı ve eserleri hakkında önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

gibi maddi değerlerin değişebilirliğine göndermede bulunur. Bütün bu olayların kahramanı yıllar sonra yine memleketine geri dönmüş Doktor Süha Tekin'dir. Kahramanın memleketi ise "namuslu" ve " alışkan" insanların kenti, "yalnız g l ve bülbül diyarı değil, bir neşe ve saadet dünyası" denilen ve "   Anadolu'nun en güzel vilayeti" (AKKAş, 1938: 12) olarak tanımlanan Isparta'dır.

Mustafa Hilmi Nurol'un *Güllü Gelin* (1938)'inde roman aksiyonunu, ailesine rağmen sevdiği ile evlenme mücadelesi veren Güllü'n n macerası sağlamakla birlikte anlatıcı tarafından, Cumhuriyet'in köylü politikaları da gündeme getirilmiştir. Geçmiş ile h lihazırın mukayesesinde köylü lehine yaşanan değişime işaret edilmiş; nelerin eksik olduğu ve bu bağlamda getirilen öneriler vak'ada  ne çıkarılmıştır. Bütün bunlar için seçilmiş kahramanlar, Ankara yakınlarında bulunan ve "kırığı d k ğ  de sayılırsa yüz haneye çıkar" (NUROL, 1938: 100) denilen Gerder köyündendir.

Peyami Safa'nın Server Bedi takma adıyla kaleme aldığı *Korkuyorum* (1938) romanı ise besleme olarak geldiği evin süreç içinde hanımı olan Zehra'nın hikâyesini anlatmıştır. Romanın başında, mutsuz bir aile ortamı içinde gösterilen Zehra, Sivrihisar'ın Kepen köyündendir.

Papeloğlu (1938) romanında Ercüment Ekrem Tal , olayların bir bölümünün de geçtiği Karadeniz sahillerine yakın kasabadan getirdiği kahramanları şaşsında, kasaba hayatında eşrafın çıkar oyunları, iktidarla menfaate dayalı ilişkileri, bürokrasinin zayıflığı gibi toplumsal sorun arz eden konuları ele almıştır. İsmi belirtilmeyen kasaba hakkında İstanbul'a deniz yoluyla   -dört günlük mesafede, Rum ve Ermeni nüfusunun bulunduğu mahallelerle iki yüz evlik bir yerleşim olduğu bilgisi verilmiştir.

Saf, temiz bir Anadolu kızının köyünden kaçıp geldiği İstanbul'un kötü hayatı içinde kirlenmesini hikâye eden İşkender Fahrettin Sertelli'nin *Pınar Başında  len Kız* (1938) eseri ise başkahraman olarak Konya'nın Analark y 'nden genç bir kızı belirler.

1880-1923 yılları arasında Anadolu'daki Türk köylüsünün yaşadığı zor şartları konu alan S. Şükrü Pamirtan'ın *Toprak Mahkûmları* (1938) romanı, Alaşehir'den Kula dağlarına çıkılan bölgedeki Tepeköy'ünde, kahramanları köyün yerlilerinden olan bir eserdir.

Kırksekizoğlu Ali Osman tarafından kaleme alınan, II. Meşrutiyet süreci memleketteki eğitimi dinî yönden yetersiz gören ailesi tarafından tahsil için Mısır'a gönderilen kahramanın etrafında geliştirilen *Beyza* (1938) romanında, olayların başlangıç mekânı ve esas kahraman Hami'nin memleketi olarak İnebolu seçilmiştir. Anadolu konusundaki sorgulamalar bu çevre üzerinden yapılmıştır.

Hayrettin Ziya, kahramanlarını Erzurumlulardan oluşturduğu romanı *Dadaş Kız* (1939)'da, 93 Harbinde Erzurumluların gösterdiği kahramanlığı, Güllü ve Kadir adlı kahramanlarının aşkı çerçevesinde anlatmıştır.

Kahramanları Anadolu köylüsü olan bir başka roman Hayrettin Özilhan'ın *Hasan'ın Yavuklusu* (1939) eseridir. Roman, Kurtuluş Savaşı sonrası memleketine dönen az sayıdaki askerden biri olarak gösterilen Hasan'ın, köye dışarıdan gelen sahtekâr bir tüccarın köylüyü dolandırmasına istemeden ortak olması ve köyden kaçışı şeklinde başlatılır. Devamı, kahramanın aşk macerası, köye dönüşü ve sevdiğiyle evlenmesi yönünde ilerletilir. Bunun yanında anlatıcı, Anadolu köyünde Cumhuriyet inkılablarıyla yaşanan değişime de ayna tutmaya çalışmıştır. Bütün bunlara mekân Akpınar köyüdür.

Baha Vefa Karatay'ın mutsuz biten bir aşk hikâyesini anlattığı romanı *Son Tango* (1939), Anadolu'da yetişmiş kahramanlara olaylarda rol vermiştir. İstanbul'da tahsil görmüş ve Anadolu'daki görev yerlerine tayinden önce doğup büyüdükları yere kısa tatile giden üç askerin yolculuk hikâyesiyle başlamış romanda gidilen mekân Konya'dır.

Kenan Hulusi'nin *Son Öpüş* (1939) eseri, kış şartlarının zorluğu altında, yokluk yanında eşkıya tehlikesine maruz Akpınar köylüsünün hikâyesini içerir. Anadolu'nun

bir köyünü olaylarına açan romanda, özellikle eşkıyayla mücadelenin öne çıkarıldığı hadiselerde kahraman olarak Ömer adlı köylü genci görürüz.

Bahse konu edeceğimiz son roman Fakihe Odman'ın *Çiçek ve Güneş* (1940)'idir. Roman, eski bir aşkın sebep olacağı felâketler üzerine kurgulanmıştır. Her ne kadar aslî kahraman Çiçek'in Kayseri'ye, İstanbul'daki tahsili sonrası öğretmen olarak geçtiğini görmekteyse de vak'a içinde Kayseri'de yetiştiği bilgisi verilmiştir. Dolayısıyla romanda esas kahraman, Anadolu bir isimden seçilmiştir.

1.2. İş Sebebiyle Bulunma

Dönemin romanlarından 22'sinde olay örgüsüne Anadolu'nun katılımı, İstanbul'dan iş amacıyla gelen kahramanlar sayesinde gerçekleştirilmiştir. Bunlardan iş takibi ve özel iş için olan 5 roman (*Halas, Hayat Sen Ne Güzelsin, Düğün Gecesi, İlk ve Son, Leylâklar Altında*) ve resmî ya da özel bir kurum mu olduğu belirsiz 1 roman (*Ayaşlı ve Kiracıları*)* haricinde 16 romanda kahramanlar, sivil veya askerî bürokrasi temsilcileridir*. Kahramanlar, devlet memuru olarak Anadolu'ya geçişte en fazla öğretmenlikle vazifelendirilmiştir. Bunun dışında doktor, asker/polis, devlet dairelerinde muhtelif idarî görevler karşılaşılan meslek türleridir. Özel iş amacını ise kâtiplik, işadamlığı, miras takibi gibi işler karşılamaktadır. Kahramanları Anadolu'yla buluşturan meslekleri ve Anadolu'daki iş çeşitliliğini romanlar bazında tek tek değerlendirecek şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır.

Halide Edip Adıvar, iki serilik kitabın ilki olan *Kalp Ağrısı* (1924)'da Anadolu'da çalışan kahramanlara yer vermiştir. Asıl vak'a zamanında olayların cereyan ettiği mekân İstanbul ve Avrupa olan romanda, iki asker Hasan ve Muhsin'in Diyarbakır'da görevli bulundukları günler geriye dönüşle, kısaca, anlatılmıştır.

* *Ayaşlı ve Kiracıları* romanının esas kahramanı, Ankara'da bir bankada memur görevindedir. Kurumun adı belirtilmeyip özel mi resmî mi olduğu açık değildir.

* Polisiye roman *Kemancının Kızı*'nın kahramanı polis hafiyesi Yılmaz, resmî bir görevli olarak düşünülmüştür.

Yazarın *Vurun Kahpeye* romanı ise vak'a zamanı içinde, çalışma gerekçesiyle kahramanını Anadolu'ya göndermiştir. Edebiyat tarihimizde içeriği kadar oluşturduğu Aliye karakteriyle çarpıcı ve kalıcı olmuş roman, İstanbul çevrelerinde yetişmiş kimsesiz bir genç kızın öğretmenlik vazifesiyle Anadolu'ya geçişine olayların aktarımını sağlar. Aliye'nin, Anadolu insanını aydınlatmak gibi idealist düşüncelerle geldiği yerleşim, İzmir yakınlarındaki bir kasaba şeklinde isimsiz olarak verilmiştir.

Olaylarında, kimsesizliğin toplumsal zorluklarına tanık olduğumuz Etem İzzet Benice'nin *Yakılacak Kitap* (1927)'i*, tesadüflerin sürükleyicilik kazandırdığı kurgusunda, evlenmiş iki gencin sonradan kardeş olduklarını öğrenmesi şeklinde inandırıcılığı zayıf ama sarsıcı bir sona koşullanmış gelişim seyri izlemektedir. Bunun tarafı kahramanlardan Vicdan, Darülaceze'de yetişmiş, tahsilini bitirdikten sonra öğretmenlik vazifesiyle İskilib'e görevlendirilmiştir.

Reşat Nuri Güntekin dürüstlük, güzel ahlâk gibi erdemlere sahip ferdin, aksi özellikteki toplumsal yapıyla çatışmasını anlattığı *Acımak* (1928) romanında, olayların merkezine yerleştirdiği Mürşit Efendi'yi çalışmak adına Anadolu'ya, ilk olarak da Sivas'a göndermiştir. İstanbul'da yetişmiş, Mekteb-i Mülkiye'den mezun Mürşit Efendi'nin çalışma hayatı, Sivas'tan sonra ismi kimi bölümde açıkça verilen kimi bölümde verilmeyen muhtelif Anadolu bölgelerinde geçmiştir. Romanda, Mürşit Efendi'den başka önemli rol almış kahraman Zehra da babası Mürşit Efendi gibi Anadolu'ya çalışmak için gitmiştir. Darümuallimat mezunu Zehra, ismi (...) vilâyeti şeklinde kodlanan bölgedeki kız okulunun başöğretmenidir.

Mütareke ve Milli Mücadele günlerini, İzmir ve İstanbul gibi iki farklı şehir yaşantısında anlatan *Halas* (1929)'ta Mehmet Rauf, Milli Mücadele'ye katılacak kahramanı Nihat'ı daha önceden iş vesilesiyle Anadolu'ya getirmiştir. Nihat'ın, İstanbul'da yetişmiş bir zabıt olarak babadan kalma emlâkini takip amacıyla İzmir'e gelmesiyle roman başlamıştır. Hatta bu amaçla İzmir'e yaptığı ziyarette şehrin işgali

* Roman, 1938 tarihinde neşredilen baskısından okunmuştur.

ve azınlıkların günlük hayattaki olumsuz davranışlarına tanıklık etmesi, kendisinde millî bilincin uyanmasında ve milli duyguların harekete geçmesinde etkili olmuştur.

Meliha Avni Sözen'in *Bir Gecenin Sabahı* (1933) romanı, iki sevgilinin birlikteliğine karşı çıkan babanın, onları ayırmak için hazırladığı entrikalardan konusunu oluşturmuştur. Vak'ada mekân İstanbul, Anadolu, Avrupa gibi geniş bir zemine yayılmıştır. Olayların Anadolu'ya taşınması, başkahraman Muzaffer'in, Avrupa'daki tahsili sonrası geldiği İstanbul'dan -annesinin ölüm haberinin de yarattığı psikolojiyle- ismi D. olarak kodlanan köye doktor olarak geçişiyle gerçekleşmiştir.

Burhan Cahit Morkaya'nın *Düğün Gecesi* (1933), İstanbul'un yüksek sosyetesinin romanıdır. Onların kozmopolit yaşantısı içindeki arpıklık, yozlaşmışlık; devletle iş adına geliştirdikleri ilişkilerdeki hukuksuzluk kurguya esas almıştır. İstanbul'un merkez yapıldığı romanda, sosyetenin tanınmış isimlerinden işadamı Cevdet Bey'in, 18-19 köyü teşmil edecek su bendi ihalesini alması sonrası olaylar Samsun'a gtrlmştir.

Memduh şevket Esendal'in Cumhuriyet Ankara'sının ilk yıllarında şekillenen toplumsal yapıyı yansıtmaya çalıştığı; modern ilişki biçimlerini daha çok kötü yaşam tarzlarıyla örneklendirdiği romanı *Ayaşlı ve Kiracıları* (1934) farklı bölgelerden gelen kahramanlarını ülkenin yeni başkentinde bir araya getirmektedir. İsmi açıkça verilmeyen anlatıcı-kahraman da bir banka memuru olarak buradadır. Anadolu'da bulunuşu konusunda doğrudan bilgiler verilmemekle birlikte, vak'anın aktarımındaki ayrıntılar, Rumeli göçmeni olduğunu; önceleri Samsun, Adana'da bulunduktan sonra Ankara'ya geldiğini göstermektedir.

Mahmut Esat Karakurt, 1926-1930 yılları arasında Ağrı ve civarında başgösteren isyanlardan konusunu oluşturduğu romanı *Dağları Bekleyen Kız* (1934)'da aslî kahramanlarından İstanbullu steğmen Adnan'ı, askerî harektta vazifeli olarak Ağrı'nın Karaköse kasabasına getirmiştir. Diğer esas kahraman Zeynep, şakilerin lideri şeyhin kızıdır ve muhtemeldir ki isyanın çıktığı bölgede yetişmiştir.

Cemal Ataç, yeni rejimin yarattığı ortamda Anadolu insanının düşünce ve hayat tarzında meydana gelen köklü değişimi anlattığı *Bir Kız Böyle Düştü* (1935) romanında İstanbullu ve Anadolu kahramanları birlikte kullanmıştır. Dinin belirleyici olduğu geleneksel yaşamdan eğlenceyi, menfaati önceleyen sathi Batılı yaşam kalıplarına geçiş yapan İffet'in macerası, ona âşık olan öğretmen Celâl'in esas kahramanı olduğu olay örgüsünden takip edilir. Celâl, İstanbul'daki tahsili sonrası öğretmenlik göreviyle Anadolu'ya geçmiştir. Çalıştığı yerin ismi açıklanmamış olsa bile bölgeye dair verilen bilgiler, yazarının Elazığ Kültür Müdürü olması burasının, kuvvetle ihtimal Elazığ olduğuna işaret etmektedir.

Kirazlı Pınar (1936) yazarı Cahit Uçuk, Anadolu'daki Gökköy adlı yerleşimin yakınlarındaki tren istasyonunda çalışan biri memur diğeri makasçı iki kahramanın kalabalıklardan uzak, dingin bir atmosfer içindeki hayatlarının, içi yaşama sevinciyle dolu genç bir kızın yanlarına davetsiz gelmesi sonrası nasıl değiştiğini anlatmıştır. Kahramanların, buraya nereden geldiği konusunda bir açıklık söz konusu değildir. Sadece burayı tercihlerinde sağlık nedenleri, ruh dünyalarındaki karmaşalar gibi gerekçelerin de etkili olduğu dile getirilmiştir.

Çalışma gerekçesiyle kahramanın Anadolu'ya gittiği bir başka roman *Leylâklar Altında* (1936)'dır. Mevrûre Sami, anne-babasını erken yaşta kaybetmiş genç bir kızın aile ortamına duyduğu özlemi olayların merkezine almış ve roman boyunca bu durumu diri tutacak sahneler yer vermiştir. Nuran bir zaman İstanbul'da, birlikte kaldığı akrabalarının yanında kendinin sığıntı olduğunu düşünerek, kendi başına ayakta kalabilmek adına kâtiplik göreviyle Gebze'ye gitmiştir.

Refik Ahmet Sevengil, konumuz bağlamında baktığımızda, çalışmamıza konu iki romanı *Çıplaklar* (1936) ve *Açlık* (1937)'ta, birbirine benzer bir yöntem uygulamıştır. Esas kahramanlarını İstanbullulardan seçmiş, onları Anadolu'da çalıştırarak ilgili coğrafyaya dair değerlendirmede bulunmuştur. *Çıplaklar*'da, kozmopolit ilişkilerin hâkimiyetindeki çevrede davranışları ahlâkî zafiyetler içeren, geniş toplum kesimlerine yabancılaşmış İstanbul'un sosyete tabir edilen topluluğu etrafındaki yaşantılar kurguyu belirler. Kahraman da bu çevrelerden çıkarılmıştır. Ancak anlatıcı, kahramanında zamanla bir dönüşüm yaşatır ve onu geçmiş hâliyle tenakuz oluşturacak bir düşünce ve

davranış kalıbına sokar. Bu andan sonra Çetiner adlı kahramanı, doktorluk vazifesiyle gittiği Anadolu'yu insan gibi yaşanacak bir yer hâline getirme mücadelesinde görürüz. Anadolu'daki ilk görev yeri Kayseri'dir. *Açlık*'ta ise olaylara yön veren Ahmet Turgut ve Gülseren adlı kahramanlar, İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiş olarak gösterilmektedir. Her iki isim, Akpınar Köyü yakınlarına kurulmuş şeker fabrikasına çalışmaya gelmiştir. Ahmet Turgut'un evli bir kadınla hissî yakınlığı; ancak ailesinin buna karşı oluşu sonrasında İstanbul'dan uzaklaşmasının "...Kendisine teklif edilen şeker fabrikası müdürlüğünü minnetle kabul etmiş ve yarı köy hayatı yaşayan bir Anadolu kasabasının sükûnuna can atarak İstanbul'dan uzaklaşmıştı." (SEVENGİL, 1937: 35) cümleleriyle ifade edilmesi Anadolu'ya geçişte çalışma yanında kaçış psikolojisinin rolüne de işaret etmektedir. Diğer kahraman Gülseren ise gazetede okuduğu ilâna istinaden fabrikaya, hukuk müşaviri muavini sıfatıyla gelmiştir.

Nasuhi Baydar'ın *Hayat Sen Ne Güzelsin* (1938) romanı, Anadolu coğrafyasını kısa temaslarla gündeme getirmiştir. Romanda mirasyedi bir kahraman etrafında haksız kazanç peşinde koşan çevrelerin zevk ve eğlence âlemlerindeki hayatı gösterilmiştir. Bütün bunlara mekân İstanbul'dur. Romanın başında, esas kahraman Süleyman'ın, askerlik dolayısıyla Bursa'da bulunduğu bilgisi verilmiştir. Devamında, amcası ve kendisinden başka vârisi olmayan büyükannesinin vefatı üzerine Konya'ya gittiğini görmekteyiz.

Dağların Çocuğu romanında *Çalıkuşu*'ndaki Feride'yi, *Vurun Kahpeye*'deki Aliye'yi hatırlatan bir kahramanla karşılaşırız. Yazar Orhan Rahmi Gökçe, anne-babasını erken kaybetmiş kahramanı Rizan'ı öğretmenlik göreviyle Urla'ya getirmiştir. Amerikan Kız Koleji mezunu, İsviçre'de tahsilini devam ettirmiş kahramanın önce çatışma üreten düşünce ve davranışlarının, zamanla köylünün değişimine etki ettiği okurca müşahede edilmektedir.

Tıpkı Rizan gibi öğretmenlik göreviyle Anadolu'da bulunan bir diğer isim *Bir Öğretmenin Romanı* (1939) kitabındaki Fatma'dır. İstanbul'daki tahsili sonrası ilk görev yeri olarak geldiği bölgenin, Orta Anadolu sınırları içinde İstanbul'a bir gün bir gece uzaklıkta olduğu belirtilmiş; yer ismi (...) şeklinde verilmiştir. Huriye Oniz,

kahramanını idealist bir kimlikte yaratmış, onun yaşantısı etrafında gelişen olaylarla İstanbul karşısında Anadolu'yu yüceltmıştır.

Askerlikte muvazzaf bürokratı tayinle Anadolu'ya gönderme *Günah Bende mi* (1939) romanında, kahramanı Anadolu coğrafyasıyla tanıştırma yöntemi olmuştur. Kerime Nadir'in yarattığı kurguda bu görev değişikliği, kahramanın iradî tercihi olarak verilmiştir. Zira eşinin kendisini aldattığını öğrenen Hâluk eşini bırakmış ve İstanbul'daki bu ortamdan uzaklaşma psikolojisiyle de I. Dünya Savaşı arifesinde önce Erzincan, oradan da Erzurum'a görevlendirilmiştir.

Milli Mücadele tarihinde, işgal güçlerine karşı direniş başlatan mahallî çetelerin faaliyetlerini, bir aşk hikâyesi çerçevesinde anlatan *Çete* (1939), İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiş ve bu çetelerden birine lider olmuş ismi olaylara kahraman yapmıştır. Refik Halid Karay'ın millî hisleri öne çıkaran romanında, Hatay bölgesinde mücadele gösteren Kıran Bey çetesinin lideri Nezih Suad, Anadolu'nun güney bölgesindeki işgaller sonrası İstanbul'dan buraya geçişe karar vermiştir. Tayinle geldiği Adana'da önce şehrin sultanisinde Fransızca Hocası olarak göreve başlar. Ardından ise düşmana direniş göstermek amacıyla teşekkül etmiş mahallî örgütlenmelere katılır.

Hamdi Rıza Çaydam'ın kadın-erkek ilişkisi üzerine geliştirilmiş romanı *Subay Kalbi* (1940), İstanbul'daki tahsili sonrası Kafkaslarda, çöllerde savaşarak yıllarını geçirmiş Yüzbaşı Rubil'in Antalya'ya görevlendirilmesiyle vak'aya başlamıştır.

İnandırıcılıktan uzak kurgusu içinde bir cinayetin çözümlenmesi konusunu ele alan İskender Fahrettin Sertelli'nin *Kemancının Kızı* (1940) romanı ise olayı araştıran polis hafiyesi Yılmaz'ın İzmir'e gidişiyle vak'asını Anadolu'ya taşımıştır.

Mahmut Esat Karakurt, zengin bir kızın yanında çalıştırdığı genç delikanlıyla aşkından konusunu alan romanı *İlk ve Son* (1940)'da olayların bir kısmı Anadolu'da geçmiştir. İstanbul'da yaşayan Necla ve Mecdi iş gerekçesiyle mahdut bir süre İzmir'de bulunmuşlardır.

1.3. Seyahat-Münzevî Bir Hayat Arayışı Sebebiyle Bulunma

Çalışma kapsamındaki romanlar arasında, kahramanların Anadolu'ya dışarıdan geçişini seyahatle açıklayan 22 roman vardır. Seyahatlerin gerekçeleri muhtelifdir. Kimi memleketi tanıma, bir yakını ziyaret kimi de 'kaçış' adına yapılmıştır. Bu kaçışa, bir aşk yenilgisi ya da içindeki çevre şartları esaslı psikoloji kaynaklık etmiştir. Hatta daha ziyade bireysel yaşanmışlıklar bu tepkisel davranışa neden olmuştur. Bu kurgusal tercih, anlatıcının hedeflediği romantik bir üslubun oluşumunu beslemiş, çatışmaların varlığını desteklemiştir. Anadolu bahsine konu açmada böyle bir yolu tercih eden romanlar şunlardır:

Selami İzzet Sedes *Gönül Acısı* (1926), *Küçük Hanım'ın Kısmeti* (1933) ve *Kalbimin Romanı* (1934) eserlerinde seyahat ve münzevi bir hayat arayışı araçsallığında kahramanlarını Anadolu coğrafyasına göndermiştir. Aşka inanmayan genç bir kızın âşık olma serüveninin işlendiği *Gönül Acısı* (1926)'nda, olayların yaşandığı mekân ağırlıklı İstanbul'dur. Sadece kısa bir bölümde, kahramanlardan Melek'in seyahati olayları Anadolu coğrafyasına taşımıştır. Burası, Melek'in evli olan ablası Fehmiye'nin ikamet ettiği Adana'dadır.

Yazar, önce ayrılık sonra kavuşmanın yaşandığı bir aşk hikâyesini anlattığı *Küçük Hanım'ın Kısmeti* (1933) romanında ise Anadolu'yu, bir inziva mekânı olarak kullanmıştır. Aslî kahramanlardan Belma ile birlikte olayların merkezinde yer alan Binbaşı Hidayet Muhlis'in yaşantısında Anadolu romana dâhil edilmiştir. Hidayet Muhlis, nişanlısı Belma'nın davranışlarındaki olumsuzluktan sebep nişanı bozduktan sonra İstanbul'u terk etmiş; kendisini kadınlardan uzaklaştıran bu kötü tecrübeyi

unutmak için Adana'nın Tutak kasabasına yerleşmiştir. Buraya gelişi esnasında her ne kadar meslekî tayinden bahsedilse, kahramanı buna iten esas saik aşk acısı yaşadığı İstanbul'dan uzaklaşma isteği, münzevi bir hayat arayışıdır. Olayların Anadolu'da geçtiği kısımlardaki kahraman-mekân karşıtlığı, bu beklentiyi dillendiren sahneler olmuştur.

Yazarın yine aşk konusunu olayların merkezine aldığı; platonik aşkın birlikteliğe dönüşünü hikâye ettiği *Kalbimin Romanı* (1934) kitabında Anadolu bahsine az da olsa yer verilmiştir. Esas kahraman Sevim'in, vak'a sonunda evleneceği Mazlum'un daveti üzerine, ailesiyle Ankara'ya kısa süreli ziyareti olayları, asıl mekân İstanbul'un dışına taşımıştır.

Burhan Cahit Morkaya, üç romanını bu gerekçeyle temellendirmiştir. Ayten isimli kahramanının, sonu hep aldanmışlıkla biten aşk maceralarını anlattığı *Kızıl Serap* (1926)'ta genç kız, sevdiğinin yanında olmak arzusuyla da Trabzon'a seyahata çıkmıştır. Olaylar, İstanbul dışında bir zaman burada cerayan etmiştir.

Yazar, sosyal içerikli eserlerinden *Dünkülerin Romanı* (1934)'nda 1908 inkılâbını sorgulamak, bu teşebbüsün zamanla amaçlarından saptığını, ülkenin geneline yayılmadığını göstermek ve Cumhuriyet dönemine hangi sosyal ve siyasî şartlar altında geldiği anlatmak istemiştir. Bu konudaki değerlendirmelerine, okur nezdinde itibar kazandırma düşüncesinden hareketle kahramanları arasında bulunan iki ismi incelemelerde bulunmak adına başta Erzincan, Harput, Konya ve Bursa olmak üzere doğudan batıya uzanan Anadolu seyahatine göndermiştir. Cemil Hakkı ve Ahmet Rıfkı adlı gazetecilerin seyahat gözlemleri romanın önemli kısımları olmuştur.

Burhan Cahit bir başka romanı *Yaprak Aşısı* (1939)'nda ise aşk hayatında yenilgiye uğramış kadın kahramanın, kaçış psikolojisiyle İstanbul'u terk etmesi ve İzmit'in Değirmendere bölgesindeki bir çiftlikte, münzevi bir hayat arayışını konu etmiş; Anadolu'ya, böyle bir bağlam içinde kısa ve derinlikli olmayan yaklaşımla temas edilmiştir.

Ferdî bir içeriğin daha hâkim olduğu Reşat Nuri Güntekin'in *Bir Kadın Düşmanı* (1927) romanı, mektup tekniğiyle aktarılmış vak'asında kadın-erkek ilişkilerini konu etmiştir. İstanbul'da başlayan olaylar kısa bir zaman sonra, Rumelili muhacirlerin yaşadığı "Marmara'nın bu en cansız küçük köyü" olarak gösterilen Marmara'nın Anadolu kıyılarındaki bir yerleşime götürülmüştür. Sâra isimli kahraman şahsında bu mekân değişimi yaşanır. Kahramanın, kuzeninin evliliği ve kendi rahatsızlığı bahanesini dillendirerek yaptığı bu seyahat, babasının kendisini ısrarla çağırdığı Erzurum'a gitmekten kaçış düşüncesi üzerine gerçekleştirilmiştir.

Aka Gündüz'ün üç romanında seyahat olarak açıklanabilecek gerekçelerle kahramanlar, yaşadıkları İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilmiştir. Bunlardan *Odun Kokusu* (1928)'nda, aile baskısıyla yapılan evliliğin yanlışlığı ve dul kadının ötekileştirildiği toplumda nasıl felâketlerle yüz yüze kaldığı anlatılmıştır. Olayların kahramanı Fatma (Hicran)'nın, çevresindeki sorunlardan uzaklaşma adına vak'anın bir bölümünde Bursa'ya gelişi ve kısa zaman içinde gazete ilânından bulduğu bir işle olayları Anadolu'ya taşıdığını görmekteyiz. Kahramanın daha sonra Konya, İzmir, Adana gibi Anadolu'nun değişik vilâyetlerine yaptığı seyahatlerden bahsedilerek mekân sınırları genişletilmiştir.

Yazarın *Çapkın Kız* (1930) romanı ise modern ve serbest bir yaşam tarzını benimseyen kadın kahramanın, toplumla arasında oluşan uyuşmazlığın çaresi gördüğü evlilik arayışına girmesi ve evlenmeyi istediği kişinin gerçek babası olduğunu öğrenmesi gibi dikkat oluşturma derecesini inandırıcılığın ötesine götüren olaylardan müteşekkildir. Olayların üzerine kurulu olduğu *Çapkın Kız*, İstanbul'da yaşamaktadır. Romanın kısa bir bölümünde ziyaret ve gezi amacıyla Ankara'ya gelmiştir.

Eşini ziyaret gerekçesiyle kahramanın İstanbul'dan Anadolu'ya getirildiği bir eser *Onların Romanı* (1933)'dır. Anadolu'daki toplumsal yapıyı çözümleyici gözlemlere yer veren romanda olayların başkahramanı Gülöz, Kastamonu Defterdarı eşini görmek için İstanbul'dan Anadolu içlerine bir seyahate çıkmıştır. Kendisini, Çankırı'da bir handa bekleyen eşinin, başkasıyla evlendiği haberini alması

karşısında onu terk eder. Ancak Anadolu'yu gezme, tanıma düşüncesiyle İstanbul'a dönmez. Bu seyahati sırasında tanıştığı ana-oğul bir aileyle Ankara'ya gider. Böylelikle Anadolu konusu, olay örgüsünü oluşturan unsurlar arasına yerleştirilmiş olur.

Anadolu insanını yaşantısı ve değerleri noktasında sorgulamayı eserinin yazılış gayesi yapmış ve emsali romanlar arasında çok daha başarılı bir kurgu ve anlatım başarısı yakalamış *Yaban* (1932)'da Yakup Kadri Karaosmanoğlu, başkahramanını Anadolu'yu sonradan tanımış bir kişiden seçmiştir. Ahmet Celâl, kolunu kaybettiği I. Dünya Savaşının moral bozukluğunu en yoğun hissettiği dönemde askerlerinden Mehmet Ali'nin teklifiyle, onun Porsuk Çayı kenarında, Haymana Ovası ortasındaki köyüne gider. Böylelikle bir köy yaşantısı üzerinden Anadolu, çok yönlü eleştiriye ve tartışmaya açılmıştır.

Vâ-Nû ve Çürüksulu Meziyet imzalı *Savaşın Barışa* (1934) romanı, savaşlar sonrası süreçte taraflar arasında barış dilini hâkim kılmak, yakın dönem düşmanlıklarını zihinlerden silmek gibi köklü bir düşünce değişimini geniş bir alana yayabilmek niyetiyle yazılmış bir eserdir. Balkan barışı idealinin arayışındaki metinde olaylara zemin asıl mekân, ülke sınırları dışındaki Balkan coğrafyasıdır. Yunanistan'da Türk elçisi görevindeki Orhan'ın ilişkileri çerçevesinde olay örgüsü kurulmuştur. Anadolu'nun olaylar içine dahili ise geriye dönüşlerdir. Orhan'ın tanıklığında İzmir'in işgal günleri anlatılırken kahramanın bölgeye, I. Dünya Savaşı sonrası mağlubiyet psikolojisinin yarattığı 'kaçış' duygusuyla geldiğini; İzmir yakınlarındaki Yeşilpınar'a münzevi bir hayat için yerleştiğini öğreniriz.

Tuğrul Nureddin'in *Bu Ne Biçim Aşk* (1934) romanında, İstanbul'da yetişmiş gazete muharriri bir gencin bilincinden Anadolu aktarılmıştır. Turgut adlı genç, işe başlamadan önce, "aşar, eşkıya, yol, mektep, vergi hulasa binbir dert" içindeki Anadolu'nun ismi belirtilmemiş kasabasında hastabakıcı olarak çalışan annesini almak için yanına gider. Kahramanın Anadolu coğrafyasıyla ilk temasının gerçekleştiği bu seyahatteki gözlemleri, seçtiği mesleğin de icabı toplumsal olana

meraklı kişiliğini verme yanında İstanbul aydınının Anadolu coğrafyasına ne kadar yabancı olduğunu göstermede anlatıcıya fırsat yaratmıştır.

Nankör (1934) romanında yazar Nazım Kurşunlu bütün olayları, anne-babasını erken yaşta kaybetmiş çocukların büyük sorunlar yaşayacağını gösterme yönünde oluşturmuş ve tertiplemiştir. Romanın birinci kahramanı İhsan, yanında kaldığı amcasının evinde maruz kaldığı ve tanık olduğu olumsuzluklar sonrası İstanbul'dan kaçış duygusuyla arkadaşı Mustafa'nın yaşadığı Anadolu'nun A. şeklinde belirtilen kasabasına sığınır.

Kadın yazarlardan Rebia Arif'in kadını, sosyal hayat içinde eşitler ortam ve davranışlarda gösterme düşüncesinden hareketle olayları şekillendirdiği *Kadın Tipleri* (1935) romanında, vak'anın canlandırılmasında İzmir kullanılmıştır. Sencan adlı kadın kahraman, kocasının aldatması yüzünden İstanbul'u terk etmiş, kendi başına geçimini temin etme mücadelesine gireceği İzmir'e gelmiştir.

Mükerrem Kâmil Su, konusu evlilikten, kadın-erkek ilişkilerinden müteşekkil romanları *Bu Kalp Duracak* (1935) ve *Sus Uyanmasın* (1938)'da kahramanlarını, kişisel gerekçelerle kısa zamanlı Anadolu coğrafyasına seyahate çıkarmıştır. *Bu Kalp Duracak*, hem aldatma hem de aldatılmanın yaşandığı sorunlu evliliği eşinin ölümüyle biten Bilge isimindeki kadın kahramanın, hiçbir zaman gerçek mutluluğa ulaşamayacağı aşk hayatını işlemiştir. İstanbul'da cereyan eden olaylar, kısa bir zaman, eşinin ölümü akabinde Bilge'nin, kardeşini ziyarete gittiği Anadolu kasabasına taşınmıştır. “Şarkın bu sakin köşesi” nitelemesi yapılan kasabanın ismi belirtilmemiştir. Yazar, evlilikte tarafların imtizacı fikrini öne aldığı diğer romanı *Sus Uyanmasın* (1938)'nda hem Anadolulu hem de Anadolu'yu sonradan tanıyacak kahramanlara bir arada yer vermiştir. Örneğin birinci kahraman değilse de olayları yönlendirici rolde olup hakkında “İzmir'in küçük, şirin köylerinden birinde doğmuş” bilgisi verilen üniversite hocası Bülent, Anadolu'da doğmuş bir isimdir. Ancak okur Bülent'i, doğduğu çevre içinde değil; İstanbul'da tanır. Ailesini ziyarete gitmesiyle büyüdüğü ortam gündeme gelir. Devamında ailesinin, kendisini köyden biriyle evliliğe zorlaması kahramanı mekân değişimine zorlar ve köye yerleşir. Anadolu'nun

gündeme getirilmesi Bülent'in, esas kahraman Çiğdem'le vak'a ilişkisinin sürdürülmesi sayesinde mümkün olabilir. Romanın asıl kahramanı olan İstanbullu Çiğdem'in Anadolu'yla rabıtası, yaptığı kısa seyahatler neticesindedir. Bunların ilki, Bursa'dan Antalya'ya uzanan bir yolculukla gerçekleştirilir. Seyahatin gerekçesi, Bülent'ten ayrılışın doğurduğu psikolojik travmalardan kurtulma gibi kişisel bir nedenle açıklanmıştır. Çiğdem daha sonra, Bülent'le buluşma sahnesi olarak İzmir'deki köye de gitmiş görülmektedir.

Daha ziyade şair kimliğiyle maruf Faruk Nafiz Çamlıbel, roman türünde de eser ortaya koymuş bir edebiyatçıdır. İsmi *Yıldız Yağmuru* (1936) olan ve toplumsal çözümlemelere gittiği romanı, mekân bakımından İstanbul'u olayların merkezine yerleştirmiş; kahramanın kısa süreli seyahati bağlamında Anadolu'yu gündeme getirmiştir. Sosyete çevrelerinden çıkmış; monden yaşama, gönül işlerine düşkün kahraman Ahmet Ziya'nın zaman içinde hayat anlayışındaki dönüşümü okura izlettiren olaylar, toplumun alt-üst tabakalardan müteşekkil ikili yapısını ortaya koymaktadır. Öncelikle İstanbul hayatında somutlanan bu gerçeklik, kahramanın Anadolu'ya yaptığı seyahatle memleketin geneline teşmil olunmuştur. Deniz yoluyla Karadeniz sahillerine ve sonra karadan Erzurum istikametinde Anadolu'nun içlerine yolculuk Ahmet Ziya'ya, toplumsal dokudaki farklılaşmayı göstermiştir. Öyle ki çevreden merkeze gidildikçe toplumsal alan maddi itibarla fakirleşirken dayanışma, sosyal bilinç gibi iyi hasletlerin sergilemesi noktasında zenginleşmiş gözlemlenir.

Kurgu bütünlüğü bakımından pek başarılı olmayan M. Yalçın Tuna'nın *Akın Yolcuları* (1936) romanında, Balkanlardan gelen göçmen bir ailenin yeni hayat kurmadaki zorlukları anlatılmıştır. Romanın aksiyonu önce ailenin göç yolculuğu, yerleştikleri İstanbul'da anne-babanın ölümü sonrası besleme giden iki kardeşin ayrı düşmeleri ve uzun yıllar sonra kavuşmaları şeklinde oluşturulmuştur. Romanda Anadolu konusu, Milli Mücadele sonrası ülke sınırları dışında kalan Türklerin gözünde idealleştirilmiş bir mekân olmanın yanında, Cumhuriyet'le yaşanan değişim çerçevesinde ele alınmıştır. Vak'anın taşınması açısından Anadolu'yla kurgusal bağlantı, kahramanlardan Sevim'in, kardeşini bulma adına Bursa'ya gidişiyle gerçekleşmiştir.

Kadın romancılarımızdan Şükûfe Nihal yanlış evliliğin getirdiği mutsuzluğu anlattığı *Yalnız Dönüyorum* (1938) romanında, olayların Anadolu’da cereyanını kısa süreli seyahatler aracılığıyla sağlamıştır. İstanbul’da doğmuş büyümüş esas kahraman Yıldız, çok istediği Anadolu’yu görme imkânını Anadolulu eşi Hasan’ın tavassutuyla gerçekleştirmiştir. Cumhuriyet ilânı sonrası Ankara’ya yapılan seyahat kahramanın Anadolu’daki ilk teması olmuştur. Daha sonra Yıldız’ı, eşinin memleketi olan Orta Anadolu’daki ismi belirtilmeyen kasabaya ziyaretle yeniden Anadolu coğrafyasında görmekteyiz. Kahraman, kişisel saiklerle gerekçelendirilen her iki seyahatinde gözlemlediği çevreye dair değerlendirmelerde bulunmuştur.

Yukarıda adı geçen pek çok roman gibi kahramanını, kişisel nedenlere istinaden Anadolu seyahatine çıkaran bir başka roman Oğuz Özdeş’in *Aşk Izdıraptır* (1939)’dır. Aşk konusunu, aldatma gibi entrikalarla olaylara malzeme etmiş romanda, Anadolu’ya dair ilk bahis, esas kahraman Nermin’in akraba ziyareti için gittiği Bursa seyahatiyle gerçekleşmiştir.

A. Turgut Simer’in *Sükût* (1939) romanı da kahramanlardan Nüzhet’in, akraba ziyareti için geldiği Bursa’da başlamaktadır. Ancak bu bölümlerde mekân, metnin anlam örgüsünde ayrı bir görev yüklenmiş değildir. Daha çok hadiseler zemini oluşturma işlevindedir. Anadolu coğrafyası ve kimliğinin sorgulandığı bölümler ise Nüzhet’in askerî vazifesi gereği daha sonra gideceği Çankırı’da olmuştur.

1.4. Savaş Sebebiyle Bulunma

Kahramanların, Anadolu coğrafyasıyla tanışmasını savaşlarla gerekçelendirme yoluna giden 16 roman vardır. Bunlar arasında, Milli Mücadele’ye katılım adına olanlar öne çıkmaktadır. Ayrıca, yaklaşık toplamın üçte biri kadar roman hem I. Dünya Savaşı hem de Milli Mücadele’de görev almış kahramanları vak’asına dâhil etmiştir. İstatistikî yönden anlamlılık oluşturan bir başka gösterge ise savaş gerekçesiyle Anadolu’ya geçen kahramanların cepheden ziyade cephe gerisinde

görevlendirilmiş olmalarıdır. Bunda, yazarların cephe yaşantısını çok iyi tanımamaları yanında -cephe gerisine nazaran- mekânı cephelerle sınırlamanın, anlatım zenginliğini yakalamada yazarların işini güçleştirmesinden dolayıdır.

İstanbul'un yabancı askerlerin kontrolünde olduğu Milli Mücadele şartlarında İstanbullu kahramanların Anadolu'ya geçiş yolculukları, pek çok romanın olay örgüsünde dikkat çekilen bir husustur. İnebolu, Adapazarı, Bursa, Balıkesir gibi yollar arasında özellikle İnebolu, cephe ve asker sevkياتında daha işlek bir güzergâh olarak öne çıkmaktadır.

Anadolu'ya geçişe savaşın vesile olduğu romanlar üzerinde durursak şöyle bir görüntü karşımıza çıkar.

Peyami Safa'nın Server Bedi mahlasını kullanarak yazdığı eserlerinden *Seni Seviyorum* (1924) romanı, tematik anlamda birliktelik-ayrılık-kavuşma gelgitleri olan bir aşk macerası üzerine yoğunlaşmakla beraber I. Dünya Savaşı günlerini olayların içinde yaşatır. Başkahraman Vedat, Tıbbiyelilerin cephelere sevk kararı akabinde tifüs hastalığının pek çok askerin kırımına neden olduğu haberi gelen Erzurum cephesine ulaşmak için gönülsüz de olsa yola koyulmuştur. Ancak yolculuk esnasında, Erzurum'un tahliyesi ihtimali üzerine Sivas Askerî Hastanesine asistan olarak sevk edildiğini haber alır ve kahraman, cephe gerisindeki vazifelendirilerek savaş günlerini geçirir. Anadolu coğrafyasına dair İstanbul'da bulunduğu süre zarfında ön yargıları olan kahramanın, Sivas'a bulunduğu süre içinde düşüncelerinde müspet istikamette dönüşüm olduğu gözlemlenmektedir.

Yazar, yukarıdaki romanıyla aynı yıl, ama Peyami Safa adıyla yayımladığı *Süngülerin Gölgesinde* (1924) yine aşk temasını olaylara konu etmiş; ancak bu sefer Anadolu'daki savaş günleri olarak Milli Mücadele sürecini arka plana yerleştirmiştir. İnönü Savaşları; Afyon, Kütahya, Eskişehir'in işgali gibi tarihî hadiselerin canlandırıldığı roman, esas kahraman Şevket'i cephede gösteren olaylarla başlamaktadır. Cepheye nereden-nasıl ulaştığı noktasında bilgi verilmez. Ancak yaralanan Şevket'in tedavi sonrası dinleme sürecini geçirmeye İstanbul'a gitmesi; kendisinin oralı olduğunu kuvvetle ihtimal göstermektedir.

Kısa bir roman olan *Sara* (1926)'da Selahattin Enis, eşi tarafından aldatılan bir erkeğin iç karmaşasına ayna tutmuştur. Bunu yaparken olaylara ağırlıklı mekân İstanbul seçilmiş; yalnızca başkahraman Halet'in, karısı Sara tarafından aldatıldığını öğrendikten sonra ihtiyat zabıt adayı olarak bulunduğu Harbiye Mektebinden Erzurum cephesine gönüllü gitmesi I. Dünya Savaşını olayların içine katmıştır. Vak'anın bu bölümleri, kahramanın cephedeki mücadeleye katkısı ve başarısı üzerine yoğunlaşmıştır.

Aka Gündüz'ün *Tank-Tango* (1928) ve *Yaldız* (1930) eserleri, olay tertibi açısından benzerliklere sahiptir. Her iki romanda olaylara konu sosyal zaman, Mütareke ve Milli Mücadele sürecidir. Romanların kahramanları Milli Mücadele'ye önce İstanbul'dan ve daha sonra, geçtikleri Anadolu'dan destek olmuşlardır. *Tank-Tango*'da, çatışmalar üreten Bihter-Ali-Ömer üçgenindeki hissî ilişkilerin olayları tayin gücü, vak'a sonuna kadar sürdürülmüştür. Olayların ferdî yaşantılara ilişkin boyutunda yakalanamayan bütünlük, ayrı bir fasıl şeklinde kendini gösteren Milli Mücadele bahsinde sağlanır. Bihter-Ömer ikilisi, İstanbul'un boğucu atmosferinden uzaklaşmak ve Millî Mücadele'ye destek vermek amacıyla Ankara'ya geçerler. Kahramanlar tarafından "Millî Kâbe" sıfatı verilen Ankara'da Bihter, bir hastanenin idaresini üstlenmiş; Ömer ise Genelkurmay emrinde vazifelendirilmiştir. Vak'anın devamında görülür ki diğer kahraman Ali de Anadolu'ya geçmiş ve cephelerde bulunmuştur. *Yaldız*'da ise her ne kadar yüzeydeki olaylar Eligül, Umur, Gülören, Müfehham arasındaki gönül ilişkilerini konu etse de ele alınan çevrenin savaş ortamı olması dikkatleri bu noktaya yönlendirmiştir. Başta esas kahraman Eligül olmak üzere her bir kahraman Milli Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya geçer. Romanda Adapazarı, İnebolu, Balıkesir, Bursa; İstanbul'dan Anadolu'ya geçiş istikametleri olarak verilmiştir. Yazarın, bu başlığımız altına alabileceğimiz bir başka romanı *Ben Öldürmedim-Kokain* (1933)'dir. Vak'anın geçtiği Ankara'ya başkahramanın ne zaman ve niçin geldiği hususunda açık bir bilgi verilmeyen romanda, cereyan eden bazı olaylar, konuya dair bir fikir öne sürmeyi mümkün kılmaktadır. Balkan Savaşı sonrası dönemin, toplumda nasıl bir çözülme yarattığını olaylar ve şahıslarla somutlaştıran romanda başkahraman olarak olayları yaşayan ve gözlemleyen

anlatıcı-kahramanı görürmekteyiz. Kendisinin, vak’ada öne çıkan İdil karakteriyle tanışıklıklarının Milli Mücadele öncesi İstanbul günlerine rastlaması; devamında anlatıcı-kahramanın Milli Mücadele sürecine destek adına Ankara’da bulunması Anadolu’ya gelişinin de bu gerekçeye istinaden olduğunu düşündürmektedir. İdil’in gelişi ise Cumhuriyet Ankara’sının imar işlerinden pay almak isteyen yabancı bağlantılı bir firmanın çalışanı olması dolayısıyladır.

Romanlarında, kahramanlarını Anadolu’yla tanıştırmada savaşı aracı kılan bir başka yazar Burhan Cahit Morkaya olmuştur. *Harp Dönüşü* (1928), *İzmir’in Romanı* (1931), *Yüzbaşı Celâl* (1933), *Nişanlılar* (1937) yazarın bu çerçevede kaleme aldığı romanlardır. Savaşın neden olduğu ayrılık yüzünden tamamlanamayan bir aşk hikâyesini işleyen *Harp Dönüşü* romanı, vak’anın kısa bir bölümünü Anadolu’da geçirmiştir. Bölüğünün İstanbul’dan Çanakkale cephesine sevki gereği kahraman Macid Bey de Anadolu coğrafyasına gelmiştir. Çementepe’de zabıt vekilliği vazifesini üstlenmiş ve onun merkezinde cephelerdeki mücadeleden sahneler sergilenmiştir. Macid Bey’in, ikinci defa Anadolu’yla teması yine savaş gerekçesiyle, Milli Mücadele’ye katılmakla olmuştur.

Yazar *İzmir’in Romanı* (1931) kitabıyla, gerçek kişilerin hatıralarından yola çıkarak roman formuna yaklaştırdığı bir tarih metni kaleme almıştır. Tam bir roman tekniği içinde oluşturulmamış kitabın içeriğine dair bir olay aksiyonundan çok Milli Mücadele’nin İzmir safahatından çıkarılmış tarihî kesitlerin kolajı denilebilir. Dolayısıyla roman türünün fiktif dünyasına uygun, olayların üzerinde temerküz ettirildiği muayyen bir kahramanın varlığı söz konusu değildir. Romandaki isimler de olaylarla ilintisi derecesinde yer bulmuş tarihî şahsiyetlerdir. Yazarın, hatıratından yararlandığı isimler arasında Kâzım Paşa, İzmir mebusu Celâl Bey, Afyon mebusu Ali Bey vardır. Okur onları, sadece İzmir’in savunmasındaki faaliyetleriyle görmektedir. Ayrıca romanda, İzmir işgaline karşı koyan bütün İzmirler çoğu kere olayların kahramanı olarak gösterilmiştir.

Yüzbaşı Celâl yazarın, I. Dünya Savaşı günlerinden Milli Mücadele sürecine uzanan savaş temalı romanıdır. Tarihî hadiselerin, milli romantik bir atmosfer

oluşturarak kurgulanması okuyucuda milli duyguları uyandırmak yanında, toplumsal sürekliliği sağlama adına ortak değerler üretme beklentisine yöneliktir. Vak'a, I. Dünya Savaşı dönemi Halep civarında bir sahneyle başlamıştır. O günlerin canlandırıldığı ve sorgulandığı bölümlerden sonra olay örgüsünde Milli Mücadele günlerine gelinir. İki tarihî hadise arasında neden-sonuç ilişkisi geliştirilerek vak'a bütünlüğü sağlanan romanda kahraman, savaş günleri Anadolu'nun Ankara, Adana, Kilis, Urfa, Antep bölgelerinde bulundurulmuştur.

Burhan Cahit'in Milli Mücadele'yi ele aldığı diğer romanı *Nişanlılar*'da olaylar yine İstanbul'da başlamış ve mekânın Anadolu'ya taşınması savaşa bağlanmıştır. Buna göre İstanbul'daki Topçu Alayı'nda muvazzaf yedi zabıt, İnebolu istikameti üzerinden savaşın komuta merkezi Ankara'ya ulaşırlar. Bu geçiş yolculuğu sahneleri, Anadolu içi lojistik ağı da vermektedir. Vak'anın devamı, kahramanların muhtelif cephelerdeki mücadelesiyle sürdürülmüştür.

Anadolu'ya, savaşlar olgusuyla farkındalık oluşturan bir başka isim Etem İzzet Benice'dir. *Aşk Güneşi* (1930) romanında yazar, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde memleketin yüz yüze kaldığı I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele gerçeğini romanın ana eksenine yerleştirmiştir. Vak'anın iki esas kahramanını savaş alanında görmekteyiz. Hasan önce Çanakkale'de sonra Kurtuluş Savaşı'nın gerçekleştiği muhtelif sahalarda bulunur. Diğer kahraman Hamra, Hasan'ın çağrısıyla Düzce'ye geçer; bölgede patlak veren iç isyanlarla mücadele pratiğine tanıklık eder ve savaşlar döneminde cephe gerisinde görev alır.

Milli Mücadele günlerinde olaylarını oluşturmuş romanlardan A. Adnan'ın *Ateş Hattı* (1933)'sı, savaşın sıcaklığını yaşayan Anadolu'yu vak'anın esas mekânı yapmıştır. Rus devleti adına çalışan bir Osmanlı askerinin kızı olan İdil'in, bu durumdan duyduğu rahatsızlık neticesi Rus İhtilali günlerinde memleketine dönüşü olayların geçtiği mekânı Anadolu yapmıştır. Kahraman, geldiği dönemde İstanbul'un işgal altında olduğunu, Anadolu'da düşmana karşı direnç, mücadele sürecinin başladığını söyler ve kendisinin bu durum karşısındaki tavrını "Türkiye'ye geldiğim zaman İstanbul işgal altında idi. Ruhumda mücadele etmek için büyük bir arzu yanıyordu. İşte bu arzu ile Sessizdere'ye geldim." (A. Adnan, 1933: 52) sözleriyle açık eder. Romanda, vak'ayı

aktarma görevini üstlenmiş esas kahramanlardan Yüksel'in de Anadolu'ya geçişi Milli Mücadele münasebetiyle olmuştur. Anadolu'da yaşananları kaleme alan bir muharrir olan Yüksel, o günleri daha gerçekçi yazabilmesi adına İdil tarafından Sessizdere köyüne davet edilmiştir.

Mahmut Esat Karakurt, Milli Mücadele'yi ağırlıklı olarak İstanbul'daki faaliyetlerle anlattığı *Allahısmarladık* (1936) romanın son bölümünde sahneyi, Anadolu'ya geçişte kullanılan İnebolu güzergâhının tanıtımına bırakmıştır. Böylelikle, İnebolu'daki yediden yetmişe halkın Milli Mücadele'ye desteği ve inancı sahnelenerek romanın temel mesajı oluşturulmuş olur.

Vak'anın geçtiği mekânı İstanbul'dan Anadolu'ya taşımayı savaşla gerekçelendiren bir diğer roman *Dinmez Ağrı* (1937)'dir. Mükerrerem Kâmil Su tarafından kaleme alınan eserde, kadın kahraman Şerare şahsında, Milli Mücadele'de ortaya konan inanç, birlik, kararlılık gösterilmeye çalışılmıştır. Kahramanlardan Şerare, İstanbul'da yürüttüğü faaliyetlerini bir zaman sonra, İnebolu yolundan geçtiği Anadolu'da devam ettirir. Daha çok Ankara, İzmir gibi bölgelerdeki çalışmalarında hastabakıcılık ya da bilgi almak için düşman tarafına sızan ajan görevi üstlenmiştir.

Hamdi Rıza Çaydam'ın *Ateş Kamçıları* (1938) romanında ise hayatı cepheden cepheye savaşlarda geçen bir askerin, duygu dünyasındaki çalkantıları, duygusal boşluğu giderme arayışları daha yoğun yansıtılmakla birlikte konu kısmen hem I. Dünya Savaşı hem de Milli Mücadele tarihselliğine genişletilmiştir. Başkahraman Bozan, anne-babasını erken yaşta kaybetmiş; İstanbul'daki akrabalarının himayesinde çocukluğu geçen, eğitimini askerî okulda tamamlayan bir genç olarak tanıtılmıştır. I. Dünya Savaşında Çanakkale cephesi, kahramanın hem savaş hem de Anadolu'yla tanışmasının aracı olmuştur.

Bu başlıkta dile getireceğimiz son roman, Mebrûre Sami'nin *Çöl Gibi* (1938)'sidir. Önceden yasak aşk yaşadığı kişinin, yıllar sonra kızıyla evlenme durumu karşısında tepkisini cinayete kadar götüren Nihal (Nazan)'in hikâyesinde Milli Mücadele günleri de olay örgüsünde yer bulmuştur. Darüleytam'da hastabakıcılık vazifesinde bulunan kahraman, teklif üzerine Anadolu'ya geçmiş ve

yaralı askerlere yardım etmiştir. Bunun için önce Antalya'ya oradan da Denizli'ye gider. Denizli'de 57. Fırka Hastanesi, Nazilli'de “Köşk” denilen bölgede konuşlanmış, cepheden gelenlere bakan bir sıhhiye çadırı ve Ankara'da Numune Hastanesi görev yaptığı yerlerdir. Onun nazarından cepheler anlatılmış, savaşın zor şartları verilmeye çalışılmıştır.

1.5. Ailevî Sebeplerle Bulunma

Kahramanların, Anadolu coğrafyasında bulunmalarına gerekçe oluşturan unsurlardan bir başkası ailevî sebeplerdir. Bunu kullanılarak kahramanlarını Anadolu'ya adım attıran romanların dikkat çekici yanı, tesadüflerin ötesinde, cinsiyet yönünden seçici olmalarıdır. Öyle ki kahramanın Anadolu'da bulunmasını aile olgusuyla açıklayan 13 romanda, seçilen kahramanlar kadındır. Bu tercih, döneminde (ki kısmen bugün de), kadının bağımlı kimliğini gösteren sosyolojik gerçeklikle örtüşmektedir. Bekârsa ebeveyne, evliyse kocasına göre yaşamını düzenleyen kadın, onların kararıyla yaşadığı çevreyi değiştirmektedir. Bu durum, kimi zaman romanların ürettiği çatışma alanını oluşturur. Örneğin *Aşk Fırtınası*, *Eski Hastalık* romanlarında en belirgin misalleri görülen, ebeveyn ısrarı sonrası İstanbul'dan Anadolu'ya geçen kahramanların çevreyle oluşturdıkları karışıklık böyledir ve bu zıtlaşma, vak'adan beklenen dinamik yapıya katkı sağlamıştır.

Genel bir ifade kalıbı içinde söylediğimiz ailevî nedenleri daha daraltılmış olarak açıklarsak, evlilik ve ebeveyn yanında bulunma gibi gerekçeler oluşturulduğu görülmektedir. *Sevdiğim Adam*, *Bir Akşamdı* gibi romanlar, kahramanla ebeveyni aynı zaman diliminde Anadolu'ya göndermiştir. Diğerlerinde ise kadın kahramanlar, ailelerinin yaşadığı bu coğrafyaya sonradan gönülsüz gitmişlerdir.

Selahattin Enis, savaş gerçeğini yaşayan toplumda bütün acılardan, sıkıntılardan izole bir yaşantı içindeki kesimleri sahnelediği *Zaniyeler* (1923)'de, Anadolu'yu Konya ile temsil kılmıştır. Olaylar, daha çok İstanbul çevrelerinde geçer.

Anadolu'ya taşınma, kısa bir zaman için olur. Bu da esas kahraman Fitnat'ın, İstanbul'da tanıştığı Hasan Rifat Efendi ismindeki zengin biriyle evlenmesi sonrası eşinin memleketi Konya'ya yerleşmesiyledir. Kültürel değerler karşıtlığını kullanarak birey-çevre çatışması üzerine geliştirilen bu bölümdeki olaylar, Fitnat'ın kendisine mutsuzluk veren mekândan ayrılıp İstanbul'a geri dönmesine yol açar.

Olay örgüsü noktasında birbirinin devamı *Kalp Ağrısı* (1924) ve *Zeyno'nun Oğlu* (1928) romanlarında Halide Edip Adıvar, Anadolu coğrafyası olarak Diyarbakır'ı –özellikle *Zeyno'nun Oğlu*'nda- vak'anın yaşandığı temel mekânlardan yapmıştır. Anlatının aksiyonunu, aynı çevre içindeki kişilerin birbiriyle, kimi örtülü kimi açıktan, duygusal ilişkileri oluşturmuştur. Kişisel ve toplumsal değerler çatışması, tarihsel karşılığı olan siyasî ayaklanmalar romanların konu çerçevesini oluşturan diğer unsurlardır. Her iki romandaki zengin kahraman kadrosuna bakıldığında yaşamları, Anadolu'ya değişik yollardan bağlanmış kahramanlara tesadüf edilir. Örneğin olayların merkezindeki isim İstanbullu Zeyno, serinin ikinci romanında doğduğu İstanbul'dan ayrılarak Diyarbakır'a gelir. Eşi Miralay Muhsin'in yanında bulunma gereği, kendisini bu yer değişikliğine itmiştir. Olaylar içinde öne çıkan Diyarbakırlı Zeyno ve oğlu Haso gibi kahramanlar, Anadolu coğrafyasında yetişmiş kimlikte; Binbaşı Hasan, Miralay Muhsin gibi kahramanlar ise meslekleri gereği Anadolu'da bulundurulmuştur.

Vak'a zeminini İstanbul ve Anadolu'ya yaymış bir başka roman Peyami Safa'nın *Bir Akşamdı* (1924)'sıdır. Romanda vak'a zincirini, 'yaşamak arzusu'nu toplumsal kaynaklı her tür ahlâkî ölçü ve kuraldan bağımsız, serbest yaşamak şeklinde benimsemiş kahramanın samimiyetsiz ve geçici ilişkileri oluşturmuştur. Zira roman sayfalarında geçen "Yaşamak arzusu, asrın düsturu. Can sıkıntısı, asrın hastalığı" sözü, olayların üzerinde şekillendiği bir mihverdir. Kahraman açısından böyle bir yaşantı için en uygun mekân İstanbul'dur. Onun için esas kahraman Meliha'nın, İstanbul'dan ayrılıp Anadolu'ya gelişi insan-mekân karşıtlığını doğurmuştur. Meliha açısından İzmit'e gelişi, ailesinin kararına uyma mecburiyetindendir. Babası, eşinin İstanbul yaşantısındaki aşırı serbestliğinden duyduğu rahatsızlık ve dedikodulardan kaçma isteğiyle aileyi İzmit'e getirmiştir.

Konusunu gönül ilişkileri gibi ferdî bir temaya dayandıran Burhan Cahit'in *Gönül Yuvası* (1926) romanında İzmir, olayların canlandırıldığı mekânlar arasındadır. Romanda, Elvan ve Ziya isimdeki İstanbullu kahramanların Anadolu'nun bu coğrafyasına geçişi, birbirinden ayrı zamanlarda gerçekleşmiştir. Önce, eşinin işi dolayısıyla Elvan İzmir'e taşınmıştır. Devamında, Elvan'ın gizli ilişki içinde olduğu Ziya, kendisine yakın olmak için İzmir'e gelmiştir.

Yusuf Ziya Ortaç'ın, konusunu evlilik bahsinden almış romanı *Kürkçü Dükkânı* (1931), kahramanın Anadolu'ya geçişini de evliliğe dayandırmıştır. Romanda esas kahraman Süheyla, Serçeovası Nahiye Müdürü Ekrem'le evlendikten sonra İstanbul'dan ayrılmıştır.

Güney Halim'in, aşk hayatında hayal kırıklığına uğramış Gökmen isminde kadın kahramanın ferdî hikâyesi yanında, olayların Milli Mücadele yıllarında cereyan etmesinden sosyal meselelere de kapı açan romanı *Gökmen* (1932), İstanbul'dan Mudanya'ya vapurla yapılan bir yolculukla başlamıştır. Kahraman, İstanbul'da Darülfünun felsefe öğrencisidir ve aynı zamanda Fransız mektebinde Türkçe hocalığı yapmaktadır. Okul döneminin sonunda ziyaret ve dinlenme amacıyla ailesinin yanına gitmesi olayları Anadolu coğrafyasına bağlamıştır. Kurguda, kahramanın geçmişte Anadolu'da bulunduğu dair herhangi bir bilgi olmaması bu seyahati aile yanında bulunma isteği bağlamında düşündürür. Olayların devamında kahraman, Dursunlu'dan ileride Simav çayı kenarında bir alanda tesis edilen, Amerikan Sıhhiye Heyetine mensup sağlık ekibinin kontrolündeki sahra hastanesinde, savaş zamanı, gönüllü mücadele ederken görülmektedir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun geçmiş ve günün koşullarından hareketle geleceğin Ankara'sına projeksiyon tuttuğu romanı *Ankara* (1934)'da başkahramanlardan Selma'yı İstanbul çevreleri içinden Anadolu'ya getirmiştir. Kahramanın Anadolu'ya gelişi, eşinin Milli Mücadele günleri Ankara'sındaki görevine bağlanmıştır. Dolayısıyla aile birlikteliği gerçeği, esas kahramanın Anadolu'yu tanımasını sağlamıştır.

Muazzez Tahsin Berkant'ın maddiyat düşkünü bir kızın hırslarını, kıskançlıklarını ortaya koyduğu romanı *Aşk Fırtınası* (1935)'nda aslî mekân, böyle bir kişiliğe uygun ilişkiler ortamı sunan İstanbul'dur. Kahraman Nermin de vak'anın geçtiği geniş zaman diliminde buradadır. İstanbul'dan ayrılıp Konya'ya gidişi, öğreniminin bitimi sonrası ailesinin yanına dönmek zorunda kalışı olarak açıklanır. Konya'da bulunduğu mahdut süredeki olaylar da kahraman-mekân çatışması etrafında Nermin'in, yeniden İstanbul'a dönüş arayışları şeklinde verilmiştir.

Zevk ve eğlenceye meyilli bir karakterin, kendine en uygun yaşam alanı belirlediği İstanbul'dan uzak kalışının yol açtığı mutsuzluğu Reşat Nuri Güntekin'in *Eski Hastalık* (1938) romanının kahramanı Züleyha şahsında da görmekteyiz. Anadolu'daki asker babasından ayrı, akrabalarının yanında İstanbul'un renkli ve eğlenceli ortamları içinde yetişmiş Züheyla'nın, babasının ısrarı sonrası Silifke'deki Gölyüzü çiftliğine gitmek zorunda kalışı, vak'ayı Anadolu'ya götürmüştür. Bu bölümlerde olayların belirleyiciliğini genç kızın bulunduğu çevreden sebep iç sıkıntıları, çatışmaları oluşturmuş ve duygu dünyasındaki bu çatışmalar kendisini yeniden İstanbul'a döndürmüştür.

Hikmet Şevki olay örgüsünü aldatma, ihanet gibi entrikalarla doldurduğu, kadın-erkek ilişkilerini konu eden *Aşk Mahkûmu* (1938) romanında, kendisini terk eden Celâl Nazmi'ye yakınlığını duygu dünyasında yaşatan İncila adındaki kahramanın Samsun'a geçişi, olayları Anadolu'ya taşımıştır. Buna göre İncila, aşk acısının boşluğunda Rasim adlı genç evlenir. Kocasının, Ocak Teşkilâtındaki görevi icabı Samsun'a gider. Celâl Nazmi'nin daha önceden Samsun'a gitmiş olması, İncila'yı bu seyahate heveslendiren diğer bir sebep görüntüsündedir.

Bir aşk romanı *Kardeş Gibi* (1938)'de, kendisi için cinayet işleyen nişanlısını yıllarca bekleyen Saadet adlı kahramanın hikâyesini aktaran Baha Vefa Karatay, dışarıdan gelen kahramanla Anadolu'yu konu etmiştir. Buna göre Saadet isimli kahraman sömestr döneminde, tahsil gördüğü İstanbul'dan babasının asker olarak vazifeli olduğu Konya'ya tatile gelir. Bu seyahat kahraman tarafından alınmış iradî

bir tercih şeklinde değil, ailesinin burada oluşundan mütevellittir. Bu vechile Anadolu hayatını sahnelemeye, irdelemeye gidilmiştir.

Başkahramanın, Anadolu'ya uzanışını ailevî sebeplerle açıklayan bahse konu son roman *Sevdiğim Adam* (1939)'dır. Orhan Rahmi Gökçe'nin kadın-erkek ilişkilerini sorguladığı, aile içindeki çarpık gönül ilişkilerini sergilediğı romanında olaylar İstanbul, Edirne, Tire (İzmir) şeklinde üç farklı mekânda cereyan etmiştir. Tire'ye geçiş, olayların merkezindeki isim Feride'nin, Tire'ye yerleşen ailesinin yanında gitmesiyle olmuştur.

2.BÖLÜM: SOSYAL MESELELER ETRAFINDA ANADOLU

Edebiyat eserleri, oluştuğu devri ve toplumu yansıtmalı/anlatma bakımından zengin kaynaklardır. Kişi, zaman, mekân ve olay örgüsünü bir düzen içinde ilişkilendiren hemen her edebî metin, değişen ağırlıkta, sosyal hayatı kurmacının imkânlarıyla yeniden üretip çözümlemeye ve yorumlamaya gitmiştir. Buna gerekçe oluşturacak cevap yazarın, yaşam içindeki arayışları beraberinde, sosyal çevrenin yazar üzerindeki açık veya örtülü belirleyiciliğinde aranmalıdır. Zira her devrin sosyal cereyanları, edebiyatın içeriğinin oluşumunda tayin edici bir rol üstlenmiştir. Bundan sebep, “Sosyal Meseleler Etrafında Anadolu” başlığı verilen bu bölümde, Anadolu’nun, bahse konu süreçte nasıl bir toplumsal yapısı, ekonomik ve kültürel durumu olduğu romancıların gözlemleri ve değerlendirmelerinden hareketle verilmeye çalışılacaktır.

2.1. Anadolu’nun Toplumsal Yapısı

Anadolu’nun toplumsal yapısını sahnelemeyi ve bu dokuyu irdelemeyi romanlarına belli ölçüde taşımış yazarlar, meseleye yaklaşımı muhtelif bakışlarla çeşitlendirmişlerdir. Aşağıda her biriyle ilgili ayrı ayrı değerlendirmelere gidilen bu yaklaşımlar, genel hatlarıyla şu çerçevededir: Geri kalmış ve sıkıcı bir mekân imajında verilen Anadolu, feodal yapıyı yansıtan ağa/eşraf hâkimiyetindeki Anadolu, toplumsal hayatı dinin şekillendirdiği Anadolu, toplumsal ilişkiler açısından İstanbul karşısındaki Anadolu, kadın-erkek ilişkilerinin toplumsal açıdan gözlemlendiği Anadolu,

azınlıklar meselesi olan Anadolu ve Cumhuriyet’le bayındır hâle gelmeye başlayan Anadolu’dur.

2.1.1. Geri Kalmış/Sıkıcı Bir Mekân Olarak Anadolu

Anadolu’yu, İstanbul’la mukayeseye gitme, bu doğrultuda geri kalmış bir sosyal çevre olarak görme ve İstanbullu insanın hayat kalıplarıyla çatışan değerler dizgesinde verme yenileşme dönemi edebiyatında yazarların üzerinde durduğu konulardan olmuştur.⁷⁸ Özellikle roman sahasında Anadolu farkındalığının arttığı Cumhuriyet sonrası süreçte, bu problemlerin dillendirilmesi daha yoğunlaşmıştır. Bu cümleden çalışmamız kapsamındaki romanlarda Anadolu’ya yaklaşımı, yukarıda sözü geçen sorunlar çerçevesinde belirleme yazarlarca önemsenen bir yönelimdir.

Yazarların, sorgulayıcı ve kimi zaman çözümleyici bir metotla açışladıkları Anadolu hayatında, bölgeyi sosyal açıdan geri bırakan sebepler konusunda nasıl çıkarımlara ulaştıkları bu çalışmanın ekonomi, siyasî ve kültürle ilgili başlıkları altında ayrı ayrı ele alınacaktır. Bu bölümde ise içeriğinde, genel bir söylemle geri ve sıkıcı bir Anadolu imajı oluşturup bu ortamdan ‘kaçış’ psikolojisini öne çıkarmış romanlara yer verilecektir.

Zira Anadolu’yu olumsuzluklar içinde tasvir eden romanlarda vurgu, çoğu kere, coğrafyanın geri kalmışlığı üzerine olmuştur. Bu tespitin, romanların

⁷⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, makalelerini müşahede kudretinin ve kabiliyetinin ürünü gördüğü Tanzimat dönemi şahsiyetlerinden Ziya Paşa’nın yazılarında, Anadolu’yu konu ettiğini ve sefalet hâlinde gördüğünü şu sözlerle ifade etmektedir: “...Halkın ve Anadolu’nun sefaletini bilir. İşte bu bildiği ve yaşadığı şeyleri anlatırken çekinmez. Sabansız köylüden, çıplak askerden, ağır vergiden küçülmüş ve insansız kalmış köyden bahsederken üslubu gerçekten büyüklük kazanır.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, **19’uncu Asır Türk Edebiyatı**, 8 bs., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1997, s.331) Benzer tespitlere olay örgünde genişçe yer vermiş, daha on dokuzuncu yüzyıl içinde kalem alınmış Ahmet Mithat Efendi’nin *Bahtiyarlık*’ı, Nâbizade Nâzım’ın *Karabibik*’i ve daha sonraki zaman diliminde yazılmış Ebubekir Hazım’ın *Küçük Paşa*’sı, Halide Edip Adıvar’ın *Çalıkuşu*’su konuya yaklaşımlarındaki ağırlıklarına nispetle öne çıkan çalışmalara birkaç örnektir. (Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar uzanan süreçte Anadolu ve köy bahsine konuları içinde yer veren mensur tarzdaki eserlerin tarihçesiyle ilgili bk. Ramazan Kaplan, **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy**, 3. bs., Ankara, Akçağ Yay., 1997, s.1-64. M. Fatih Andı, **Edebiyat Araştırmaları I**, İstanbul, Kitabevi, 2000, s.71-83)

oluşturulduğu sosyal zaman dikkate alındığında muhakkak gerçekçi bir yanı vardır. Ancak bunun haricinde, yazarların böyle menfi bir yaklaşımı konu bağlamında kullanmaları, Anadolu'yu daha yaşanır bir mekâna dönüştürebilmek için mücadele edilmesi gerektiği düşüncesini ve inancını okura iletebilme kaygısından ileri gelmektedir. Diğer taraftan, ideolojik angajmanlar doğrultusunda konuyu araçsallaştırmış, özellikle, eskiyi temsil eden Osmanlı dönemini kötülemeyi romanının temel sorunsallarından yapmış kimi yazarlar da Anadolu'nun ihmali ve geri bırakılması olgusunu sistematik bir söyleme dönüştürmüştür. Böylelikle Anadolu'daki olumsuzluklarda, kaynağı eski rejime dayandırılan bir bağlam oluşturulmuştur. Yazarlarının, dönemleşmeye gitmeden bütün Osmanlı tarihini ima edecek tarzda devlet idaresine menfi tenkit getirmesi, bu tarzdaki romanların realist bir endişeyi taşımadan kurgulandıklarını ortaya koymaktadır.

Romanın sağladığı imkânlar ölçüsünde Anadolu'ya dair yapılan bu tartışmalarda temeyyüz eden özellikle iki yaklaşım vardır. Bunlardan birisi, kahramanları öğretmen/doktor/gazeteci vb. gibi yüksel tahsil yapmışlardan seçerek aydınların gözüyle konuyu işleme; diğeri ise İstanbul'un alafranga hayatı içinden getirilen kahramanların seçkinci bakışıyla konuyu ele almadır. Birinci gruptakilerin Anadolu'nun geri kalmış manzarası karşısındaki sosyal sorumluluk bilinci, ikinci gruptakilere oranla daha fazladır. Onlar meseleyi, sosyal ve siyasî boyutuyla daha köklü ve çok yönlü görmüş; mevcut sıkıntıların nedenlerini sorgulamıştır. Okura, bu olumsuz şartların değişmesi gerektiği inancını aşılama çalışmıştır. İkinci gruptakiler ise eğlence gibi yüzeysel bir bakışla meseleye yaklaşmıştır. Bir başka deyişle, Şişli-Beyoğlu çevrelerinin kadınlı-erkekli eğlencelerini geldikleri Anadolu'da aramış ve bulamayınca Anadolu'yu, kendilerini tatmin etmeyecek 'sıkıcı' bir yer olarak nitelemişlerdir. Bu sıkıcılığı aşmak için ise İstanbul'un monden hayatını Anadolu'ya taşımayı tek çıkar yol bulmuşlardır.

Bu iki farklı bakış açısını dillendiren romanlarda, kahramanların -en azından hayatlarının bir devresinde- İstanbul'da bulunmaları* ortak yön olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Anadolu'ya dair değerlendirmelerin arka planında İstanbul, zımnî ya da alenî hep bir mukayese ölçütüdür ve Anadolu'nun geri olarak nitelenmesi ona kıyasla yapılmaktadır.

Romanın anlam örgüsünde mekânın öne çıktığı eserlerden biri Selahattin Enis'in *Zaniyeler* (1923)'idir. Romanın temel sorunsalı, savaş gerçeğini yaşayan toplumda, yozlaşmış ilişkilerin öznesi kesimlerin sosyal ve siyasî gelişmelerden izole hayatlarından çıkarılmaktadır. Ayrıca roman, İstanbul'un alafranga hayatını tanımış bireyin, sonradan geldiği Anadolu'daki yaşantı içinde bocalamasını ve Anadolu'yu sıkıcı olarak görmesini örnekler bir içeriğe sahiptir. Bu durum, Fitnat adlı düşük ahlâklı kahramanın odağındaki olaylarla anlatılmaya çalışılır. Vak'aya zemin oluşturmada ağırlıklı mekân İstanbul'dur. Ancak eğlenmek ve evlenecek bir kız bulmak için İstanbul'a gelen Konyalı tiftik tüccarı Hasan Rifat Efendi'nin burada tanıştığı, maddiyat düşkünü Fitnat'la izdivacı, vak'ayı Konya'ya taşır. Böylece, Anadolu'nun sosyal yapısının değerlendirileceği olaylara sahne açılır.

Okur, Anadolu'ya dair izlenimleri Fitnat'ın gözünden takip eder. İstanbul'un, Şişli-Beyoğlu gibi alafranga kültüre açık çevrelerinden çıkıp Anadolu'ya gelen Fitnat, kültürel bocalama içindedir. Önceleri, Konya'nın Meram Bağı gibi mahfillerinde düzenlenen yaz eğlencelerinde, bu bocalamanın sebep olduğu buhranları bir derece geçiştirebilirken, özellikle şehrin sosyal hayatının durağanlaştığı kış döneminde sıkılmaya başlar. Yaşadığı ortamda, Şişli-Beyoğlu'nun hareketli ve renkli salon hayatını arar. Bunu göremeyince yalnızlaşır, İstanbul'a özlem duyguları her geçen gün şiddetlenir ve Konya, tahammül edilmez bir yaşam sahası olarak onu 'kaçış' psikolojisine sürükler. Fitnat'ı, Konya'dan kaçmaya götürecek ortamın sıkıcılığı şu cümlelerde açık olarak yer bulmuştur:

* Romanlar arasında, *Takma Ayak Hasan Çavuş* romanını bu kapsamda değerlendirmeye ihtiyatlı bakılabilir. Zira İstanbul'a, savaş zamanı asker sevkiyatı vesilesiyle gelen roman kahramanının şehrin hayatına nüfuz edecek kadar burada kaldığına dair bir bilgi yoktur.

“Halbuki burada kış geceleri derin bir zulmet içinde, nemli ve karanlık bir mağara loşluğuyla uzayıp gitmektedir. Katre katre boğulduğumu hissediyorum. ... Şimdi anlıyorum ki para meğer zannedildiği gibi her şeyi yapmaya muktedir değilmiş.” (Selahattin Enis, 1923: 22)

Zaniyeler'de tanık olunana benzer yaklaşımları, Peyami Safa'nın *Bir Akşamdı* (1924) romanında da görmekteyiz. ‘Yaşamak arzusu, asrın düsturu. Can sıkıntısı, asrın hastalığı’ sözünün vak’alaştırılması romanda, ‘yaşamak arzusu’nun mekânsal karşılığı İstanbul, ‘can sıkıntısı’nın ise İzmit özelinde Anadolu’dur. Roman kahramanı Meliha’nın dilinden İzmit’in, genç bir kızın heyecanını tatmin edecek, eğlendirici bir mekân olmadığı sık sık tekrarlanmaktadır.

İstanbul’un değerler dünyası içinde bir hayat tarzına alışmış kişinin, Anadolu köyünde huzur ve rahatı bulamamasını örnekleyen; dolayısıyla Anadolu’daki sosyal hayatı esas kahramanın yaşantısı üzerinden olumsuzlayan bir diğer eser Mahmut Yesâri’nin *Çulluk* (1927) kitabıdır. Roman, ismi belirtilmeyen ama vak’a içindeki gelişmelerden Ege bölgesinde olduğunu anladığımız bir köyde ve İstanbul’da geçmektedir. Romanın pek çok yerinde bu iki mekânın mukayesesine gidilir ve muhtelif çatışmalar üzerinden köyle temsil bulan Anadolu’daki yaşam kötülenir.

Romanın kahramanı, Anadolu’dan İstanbul’a gelmiş Murat Çavuş’tur. Romanın ilk bölümünde onu, İstanbul’da bir tütün fabrikasında işçi olarak tanırız. Öncelikle, doğup büyüdüğü topraklara bakışını da belirleyecek, İstanbul’un değerlerini kesbettiği ortam ve ilişkiler ağı sergilenir. İstanbul, etnik ve kültürel yapı bakımından çeşitlilik arz eden, kadın-erkeğin sosyal hayat içinde yan yana olduğu, bireye hoş zaman geçireceği imkânlar sunmada zengin ve dinamik bir yaşam alanıdır. Dolayısıyla böyle bir ortama alışan kahraman, tekrar Ege’deki köyüne gittiğinde dışarının sunduklarından tatmin olmaz ve kendini çevreyle çatışma içinde bulur. Tenha, karanlık, ıssız; dedikoducu ve asayişin olmadığı bir görüntü içinde tanımladığı mekâna ötekileşmiş ve doğduğu yerlere bir gurbet duygusunda bakmaya başlamıştır. Bu hislenmeler o derece ileri boyuta varır ki tahammülü ancak içkiye

sığınmada bulur. Sosyal çevrenin, kişi üzerindeki belirleyiciliğine de işaret eden bu durum şu cümlelerle aktarılır:

“İstanbul’da rakıyı bırakmıştı. Fakat köyün ıssızlığı, renksizliği, arkadaşsızlık onu bunaltmış, kendi köyünde, doğduğu, büyüdüğü yerde iken yüreğine, acayip, anlaşılmaz bir daüssıla hüznü çökmüştü. Bazı akşamlar oluyordu ki rakıyı su gibi, hava gibi bir ihtiyaç hâlinde hissediyordu.” (YESÂRÎ, 1927: 285-286)

Köyü, Murat Çavuş nezdinde kötü yapan ve yaşanmaz kılan olaylardan bazıları şöyledir: Evvelâ, kendisini köye bağlayan tek sebep olan eski aşkı Esmâ’yı görmede çektiği zorluklardır. Kadına, dışarıyı yasaklayan bu sahne, hem çalışma hayatı içinde olan hem de bireysel yaşantısıyla sosyal ortam içinde görülen İstanbul’daki kadının konumuyla karşıtlık oluşturma adına verilmiştir. Köylünün, çağın gerçeklerine uzak düşen kültürel düzeyi bir diğer âmildir. Geçimleri tarıma dayalı köylünün, Murat Çavuş’un, İstanbul’dan gelirken yanında getirdiği tarım malzemesinin ne olduğundan habersiz olduklarını gösteren diyaloglar, zamanın gerekli kıldığı teknolojiyi hayatlarına katmayan geri kalmış bir sosyal çevreye gönderme yapar. (YESÂRÎ, 1927: 291) Bunlardan başka Murat Çavuş’un annesinin, babası karşısında söz hakkı olmadığı evlilik ilişkileri ya da tütün kaçakçılarının varlığıyla emniyetin olmadığı bir sosyal düzen, köyün geri kalmışlığını verir örneklerdendir.

Reşat Nuri Güntekin, eğitimde köklü düzenlemelere gidildiği süreçte yazılmış ve eskinin kötü eğitim düzenini eleştiren *Yeşil Gece* (1928) romanında, Anadolu’dan gelip İstanbul’u sonradan tanıyan kahramanını yeniden aynı coğrafyaya göndererek, onun gözünden Anadolu hayatını tartışmıştır. Romanın kahramanı, modern ve reformcu görüşlere sahip Ali Şahin adlı öğretmendir. Göreve geldiği Sarıova’nın onda bıraktığı ilk intiba, tekdüzeliği ve iptidailiğidir. Bu olumsuzluklar, mekânın dış görünüşünden halkın görüntüsüne uzanan bir bütünlükte, kahramanın kasabaya daha ilk girişinde okurun dikkatine sunulur:

“Eski bir taş köprü ile dere geçildikten sonra fakir mahallelere giriliyor ve sefalet, bütün dehşeti ve çirkinliğiyle başlıyordu. Ortalarında akan çirkef sularında yarı çıplak çocuklarla çamurlu köpekler oynayan eğribüğü sokaklar... Tezekle çamurdan yapılmış yarı yarıya toprağa gömülü penceresiz kulübeler... Birçoğunun aralık kapılarından pis kokulu dumanlar tütüyor. Başları yamalı peştemallarla sarılı, dizlerinden aşağısı çıplak kadınlar... Eski hasır parçaları üstünde güneşlenen iskelet gibi ihtiyarlar. Küçülmüş ihtiyarlara benzeyen yüzlerindeki yaralara sinekler üşüşmüş, şiş karınlı, çıplak, sıska vücutlu çocuklar...” (GÜNTEKİN, 1928: 58)

Anlatıcı, böyle bir manzara karşısında Ali Şahin’i hayrete düşürmez. Bir açıklamayla, daha medresedeki tahsili döneminde cer hocası olarak çıktığı Anadolu seyahatlerindeki izlenimlerinden buna aşına olduğu söylenir. Hem bu yaklaşım hem de “Ona göre kasaba deyince akla başka türlü gelmezdi ki.” (GÜNTEKİN, 1928; 58) sözünün edilmesi, meselenin yeni ve lokal bir örnek olmadığını belirtme ve bütün Anadolu coğrafyasına teşmil etme düşüncesindendir. Kahraman, ‘geri fikirli’ gördüğü insanların hâkimiyetindeki bu sosyal yapıyı değiştirme mücadelesindedir ve bu yönde akış, romanın sürükleyiciliğini de desteklemiştir.

Yazar, kültürce imtizaç etmemiş iki çiftin trajik biten evliliklerini hikâye ettiği ve Cumhuriyet’le başlayan Anadolu’daki ‘yenileşme’nin yüzeysel düzeyde kaldığına, kısım kısım yer verdiği⁷⁹ *Eski Hastalık* (1938) adlı bir başka romanında, yaşam tarzı itibarıyla olumsuzlanan bir Anadolu imajından bahsetmiştir. Asıl kahraman Züleyha, Anadolu’daki asker babasından ayrı olarak İstanbul’da, akrabalarının yanında yetişmiş; sosyete çevreleri içinde alışkanlıkları, beğenileri şekillenmiş bir şahsiyettir. Anadolu’yu tanınması, tatil dönemlerinde yaptığı kısa ziyaretlerle olmuştur. Onun gözlemlediği Anadolu, maddi-manevi geri kalmış bir manzara içindedir. “Kendi, ay illeri gibi uzak ve parlak bir meçhule doğru koş[n]” kahramanın, Anadolu’yu “birtakım biçarelerin”, “karanlık” bir yaşam sürdüğü coğrafya olarak görmesi çevresini ötekileştirmiş bir benliğin tezahürüdür:

⁷⁹ Fethi Naci, **Reşat Nuri’nin Romancılığı**, İstanbul, YKY, 2003, s.162

“Züleyha, tatillerde ailesine misafir geldikçe Anadolu’yu oldukça sempatik bulurdu. Viran köyler, sefil ve şiirsiz kasabalar ona bir tiyatro sahnesinin, bir sinema perdesinin şimdi varken bir an sonra yok olacak boya ve gölgeden dekorları gibi görünürdü. Buralarda bir misafir, bir ecnebi seyyah gibi kısa bir zaman kalıp geçmek bir defa gördüğü bir çehre veya manzarayı bir daha artık görememek kanaati yüreğini tatlı bir hüznle doldurup taşıyordu. Kendi, ay illeri gibi uzak ve parlak bir meçhule doğru koşarken, birtakım biçarelerin buralarda karanlık bir ömür geçireceklerini düşünmek, onu hodgâm merhametin tadı ve gurur ile adeta kendinden geçirirdi.” (GÜNTEKİN, 1938: 46)

Romanın devamında kahraman, babasının ısrarıyla, Silifke’ye gitme mecburiyetinde kalır. Bu durum kahramanda ‘boğucu’ bir duygu yaratır ve içinde bulunduğu ruh hâli “...bir jandarma neferi, bağlama çalarak monoton bir köy türküsü söylüyor ve bu ses, Züleyha’ya sıradağların çemberini yavaş yavaş daraltarak kendini boğmaya hazırlanan Anadolu’nun sesi gibi geliyor” (GÜNTEKİN, 1938; 47) sözleriyle ifade edilir. Dolayısıyla olaylar, sıkıcılığı sadece sosyal ilişkileriyle sınırlı olmayıp fizikî görünümüne de yansımış mekânda, Züleyha’nın iç sıkıntıları ve İstanbul’a kaçış serüveni şeklinde sürdürülür. Böylelikle yine, İstanbul’un renkli ortamları içinde yetişmiş bir kahramanın iptidaî, sıkıcı bulunduğu Anadolu hayatında yaşadığı çatışmaları veren bir olay örgüsüyle karşılaşılmaktadır. Yazar, Züleyha’nın Anadolu’daki yaşantısı sırasında alafranga tarz eğlencelere de yer vermektedir. Ancak bütün bunlar kahraman için, bu çevreden kaçışı önleyecek cezbedicilikte değildir.

İstanbul’un alafranga çevrelerinden gelme kahramana Anadolu hayatını sorgulatmaya, Halide Edip Adivar’ın *Zeyno’nun Oğlu* (1928) romanında da rastlanmaktadır. Romanda Anadolu, bölgede vuku bulacak bir Kürt isyanı öncesi Diyarbakır ve çevresiyle temsil bulur. Asıl vak’a zamanı Cumhuriyet yılları olup geriye dönüşlerle olaylar I. Dünya Savaşı günlerine kadar götürülür. Öne çıkarılan ‘geri kalmış’, ‘sıkıcı’ Anadolu imajı, Cumhuriyet dönemine yönelik bir tespittir. Ancak burada, yukarıda bahsi geçen *Zaniyeler*’in Fitnat’ından farklı olarak, bu ortamı değiştirme misyonunu kendine görev bilmiş bir kahramanla karşılaşılmaktadır. ‘Asrileşme hastalığı’nı İstanbul’dan Anadolu’ya taşıyacak bu kişi,

vak’adaki ağırlığı nispetinde ikinci derecede bir kahraman olan Mesture Hanım’dır. İstanbul’daki eğlenceli alafranga yaşamı bırakıp Diyarbakır’da kaymakam olan eşinin yanına gönülsüz olarak gitmek zorunda kalışı, onu yeni çevresinde bir rol arayışına itmiştir. Üstlenilen rol, iptidaî şartların hüküm sürdüğü coğrafyaya ‘uygarlık’ götürmektir. ‘Köhne ve örümcekli’ düşüncelerden müteşekkil toplumsal ortama, kendisinin “müteceddid ruh[u]” hemen yansıyacak ve farkındalık oluşturacaktır. Anlatıcı dilinden, bu durum şu cümlelerle ortaya konulmaktadır:

“...Kendisini Diyarbakır’a uygarlık götüren müteceddid ruhlu bir kadın gibi gösteriyordu. Gider gitmez bir defa ‘köhne ve örümcekli’ efkârı kaldıracak, kendi etrafında kadınlı erkekli asrî bir cemiyet toplayacak, çaylar verecek, briç ve poker oynatacak, dansı moda hâline sokacak, Diyarbakır’da yeni hayatın bir çeşit kraliçesi olacaktı. Giderken gramofon götürüyordu. Fakat tesis edeceği sosyete kabiliyet gösterirse, İstanbul’dan bir cazbant getirteceklerdi. Belki de ekâbirden biri Diyarbakır’a gelirse, onun şerefine bir balo ile başlayarak, balo gibi medeniyetin en yüksek nimetini de Diyarbakır’a tattıracaktı.” (ADIVAR, 1928: 48)

Kahramanın bu düşüncelerini yazarın paylaştığı ya da daha doğru bir ifadeyle kahramanın, yazarın düşüncelerinin taşıyıcısı olduğu söylenemez. Kahramanca dillendirilen bu düşünceler, daha ziyade, devirdeki muayyen bir zümrenin hayat telakkilerini sergilemeden ibarettir.

Yazarın meseleye nasıl baktığı sorusunun cevabı ise kahramanların ifadelerinden değil, olaylara yüklenmiş anlamsallıktan çıkarılabilir. Gerici-ilerici dikotomisi kalıbının esaslı yer aldığı kurguda, Diyarbakır’ın sosyal gerilik içinde olduğunun göstergesi, Şeyh M.’nin dinî argümanları kullanarak başlattığı isyan hareketinin toplumda karşılık bulmasıdır. Dolayısıyla anlatıcının nazarından düşünüldüğünde, bir sorunsal olarak ‘geri kalmışlığı’ kahramanlardan Mesture Hanım’ın anladığı gibi giyim, eğlence şeklinde sathî yaşam tarzlarında aramak doğru değildir. Aksine siyasî boyutuyla ‘geri kalmışlık’ bölgede, açıkça gözlemlenen bir olgudur.

Hem bireysel hem toplumsal ‘kopuş’ların kurguyu belirlediği Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Ankara* (1934)’sında aynı mesele, belli oranda karşılık bulmuştur. Olaylar, dün-hâlihazır-gelecek perspektifinde geliştirilmiştir. Böyle açılan zaman çizgisinde yeni, ‘ideal olanın’; eski ise ‘kötü olanın’ sembolüdür. Bundan ötürü eskinin bahsinde, olumsuz unsurlarla örülü mekân tasvirleri kaçınılmazdır. Okurun bu manzaraya tanıklığı, İstanbul çevrelerinde yetişmiş, eşinin işi sebebiyle Milli Mücadele günlerinde Ankara’ya gelmiş roman kahramanı Selma’nın şehri tanıma sürecinde olmaktadır.

Selma için ilk zamanlarında Ankara –sonraları bu düşüncelerde değişim başgöstermiştir- hem fizikî hem sosyal ilişkiler yönüyle olumsuzluklar yüklü; geri kalmış ve sıkıcı bir mekândır. Kerpiçten evleri, manda sürülerinin geçtiği sokaklarıyla bir şehir görünümünden uzaktır. Fakir insanların, işten çıkış sonrası birbirleriyle selâmsız evlerine çekilmesi ve günün akşam ezanıyla sonlanmasında kendini belli eden sosyal münasebetlerdeki zayıflık ve ‘küfrün’ çocukların hayatına inecek kadar sıradanlaşması hep bu sosyal geriliği gösterme adınadır.

Mekâna yabancılaşmış Selma’ya İstanbul’u hatırlatan eşyalarla donatılmış evi, ‘sıkıcı’ Ankara ortamında tek sığınak olur. Mekânın ona mutluluğu hissettirdiği ender zamanlardan bir başkası ise şehir merkezi dışındaki Etlik’e yaptığı gezilerdir. Dolayısıyla, İstanbul adabını içselleştirmiş kahraman açısından Milli Mücadele’nin ilk günlerindeki Ankara hayatı, ‘kaçış’ psikolojisini her daim canlı tutan bir atmosfere sahiptir. Bununla birlikte Selma, süreç içinde bu düşüncelerinden sıyrılmış görülmektedir.

Burhan Cahit Morkaya, *Kızıl Serap* (1926) ve *Dünkülerin Romanı* (1934) kitaplarında konuya yer vermiştir. Özellikle II. Meşrutiyet’e, ortaya çıkış hedefleri doğrultusunda devam etmediği, yeniden yapılanma hamlesini memleketin geneline yayamadığı ithamları getiren *Dünkülerin Romanı* kitabında yazar, bu yargıya varmada, Anadolu’nun günlük hayatı içindeki sosyal geriliği temel argüman olarak kullanmıştır. Kahramanlardan Cemil Hakkı’nın konuşurulduğu sahnelerle mesele daha çok gündeme getirilmiştir. Cemil Hakkı, bölgeyi tanıma ve tetkik amaçlı

Anadolu'nun farklı vilâyetlerine seyahate çıkan İstanbullu bir gazetecidir. İzlenimlerinde öne çıkan hususların başında Anadolu'nun sosyal ve ekonomik bozukluğu yer almaktadır. Bu durum, doğudan batıya memleket sathında gözlemlenir. Yolculuk esnasında vuku bulan hastalığının tedavisi için Afyon'da bulunan kahramanın şehri, sağlık hizmetleri yönünden değerlendirmesi ve bu noktadaki yetersizliğine dikkat çekmesi bu bağlamı oluşturan örneklerdendir:

“Afyon'da yirmi gün kadar yattım. Burası Anadolu'nun en mühim noktasından biri. Fakat o kadar geri, öyle iptidai ki yatacak, bakılacak bir hastanesi bile yok. Biraz iyileşince hemen Bursa'ya geldim. Burada hiç olmazsa istediğini bulmak kabil.” (MORKAYA, 1934: 189)

Alıntının son kısmında kahraman, Afyon-Bursa karşılaştırmasına gitmiş ve Bursa'yı, nispeten Afyon'dan üstün bulduğunu söylemiştir. Ancak vak'anın Bursa'da geliştiği romanın devamında, bu şehir de olumsuzluklarla öne çıkarılır. Doğal güzelliklerine rağmen, sosyal hayatıyla cansız bir görünümde dir. Bunun sebepleri aranır ve temel gerekçe, günlük hayatı dinî amellerle sınırlamış toplumun din anlayışında bulunur:

“Çekirge'den ovaya doğru akan sıcak ve soğuk sular bir ötede pislikten aptesaneleri kokan medreselere bir damla olsun fayda vermiyor. Şehrin içi toz, toprak, mezbele ve mezarlık dolu. Evlerde bile çatılarını servilere, cami kubbelerine dayamış uhrevî ve mevtaî bir hal var. Halk o kadar hareketsiz ki tabiatın coşkun akışına âdeta kızar gibi saklanamayan sessiz bir yer arıyor. Toprak, su ve güneş arzin bu köşesinde birbiriyle müsabaka eder gibi bütün kuvvetlerini döküyorlar. Karlı Keşiş'in tepelerinden vadiye doğru inen sular toprakta ne varsa canlandırıyor ... Fakat burada halk, kahvehane ile imaret, tekke ile cami, medrese ile sebîl arasında âdeta nebatî bir hayat geçiriyor. Kanaat, tevekkül, kadere küskünlük ve bol bol taassup!” (MORKAYA, 1934: 189)

Yazar, bu iddiasını kuvvetlendirmek adına aynı mekânı paylaşan Ermeni, Yahudi gibi grupların hayat tezahürlerini, Müslüman çevrelerle mukayeseye çıkarır.

Şehrin bütün ticaretini elinde tutan gayrimüslimlerin müreffeh ve daha gelişmiş bir hayat standardına ulaşmış olduklarına işaret eder. (MORKAYA, 1934: 190)

Bu kötü manzaradan halkla beraber merkezî idare de sorumludur. Buraya gelen memurların şehrin gelişimine hiçbir katkı sağlamaması, özellikle yeni eğitim kurumlarının sayıca, eski yapılanmaların gerisinde kalması toplumsal bozukluğun en başta gelen nedenidir. Yazar, bunları şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Memur sınıfı burasını âdeta bir tekaütler yurdu hâline getirmişler. Vilayet konağı yatakhane halinde. İstirahata ihtiyacı olan ve tarafını bulan memur kendisini Bursa’ya tayin ettiriyor, gençlik medrese ile tekke arasında kıvranıyor. Çünkü yeni mektepler bu kadar dinî tesisat arasında kaybolmuş gibi. ... Bilemezsin Reşid, zavallı Türk gençleri buranın her sokağında tesadüf edilen tekkeler, medreseler, mezarlıklar içinde ne elim bir ömür eskitiyorlar.” (MORKAYA, 1934: 190-191)

Burhan Cahit Morkaya’nın konuya daha kısa yer verdiği diğer romanı, aşkta aldatılan bir kadının hikâyesini işlediği *Kızıl Serap*’ta, asıl mekân İstanbul dışında, olayların mahdut bir süre geçtiği Trabzon’un sosya-ekonomik durumuna dair değerlendirmelere gidilmiş; şehir, fakir ve geri kalmış olarak betimlenmiştir.

Tuğrul Nureddin’in *Bu Ne Biçim Aşk* (1934) adlı eseri, İstanbullu bir gencin Anadolu yolculuğundaki gözlemlerinin öne çıktığı bir romandır. Anadolu yine, gelişmemiş ve sorunlarla dolu bir coğrafya olarak verilmiştir. Şöyle ki Turgut adlı kahraman, tahsili sonrası II. Meşrutiyet dönemi gazetelerinden birinde işe başlayacaktır. Ancak, öncelikle ismi belirtilmeyen bir Anadolu kasabasında hastabakıcılık yapan annesini İstanbul’a getirmek için yola çıkar. İlk defa geldiği Anadolu’yu bakımsız hanları, yolları; köstebek yuvasını andıran köyleri, kireçli suları; hastalık, sefalet içindeki halkıyla tanır. Özellikle ulaşım noktasındaki aksaklıklar, bölgenin önemli problemlerindendir:

“O devirde Anadolu’da seyahat edenler, bu seyahatin ne kadar yorucu ve yıpratıcı olduğunu hatırlarlar. Nakil vasıtası olarak merkep, katır, beygir ve nihayet tahta arabalarıyla kağnılar ve lüks olarak da yaylı namı verilen at arabalarından başka bir şey yoktu. Tren geçen yerler pek azdı. Adam akıllı bir şose bile yoktu. Eskiden kalma yollar günden güne tamirsizlik yüzünden insan eliyle yapıldıklarını unutturacak kadar bozulmuşlardı.” (Tuğrul Nureddin, 1934: 9-10)

Anadolu’nun öne çıkartılan sorunlarından bir başkası asayıştır. Devlet otoritesinin hissedilmediği coğrafyada oluşan başıbozukluk, eşkıyaları mutlak güç durumuna getirmiştir. Romanda, kahramanlardan bazılarının eşkıya rolü biçilmesi ve Turgut ile annesinin eşkıya eline düşmesiyle olayların geliştirilmesi, anlatıcı muhayyilesinde konunun ehemiyetinin bir sonucudur. Ayşen adlı kadın eşkıya ile Turgut arasında cereyan eden bir konuşma, eşkıyalığın günlük hayat içindeki sıradanlığını açık ifadelerle ortaya koyar. Eşkıya tehdidiyle Anadolu içinde bir yerden diğer bir yere yolculuğun ne kadar tehlikeli olduğu, bu yanıla medeniyet ölçülerinden ne kadar uzak yaşandığı dile getirilir. Bu konuşmada dikkat çeken bir husus ise güvenlik bakımından Anadolu’nun “Afrika”nın bile gerisinde düşünülmesidir:

“Görüyorsunuz ya Turgut B. Kendi vatanımızda bir köyden bir şehre nelere göğüs germek icap ediyor. Arabacılar, hancılar eşkıya. Hepsi birer sultan kesilmiş. ... Anadolu’da gezmek Afrika çölünde seyahat etmekten daha korkunç daha heyecanlıdır. Medeniyet âleminden ne kadar uzak yaşıyoruz değil mi?” (Tuğrul Nureddin, 1934: 106-107)

Benzer düşünceler, Turgut’un Anadolu’daki bu olumsuz düzeni sorgulamasında tekrarlanır ve Anadolu hayatının iyileştirilmesinde siyasî iktidarın görevlerine dikkat çekilir. Konuya bakışı aynı paralelde olan romanlarda görüldüğü gibi Osmanlı yönetimi (dönemleşmeye gidilmeden), bu bakımsız ve geri kalmış manzaranın sorumlusu addedilir:

“Babiali, Halife Hazretlerinin hüsnüniyetlerini suiistimal etmemelidir. Anadolu bakımsızdır. Anadolu yıllardan beri imar edilmek şöyle dursun, ıslah ve tamirine bile imkân kalmayacak bir hal oluyor. Milletin özünü, en temiz, en yüce varlığını teşkil eden Anadolu halkı, hastalık, sefalet ve ufak rütbeli memurların veya idarecilerin nizamsız hareketleri karşısında günden güne eriyor. Halk bir şehirden diğer bir şehre seyahat imkânını bile bulamıyor. Dağlardaki hancılar, arabacılar bile birer sultan kesilmişler. Köylü asayişe susamıştır. Şehirli, nizamsız vergiden bunalmıştır.” (Tuğrul Nureddin, 1934: 121)

Ziya Çalık'ın *Takma Ayak Hasan Çavuş* (1934) romanı, Cumhuriyet'in köycülük politikalarının oluşturulduğu atmosferde kaleme alınmıştır. Ülke, siyasî ve kültürel kopuşları kendi gerçeği olarak yaşarken, roman da bunun izdüşümü bir kurgulama tekniğine yer vermiştir. Yazar, sağlıksız ve rahatsızlık verici sosyal şartlara ve fizikî yapılanmaya sahip köylerini tamamen terk edip yeni bir köy oluşturma teşebbüsüne girişen Hasan Çavuş ve beraberindekilerin hikâyesini anlatmıştır.

Hasan Çavuş, yaşamı cephelerde geçmiş bir askerdir. En son Milli Mücadele'de bulunmuş, bitiminde gazi olarak köyüne dönmüştür. Ancak savaş olgusu, mahiyet değiştirmiş olarak hayatında yine devam eder. Buna göre cephe savaşlarına zemin olmuş Anadolu bu sefer, her alanda kalkındırılması ve toplumsal hayatının iyileştirilmesine yönelik bir savaş sahasıdır.

Gittiği savaş bölgelerindeki sosyal yapıya dair gözlemleri, düşüncelerinin hareket noktasıdır. Örneğin I. Dünya Savaşı'nda Galiçya cephesinde yer alırken buradaki köyleri tanıma fırsatı bulmuştur. Bu fikri müktesebat, yıllar sonra döndüğü köyünde onu çevresi konusunda düşünmeye sevk eder. Oranın gelişmiş köyleriyle, kendi memleketinin köylerini mukayese eder. İsmi belirtilmeyen ama bütün Anadolu'ya teşmil edilen köyünü çarpık yapılanması, olmayan altyapısı, üretim işlerindeki iptidailikleriyle geçmişin bütün ihmalkârlığını tecessüm ettirmiş geri ve sağlıksız bir ortam olarak görür. Bu durumun değiştirilmesi için seçilen yol, mevcudun üzerinde bir restorasyon değil; yeni bir yerleşim gibi radikal bir çözümdür.

Faruk Nafiz Çamlıbel'in *Yıldız Yağmuru* (1936) romanında Anadolu, olay örgüsünde çok az yer tutmakla beraber romanın anlam dünyasında belirleyici bir rol almıştır. Roman, benmerkezci ve şahsi zevklerini her şeyde önceleyen esas kahraman Ahmet Ziya'nın hayatı çevresindedir. Yasak aşklar, yozlaşmış ilişkiler olayların odağındadır. Romanın son bölümünde Ahmet Ziya'nın seyahati gerekçesiyle mekân, İstanbul'dan Anadolu'ya taşınır ve bu sayede, Anadolu hayatının değerlendirilmesine gidilir.

Anadolu, bölünmüş bir görünüm arz eder. Deniz yoluyla çıkılan seyahatte, kıyıda iç kısımlara gelindiğinde sosyal farklılaşmalar kendini hissettirir. Memleketin asıl temsili addedilen Anadolu'nun orta bölgesi, kıylara nazaran mahrumiyet alanıdır. Bununla beraber insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma duygularındaki yükseklik; her türlü olumsuz şartlar içinde dahi memleketin ihtiyaçlarını karşılamada feragat sahibi olmaları onların üstün hasletleridir.

İç çatışmalarını Anadolu'ya yaptığı bu seyahatle dindiren Ahmet Ziya'nın gözlemleri, romanın bütününde işlenen sosyolojik çıkarımları kuvvetlendiren örnekler olur. Romanın anlam örgüsü, statü olarak üst tabakadaki insanların lüks ama benmerkezci hayatını göstermek; buna mukabil alt tabakadaki daha geniş kesimleri fakir ama sosyal bilinci gelişmiş hayat anlayışlarıyla verme üzerine kurulmuştur. Kahraman, bulunduğu yerden çevreye doğru ilgisini genişlettiğinde bu sınıfsal ayrışmanın bilincine varır. Yakından uzağa açılan bu düşünce sistemi, İstanbul'dan sonra geline Anadolu coğrafyasına dair gözlemlerde de kendisini hissettirmiştir. Trabzon'dan Erzurum istikametine yolculukta, günlük hayattaki yokluklar manzarası kesifleşir.

Ahmet Ziya, Erzurum'a geldiğinde uzun yılların ihmalkârlığı ve savaşların yol açtığı yıkımların şehrin silüetindeki derin etkileriyle karşılaşır. Kop Dağlarını aşmayı, memlekete giriş kapısı olarak niteleyen anlatıcı, bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Kop dağlarını aşarken memleketin asıl kapısından girdiğini anladı. Bu dağlar, ağaçsız ve yolsuz uzayıp gidiyordu. Erzurum, Ziya’ya taşı, tuğlası hazırlanmış, fakat henüz temeli atılmamış bir şehir göründü. Hakikatte ise o, yapılacak değil, yıkılmış bir şehirdi. Sayısız muharebeden çıkan bir vücut gibi, şehrin her yanında bir yara vardı ve devlet bu yaraları sarmak için ancak şimdi zaman bulmuştu.” (ÇAMLİBEL, 1936: 375)

Buradaki bir başka vurgu, Anadolu’daki sorunların çözümüne yönelik çabaların ancak yeni dönemle mümkün olduğudur.

İhmâl edilmişliğine rağmen yaşananlara isyankâr bir ruh hâliyle bakmayan, sosyal bilinci yüksek Anadolu görüntüsü, Ahmet Ziya’nın yaşantısında keskin bir dönüşüme vesile olur. “Ziya, her geçtiği yeni şehirde şahsi kederinin bir parçasını bırakıyor, onun yerine umumi ıstıraptan bir parça alıyordu.” (ÇAMLİBEL, 1936: 378) sözlerinin açık ettiği gibi buradaki insanları tanıdıkça şahsi zevkler, beklentiler üzerine kurulu hayatın ne kadar yanlış olduğu muhasebesini yapar. Bu aşamadan sonra hayata bakışını kendi içine değil, cemiyete doğru yöneltir.

Anadolu’daki hayatı sıkıcı bulma konusunda *Zeyno’nun Oğlu*’ndaki Mesture Hanım’ı çağrıştıran bir diğer kahramanı, Niyazi Durusoy’un *Bağlar Arasında* (1936) romanındaki Necla karakterinde buluruz. Yalnız, Necla karakterinin Mesture’den farklı bir yönü vardır. Kahramanın kişiliği, vak’anın devamında değişir. Anadolu’ya bakışı da içeren bu dönüşüm, romanın ana fikriyle örtüşen bir farklılaşmadır. Zira romanın esas amacı bireysel hazzı her şeyin önüne alan kesimlerle, toplumsal bilinci ve duyarlılığı temsil eden kesimleri Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki sosyal hayatta iç içe göstermek ve yeni rejimin zaman içinde bu kendine uzak kesimleri kendinden yapabilme başarısını vermektir. Necla karakteri bunu somutlar bir figür olur.

Vak’a zamanı Cumhuriyet öncesinden sonrasına doğru bir gelişim seyri takip eden romanda, esas kahraman Bülent’in, Zonguldak Maden Mühendis Mektebi’ni bitirdikten sonra Zonguldak madenlerinde çalışmak üzere ayrıldığı şehre yeniden gidecek olması, eşi Necla ile aralarında bir çatışma durumu yaratmıştır. Necla, Cumhuriyet inkılâpları doğrultusunda idealist ve toplumcu fikirlere sahip Bülent’in

aksine İstanbul'daki sosyetik çevreyi bırakıp sosyal gerilik içinde, sıkıcı bir bölge olarak gördüğü Zonguldak'a gitmek istemez. Bu tavrı, "Her şeyi tamam bir insanın ıslak, küflü, ıssız köşelere çekilmesine ne sebep bulunabilir. Biz rahip miyiz, bir günah mı işledik, kefaret mi ödeyeceğiz?" (DURUSOY, 1936: 83) şeklindeki sözleri tamamlar. Ayrıca romanda, Anadolu'ya getirilmiş bu bakış sadece onunla şahsileştirilmemiş; yer aldığı monden çevrenin bir tutumu olarak verilmiştir. Bu çevreler, İstanbul'un hareketli atmosferi karşısında Zonguldak'ın temsil ettiği Anadolu hayatını tekdüze görmekte ve kendileri için yaşanırılıktan uzak bir ortam saymaktadır. Ancak Necla'nın İstanbul'da yaşadığı olaylar, bulunduğu cemiyetin çarpık ilişkileri düşüncelerini değiştirir ve roman sonunda Zonguldak'a eşinin yanına gider. Cumhuriyet idealleriyle yapılanma çalışmalarını bütün yoğunluğuyla aksettiren şehir, Necla'da var olan ötekileştirici tavrı terk etmesine olanak sağlar.

Yazar, detaylandırmaya gitmeden Anadolu'nun mahrumiyetini de yer yer dillendirir. Bundan kasıt Cumhuriyet öncesidir. Değişen siyasî yapıyla bu ilgisizliklerin ve eksiklerin ortadan kalkmaya başladığı fikri işlenir.

Anadolu'yu mahrumiyet coğrafyası olarak gösteren bir başka isim Ahmet Refik Sevensgil olur. Hem *Çıplaklar* (1936) hem de *Açlık* (1937)'ta kısa temalarla meseleye yer veren yazar, sosyal hayatı yetersizlikler içinde bir Anadolu görüntüsü sunar. Her iki roman da tespitlerini Cumhuriyet devri zaman diliminde yapar. *Çıplaklar* romanında Doktor Çetiner, *Açlık* romanında Gülseren'in ifadeleriyle Anadolu, yaşanabilir olması için mücadele edilmesi gereken bir mekân özelliğindedir. Doktor Çetiner'in aşağıya aldığımız sözleri bunu somutlar bir örnektir:

"Anadolu'da yaşamak için Anadolu'yu sevmenin kafi olmadığını düşünüyor; babasının kendisine verdiği vazifenin sebebini, manasını daha iyi anlıyor; Anadolu'da yaşamak için Anadolu'yu yaşanılabilir hale getirmek lazımdır." (SEVENGİL, 1936: 99)

Orhan Rahmi Gökçe, bir Anadolu köyüne giden idealist bir öğretmeni kahraman yaptığı *Dağların Çocuğu* romanında, İstanbul-taşra çatışmasını, II. Meşrutiyet dönemi şartları içinde gözler önüne sermektedir. Romanda Anadolu daha çok köyle temsil bulur ve vak'a köy-şehir karşıtlığı çizgisinde sürdürülür. Kahraman, İstanbul'dan Urla'nın ismi belirtilmeyen bir köyüne göreve gelir. İki mekân arasında mukayeseli bakışın tayin ettiği Anadolu köyü imajı -diğer romanlardan bildik olduğu üzere- yokluklar içinde, ihmâl edilmiş bir coğrafya şeklindedir. Romanda, genç köy öğretmeni Rizan'ın köye ait ilk izlenimleri bu yargıyı verir mahiyettedir:

“Şehirden, hayattan uzak, meçhul, tanınmamış, tahayyül edilmemiş, toprağı, taşı, suyu, rüzgarı, ağacı, kaldırımsız yolları, kumsalı, çakılları, yapıyabancı bir yer... Yalnız o kadar mı ya... Yüzü ilk defa görülen bir arabacı, ta İstanbul'dan getirilmiş birkaç eşya parçasını taşıyan atlar ve araba tekerlekleri... Ve bir köylü çocuğu” (GÖKÇE, 7)

Devamında sunulan köy yaşamıyla bu anlayış daha da kuvvetlendirilir. Köylü memleket meselelerinden habersiz, zamanın gelişmelerine uzak ve yaşamı sınırlı imkânlar içindedir. Rizan, isimlerin bile aynı olduğu tekdüze bir yapıdaki köye dair görüşlerini, kendi gibi şehir kültürü içinde yetişmiş arkadaşı Lâmia'ya yazdığı mektupta dile getirmektedir. Şehirli/İstanbullu kimliğiyle yaptığı tespitlerde Anadolu köyünü, medeniyete yabancı, toplumsal ilişkilerde iptidai normların hükmünü devam ettirdiği yer konumunda göstermektedir:

“Emek, can, kan, alın teri ve para verdikleri bir toprak üstünde, o kadar bedbaht, o kadar sefil ve yoksul yaşıyorlar ki utanmamak, kızarmamak imkânsızdır. ... Seni davet etmek isterdim. Fakat yol yok, vasıta yok. Araba ile buraya gelinceye kadar bittim, harap oldum. ... Medeniyet buralara hiç ayak basmamış. Ne sağlığı var ne temizliği, ne mektebi, ne bir şeyi! Toprak kendiliğinden veriyor. Köylüler de mütevekkilane bir şekilde buraya baş vermişler, ağır ağır çalışıyorlar. Hudut, miras, şeriat kavgaları şu yirmi hanelik köy içinde neler yapıyor, tasavvur edemezsin.” (GÖKÇE, 1939: 79-80)

Kahraman Rizan, bu olumsuz tablonun sebeplerini sorgulamaya da gider. Geçmişin yönetimleri, şehirliler ve münevverler karşılaşılan manzaranın esas sorumlusu olarak verilir.⁸⁰

Yukarıda ele aldığımız eserlerden başka, konunun kısa temaslarla geçirildiği ya da içeriği destekleyecek biçimsel bir unsur yaratmanın malzemesi olduğu romanlar da vardır. İçeriğe katkısı fazla olmayan, anlatıcının konumuz bağlamında bir sorgulamaya gitmediği romanlar ve bunların konuya yaklaşımları şöyledir. Sadri Ertem'in *Çıkrıklar Durunca* (1931) romanı, dokuma tezgâhlarının kumaş fabrikaları karşındaki yenilgisini, sebep olduğu çatışmalarla işlerken fonda yoksulluklar içinde, geri kalmış Anadolu coğrafyası imajını kullanmaktadır. Anadolu'nun sosyal hayatının olumsuzluklar içinde olduğu, Falih Rıfkı Atay'ın *Roman* (1932) isimli eserinin sayfalarında bir iki cümlelik değerlendirme olarak yer bulmaktadır. Reşat Enis, iyi bir çevrede yetişememesinden sebep kötü hayata düşen genç bir kızın hayatını anlattığı *Kanun Namına* (1932) romanında -temel bir sorun olarak olmasa da- geri kalmışlık manzarasını, asayiş yönünden sorunlu, eşkıyaların hüküm sürdüğü bir coğrafya üzerinden vermiştir. Yine Aka Gündüz'ün *Üvey Ana* (1933) romanında konuya yaklaşım, köylülerin içinde bulundukları şartların kötülüğü mahiyetinde birkaç cümleyle sınırlı kalmıştır. Meliha Avni Sözen, ailesinin müdahalesiyle sevdiğinden ayrı düşen Muzaffer adlı kahramanın tesadüflerle gelişen macerasını anlattığı romanı *Bir Gecenin Sabahı* (1933)'ında, 'sıtmadan titreşen', 'veremden kan kusan' insanları, 'sokaklarında inek ve manda gübrelerinin pırıldadığı' 'hasta, yaralı çocuklar, balmumu renkli kızlar, öksürüklü delikanlılar ile dolu' bir Anadolu panoraması sunmaktadır. Mükerrerem Kâmil Su, gerçek anlamda aşkı yakalayamamış kadın kahramanının trajik hayatını anlattığı *Bu Kalp Duracak* (1935) romanında eşini

⁸⁰ Kahramanın konuya dair görüşleri şu cümlelerle roman sayfalarında yer bulur: "Mazi ve tarih, Anadolu köyünün karşısında ne ağır bir mesuliyet taşıyor Lâmia tasavvur edemezsin. Bizim kanımızdan, bizim neslimizden olan bu insan yığınları, şimdi şehirliler ve münevverlere karşı içli bir dargınlık taşıyorlar. Emek, can, kan, alın teri ve para verdikleri bir toprak üstünde, o kadar bedbaht, o kadar sefil ve yoksul yaşıyorlar ki utanmamak, kızarmamak imkânsızdır. Hâlbuki bu insanlar, henüz işlenmemiş, fakat en bahasız bir cevher yığınıdır. Köyler, münevver kazmasının saplanmadığı meçhul âlemlere benziyor." (GÖKÇE, 1939: 79)

kaybeden kahramanı Bilge'yi şarkta bir kasabada yaşayan kardeşinin yanına göndererek olayları Anadolu'ya taşır. Adı belirtilmeyen kasaba “sineması, tiyatrosu, herhangi bir eğlence yeri olmayan” tekdüze bir yaşam içinde tasvir edilmektedir. Bu sıkıcılığı belli ölçüde azaltan, kasabada konuşlanmış askerî birliğin varlığı gösterilir. Ercüment Ekrem Talu'nun *Papeloğlu* (1938)'sunda Satılmış ve İzzetî Efendi adlı kahramanların macerası yine ihmal edilmiş, sıkıcı bir Anadolu kasabası arka planında anlatılmaktadır. Nasuhi Baydar'ın, sadece ilk bölümlerinin Anadolu'yu mekân edindiği romanı *Hayat Sen Ne Güzelsin* (1938)'de olay örgüsünün İstanbul'a taşınması, kahramanın sosyal yapısıyla sıkıcı gördüğü Konya'dan ayrılmasına dayandırılmaktadır. H. Rıza Çaydam'ın *Ateş Kamçıları* (1938) romanı, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele gibi iki büyük savaşın yaşandığı Anadolu coğrafyasının savaşlar ortamını olaylar içinde sergilerken esas kahraman Bozan'ın Anadolu içindeki seyahatlerinde yaptığı gözlemlerinin bir ifadesi olarak yerleşimlerin donuk ve yoksul görüntüsüne birkaç cümlelik temalarla yer vermektedir. Son olarak bahsedeceğimiz Hikmet Şevki'nin *Aşk Mahkûmu* (1938), aşkı romanın çıkış noktası yapıp adanmışlık-ihanet karşıtlığını bir arada gösteren romantik tarzda bir eser olmuştur. Esas kahraman İncila'nın not defterinden aktarılan vak'ada, başlangıç ve bitiş tarihleri 1922-1925 arası olsa dahi bu dönemin sosyal gerçeğine dair önemli diyebileceğimiz dikkatler oluşturulmamıştır. Çok kısa olarak olayların mahdut bir süre Kırşehir'e uzandığı bölümde bölge, Cumhuriyet'in ilk yıllarına denk düşen zaman diliminde bakımsız görüntüsüyle sahnelenmektedir.

2.1.2. Ağa-Eşraf Hâkimiyetindeki Anadolu

Anadolu'nun toplumsal yapısına dair romanların öne çıkardığı unsurlardan birisi, gündelik hayatı kuşatan sosyal tabakalaşma gerçeğidir. Geniş halk kitlelerinin aleyhine sonuçlar doğuran ezen-ezilen şeklindeki sınıfsal temelli bölünmede, mütehakkim pozisyonlarıyla ağa/eşraf/mütegalibe kesimi, toplumsal imtizacı bozan bir roldedir ve sosyal sorunların esaslı kaynaklarından. Yazarlar kimi zaman

anlatıcı kimi zaman da kahramanları aracı kılarak bu zümreye eleştiri getirmiştir. Düzendeki memnuniyetsizliğin dillendirilmesinde sadece Anadolu'yu sonradan tanımış kahramanlar değil; mezkûr çevrenin içinden yetişen yerli kahramanlar da aktör olmuştur. Eleştirilerin mahiyetini, yalnızca bu kesimlerin çıkarlarına hizmet eden düzen, bunun doğurduğu adaletsizlik ve eşitsizlik oluşturmuştur. Romanın anlam evreninin oluşumunda ağa/eşraf kesimine menfî eleştiriye öncelikle eserlerin, bu düzenin temsil bulduğu yıllar olarak, ağırlıklı (Halide Edip Adıvar'ın *Zeyno'nun Oğlu* ve Reşat Enis'in *Afrodite Buhurunda Bir Kadın* romanları hariç) Cumhuriyet öncesini vak'a zamanı olarak belirledikleri görülür. Çoğu roman, bu sorunlu yapının toplumsal işlevini ve varlığını Osmanlı siyasî iktidarları bağlamında düşünmüş; geçmiş dönemin eleştiri konusu yapmıştır.

Halide Edip Adıvar, olaylara mekân geniş ölçüde Anadolu'yu seçtiği *Vurun Kahpeye* (1926) ile *Zeyno'nun Oğlu* (1928) romanlarında bölgeye dair toplumsal çözümlemelere, kahramanların bireysel maceraları kadar önem vermiştir. Özellikle *Vurun Kahpeye* romanında bu daha açık görülür. Yazarın, Anadolu'ya dair çıkarımlarından birisi toplumsal yapısının adaletsizlikte ve eşitsizlikte kimlik bulmasıdır. Buna yol açan esas amil ise ağa, eşraf, mütegalibe kesimlerinin baskıcı ve otoriter rolleriyle açıklanmaktadır.

Yazar, Ege Bölgesinde adı belirtilmeyen bir kasabada geçen olaylarda, bu ayrıcalıklı zümre ile geniş halk kesimleri arasındaki güç ve otorite ilişkisini sorgulamıştır. Millî hisleri zayıf, çıkarları mevzubahis olduğunda hiçbir değeri önemsemeyen eşraf tipi, Kantarcı Hüseyin Efendi ailesi ve Hacı Fettah Efendi'yle temsil bulmaktadır. Anadolu'nun gelişimine katkı sağlama adına bölgeye öğretmen olarak giden idealist kişilikteki Aliye, bu sosyal güç mahfilleriyle ilk andan çatışma içine girer. Romanın ana sorunsalı olan eski-yeni değerler çatışlığı da bu çatışma üzerinden ele alınmaktadır. Aliye, anlatıcının da beklentisi yönünde yeninin, karşısındaki kesim ise eskinin destekçisidir.

Aliye'nin okuldaki daha ilk gününde karşılaştığı manzara, kasabadaki sosyal katmanların günlük ilişkilerdeki tayin ediciliğini açıklar yöndedir. Buna göre okul

içerisinde öğrenciler, esnaf çocukları ve eşraf-memur kesiminden olanlar şeklinde - iletişime belli ölçüde kapalı- iki farklı gruplaşma içindedir. Sınıfların oluşturulmasında ve öğretmenle ilişkilerde, dışarıdan getirdikleri statüleri belirleyici değişkendir. Meselâ, okul içinde diğer öğrencilere nazaran imtiyazlı konumdaki eşraf çocukları, memur çocuklarıyla birlikte ayrı dersliklerde öğrenim görürler. Hatta bu çocukların, esnaf çocuklarına yakınlık göstermeyen okul hocası Hatice Hanım’la münasebetleri, karşısına geçip sigara içecek kadar ayrıcalıklıdır. Ancak, Aliye’nin gelişile bu ilişkiler düzeninde bir değişim başgösterir. Aliye, toplumun geniş kesimleri tarafından kabullenilmiş ve okulda, esnaf çocuklarının aleyhine işleyen bu ilişkiler ağını daha ilk andan itibaren bozmaya girişir. Diğerlerinin aksine çoğu cılız, fena bakılmış, kirli; ayrıca zorba ve ahlâksız karakterde verilen eşraf çocukları karşısındaki tavrı “Bu karnı şiş, nefesi kokan, yarı sakat, hastalıklı çocukları Aliye sevmemişti.” (ADIVAR, 1926: 11) cümlesiyle daha romanın başında açıktan aktarılır. Devamında, Aliye’nin bu kesime düşünsel ve duygusal uzaklığı günlük pratikler içinden yansıtılır. Kasabanın ileri gelenlerinden Kantarcılardan Hüseyin Efendi’nin küçük oğlunu, esnaftan birinin çocuğuna kötü muamele etmesi sonrası okuldan kovar. Bu hadise, Aliye’yi eşrafla karşı karşıya getirecek olaylara kapı aralar. Kantarcılardan Hüseyin Efendi’nin büyük oğlu, kardeşinin maruz kaldığı bu hadise üzerine Aliye’den hesap sormak için okula gelir. İkisi arasındaki tartışmada geliştirilen diyaloglar, eşraf kesiminin buyurgan tavrını ve etki alanını ortaya koyar mahiyettedir:

“Ne haddine bir eşraf çocuğunu koğuyon, ne haddine benim suratıma haykırıyon? İstanbul’un hayasız garılarına, erkeklerin suratına haykıran, yol iz bilmeyen garılarına burada lüzum yok, ne okutmanı ne de seni isteriz.” (ADIVAR, 1926: 14)

Aliye’nin, böyle baskılara rağmen tavrında bir değişikliğe gitmemesi halk arasında yansımaları bulur. Kasabalı onun, nüfuzlu kişiler karşısındaki boyun eğmeyen davranışlarını şaşkınlık yanında beğeniyle takip eder. Aliye’nin bu

davranışlarıyla dikkatlerini celp ettiği diğer bir kesim okuldaki öğrencilerdir. Zira onlar açısından karşılarında, alışık olunmayan bir öğretmen modeli söz konusudur. O güne kadar eşraf çocukları nazarında ‘öteki’ muamelesi görenlerin, bu yeni gelişmeler sonrası okula ve Aliye’ye bağlılıkları kuvvetlenir. Bu durum roman sayfalarında şöyle ifade edilmektedir:

“Kantarcıların Hüseyin Efendi’nin küçük oğlu Sabri’yi, Aliye dışarı attığı günden beri sınıfta sükûnet tesis etmiş, küçük gözlerde günlerden beri Aliye’nin dersleriyle uyandırmaya muvaffak olamadığı dikkat ve alâka olanca ateşiyle yeni muallime karşı uyanmıştı. Küçük hayatlarında, bir eşraf çocuğuna henüz böyle muamele eden muallime görmemişlerdi. Esnaf ve küçük memur çocuklarının gözlerindeki dikkatte perestiş ile karışık bir minnet vardı. Eşraf ve büyük memur çocukları sinmiş, fakat mütekayyız ve muntazır görünüyorlardı.” (ADIVAR, 1926: 14)

Olumsuz eşraf karakterini oluşturmada, bu kesimin Milli Mücadele karşısındaki duruşu da kullanılmıştır. Son süreçte Milli Mücadele’nin destekçisi gözükken kasaba eşrafının bu mücadeleye ilk zamanlardaki bakışı aynı istikamette değildir. Düzenli ordu öncesi Kuva-yi Milliye yapılanması altında yürütülen direniş faaliyetlerini bir çeşit Bolşeviklik olarak görmüş ve mallarını halka dağıtacak korkusuyla bu gruplara mesafeli durmuşlardır. Hatta yine menfaatleri doğrultusunda Yunan işgalcileriyle işbirliğine gitmişlerdir. Örneğin Hacı Fettah Efendi, halkı Kuva-yi Milliye aleyhine örgütleyen faaliyetler içindedir.

Başkahraman Aliye, yalnız ve çalışan bir kadın olmanın getirdiği toplumsal zorlukları da göğüsleyerek daha ziyade eğitimdeki yerleşik normları değiştirme mücadelesine girmiş; idealist bir kimlik içindedir. Romanın başlarında sergilenen Aliye-köylü etkileşimi anlatıcının, kahramanına kişilik verirken toplumsal bilinçaltında karşılığı olan ‘kurtarıcı kültü’nden beslenmeye gittiğini okura düşündürür. Ancak adaletsiz düzenin değiştirilmesi mücadelesinde, kasabanın mütehakkim çevresiyle çatışmada Aliye’ye biçilen rol bu yapıyı kökten

değiştirebilme gücünde ol[a]mamış ve geniş kesimleri arkasından sürükler bir halk desteğini açıktan ve doğrudan bulamamıştır.

Halide Edip, Anadolu'daki toplumsal hayatın feodal ilişkilere göre düzenlendiğine daha hafif tonda *Zeyno'nun Oğlu* romanında yer vermiştir. Roman sayfalarından alıntılanan şu sözler, olayların geçtiği Cumhuriyet'in ilk yılları Diyarbakır ve çevresinde derebeylik düzenin hâkim olduğunu göstermektedir:

“Bu derebeylik diyarında, beylerine âdeta tapınan bu basit ve çocuk ruhlu millete, Şeyh (M...)’in neden en kavi ve kâdir beyden daha aziz ve sevgili olduğunu Haso çocuk mülâkattan sonra sezdi.” (ADIVAR, 1928: 145-146)

Konuya sayfaların yer veren bir başka roman Sadri Etem Ertem'in *Çıkrıklar Durunca* (1931)'sıdır. Roman, kapitülasyonlara muhatap kalan Osmanlı toplumunun farklılaşan sosyo-ekonomik hayatını kurguya malzeme yapmıştır. Konuya, toplumcu-gerçekçi çizgide yaklaşan anlatıcı, Anadolu'da yetiştirilen ve tüyünün dokumacılıkta değerli bir hammadde olduğu tiftik keçilerinin, Batılılar tarafından önce damızlık alınması ve sonrasında yüksek teknolojide işlenen tiftiğin kumaş olarak Anadolu pazarına giriş sürecini kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı sosyal problemlerle anlatmaktadır. Bu ekonomik ilişkiler düzleminde, feodal yapının uzantısı ağa, eşraf kesimlerinin Anadolu'daki toplumsal egemenlikleri sosyal bir gerçeklik olarak vak'ada karşılık bulur ve bu grupların, öncesi mütehakkim pozisyonlarını yeni süreçte de koruduğu ve bu ilişki düzeninin yerleşmesinde ön aldığı fikri işlenir.

Bütün bu hadiselerin yaşandığı mekân Kastamonu-Bolu yöresidir. Bölge eşrafının, Gerede'ye bağlı Adaköy başta olmak üzere çevre köylülerle ilişkilerinin çatışmaya varması yerli üretimin, sanayileşmenin getirisi seri üretimle bollaşan ve ucuzlayan ithal mallar karşısında rekabet edemez duruma gelmesi sonrası köylülerin tek geçim kapısı dokuma tezgâhlarını durdurması ve neticede işsiz kalma tehlikesi üzerine olur. Köylüler, yurt dışından ithal ettiği kumaşları iç piyasaya süren eşrafı, bu

yeni ekonomik düzenin görünürdeki muhatabı olarak esas sorumlu sayarlar ve mücadelelerini ona karşı verirler.

Anlatıcı, iyiler ve kötüler karşıtlığında geliştirdiği bu çatışmada sadece iyiden taraf olduğunu hissettirmekle kalmaz; bu ikiliğin, önceki ilişkilerini de sorgular. Ortaya çıkan durumu, sağlıklı işleyen sosyal ilişkilerin ve yanlış siyasî sistemin kaçınılmaz sonu nedenselliğinde açıklar. Buna göre Anadolu'nun günlük yaşamı, meşru devlet otoritesinden uzak bir alandır ve onun boş bıraktığı gücü yerel mütegalibe, eşraf tekeline almıştır. Bu yapılanma toplumda, ön kabullerin ve zorunlulukların dayattığı adaletsiz hiyerarşik ilişki biçimleri oluşturur. Bahsi geçen statü skalasının en alt katmanında yer alan köylüler hâlihazırdaki hadiseler kadar, palyatif ve günöbirlik kazanımlarla yetinmiş, dolayısıyla hiç sorgulamadıkları bu toplumsal yapılanmayı istemeden daha da kuvvetlendirmiştir. Nihayetinde bütün ekonomik güçlerini ve birikimlerini kaybetmeleri, onları çatışmaya mecbur bırakmıştır. Romanda, eşraf tipini temsil eden Sıddıkzâde'nin köylülerle ilişkisini veren aşağıdaki cümleler bu tespitleri destekler mahiyettedir:

“Köylüler, Sıddıkzadeyi adeta dinî bir rabîta ile seviyorlar, onun dostluğunu her ne pahasına olursa olsun kazanmak istiyorlardı. Sıddıkzade, bu bankasız, kredisiz, hükûmetsiz yerde Allah tarafından gönderilmiş bir kahramandı. Parasız kaldıkları zaman köylülere yardım eder, işlerini görürdü. Sıddıkzade, kazanın en zengini ve hükûmet memurları üzerinde en nüfuzlu adamı idi.” (ERTEM, 1931: 68)

Sıddıkzâde üzerinden anlatılan eşraf kimliğine bakıldığında edebiyatımızda çok işlenmiş bir tipolojiyi görürüz. Buna göre eşraf, emek sömürücü, zorba, ahlâkî zafiyetler içindedir. Sosyal dayanışmanın gerektiği dönemlerde içkili, çalgılı eğlencelerde gönöl eğlendirecek kadar sosyal sorumluluktan yoksundur. Toplumsal hayat içinde etki alanı geniştir. İşlerini görmede bürokratik araçları istediği gibi kullanır. Maddi gücü, halk üzerinde geniş otorite ve egemenlik kurma imkânını kendisine verir. Yukarıda ismi geçen Sıddıkzâde de bu evsafta bir kişiliktir. Köylü

üzerindeki “egemenlik” iddiasını sadece maddi çıkarla sınırlamayıp, istediği kadına sahip olma gibi ahlâkî düşüklük içeren sorunlu bir noktaya kadar vardırıır. Romanın esas kahramanı Hasan’la çatışmasının başlangıcı da böyle bir şahsî meseleye dayanmaktadır. Hasan, sevgilisi Hatice’ye tacizlerde bulunan ve nihayetinde ölümüne sebep olan Sıddıkzâde’ye husumet besler. Bu kişisel düşmanlık, gelişen olaylarla toplumsal eksenli bir aksülamele dönüşür. Gelişen olaylardan kasıt, ithal kumaş satıcısı Sıddıkzâde’nin başını çektiği yerel mütegalibe, tüccarlar ve onun etki alanındaki bürokrasi temsilcileriyle Alevi dergâhı çevresindeki yerli dokumacılık yanlısı köylüler, devletle sorunu olan kaçaklar, eşkıyalardan müteşekkil grup arasındaki silahlı çatışmalara varan iç pazara hâkimiyet eylemleridir. Bu cepheleşmedeki ittifaklar sınıfsal bilinç olgusunu çağırıştırır. Ancak yazarın konuya yaklaşımında, bu sınıfsal bilinci derinleştirip ideolojik örgütlenmeler düzlemine indirdiğinden de söz edilemez.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Yaban* (1932) romanında, şehirli kimliğiyle köy hayatına giren Ahmet Celâl, ağa/eşraf kesimiyle sürekli bir çatışma hâlinindedir. Vak’ada Salih Ağa adında bir mütegalibe tarafından, tarladaki malı alınan köylünün tepkisiz ve her şeyi kabullenmiş hâli, köydeki toplumsal düzenin eleştirisi olarak Ahmet Celâl’in ağzından şöyle ifade bulmaktadır:

“Bunlar, henüz bir içtimaî mahlûk hâline bile girmemişler. Tâ yontulmamış taş devrindeki insanlar gibi yaşıyorlar. O vakitler de kabilenin en güçlüsü, elinde bir ağaç balta ile üstünüze üstünüze yürür, ağzınızdan lokmanızı, ininizden karınızı alıp götürürdü ve bu, herkese tabîî hadiseler gibi mukadder, çekinilmez, yenilmez görünürdü. Köylüde mülkiyet duygusu her şeyin fevkindedir, derler. Uzun asırlardan beri devam eden harici istilâlar, dahili eşkıyalıklar Türk köylüsünde bu duyguyu da körletmiştir. Hepsinin içinde, semavi bir âfet esnasında bir koyun sürüsünün ürküntüsünden bir şey var. Neden ürküyorlar? Bunu tarif ve tahlil etmek mümkün değildir.” (KARAOSMANOĞLU, 1932: 100)

Etem İzzet Benice, yeni rejimin on yıllık muhasebesini yaptığı *On Yılın Romanı* (1933) adlı eserinde, sosyal hayattaki değişimin büyüklüğünü ve önemini gösterme adına vak'ayı Cumhuriyet öncesinden başlatır. Yazar, Balkan ve I. Dünya Savaşları dönemi Anadolu köyünün panoramasını verirken “ağalık” gerçeğini sosyal kimliğin değişmez unsurları arasında sayar. Köylü üzerindeki hâkimiyeti ve gücü, köle-efendi ilişkisi biçiminde tanımlanmaktadır:

“1912 yılında Osmanlı İmparatorluğunun köyü hep budur. Köylüyü paşa sevmez. Ağa sevmez. İmam sevmez. Mültezim sevmez. Tahsildar sevmez. Zaptiye sevmez. Şeyh sevmez. Köye devlet uğramamıştır. Paşa ona, dangalak diye bakar. Şeyh onu dangalaktır, diye över. Köyün şahı, padişahı imamdır. Şeyh, Allahlık yapar. Zaptiye'nin astığı astık, kestiği kestiktir. Tahsildarın eli köylünün imüğünden ayrılmaz. Mültezime pay verir. Ağa, lafından yıldırımdan yılar gibi yılar. Toprak onundur. Ölüm, dirim onun elindedir. Bir altına adam astırır. Bir meciyeye insan sırtında zaptiye kırbağı kırkıdır. Beş on kile buğdaya anayla, danayla, kızla, kısırakla çalışıp esirlik etmek onun ağalığıdır!” (BENİCE, 1933: 34) “Köy çocukları her biri bir yanda ölüyorlardı: Galiçya, Kanal, Suriye, Irak, Makedonya, Romanya ve daima o yedi bela köyün başındaydı: Şeyh, imam, ağa, tahsildar, zaptiye, mültezim, şeriat! Bu bir harman sunuydu ve 1916 yılında Osmanlı İmparatorluğunun her köyünde görünüş böyledir.” (BENİCE, 1933: 36)

Alıntıda bahse konu toplumsal güç unsurları, kolektif bir tavır içermese de köylü zihniyetinde tartışılır bir duruma gelmiştir. Örneğin tarlasına girdiği için ağanın öküzünü kovalayan köylünün, zaptiye'nin şiddetine maruz kalmasına tenkit getiren Muhtar Demir Çavuş'un aşağıdaki sözleri mevcut düzeni sorgulama adınadır:

“İmam Efendi anladık. Bey bey, ağa ağa. Rençber de rençber. Fakat ikisi de can. Tarlada öküzünü kovalamış diye bir cana böyle kıyılır mı? Ağanın kendisine yok ama öküzüne de laf etmek yasak mı? Ağanın aldığı, yediği yetmiyor da bir de fakir fıkaranın ekinini öküzleri mi yesin.” (BENİCE, 1933: 11-12)

Onların Romanı (1933) kitabında Aka Gündüz, karşıt telakkilere sahip Anadolu kahramanlar şahsında “ağalık” mevzuunu tartışmıştır. Kahramanlar, sosyal konumlarına göre konuşturulmuştur. Bunlardan birisi romanın ikinci derecede kahramanlarından Osman Pehlivan’dır. Osman Pehlivan, esas kahraman Gülöz’ün Anadolu seyahati sırasında vak’aya dahil olmuştur. Gülöz, yanına geldiği eşinin ihanetini öğrendikten sonra İstanbul’a dönmeyerek bu yolculukta tanıştığı yaşlı bir kadın ve hasta oğlundan ibaret aileyle Anadolu’daki seyahatine devam etmiştir. Hastanın tedavisi için tabii şifa yeri olarak gösterilen Çerkeş Beli’ne gelirler. Osman Pehlivan’ı, bu bölümde olaylar içinde görürüz. O, dağlık bölgede Gülöz ve yanındakilerin güvenliğini sağlayan namı bir eşkıyadır. Anadolu’nun feodal ilişkilerine dair Gülöz’le geliştirilen konuşmada, Osman Pehlivan’ın sözlerinden “ağalık” kurumunun merkezî otoritenin denetiminde ve hiyerarşik yapılanma süreçlerinin içinde tanımlandığı ve sistemin sürdürülebilirliğinde önemli olduğu görülmektedir:

“-Siz köylüler niçin birbirinizle geçinemiyorsunuz Pehlivan Ağa?

-Biz bilerek bilmeyerek, isteyerek istemeyerek şehirlileri örnek alırsınız. Şehirlilerin bir gün geçindiklerini göster, ertesi gün bütün köylüler ölünceye kadar kardeş gibi yaşamağa başlarlar.

-Galiba bu işte ağaların da fazla suçu var?

-Derler, derler ama kulak asma. Ağalar olmasa devletin düzeni bozulur. Biz zincirleme gideriz. Köyün ağası kasabadaki ağaya bağlıdır, kasabanın ağası da şehirdekine. Abdülhamit devrinde bütün devlet her işini ağaya, eşrafa gördürdü. Ahaliyi ağalar tutardı. Ağalar bir çeşit çobanlardır. Onlar ahaliyi çekip çevirmeseler hükûmette düzen mi kalır? Sonra Hürriyet geldi. Baktı ki her iş eşrafta, ağada başlıyor, onlarda bitiyor. Mebus, belediye, idare işleri için kaç fırka çıktıysa ağalara dayandı. Bu devirde de öyle, gelecekte de öyle...

-Ama bu zulüm olmuyor mu?

-Yaptıranlar düşünsün.

Osman Pehlivan eşrafa, ağalara mütegalibeye toz kondurmuyordu. Kendince kuvvetli bir mantığı vardı: Başıma bir iş gelse beni köylü mü kurtarır ağa mı? Mahkemeye işim düşse ahali bana arka çıkabilir mi?” (GÜNDÜZ, 1933: 69)

Ağalık kurumunun günlük hayat içindeki işlevine atıfta bulunarak olumlu yaklaşan Osman Pehlivan’ın düşüncelerinin karşısına, Gülöz ve beraberindeki ailenin uşağı olan, fakat bu konumunu, zamanla, Gülöz’le hissî yakınlık derecesinde ileri bir safhaya vardır. Genç Mehmet çıkarılır. Kahraman, ağalık kurumunun varlığını eleştirir pozisyonundadır. Bu durum, kişisel acılarından kaynaklanmaktadır. Zira bir ağanın hizmetinde bulunan babası, iki ağa arasındaki çekişmede uğradığı iftirayla hapse düşmüş ve orada ölmüştür. Dolayısıyla, kahramanın ağalık kurumuna dair düşüncelerinin şekillenmesinde babasının başından geçen hadiselerin belirleyici etkisi yadsınamaz.

Burhan Cahit Morkaya’nın *Dükkülerin Romanı* (1934) eseri, ağalığın siyaset ve ekonomideki tayin edici rolü üzerinde durmaktadır. Aydın-gazeteci kimliğiyle Anadolu’da tetkik gezilerine çıkan kahramanlardan Cemil Hakkı’nın, Palu ve Erzincan izlenimleri bu mevzu üzerine yoğunlaşmaktadır. Kahraman, sosyal yaşantı içinde ağalar, şeyhler ile köylüleri birbirlerine karşıt bir durumda gözlemler. Bu karşıtlığın temelinde, ağalarla köylüler arasındaki mülkiyet ilişkisi yatmaktadır. Buna göre ağalar, köylüler üzerinden bir iktisadî sömürü düzeni kurmuştur. Ancak yazar bunları, sıcak bir çatışma içinde göstermez. Her iki tarafın temsil ettiği roller hayatın doğal akışı içinde normalleştirilmiştir. Yazar, bu feodal yapının siyaset düzlemindeki yerini de sorgular. Ortaya koyduğu temel önerme, merkezî idarenin zayıflığının feodal yapıyı güçlendirdiğidir.

Döneminde iktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki, Anadolu’da işbirliğine gittiği kesimleri bu feodal zümrelerden seçmesi sebebiyle eleştirilerin odağındadır. Eleştiriler, partinin politikalarının üstyapısal bir söylem olarak kaldığı, tabanda yansımaları bulmadığı ve bundan sebep Anadolu coğrafyasında doğan iktidar boşluğunun ağa/eşraf/mütegalibe gibi baskıcı güçler tarafından doldurulduğu

içerisinde. Roman sayfalarında dillendirilen bütün bu söylemleri destekler örnek Cemil Hakkı'nın Paris'teki arkadaşı Ahmed Reşid'e yazdığı tafsilatlı mektuplarda görülmektedir. Palu'daki seyahati sırasında kendisini misafir eden İttihat ve Terakki reisinin kimliği, bu düzenin varlığını somutlayan bir örnek olur. Konuya dair şöyle bir açıklamaya gidilmiştir:

“Palu’da, İttihat ve Terakki klübünün reisi beni bir gece konağında misafir etti. Okuması yazması bile olmayan cahil bir adam... Vaktiyle köyler basmış, insanlar öldürmüş, sonra affedilerek maaş bağlanmış. ... Anladım ki bu müthiş adamın fırka, siyaset, program, meslek gibi şeylerle alâkası yok. O kendine bir baş tanıyor. Ve ona taparak gücü yettiklerine duman attırıyor. Zaten klüp binası onun kendi konağının bir odası. Halk onun hesabına ekip biçiyor. Memurlar onun himayesinde vazife görüyorlar. Köylerde, kaymakamın borusu ötmüyor. Fakat dayının bir selâmı yetmiş iki köy halkını ayağa kaldırıyor. İki taraf da yani ağalar, şeyhlerle köylüler bu vaziyeti tabii görmeye başlamışlar. Köylü onları bir kere büyük tanımış, sözlerinden çıkmıyor. Ne derlerse yapıyorlar. İşin içine biraz maneviyat da karışınca artık köylünün eli ayağı, yüreği bağlanıyor. (MORKAYA, 1934: 132-133)

Adaletsizlik üreten bu sosyal yapıyı kabullenmiş bir halk kesimi ve bürokrasi manzarası gösterilmektedir. İktidarı, mütegalibe eline terk eden siyaset kurumunun en birinci hatası, hedeflediği merkezîleşme politikalarını İstanbul dışına duyuramaması ve taşıyamamasıdır:

“Ötekilere gelince halkın sırtından geçinmenin lezzetini tattıkları için ara sıra hükûmet merkezine dalkavukluk etmek mukabilinde bu saltanatlarını devam ettirmek tilsimini keşfetmişler. Şuna inandım ki merkezden uzaklaştıkça hükûmet mefhumu ve devlet otoritesi kayboluyor. Buralarda komitanın, hükûmetin ne kadar âciz ne kadar silik olduklarını yakından gördükten sonra Fındıklı sarayında kanunlar etrafında koparılan fırtınaları, söylenen parlak nutukları hatırlıyor ve katıla katıla gülüyorum. ... Devlet kuvvetli bir merkezîyet siyaseti takip ediyor. Halbuki Anadolu'nun iç taraflarında öbek öbek şeyhler, derebeyleri, ağalar karargâh kurmuşlar, hükûmete danışmadan haraç alıyor, adam kesiyor, hüküm veriyor, meydan okuyorlar. ... Ben onların memlekete karşı bu kadar

duygusuz kalacaklarına ihtimal vermem. Fakat devleti İstanbul'dan ibaret zannedecek kadar cahil olduklarını iddia edecek olursa onu da tekzip etmem.” (MORKAYA, 1934: 132-135)

Cemil Hakkı, seyahatinin Erzincan kısmında da benzer manzarayla karşılaşır. Ağa/eşraf tahakkümü altında sindirilmiş köylü kesimi ilk intibaidir. II. Meşrutiyet'in, aydınlar arasında oluşturduğu siyasî tahayyüllerin İstanbul'la sınırlı kaldığı; siyasî merkezin, tüm kesimleri kuşatan bir politika geliştiremediği, sosyal hayatın etki alanını eşraf/âğa zümrelerine bıraktığı burada da dillendirilen gözlemlerdir:

“Ve köylü ağayı, eşrafı gördükçe Azrail görmüş gibi ürüyor. Çünkü tarlası ona rehindir. Kızı kırsığı onun malıdır. Ağa razı olmadıkça kızını dilediği gence veremiyor. Âşârı iltizama alan ağadır, eşraftır ve bunlar hükûmet memurlarını da avuçlarına aldıkları için hürriyet ve meşrutiyet ilân edilmekle vaziyetlerinden bir şey kaybetmiş değillerdir. Merkezdeki her hareketi alkışlamak için ağalar, eşraf bellerinde salkım salkım mühürler hemen harekete geçerler. ... Eşrafın merkezi böyle mazbatalarla teşhir etmesi memurları da sindirmiştir. Eşraf dilediğini döğer, dilediğini söğer hatta gözüne kestirdiğini temizler. Buna karşı memurun vazifesini yapması bir meseledir. ...Binaenaleyh memur bir taraftan kulübe bir yandan eşrafa hoş görünmeyi vazifesinde devam edebilmenin yegâne sırrı olarak kabul etmiştir. Bazen eşrafın nüfuz kavgasıyla birbirlerine düştükleri de oluyor. O zaman para en mühim rolü ifa ediyor. İstanbul'da mecliste ve gazetelerde göklere çıkarılan meşrutiyetin nimetleri buralarda efsaneden daha uzak birer vahime halinde...” (MORKAYA, 1934: 88-90)

Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf* (1937) romanında eşraf, gelişen olaylarda belirleyici bir rol sahibi olarak okura sunulmaktadır. Yazar, Anadolu'nun günlük hayatı içinde bu zümrenin sahip olduğu gücü, roman için kusurlu bir teknik olan vak'ayı kesip düşüncelerini doğrudan aktarma tarzından ziyade olaylar üzerinden göstermeye çalışmıştır. Bu cümleden, eşraf olgusunun romanda nasıl karşılık bulduğunu anlamak için olayların gelişimine dair çözümlemelere gitmek gerekir.

Romanda vak'a zamanı 1903'ten I. Dünya Savaşı'nın ilk günlerine doğru bir genişleme izler. Olaylar, Nazilli'nin Kuyucaklı köyünün eşkıyalar tarafından basılması ve bu hadisede romanın esas kahramanı Yusuf'un anne-babasını

kaybetmesiyle başlar. Kimsesiz kalan Yusuf'u, kaymakam Salahattin Bey yanına alır. Kaymakamın tayiniyle olaylar Edremit'e taşınır. Bundan sonra zorluklarla gelişen ve trajik bir sonla biten Muazzez-Yusuf aşkına geçilir. Yusuf, kaymakam Salahattin Bey'in kızı Muazzez'in istemediği eşraf çocuğu Şakir'le evlenmesine mâni olur. Sonrasında Muazzez'in aşkını ilânıyla iki genç kasabadan kaçarlar. Bir süre sonra evlenmiş olarak yeniden Edremit'e gelirler. Ancak, bu evlilik çevrelerince tam bir hüsnükabul görmez. Kaymakam Salahattin Bey'in ölümünden sonra bu memnuniyetsizlikler, çevredekilerin davranışlarında kendini belli eder. İlk başta Muazzez'in annesi, daha başından karşısında olduğu bu evliliğin bozulması yolunda gayretlere girişir. Kendisi, kızının eşraftan Hilmi Bey'in oğlu Şakir'le evlenmesini istemektedir. Şakir'in de Muazzez'e sahip olma düşüncesi hâlâ devam etmektedir. Bu yönde geliştirilen olaylar sonunda Muazzez, annesinin aldatmalarıyla gayriahlâki ortamlara sürüklenir. Buna şahit olan Yusuf'un, sevdiğini kurtarma düşüncesinden etrafa saçtığı kurşunlara kazara hedef olan Muazzez'in ölümüyle roman son bulur.

Anlatıcı, romanın sürükleyiciliğini Muazzez-Yusuf aşkıyla sağlarken Anadolu'nun toplumsal yapısını sorgulama düşüncesini de hep önde tutmuştur. Böylesine geniş bir konuyu ele alışıdaki gerekçe, kasabadaki sosyal sınıflaşmanın neden olduğu toplumsal problemleri verme adınadır. Buna göre, hiyerarşi skalasının en üstünde gösterilen eşraf, bürokrasi üzerinde nüfuz sahibidir; otorite ve düzen sağlayıcı olarak edimleri günlük hayatta sorgulanmaz. Bu rolleri, kasabanın olumsuz ortamının oluşumunda ana amillerdendir.

Yalnız eşrafın etki alanını örneklendirmede yazar, sınırlı bir arayışta olmuştur. Daha çok ahlâkî boyuttaki meselelerden hareket etmiştir. Örneğin eşrafı temsilen romanda rol biçilmiş kahramanlardan fabrikatör Hilmi Bey ve oğlu Şakir'in, cinsî ve hissî zevklerini tatmin adına entrikalarla örülü yaşantısında bu gözlemlenir. Buna ek olarak ayrıca -Şakir'in şahsında- askerlik vazifesini yapmama, cinayetlik bir suç karşısında ceza görmeme gibi bu zümrenin devlet karşısındaki imtiyazlı durumu gözler önüne serilir. Cinayet işleyen Şakir'in bu suçtan kurtulması, tutuklu kaldığı kısa zamanda dahi çoğu kere dışarıda oluşu, toplumsal yenileşme iddiasındaki II.

Meşrutiyet sonrasında bile eşrafın, halk ve devlet üzerindeki gücünü muhafaza ettiğinin açık delilleridir. Bu düşünceleri yansıtır cümleler şöyledir:

“Güya gizli olarak yapılan bu müsaadeyi kaymakam, müdde-i umumi ve ceza reisine kadar herkes biliyor ve bir şey demiyordu. Çünkü başka türlü olmasına imkan yoktu. Bu böyle gelmiş, böyle gidiyor ve kasabanın başında bulunanların aklı bile hürriyete ve onun getirdiği birkaç müsavat fikrine rağmen, Hilmi Bey’in oğlunun sahiden hapsedilebileceğini kabul etmiyordu. Hapishane ancak serseriler, köylüler ve aşağı tabakadan insanlar içindi ve bir Hilmi Bey’in oğlu, adam öldürse bile, onlarla bir tutulamazdı. Değil böyle mahkûm olacağı şüpheli kimseler, on beş seneye mahkûm edilmiş eşrafzadeler bile, cürümlerinin cezasını çok kere yarı yarıya evlerinde çekiyorlardı. Hapishanede kaldıkları zamanlar, valinin veya bir adliye müfettişinin nadir ziyaretlerine münhasırdı. Bazen aksi bir karakol kumandanı veya hapishane müdürü geliyor, birkaç gün o da kendini göstermek ve göz yıldırım için sertlik yapıyor, fakat bazı mahpusların dışarıdaki akrabaları gelip kendisiyle konuştuktan sonra, her şey eski şekline avdet ediyordu. Zaten ilk yapılan sertlik de bir ‘pahalya satılmak’ manevrasından başka bir şey değildir.” (Sabahattin Ali, 1937: 127)

Eşrafın bu konumunu sorgulama ve onunla mücadele etme, sosyal katmanların çatışması şeklinde olay örgüsünde yer bulmaz. Sadece kahramanlardan Yusuf’un, romantik hassasiyetler şeklinde, sevdiği kadın bağlamında kişisel çatışması söz konusudur. Zira onun, eşraf hâkimiyetindeki bu düzenden rahatsızlığı romanın bütününde işlense de bunu sınıfsal temelli olaylarla derinleştirme ve çeşitlendirme, ideolojik bir kavrayışla meseleyi ele alma gibi bir durum söz konusu olmaz.

Berna Moran, Rousseau’nun doğal insan/yapay insan ayırımından yola çıkarak vardığı “Kuyucaklı Yusuf romantizmin doğal/yapay karşıtlığına indirgenebilecek bir değerler sistemi üzerine temellendirilmiştir.”⁸¹ önermesiyle bu çatışmanın felsefi arka planını oluşturmaktadır. Diğer bütün çatışmalar da bu temel karşıtlığın izdüşümü mahiyetindedir. Bu düşünce kalıbından bakılırsa Yusuf, ‘yapay insan’ın biçimlendirdiği, bozulmuşluğunun en önemli göstergelerinin başında geleni eşraf hâkimiyetindeki ilişkiler düzeni olan kasaba hayatıyla uyumlu değildir. Okuma-

⁸¹ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II**, 10. bs. İstanbul, İletişim, 2003, s.38

yazma öğrendikten sonra okuldan ayrılması da bu yapay ortamı üreten kurumların insana mutluluk vermeyeceğine olan inancı dolayısıyladır. Bundan sebep romanda kendisini, her daim kasabadan kaçış psikolojisinde görürüz. Fethi Naci, onun, eşraf ve güdümündeki çevreyle çatışmasını modern bir tragedya olarak adlandırır ve romanın, kasabanın tanrılarını kızdıran Yusuf'un yenilgisiyle son bulduğunu söylemektedir.⁸²

Ercüment Ekrem Talû'nun, olayların bir bölümünü Anadolu'nun ismi verilmeyen bir kasabasında geçirdiği romanı *Papeloğlu* (1938)'nda halk-eşraf ikiliği hissettirilir; ancak toplumdaki zengin ve fakir arasındaki uçurumun derinliğini, ayrımın nedenlerini sorgulayan bir yaklaşım görülmez. Roman, daha ziyade eşraf kesimlerinin menfaate dayalı ilişkilerini sahnelemeye çalışmıştır. Bu bağlamda ortaya konulan toplumsal panoramada, sosyal katmanlar arası geçişkenliğe izin hususunda katı anlayışa sahip bir eşraf yapılanması sunulur. Anlatıcı bu durumu şöyle izah eder:

“Böyle ufak kasabalarda öteden beri aristokratik bir an'ane vardır. Eşraf ve ayan gayet muhafazakâr, kıskanç ve müteazzım olurlar. Türedileri çekemez, onları istiskal ederler. Yedi göbek ecdadının esamisini sayan bir Sülukoğlu, bir Gebeşzade, bir Uçkurlugil, kendini bir Habsburg yahut ki bir Burbon prensinden üstün sayar. Sanat, ticaret, memuriyet âlimlerinden birinde ün almamış bir sülaleye mensup, kendi muhitinde en aşağı yirmi beş yıldan beri tanınmamış kimseleri hakir görür. Onlarla muarefeye tenezzül etmez. Sonradan görmelik, o yerlerde en büyük kusurdur. Ayıptır, züldür. Böyle bir adam ne kadar zengin ne derecelerde âlim olsa nafiyledir. Altın anahtar, taşralarda her kapıyı açmaz. Sahibine pek pek, sokakta, camide, kahvede rasgeldikçe bir merhaba denir. Bundan fazlasına an'ane, görenek, örf ve âdet mesağ vermez. ... Ve milliyeti, mezhebi, ırkı, her şeyi kasaba halkıyla bir olan bu adam, kendi yurdunda, kendi ana yurdunun bir parçasında, herhangi bir bulaşık hastalıkla malûl imiş gibi kenarda kalmağa, münzevi yaşamağa mahkûmdur.” (TALÛ, 1938: 91)

Romanın esas kahramanı Satılmış'ın, piyangodan elde ettiği servetle İstanbul'dan kasabaya dönüşü sonrası burada kendine yaptırdığı İstanbulkârî

⁸² Fethi Naci, *Yüzyılın Yüz Türk Romanı*, 2. bs., İstanbul, Adam Yay., 1999, s.268

konağının eşraf arasında yarattığı kıskançlık, yine eşrafın oluşturduğu gruba girme çabaları sosyal tabakalaşmanın kendi içindeki çatışmalarını veren örnekler olur.

Bunlardan başka Raif Nezih'in *Ağanın Oğlu* (1926), Fakihe Odman'ın *Sevgi ve Saygı* (1935), Cahit Uçuk'un *Kirazlı Pınar* (1936) ve Reşat Enis'in *Afrodite Buhurunda Bir Kadın* (1937)'i konuyu derinleştirmeden kurgusuna yerleştirmiş, olaylara mekân yaptığı düzlemde ağalığı sosyal bir gerçeklik şeklinde dikkate sunmuştur. *Ağanın Oğlu*, masalımsı öğelerden izler taşıyan vak'asında evliliğin felâket getiren bir müessese olduğu düşüncesini, ağalık düzeninin hâkim olduğu bir sosyal yapıda tartışmıştır. Vak'aya, 1200'lerin başındaki İzmir'i tanıtarak başlayan anlatıcı, devletin halk üzerinde hükmünün olmadığını; sarayın gücünün müsellim eliyle ağaların uhdesine terk edildiğini belirtmiştir. *Sevgi ve Saygı* romanı, Cumhuriyet dönemi Bursa yöresinde alınıp satılan köy gerçeğinden hareketle feodal yapıyı, eleştiri yapmaktan ziyade bir olgu şeklinde ortaya koyar. Vak'anın esas kahramanlarından Sevgi'nin dededen miras köylerini ailenin borçları yüzünden elden çıkardıkları ve sonrası yeniden kendi mülkiyetlerine geçirdikleri dillendirilir. Cahit Uçuk *Kirazlı Pınar* romanında, münzevi bir hayat arayışındaki insanları buluşturmada Anadolu'nun bir köyünü seçmiştir. Gökköy adlı bir köyün yakınlarındaki tren istasyonunda çalışan kahramanlar arasında geçen olaylarda, adı belirtilmeyen esas kahramanın burada tanıdığı genç bir kıza âşık olmasıyla, düştüğü bu "kaçış" psikolojisinden kurtulma macerası anlatılır. Konumuz bağlamında bakıldığında, kahramanların köyün dışında yaşamalarından köyün sosyal ilişkilerine ait bilgiler azdır. Kısa temaslarda öne çıkarılan noktaların başında ise köylüyü sömüren ağa tipinin varlığı gelir. Anlatıcı, hem köylü hem köye dışarıdan gelen kahramanların dilinden bu duruma eleştiriler getirir. *Afrodite Buhurunda Bir Kadın* romanında ise konu, nakledilen asıl vak'a örgüsünü dışında kısa bir temasla yer bulmuştur. Fabrika, maden ocağı iş ortamında emek-sermaye ana çelişkisinin tartıştırıldığı romanda, Yıldız'ın bir tren yolculuğunda arkadaşlık kurduğu eski bir kaymakamın hayat hikâyesi, Anadolu köy ve kasabalarındaki 'mütegallibe' varlığını bir sorun olarak ortaya koymuştur. Anadolu'nun ismi belirtilmeyen kazasına görevlendirilen kaymakam, halka zarar veren eşraf ve mütegallibeyle mücadele gibi

yüksek ideallerle göreve başlamış, ancak karşısına aldığı mütegalibe tarafından hazırlanan kirli bir oyunla hayatı altüst olmuştur. Böylelikle bu gücün, menfaatlerine engel olan bürokrasiyi dahi etkisizleştirebilecek kuvvette bir düzenin yürütücüsü olduğu gösterilmiştir.

2.1.3. Anadolu İnsanın Din Anlayışına Bakış

Cumhuriyet'in değişim ve dönüşüm ülküsü, sadece siyasî sisteme matuf olmayıp sosyal hayatı da kuşatan bir dinamiği içerir. Yeni rejim, gelişmiş Batılı ülkeler seviyesinde bir toplumsal düzene ulaşmanın sınırlarını çağdaşlaşma ölçütüyle belirlemiş, çağdaş olmayı Batılılaşma ve laik sosyal yapıyla eşitlemiştir.⁸³ Bundan ötürü dinî alanın düzenlemesi dahi devletin uhdesinde görülmüş; merkezî otorite dini, bireysel inanç statüsüne itecek politik uygulamalar içinde olmuştur.

Dönem romanları, buna yönelik reformist politikaları toplumsal zeminde meşrulaştıracak söylem arayışlarıyla bu süreci destekleme gayretindedir. Romancılar bunu gerçekleştirmede, dinî yaşantının sosyal düzlemde nasıl olacağını değil, nasıl olmayacağını örneklendiren bir yöntemi daha ziyade seçmişlerdir. Bunun uzantısında çoğu roman, Cumhuriyet öncesi zaman diliminde geliştirdiği olaylar içinde dinî yaşantıyı olumsuzluklarıyla ortaya koyar. Böylelikle bir yandan devrimler süreci mantalitesine uygun yönde yeninin inşasında eskinin kötülenmesi pratiği yansıtılmış, öte yandan yeni rejimde kabul görmeyecek eskinin dinî hayat normları gösterilmiş olur.

Romanlarda dinin, konu bağlamında ele alınış yönlerine tek tek geçmeden önce genel hatlarıyla öne çıkan hususlar olarak şunları söyleyebiliriz. Zaman dilimi olarak bakıldığında, Halide Edip Adıvar'ın *Zeyno'nun Oğlu* ile Mustafa Hilmi Nural'ın *Güllü Gelin*'i hariç tüm romanlarda konu, Cumhuriyet öncesinin sosyal ortamı ve

⁸³ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I*, 2. bs., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2010, s.179

şartları içinde belirlenmiştir. Hemen her roman, derecesi değişebilir olmakla birlikte, günlük hayattaki dinî yaşantının ıslaha ihtiyaç duyduğunu en hafif ifadeyle hissettirir. Dinin sosyal hayat üzerindeki dominant rolü, bireysel menfaatler düzeyine indirilmiş yaşanırılığı -ekseriyetle- eleştiriler çerçevesindedir. *Vurun Kahpeye* gibi kimi romanlarda din, kendisi tartışılır bir mesele olmaktan başka toplumsal sorunların/çatışmaların irdelenmesinde bir söylem malzemesi olarak araçsallaştırılmıştır. Bundan başka -*Yeşil Gece* romanında en başarılı örneğini bulan- dini, toplumsal çürümenin nedeni, hatta Osmanlı Devleti'nin yıkılma gerekçelerinden olarak sayan yaklaşımlar söz konusudur. *Beyza* gibi romanlar ise sosyal geriliğin sebeplerini sorgularken toptancı bir tutumla İslâm'ı tartışılır kılan eleştirel anlayışa sayfalarını açar. Diğer romanlardan farklı olarak sadece *Çıkrıklar Durunca* romanı, konuyu mezhepsel boyutuyla da ele alır; Sünnî-Alevî çatışmasını sergiler noktada işler. Tek tek romanlar ele alınırsa, konuya dair yaklaşımlar için şunlar söylenebilir.

Halide Edip Adıvar'ın eserlerinde din, kendisi bir çatışma konusu olmaktan çok diğer toplumsal çatışmalarda bir söylem aracı olarak kullanılmıştır. Özellikle, imtiyazlı konumlarını muhafaza gayretindeki şeyh, ağa, eşraf gibi mütegalibeden kesimler, yerleşik düzeni değiştirme mücadelesi verenler karşında yürüttükleri propagandalarında, dinî referanslara sıklıkla başvurarak eleştirilerine toplumsal destek sağlama yoluna gitmişlerdir.

Bu tespitimizi somutlar örneği *Vurun Kahpeye* (1926) eserinde görebiliriz. Romanda, çözülmekte olan Osmanlı Devletinin son dönem hayatında eskinin temsilcileriyle yenilik taraftarı millici kesimler karşı karşıya getirilir. Olayların geçtiği kasabanın halkı üzerinde otorite kurmuş eski anlayışın temsilcilerinin belirleyici vasıflarından biri, siyasî ve ekonomik çıkarlarında dini bir araç olarak kullanmalarıdır. Kahramanlar arasında, bu yönde davranışları sergiyen en başta isim Hacı Fettah Efendi'dir.

Kasabanın mütegalibe çevrelerinden Hacı Fettah Efendi, egemen yerleşik konumunu kaybetme kaygısıyla Milli Mücadele günlerinde esas kahraman Aliye'nin

de aralarında bulunduğu millici gayretlerin aleyhinde yer alır. Halkı, bu gruplara karşı kışkırtma ve aralarında oluşabilecek bir rabıtaı önlemeye yönelik konuşmalar yapar. Söylemi de din üzerinden biçimlenir. Bu tercih hem gerçek niyetini örtmeye hem de düşüncelerini halka ulaştırmada işini kolaylaştıran bir iletişim dili kurmasına yardımcı olur. Örneğin Aliye'nin kasabada milli bilinç uyandırma amacıyla çocuklara marşlar söyleterek gösteri yaptırmasına Hacı Fettah Efendi'nin verdiği tepki sahnesi bu minvaldedir. Halka, yüzü açık bir kadının erkekler içinde bulunmasının dinî kaidelere uygun olmadığı noktasında telkinlerde bulunur. Bu durum, roman sayfalarına şöyle yansımıştır:

“Görüyor musunuz? Erkeklerin içinde yüzü gözü açık nâmahremeler, Müslümanların kalbini fesada vermek için şarkı söyleyerek dolaşıyorlar. Bunlar, bunlar melûndur, bunların eline çocuklarınızı teslim etmeyiniz. Eğer bir gün yalnız içimize Yunan girdiğini değil, başımıza taş yağdığını görmek istemiyorsanız, bu karıların üstleri başlarıyla beraber kendilerini de parçalayınız. Yoksa Cenab-ı Hakk'ın bütün gazapları üzerimizden eksik olmayacaktır.” (ADIVAR, 1926: 23)

Aliye'yi inanç ekseninde tenkit eden mutaassıp söylem, aynı okulda vazife aldıkları ve eskinin savunucusu bir zihniyeti semboller Hatice Hanım üzerinden de devam ettirilir. Eğitim anlayışında dinî referansları öne alan Hatice Hanım, pozitivist ve akılcı bir anlayışı temsil eden Aliye'yle doğal olarak çatışır. Onu, dinî kurallara gerekli riayeti göstermediği gerçeğiyle kasabalı nazarında bir gücü temsil eden Kuva-yi Milliyecilerden Tosun Bey'e şikâyet eder. Tosun Bey'in buna verdiği cevap, Hatice Hanım'ın beklentilerinin aksine olup dini, seküler bir yapı içinde tanımlayan ve bireysel inanç statüsüne iten romanın temel mesajına uygun yöndedir:

“Kuva-yi Milliye komutanlarının müşterek ve bariz bir hususiyeti vardı: Çavuşundan Paşasına kadar içlerinden yeni bir şeyler isteyen, her hâlde hiç mutaassıp olmayan, mühim bir surette yeni kadına taraftar olan bir şey vardı. Tosun Bey, Hatice Hanıma sert sert baktı: Hoca Hanım, namus kadının yüzünü açıp açmamasında değildir. Din de peçe demek değildir. Öyle kapalı kadınlar vardır ki

kapı arasından her türlü rezaleti yaparlar. Onun için yeni hoca hanıma yüzü açık diye kasabanın hücumu hiç hakkı yoktur. Çocukları İstanbul usulü güzelce okutan herhangi hoca hanıma birisi yan bakarsa biz onun terbiyesini...” (ADIVAR, 1926: 31-32)

Din, politik bir malzeme olarak romanın trajik sonunda da kullanılmıştır. Aliye’nin linç hadisesinde Hacı Fettah Efendi, Kantarcılardan Uzun Hüseyin Efendi gibi isimlerce yürütülen halkı kışkırtma işinde milliyetçilik yanında dinî söylemleri etkili olmuştur.

Halide Edip’in diğer bir romanı *Zeyno’nun Oğlu* (1928), Cumhuriyet’in ilk yılları Diyarbakır ve çevresinde başgösteren ayaklanmayı konu etmiştir. Patlak veren bu isyan, bir yanıyla etnik bir yanıyla dinî kaynaklardan beslenir. Kürt Şeyhi (M...)'nin liderliğinde gelişen isyanın hazırlık safhasında, Türk-Kürt ayrışımı yaratmada dinin bir ideolojik telkin aracı olarak kullanılması söz konusudur. Roman kahramanlarından Haso çocuğa, dinî eğitim veren şeyhin aşağıdaki sözleri bunu örnekler:

“Çocuk ‘Allah’ diye tapınılan, onun uğrunda her nev meşakkate, mücahedeye sevinerek girişilen bir kudret sezmişti. Eğer Şeyh’in dinî telakkiyatı burada kalsaydı, çocuğun dimağı o kadar karışmayacaktı. Bu din ihtisasatı yanına Şeyh, bir de milliyet hissi sokmağa kalkışmış, ona Kürtlerin Allah’ın kulları ve Türklerin Allah’ın ceza edeceği mahlûklar olduğunu anlatmak istemişti. Fakat bu noktayı çocuk kavrayamamıştı. Evvelâ Türk olan bir Şaban Amice vardı ki dünya yüzünde ondan çok sevdiği, ondan iyi bildiği adam yoktu. Eğer Allah iyi bir Allah ise mutlak Şaban Amiceyi sevmesi, cehennem ateşinden koruması lâzımdı. Şeyh zihnini bu noktaya sevk edince alını buruşuyor, gözleri dumanlanıyor, şeyhin idaresine daima münkâd duran dimağı dineliyor, isyan ediyordu.” (ADIVAR, 1928: 204)

Etem İzzet Benice romanlarında, Cumhuriyet öncesi Anadolu’sunun sosyal hayatını dinî taassup içinde gösteren yazarlardandır. *Yakılacak Kitap* (1927) romanı, Anadolu’nun bu yönünü, en belirgin özelliği olarak öne çıkarmıştır. Trajik bir sonla

biten aşk hikâyesini konu eden romanın arka planı, sosyal ilişkileriyle sorgulanan bir Anadolu panoramasını sergilemektedir. Cumhuriyet dönemi romanlarımızda, toplumsal dönüşümü gerçekleştirmede önemli işlev yüklenmiş öğretmenliği kurgusunda kullanan yazar, kadın kahramanı Vicdan'ı bu işle Anadolu'da vazifelendirir. İskilip'teki ilk görev yerine giden Vicdan, daha yolculuğu esnasında Samsun, Çorum'da gördüğü, sonradan İskilip'teki gözlemlerinin pekiştirdiği üzere şeyhlerin, tekkelerin kontrolünde bir sosyal ilişkiler düzenine tanık olur. Hastalıklarına şifayı doktorda değil, muska yazan şeyhlerde, hocalarda arayan halk, bu kesimlerin toplumsal gücünü artırmıştır. Taassubu yansıtan sosyal görünümünden bir başkası kadınların, açık alanlarda rahatlıkla bulunmalarının ancak çarşaf, car gibi elbiseler giymeleriyle mümkün olabilmesidir. Kaynağını dinden alan bu toplumsal dayatma, kahraman Vicdan'ı da Anadolu'ya gelişinden hemen sonra çarşafa girmeye mecbur etmiştir. *On Yılın Romanı* (1933) kitabında ise yazar, İkipınar isimindeki bir Anadolu köyünün Cumhuriyet öncesi sosyal kimliğini oluştururken, zikirler yapılan bir tekke ortamında sapkın davranışlar sergileyen bir şeyhi olaylarda kullanır. Burada ahlâkî yozlaşma, dinî çerçeve içinde verilmiştir.

Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* (1928)'sinde olaylara mekân olarak seçtiği Sarıova, günlük hayatın dinî taassupla şekillendiği bir kasaba görüntüsündedir. Yazarın amacı da bunu sergilemek, eskinin neden yıkıldığını bu yönde bir toplumsal çürümeye bağlamak ve böyle bir toplumsal düzenin yeni rejimin modeli olamayacağını göstermektir. Anlatıcı, 31 Mart hadisesi sonrası İstanbul'un sosyal çevreleri içinde güçlerini kaybeden 'softa' kesimlerini, Anadolu yaşantısında toplumsal güç odağı olarak verir ve Sarıova'nın günlük hayatında canlılığını ve yönlendiriciliğini devam ettirdiğini ortaya koyar. Bu durum şöyle ifade bulur:

“Ahalinin yarıdan ziyadesi sarıklıydı. 31 Mart'tan sonra İstanbul'da birden bire miskinleşen softalar, burada meydan kahvelerinde, medrese önlerinde, çarşı sokaklarında azgın oğul arıları gibi kaynaşıyorlardı.” (GÜNTEKİN, 1928: 63)

Sarıova yani Anadolu, anlatıcı nezdinde dinî yaşantıda ıslaha ihtiyacı olan bir yerdir. Bundan dolayı yazar, taassubun neden olduğu felaketleri sergileyen, dinin bir sömürü olarak toplumdaki egemenlik hiyerarşisinde nasıl araçsallaştırıldığını gösteren örneklemelere gitmede öncelikli bir tutum içinde olur. Meselâ iç mekân olarak bir türbenin seçilmesi, kasabalının Kelâmi Baba Türbesi adıyla bildiği ve kutsadığı bu mekânın yanması ve sonrasında halkın buna gösterdiği tepkiyi sergileyen olaylar bu beklentiye yönelik kurgusal tercihlerdir. Anlatıcı bu olaydan hareketle türbenin, galeyana gelen halkın yaşamındaki önemini ve değerini ortaya koymuştur. Kasabalı için türbe, günlük hayatın getirdiği problemleri halletmede ve ihtiyaçları karşılamada yegâne çözüm kapısıdır. Bundan sebep onun muhafazası toplumsal vazifedendir. Anlatıcı, söylemindeki ironik tonlamayla bu fiili durumu eleştirir ve II. Meşrutiyet sonrası zaman diliminde dinin, sosyal hayat üzerinde neredeyse tek belirleyici faktör olduğu ortamı şöyle betimler:

“Kelâmi Baba’nın Sarıovalılar nazarında öyle bir ehemmiyeti vardı ki bulunduğu tarafa yataklarının ayak ucunu çevirmezlerdi. Halk bütün hacetlerini ondan ister, her başı sıkılan evvelâ onun mukaddes pûşîdesine yüzünü sürerdi. Hükümete ve mahkemelere verilecek arzuhaller evvelâ ona götürülür, himmet ve muaveneti niyaz edilirdi. Davalarını kazananlar, hapisneden çıkanlar, bir kazadan salim kurtulanlar ellerinde mum desteleriyle ona koşarlardı. Hâsılı, Kelâmi Baba türbesi hükümet fevkinde bir hükümetti. Himmeti hâzır-ı nâzır olsun, koca bulamayan kızlardan, şifasız dertlere uğrayan hastalardan, kiracısız kalan evlere, müşterisi az dükkânlara kadar her işle uğraşırdı. Kezâlik kasabayı düşman şerrinden, zelzele, yangın, su basması gibi bütün âfetlerden siyanet eden de o idi.” (GÜNTEKİN, 1928: 198)

Akıl yerine bâtil inançları önceleyen bu hayat tezahürleri romanın bütününe yayılmıştır. Dolayısıyla anlatıcı Cumhuriyet kadrolarının beklentisi olan –ve kendisince de önemsenen- modern toplumun nasıl olacağına dair bir model sunarak değil, nasıl olmayacağını örneklendirerek tezini oluşturur. Yine, mektepli-medreseli, fesli-sarıklı karşıtlığı gibi referansını dinî gelenek ile modern olandan alan toplumsal

kalıpların çatışması romanın temel sorunsallarındandır. Anlatıcı bu örneklendirmelerle, düşünsel plandaki kopuşa somutluk katmıştır.

Sadri Etem'in *Çıkrıklar Durunca* (1931) romanında din yine, sosyal bir eleştiri unsuru olarak bütün canlılığıyla yer bulmuştur. Anlatıcı, vak'anın gelişiminde işlevsel bir rol yüklediği dinin, sosyal yaşam örüntüsündeki yerini tartışılır kılmıştır. Tartışma noktaları, halkın batılığa hatta sapkınlığa kaçabilen dinî telakkileri ve ekonomik menfaatleri icabı egemen sınıfların, toplumsal sistemi biçimlendirmede dini kullanması üzerine odaklanır.

Romanda, bir Alevi köyü olarak olaylara zemin teşkil eden Gerede nahiyesine bağlı Adaköy, bütün bu hususlara örnekler sunabilecek bir çevredir. Din, günlük yaşantıda belirleyicidir. Hatta köylünün, ifrata varan davranışlarının kaynağı bir kurum hüviyetindedir. Öyle ki Adaköy ve çevresinde yaşayan Aleviler, yoğun vecd hâlleri yaşayan Dudu adlı kadının gaipden haber verdiğine ve onun beyanlarından, evinin sınırları içinde Hz. Ali'nin mezarının bulunduğu inanırlar. Bu yerin türbeye dönüşümünün hikâyesi sürecinde hem 'peygamberlik' iddialarıyla yerin sahibi Dudu ve Ema kadınlar hem de mekân köylü nazarında mistik bir boyut kazanır.

Dudu ve Ema liderliğinde kurulmuş, olayların çevresinde geliştiği dergâh, vak'anın devamında sadece dinî bir fonksiyonla sınırlandırılmaz. Romanın temel çelişki olarak sunduğu yerli üreticilerle ithal mal satan tüccarların çatışmasında merkezî bir rol alır. Sömürülen köylüyü, sömüren tüccar/eşraf gibi sınıflara karşı ayaklandırma faaliyetlerindeki Hasan ve çevresindekiler için bir mücadele üssü konumundadır.

Yazar menfi bir bakışla dinin, toplumsal ilişkileri düzenlenmedeki etkinliğini verirken aynı zamanda, Sünnî-Alevî gibi sosyal alanda görülen telakki farklılığına işaret eder. Sıddıkzade gibi tüccarların başta din adamları olmak üzere Sünnî kesimleri örgütlemeleri, esasî ekonomik temelli olan çatışmayı zaman içinde dinî bir zemine kaydırması ve mücadele Sünnî-Alevî şeklinde bir çatışmaya bürünmüştür.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Cumhuriyet'in ilk dönem toplumsal hayatı açısından dikkate değer çözümlmeleri, tespitleri ve eleştirileri ihtiva eden *Yaban* (1932) ve *Ankara* (1934) romanlarında dinin sosyal yansımalarına olay örgüsünde yer vermiştir. Romanlarda, toplumsal ilişkileri belirlemede etkili olan dinin halk arasındaki yaşanırılığına bakış olumsuzdur. Dinin algılanış ve yaşanış şekli, Anadolu'nun geri kalmasının önemli sebeplerinden sayılır. Yazar bunu, İstanbul'dan gelen kahramanların dilinden aktarmıştır. Onları, Anadolu'nun kötü olduğu fikrine götüren nedenlerin başında halkın din telakkileri ve günlük hayatta dinin taşıdığı yer gelmektedir.

Yaban romanında, pozitivist bir aydın kimliğindeki Ahmet Celâl, dinin şekillendirdiği toplumsal normlara eleştiriler getirmektedir. Şeyhlik gibi kurumların oluşturduğu hiyerarşik ve mistik mahiyetteki ilişki biçimlerinin toplumsal hayata zararları, Şeyh Yusuf adındaki kahramanla onun çatışması sahnesinde anlatılır. Her yıl köye gelen Şeyh Yusuf halk için, duasına mazhar olunacak, öğütler alınan ve hastalıklarına çareler beklenen bir kişiliktir. Ahmet Celâl, kısa süre kaldığı köyden hediyelerle ayrılan menfaatçi şeyh ile köylünün bu ilişki düzenine sosyal gerilik/çürümüşlük penceresinden bakar. Aşağıya aldığımız sözleri açık anlamıyla, kendisinin bu ortama yabancılaşmasını verirken arka planda okura, bu ilişkiler düzeninin olaylara mekân olan Anadolu köyündeki sıradanlığını düşündürür:

“Benim için, bu bunak ve kurnaz Türk şeyhinin, İstanbul'daki İngiliz zabitinden farkı nedir? Her ikisinin ruhu ile benim ruhum arasındaki uçurum, aynı derecede derin ve karanlıktır. Bu da onun gibi, beni kamçı ile dövecek. Veyahut etimi bir zindanda çürütmekten zevk duyacak. Şu anda, burada bulunacağıma, Londra'da bir mutaassıp Protestan rahibinin evinde olsaydım, aynı istiskali görmeyecek mi idim? Aynı hüznü, aynı elemi, aynı yabancılık ve kimsesizlik hissini duymayacak mı idim?” (KARAOSMANOĞLU, 1932: 59)

Yazar, *Ankara* romanında ise konuya dinsel bağınazlık açısından yaklaşmıştır. Kadını, sosyal hayattan dışlama şeklinde beliren bu bağınazlık Ömer Efendi adıyla

tek bir kahramanın yaşantısında, dar bir çerçevede gündeme getirilir. Romanda ikinci derecede önemli kahraman Ömer Efendi, dinî referanslarla iki evlilik yapmış; yine dine dayandırdığı görüşleriyle kadının sosyal hayat içinde bulunmasını doğru karşılamayan biridir. Bu sebepten esas kahraman Selma Hanım ve eşinin, Ankara'ya İstanbul'dan taşıdıkları kadınlı-erkekli eğlencelerinden, Selma Hanım'ın Ankara kırlarında atla yaptığı gezintilerden rahatsızlık duyar. Bu durum romanın çatışma unsurlarından biri olur. Anlatıcı, bu anlayışın toplum içinde yaygınlığı olduğuna, hatta Milli Mücadele günleri Meclis'inde de benzer düşüncede insanların var olduğuna bir cümlelik değinir.

Milli Mücadele günleri Ankara'sını dinî taassupta gösteren romanlardan bir diğeri Aka Gündüz'ün *Onların Romanı* (1933)'dır. Olaylar içinde din, toplumsal bir baskı unsurudur ve bunlar roman kahramanı Gülöz'ün yaşantısı etrafında verilir. Gülöz, Ankara'ya geldiğinde önceden tanıdığı Dayko'nun mekânına gider. Ancak Dayko onunla, bir kadının kendine mahrem bir erkekle baş başa oturmasına zamane değer yargılarının hoş bakmadığı gerekçesiyle yeterince ilgilenemez. Kahramanın ağzından, bu düşüncedeki kesimlerin dönem Ankara'sında 'mücahit' namıyla bilindiği, etkili bir baskı gücü oldukları belirtilir:

“Dayko Gülöz'ü görünce kardeşinin çocuklarını görmüş kadar memnun olurdu. Ona iskemle verip beş on dakika oturtmasını çok arzu ettiği halde cesaret edemezdi. Çünkü o zaman Ankara'da mücahit namı altında birtakım ruhu bozuk, içi fesat insanlar vardı. Bir kadının bir dükkanda iskemleye oturmasını, harbin kaybolmasına yegane sebep telakki ederlerdi. Bu yaştan bu sakaldan sonra elin kafir yobazları ile niye uğraşayım, diye Gülöz'ü oturtmaz, ayakta konuşur, teselli ederdi.” (GÜNDÜZ, 1933: 154)

Burhan Cahit Morkaya'nın *Dükkülerin Romanı* (1934) eserinde kahramanlardan Cemil Hakkı gazeteci kimliğiyle Anadolu'ya yaptığı seyahatte köylü üzerinde otorite kurmuş sosyal güç unsurlarından biri olarak şeyhleri bulur. Ağalıkla birlikte şeyhlik, köylünün hayatında her türlü tasarruf ve denetim hakkına sahip

kurumlardır. Bu ilişkiler biçimi, toplumun her kesimi tarafından kabul edilmiş gösterilir:

“Öyle şeyhler var ki belki otuz köye hükmediyor. Bunlar halkı kendilerine daha sıkı bağlamak için yüzlerini bile göstermiyor, âdeta yarı Allah gibi adamları vasıtasıyla halka emir ve nehyediyorlar. Garibi şu ki buralara gelen basit, tahsilsiz hükûmet memurları da ahali ile beraber bu şeyhlerin, mütegalibelerin maddi ve manevi tesirine giriyor ve hükûmetten aldığı maaşla onların hizmetini yapıyor. Halkın ırzı, namusu, malı, canı, her şeyi bunların elindedir. Şeyh veyahut ağa izin vermedikçe köylü kızını kocaya veremez. Daha gerilerde bazı şeyhler o kadar işi azıtmışlar ki kocaya varacak kızlar üç gecelerini şeyhin tekkesinde geçirmeyence varacakları adamın evine gidemezlermiş. Oralarda şeyh binde bir kere halka görünürmüş. O zaman da yüzüne uzun bir yeşil peçe örter ve huzurunda girecekleri on adım uzaktan secdeye yatırır, kapaklana kapaklana ayaklarının ucuna getirir, pabuçlarını öptürürmüş. Bu şerefe nail olmak için iki kurban kesmek lâzımmış. „, Velhasıl azizim, köylü kadar şehirli de hürriyetten, meşrutiyetten nasibini almış değildir. Türk köylüsü mütegalibenin, şeyhlerin, ağaların esiridir.” (MORKAYA, 1934: 130-131)

Gelişmelerden, olayların geçtiği mekânın Elazığ çevresinde olduğunu anladığımız *Bir Kız Böyle Düştü* (1935) romanında Cemal Ataç, Cumhuriyet öncesi dinî ve sonrası seküler iki farklı hayat tarzından kesitler sunar. Her ikisi de değişen ağırlıkta eleştiri kapsamındadır.

Romanda dinî konulara yönelme, dinî kurum üzerinden olur. Romanın esas kahramanı öğretmen Celâl, Mevlevî dergâhına gider ve burada Mevlevî ayinlerini gözlemler. “Memleketin koyu ve zahiri taassubuyla eğlenir, alay eder...” gördüğü bu ayinleri “...Musikili, aşklı, sevdalı bir ibadet...” (ATAÇ, 1935: 11), şeklinde tarif eder. Yazarın, gözlemlerini böyle yumuşak bir üslup seçerek aktarımı, dinî taassup atmosferi ortasında, Mevlevî dergâhlarına daha esnek bir bakışı olduğunu düşündürür. Ancak bu bakış, romanın yazıldığı süreçte inkılâplar doğrultusunda tekke ve dergâhların kapatılması gerçeğine bir karşıtlık oluşturmaz. Zira Mevlevî Dergâhı şeyhi Abidin Çelebi konuşturularak bu yöndeki politikalara destek verilir. İnkılâplar sonrasında inzivaya çekilerek Mesnevi okumakla zaman geçiren şeyh, geçmişin

olumsuzluklarında -içeriden bir kişi kimliğiyle- dinî alanın önemli rol oynadığına dikkat çeker:

“Hacı Mansur Efendi, bizim zamanımız geçti. Memleketin başına getirdiğimiz bunca musibet ve belâlardan biz mesulüz. Bu koca milleti sarığımızla boğduk, nefeslerimizle zehirledik. Şimdi genç nesil bu ülkeyi yeniden kurtardı. Her işi düzeltmek ve yoluna koymak da onların hakkıdır. Ben kendimi artık bu işlere müdahaleye haklı bulmadığım için çekildim.” (ATAÇ, 1935: 28)

Şeyhin, dinî alana dair devlet paradigmasıyla uyumlu bu sözlerine muhatap olan dergâhın eski ihvanlarından Hacı Mansur gibilerin yeni rejimle hayat kalıpları köklü değişimlere uğramıştır. Bu kesimlere yeni dönemde, asrileşme adına kadınlı-erkekli eğlence toplantılarında tesadüf edilir. Yazar böylelikle bu tenakuzu kurguda bir arada işlemiştir. Anadolu, hem dinî temel alan eski hayata taassup derecesinde bağlılık yüzünden mahrumiyetler yaşamış hem de eskinin yerine ikame görülen asrileşme teşebbüslerinin sathiliği dayatmasında problemler mekânı şeklinde verilmiştir.

Olayların sadece kısa bir bölümünün Anadolu’da geçtiği Ali Osman Kırksekizoğlu’nun *Beyza* (1938)’sı konusu itibarıyla, dinin sosyal hayat içindeki yerinin tartışıldığı bir eserdir. Romanın daha ilk kısımlarında, dinin günlük hayatı nasıl şekillendirdiği uzun uzun irdelenir ve varılan bulgulara keskin eleştiriler getirilir. Aşağıda alıntıladığımız bu eleştirilerden anlaşılacağı üzere anlatıcının asıl gayesi, Anadolu’nun sosyal yönden geri kalmasının ana sebebi olarak dini yani Müslümanlığı göstermektir. Zihniyet kurgusunda İslâm’ı, Arap milletiyle özdeşleştiren anlatıcı, bu uzantıda Anadolu’ya taşınanın sadece dinî öğretisi değil, aynı zamanda Arap kültürü olduğu iddiasındadır. Ona göre bu kültür yarattığı sosyal atmosferle cahil, tembel, itaatkâr insan tipini ortaya çıkarmıştır. Bu ortam içindeki insanlar da Batı medeniyetinin gelişen teknolojisi karşısında kendini savunma ve karşı hamle adımları olarak sadece skolastik düşünceden çözümler üretmeye çalışmıştır. Tabii olarak sonuçsuz kalacak bütün bu çabalar, eskinin kötü toplumsal

düzeninin göstergeleri olmuştur. Bu düşünceler, roman sayfalarında şöyle ifade bulmaktadır:

“Anadolu, Arap dinine uyalıdan beri daima zülcelâl bir Allah’ın haşin, karanlık kanatlarıyla muhitini matemî bir ölü gölgesi içinde bulmuş, Arabistan’ın çorak, kuru çöllerinden taşan dinî bir korkunun sert ve yavan olduğu kadar da kısır olan bir ayinin yeknesak ibadetleri ve ahret azaplarıyla titremiş ürpermişti. ... Bütün Anadolu, ahretin sekiz cennetindeki muhayyel zevkleri yedi cehenneminde mevcut işkenceleri düşünmek o zevklere kavuşup azaplardan kurtulmak için çalışıyor, yalvarıyor, camilerde inliyordu. Bunun için de üç kuvvetin rızasını elde etmek lâzımdı. Allah, Peygamber ve bunları yeryüzünde temsil eden padişah. Bu hiç itiraz sevmeyen üç kuvvet Anadolu’dan üç şey istiyordu. Daima mukaddes kitapları okuyup korkmak, titremek; kazancından en azıyla geçinebileceğini kendisine ayırıp diğer kısmını vermek, daima vermek; asla ses çıkarmayarak itaat etmek, sürünmek... Bütün bunları da yalnız bir ayin hülâsa etmişti. Beş vakit namaz, padişaha dua. ... Anadolu’yu dolduran bu elemde ırkın bütün ruhî ve maddi hastalıklarının, ihtiyaçlarının en keskin ilâcı beş vakit namaz bilinmişti. Anadolu, kendi hudutlarına kadar taşan ilmin, medeniyetin türlü dalgalarına etrafını saran milletlerin kaynaşarak, coşarak gelmekte olan istilâcı kabilelerine, bütün bir ihtiras cihanının toplarına tüfenklerine, binbir icatlarına tek bir silahla karşı gelebileceğine inanmıştı. O da Arabistan’dan getirilen, asla anlamadığı bir lisanla yazılı olan Zülcelâlullah’ın buyruğu, mukaddes kitabı Kur’an’dı.” (KIRKSEKİZOĞLU, 1938: 3-4)

Anlatıcının gözlemlerinde, günlük hayatı her yönüyle kuşatan ve tahdit eden din, Anadolu’nun hâlihazırdaki toplumsal sisteminin işleyen bir mekanizmasıdır. Bu durum, olaylara başlangıçlık eden İnebolu’nun yaşantısından kesitlerle somutlanır:

“Kahveler, gazine (sultana dua magfirete sebep olur) (Allah’a, peygamberine ve başınıza geçen büyüklerinize itaat ediniz) manalarının ifade eden ayet ve Arapça terkiplerle dolu (Ah minelaşk) tahassürünün göze benzetilmiş âhından akan pınarlarla göller teşkil eden manzaralar, deve üzerinde bulunan tabutunu yüzü örtülü çölde çekip getiren Ali’nin tabloları, gemiler, tugralar yapılan yemliha, mekselina gibi uzun elifli efsanevî isimlerin kudreti ruhaniyesi tasvir ediliyor, cehli, miskinliği, sefaletleri telkin eden mütesavvüfane beyitler duvarların yegâne süsünü teşkil ediyordu. ... Her yapının saçak altında bir ayakkabı eskisi veya boynuz parçası nazarlık olarak bulunur. ... Ticaret bir esrar ve bir talihten ibaretti. ... Kazanmak, kazanmamak yalnız Allah’ın takdiri ve onun elinde

olan bir şeydi. Allah'ı iskân için yapılan binaların sayısını çoğaltmak iki adımda bir camiler, mescidler kurmak en hayırlı ve en mukaddes bir işti. Her şeyi yapan, en ufak işlere bile burnunu sokan mukadderattı. ... Her Müslüman'ın yiyeceği giyeceği, saç sakalı, bıyığı ve mahrem hayatının bütün münasebetleri bile en ufak harekâtına varıncaya kadar din tarafından o kadar sıkı, o kadar merhametsizce tayin ve tahdid edilmişti ki, yakalık takmak, pantolon giymek bile züppelik, dinsizlik idi. ... Mektepte okunan şeylere ilim demek bile dine karşı hürmetsizlikti. Fen denilebilirdi. İlim ancak Arapça kitaplardan manalar çıkarmak, din kitaplarını anlamak demekti. ... Okuyup yazarlar işte bundan dolayı yazısıyla, diliyle milletten, köylüden ayrılmış, bambaşka bir kitle teşkil etmişti. ... Mektepler açılmışsa bundan da maksadın milleti uyarmak değil ancak padişaha azad kabul etmez kullar yetiştirmek, ömrüne dualar ettirmek için açılmıştı. Mülk onun, servet, namus onun, millet de onun kulu, kölesi idi. ... Anadolu'yu dolduran bütün bu insan sürüleri şehirler, köyler Allah, Peygamber vekili olan padişahın arzusuna tabidi. ... Hükûmet demek yalnız istemek, almak, toplamak demekti. Millete karşı, fertlere karşı hiçbir şey vermek mecburiyetinde değildi. ... Türk'ün, Anadolu'nun bütün mukadderatı bu meş'um talihin karanlık kanatları altında kalmış, geniş bir kıta, milyonlarca insanlar baştan başa ilâhi, uhrevî sefil bir renge boyanmıştı. ... İşte Anadolu'nun yaşadığı bu semavi, dinî günlerde İnebolu da ruhani, peygamberane bir sessizlikle vakitlerini öldürüyordu.” (KIRKSEKİZOĞLU, 1938: 6-13)

Dini, ulusal gelişimi engelleyici bir unsur olarak gören ve yabancılaşma tutumu alan pozitivist-materyalist ufkun yansıtıcısı bu sözler, Jön Türklerden tevarüs olup hareketin faal olduğu 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlarında evrensel bir mantığa dayanmaktadır.⁸⁴

Mustafa Hilmi Nural'ın, yeni rejimin politikalarının köy ve köylü yaşamındaki etkisini Ankara'nın Gerder köyü üzerinden değerlendirdiği *Güllü Gelin* (1938) romanı ise kısa temas şeklinde olsa da inkılâpların, dinî alanda yol açtığı değişimleri yansıtan tek eser olmuştur. Bir başka ifadeyle roman, dinî yaşantıda devlet eliyle gidilen ıslah sonrasını ortaya döken bir çalışma hüviyetindedir. Bu cümleden romanda devletin, köylere din adamlarını tayin, ezanın Türkçeleştirilmesi gibi tezahürleriyle dinî alana müdahalesine tanık olunur. Ayrıntıya gidilmese de

⁸⁴ Jön Türklerin, Hristiyanlığı “Şark dini” ve modern Alman ulusal gelişimini engelleyici bir “yabancı ürünü” gören, modern monist doğa görüşü taraftarı Alman düşünce hareketiyle zihniyet dünyalarındaki paralellik ve din dışı bir dünya izahındaki diğer felsefi yaklaşımların hareket üzerindeki etkisi için bkz. Hans-Lukas Kieser, *Türklüğe İhtida*, İstanbul, İletişim, 2008, s. 40.

üstyapısal nitelikteki değişimlerin, eski zihniyet yanlısı uygulayıcılarla birtakım sorunları beraberinde getirdiğine ve çatışmalar doğurduğuna gönderme vardır. Ancak bu yenilik hareketlerinin köylü tarafından olumlu karşılanmasını sahneleme bu tepkileri perdeler ve uygulamaların meşrulaştırılmasına yarar sağlar. Bu hususlar iki köylü arasında geliştirilen konuşmada şöyle ifade bulur:

“Karşımıza bir sarıklı çıktı da bir elhamdü bir Yasin okudu, beş defa Allah’tan, üç defa Muhammet’ten bahsetti mi? Ağzımızı ayırır, arkasından koşardık. Emme bu adam kim? Neyin nesi? Sözleri doğru mu? Eğri mi? Hiç düşünmedik. Aşk olsun şu Atatürk’e aşk olsun şu Cumhuriyet hükûmetine. Sarıklarını başlarından alıverdi de dasdağlak kaldılar. ... Aza kanmaz, yoğa inanmaz ne doymaz şeylerdi. Şükür hele. Köylerden ayakları kesildi. ... Şimdi hükûmet ne iyi yaptı. Köye imam mı lâzım? Tahkikatını yapıyor, soyunu sopunu öğreniyor. Müftü de güzelce imtihanını ediyor, veriyor eline kağıdını. Gördün mü doğru iradeyi?

–Kara Hasenliden birisi gelmiş anlatıyordu. İmamları bir lâzmış. Eskilerden. Hiçbir gün minareye çıkıp yeni Türkçe ezan okumazmış. Okursa cehenneme gidermiş. Eski ezanı da korkusundan okuyamazmış. Köylüler bre hoca yapma etme demişler. Allah, ülülemre itaat ediniz diyor. Mademki Türkçe ezan emir var. Ülülemre itaat edersin. Allah senden bir şey sormaz diye nasihat da vermişler. Hani o köylüye vaiz edecek yerde köylü ona kitapta yeri olduğunu da söylemiş. Herif yobaz. Okumaz da okumaz. Yeni harfi de bilmeyormuş. Bu sene selâmetliyeceklermiş.

-Alâ ederler.” (NURAL, 1938; 16-17)

Anlatıcı, yukarıda değinildiği şekliyle dinî sahadaki yenileşme adımlarına tepki veren din adamları gibi tek cepheli bir meslekî tipoloji oluşturmaz. İlerleyen sayfalarda, namaz esnasında takke ve eskinin benzeri dinî kisvelerini terk etmeyi salık veren ve bu minvalde halka telkinlerde bulunan yeni uygulamaları özümsemiş bir imam portresi okura sunulur.

Bunların dışında, kurgudaki olaylara uygun zemin oluşturma kaygısından ve ana fikri destekleme adına bir iki cümlelik değerlendirmelerle konuyu sayfalarına getiren romanlar vardır. Meselâ Kemal Engürel’in *Mazlumun İntikamı* (1936) romanında, olayların geçtiği Yücealan köyünde Zıpır Muhsin adlı kahramanın,

menfaatleri doğrultusunda hurafeler üreterek, dinî söylemlerle halkı nasıl kandırdığı örneklendirilmiştir. Kâmil Yazgıç'ın *Türk Yıldızı Emine* (1937) romanında, İstanbul'a idealleştirilmiş kıymetler vehmeden Anadolu köylüsünün İstanbul'la tanışma sonrası yaşadığı kültürel bocalamanın göstergelerinden biri din olgusu çerçevesindedir. Aslî kahraman Emine, geldiği Samsun'un köyünde okumanın sadece Kur'an-ı Kerim olarak düşünüldüğü pratiğinden şehrin günlük yaşantısında fertlerin kutsal kitabı aynı derecede bir gereksinim olarak görmediği tespitine varır. Böylelikle köyde hayatın odağında yer alan dinin İstanbul'da aynı ehemmiyette yer bulmadığı değerlendirilmesine ulaşılır.

Şükrü Pamirtan da *Toprak Mahkûmları* (1938) romanlarında din olgusuna, sosyal ilişkilerde olumsuz etkisi bağlamında yer vermiştir. Cumhuriyet öncesi dönemin toplumsal panoramasını sunarken dine, sosyal gerilemenin gerekçesi şeklinde bir bakış getirmiştir.

2.1.4. Sosyal İlişkiler Açısından Anadolu-İstanbul

Mukayesesi

Çalışmamız kapsamındaki romanların çoğunda Anadolu-İstanbul ikiliği, bir ön kabul gibi, ağırlığı değişen derecede yer bulmuştur. Bazısı siyasî bazısı sosyal olayları vesile ederek konuyu gündeme getirmiştir. Karşıtlığı ortaya koymada İstanbullu kahramanların kullanıldığı romanlarda, kahramanların sosyal konumları, ortaya konan Anadolu algısında belirleyici olmuştur. Buna göre Anadolu, şöyle sosyolojik olgular içindedir.

İstanbul'un yüksek sosyetesinden gelen kahramanların gözünde Anadolu, zamanın gerekliliklerinden uzak, günlük ilişkilerde iptidailiğin ve tekdüzeliğin hâkim olduğu bir çevredir. Bu eleştirileri dillendirenler, özellikle sosyal yaşantıyı eğlence ve hoş vakit geçirme sınırlılığında gören kesimlerdir. Onun içindir ki sosyal alana yönelik iyileştirme ve geliştirme teşebbüsleri bu çevreler elinde, ancak alafranga eğlence kültürünün taşınması gibi dar ve yanlış bir açılım imkânı bulmuştur. Atılan adımlar çoğu kere, İstanbul'un dejenere kültürünü Anadolu'ya taşıma niteliğinde kalmıştır. Kahramanları, aydın çevrelerden seçilen romanlarda ise birbirinden farklı görüntüler veren Anadolu tarifi yapılmıştır. Örneğin *Yaban*'daki gibi, İstanbul'da yetişmiş bir aydının gözünden Anadolu, sosyal yaşantısıyla geri ve imkânları sınırlı bir manzara sunarken, *Kalp Ağrısı* romanı kahramanlarından Miralay Muhsin Bey nazarında bozulmamış, doğal toplumsal yapısıyla bir cazibe merkezidir. Anadolu'da yetişmiş kahramanların mezkûr coğrafyayı İstanbul'la mukayesesinde ise Anadolu, sosyal yaşantının çeşitliliği yönünden fakir; ancak ahlâk, erdem gibi insanî değerler bakımından daha gelişmiş bir yerdir. Romanların ekserisinde Anadolu, iyi veya kötü şeklinde tek bir anlam boyutuyla işlenmiştir.

Yazarların, Anadolu ve İstanbul ayırımına kurgusal bir tercih olarak yönelmesinde şehir-kır gibi evrensel bir karşıtlığın⁸⁵ olay örgüsünü oluşturmada sağlayacağı kolaylık, köye açılmanın romantik atmosfer için zengin imkânlar sağlaması⁸⁶ ya da yeni rejimin toplumsal dönüşüm politikaları pratiğinden kaynaklı ilgi⁸⁷ ilk sıralarda yer almaktadır. Bunun yanında, yazarların bu iki sosyal çevreyi

⁸⁵ Ian Buruma-Avishai Margalit, **Garbiyatçılık**, İstanbul, YKY, 2009, s.27-28.

⁸⁶ Romantizm kavramını ve modernite karşısındaki romantizmi sorgulayan; romantik tavrın sanat, felsefe, siyasî alanlardaki göstergelerini ve arayışlarını irdeleyen çalışma için bkz. Michael Löwy-Robert Sayre, **İsyan ve Melankoli**, İstanbul, Versus, 2007.

⁸⁷ Çalışmasının bir bölümünü, Cumhuriyet'in köycülük faaliyetlerinin yansımalarına hasretmiş Seda Bayındır Uluskan –özellikle- 1930'larla bu mahiyette yayınların ziyadeleştiğini söyler ve yayın organlarında 'Anadolu Notları' başlıklı yazıların yoğun olduğu bilgisini verir. bkz. Seda Bayındır Uluskan, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s.109-117. Bu dönemde, duygu ve düşüncelerine Anadolu'yu kaynak yapan "Anadolucu" yazarlar da yazı faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu isimler ve yayıncılık faaliyetleri için bkz. Metin Çınar, "Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadolucular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler [1943-1950]" (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üni. Sos. Bil. Ens. Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, 2007.

birbiriyle kaynaştırmayı amaçlamaları da söz konusudur. Ancak bunu gerçekleştirecek somut çözüm önerilerinden uzak olduklarını söylemeliyiz. Yaklaşımları daha ziyade eleştiri boyutunda kalmıştır.

Anadolu-İstanbul ikiliğini ve bu coğrafyalarda yetişenlerin gözünden birbirini anlatma/anlama tarzındaki değerlendirmeleri içeren kurgusal yöntemi Selahattin Enis'in *Zaniyeler* (1923) romanında görmekteyiz. Ortaya konan tabloda İstanbul'un renkli, hareketli ve eğlenceli hayatına karşın Anadolu, tekdüze ve durağan bir sosyal yaşantıya sahiptir. Bu imajlar, Anadolu'nun sıkıcı ortamından uzaklaşarak İstanbul'a gönül eğlendirmeye gelen zengin kahramanların maceraları ve bunlardan biriyle serveti için evlenip Anadolu'ya giden asıl kahraman Fitnat'ın gözlemleri üzerinden verilmektedir. Bu da gösterir ki Konya özelinde Anadolu'nun toplumsal hayatı, İstanbul yüksek sosyetesinin eğlence ve değerler kültürü çerçevesinden anlatılmıştır.

Fitnat, gittiği Konya'nın sosyal çevresi içinde ayrı bir kimliğin temsilcisidir. "Filhakika bu memlekette adım 'İstanbullu'dur. Ve hâlâ altı aydan beridir ki bana şeytan nev'inden bir mahlûk olarak bakıyorlar." (Selahattin Enis, 1923: 8) sözlerinin açık ettiği gibi bu 'İstanbulculuk' kimliğidir ve mücehhez olduğu İstanbul değerleri, kendisini yerli halk gözünde ötekileştirmiştir. Kendisi de sonradan içine karıştığı çevrenin kültürüyle uzlaşma arayan değil, İstanbul'daki Batılı yaşam tarzını Konya'da arar bir tiptir. İlk zamanlar, Meram Bağları'nın eğlenceleri buna bir derece cevap verse de bölgenin genel yaşantısı beklentilerinin uzağındadır. Dolayısıyla Fitnat'ı etkisi altına alan kaçış psikolojisi, Konya'da bulunduğu süreçte davranışlarına hâkimdir. Bu ruh hâlini besleyen çatışmalar, kahramanın sadece iç dünyasında sınırlandırılmamıştır; çevreyle olan ilişkilerinde de söz konusudur. Özellikle, geleneksel değerleri koruyucu vasfa sahip yaşlı kadınlarla çatışır. Bu durum sosyal uyumsuzluk gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Aşağıda alıntıladığımız sözleri hem bu durumu hem de kahramanın modernlik iddiasıyla Batılı yaşam biçimlerini Anadolu'ya taşıma misyonunda olduğunu bize vermektedir:

“Kulaktan kulağa bazı şeyler işitiyorum: Benden evvel bütün bu kadıncıklar ve kızcağızlar sessiz ve sadasız insanlarmış, onları böyle baştan çıkaran benmişim... Bu da söz mü? Ben onlara biraz hayatı öğretmekten başka ne yaptım ki? Onlar ölü gibi yaşıyorlardı. Bense onların ruhlarına biraz hayat ve hareket verdim.” (Selahattin Enis, 1923: 15)

Ancak anlatıcı, kahramana mutsuzluk veren sosyal ortamı somutlamada zengin bir örneklemeye gitmemiştir ki bu durum romanın kusuru sayılır. Yerli hayat kalıplarına tepkiler daha ziyade söylem düzeyinde gündeme getirilmiştir.

Cumhuriyet dönemi romanları arasında, konuyla ilgi gösteren yazarlar arasında Halide Edip Adivar da vardır. *Kalp Ağrısı* (1924) ve devamı mahiyetindeki *Zeyno'nun Oğlu* (1928) romanları, karşıtlıkların yarattığı çatışma atmosferiyle sürükleyicilik kazanmıştır. Bu karşıt unsurlar, Türk-Kürt şeklinde etnik, Batılı-Doğulu şeklinde kültürel, seven-aldatan şeklinde bireysel aşk ikiliklerinden çıkarılmıştır. Bununla birlikte mekânsal ikilik olarak İstanbul-Anadolu karşıtlığı, bir diğer kurgusal özellik olmuştur. İstanbul-Anadolu ikiliği, tek bir anlam çerçevesinde değil, farklı karakterlerin bakışından çeşitlilik gösteren özelliklerle oluşturulmuştur. Kahramanların bulundukları toplumsal yer; kültür ve değer dünyaları bunu belirlemiştir.

Birbirini tamamlayan romanların ilki olan *Kalp Ağrısı*'nda, mutsuzluk getiren marazî aşklarla örülü hissî maceralar vak'ada öne çıkmaktadır. İç içe geçmiş bu ilişki yumağını sahneleyen olayların içinde anlatıcı, sosyal boyutta göndermelere de yer vermiştir. İstanbul ve Anadolu coğrafyalarını çatışan değerler ikileminde değerlendirme bu bahistedir.

Romanda, değişik anlam katmanlarıyla örülü bir Anadolu imgesi söz konusudur. Bunlar, ya önceden belli müddette Anadolu'yu görmüş ya da hiç görmemiş kahramanlarca temsil olunan İstanbulluluk kimliğinden aktarılır. Örneğin kahramanlardan Miralay Muhsin Bey gibi Anadolu'da çalışmış bir İstanbullunun buradan bahsederken “vahşi ve güzel memleket” tarzındaki nitelemeleri, tabî ve saf vasıflarıyla cezbedici bir hüviyette tanımlaması bu anlayışın tezahürüdür. Romanın

esas kahramanlarından Zeynep (Zeyno)'in şahsında somutlanan bir diğer anlayışa göre ise Anadolu'ya uzaktan bakan İstanbulluların nazarında bölge “esrarlı” görüntüsüyle gizemli bir coğrafyadır (ADIVAR, 1924: 336). Bir başka kahraman Azize'nin, Anadolu'daki harpten dönen Hasan'a aşkını anlattığı sahnedeki sözleri Anadolu'yu görmenin dönem İstanbul'unun sosyal çevrelerinde moda derecesinde önem taşıdığını ortaya koyar. Metinde bunu veren ilgili cümleler şöyledir:

“Hikâye tabii Hasan'ın Anadolu'dan gelmesiyle başlar. Hasan evvelâ gururumu okşadı, Anadolu ne kadar moda idi biliyorsun, herkese Anadolu'da harp etmiş bir yeğenimin olduğunu söylemek bana gurur veriyordu.” (ADIVAR, 1924: 162)

Yazar, vak'anın devamı olan *Zeyno'nun Oğlu*'nda ise farklı Anadolu algılarını roman sayfalarına getirecek kahramanları olaylara katarak, daha belirgin yönde, iki bölgeyi sosyal ilişkiler üzerinden mukayeseye gider. Bunlardan Mesture Hanım, içinde yetiştiği İstanbul'un alafranga kültürünü Anadolu'ya taşıma rolündedir. Bir bakıma o, modernleşme sürecini yaşayan Batı dışı toplumlarda görülen, çağdaşlığı Batılılaşmaya koşullayıp⁸⁸ kendi değerlerine yabancılaşan çarpık düşüncelerin temsilcisidir. Mesture Hanım, sadece eğlence yönünü ölçüt alarak yaptığı kıyasta Anadolu'yu, İstanbul karşısında sosyal gerilik içinde bulmaktadır. Diyarbakır'da kaymakam olan kocasının yanına gitme zorunluluğuyla yüz yüze kaldığında bu durumu, ancak içinden geldiği İstanbul sosyetesinin yaşam tarzını orada yaşanır kılma gibi ‘uygarlık’ taşıyıcısı bir misyonla kabullenebilir. Anlatıcının, bu seyahate ilişkin değerlendirmelerini içeren aşağıdaki cümlelerinde Anadolu ‘köhne’, ‘örümcekli’ düşüncelerin hâkim olduğu bir bölge, Batılı hayat biçimlerine yabancı

⁸⁸ Doğunun, Batı algısını irdeleyen ve bu algının köklerini arayan *Garbiyatçılık* kitabında, hem Meiji dönemi Japonya'sının hem de Atatürk dönemi Türkiye'sinin modernleşmeyi Batılılaşmaya bağladığı tespitinde bulunulur ve kültürle şekillenen eğlence yaşantısı bahsinde, moderleşme sürecindeki bu toplumlarda Batı tarzı eğlence biçimleri teşvikinin bir rejim politikası olarak görüldüğü belirtilir. Buruma-Margalit, **a.g.e.**, s.89.

bir mekân olarak ötekileştirici bir anlayışla konuya dahil edilmiştir. Bu tespitleri yaptıran ilgili cümleler şöyledir:

“...Kendisini Diyarbakır’a uygarlık götüren müteceddid ruhlu bir kadın gibi gösteriyordu. Gider gitmez bir defa ‘köhne ve örümcekli’ efkârı kaldıracak, kendi etrafında kadınlı erkekli asrî bir cemiyet toplayacak, çaylar verecek, briç ve poker oynatacak, dansı moda hâline sokacak, Diyarbakır’da yeni hayatın bir çeşit kraliçesi olacaktı. Giderken gramofon götürüyordu. Fakat tesis edeceği sosyete kabiliyet gösterirse, İstanbul’dan bir cazbant getireceklerdi. Belki de ekâbirden biri Diyarbakır’a gelirse, onun şerefine bir balo ile başlayarak, balo gibi medeniyetin en yüksek nimetini de Diyarbakır’a tattıracaktı.” (ADIVAR, 1928: 48)

Romandaki Mesture Hanım’ı, dönemde karşılığı olan sosyal bir karakter olarak görmek gerekir. O, memlekete dair hadiselerle duyarsız kalmış, topluma yabancılaşmış İstanbul’un sosyete çevrelerinin bir ismidir. Anlatıcı iktidar değişimini, İstanbul-Ankara metaforları üzerinden gösterirken İstanbul’u bu sosyetik çevreyle temsil kılar ve bu kesimlerin Cumhuriyet sonrası Anadolu’ya bakışındaki değişimi örnekler. Yeni dönemle Anadolu, iktidar merkezidir ve bu çevreler keskin bir zihinsel dönüşümle Anadolu’yu istikbal sağlayıcı kapı olarak görmeye başlamıştır. Roman, bu durumu eleştirirken, aynı zamanda eskinin olumsuz yapılarının yeni dönemde de toplumsal alanda yönlendirici rollerle sahneye çıkmalarına menfi bir bakış getirmektedir:

“İstanbul o günlerde henüz formları sökülmiş, mevki-i iktidarı kaybetmiş, cezasının ne olacağı gayrimalûm kabahatlik ve menkûb bir insan gibi Anadolu’nun gözüne girmek, Anadolu’ya yaranmak için hiçbir şeyden çekinmiyordu. Mesture Hanım, daha Haydarpaşa istasyonunda harekât-i milliyenin ilk günlerinin fecaat ve mihnetini çekmişlerden çok fazla bir taassupla İstanbul’u istihfafa, İstanbul’un yürümesi lâzım gelen doğru yolu iraeyle başlamıştı. Tarihte daima olduğu gibi bir dinin müessislerinden ziyade, zahmet ve mihnet devresinden sonra gelenler, muvaffakiyet ve mevki-i iktidar günlerinde, o dine sâlik olanlar onu benimserler ve mutaassıp olurlar” (ADIVAR, 1928: 49)

Haso ve Şeyh (M.) gibi Anadolu'nun yerli tipleriyle kurgulanan olaylarda ise romanın anlam örgüsündeki düalist yapının diğer bir cepheden gösterilmesi, yani Anadolu'dan İstanbul'a bakış konu edilmiştir. Burada, birbirine tenakuz oluşturacak iki ayrı İstanbul algısı öne çıkmaktadır. Kahramanlardan Haso çocuk için İstanbul, hayalleri süsleyen olumlu bir mekân imajındadır. Sosyal ilişki biçimi yönünden karşılaştırmalara gider. İçinde yetiştiği Anadolu coğrafyasının sosyal ortamında tanık olduğu, yetişkin ile çocuğun iletişimdeki derin kopukluğu; tanıdığı İstanbulluların zihniyet dünyalarında ve pratiğinde görmez. Bu olumlu İstanbul imajına karşıtlık oluşturacak anlayışı dillendiren isim ise Şeyh (M.) olur. Çıkacak isyanın lideri Şeyh (M.)'nin, ayaklanmaya yakın dönemde yanına getirilen Haso'ya yaptığı konuşmadaki sözleri, İstanbul'un merkez rolüyle çevre Anadolu karşısındaki imtiyazlı konumunu ve ahlâkî zaafırlarla yüklü toplumsal hayatını hedefe almıştır. Şehre 'zalim', 'günahkâr' gibi nitelemeler getirilmesi, devrin ideolojik ikliminde karşılık bulmuş olumsuz İstanbul imajına uyumludur:

"Şeyh, evvelâ İstanbulluların ne zalim, günahkâr ve fena insanlar olduklarını, bunları yeryüzünden kaldırmak için Cenâb-ı Hakk'ın kendisini memur ettiğini uzun uzadıya anlatmıştı. Bunu o kadar eski ve karışık hikâyelerle izah ediyordu ki çocuk, Şeyh'in anlattıklarını tabii olarak masal diye dinliyordu." (ADIVAR, 1928: 335-336)

Yukarıdaki sözler, roman boyunca muhtelif değişkenler üzerinden gösterilmiş Anadolu-İstanbul çatışmasını somutlar en açık beyandır.

Peyami Safa'nın *Bir Akşamı* (1924) romanında ise İstanbul ve İzmit özelinde Anadolu'ya, romanın anlam örgüsüne bakıldığında âdeta bir kahraman işlevi yüklenmiştir. Romanda 'asrın düsturu' şeklinde nitelenen 'yaşamak arzusu'nun sahne bulacağı mekân olarak İstanbul, 'asrın hastalığı' şeklinde nitelenen 'can sıkıntısı'nın mekânı olarak İzmit seçilmiştir. Babasının tercihi neticesi zorunlu olarak

İstanbul'dan İzmit'e gelen, romanın esas kahramanı Meliha için tekdüze, sıkıcı, eğlencesiz özelliğiyle bu Anadolu şehri, kaçış duygusunu üreten bir mekândır. Nihayetinde zevklerini, heyecanlarını tatmin edeceği İstanbul'a geri döner. Ancak vak'anın sonunda büyük bir aldanmışlık duygusuyla –babasının daha önceki duygu ve düşüncelerini paylaşarak- yanına annesini de alıp bir sığınak, huzur yeri gördüğü İzmit'e gitmiştir.

Peyami Safa, Server Bedi ismiyle kaleme aldığı *Seni Seviyorum* (1924) adlı kısa romanında ve *Korkuyorum* (1938)'da da konuya temas etmiştir. *Seni Seviyorum*, kahramanlardan Vedad'ın İstanbul ve Sivas'taki gönül ilişkileri etrafında geliştirilmiştir. Olaylar, İstanbul'da yetişmiş tıbbiyeli bir gencin I. Dünya Savaşı günlerinde askere alınması ve Erzurum'da vuku bulan tifüs salgını karşısında Sivas Askerî Hastanesi'ne görevlendirilmesiyle Anadolu'ya bağlanır. Hissî konular üzerine yoğunlaşmış anlam örgüsünün içerisinde, birinci ve ikinci derece kahramanların hadiseler karşısındaki tepkilerinde, Anadolu-İstanbul ayrımı hissedilir. Meselâ, aşk gibi evrensel bir boyutta düşünülebilecek konuda, bu ayrıma istinaden farklı değerlendirmeler sergilenmiştir. Vedad'ın, Sivas'a gelişi sonrası burada menfaatleri icabı bir ağa kızıyla nişanlaması haberini alan İstanbul'daki sevgilisinin üzüntüyle ortadan kaybolması ve bunu intihar ettiğine hamleden kahramanın, vicdanında yol açtığı rahatsızlık gerekçesiyle nişanı bozma girişimini anlamsız bulan Sivas'taki müstakbel kayınpederi, Anadolu ve İstanbul kızları ayrımı üzerinden konuya yaklaşım getirmiştir. Buna göre İstanbul kızları, sorunlu bir duygusallık içinde nitelenir ve Anadolu kızları karşısında daha zayıf karakterde betimlenir. Server Bedi'nin diğer romanı *Korkuyorum*'da ise açıktan Anadolu ve İstanbul karşıtlığı isimlendirilmesine gidilme de olaylarda ağırlıkla şehrin karşılığı mekânın İstanbul seçilmesi, ortaya konan köy-şehir çatışmasında akla Anadolu-İstanbul ayrımını getirmektedir. Roman, besleme olarak himayesine girdiği şehirli bir ailenin yanında, davranış ve görünüşünde büyük değişim geçiren köylü kızının evin hanımlığına terfilğini anlatmaktadır. Sivrihisar'ın Kepen köyünden gelen Zehra'nın, İstanbul'un yüksek sosyete sınıflarına kabulü süreci, köylülüğün yüklediği maddi-manevi eksikliklerden, yokluklardan kurtuluşudur.

Etem İzzet Benice, *Yakılacak Kitap* (1927) romanında birey-toplum çatışmasını Anadolu-İstanbul değerler karşıtlığı üzerinden geliştirmiştir. İstanbul’da yetişmiş, iyi bir eğitim almış kadın kahraman Vicdan, öğretmenlik vazifesiyle geldiği İskilip’te, mutassıp bir çevrenin indinde yadırgatıcı davranışlar içinde bir kişiliktir. O ve yöre halkı arasındaki sosyal uyumsuzluk roman boyunca hissetirilir. Yerli çevre, İstanbul insanına, kendi değerler yumağının dışında olarak yabanî nitelemesinde bulunmaktadır. İstanbullu kahraman gözünden ise Anadolu, her yönüyle ıslah edilmesi gereken bir coğrafyadır. Anadolu-İstanbul karşıtlığını vurgulama, konuşmalarındaki ağız farklılığına kadar götürülmüştür.

Anadolu-İstanbul karşıtlığını toplumsal bir sorun olarak gören *Çapkın Kız* (1930) romanı, bunun ortadan kaldırılmasını inkılâp sürecinin bir aşaması addetmiştir. Eseri, basit bir kurguyla kalem almış Aka Gündüz, meseleye bakışını belki çok yönlü ve yoğun sorgulamalarla derinleştirmez; ancak okur zihninde bir dikkat uyandıracak şekilde hissettirir. Roman konusunu, Batılı yaşam kalıpları içindeki muhitin, sosyal özgüveni gelişmiş bir ferdi olan Çapkın Kız adlı kahramanın, köylü bir genç tarafından reddedilmesi karşısında yaşadığı burukluk ve boşluğa vakfeder. Vak’a iki farklı mekân, İstanbul ve Ankara’da geçer. Ankara’ya taşınması, ziyaret için giden Çapkın Kız vasıtasıyla olur. Yozgat’ın bir köyünden, kendisi gibi şehre kısa süreli gelmiş genç Mehmet’le tanışması böyle gerçekleşir. Mehmet, köy ve şehir (yani Anadolu ve İstanbul) arasındaki farkın sadece fizikî olgularla sınırlandırılmayacağı, iki topluluk arasında kaynaştırılamaz zihniyet farklılıkları olduğu düşüncesine sahip bir gençtir. Dolayısıyla aralarındaki eğitim, kültür ve maddiyat farklılıklarını gerekçe göstererek Çapkın Kız’la evlenme teklifini kesin dille reddeder. Her ne kadar birinci kahraman Çapkın Kız’ın dilinden köy kızları şehir erkeklerine, şehir kızları köy erkeklerine yaklaştıkları vakit Cumhuriyet toplumunda daha başka inkılâp olacağı ifade edilse de romanın gelişiminde bu gerçekleştirilemez. Karşılaştırmaya malzeme bir başka unsur, iki yerin eğlence dünyaları olmuştur. Ankara’da gidilen bir eğlence mekânı, İstanbul’un ‘meşhur’ Maksim’iyle karşılaştırılır ve oranın “berhaneliği, aristokrasiliği”nin burada

olmadığından, her grubun kendi çevresi içinde yaşadığı bir eğlence biçiminden söz edilir.

Konuyu, romanlarında işleyiş yoğunluğu bakımından ismi ilk sırada bahsedileceklerden biri Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur. *Yaban* (1932) ve *Ankara* (1934) romanları, bu tespiti yaptıran örneklerdir.

Yaban'da, yabancılara işgalindeki Mütareke İstanbul'undan kaçıp Anadolu'nun ismi belirtilmeyen bir köyüne sığınan kahramanlardan Ahmet Celâl'i burada, İstanbul günlerini aratır şiddette yalnızlık duygusunu yaşar bir trajedide buluruz. Dönemin düşünce hayatının amentüsü sayılacak değişim ve yeniliğin sürekliliğine duyulan inançla yaşananlara bakan yazar, Anadolu köyünü değişime kapalı, sosyal değişim araçlarının görülmediği sosyolojik bir yapılanma içinde kurgulamıştır. Suçu, Türk aydınının Anadolu coğrafyasını ihmalinde bulmuştur. Ahmet Celâl'in, kendi insanı arasındaki bu yabancılaşıma durumunu irdelene ve somut örneklerle sergilemede olay örgüsünü, ruh ve zihniyet dünyası İstanbul'un gelişmiş kültür mahfillerinde biçimlenmiş kahramanın, köyün sosyal değerleriyle uyum gösterememesi oluşturmaktadır. Roman boyunca, hayatı kuşatan farklı noktalar üzerinden bu çatışma hâli verilmektedir. Kahramanın İstanbul'dan gelmesi, bazen İstanbul adını açıktan kullanarak mukayeselere gitmesi bize, romanın kimi yerlerinde kullanılan 'şehir' ibaresiyle kastedilenin İstanbul olduğunu düşündürmüş ve değerlendirmeleri yaparken de bu düşünceden hareket edilmiştir.

Köylüler, değerleri ve bu değerlerin belirlediği davranışlarıyla kendilerine uzak gördüğü kahramana, ötekileştirici bir üslupla 'yaban' sıfatını yakıştırır. Kitabın ismi de buradan mülhemdir. Romana bakıldığında, köylüler arasındaki sosyal pozisyonunu

"Gerçi, köye geldiğim ilk günden beri, daima, herkesten ayrı bir vaziyetteyim. Gözle görünmez bir çember, bir nevi karantina kordonu beni, aralarına karışmak istediğim bu küçük insan kümesinden tecrit edip duruyor. Ne yapsam bu çemberi yaramıyorum. Zaten korkunç, engin bir ıssızlıkla çevre

çevrilmiş bu köyün içinde benim etrafımı ayrıca başka bir ıssızlık çevirmiş bulunuyor.” (KARAOSMANOĞLU, 1932: 9)

sözleriyle betimleyen Ahmet Celal’in, çevreyle zıtlık teşkil eden davranışları İstanbul-Anadolu karşıtlığında memleketin yaşam kültüründeki bölünmüşlüğü ifade eder. Ahmet Celal’in köydeki günlük hayatında saçlarını taraması, her gün tıraş olması, dişlerini fırçalaması, geceleri sabaha kadar kitap okuması gibi şehirli bir insanın yaşamında sıradanlaşmış uygulamalar ve alışkanlıklar köylülere tuhaf gelir. Selâmlaşma biçimlerindeki ayrımlar dahi farklılığın derinliğini göstermede kullanılmıştır. Örneğin Ahmet Celal’in, şeyhin selâmına ‘merhaba’ sözüyle mukabelede bulunması tepki görür. Köy, sevincin hiçbir şekilde şenliğe dönüşmediği, tevekkülün hâkim olduğu bir atmosfer içindedir. Mehmet Ali’nin askerden eve dönüşü, düğünü gibi bireysel; İnönü zaferi gibi sosyal hadiselerin her biri bu atmosferi yansıtan tepkiler içerir. Köyün bu hareketsiz ve sıkıcı ortamı, özlem duygularıyla sık sık kahramanın hatırına, kaçtığı İstanbul’u getirmektedir. Dolayısıyla İstanbul, bütün olumsuz şartlarına rağmen Anadolu’nun bu köyüyle mukayesede kahramanın nezdinde daha olumlanan bir mekân görüntüsündedir.

Ahmet Celâl, köy hayatı içindeki yabancılaşma hissini anlatmada çok çarpıcı benzetmelere başvurmuştur. Kendisini besleyen, kişiliğini oluşturan kaynakların buralara yabancı olduğunu söyleyip yolda gördüğü, üzerinde İngilizce yazılar olan bir konserve kutusuna teşbihle kendisini de “Ben, bu topraklarda, işte bu teneke kutunun eşiyim.” (KARAOSMANOĞLU, 1932: 95) şeklinde tanımlamıştır.

Yazarın *Ankara* romanında Anadolu’yu, romana ismini veren Ankara şehri temsil eder. Anadolu yine kendi değerlerini korumada muhafazakâr, değişime kapalı, dışarıdan gelen yeniyle hemen cepheleşen bir toplumsal yapıdadır. Halkın, aralarına sonradan katılana ‘yaban’ yakıştırmasında bulunması burada da kullanılmaktadır. *Yaban*’dan sonra yeniden karşımıza çıkan bu kelime, yazarın düşünce evreninde sosyal bir zihniyeti kodlamaktır. Bu, kendinden olmayana karşı dışlayıcı ve küçümsemeyici; kalıplaşmış yaşam biçimlerine alternatif gözükebilecek ya da

değiştirme teşebbüsünde bulunacak her adıma karşı katı Anadolu insanının zihniyetini açık eden bir kavramdır. Merkezinde Anadolu'nun yer aldığı yapılanmada, dışarıdan geleni ise farklı kültürlerin oluşturduğu değerler bileşkesine sahip İstanbul temsil eder. Bu soyut tespitleri, romandaki olaylar içinden takip edersek asıl kahraman Selma'nın İstanbul'dan Ankara'ya geldiği ilk günlerde yaşadıkları çerçevesinde somutlarız.

Eşi Nazif'ten ayrı olarak Selma, arasına katıldığı çevreye uyma çabasında değil; onu değiştirme misyonundadır. İçerik içinde örtük hâldeki bu misyon asıl olarak, Anadolu'ya medeniyet götürme iddiasıyla etrafı kendi yaşam biçimine benzeştirme amacına matuftur ve devrin yaygın modernleşmeci anlayışının bir uzantısıdır. Fakat Selma, kişiliğini oluşturan İstanbul'un değerler ortamından uzak kalınca sosyal/kültürel bocalamaya düşmüştür. Onun indinde Ankara, toplumsal yaşantı açısından bütünüyle iptidaîdir ve bu özellikleriyle mutsuzluk kaynağıdır. Mekânla ünsiyeti roman başlarında böyle zayıf olan kahramanın, ilerleyen bölümlerde bu düşüncelerinden sıyrıldığı görülecektir.

Yakup Kadri'nin romanlarında karşılaşılan ve yukarıda üzerinde durduğumuz, kültürel çatışmanın neticesi Anadolu insanının kendinden olmayana 'yaban' nitelenmesinde bulunması Refik Ahmet Sevengil'in *Açlık* (1937) romanında da kullanılan bir teşbihtir. Roman kahramanı Ahmet Turgut, İstanbul'un yüksek sosyetesinin içinden gelmiş, Avrupa'yı dolaşmış ve sonu acı biten aşk macerasının yarattığı kötü duygulanmalardan kaçış adına bugünkü Bolu-Düzce civarında kurulmuş şeker fabrikasına müdür olarak Anadolu'ya geçmiştir. Fabrikayla, yakınlarındaki Akpınar köyü halkı arasında husule gelen anlaşmazlıkların çözümü sırasında köylüyle yüz yüze geldiği sahne, buradaki insanın köye gelenleri dışlayan tavırlarıyla içe kapanık hayatlarını vermektedir.

Falih Rıfkı Atay *Roman* (1932) ismini verdiği eserinde, okurla sohbet eder bir üslûp belirleyerek vak'a bütünlüğü gözetmeden, Cumhuriyet'in on yıldaki sosyal ve siyasî gelişimini tartışmıştır. Yeni rejimle İstanbul, siyasî ve idari yapılanmanın merkezi değildir. Ancak yönetici ve aydın kesimler, Anadolu-İstanbul karşıtlığında

cazibe merkezi olarak İstanbul'u tercih eder. Dolayısıyla, *Zeyno'nun Oğlu* örneği gibi Anadolu'yu yeni dönemde her alanda yönetim merkezi gören anlayıştan farklı bir bakış söz konusudur. Bu cümleden İstanbul, kamuoyunu yönlendirici ve harekete geçirici düşünce mahfillerinin merkezi olma özelliğini sürdürmektedir. Şehrin siyasî ve kültürel birikiminin ülke politikalarını belirlemedeki baskınlığı Mehmet Ali adında, romanda ikinci derece önemdeki kahramanın ağzından verilen şu sözlerle gözler önüne serilmiştir:

“Fikirlerinizin, şöhretlerinizin, davalarınızın, kavgalarınızın, bütün Ankara mallarının ihraç iskelesi İstanbul'dur. Ankara sokaklarında anlatmak istediğiniz şey bile, evvela İstanbul'a gelir, burada damgalandıktan sonra döner. ... Kendi fırkanızın İstanbullu gazetesinde on gün hicvolunan adam, sizin için memlekette itibardan düşmüş olur. İstanbul, Cumhuriyet itibarlarının başlıca piyasasıdır. Ankara gövdesinin beş yüz küsur kilometre bir boyundan sonra ağzı, kulağı, gözü ve burnu gibi kıymetli azalarını tutan başı buradadır.” (ATAY, 1932: 83-84)

Selâmi İzzet Sedes'in *Fadime* (1933), Burhan Cahit Morkaya'nın *Kır Çiçeği* (1934) ve Kâmil Yazgıç'ın *Türk Yıldızı Emine* (1937) romanlarının kurgusunda benzer yöntemler kullanılmıştır. Anadolu'da yetişmiş kahramanlar sonradan geldikleri İstanbul'la burayı mukayese etmiş; Anadolu karşında İstanbul'u ahlâkî ve kültürel yozlaşmanın hâkim olduğu bir sosyal yapıda görmüştür. Bunlardan *Türk Yıldızı Emine* romanının kahramanı Emine, Samsun'un ismi verilmeyen bir köyünde doğmuş, erken yaşta anne-babasını kaybetmiş kimsesiz biridir. Yokluklar ve yoksunluklar içindeki yaşamında, köye gelen tüccarlardan dinledikleriyle zihninde bir İstanbul imajı tasarlar. Şehri, adeta mistik bir mertebeye tahayyül eder ve buraya gitmeyi hayatının yegâne gayesi noktasına getirir. İç dünyasına yansıdığı şekliyle bu durum şöyle söze dökülür:

“Köyümüze gelen tüccarların İstanbul hikâyelerini dinledikçe bu şehir benim körpe dimağında büyüdükçe kâbe kadar kıymetli görünmeye başladı. Kâbe'nin yolu da İstanbul'dan geçtiğini ninem

işitmiş bana söylemişti. Mübarek İstanbul'un toprağı altın taşları zümrüt imiş derdi. Oraya giden her Anadolu zengin olurmuş.” (YAZGIÇ, 1937: 26)

Kahramanın bu sözleri günümüze de seslenmektedir. Ancak vak'anın devamında Emine, bir tüccarın tavassutuyla geldiğı İstanbul'da hayal ettiğı ortamı bulamaz. Köydeki özgür yaşantısını kaybetmiştir. Hizmetçi olarak çalıştığı konakta davranışları kısıtlanmış bir hayata hapsolmuştur ki durumunu, hürriyetten esarete düşüş olarak tarif etmiştir. Yaşadığı kültürel bocalama, iki coğrafyanın değerler farklılaşmasını temeyyüz ettirmektedir. Örneğin köyde din, hayatın odağında yer alırken İstanbul'da aynı ehemmiyette yer bulmaz. Okumanın sadece Kur'an-ı Kerim olarak düşünüldüğü köy çevrelerine karşın şehirde, kimsenin kutsal kitabı eline almadığı tespitinde bulunur. Kahramanın konaktan ayrıldıktan sonraki macerası, İstanbul'un fuhuş gibi ahlâki çöküş arz eden yaşantısına da işaret etmiştir.

Fadime romanında ise ailesinin borcu sebebiyle Konya civarındaki bir köyden çıkıp İstanbul'a sütninelik yapmaya gelen Fadime'nin macerası etrafında iki coğrafyanın zıtlık gösteren değerlerini buluruz. İstanbul, kimsesiz ve zor durumda bir kadını gayriahlâki hayata sürükleyecek kadar kötü bir sosyal yapı içinde gösterilmiştir.

Kır Çiçeği'nde de benzer şekilde saflığı, fedakârlığı topraklarında yaşıtan Anadolu karşısına, sosyal çürümüşlükle simgelenen İstanbul çıkarılmıştır. Romanda bu mukayese, Çiçek isimindeki kahramanın felâketler, acılarla örülmüş yaşantısı üzerinden gösterilmiştir. Vak'ayı kısaca özetlersek, I. Dünya Savaşı sürecinde annesini kaybeden Çiçek, yetimhanelerde kimsesiz olarak yetişir. Ermeniler tarafından alınıp asimile edilmeye çalışılır; ancak bu baskıdan bir yolunu bulup kaçarak İstanbul'a gelir. İstanbul'da onu karşılayan sosyal ortam zengin ve kibar muhitlerdir. Bu çevre insanının sosyalizasyonunda ahlâki normlara kayıtsızlık belirleyicidir. Kahraman, kendini koruma adına bu yapıyla çatışır. Yetiştığı Anadolu'nun değerlerini İstanbul hayatında arar ve Anadolu, sosyal ahlâk yönünden daha müspet gösterilir:

“İstanbul’da geçirdiğim her gün bana yeni bir şey öğretiyor. Şuna inandım ki burada hiç kimse görüldüğü gibi değil. Ne sözleri, ne vaziyetleri iç yüzlerini anlatmıyor. Şimdi etrafımı saran âşına çehrelere âdeta ürkerek bakıyorum. İstanbul’a göre bir köy denecek hücre bir Anadolu kasabasından gelmiş kız için bu âlem kolay kolay anlaşılır muamma değil. Baba diye ellerini öpmek istediklerim bana ellerini değil, kollarını açıyorlar. Ana diye boyunlarına atılıp öksüzlük acılarımı dindirmek istediklerim beni tabii olmayan zevklerine alet yapıyorlar.” (MORKAYA, 1934: 187)

Anlatıcının İstanbul’a olumsuz bir bakış getirdiğini söylerken şunu da belirtmek gerekir. İstanbul, geleneğe yabancı/yabancılaşmış Şişli, Beyoğlu gibi alafranga ortamlarla tek cepheli canlandırılmıştır.

Nâzım Kurşunlu’nun *Nankör* (1934) romanında olaylar İstanbul’da başlar. Kahramanlardan İhsan’ın, yaşadığı çevrenin yozlaşan ilişkilerinden kaçışıyla olaylar Anadolu’ya taşınır. İsmi açık belirtilmeyen A. adındaki Anadolu kasabası, İstanbul’dan gelen kahraman için hayatın tekdüze ve ağır işlediği, “uyutucu bir sükûnet”in hüküm sürdüğü bir coğrafyadır. İstanbul’un hareketli ve renkli sosyal hayatı sonrası bu yeni ortam “ıstırap verici değişiklik” olarak görülmüştür.

Anadolu-İstanbul ikiliğini sonlandırma düşüncesini kahramanların kişilik oluşumunda önceleyen romanlar arasında en belirginini Fakiha Odman’ın *Sevgi ve Saygı* (1935)’sıdır. Roman, Anadolu’da yetişmiş ve yüksek tahsil için İstanbul’a gelmiş öğrencilerin yaz tatillerinde memleketlerine yaptıkları seyahat etrafında kurgulanmıştır. Daha çok köy-şehir ayrımı olarak ifade bulan Anadolu-İstanbul ikilemi, toplumsal bir olgu olarak ortaya konmuş ve bunun değişmesi gerektiği iradesi dile getirilmiştir. Kahramanlardan Sevgi ve arkadaşlarının, Bursa ziyaretinde köylülerle arasında geliştirilen konuşmalar bütün bu düşünceleri özetler içeriktedir:

“Bir çamın gölgesi altında oturan beş altı köylü kadınına rastladık. Tarlalarda erkek kadar çalışan ve acıkan bu kadıncıklar ara sıra tünelin yanındaki mandıraya uğrayan İstanbul kadınlarının su yerine içtikleri ayrana kapkara ekmeklerini doğrayarak belli ki öğle yemeği için hazırlanıyorlardı.

Yoksul Anadolu köylüsü açgözlü şehirlilerle hiç ölçülmeyecek kadar tokgözlüdür. Bize önlerindeki ayrıntı göstererek ‘Buyurun dediler, iğrenmezseniz beraber yiyelim’ ... Ayol iğrenirler, şehirli kısmı bizim kara ekmeğimizi doğrayarak ha bre kaşık saldırdığımız ayrıntı ne yapsın? Yemyeşil gözlerinin içine dikkatle baktım. Burada şehirlilere ta ileriden beri küskün, derin bir mana vardı. Teyzeciğim dedim. Sizden neye iğrenelim? Biz de sizin gibi köylüyüz. Şimdi şehirdeyiz diye bir zamanlar köyümüzde harman zamanı çardak içinde böyle sizin gibi köylü teyzelerle beraber yediğimiz kara ekmekleri unuttuk mu? ... Biz de gözlerimizden akıttığımız acı yaşlarla hiç bakmadan, soğanla kara ekmeği öyle yedik ve onlarla beraber ayrıntı öyle bir kaşık salladık ki...” (ODMAN, 1935: 44-46)

Yukarıdaki sözler, toplumda var olan ikiliği aşmaya çalışan, bütün yurttaşları toplumsal bellekte eşitleme düşüncesini somutlama mahiyetindedir.

Olumsuz kişilikteki kahraman gözünden sıkıcı, tekdüze, fakir Anadolu; zengin, eğlenceli İstanbul sembolizasyonu şeklindeki klişeyi vak’asının temel belirleyicisi yapan yazarlardan bir diğeri Muazzez Tahsin Berkant’tır. Maddiyat hırsının mutluluk getirmeyeceğinin ispatı içeriğindeki *Aşk Fırtınası* (1935) romanında, kahramanlarından Nermin’in İstanbul’daki öğreniminin bitimi sonrası Konya’ya ailesinin yanına dönmek zorunda oluşundan duyduğu rahatsızlık ve yeniden İstanbul’a dönüş arayışları işlenmiştir. Kahramanın indinde Anadolu, gençlerin enerjisine mütenasip bir mekân değildir. Onlarda, erken yaşta, ‘bir köşeye gömülmek’ nevinden duyguyu hâsıl eden çevredir.

Yalnız Dönüyorum (1938) eserinde Şükûfe Nihal, roman kişilerini Anadolu ve İstanbullu tasnifine gittiği kahramanlardan seçmiştir. Ferdî yaşantıları dışında aynı zamanda, geldikleri sosyal çevreyi de olayların merkezine getiren bu kahramanlarla açıktan veya örtülü bu iki coğrafyanın karşılaştırılması bize sunulmaktadır. İstanbul’da yetişmiş romanın birinci kahramanı Yıldız’ın, Anadolu’dan gelmiş Hasan ismindeki zengin biriyle evlenmesi ve Ankara’nın ismi belirtilmeyen kasabasında yaşayan eşinin ailesi yanına gitmesiyle vak’ada Anadolu coğrafyası tartışmaya açılır. Yıldız, hiç ummadığı bir Anadolu manzarası görmüştür ve burada kendisini dışlayan bir mukabeleye maruz kalmıştır. Kasabalının yaşantısını gözlemlemiş ve sathi bir

modernlik algısıyla yemek yeme tarzlarını, memleketin kültürel bir sorunu noktasına vardırılmıştır. Kahramanı derin hayal kırıklığını sevk eden bu durum sözlerine şöyle yansımıştır:

“Yere kirli bir sofraya bezi serilmiş, amca, yenge, Ali ve Gülsüm (kolejli kuzin!) sofranın etrafına bağdaş kurmuşlar, çömelmişler... Kiminin çıplak, nasırlı ayakları, kiminin iç pantolonu meydanda... Kara, kirli bir bakır mangalda ekmek kızartıyorlar; kızarmış ekmeklerin üstüne tereyağı sürerek ve bir Amerikan torba içinde duran kılı, esmer bir peynir kellesinden kesip dilimlerin üstüne koyarak, avuçlarından yağlı damlalar sız sız yiyorlar... Ağzlarında yarım dilim, bir lokma oluyor... Avurtları elma gibi şişiyor... Mangalın içindeki yanmamış kömürlerin kokusu, odanın gecedan kalmış gazlı havasına karışıyor. Camlar galiba sabahleyin hiç açılmamış!.. Kapıda kocaman, kara bir pamuklu perde... Bize de kızarmış ekmeklere yağ sürerek, üstüne kılı kara peynirden dilimler koyarak ikram ettiler... Bu, benim tahta gaz sandıklarından yapılmış yemek masasında bile alışık olmadığım bir yemek yeme şekliydi. Bilakis onların bu geriliğinin sebebi yine bizler, münevverler olduğumuzu düşünerek kendimizi kızdım. Memleketi ne kadar ihmal etmişiz, dedim. Bu bakımsız ellerde çalışmak için yine eski hülyalarım uyandı.” (Şükûfe Nihal, 1938: 107-108)

Anadolu-İstanbul değerler ayrımını ortaya koyar bir başka olay, Yıldız’ın İstanbul’daki evinde hizmetçi olarak çalışan Anadolu’dan gelmiş Ayşe Kadın’la, monden çevrelerden İsmet Hanım’ın çatışmasında gösterilmiştir. İsmet Hanım’ın sosyal ortamlarda, kadın-erkek ayrımı gözetmeyen rahat hareketleri karşısında Ayşe Kadın eleştiri getirmiştir ve bu tavrı İstanbullu insanın kültürüne hamledilmiştir. Anlatıcının konu bağlamında öne çıkardığı bir diğer husus, alafranga eğlence hayatı için İstanbul’a gelen Anadolu gençlerin, buradaki sefil yaşamları olmuştur.

Huriye Öniş’in *Bir Öğretmenin Romanı* (1939), olaylara zaman olarak Cumhuriyet sonrasını seçmiş ve yeni rejimin temsil sahası Anadolu’daki yaşam olumlanarak öne çıkarılmıştır. Kitapta vak’a, kötü İstanbul iyi Anadolu ön kabulü üzerine kurgulanmıştır. Mekân olarak Orta Anadolu’da ismi açık verilmeyen bir köy seçilmiştir. İdealist bir öğretmen Fatma, görev yaptığı köyde sorumluluğunu sadece öğrencilere ders vermekle sınırlamaz. Köylülerin, günlük hayattaki sorunlarının

çözümüyle de yakından ilgilenir. Bu etkileşim sürecinin aktarımında köylüler yardımsever, sosyal sorumluluk bilincinde, çalışkan bir sosyal topluluk olarak kimlik bulurlar. Oysa vak'anın İstanbul'a taşındığı bölümlerde, kahramanın etrafında geliştirilen olaylarda İstanbul, toplumsal ilişkiler yönüyle zayıf, menfaatleri ve bireyselliği öne alan bir ortam olarak sunulmuştur.

Şehirli yani İstanbullu kimliğiyle Anadolu köylüsünün derin çatışmasını antagonist bir çelişki içinde veren romanlar arasında Orhan Rahmi Gökçe'nin *Dağların Çocuğu* eseri de vardır. Romanın kadın kahramanı Rizan, Urla'nın bir köyüne öğretmen olarak gelmiştir. Köylüyle daha ilk temasından itibaren Anadolu-İstanbul çelişkisi sergilenmiştir. Kahramanın, köy ortamındaki ötekileştirilme sürecini göstermede, sadece insanlar değil tabiatın da bu fonksiyon içinde kullanılması söz konusudur. Köye gelişinde ilk uğrak yer olan muhtarın evindeki sahneler bu duruma ilişkin malzemelerin kullanıldığı bölümlerdir. Evin kızı, Rizan'ı tanıtırken 'gavur kızı' tabirini kullanır. Yine evin hanımı tarafından, şehirli kimliğinden ötürü olumsuz bir bakışla karşılanır:

“Babaaa, dedi. Bir gâvur kızı gelmiş seni çağırıyor. Rizan gülmek istedi, gülemedi. Kafasının içinde bir şeyler olmuştu. Hakikatle karşılaşmıştı. İşte kendisi hakkındaki ilk notu, çarpık bacaklı bir köy kızı vermişti: Gâvur kızı!

...

-Kız Ayşe! Oğlana söyle, samanlığa doğru çekilsin. Bir zenne hoca geldi

...

Her şey tecessüs kesilmişti. Bu yabancı köy taşlarının, kerpiç duvarların, kiremitliklerin arasından sarkan hasta, sararmış sazların bile kendisine baktıklarını sanıyordu.” (GÖKÇE, 15)

Romanın ilerleyen sayfalarında anlatıcı, İstanbul'da doğup büyümüş, yabancı okullarda eğitim almış, Batılı kültüre aşina kahramanın Anadolu hayatı içinde karşılaştığı olayların yarattığı çelişkileri sergilemeye devam etmiştir. Çevrenin,

şehirlilere ve münevverlere yönelik olumsuz yaklaşımında sorumluluk Anadolu'ya ilgisiz kalmış 'mazi'ye yüklenir. (GÖKÇE, 79) Yazarı, *Sevdiğim Adam* (1939) romanında olayları yine bir bölümüyle İzmir civarına getirmiş görürüz. Romanın vak'ası, kadın-erkek ilişkileri temelinde işlenmiştir. İnsanların görünür rolleri haricinde, mutlu ya da mutsuz olmalarını belirleyen, sakladıkları bir iç dünyaları olduğu fikri verilmeye çalışılmıştır. Kadın-erkek arasındaki gönül ilişkilerinin çarpıklığıyla yüzleşen esas kahraman Feride'nin, ailesiyle beraber Tire'ye yerleşmesi anlatıcıya, Anadolu'dan sitayişle bahsetme imkânını verir. İstanbul'dan gelen kahramanın nazarından Tire, sosyal yapısı ve ilişkileri itibariyle idealleştirilmiş bir coğrafyadır.

Selâmi İzzet Sedes'in *Gönül Acısı* (1926), Yusuf Ziya'nın *Kürkçü Dükkânı* (1931), Burhan Cahit Morkaya'nın *Köy Hekimi* (1932), *Düğün Gecesi* (1933), *Gurbet Yolcusu* (1934) ve *Yaprak Aşısı* (1939), Mebrure Sami'nin *Leylaklar Altında* (1935), Ercüment Ekrem Talû'nun *Papeloğlu* (1938) ve İskender F. Sertelli'nin *Pınar Başında Ölen Kız* (1938)'inde konuya dair açıktan sorgulamalara, değerlendirmelere pek gidilmese de kurgunun oluşturulmasında Anadolu-İstanbul karşıtlığının yer bulduğu gözlenir. Bu romanların konuya yaklaşımlarına dair şunları söyleyebiliriz.

Gönül Acısı'nda mekân, ağırlıkla İstanbul seçilmişken, romanın ana düğümünü aşka inanmayan Melek ile onun tarafından reddedilen Şevket'in ilişkileri oluşturmuştur. İstanbul'da gerçekleşmeyen aşkı kahramanların sonradan bulaşacağı Adana'da mümkün kılan anlatıcı, mekâna dair bu değişimle ona ayrı bir mana kazandırmıştır. Zira önceleri aşka inanmayan Melek, İstanbul'un 'mukassî' atmosferinden çıkıp geldiği -mübalağalı ifadesiyle- 'cenneti aratmayan', 'cana yakın', 'samimi' ve İstanbul'da tanık olduğu bozuk aile düzeni, kadın-erkek ilişkilerinden farklı sosyal ortamda, aşkın varlığını keşfetmiştir. Anadolu'yu tanıması, düşüncelerinde köklü bir değişime yol açmıştır.

Kürkçü Dükkânı, çocuklarının evlilik tercihlerine ailelerin müdahalelerinin nasıl kötü sonuçlar doğuracağını göstermek için yazılmıştır. Romanın Anadolu'ya

bağlanması ise ailesinin baskısıyla nişanlısından ayrılan ve daha sonraları mutlu bir evliliği olmayan Süheyla'nın, evliliklerinden birinde eşinin işi gereği Anadolu'ya gitmesiyle olmuştur. Yerleştikleri Serçeovası Nahiyesinde, yetiştiği İstanbul'un eğlenceli ve hareketli ortamını arayış içindedir. Dolayısıyla olan bitene İstanbulluluk kimliğiyle bakar. Kendisini tatmin edecek ortamı bulmanın imkânsızlığına kanaat getirdikten sonra ise burayı terk ederek İstanbul'a geri döner.

Köy Hekimi'nde, yolculuk sırasında kısa bir süre konaklama için Burdur ile Antalya arasındaki ormanlar içinde gizlenen Bademli köyüne uğrayan vali ve hanımı tarafından yanlarına alınan köylü kızı Emine'nin, burada tanıdığı İstanbul âdetlerini pratiğe dönüştürmesi ve farklı çevrelerin yaşam tarzıyla kültürlenmesi sonucu yetiştiği ortama yabancılaşması anlatılmıştır. Bu göstergelerin gerisindeki Anadolu-İstanbul karşıtlığı, olayların biçimlendirilmesinde etkisini hissettirmektedir.

Düğün Gecesi romanı, mekân olarak ağırlıklı İstanbul'u seçmekle beraber olayları bir bölümde Anadolu'ya götürmüştür. İstanbul yüksek sosyetesinin romanı olan kitap, bu zümrenin kozmopolit, çarpık ve yozlaşmış hayatlarını anlatır. Şatafatlı eğlencelerin, halktan çalınan paralarla gerçekleştiği görüşünü vermeyi anlatıcı önceler. Buna emsal, devletten Samsun'un Zigana köyünde bir su bendinin yapılması ihalesini alan Cevdet Bey'in inşaat malzemesinden kaçırdığı parayı eğlencelerde harcaması ve bendin çöküşü neticesi birçok kimsenin ölümüne yol açan facia verilir. Su bendinin yapımı bağlamındaki kurguda Anadolu-İstanbul ayrımına yer yer temas edilmiştir. Cevdet Bey'in himayesinde, bir zaman için köyden İstanbul'a gelen Tosun'un yeniden köye dönüşü sonrası tavırları, giyim kuşamları değişmiştir. Öyle ki hem o hem de köye dışarıdan gelmiş mühendis Alaaddin'in hanımı köyü 'iptidai' bulur ve İstanbul'a benzetme uğraşını kendilerine görev edinir. Bunun uzantısında Tosun'un nişanlısı Ayşe'nin İstanbullu kadınlar gibi saçlarını kısa kesmesi, onlar gibi elbiseler giymesi kısa sürede köylü kızlar arasında bir moda hâline dönüşmüştür.

Konu hakkında açıktan sorgulamalara gitmese de olayların şekillenmesinde ve kahramanların kişiliklerini belirlemede Anadolu-İstanbul karşıtlığından yeterince istifade etmiş bir diğer isim *Gurbet Yolcusu* romanıyla Burhan Cahit Morkaya'dır.

Romanda Anadolu, saflık ve temizliğin; İstanbul ise ahlâkî çöküntünün mekânıdır. Olaylar, yetiştiği değerlere tezat oluşturacak bir yasak aşka mahkûm olmak istemeyen gencin çatışmalarla geçen macerası şeklinde kurgulanmıştır. Recep ismindeki genç, Kastamonu'nun Yeşilpınar köyünden, kendisine iyi bir eğitim kazandırmak için Doktor Kadri Bey tarafından İstanbul'a getirilir. Başarılı bir tahsil gören Recep, şehvete düşkün bir karakter irtisamı olan evin hanımı Leylâ Hanım'ın şiddetli gönül yakınlığına maruz kalır. Uzun süre buna karşı koyar. Sonunda, iç dünyasında tereddütler oluşturan bu durumdan kurtulma adına Leylâ Hanım'ı öldürmeyi çıkar yol olarak bulur. Romanın bu asıl kahramanları Recep'i ve Leylâ Hanım'ı buluşturmada anlatıcı, Anadolu coğrafyasını seçmiştir. Kahramanlardan Recep'i Anadolu'dan getirir. Dolayısıyla romanın ilk bölümlerinde olaylara mekân Anadolu'daki Yeşilpınar köyüdür. Anlatıcı, ilk sayfalardan itibaren İstanbul'a nazaran mükemmelleştirilmiş, saf, temiz Anadolu köyü imajını öne çıkarma düşüncesinden hareket etmiştir. Hatta kahramanların kişilikleri dahi, daha geniş perspektiften, 'mekânın kişiliği'ni temsildir. Örneğin saf, temiz ahlâklı Recep profili, muhtelif vesilelerle okuyucu zihninde Anadolu kimliğiyle kesiştirilir. Yetiştigi çevrenin temiz ahlâkı, evli bir kadınla ilişkide kendisine engel olur. Zaman zaman iç dünyasında tereddütler yaşasa da davranışlarını, hep bu manevi değerler belirler. Leylâ Hanım'ın, gizliden gizliye diğer gönül ilişkileri düşünüldüğünde, Recep'in buna karşı koyuşu geldiği çevrenin değerlerine teşmildir. Romanda, 'temiz Anadolu köyü' algısını besleyen bir başka gelişme, vak'ayı Anadolu'ya taşıyan hadisede anlatılmaktadır. Kastamonu-Bolu bölgesinde vuku bulan sıtma, frengi gibi hastalıkları araştırmaya ve tedaviye giden sıhhiye heyeti, hastalıkların İstanbul gibi şehirlerden gelenlerle köylere taşındığı teşhisinde bulunur. Bütün bunlar, İstanbul'a nazaran idealleştirilmiş güzellikteki Anadolu köyü ve köylüsü imajını öne çıkarma adınadır.

Yaprak Aşısı romanı, aşk mağlubu kahramanın sığındığı bir mekân niteliğinde Anadolu'ya bakış getirmiştir. Roman, gerçek aşkı bulamayan ve sevdikleri tarafından aldatılan Ayşe Hayal'in serüveni olarak ferdî ekseninde oluşturulmuştur. Ayşe Hayal, yaşadığı ilk hayal kırıklığı sonrası münzevi bir hayat için İzmit'in Değirmendere

bölgesine gelmiştir. Onu buraya getiren amillerin içinde İstanbul'daki çevresinden uzaklaşma isteği de rol almıştır. Sinema, terzi, berber arasında mekik dokuyan, gösteriş düşkünü arkadaşlarla çevrelenmiş bu yaşantı İstanbul'a, sathi hayatların mekânı anlamını yüklerken; Değirmendere özelinde Anadolu köyü saflığının, doğallığının, kendini tanımanın mekânı olmuştur.

Konuya yönelik doğrudan değerlendirmelere yer vermeyen *Leylâklar Altında*'da, babasının vefatından sonra yalnız kalan kahramanın hayata tutunabilmek, kendisine mutsuzluk veren çevresinden ve dolayısıyla İstanbul'dan kaçabilmek düşüncesiyle Gebze'ye gidişi, Anadolu kimliğini, romanın anlam örgüsünde öne çıkarmıştır.

Papeloğlu romanına bakıldığında, yine eğlence boyutundan Anadolu-İstanbul sosyal hayatının karşılaştırıldığı görülmektedir. İstanbul, Anadolu'ya nazaran daha renkli ve hareketli yaşantısıyla kahramanlar için bir cazibe merkezidir.

Evinden kaçan saf ve temiz Anadolu kızının İstanbul'un şaşalı ve gayriahlâkî yaşamları içinde facialara sürüklenen macerasını anlatan *Pınar Başında Ölen Kız* romanı, yarattığı karşıt tipolojilerin yaşantılarından Anadolu-İstanbul ayrımını gündeme getirmiştir. Konya'nın Analarköyü'ne kısa süreli gezmeye gelen Selma ve Cavit adlı İstanbullu kahramanlar, tavırları ve sosyal ilişki biçimleriyle Anadolu insanından farklılaştırılır. Birbirine karşıt bu iki mekân algısı, aşk kırgınlığı yüzünden ve İstanbul'un cazibesi peşinden kahramanın köyünden ayrılışıyla sürdürülür. Buna göre İstanbul, kadını bir eğlence ve cinsel obje olarak gören, içkili, danslı tertiplerin yaygın yaşandığı sosyal bir çevrenin sembolüdür. Anadolu ise buna karşıt bir hüviyettir. Olayların gelişimi, köylü kahraman Zeynep'in 'esrarengiz' bildiği İstanbul'un sosyal ortamını tanıması ve buradaki kadının serbest tavırları karşısında yetiştiği çevrenin değerlerinden uzaklaşması şeklinde devam etmiştir.

2.1.5. Kadın-Erkek İlişkisi Yönüyle Anadolu'da Hayat

Kadın-erkek arasındaki ilişkiyi yeniden düzenleme, kadının toplumsal ortamdaki olumsuz konumunu iyileştirmeye dönük çabalar, 19. yy. Osmanlı'sından Cumhuriyet'e uzanan çizgede reformcu hareketler arasında dinamik bir alandır. Mesele, sosyolojik değerlendirmeler içeren fikrî metinler yanında roman gibi kurmaca anlatılarda da dile getirilir, tartışılır. Bu cümleden romanlarda konu hem gerilim, çatışma, aşk ekseninde vak'a sürükleyiciliğini sağlamada hem de yazarların düşüncelerini paylaşmada ve bu düşüncelerin toplumsallaşmasında kullanılmıştır. Ekseri romancılar meseleyi, modernleşmenin gereği olarak görmüşler ve bu anlayışın şekillendirdiği zihniyetle yorumlamışlardır.

Çalışmamız kapsamındaki Cumhuriyet dönemi romanlarına baktığımızda kadın-erkek evreninin sorunsalları -ağırlıklı olarak- kadının toplumsal alandaki konumu, evlilik düzeni içindeki ilişkiler ve bundaki rol dağılımı üzerinedir. Yazarlar, merkeze kadını alarak konularına açılım getirmeyi tercih etmiştir. Örneğin sosyal eşitlikten ve özgürlükten mahrum, erkeğin otoritesi altında ezilmiş kadın imajı romanlarda öne çıkar. Çöküşün ve kuruluşun sembolizasyonu romanlarda bu imaj daha çok eskiyle özdeşleştirilir ve Cumhuriyet dönemi kadına yönelik politikalarla bu kötü koşulların değişimine vurgu yapılır. Kadını sosyal alana daha yoğun ve eşit olarak katan bu sürece eleştiri getiren görüşler de kimi roman sayfalarında yer bulmuştur. Bir başka ifadeyle yeni dönemin eleştirisi, kadının sosyal ortamlardaki konumu üzerinden yapılır. Bu eleştiriler, özgürleşmenin kadını ahlâkî olmayan ilişkiler içine sürüklemeye tehlikesi ve dışa açılan kadınla erkeğin rollerinin eşitlenmesine üzerinedir.

2.1.5.1. Anadolu Kadının Sosyal Hayat İçindeki Yeri

Çalışmamız kapsamındaki romanlardaki kadın imajının oluşturulmasında, sosyal normların belirleyiciliği hâkim bir tutumdur. Bundan sebep ekseriyetle, erkeğin kontrolü dışında bağımsız bir kimlik oluşturamamış Anadolu kadını veren göstergeler kullanılır. Kadının, sosyal hayata intibakı ya da toplumsal bir konum elde etme mücadelesini temel bir sorunsal yaparak vak'ının bütününde işlemiş romanlardan bahsedilemez. Bunun izleri ancak, kısa epizodlar olarak bazı romanlardan takip edilebilir.

Romanlarında, Anadolu'daki toplumsal yapıyı çözümler arayışlar gösteren Aka Gündüz'ün *Onların Romanı* (1933) eseri bu türdendir. Anadolu kadınının sosyal konumunu tartışan roman, sosyal eşitlik ve hürriyetten yoksun Anadolu kadını imajını okura sunmaktadır. Öyle ki bu anlatım, İstanbul'un değerlerini özümsemiş esas kahraman Gülöz'ün özgür kimliği altında yapılmıştır. Dolayısıyla konunun karşıtlıklar üzerinden işlenmesi, hedeflenen mesajın anlaşılabilirliğini ve etkisini artırmaktadır.

Birey kimliğini kazanmış Gülöz, Çankırı'da kaymakam olarak görev yapan kocasının yanına gittiğinde, kendisinin bir başkasıyla evlendiği haberini alınca onu terk eder. Devamında, ilk defa tanıştığı Anadolu coğrafyasını tanıma ve kendine yeni bir hayat kurma düşüncesiyle İstanbul'a geri dönmez. Sonraki gelişmeler, onun gözlemleri ve yaşantısıyla Anadolu'yu muhtelif cephelerden anlatan bir seyir izler. Kadının sosyal durumu da bu çerçevede ele alınır.

Gülöz, temasa geçtiği Anadolu kadını kendisinden ve geldiği çevrelerden farklı kimlikte bulur. Burada kadın ve erkek arasındaki ilişki tek özne üzerinden sürdürülür; bunda da kuralları belirleyici ve yönetici erkektir. Anlatıcı, neden-sonuç sistematizi içinde bu ilişki tarzını irdelerken bireysel davranışları sosyal olgulara başvurarak açıklamaya gitmiştir. Kadının sosyal statü düşüklüğünü ekonomik

parametreler üzerinden okur. Sosyal yaşama ekonomik katkısı olmaması, kendisini erkeğe bağımlı kılmıştır. İstanbul değerleri içinde yetişmiş Gülöz için yadırgatıcı bu durum, Anadolu'daki kadın için kabullenilmiş ve sorgulanmaz bir hayat biçimidir.

Cemal Ataç, vak'anın İstanbul ve Anadolu'da geçtiği, zaman bakımından hem Cumhuriyet öncesi hem de sonrası süreçlerini içine alacak bir diliminde işlendiği *Bir Kız Böyle Düştü* (1935) romanında, aile ve çevrenin hatalı yönlendirmesi sonucu kötü yola düşen genç bir kızın macerasını anlatmıştır. Bu vesileyle kadının sosyal hayattaki durumu tartışmaya açılmış ve özellikle yeni rejimin kadına sağladığı serbestlik ortamının yol açabileceği tehlikeler örneklendirilmiştir. Temelde bu, yeni rejim uygulamalarının örtük bir üslupla tartışılmasıdır.

Siyasî yönden keskin bir ayrışmanın ifadesi Cumhuriyet öncesi ve sonrasında sosyal ilişki ağı da farklılaşmış; ancak anlatıcının nazarında bu ayrışma, geçmişin menfi koşullarını düzeltmemiştir. Romanda bunu somutlar örneklerden birisi kadının günlük hayattaki pozisyonudur. Özellikle, vak'ada öne çıkan kahramanlardan İffet'in yaşantısı gösterir ki önceleri dinî taassup neticesi eve hapsolmuş kadın, yeni rejimin kazandırdığı haklar ve yarattığı sosyal atmosferle dışa açılmıştır. Ancak asrileşme adı altındaki yeniliklerden mütevellid yaşam kalıpları, hürriyetini sağladığını düşünen kadını gayriahlâki ortamlara sürükler. Yazarın bu yaşananlara eleştirisi, romanın esas ve olumlu kahramanı Celâl'in şahsında verilir. Celâl, ismi belirtilmeyen bir Anadolu şehrine öğretmen tayin olmuş ancak daha sonra bu görevini bırakmak zorunda kalıp serbest gazetecilik vazifesini ifa eden bir gençtir. Yazarın, Elazığ (Elaziz) Kültür Müdürü olması ve Sarıayla, Gelinpınar gibi yerleşim alanlarından bahis, olaylara mekân teşkil eden bu şehrin Elâzığ ya da ona yakın şehirlerden biri olduğunu kuvvetle ihtimal gösterir. Cumhuriyet sonrası sosyal hayattaki değişim eğilimleri bu şehirde, bütün dinamikliğiyle yansımaları bulur. Celâl, bu değişen yapıyla çatışan taraf rolündedir. Örneğin İffet'in evinde düzenlediği bir davette kadınlı-erkekli danslar şeklindeki eğlence tarzlarına bakarak bu muhitlerde kadın kimliğinin, cinsî bir haz aracı seviyesine indirildiğini söyler. Sosyal ilişkilere hâkim bu ahlâk dışı münasebeti şehir yaşantısına hamleder ve köy

sosyolojisi içinde bunun karşılığı olmadığını belirtir. Dolayısıyla, kadının günlük hayattan soyutlanmasını meşru noktaya çeker:

“Köylülerimizi görmez misiniz? Onlar birbirlerinden karılarını saklamazlar. Yalnız bizim gibi dejenere, mütereddi şehirlilerden kaçırlılar. Çünkü bizim ne ahlakımıza ne de faziletimize emin olmazlar.” (ATAÇ, 1935: 93)

Roman sayfalarında aynı mahiyetteki düşünceler, İffet’in annesinin sözleriyle yinelenir. Rejimle değişen yeni döneme ayak uydurma adına, tekke yaşantısını terk edip alafranga eğlencelere kendini kaptıran eşi Hacı Mansur’la yaptığı konuşmada, kadının sosyal ortamdan kaçırılmasını erkeklerin hâkimiyetinde etkinlik alanı bulan şehir kültürüne ve onun ahlâki değerlerine dayandırır:

“Ben yalnız şehirde oturduğum günlerde yüzüme peçe kapatıyorum. Köylülerimiz ötenden beri serbest ve hür yaşamıyorlar mıydı? Şehirlerdeki itimatsızlık ve ahlâksızlıktan hasıl olan bir görenekle kadınları kapayıp saklamışınızdır. Bunu yapan yine sizdiniz, yine erkeklerdi; siz bizim eski hayatımıza bugün yenilik diyorsunuz.

-Yenilik değil asrilik!

-Ben bunu anlamıyorum. Bu söz beni hem korkutuyor, hem de tiksindiriyor.” (ATAÇ, 1935: 100)

Vak’a içindeki ağırlığı *Bir Kız Böyle Düştü* romanı kadar olmasa da konuya yaklaşımda fikrî benzerlik, bu romandan bir yıl önce kaleme alınan Memduh Şevket Esendal’ın *Ayaşlı ve Kiracıları* (1934)’nda görülür. Cumhuriyet’in ilk yılları değişen Ankara’nın sosyal panoramasının çizildiği romanda kadının, sosyal hayatta daha faal olarak bulunması eskiden ayrışan bir unsur olarak öne çıkarılmıştır. Ancak buradaki saik, kadının güçlenen statüsünü gösterme ya da bunu olumlama değildir. Bu, yeni

duruma uyum göstermeyen eskinin temsilcisi zihniyetlerin tepkilerinin tezahürüdür. Fuat'ın annesi şahsında dillendirilen bu düşüncelerde, toplumsal hayat içinde tıpkı erkek gibi görülen kadının durumundan şikâyet edilir ve değişen değerlere eleştiri getirilir.

Vak'asında kadın duyarlılığını hissettiren romanlardan bir diğeri *Dadaş Kız*'dır. Hayrettin Ziya, 93 Harbi'ni konu eden romanında olaylara zemin olarak Erzurum şehrini seçmiştir. Vak'anın savaş öncesine ait bölümünde şehrin tanıtımı için sosyolojik izaha gidilir. Bu görüntüde kadın, erkeğin tayin edici olduğu günlük hayatın akışında ikinci derece bir roldedir. Yaşam alanı evin mahremiyetiyle sınırlıdır. Evlenme gibi kendinle doğrudan ilgili konularda dahi babanın yani erkeğin belirlediği ilişkiler hiyerarşisine mecbur bırakılmıştır.

Kadının, erkekle eşitlenmediği sosyal gerçekliği epizotlar içinde sunan ya da asıl konuyu destekleyici arka plan şeklinde kullanan çalışmalar olarak *Beyza* (1938), *Çöl Gibi* (1938), *Dağların Çocuğu* (1939) ve *Çiçek ve Güneş* (1940) romanlarından söz edilebilir. 1908'den Çanakkale Savaşı dönemine kadarki zaman diliminde geçen olayları içeren *Beyza*'da Ali Osman Kırksekizoğlu, II. Meşrutiyet sonrasının politikalarıyla kadının nispeten iyileşen sosyal yaşantısına göndermede bulunurken öncesi döneme bu bağlamda eleştiri getirmiştir. Mebrure Sami'nin *Çöl Gibi* ile Orhan Rahmi Gökçe'nin *Dağların Çocuğu* romanlarında, İstanbullu kahramanların sonradan tanıştıkları Anadolu coğrafyasına dönük dikkatlerinde kadın, sosyal yaşama tam anlamıyla katılamayan, mahrumiyetler yaşatılan bir çevrededir. Tahsilleri sonrası, arkadaşlarının aksine, evlenmemiş İstanbul Erenköy Liseli üç kızın öyküsünü birbirinden bağımsız vak'a tertibinde anlatan Fakihe Odman'ın *Çiçek ve Güneş* romanı ise Kayseri'ye öğretmen olarak gelen Çiçek'i, cinsiyet temelinde ayrımcılıklar gösteren bir toplumsal alanda konumlandırır. Sosyal ilişkiler düzenini erkeğin tekeline bırakmış, mutaassıp bir çevrenin dışlayıcı pratiğinde kadının var olma mücadelesi, en azından böyle bir algıyı besleyen arka plan olarak işlenmiştir.

2.1.5.2. Evlilik Bahsi

Toplumsal ortamdaki kadına bakış gibi evlilik konusuna yaklaşımda da yazarlar ön kabullerden hareket etmişlerdir. Ataerkil aile yapısını tablolaştırmış, bunun ürettiği sorunları anlatmışlardır. Buna göre evlilik düzeni içinde kadının, sosyal kimliğini koruyamaması, erkek karşısında ikinci planda kalması, evlilikte yakın çevrenin etkisi ve çok eşli evlilik *Çulluk*, *Dadaş Kız*, *Beyza*, *Toprak Mahkûmları*, *Güllü Gelin*, *Onların Romanı*, *On Yılın Romanı*, *Ankara*, *Hıçkırık*, *Dağların Çocuğu*, *Sus Uyanmasın* gibi romanların konu başlıklarından olmuştur. *Ağanın Oğlu* romanı, kurgusunu baştan sona, evliliğin felâketler getiren bir müessese olduğu fikri üzerine kurmuş; *Çulluk*, *Kuyucaklı Yusuf* romanları ise kahramanlarına, evlilik kurumunu toplumsal gereklilik noktasından tartıştırmıştır. Dolayısıyla evlilik hep bir sorun etrafında düşünülmüş; kadın-erkek ilişkisine romantik boyut katılmamıştır.

Masalımsı öğeler içeren, basit bir tertipte kurgulanmış Raif Nezih'in *Ağanın Oğlu* (1926) romanı evliliği, mutsuzluk üreten bir yapı görüntüsünde okurun karşısına çıkarmıştır. Olayların tamamen Anadolu'da geçtiği romanda, İzmirli kahraman Yusuf Ağa'nın, üç evlilik yapmış ve mutlu olamamış babasının 'hiç evlenme' nasihatini dinlemeyip felâketlere sürüklenen yaşantısı anlatılmıştır. Mutsuz evliliklerin sebeplerini kadının varlığıyla açıklar bakış açısı, sosyal yapıdaki ağalık düzeni yanında ataerkil zihniyetin doğal bir tezahürüdür.

Mahmut Yesâri'ye ait *Çulluk* (1927), evlilik kurumunda fertlerin yüklendikleri rolü tartışan romanlardandır. Roman, muhtelif göstergelerden Ege Bölgesinde olduğunu anladığımız bir köyde doğup büyümüş ana karakter Murat Çavuş'un çalışmak amacıyla geldiği İstanbul'da başlar. Kahraman tekrar köyüne döndüğünde, İstanbul kültürü ve sosyal değerlerinin belirlediği zihniyet dünyası içinden köy yaşantısını gözlemler ve sorgular. Nihayetinde sosyo-kültürel açıdan gelişmiş

‘merkez’in (İstanbul’un) gerisinde kalmış ‘çevre’ (Anadolu’yu) tablolaştırır. Buradan çıkardığı eleştiri konularından birisini de evlilikteki rol dağılımı teşkil eder.

Kahramanın, anne ve babasıyla somutlanan evlilik düzeni, erkeğin mutlak egemenliğindedir. Kadın açısından bu durum “bir insanın tabîî hürriyeti; ruhî, fikrî istiklâli namına garip ve pek miskinçe...” (YESÂRÎ, 1927: 382) görülür ve bu anlayışa tenkit getirilir. Eleştiriler, evlilik kurumunun varlık nedenini sorgulamaya kadar uzanır. Neticede evlilik, kadının kişiliğini zayıflatan sosyolojik bir olgu nitelemesini alır. Ancak roman sayfalarında bu tespit ve eleştiriler tek bir kahramanın söylemiyle sınırlıdır. Meselenin asıl muhatabı köylüler arasında bir sorun arz etmez. Evlilik onlar için kabullenilmiş, hatta idealleştirilmiş bir ilişki hâlidir. Kahramanla, köy insanı arasında hasıl olan bu karşıtlık romandaki çatışma atmosferini beslemiştir.

Evlilik kurumunu gerekliliği açısından tartışan ve eleştiri getiren romanlardan bir diğeri Sabahattin Ali’nin *Kuyucaklı Yusuf* (1937)’udur. Anlatıcı evlenmeyi, Anadolu’nun toplumsal bilincinde önemli bir karşılığı olan hadise olarak dikkate sunar. Kahramanlardan Salahattin Bey’in, kaymakam olarak geldiği Anadolu’da çevrenin baskısıyla evlenmek zorunda kalması bu tespiti doğrulama adıdır. Anlatıcı, bu sosyal ilişki biçimini tenkit eder. Evlilikten, ‘izdivaç mikrobu’ olarak bahseder ve bireyin kişisel verimi, toplumsal alana katkısı konusunda engelleyici bir unsur olarak tanımlar:

“Bizim küçük Anadolu şehirlerimizde bu müzmin evlenme hastalığı daima hüküm sürmektedir. En kuvvetliler bile bir iki sene dayanabildikten sonra bu amansız mikroptan yakalarını kurtaramazlar ve kör gibi, önlerine ilk çıkanla evleniverirler. Tabii bu evlenme herhangi bir müşterek hayattan ziyade, erkek için evde bir kadın bulunması, kız için de ‘münasipçe bir kısmet’ varken kaçırılmaması düşünülmüştür. Bu izdivaç mikrobu evlendikten sonra faaliyetine nihayet vermez. Bilâkis ondan sonra faaliyete başlar: Evvelce birtakım emelleri olan, yükselmek, kendini göstermek, eser vermek isteyen adamlara bir kalenderlik, bir lâkaytlık gelir. Evde meram anlatmağa ve anlaşmağa asla imkân olmayan, seviyesi, ahlâk telakkisi, dünyayı görüşü ve itiyatları büsbütün ayrı bir mahlûkla daimî bir beraberlik insanı dış hayatta da bedbin yapar ve bütün insanlardan şüpheye düşürür. Evlendikten sonra bir adamın bütün gayesi ve istikbal düşüncesi, bir kere içine girmiş bulunduğu ve şimdi mukadder telâkki ettiği bu belâyı ses çıkarmadan ve dosta düşmana pek belli etmeden

sürükleyip götürmek, onda herkes tarafından söylenen, fakat kimse tarafından bulunamayan meziyetler ve saadetler araştırmaktır.” (Sabahattin Ali, 1937: 11-12)

Hayrettin Ziya’nın *Dadaş Kız* (1939)’ı, ataerkil aile tipinin örneklendirildiği romanlardandır. Anlatıcı bunu bir sorunsal olarak sunmaktan ziyade bir durum tespiti olarak vermektedir. Dolayısıyla bu roman için de karı-koca arasında bir rol çatışması söz konusu değildir. Herkesin konumunu içselleştirdiği, kendi içinde uyumlu giden bir evlilik düzeni vardır.

Roman, asıl olarak 93 Harbi’nde gösterilen kahramanlıkları anlatmayı amaçlar. Bununla birlikte, Erzurum’un sosyal yapısını da irdeler ve buna dair bilgiler verir. Özellikle romanın ilk kısmında sahnelenen bu minvaldeki konulardan biri geleneksel aile anlayışı üzerinedir. Bu ilişki ağında koca (bir diğer cephesiyle baba) pozisyonundaki erkek, otorite sağlayıcı ve koruyucu rolündedir. Onun hiyerarşinde aile ilişkileri düzenlenmiştir. Kahramanlardan Kadir’in aile ortamını anlatan aşağıdaki alıntı bunu somutlar bir sahnedir:

“Babasının gelmesi evdeki samimi hayatı birden bire ciddileştiriverdi. Tokmak vurulur vurulmaz annesi sofanın üç basamağını birden atlayarak kapıya koşardı. İki saniye daha geç kalmak erkeği sinirlendirebilirdi. Seven kadın kocasını kapı arkasında beklemeliydi. Kadir, babasını sofanın başında karşılardı. Bunlar, evin hakimi olan erkeğe karşı hürmet eserleriydi. Kadın, erkeğin elindeki çıkınları alır, ayaklarının çıkarılmasına yardım ederdi. Babanın gelmesi kahkahaların ve ileri geri konuşmaların sona ermesi demektir. Hele çocukların kaç yaşında olursa olsun, kelâm hakları hiç yoktu. Sofrada yemek yerken konuşmak ayıp, gülmek, nimete karşı saygısızlıktı.” (Hayrettin Ziya, 1939: 56-57)

Evlilikte kadın ile erkek arasındaki çizgileri belirlenmiş ve kadının aleyhine işleyen ilişki düzenini öne çıkaran kimi romanlar, bu sosyolojik gerçeğe neden aramıştır. Örneğin *Beyza*’da yazarı Ali Osman Kırksekizoğlu konuyu bir sorun olarak ortaya koymuş, tartışmış ve neden oluşturmuştur. Cevabı, toplumsal

davranışları şekillendiren dinî anlayışta bulmuştur. Yazara göre din üzerinden yayılma alanı bulan Arap yaşam kültürü kaynaklı bu anlayış, evleneceği kişiyi seçme özgürlüğünden mahrum, erkek karşısında boyun eğmiş, sorumluluk alanı evle sınırlanmış bir kadın kimliği ortaya çıkarmıştır. Bu görüşler romanda şu cümlelerle açık edilmiştir:

“Arabistan çöllerinden Anadolu’ya esen bu sert, ilikleri kavuran rüzgâr Türk kadınının ruhunu daima titretmiş, yakmıştır. O yalnız kocasından yiyecek, giyecek bekler, yetiştirdiği çocukların sevgisini bile kendisinden almağa selâhiyattar bir erkeğin her akşam çehresini karartıp karartmayacağını korkarak gözler, dindar bir itaatle onun adali ihtiyaçlarını yerine getirmeğe çalışırdı. ... Anadolu harabelerinde, İslam viranelerinde aşkın, samimiyetin, aile kutsiyetinin sesi asla lüzumu kadar duyulmamıştır. Sevgi, aşk ancak Allah’a mahsustur.” (KIRKSEKİZOĞLU, 1938: 47)

Toprak Mahkûmları (1938) romanında Şükrü Pamirtan da evlilik âdetlerinde görülen çarpıklığı örneklendirmede dinin rolüne işaret etmektedir. Vak’ada kahramanlardan Hacı Dayı, karısını bir anlık öfke sonucu ‘telâk-i selâse’ ile boşamıştır. Yeniden evlenebilmesi için, çevrenin de telkinleriyle, hacda tanıdığı arkadaşlarından bir Arap’la kendisini hülle yapar. Devamında bunu gurur konusu yapan karısının hayatına son vermesi şeklindeki trajik bir gelişmeyle olay örgüsünün düğümü çözülür. Anlatıcının bu anlayışa tepkisini, roman sayfalarından aldığımız şu cümleler vermektedir:

“Fellâh’ın taassubuna payan yoktu. O sanki din ve şeriat namına benim yuvama musallat olmuş bir yobazdı. Gözümün önünde köyün imamı ile birlik oldular. Bir saat evvelki karımı elimden alıp, imam evine götürdüler. ... Köyün imamı ile Mekke’nin fellâhı, şu ulu dağların eteğinde yaman bir şeriat beyliği kurdular. Saçma sapan bir laf üzerine kırk yıllık karı kocayı birbirinden ayırdılar.” (PAMİRTAN, 1938: 19-20)

Yazarın vak'ayı bu yönde geliştirmesinde, olayları ve kahramanları dini çağrıştıracak niteliklerle donatmasında, dinin günlük yaşam sahası üzerindeki etkisini azaltmaya matuf devrin politik atmosferinin belirleyici olduğunu söylemek gerekir.

Mustafa Hilmi Nural'ın *Güllü Gelin* (1938)'inde sürükleyiciliği sağlayan unsur olarak, Güllü'nün kendi istediği kişiyle evlenme arzusu ve bu kararı karşısında ailesiyle çatışması kurguda öne çıkarılmıştır. Burada geliştirilen olaylar, aynı zamanda, romanın yazılış amacına uygun malzemeler vermektedir. Öyle ki romanın temel sorgulaması, Cumhuriyet rejiminin köylü yaşantısında gerçekleştirdiği değişimi ve iyileştirmeyi anlatmaktır. Bunu gösterir sahalardan birisi de evlilik usûllerinde, kadının lehine yönelik düzenlemelerdir. Kahramanlardan Güllü'nün, beşik kertmesi yapılan birisiyle ailesinin kendisini evlendirme isteği karşında annesiyle yaptığı konuşmada sarf ettiği sözler, bu âdetlere karşı gelme konusunda toplumsal bilinci geliştirme kadar, yaşam kalıplarındaki değişimde yeni rejimin katkısını öne çıkarmaya yöneliktir:

“-Sen onun ta beşikten nikâhlısı bulunuyorsun.

-Hiç de nikâhlısı değilim. Şimdi öyle beşikten nikâh, mikâh yok. Kemal Paşa (Atatürk) bunların hepsini kaldırmadı mı? Şimdi sözle değil kâğıtla. Babaların sözüyle değil kızların, oğlanların sözüyle nikâh oluyor. Ben bilmiyor muyum?” (NURAL, 1938: 47)

Romanlarda konuya yaklaşımda bir başka cephe çok eşli evlilik üzerinedir. Aka Gündüz'ün *Onların Romanı* (1933) eserinde, İstanbul ve Anadolu gibi birbirinden farklı çevrelerde yetişmiş kişilerin yaşam tarzları, anlayışları arasındaki derin ayrım gösterilirken anlatıcı, çok eşli evliliğe bakışta iki karşıt duruşu bize sunmaktadır. Bunu, asıl kahraman Gülöz'ün Anadolu seyahatindeki izlenimlerinin tanıklığıyla görürüz. Modernist bilinçle çevreye bakan kahraman ile konakladığı hanın sahibinin eşi olup gelenekçi bir hayatın temsilcisi durumundaki kadın arasında geçen diyalog çok eşli evlilik tarzını, Anadolu'nun yaşam kültürü içine yerleştirir.

Bunu doğuran nedenler toplumsal boyutla gerekçelendirilir. Kadının da kabullendiği bu düzen Anadolu’da, ailenin ekonomik menfaati adına meşrulaştırılmıştır. Aşağıya aktardığımız, iki kahraman arasında geçen diyalogun ilgili kısımları bu düşünceleri vermektedir:

“Hancının karısı hemen koştu. Halühatır sordu. Kumam şimdi evden kaba döşek, temiz çarşaf, yorgan getirecek, dedi.

-Kuma ne demek bacı?

-Kuma mı? Bilmemiyon Hanımım? Kuma şey demek, hani benimki üstüme bir daha evlendi de kuma işte ona derler.

Eli nasırlı, dili nasırlı, ayağı nasırlı olan bu kadının kalbi de nasırlıydı. Gülöz bu kadar kabuk tutmuş insan hüviyetine hem acıdı hem şaştı. Hemen lafa başladı:

Kumaya nasıl razı oldun?

-Rızalık göstermez olur muyum? Ben istedim...

-Sen mi istedin?

-Ben ya. Han var, bizimki uğraşır. Tarla var, ben çalışırım, davar, mal, ev neyi var kim baksın?

-Bir adam tutun.

-Adama yıllık ister, ne bilem daha neler ister. Hem er kişi eksikliğinin tutacağı işi tutamaz ki...

-Sen de kadın tut.

-Kadın mı? O da bir türlü. Ya hıyanetlik eder, ya kendi malım değil varsın ne olursa olsun diye bakmaz. Emme böylesi kocamın malı benim malım diye candan bakar, ne aylık ister ne yıllık.

Gülöz hüznü bir iç çekişle düşünmeğe başladı. Anadolu’nun bu kadın tipini başka yerlerde aradı, aradı bulamadı. Nihayet bir nebatat kitabının tozlu sayfaları arasında buldu.” (GÜNDÜZ, 1933: 42-43)

Yukarıdaki diyalogun taraflarından İstanbullu Gülöz'ün, bir başkasıyla evlendiği için eşini bırakmış oluşu konuya yaklaşımdaki karşıtlığı daha anlamlı kılmaktadır.

Konuya, kısa temaslar şeklinde göndermeler yapan romanlar vardır. Vak'a içinde bir ağırlığı olmasa dahi yazarlar, Anadolu'nun sosyal dokusunu, kültür bileşenlerini anlatmada gerekli bir malzeme olarak evlilik kurumunu kullanmıştır. Etem İzzet Benice'nin *On Yılın Romanı* (1933) ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* (1934) romanlarında çok eşli evliliğe olumsuz bakış dillendirilir. Olayların kısa olarak bir şark vilayetine taşındığı, kavuşamayan iki sevgilinin trajik hikâyesini anlatan Kerime Nadir'in *Hıçkırık* (1938)'i Anadolu'nun sosyal yapısında çok eşliliğin yaygınlığına dikkat oluşturmuş bir eserdir. Ayrıca bu romanla, Orhan Rahmi Gökçe'nin *Dağların Çocuğu* kitabı, Anadolu coğrafyası içinde gençlerin, tercih hakkı tanınmadan ailelerin istekleri doğrultusunda evlendirilmelerini eleştiri konusu yapmıştır. Mükerrerem Kâmil Su'yun konusunu, evliliklerde tarafların imtızacı fikrine dayandırdığı romanı *Sus Uyanmasın* (1939)'da, İzmir'in bir köyünden çıkarak üniversitede hoca olan Bülent'in, ailesinin baskısıyla köyden bir kızla evlendirilmesi epizodu, genel atmosfere uygun yönde kurgulanma yoluyla Anadolu köyündeki geleneksel yaşantının evlilik kurumunu tayinde belirleyiciliği sergilenmiştir.

2.1.6. Ötekileşen ve Ötekileştirilen Bir Unsur Olarak

Azınlıklar

Anadolu'nun Cumhuriyet öncesi sosyal yapısını konu eden romanlardaki nüfus profili etnik çeşitlilik arz etmektedir. Dolayısıyla bu romanlar için, Anadolu'nun demografik yapısında azınlıkların varlığına farkındalık yaratma eğiliminden söz edilebilir. Ancak meseleyi, sosyal ve siyasî perspektiften tartışır tarzda ve ağırlıkta işleyen romanlar mahdut sayıdadır. Bu sınırlı sayıdaki romanlara baktığımızda

yazarların, azınlıklar konusuna bakışta ortak yaklaşımlar geliştirdiğini görmekteyiz. Bu tespitleri şöyle sıralayabiliriz.

İlgili romanlarda Anadolu'nun dinî-etnik çeşitliliği, vak'aların Cumhuriyet öncesine ait bölümlerinde bahis konusu yapılmıştır. *Dadaş Kız* romanı hariç vak'a zamanı, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadarki tarihsel zamana denk düşmektedir. Ancak gözlemlenen dinî-etnik çeşitlilik, yazarların dünyasında bir zenginliğin ifadesi değildir. Cumhuriyet döneminin ulus-devlet ve milliyetçi paradigmaları içinde oluşan romanlarda azınlıklar, kültürel ve milli bütünleşmede önemli bir engelleyici unsur konumundadır. Zira kurguda azınlıklara mensup kahramanlar/kesimler ya ayrılıkçı hareketlerde bulunan ya yabancı güçlerle işbirliği içinde devletin aleyhine faaliyetler yürüten ya da memleketin zor şartlarında menfaatlerini önceleyen pozisyonlarıyla olumsuz bir roldedir. Bütün bunlar gösterir ki yazarların azınlıklara bakışında tek kimlik ideolojisinin etkisi barizdir.

Ayrıca, Osmanlı toplumu içindeki Rum ve Ermenilerin ekonomik yönden 19. yüzyılda gelişmesi olgusu⁸⁹ romancıların da dikkat çektiği hususlardandır. Bu durumu nedensellik bağı etrafında tartışan romanlar, Türk nüfusun enerjisini savaş cephelerinde tüketmesini ve bu kesimlere dışarıdan yapılan malî destekleri temel gerekçeler olarak öne sürmektedir.

Meseleye en ağırlıklı yer veren Burhan Cahit Morkaya'nın *Düinkülerin Romanı* (1934) kitabıdır. Roman, II. Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye uzanan sosyal ve siyasî sürecin izdüşümü iddiasındadır. Dönem siyaseti roman sayfalarında sadece bir fon işlevinde yer bulmamış; ideolojik göndermeler, siyasî yorumlarla kurguyu şekillendirmiştir. Dolayısıyla II. Meşrutiyet günleri Anadolu yaşantısı ve dönem politikalarının bölgede izini sürme romanın önceliklerindendir diyebiliriz. Anadolu coğrafyasındaki gayrimüslim nüfusa farkındalık oluşturma da bu bağlam içinde ele alınmıştır.

⁸⁹ Robert Mantran (yay. yönt.), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2011, s.171.

Olay örgüsünde konu, gazeteci Cemil Hakkı'nın tanıma ve tetkik amacıyla çıktığı Anadolu seyahatine ait gözlemlerini paylaşma adına arkadaşı Ahmet Reşit'e yazdığı mektuplar vesilesiyle gündeme getirilmiştir. Kahramanın gözlemlerinde, siyasî bir bilincin akışı arka planda kendini belli eder. Karakter oluşturmada yazara ilham olan bu siyasî algı, Cumhuriyet rejiminin kurucu paradigmalarından ulusçu anlayıştır. Anlatıcı okura, bu zihniyet dünyasının biçimlendirdiği bilinçten olayları izlettirir. Gözlemlerde mukayeseli, eleştirel ve ötekileştirici bir bakış açısı geliştirilmiştir. Bu cümleden, Anadolu'nun demografik çözümlemesinde etnik tabakalaşma ve sosyalizasyon öne çıkarılır ve sosyal durum bu değişken üzerinden okunur. Gözlemlerdeki ortak nokta, nüfusun Türklerden müteşekkil olduğu bölgeler iptidai hâldeyken, gayrimüslim kesimlerin yaşadıkları yerler daha mamur ve müreffektir. Bunun sebepleri, iç ve dış siyasî gelişmelere bağıntılı izaha gidilmiştir.

Tespitlerimizi, kahramanın Erzincan, Harput seyahatlerine dair izlenimlerini aktardığı sayfalara başvurarak somutlayabiliriz. Gözlemlenen bölge, müslim ve gayrimüslim unsurların yer aldığı, etnisiteye dayalı yerleşim birimlerinden müteşekkildir. Coğrafyadaki homojen olmayan bu yapılanma, sosyal ayrışmalar üreten ve birbirini ötekileştiren bir dinamiktir. Meselâ Ermeni mahaller, dışa kapalı bir sosyal ilişki ağı içindedir. Merkezî otorite nazarındaki imtiyazlı konumlarından, yakınındaki Türk yerleşimlerine nispetle gelişmiş, mamur sahalardır. Kendilerine askerlik, vergi konusunda ayrıcalıklar tanınmıştır. İlerleyen bölümlerde bu ayrışma hâli, siyasî bölünme taleplerine kadar derinleşir. Öyle ki Ermeniler, ayrışma siyasetini üreten politize bir toplum hüviyetiyle, Osmanlı'yı parçalamayı hedefleyen yabancı devletlerin kontrolündedir. Erzincan izlenimlerinde sarf edilen aşağıdaki sözler bu değerlendirmeleri desteklemektedir:

“Türk köylüleri her şeyden mahrum olduğu halde buralarda tesadüf edilen Ermeni köyleri hem mamur hem çok uyanık! Senenin muhtelif aylarında bu köyleri muntazaman ziyaret eden komitacılar ve papazlar onların hem siyasî hem milli terbiyeleriyle meşgul oluyorlar. Ermeni köylüsü uyanıyor, okuyup yazıyor, dünyayı anlıyor, rahat, ferah yaşıyor ve biliyor ki kendisiyle meşgul olanlar vardır. Onların arasında ne eşraf rekabeti ne memur korkusu yok. Birbirlerine destek oluyorlar. Ve fakir

Ermeni köylüsü bizim kasabalı eşraftan daha temiz yaşıyor. Askerlik onlara yabancı. Jandarma, Ermeni köylüsünü çağırmıyor. Fakat Ermeni delikanlıları nişancı alayı efradı kadar muallim asker. Hiç hükûmet ayağı basmayan kiliseler birer dinî mabet olmaktan ziyade milli ve siyasî mahfeldir. Onların birer cephane deposu olduklarını iddia edenler de pek haksız değillerdir.” (MORKAYA, 1934: 90)

Şark vilâyetlerindeki siyasî otorite zayıflığının bölgeyi, yabancı nüfuzuna açtığı fikri anlatıcının tespitleri arasındadır. Yabancıların burada işbirliğine gittikleri yerel unsurlar olarak da azınlıklar gösterilmektedir. Bu değerlendirmeleri somutlar bölge Harput’tur. Ermeni nüfusunun yoğun yaşadığı yer için müstemleke imajı oluşturulmuştur. Yakınındaki Müslüman topluluğun meskûn bulunduğu mahallere nispetle gelişmişliği de bu bağlamda bölgedeki misyonerlik faaliyetleriyle açıklanmaktadır. Özellikle Amerikan mektepleri, Amerikalı misyonerlerle yerli Ermenilerin ilişkisi bölgeyi, çevresinden farklı kılmış; Türk nüfusunun yaşam alanlarıyla derin ve düşündürücü bir tezatlık yaratmıştır:

“Harput’un çok mamur olduğunu işitirdik. Fakat etrafındaki o kadar gerilik ve iptidailik insanı öyle sindiriyor ki bu harabelerden sonra böyle bir mamureye tesadüf edeceğine hiç ihtimal vermiyor. İki gündür buradayım. Amerikan mektepleri buraları Kaf dağının ardındaki hayalî cennet haline getirmiş. ... Harput bütün Anadolu şehirlerinden ayrılmış, âdeta bir başka âlem gibi. Burada bir Ermeni kesafeti var. Amerikalı milyonerler Ermeni çocuklarını yetiştiriyorlar. İleride, Dersim dağlarında kaya kovuklarında yarı vahşi bir ömür sürenlerle burada Amerikan terbiyesi altında yetişenler sanki başka iklimlerin, memleketlerin insanları gibi.” (MORKAYA, 1934: 126-127)

Yukarıda dile getirdiğimiz yabancılarla işbirliği içindeki azınlıklar görüntüsü roman içinde pek çok yerde sorgulanmıştır. Metni oluşturan unsurlar arasındaki bağlantılar ve geçişler şöyle bir örtülü anlam oluşturur ki bu faaliyetler, gayrimüslim kesiminin zenginleşerek bölgedeki etkinliğini ve sayısını artırmayı hedefleyen yabancıların nüfus değiştirme politikaları doğrultusundaki adımlardır. İttihat ve

Terakki idaresi, otorite zayıflığı ve bölgeye yönelik politikalarının yanlışlığıyla bu amaca istemeden de olsa katkı sağlar. Bu veçhile kahramanın eleştirisini alır. Tıpkı geçmişte Balkanlarda uygulanan ve kötü sonuçlar veren, azınlıklar ile yabancıların denetiminde imtiyazlı idareler kurulmasına imkân tanıyan politik tutum eleştirilerin başında gelmektedir:

“Hükûmet görülmez ve hissedilmez mevhum bir kuvvet halinde. Ara sıra devre çıkan valiler birkaç gece buranın mükellef bağ köşklerinde istirahat edip geziyorlar. Hiçbiri de Anadolu’nun göbeğinde bir ecnebi müstemleke halini alan bu kasabanın ne gibi manevi ve siyasî cereyanlara merkez olduğunun farkında değil. ... Memleketin ortasında böyle bir fesat ocağının tıttığını bilmiyorlar. İşittiğime nazaran buradaki Amerikan-Ermeni teşkilâtı Antep ve Kilis, hatta Urfa taraflarında da dal budak salmış. Sonra Erzurum, Van mıntakalarında yarı gizli, yarı aşikâr bir ecnebi nüfuzu davası var. İttihat ve Terakki hükûmetinin son zamanlarda Şark vilayetlerinde iki umumi müfettişlik yaparak başlarına Hollandalı ve İsveçli iki ecnebi getirişindeki maksat eğer bu teşkilâta meydan vermemek fikri ise çok yanlış bir hareket.” (MORKAYA, 1934: 127-128)

Çok kimliklilik eksenindeki politikalar bir diğer eleştiri noktasıdır. Tek kimlik siyasetinin savunucusu kahraman, merkez tarafından yerel idarecilerin bölgenin etnik yapısına göre belirlenmesini, öğrenim ve günlük dilin Türkçe olmamasını yanlış politikalar olarak açıklamaktadır:

“Ermeni köylerinde Türkçe tedrisat yapacak, onları Türklüğe alıştırarak yerde Ermeni, Rum kalabalığı olan yerlere Rum’dan, Ermeni’den, Arap’tan kaymakam, vali gönderiyorlar. Bunun içindir ki Harput’ta, yani Anadolu’nun göbeğinde iki dilin konuşulduğuna şahit oldum. Ermenice ve İngilizce! Buradaki her sınıf memurlar bile Türkçeden başka diller konuşuyorlar. Bir Konyalı malmüdürü var. O bile Ermenice öğrenmiş. Benim bu şekil bir idareye aklım ermiyor vesselâm. ... Şark vilayeti mıntakaları da bir yandan ecnebi himayesi, bir yandan Taşnak ve Hınçak komitalarının siyasî gıdası ile manen ve maddeten beslenmektedir. Ve biz mekteplerimizde hâlâ Arapça okutuyor, memurlarımıza Ermenice öğretiyoruz. ... Ben bu vaziyeti beğenmiyorum azizim.” (MORKAYA, 1934: 129-130)

Kahramanın dillendirdiği bu sözler, romanın yazıldığı dönemin şartlarında bir tarihsel gerçekliğe tekabül etmektedir. Rejimi, ulus-devlet anlayışına dayandıran Cumhuriyet kadrolarının bu sürecin oluşumunda “Vatandaş Türkçe Konuş” gibi kampanyalar uygulayarak tek kimlik yaratma siyasetine yazar da roman yoluyla destek olmuştur.

Cemil Hakkı’nın Bursa gezisinde ise ekonomik şartlar üzerinden Türkler ve azınlıklar mukayesesine gidilmiştir. Şehrin ticaretini elinde tutan Ermeni ve Yahudi nüfusu, üretken ve gelişme aşamasında bir yapı arz ederken; memurları tekaüt zihniyetinde, gençleri medrese ve tekke arasında sıkışmış Türk kesimleri ise atıl ve sorunlar üreten bir sosyallik görüntüsündedir.

Burhan Cahit’in romanı gibi Ali Osman Kırksekizoğlu’nun *Beyza* (1938)’sı, son dönem Osmanlı hayatında azınlıkların güçlenen toplumsal konumuna ve aynı oranda ayrılıkçı tutumlarına dikkat çekmektedir. Ancak anlatıcı konuya yaklaşımını, kısa tespitlerle sınırlandırmıştır. Detaylı yorumlara, değerlendirmelere yer vermez. Kahramanın yaşadığı İnebolu özelinde, Rum ve Ermeni kesimlerin ekonomik açıdan zenginleşmeleri, ayrılıkçı hareketlere destekleri, Türk okullarında dahi Ermenice öğretilmesi bu bağlamdaki temaslardır.

Beyza’la aynı yıl yayımlanan Şükrü Pamırtan’ın *Toprak Mahkûmları* (1938)’nda ise azınlıkların ekonomik gelişmişliğinin nedenleri üzerinde durulmaktadır. Mekân olarak Ege Bölgesinden Alaşehir civarı seçilmiştir. Rum ve Türk nüfusun iç içe gözlemlendiği bölgede, ekonomik açıdan iki kesim mukayese edilir. Neticede azınlıkların, son yıllarda ekonomik yönden güçlendiği söylenir. Buna sebep, genç ve üretim çağındaki Türklerin, savaşlarla cephelere sürüklenmesi ve bunun doğal sonucu, ticarî faaliyetlerin tamamıyla Rumların denetimine bırakılmasıdır. Özellikle, cephe gerisinde kalanların içinde bulundukları zor şartlardan istifadeyle Rumların zenginliklerini artırdığı tezi işlenmiştir.

Olaylara vak'a zamanı olarak II. Meşrutiyet sonrasını seçen romanlardan *Papeloğlu* (1938), dönemin siyasî pratiğinde ağırlığı olan azınlıklar konusunu vak'asına taşıyan bir başka romandır.ERCÜMENT EKREM TALU'nun adı geçen eserinde gayrimüslim nüfus, bütünlüğü tehdit eden bir unsur olarak görülmüştür. Bu fikri tebarüz ettiren olaylar, ismi açık verilmeyen ancak Karadeniz bölgesinde olduğu belirtilen Anadolu coğrafyası içinde vuku bulmuştur.

Anlatıcının çizdiği tabloda, azınlıklar ayrılıkçı bir milliyetçilik bilinciyle sunulmuştur. Tarihsel bir derinliğe dayandırılan bu eğilimleri, II. Meşrutiyet sonrasının görece hürriyetçi ortamı daha da şiddetlendirmiştir. Azınlıklar günlük yaşamlarında, bağımsız bir devlet kurma olan asıl amaçlarına matuf faaliyetler içinde betimlenir. Şöyle ki Rumlar, II. Mahmud döneminde gerçekleşen Mora isyanını desteklediği gerekçesiyle patrikhanenin orta kapısı önünde idam edilen Patrik Grigoryus'un; Ermeniler, aralarında Osmanlı'ya karşı savaşan Ermeni komutanların da olduğu Ermeni liderlerin fotoğraflarıyla evlerini donatmıştır. Her biri silâhlı teşkilatlanma hazırlığındadır. Dolayısıyla tarihî hadiseleri güne taşıyan, intikam duyguları içinde ve geçmiş emellerin takipçisi bir bilinçte verilmişlerdir. Roman sayfalarında bu durumu yansıtan bir pasaj şöyledir:

“Türk camiasıyla ilişkileri kazançlarını burada temin etmekte olduklarından ibaretti. Rumlar büyük Yunanistan'ı, Ermeniler Kafkas eteklerinde Acmiyadzin'den Akdeniz'de Mersin kıyılarına kadar olan yerleri ihtiva edecek Hayastan imparatorluğunu, Yahudiler de bütün cihana hâkim olacak Yahudi para saltanatını ülkü edinmişlerdi. Her Rum evinde, Türklerin nazarlarından gizlemeğe bile lüzum görmedikleri haritalar, resimler, silahlar vardı. Sultan Mahmud'un, Patrikhane kapısı önünde darağacına çektirdiği hain patrik Grigoryos'un resmi, iki efzun neferinin arasında, duvarlarda asılı duruyordu. Bizim delikanlılar mahalle kahvesinde altmış altı idmanı veyahut ki tavla turnuvası yaparlarken Rum gençleri, Anadolu'nun en kenar kasabacığında spor birlikleri kuruyorlar, müstakbel kurtuluş savaşına hazırlanıyorlardı. Ermeniler dersiniz onlar da geri kalmamışlardı. Hınçak, Troşak, Taşnaksagan adlarıyla kurulmuş türlü fesat komiteleri Ermeni milletinin arasında maya vazifesini görerek, için için kaynatıyor, pişiriyorlardı. Ermeni evlerinde de fakat daha gizli kapaklı olarak duvarlarda resimler vardı. Bunlar milli kahraman Vartan'ın zırhlı, miğferli, elinde kargı, gözleri bir bodrumda el ile yapılmış bir portresiyle 93 Harbinde Rus ordusunda kumandanlık eden Ermeni general Loris Melikof'un çoğaltılmış fotoğrafı ve Patrik İzmirliyan'ın taşbasması bir resmi idi.

Yahudilere gelince, onlar resme, filana para vermiyorlardı. Emelleri gönüllerinde kira vermeden, masraf etmeden güzel güzel oturuyor, gününü bekliyorlardı. Bilakis o ülke parçalanmalı ki bu emellerden her biri tahakkuk etsin. Osmanlı İmparatorluğu haritadan silinmeli ki yerine Helen ve Hayastan imparatorlukları kurulsun!” (TALÛ, 1938: 189)

Konunun bir başka boyutu, tarihî gerçekliği olan zorunlu göç hadisesine temastır. Anlatıcı, azınlıkların siyasî otoritece böyle sert bir yaptırıma sürüklenmesine, ayrılıkçı tutumlarının bedeli nispetinde meşru ve gerekli bir tepki zaviyesinden bakmıştır:

“Asırlardan beri nam ve nimetle besledikleri, para kazanarak refah içerisinde yaşadıkları yurtlarına ihanet eden gayri Müslimler sahil şehirlerinden uzaklaşmağa mecbur ediliyorlardı. Bilhassa Karadeniz kıyılarındaki kasabaların bunlardan boşaltılması mutlaka lâzımdı. Etmediklerini bırakmıyorlar. Ruslara, Yunanlılara, İngilizlere hasılı o tarihte bizimle düşman olan bütün memleketlere casusluk ediyorlardı. Gene hükûmet bunlara rıfk ile muameleden hali değildi. Sadece yerlerini değiştiriyordu. Ancak yerleşecekleri iç şehirlerde yeniden mekan tutmağa mecbur oldukları için buralardaki evlerini ve yükte ağır olan mallarını elden çıkarmağa mecbur idiler.” (TALÛ, 1938: 249)

Anlatıcısına yakın dönem siyasî hadiselerine dair söz söyleme imkânı veren bütün bu gelişmelerin, asıl kahramanların merkezindeki olaylar zincirine eklemlenmesi İzzetî Efendi aracılığıyla olmuştur. Para düşkünü, menfaatçi olarak yaftalanan İzzetî Efendi, azınlık kesimleriyle yakın ilişkiler içindedir. II. Meşrutiyet’in kendilerine dayattığı askere gitme kararından memnuniyetsizlik duyan gayrimüslimleri askerden muaf kılacak çözümler üretir. Tehcir uygulamasının yarattığı ortamdan şahsi menfaatler bekleyen toplumsal kesimlerin varlığı yine onun şahsında temsil bulur. Ancak, yerlerini terk eden azınlıkların mallarını ucuz yollu temellük peşindeki İzzetî Efendi’nin bu emelleri, devletin önleyici politikaları sonucunda gerçekleşme imkânı bulamaz.

Hayrettin Ziya'nın *Dadaş Kız* (1939) romanı, ayrılıkçı azınlıklar imajını tarihî zaman çizelgesinde daha öncelere götürmüştür. 93 Harbi günlerini konu eden roman arka planda, 19. yy. son çeyreği Osmanlı hayatını Erzurum özelinde verirken şehrin Ermeni nüfusuna yer ayırmıştır. Müslüman kesimden izole bir getto yerleşim alanı içindeki Ermeni toplumu, olası bir ayaklanma için hazırlıklı, savaş hâlindeki Ruslarla işbirliğine gitme derecesinde devlete ihanet eder bir görüntüdedir. Kahramanlardan Kadir'e ait aşağıdaki sözler, Osmanlı idarecilerinin azınlık politikalarındaki yanlışlık yanında, yabancı güçler ve azınlıklar arasındaki ilişkiye göndermede bulunmaktadır:

“Her yiğidin gönlünde aslan yatıyor. Ama gelgelelim padişahımız efendimizin emri böyle imiş. Gavur kullarına yan bakmayacakmışız. Onların bir kılına dokunmak hükûmetin başına koca işler açarmış. Hey can hey! Yoksa hepsini tükürükle boğmak işten değil. ... Babam söylüyordu geçen sene evlerinde gizli gizli toplantılar yapıyorlarmış. Her evde yüzlerce silâh varmış. Moskofla birlikmişler. Kiliseler, mektepler fesat ocaklarıymış. Başları da papaslar... Padişah mıdır, halife midir nedir o, bıraksa bizi de bir görse Türk çocuklarını, Erzurum dadaşlarını.” (Hayrettin Ziya, 1939: 50)

Gerek yukarıdaki sözler gerekse de Kadir'le diyaloga giren arkadaşı Cuma'nın “Bu hep böyle mi gidecek? Günden güne zenginleşiyor, kuvvetleniyorlar. Burası gavur toprağı mı, yoksa bizim mi?” (Hayrettin Ziya, 1939: 50) doğrultusundaki sözleri, Anadolu'daki Müslüman ve gayrimüslim halk katmanları arasındaki hoşnutsuzluğu ve çatışma eğilimini sergiler pasajlar olmuştur.

Yerli azınlıkların, savaş dönemleri yabancı kuvvetlerle işbirliği içindeki faaliyetleri Milli Mücadele sürecini işleyen romanlarda da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* (1928)'sinde olayların geçtiği Sarıova, etnik bakımından kozmopolit bir yerleşimdir. Nüfusun bir bölümünü oluşturan yerli Rumlar, Anadolu işgalinde Yunan askerlerini destekler faaliyetlerdedir.

Benzer bir kurgusal yaklaşım, Refik Halit Karay'ın *Çete* (1939) romanında görülmektedir. Ancak burada olaylara konu coğrafya Ege değil, Çukurova'dır. Yazar, bölgenin çok dinli yapısının meydana koyduğu tarihi zenginliği romanın

bütünlüğünde verme dışında, Ermeni toplumunun savaş sürecinde Güney Cephesindeki olumsuz rolüne yer vermiştir.

Yukarıda bahsi geçen romanlar dışında Aka Gündüz'ün *Onların Romanı* (1933) ve Orhan Rahmi Gökçe'nin *Dağların Çocuğu* romanları, Cumhuriyet öncesi dönemde Anadolu'daki etnik çeşitliğe işaret eden kısa göndermelerde bulunmuşlardır.

2.1.7. Cumhuriyet'le Anadolu'da Başlayan İmar Faaliyetleri

Anadolu'nun yeni rejimle değişen yüzünü anlatan romanları değerlendirmeye, “Siyasî Bölüm” başlığı altında münhasıran yer verilecektir. Ancak bunlar arasında düşünülecek üç roman vardır ki gerçekleşen değişimde, mekânın fiziksel yenileşmesine kurguları içinde ayrı bir dikkat oluşturmuşlardır. Dolayısıyla değişimi imar planlaması bakımından ve mimarî yönden de izlemiş *Ankara*, *Ayaşlı ve Kiracıları*, *Takma Ayak Hasan Çavuş* romanlarına burada ayrı bir başlık açmanın gerekli olacağını düşünüyoruz.

Bunlardan *Ankara* ile *Ayaşlı ve Kiracıları* romanlarında değişimin mekânsal karşılığı, bunu gerçekleştiren siyasî yapının merkezi olan Ankara'dır. Konuya dair diğer roman *Takma Ayak Hasan Çavuş*'ta ise ismi belirtilmeyen bir köy alınmıştır. Her üç roman da onuncu yıl atmosferi içinde, 1934 yılında neşredilmiştir.

Başta Jansen planı⁹⁰ gibi uygulamalardan bilindiği üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarında hızlı bir imarlaşıma geçiren Ankara, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara*'sında, sadece olaylara sahne değil, aynı zamanda vak'anın konusu olmuştur. Milli Mücadele günleri, Cumhuriyet'in kuruluş periyodu ve 1937-1943 arası şeklinde vak'anın geniş bir zamana yayıldığı ve her birine ayrı bölümün açıldığı romanın ikinci ve üçüncü kısımlarında şehir, özellikle değişen görünümüyle öne çıkarılmıştır.

⁹⁰ Ankara'nın yeni bir şehir olarak planlaması için düzenlenen yarışma sonucunda birinci gelen Herman Jansen'in önerdiği plandır. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Sağıroğlu, “**Ankara**” **Bir Modernleşme Öyküsü (1919-1945)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2001, s.52-72.

Bunu tartışan anlatıcı Ankara'yı, olumsuzdan olumluya bir değer değişimini de içeren iki ayrı kent görüntüsünde sunar. İkinci bölüm, gerçek hayattan yansıyan bir şehir tablosunu verirken, üçüncü bölüm ütopyik bir şehir tasarımı mahiyetindedir.

İkinci bölümdeki Ankara, başkent olması sonrası artan nüfusuna paralel mekânsal büyüme içinde gözlemlenir. Yeni yeni yerleşim alanları oluşmakta; eski yerleşimlerdeki yöresel mimarînin çehresi 'apartmanlar', 'resmî binalar'la değişmektedir. Anlatıcı nezdinde bunun 'baş döndürücü', 'yerden fişkırırcasına' olarak sunumu, değişim hızı yanında, kontrolsüzlükten duyulan kaygıdandır:

“Yeni Ankara başdöndürücü bir süratle inkişaf ediyordu. Taşhan'ın önünden Samanpazarı'na, Samanpazarı'ndan Cebeci'ye, Cebeci'den Yenışehir'e, Yenışehir'den Kavaklıdere'ye doğru uzanan sahalar üzerinde, apartmanlar, evler, resmî binalar, sanki yerden fişkırırcasına yükseliyordu. Bunların her biri yapanın bilgisine ve yaptırının zevkine göre birtakım şekiller ve renkler almakla beraber, dikkatli bir göz için hemen hepsine birden hâkim olan exotique mimarî tarzının sırttığı da aşıkardı” (KARAOSMANOĞLU, 1934: 108)

Bu 'egzotik' mimarinin somutlamasına da gidilmiş, konuyu daha ayrıntılı tartışma gereği duyulmuştur. Bu tarz yapılanmaya örnek, Yenışehir-Kavaklıdere arasında inşa edilen kuleli ve saçaklı görüntüleriyle birer derebeyi şatolarına benzer villalar gösterilir. Yine, şehirde yapılan apartmanların, resmî binaların mimarisinin eski Hint Racalarının saraylarından farkı olmadığı; bazılarının ogival pencereleri, yeşil renkli yıldız murabbalı saçaklarıyla Osmanlı devrinin medrese ve imarethane mimarisinin soysuzlaşmış bir devamı olduğu belirtilir. Bunları, ilk yılların acemiliğiyle açıklayan anlatıcı, zamanla “villaların kuleleri yıkılmaya, ogival pencereler mustatil olmaya ve yeşilli yıldızlı saçaklar ortadan kalkmaya başladı[ğın]” (KARAOSMANOĞLU, 1934: 108) ve yerlerini modern mimariye bıraktığına işaret eder. Ancak, Yenışehir gibi semtlerde yer alan evlerin iç mimarisi ve mobilya dizaynındaki zevksizlik, anlatıcı gözünde devam etmiştir.

Eleştirilerden bir diğeri, kahramanlardan Neşet Sabit'in ağzından, şehrin ışıklandırılmasına getirilmiştir. Daha fakir halkın yaşam sürdüğü eski semtlere karşıtlık oluşturunca Yenişehir gibi Batılı yaşamın, lüksün semte hâkim olduğu “yeni Türk muhitlerinde” hem evlerin hem caddelerin ışıklı görüntüsünü değerlendiren Neşet Sabit, özellikle boş caddelerdeki aydınlamanın gereksizliğini ifade eder.

Üçüncü kısımda, yazarın ütopyası olan geleceğin Ankara'sı tasvir edilmiştir. Buna göre Ankara, düzenli yerleşimi, ışıklandırılmış sokaklarıyla mamur bir şehir görüntüsündedir. Örneğin, romanın birinci dereceden kahramanlarından Selma Hanım'la Neşet Sabit'in oturdukları Kaledibi'nin Cebeci'ye bakan yamacındaki geniş taraçalı bir apartmanın bulunduğu mahallede, birbirinin manzarasını kesmeyecek şekilde anfiteatr hâlinde binalar inşa edilmiştir. Şehri çevreleyen boş, ıssız sahaya, yollarla birbirine bağlanmış yeni köyler yapılmış ve şehir kesiminin yaz tatillerinde buraya akın ettikleri belirtilmiştir.

Ankara'da kalabalık sokakların sayısı artmış, ancak Jansen planına göre açılmış ana cadde, henüz bir Avrupa metropolündekiler gibi işleklik ve canlılık kazanamamıştır. Ancak bu ana caddeye giden sokaklar kalabalıklaşmıştır. Halk belli başlı mahallelerde toplanmış, kale içindeki ve eski hanlardaki yerli esnaflar, tüccarlar, zanaat sahipleri bu yeni ve merkezî mahallelere gelip modern binalara yerleşmiştir.

Bunun dışında Neşet Sabit ve Selma Hanım'ın şahsında, Anadolu'nun diğer şehirlerine seyahatlerle, varılan yerlerin bayındırlık yönünden güzelleştiği isimlendirilmeden anlatılmıştır.

Ayaşlı ve Kiracıları romanında Memduh Şevket Esendal, sosyal ilişkileri yanında -çok da somutlar örneklere gitmese bile- mimarisiyle kozmopolit bir mekâna işaret etmiştir. 1930'lu yılların Ankara'sını anlatan yazar, demografinin hızla farklılaşmasının şehri yeniden yapılandırmaya zorladığını göstermiştir. Özellikle başkent olması sonrası artan pahalılaşmayla yükselen ev kiralari insanları, iç içe tek bir çatı altında yaşamaya mecbur bırakmıştır. Buna uygun tarzda, yeni yerleşim

birimleri inşa edilmiş ve bunlar rağbet görmüştür. Vak’a da çok odalı, ortak banyo ve tuvalete sahip dairelerden oluşan bu tarz bir handaki ilişkileri konu etmektedir.

Ankara gibi ütöpik unsurlarla örölmüş bir başka roman *Takma Ayak Hasan Çavuş*’tur. Ziya Çalık, Cumhuriyet Halk Fırkası Neşriyatı olarak yayımlanan romanında, yeni dönemin ideallerine ve anlayışına uygun bir köy tasarlar. İmar edilen köy, eskinin üzerine değil, yeni mekânda sil baştan planlanır. Bu kurgu, devrimci bir kimlik içinde tanımlanan yeni rejimin anlayışıyla uyumludur.

Cephelerde bulunmuş Hasan Çavuş uzun yıllar sonra köyüne döndüğünde, taştan istifade için yarısı toprağın altına yapılmış, fena kokulu, havasız, izbe hâldeki evler; bulaşık birikintileri, pislik, tezek kokuları içindeki yollardan mütevellit bir Anadolu köyü manzarasıyla karşılaşmıştır. Bu görüntüyü değiştirmeyi kendine, yeni bir mücadele olarak görür. Avrupa’da tahsil görmüş genç mühendis Temuçin Kaya ve köylülerle beraber yeni bir köy inşasına girişir. Önceki köye nazaran daha üst kısımlarda, çam ormanları arasında inşa edilen yeni köy daha düzenli evlere ve yollara; evlere, bahçelere daha sağlıklı su dağıtan şebeke sistemine, hayvanları daha fennî şartlarda barındıran ağıllara sahiptir. Açılışına valinin, kumandanın, mebusların, belediye reisinin, zabitlerin, memurların, şirket müdürlerinin, cemiyet üyelerinin, gazetecilerin, maarifçilerin katıldığı köyün bu ilk günkü izlenimi şöyle anlatılır:

“Misafirler her adım atıp ilerledikçe sağlı sollu iki taraflarda gördükleri güzelliğe şaşıyorlardı. Büyük şehirlerde bile zor görölen bu tertemiz Türk köyünün ve köylüsünün irade ve azmini gösteren yeni köyü hayran gözlerle araştırıyorlardı. Temiz evlerin ön taraflarında çiçekli, yemyeşil bahçeler, her evin bahçesinde ve büyük caddede elektrik lambaları, bu dağ köyünde esrarlı bir cennet köşesi duygusunu yaratıyordu. (ÇALIK, 1934: 47)

Yıkılan isimsiz “eski” köyün yerine kurulan bu yeni köyün adı olarak ise Ulu Gazi Köyü ismi verilmiştir.

2.2. Anadolu'daki Ekonomik Yapıya Dair Bakışlar

Romanlarda Anadolu coğrafyası, ekonomik yapısı çerçevesinde tartışılmış ve birtakım yargılara ulaşılmıştır. Konuya bakış açısı oluşturmada iş çeşitliği ve istihdam, kaynakların kullanımı, ekonomik verimlilik gibi çalışma hayatını ilgilendiren hususlar ile zenginlik-fakirlik gibi yaşam kalitesini tanımlamaya yönelik yaklaşımlar söz konusudur. Bundan dolayı meseleyi, çalışma hayatı ile Cumhuriyet öncesi ve sonrası Anadolu'nun refah durumunu irdeleyen başlıklar altında değerlendirmeyi uygun bulduk.

2.2.1. Anadolu'da Çalışma Hayatı

Çalışma hayatına dair göstergelere, hemen her romandaki olay akışında en azından anlatımı zenginleştiren bir motif olarak tesadüf edilir. Öyle ki bir iş alanı hakkında, iyilik veya kötülük, zorluk veya kolaylık gibi değer atıfları dahi çalışma hayatına dair bilgi verebilir. Bazı romanlar ise meseleyi, bir epizod ağırlığında ya da ana tema derecesinde ele alır. Anadolu'daki hayatı, ekonomik ilişkiler etrafında sorgulayan romanlara baktığımızda dikkati çeken ilk özellik yazarların, Cumhuriyet öncesi-sonrası süreçlere göre ekonomik işleyiş ve çalışma hayatına farklı bakışlar getirmeleridir. Konuyu, Cumhuriyet dönemi çerçevesinde işleyen romanlarda yoğunluk, yeni dönemle birlikte ekonomi politikalarının rasyonelleştirilmesi ve değişim vurgusu üzerine olmuştur. Çalışmamızda, bu yönde özel amaca matuf romanlara ayrı bir başlık açılmıştır.

Diğer romanlar ise çalışma şartlarının zorluğundan sanayileşme sürecinin doğal sonucu olarak çalışma hayatının farklılaşmasına, dinamikleşmesine ve dahası iş hayatının ürettiği sorunlara açılan çeşitlilikte konuya anlam kazandırmışlardır. İlgili

romanlarda olay zamanı olarak, dört roman hariç, Cumhuriyet öncesinin seçildiği görülür. Dört roman hariç, zira *Çulluk* (1927)'ta vak'a zamanı açıkça belirtilmemiştir. *Gönül Acısı* (1926), *Sansaros* ve *Afrodite Buhurunda Bir Kadın* (1937)'da ise asıl vak'a zamanı Cumhuriyet yıllarıdır.

Vurun Kahpeye (1926), *Yeşil Gece* (1928), *Dağların Çocuğu* gibi romanlar çalışma hayatındaki sorunlara ekonomik değil; kültürel değerler üzerinden açıklama getirirler. Öyle ki kurgusal ve tematik benzerlikler taşıyan Halide Edip Adıvar'ın *Vurun Kahpeye*, Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* ve Orhan Rahmi Gökçe'nin *Dağların Çocuğu* romanları, konuya bakışta ortak bir açı yakalamışlardır. Romanlar, yaşam kalitesi itibarıyla gelişmiş İstanbul'dan ayrılıp mahrumiyetler coğrafyası Anadolu'ya öğretmenliğe gelen kahramanların çalışma hayatındaki mücadelelerini öne çıkarırlar. Bu mücadele, modernlik üzerinden yürütülen gerici-ilerici dikotomisine bağlanır.

Aydın kimliğinin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması aslında, II. Meşrutiyet sonrasında düşünce hayatında ve pratiğinde belirleyici bir yeri olan 'halka doğru' söyleminin bir devamıdır. Ancak, Cumhuriyet romanlarında bunun anlamının daraltıldığını görürüz. Sistemleştirdiği Türkçülük anlayışının esaslarından saydığı ve seçkin-halk ayrımını sonlandıracak adımlardan biri olarak gördüğü 'halka doğru' anlayışını Ziya Gökalp, mütekabiliyet esasıyla kavramlaştırmıştır. Çünkü köy ve kasaba insanına çağdaşlığı götürecek aydının, orada yaşayanlardan milli kültürü öğreneceği iddiasındadır.⁹¹ Sosyal bütünleşmenin sağlanabilmesini böylelikle mümkün görür. Ancak, çalışmamıza mevzubahis romanların anlam örgüsünde bu tarz bir sosyo-kültürel etkileşim söz konusu değildir. Kahramanlar sadece, Anadolu'nun geriliğiyle tek yönlü mücadelede vazifelendirilmiştir. Onlar, çağın fikirlerini halka götürecek ve çağın beklentisine uygun istikamette zihinsel dönüşümlerini sağlamada onlara rehberlik edeceklerdir. Fakat amaçlarına ulaşma yolunda kendilerini, sıkıntılı bir sosyal çevre içinde bulurlar. Yani çatışma üreten sosyolojik farklılıklar romanların asıl meselesi olur. Nihayetinde diyalektik ilişki süreçleri bir toplumsal bütünleşmeyi hedeflemekten ziyade, olumsuzluğu

⁹¹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 9. bs., İstanbul, Varlık Yay., 1972, s.43-47.

sembolleyen eskinin normlarını yok etmeye odaklanır. Çatışmaların tezahürü sahneler, çoğu kere çalışma hayatı bağlamında kimi açıktan kimi olaylarla perdelenmiş şekilde dile getirilir.

Vurun Kahpeye'de Aliye ismi, hem bir kadının hem de yeni fikirlerin taşıyıcısı bir öğretmenin Anadolu'daki çalışma şartlarının zorluğunu anlatan bir semboldür. Kahraman, çağdaşlık kavramıyla ulvileştirdiği düşüncelerini halka benimsetme mücadelesinde, hâlihazırdaki paradigmlar ve onların savunucularıyla roman boyunca şiddetli çatışmalara girer. Bunlardan biri, kasabada dinî olanın sözcüsü Hacı Fettah Efendi'yedir. O, Aliye'ye eleştirilerini öğretmenlik faaliyetlerinden hareketle dile getirmiştir. Evvelâ çalışma adına, kadının sosyal ortamlarda yüzü açık bir şekilde erkekler arasına karışmasını tenkit eder. Bunun yanında, çocuklar karşısındaki rolünü sorgular ve uygulanan müfredatın, öğretilen bilgilerin yanlışlığına işaret ederek yeni eğitim usullerine eleştiri getirir. Dışarıdan gelen Aliye'nin çalışma şartlarını zorlaştıran bir başka durum, olayların geçtiği kasabanın eşitsizlik ve adaletsizlik üreten toplumsal düzeniyle ve bu yapıyı muhafazada mukavemet gösteren kesimlerle karşı karşıya kalmasıdır. Zira oğlunu okuldan kovduğu eşraftan Kantarcıların Hüseyin Efendi'yle yaşadığı sorun bu türdendir.

Eski ve yeni paradigmların çatışmasından konusunu alan *Yeşil Gece*'de ise 'muallimliğe yeni bir din gibi' inanan Şahin Hoca'nın, görev yaptığı Sarıova kasabası için yenilik içeren düşünceleri, çalışma hayatını zorlaştırmıştır. Bu yüzden roman boyunca, eski düzenin devamından yana kesimlerle bir çatışma hâlidir.

Diğer taraftan, *Vurun Kahpeye* ve *Yeşil Gece* romanları, dönemlerinde çalışma mekânı olarak Anadolu'nun, yüksek tahsil görmüş memurlar tarafından tercih edilmediği gerçeğini göz önüne çıkarmaktadır. Öyle ki tahsilini yeni tamamlamış ve çalışma hayatına adım atacak İstanbullu memur adaylarının ekserisi nezdinde Anadolu, çalışma şartları itibarıyla sıkıntılı ve görevden kaçılacak bir sosyal mekândır. Bu cümleden, *Vurun Kahpeye*'deki Aliye'nin tayin yerini öğrenmeye gittiği Maarif Nezaretindeki sahne, öğretmen adaylarının Anadolu'da görevlendirilme ihtimalinden duyduğu rahatsızlığı bütün açıklığıyla sergiler. Bu kaygı psikolojisinin davranışlara yansması "Maarif koridorlarında iş bekleyen yorgun ve

meyûs yüzlü muallimelerin taşra hizmetinden vebadan ürker gibi kaçan, İstanbul’da yer bulabilmek için her zillate katlanan tavırlarını...” (ADIVAR, 1926: 4) sözleriyle açık edilmektedir. Benzer yaklaşıma, *Yeşil Gece*’de de rastlanılır. Darülmuallim mezunu gençler, Anadolu’ya tayin istemezler. Yine Maarif Nezaretinde, bunu gösterir bir sahne canlandırılır. Bu ortamda, romanın esas kahramanı Şahin, idealist düşüncelerden hareketle kendisine çıkan İstanbul kurasını, Sariova’ya çıkan bir arkadaşıyla becayiş ederek Anadolu’ya gider. Dolayısıyla bütün bunlar, Anadolu’yu kalkındırma gibi idealist tavrın dönem atmosferinde, kitlesel bir hareket olmadığının ifadesidir. Ayrıca, olayların böyle bir algıyı besleyen ortamda cereyanı, Anadolu’da çalışmaya gönüllü kişilikteki her iki roman kahramanının, diğer figürlere nazaran kurgularında farkındalık oluşturmalarına katkı yapar.

II. Meşrutiyet sonrası günlerden Cumhuriyet’in ilk yıllarına uzanan olay örgüsüne sahip *Dağların Çocuğu* romanına bakıldığında, genç bir kadın öğretmenin yaşadıkları üzerinden Anadolu’daki çalışma şartları elverişsizliğinin anlatıldığı görülmektedir. İstanbullu kimliğiyle Anadolu’da değerler çatışmasını yaşayan kahraman Rizan’ın dilinden pozitivist, maddeci anlayışlara uygun yeni bir çalışma düzeninin gerekliliği söylemi oluşturulmuştur:

“Köylüler basit yiyorlar, basit giyiniyorlar. Tereyağını, peyniri, yumurtayı kendileri istihsal ederler, fakat onlardan yemek, çocuğuna nasip olmaz. Çünkü onlar da pazar metaidir. Birkaç Musevi satıcı tarafından ucuz ucuz alınır, şehirlerin pazarlarına aktarılır. İdeal bir köycülük lâzım bu memlekette! Lakırdı değil, palavra ve hayal değil, maddeye dayanan bir çalışma köycülüğü lâzım. ... Toprak kendiliğinden veriyor. Köylüler de mütevekkilane bir şekilde buraya baş vermişler, ağır ağır çalışıyorlar.” (GÖKÇE, 80)

Vak’a zamanının savaş günlerine taşındığı bölümlerde, olayların geçtiği Urla’nın köyündeki günlük yaşamın sergilenmesi sahneleri çalışma hayatını, kadınların faaliyet yürüttükleri bir alan olarak vermektedir. Erkeklerin silâh altına alınması, çalışma ortamında kadının rolünü değiştirmiş; kadınlar, iş gücüne önceleri

yardımcı konumunda destek verirken, savaş günlerinde belirleyici ve yönetici bir rol üstlenmiştir.

Burhan Cahit Morkaya'nın *Adam Sarrafı* (1929) romanı, kahramanını Anadolu ve İstanbul ticaret hayatı karşılaştırmasına götürmüştür. Konyalı tüccar Tosun, bu mukayese sonrası daha hareketli gördüğü İstanbul'a gelmiş ve olaylar ağırlıklı burada geçmiştir.

Kurgusu toplumsal bir çatışmanın çözümlenmesine dayanan *Çıkrıklar Durunca* (1931) romanında Sadri Etem Ertem, Batıda gelişen sanayi üretimi karşısında 19. yy. sonu Anadolu coğrafyasında gücü azalan dokuma zanaatçılığını⁹² ve bunun nasıl bir toplumsal dalgalanmalara, dönüşümlere yol açtığını konu etmiştir. Anlatıcı, fabrikasyon üretim karşısında el üretiminin rekabet edememesini anlatırken bunun neden olduğu ekonomik dönüşümleri göz önüne koymuştur. Ayrıca, ele aldığı olayları neden-sonuç ilişkisiyle açıklamada ekonomik parametrelere bu derece kuvvetli başvurması romanın ayırıcı yönünü oluşturmuştur.

Buna göre İngilizlerin, Anadolu'dan aldıkları damızlıklarla başlayan tiftik keçisi yetiştiriciliği sonrası dokuma sektöründe hızlı gelişimi ve Anadolu kumaş piyasasında tek söz sahibi olmaları, küçük atölyelerde üretimde bulunan dokuma zanaatçılığının varlığına tehdit oluşturmuştur. Zira Batıdaki sanayileşmenin getirdiği seri üretim, ürün çeşitliliğini ve adedini artırmış; ilâveten maliyetleri düşürerek fiyatları ucuzlatmıştır. Bu gerçekler, ekonomisi tamamen dokumacılık faaliyetlerine bağlı vak'anın geçtiği Adaköy ve çevresindeki köyleri işsizlik tehlikesiyle baş başa bırakır. Köylüler sırasıyla atölyelerini, ellerindeki mallarını kaybederler. Onların ekonomik çöküşüne mukabil tüccar sınıfı ise sosyo-ekonomik açıdan daha da güçlenen bir pozisyonda verilir. Kârın fazlalılığını görerek fabrika mallarını pazarlama girişimi onlara, yeni kazanç yolları sağlamıştır. Vak'ada, toplumsal ayrımları keskinleştirerek sürdürülen bu gidişat köylüleri, tüccar sınıfı ve onların etki alanındaki bürokrasi kesimleriyle hissî ve fikrî karşıtlıktan yavaş yavaş fizikî

⁹² Zanaatçılıkta çöküşün yaşandığı, sanayileşmenin büyük kentlerle sınırlı kaldığı, Osmanlı ekonomisinde yabancı işletmelerin ağırlığının görüldüğü süreç için bkz. Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II**, s.169.

çatışmaya götürür. Anlatıcı, esasî ekonomik temelli olan ancak Sünnilik-Alevilik şeklindeki dinî farklılıkların da argüman olarak kullanıldığı çatışmaları, sınırlı bir bölge içinde yaşatsa da bu gelişmelerin Anadolu'nun geneline şamil olduğunu açık ifadelerle aktarma gereği duymuştur. Köylerdeki işsizlik neticesi şehre göçe zorlanan mesleksiz köylülerin ekonomik hayata uyum sağlayamamaları ve bu kuvveti bulamayıp köylerinde kalanların zamanla içine düştükleri perişan hâli anlatmada şu cümleleri sarf eder:

“Adaköy etrafında bir mücadele devam ederken memleketin öbür köşelerinde de aynı cidal kanlı bir surette devam ediyor, çırıkları başında çalışan köylüler, akın, akın sahil şehirlerine ve büyük merkezlere toplanıyorlardı. ‘Proleterleşme’ kolera ve veba gibi salgın halini aldı. Tırabzonda ve Kastamonî’de köyden kaçanlar mallarını satanlar, tezgâhları ateşe attılar ve fabrika eşyalarını satan, küçük küçük dükkânlar açtılar. Kastamonide on altı adama bir dükkân isabet ediyordu. Bu ne müthiş bir hercümerçti. Köyler az zamanda bacaları üzerinde leylek yuvası taşıyan bir harabe halini aldılar bu köyler hâlâ ıssızdır, bu köylerden çıkanlar hâlâ yerlerine dönemediler birçokları sefil oldu. Anadolu’da, köylerden şehre giden bu akın, menbaından gür bir halde çıkan, fakat çöl ortasında kaybolan nehirler gibi eridi, gözlerden silindi, kalanlar avare ve serseri oldular. Köylerden şehre gidenlerin hâli ve kendilerinde köylerinden şehre gidecek kadar kuvvet bulamayanlar (Babil) esaretine gönderilen İsrail’in kavminden daha içli, daha hazin akıbetli oldular.” (ERTEM, 1931: 123-124)

Anadolu’nun ekonomisi ve çalışma hayatını açıktan sorgular bölümlerin çok olmadığı, ancak kurguyu belirlemede ağırlıklı rolünü gördüğümüz romanlar da vardır. Bunlardan, zamanı ve Anadolu’daki mekânı belirsiz olan *Çulluk* (1927)’ta Mahmut Yesâri, Anadolu-İstanbul karşıtlığını çalışma hayatı üzerinden verir. Vak’anın İstanbul’da geçtiği kısımlarda fabrika çevrelerine odaklanan yoğun ve denetimli bir iş ortamı canlandırılmıştır. Olayların, Anadolu köyüne taşındığı bölümlerde ise tarıma dayalı tekdüze ve verimsiz çalışma hayatının kaçakçılığı bir iş kolu hâline getirdiği sahneler sergilenmiştir.

Aka Gündüz’ün *Onların Romanı* (1933) kitabında, İç Anadolu’daki Çankırı ve Çerkeş gibi görece birbirine yakın yerleşimler, savaşlar ve kötü tabiat şartları neticesi

kıtlık ve kuraklıkla yüz yüze bırakılmış; geçim derdinden halkı doğup büyüdüğü yerleri terke zorlanmış sosyal mekânlar olarak verilmiştir.

Ali Osman Kırksekizoğlu'nun *Beyza* (1938)'sında, olayların ilk bölümüne zemin teşkil eden İnebolu ticarî hareketliliği olan bir yer olarak öne çıkmıştır.

Kenan Hulusi'nin *Son Öpüş* (1939) romanı ise devlet otoritesi yokluğunun, savaşın ve tabiat şartlarındaki olumsuzluğun doğudaki Akviran köyünde yarattığı toplumsal bozuklukları anlatmada ekonomik tezahürlere başvurmuştur. Tarımdaki kayıplar sonrası geçim adına evlerini terk eden köylülerle, fakirliğin vardığı boyutu betimleyen sahneler bu bağlamdadır.

Konuyu Cumhuriyet döneminde tartışan üç romana bakıldığında ise Aka Gündüz'ün *Sansaros*'ta, açıktan ifadelerle olmamakla birlikte olayların arka planında, ekonomik hayata dair değerlendirmelerin izleri görülmüştür. Anadolu'da iyi olmayan bir ekonomik yapıdan bahsedilmiştir. Olaylara asıl merkez olan Ankara'da, yeni rejimin ekonomi politikasının dayandığı eşitlik unsuruna ters bir ortam vardır. Şehir, farklı sosyo-ekonomik düzeye göre oluşturulmuş bir yerleşme planındadır. Bir yanda gecekonduya öte yanda mamur bölgelere sınırlarını açar. Yaşam alanlarının kalitesini sadece ekonomik hâl belirler. Roman, konusunu da şehrin sefalet ve yoklukla mücehhez bir kenar semtinde yaşayan kahramanın hikâyesinden almıştır. Fabrika işçisi, gündelikçi, işsiz kesimlerin oturdukları bu yerler kaçak gecekonduların bölgeleridir. Sansaros bu kanunsuz yapılaşan çevrenin, kişiliği suça yatkın bir isimdir. Roman, bu mizacın şekillendirdiği olaylar dizisinden müteşekkildir. Onun maceraları içinde sosyo-ekonomik dengesizliğin, adaletsizliğin göstergeleri olan çeşitli kesitler vardır. Polislerin ekonomik darlıktaki yaşamları, halk arasında sınıfsal farklılığa işaret eden günlük hayat sahneleri bu türdendir. Yine, 1924'te kurulan Ankara Şehremanetinin küfecilik yapacakları dahi belirleyen düzenlemelerinin varoşlardaki işsizliğin gerekçelerinden gösterilmesi, dönemdeki kimi uygulamaların, ekonomik ve sosyal sonuçları itibarıyla tartışılır yönlerinin olduğuna işaret eder.

Reşat Enis, emekçi-işveren çelişkisini ve bunun neden olduğu felâketleri anlattığı romanı *Afrodite Buhurunda Bir Kadın* (1937)'da çalışma hayatının olumsuzluklarından hem İstanbul'daki dokuma fabrikası hem de Zonguldak'taki maden işletmesi üzerinden bahseder. Roman, çalıştığı fabrikada bir kaza sonrası görme yeteneğini kaybeden eşi Osman'ın yerine çalışma hayatının içine giren, ancak bir kadın olarak bunun zorluklarını yaşayan Yıldız'ın macerası şeklinde geliştirilmiştir. Yıldız, önceleri eşinin çalıştığı fabrikada başladığı işte, yaşadığı zor şartlardan istifade eden kötü ahlâklı patron yüzünden olayların akışında hayat kadınlığına sürüklenmiştir. Eşi Osman ve oğlu Engin'i İstanbul'da bırakır; önce Ankara sonra da Zonguldak'ta bulunur. Son bölümde Osman ve Engin'in de Zonguldak'a gelmeleriyle kahramanlar, birbirinden habersiz aynı mekân içinde yine bir araya getirilmiştir.

Anadolu'daki çalışma hayatının kurguyla ilişkisi önce, İstanbul'da dokuma fabrikasında çalışan Osman'ın geçmişte, Zonguldak'ta maden işçisi olarak çalıştığı bilgisini vermede kurulur. Ancak asıl olarak, son bölümünde vak'anın Zonguldak'a taşınmasıyla sağlanır. Evvelâ Osman'ın, sonrasında oğlu Engin (Kaya)'ın çalıştığı Zonguldak'taki madencilik sektörüne bakıldığında, her iki dönem itibarıyla, işçi sağlığı ve güvenliği noktasında sorunlu bir alanla karşılaşılır. Kurulu düzende işçilerin hakları, tamamıyla patronların menfaatiyle sınırlıdır. Örnekler, işçi emeğinin sömürüsü, kötü koşullarda çalışan işçilerin sağlıklarını, canlarını kaybetmesi çerçevesindedir. İşçiler, işsiz kalma korkusundan hak arayamaz yapıdadır. Örgütlü mücadelenin ifadesi amale birliklerinin de işçi yararına faaliyetlerden uzak oluşları, çalışma hayatında tamamıyla sermaye lehine bir düzen yaratmıştır. Bütün bunlar, kapitalist çalışma düzenin eleştirisine odaklanmaya hamledilecek kurgusal girişimlerdir.

Selami İzzet Sedes'in *Gönül Acısı* (1926) ise kurgusunda ekonomik boyutlu bir sorgulamaya gitmez. Ancak, kahramanının İstanbul'dan Adana'ya yaptığı seyahatte gözlemlediği kadın-erkek işçilerin bir arada çalıştığı fabrika sahnesine farkındalık yaratması, çalışmamamız kapsamındaki romanlarda ilkliliği bakımından dikkat çekicidir.

2.2.2. Anadolu'nun Ekonomik Açıdan Geri Kalmışlığı

Cumhuriyet öncesi metinler açısından Anadolu çevrelerinin fakirlik, yoksulluk gibi kavramlarla bir arada anılması genelgeçer bir kabuldür. Cumhuriyet sonrası romanlarına bakıldığında ise bununla mücadele fikri ya da eylemi öne çıkmakla beraber Anadolu'ya dair bu manzara belli ölçüde sürdürülmüştür. Romanlarda, ağırlıklı tema her ne olursa olsun -en hafifinden bir fon olarak- fakir Anadolu imgesi kurguya yerleştirilmiştir. Ancak –nispeten *Çıplaklar*, *Toprak Mahkûmları* haricinde- fakirliğe neden olan faktörlerin sorgulanmasına yönelik bir açılım gösterilmez; konuya bakış tespit boyutuyla sınırlandırılır. Yazarlar, romanların çoğunda, mekân sınırını geniş tutarak İstanbul-Anadolu karşılaştırmasıyla konuya derinlik katmaya çalışmışlar; yoksul Anadolu manzarasını, daha gelişmiş İstanbul'dan gelen kahramanlara çizdirmişlerdir.

Romanlar arasında konuyu, ağırlıklı bir mesele olarak öne çıkaranlar vardır. Aka Gündüz'ün bazı romanları bu kategoride sayılabilir. Yazar, Cumhuriyet öncesi-sonrası ayrımına pek gitmeden romanlarında, yoksul Anadolu manzarasını vermiştir. Örneğin 1933'te yayımlanan *Onların Romanı* kitabında Anadolu'daki fakirlik, bölgenin sosyal yapısı ve manzarası şeklinde sebepleri sorgulanmadan verilmiştir. Bu durum, çevreye yabancı İstanbullu bir bilinçte düşünceye getirilmiştir. Kastamonu Defterdarı eşinin yanına giden İstanbullu Gülöz'ün Anadolu'yu tanıdığı bu ilk seyahatindeki gözlemleri bölgenin yoksulluğuna dairdir. Çerkeş Beli izlenimlerinin aktarıldığı bölümde geçen “Atlar pek zayıf, zebundurlar. Arpanın tek avucunu insanlar bulamıyorlardı ki hayvanlara pay kalsın.” (GÜNDÜZ, 1933: 40) sözlerinin işaret ettiği gibi halk, en temel gereksinimlerini karşılayamayacak derecede ekonomik yetersizliktedir.

Aşkın Temizi (1937) romanında ise yazar, Anadolu'dan okumak için İstanbul'a gelmiş ve tatil nedeniyle tekrar köyüne dönen tıbbiyeli Erden'e bu yönde

gözlemlerde bulundurur. Erden'in, okuldan arkadaşı Fahri Can'a yazdığı mektupta geçen ifadeler, yoksul Anadolu manzarısını oluşturan yakıştırmalar içermektedir:

“Anadolu'nun yiyeceği yok, yiyeceği. Harpten bahsetmiyorum, Anadolu ta ezelden beri aç ve gıdasızdır. Pazara çıkardığı tereyağından evinde ancak boş bir yayık kalır, beyaz ve nefis peynirinin hiçbir gıda kuvveti olmayan suyuna ekmek banar. Ve buğdayı satınca çavdar bulaması yer. Çünkü bir şey bilmez, bilse de yiyecek bir şey elinde kalmaz. Bir parça et, bir kaşık tereyağı, hatta ve hatta bir çamçak yoğurt yer veremi kökünden keser. ... Sen Anadolu evlerini gördün mü, Anadolu evlerini? Anadolu köyü diye işitilir. ... Dört kerpiç duvar, üzerine dört direk, biraz ot ve iki arşın toprak. Pencereye lüzum yoktur. Bir kapıcık kafi! Böyle bir in bir konaktır. Halbuki kerpici yapamayanlar da var. Yamacı ufki bir mağaracık gibi oymuşlar, toprağını çıkarmışlar, önüne taştan bir set çekmişler...” (GÜNDÜZ, 1937: 235)

Anlatıcının yine, İstanbul'u tanımış kahramanına bu gözlemleri yaptırmayı, merkez kimliğindeki İstanbul'un bu gerçeklerden habersiz olduğuna vurgu yapma adınadır.

Yazarın düşünce dünyasında Anadolu'nun sefalet görüntüsü, siyasî konjonktürle hemen değişebilecek bir olgu değildir. Bundandır ki yukarıda atıfta bulunulan her iki romanda, II. Meşrutiyet sonrası günler dillendirilirken, benzer görüntülere yazarın, Cumhuriyet dönemini asıl vak'a zamanı seçtiği *Sansaros* ve *Yayla Kızı* (1940) romanlarında da rastlanır. *Sansaros* romanı, Ankara'nın fabrika işçisi, gündelikçi, işsiz tabakalarının yaşadığı kenar semtlerinin yoksulluk arz eden tasviriyle başlamıştır. Ancak, şehremanetinin küfecilik gibi gündelik işlere getirdiği düzenlemelerin, işsizliği artırdığına işaret edilmesi haricinde geçmişten gelen bu yoksulluk hâlinin devamında, yeni dönemin sorumluluğu çok açık ele alınmaz. Yazarın, Cumhuriyet'in ilk yılları Anadolu yaşantısını betimlediği *Yayla Kızı* romanında ise yoksulluk, Anadolu kimliğini tanımlayan bir unsurdur.

Konuya temas eden bir başka yazar Refik Ahmet Sevengil'in *Çıplaklar* (1936) romanı, “Anadolu'yu milyonların insan gibi yaşayabileceği bir yer haline getirmek lâzımdır.”

(SEVENGİL, 1936: 84) sözünü ilke edinen idealist bir zihniyetin hikâyesidir. Vak’a, düz bir zaman çizgisinde ilerlemez. Olayların geçtiği ağırlıklı süreç Cumhuriyet devri olmak yanında yer yer geçmişe taşınır.

Yeni siyasî yapılanma sonrası Anadolu’nun sosyal hayatından kesitler verilmiştir. Pek çok alanda görülen değişim hızlıdır ve bu ekonomik hayat için de söz konusudur. Anadolu coğrafyasında beliren bu hareketliliğe “Cumhuriyet Döneminde Değişen Ekonomik Yapı” başlığı altında ayrıca değinilecektir. Burada belirtilecek husus, uzun seneler ihmal ve ekonomik gerilik içinde bırakıldığı iddiasındaki Anadolu’nun, bu izlerinin Cumhuriyet’le hemen silinmediğine anlatıcı tarafından farkındalık oluşturulmasıdır.

Romanın karşıtlıklar zemininde geliştirilmesi konuyu da Anadolu-İstanbul ikiliği üzerinden anlatmaya imkân sağlamıştır. Böyle bir mukayesede Anadolu, ekonomik yönüyle daha geri bir bölge olarak tanımlanır. Örneğin kahramanlardan Çetiner’in, İzmir seyahati sonrası İstanbul’a gelişi sahnesinde sarf edilen “İptidai, yoksul, güçlüklerle dolu bir muhitten çıkıp güzellik ve rahatlık dolu İstanbul’a gelen...” (SEVENGİL, 1936: 80) sözleri bu kanaati oluşturmaya matuftur. Yine, Çetiner’in doktorluk vazifesiyle geldiği Kayseri’deki ilk intibalarını aktaran bölüm, konu bağlamında sözlerin ifadesine imkân tanır. Halk, İstanbul ve onun temsili her şeye bir karşıtlık içindedir. Bu siyasî karşıtlık tavrını oluşturan sebepler şehrin, Osmanlı dönemi idarecilerinin elinde ‘sömürüldüğü’; İstanbul’a nispetle kendilerinin asırlarca ihmal edildiği inancı taşıması gibi ekonomik faktörlere bağlanır. Aşağıdaki alıntıda açıkça ifade bulduğu gibi tespitler ayrıca, Cumhuriyet politikalarının nasıl bir toplumsal dokuda uygulanacağını anlamaya yardımcı olur:

“İmparatorluk idaresi yüz yıllarca Anadolu’yu sömürmüştü; İstanbul, yurdun bütün verim kaynaklarına ağızını dayamış, doya doya emen bir efsane canavarı gibi idi. Anadolu, hadiseyi tahlil etmeden, müsbet bir şekilde bu neticeye varmadan, şuuru altından işi sezinlemiş, İstanbullu’ya karşı düşmanlığa başlamıştı. İşte Cumhuriyet köylüyü, küçük şehirliyi bu sırada, böyle bir haleti ruhiye içinde bulmuştu.” (SEVENGİL, 1936: 87)

Şükrü Pamırtan, *Toprak Mahkûmları* (1938) romanına bir ön sözle başlar ve burada kitabın içeriğine dair “Toprak Mahkûmları, 1880-1923 yılına kadar Anadolu’da inleyen Türk köylüsünün yaşadığı acıklı bir hayatın iç yüzünü anlatıyor.” (PAMİRTAN, 1938: 2) bilgisini verir. Bu cümleden roman, ekonomik sefalet içindeki Anadolu imgesini kendine hareket noktası yaparak yoksulluğa mahkûm bu ‘acıklı’ hayatların nedenlerinin sorgulamasına gitmiştir. Halkla, savaşa asker ve hazineye vergi şeklinde sadece ödevleri bakımından ilişki geliştiren yönetimler, onların yanlış politikalarından ve ilgisizliklerinden güç bulan gayrimüslim kesimlerin ekonomik hegemonyası, feodaliteyi (derebeylik) gösteren örgütleniş biçimleri ve kurallık gibi doğal nedenler bu sorunların esas amilleridir. Kula dağları eteğindeki Tepeköy’ü olaylara mekân seçen anlatıcı, II. Meşrutiyet sonrası bu yönetimin, dolayısıyla sömürüye dayanan bu ekonomik sistemin geniş halk kesimlerince sorgulanmaya başladığını vermeye çalışmıştır.

Selami İzzet Sedes’in *Fadime* (1933) romanının olay örgüsünde konu, tartıştırılmasa da kurgunun şekillenmesinde ve gelişmesinde önemli bir yer tutar. Anadolu’daki fakirlik, aile kurumundaki tahribatı ve sarsıntılarıyla anlatılmıştır. Olaylar Konya civarında bir köyde yaşayan Fadime ve Hasan adlı karı koca üzerinden işlenir. Geçim sıkıntıları, üç çocuklu bu aileyi arayışlara yöneltmiş, nihayetinde Fadime’nin sütünelik yapmaya, tek başına İstanbul’a gitmesi bir çözüm olarak bulunmuştur. “Kasabanın birçok kızları, kadınları İstanbul’a, Ankara’ya, İzmir’e sütüneliğe, hizmetçiliğe gitmişlerdi.” (EDES, 1933: 11-12) cümlesinin de açık ettiği gibi mesele, dönemi içinde sosyal bir olgu boyutundadır.

2.2.3. Cumhuriyet Sonrası Değişen Ekonomik Yapı

Atatürk dönemi ekonomi politikalarına bakıldığında iki ayrı eksen de seyir izlendiği görülür. 1923’te yeni devletin ekonomik sorunlarının tartışılması ve bir

model arayışı ihtiyacıyla gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nin serbest piyasayı destekleyici kararları liberal sisteme kapı aralamıştır. Ancak bu süreç, özellikle 1929'da dünyada yaşanan büyük ekonomik buhranla inkıta uğrar. Kuruluş aşamasındaki Cumhuriyet, ekonomik gücü ve bağımsızlığı sağlamak için politikalarında köklü değişimlere gider. İktisat politikaları açısından 'korumacılık' ve 'devletçilik'le tanımlanan, sonuçları bakımından ilk sanayileşme dönemi olarak nitelendirilen yeni bir süreç başlar.⁹³ Bir başka ifadeyle bu tarihten itibaren, devlet güdümünde bir ekonomi doktrini hem teorik hem pratik düzlemde politik alanın belirleyicisi olur.

Ekonomik meselelerin romanlardaki izdüşümüne bakıldığında, 1930'larda neşredilen romanların özellikle, devlet politikaları doğrultusunda çevrenin ekonomik dönüşümüne yoğunlaştığı görülür. Bu eğilimi ortaya koyan kurgusal gerçek, zaman dilimi itibariyle sosyal gerçeklikle de örtüşmektedir. Zira dönemdeki ekonomik gelişmeler, toplumsal gündemi meşgul eder bir önemdedir.⁹⁴ Dönemin gazetelerine göz atıldığında yeni açılan yerli müesseseleri tanıtıcı, iktisadî durumu anlatıcı haberlerin ağırlıkla yer bulduğu; tasarruf bilincini geliştirici ve yerli malı teşvik edici politikaların toplumsallaşmasına destek yönünde bir söylem geliştirildiği ilk elden görülebilir. Beraberinde *Kooperatifçilik*, *Kadro* gibi dergiler, ekonomi ve çalışma hayatına dair devletçi çizgideki düşünceleri, uygulamaları sistemleştirmeye yönelik planlı bir yayın politikası takip ederler. Süreli yayınlarda söylem alanı bulan bu anlayışlar, kurumsal pratiğe de taşınır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti gibi teşekküller memleketin ekonomik yapısı hususunda gerçekleştirdiği etkinliklerle,

⁹³ Bu alanda görüş ortaya koyan Korkut Boratav, 1908-1922 ile 1923-1929 arası dönemlerde ekonominin ana yönelişi olarak bir sürekliliğin olduğuna; 1930-39 arası dönemin ise öncesiyle belirgin bir kopuşu temsil ettiğine dikkat çeker. Bu tarihler arası ekonomik yapıya dair ana hatlarıyla şu bilgiyi verir: 1908-1929 arası ekonomi politikaları, modern bir kapitalist ekonomi oluşturma yolunda devletin desteğiyle yeni bir burjuvazinin ortaya çıkarılması, onların işbirliği ilişkileri içine gireceği yabancı ortaklarla sanayileşmeyi gerçekleştirmeyi öngörür. Ancak, dünya kapitalizminin merkezlerinde patlak veren 1929'daki büyük buhranın temel belirleyiciliğiyle ekonomi politikalarında köklü bir değişim baş gösterir. Bunun neticesi 1930-1939 arası devletin aslı yatırımcı ve üretici olarak kendini gösterdiği, memlekette sanayileşme adına ilk ciddi adımların atıldığı yıllar olarak nitelenir. Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 6 bs., İstanbul, Gerçek Yay., 1998, s. 45-54.

⁹⁴ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Kadrocuları ve Kadroyu Anlamak**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.126. Ayrıca Bernard Lewis tarafından, 1930'lu yılların öncelikle ekonomik meseleler daha sonra da Mihver saldırganlığının tehdidiyle geçtiği tespitinde bulunulmuştur. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, Arkadaş Yay., 2008, s. 386.

resmî politikaların halk nezdinde yaygınlaşmasında, benimsenmesinde rol alırlar. Düzenlenen kongrelerle Türk ekonomisine sağlıklı yön verecek mükteşebat oluşturulur.⁹⁵ Ayrıca bu süreç, ilk beş yıllık kalkınma planının devlet tarafından uygulandığı bir zaman dilimi olur.

Romanların, dönem paradigmasına aykırı düşmeyen epistemolojik temelleri ekonominin bu güncelliğini ve hareketliliğini kuşatır. Konuyu göz ardı etmemeleri, beslendikleri sosyal gerçekliğin yanında, ideolojiye güdümlü edebiyat anlayışlarının bir sonucudur. Bundandır ki rejimin, prensiplerini doktrine dönüştürdüğü III. CHP Kurultayı, ardından ulaştığı özgüveni ve varlığını sağlaştırmasının ifadesi onuncu yıl faaliyetleri sonrası yazılan romanlarda, bilinç düzeyleri ortak olgular etrafında şekillenmiş anlatıcı tipolojisi karşımıza çıkar. Bu, uygulamaların haklılığını ve rejimin başarısını aktarmayı hedefleyen bir tipolojidir. Atatürk'te ifadesini bulan “hakimiyet-i milliye, hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir.”⁹⁶ düstûrunu rehber edinmiş anlatıcılar Anadolu'ya, operasyonel bir bölge nazarıyla yaklaşrlar. Bir bakıma devletin, Anadolu'daki ekonomik kalkınmayı hedefleyen yatırımlarını duyurmada aracılık görevini yüklenirler. Örneğin Zonguldak'ın *Çıplaklar ve Bağlar Arasında* gibi iki romana konu olması madencilik faaliyetleri gereğidir. Bununla beraber roman sayfalarındaki üretimi çeşitlendiren ve artıran sanayi tesisleri, makineleşen ziraat; demiryolu ağının genişlemesinin de katkısıyla bollaşan ürünün pazarlandığı ticarî merkezlerin oluşumu Anadolu'nun yeni ekonomik yüzünü yansıtır. Kooperatifçilik, yerli malı kullanımını özendirme konuları ise ekonomide otarşik bir modeli kabulün tezahürüdür. Romancılar, “yabancılar denetimindeki ekonomi” ön kabulünden hareket ederek Cumhuriyet'le ekonominin millileşmesine vurguyu hedeflemişlerdir diyebiliriz. Yalnızca *Yayla Kızı* romanında, değişen şartlardan ekonomik fayda elde eden gayrimüslim bir kahramana olaylarda ağırlıklı yer verilmiştir.

Konunun tek tek romanlara nasıl yansıdığına bakacak olursak şunları söyleyebiliriz. Cumhuriyet'in on yıllık bilançosu mahiyetindeki çalışmalardan Etem

⁹⁵ Tekeli-İlkin, *age.*, s.127.

⁹⁶ Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'nin açılışındaki sözleri için bkz. A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1989

İzzet Benice'nin *On Yılın Romanı* (1933) kitabı Anadolu'yu, gelişen ekonomisiyle görür. Romanın esas kahramanlarından Erhan'ın, yeni rejimin icraatlarını yerinde inceleme adına Türkiye'ye gelen Amerikalı bir profesörle Yalova, Samsun, Ankara gibi şehirlere yaptığı seyahatler ekonomideki canlılığı ifadeye fırsat olmuştur. Bu seyahatlerde, memleket sathında yayılan demiryolları projesinin bir sonucu yönünde, ülke kaynaklarının hızlı ve ucuz dolaşımını gerçekleştirmede ulaşım yatırımlarına verilen öneme tanık olunmuştur. Samsun, yatırımlar sonrası ihraç limanı özelliğiyle bir ticaret merkezi konumu kazanmıştır. Bütün bunlar, milli ekonominin başarısına hamledilir.

Ankara (1934) romanında Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise hâlihazırdan hareketle geleceğin Türkiye'sine dönük ütöpik değerlendirmelere gitmiştir. Canladırıldığı gelecek projeksiyonuna göre Anadolu, ekonomik yapılanması icabı sanayileşmiş; geniş bir hayvancılık, ziraat ve zanaat merkezi konumuna erişmiştir. Örneğin Orta Anadolu'da büyük çiftliklerin tesisi, şayak ve kumaş fabrikalarının hammadde tedarikini kolaylaştırmış ve Türkiye'de hakiki manada bir yerli kumaş sanayinin teşekkülüne fırsat vermiştir. Batı Anadolu ise ziraat alanında gelişen bir yatırım bölgesi görüntüsündedir. Köylerinin, bağlarının, bahçelerinin ileri Avrupa ülkesinden farkı kalmadığı, yüksek bir ziraatla yöre mahsullerinin elde kalma tehlikesi olmadan, sadece dışarıdan gelecek tüccara değil, iç pazara dağıtılarak tüketildiği tasavvur edilir.

İdeoloji taşıma misyonundaki romanlardan Ziya Çalık'ın *Takma Ayak Hasan Çavuş* (1934)'u, ekonomide millileşme ve devletçi ekonomi siyasetinin rasyonelleştirildiği bir eser mahiyetindedir. Roman, dönem ruhunu da yansıtan bir vak'a tertibiyle 'eski'nin yerine ikame edilen 'yeni' bir köy imarını vak'a boyunca sergilemiştir. Modernin inşa sürecinde yeninin tahayyülü peşindeki anlatıcı, köyü sadece fizikî cihetiyle değil; sosyal düzeniyle de yeni baştan yaratır. Bu değişen yapılanmada, dönemin milliyetçi politikalarının sonucuna uyumlu ekonomik düzeni oluşturan kooperatifçilik, üretimde makineleşme ve 'yerli malı' gibi uygulamalar esas hareket noktalarıdır. Yazar, zihniyet dünyasında karşılık bulan bu girişimlerin geçerliliğini ve teşvikini önceler bir kurgu izler.

Bütün bu ekonomik temelli adımların vak'a içine taşınması, esas kahraman Hasan Çavuş'un etrafında gelişen olaylarla gerçekleşir. Hasan Çavuş, eskinin toplumsal ortamında yetişmiş bir şahsiyettir. Memleketin savaştan savaşa sürüklendiği senelerde cephelerde görev aldıktan sonra döndüğü Anadolu'daki ismi belirtilmeyen köyünde yine bir mücadele içine girer. Bu seferki savaşı, köylünün maruz bırakıldığı olumsuz hayat şartlarıyladır. Bunun sebebi ise eskiden tevarüs ekonomik düzendir. Kuracağı yeni köyde, bu yapılanma tamamıyla değişecek, köylünün menfaatine işleyen bir iktisadî düzen kurulacaktır.

Kendisine bu mücadelede yardımcı olacak bir isim daha vardır. Bu kişi, yolu tesadüfen köye düşen bir valinin tavassutuyla tanıştığı genç mühendis Temuçin Kaya'dır. Temuçin Kaya, yeni rejimle kimlik bulmuş bir şahsiyettir. Sahip olduğu duygu, düşünüş ve davranışlarının bütünlediği zihniyet dünyasıyla dönem romanlarında karşılaşılan bir kişiliktir. İyi derecede tahsil almış, yeni rejimin politikalarına bağlı ve bunları memleketin gelişimi için tatbik eden idealist gençlerdendir. Roman boyunca önder kimliğiyle köylüye, sadece mühendisliği ilgilendiren konularda değil, yaşamın ihtiyaç oluşturduğu muhtelif alanlarda rehberlik eder. Devletin kooperatifçilik, yerli malı gibi ekonomi politikaları onun vasıtasıyla tabana yayılır. Vak'anın bu yönde gelişimi bahse konu faaliyetlerin, romantik ve idealist düşünceli bir kahramanın uhdesinde gelişen bireysel bir mücadele olmadığını; aksine devletin gözetiminde bir hareket olduğunu vermeye matuftur.

Köyün, ekonomik açıdan nasıl yapılandığına baktığımızda öne çıkan organizasyon olarak kooperatif örgütlenmelerini görürüz. Toplumsal işbirliğini getiren bu faaliyetin sağlayacağı sosyal kazançlar sıralanır. Köy kooperatifleri himayesindeki köy sandıklarında biriktirilen sermaye, köylünün acil günlük ihtiyaçlarını karşılar. Bu şekilde fakirliğin, işsizliğin önü alınır; köylünün, tefeci eline düşüşü engellenir. Üretimde makineleşmeye geçişe destek olunur. Roman, Cumhuriyet'in kuruluş felsefesinin dayanaklarından solidarist zihniyeti besler ve destekler bir kurgusal yapıdadır. Bunu somutlar örneklerden biri, köylünün dayanışmasını gösterir köy sandıklarının kurulduğu sahnedir:

“Artık köy sandığı yapılmış oldu. Bu köy sermayesiyle köylünün ferdi ve cem’i birçok şeylerinin tedariki kabil olacaktı. Traktör, otomobil, birçok ziraat makineleri alabilecekleri gibi kumaş, eşya satın almak için de hayli paraları olacaktı. Köylü mübadeleden ve bu itibarla zarardan kurtulacak malını satacak ve tam istifadesini temin edecekti.” (ÇALIK, 1934: 27)

Cumhuriyet’in ekonomi politikaları doğrultusunda vurgulanan bir başka nokta, üretimin artması ve çeşitlenmesi için zorunlu görülen makineleşmeye geçiştir. Köylü, geçimlerini sadece toprağa bağlamayıp makineleşen çalışma hayatından da payını almalıdır. Hasan Çavuş bu bağlamda, Ulu Gazi Köyü adını alacak yeni köyü, bütün memlekete bir model olarak sunar. Köyün günlük hayatında makine ve teknolojinin kullanım alanı genişlemiştir. Bunların sağladığı imkânlar sayesinde, geçmişte sadece azınlıkların hizmetindeki Anadolu kaynakları artık Türkler tarafından kullanılır olmuştur. Türk insanı, tabiat karşısında denetim gücünü artırmış; memleketin kalkınmasını sağlayacak bir iradeyi göstermiştir. Bu durum şöyle dile getirilmektedir:

“Toprak bir şey vermezse, işleyen fabrika ekmek veriyor. Demek ki biz Tanrı’nın varlığına inanmakla beraber kendi kafamıza ve kendi elimize de inanıyoruz. Toprak vermezse makine veriyor. Yüzlerce yıllar geçmiş, topraklarımızın içinde defineler, hazineler varmış, bilmemişiz. Usta Yorgi, Minas Kalfa, Mişon bezirgan bu köyden altınlar kazanmış, zengin olmuşlar. Biz bunların hepsinden habersiz oturmuşuz, uyumuşuz ve kalmışız. Efendiler, size bir Türk köyü gösteriyoruz. Evleri yepyeni, sokakları temiz ve geniş... Makinesi var, traktörü var, elektrik, telefon... Her şeyi var, bir Türk köyü gösteriyoruz.” (ÇALIK, 1934: 53)

Makineleşmenin toplumsal hayata sağladığı yararlar bununla sınırlı değildir. Ağır şartlar altında çalışmanın yol açtığı sağlık sorunlarının önüne geçer. Boş vakit oluşturarak köylülerin kendine zaman ayırıp okuma faaliyetleriyle kültürel gelişimine imkân tanır. Tarlalarda iş gücü azalan kadınların köye getirilen dikiş ve

çorap makineleriyle yeni bir üretim sürecine girmeleri, kendi kendine yetebilen ekonomik bağımsızlığı onlara sağlar; bu da erkek karşında özgürleşmelerine ve güçlenmelerine yarar.

Anlatıcı, romanın yazıldığı dönemin içe dönük ve otarşik özellikteki ekonomi politikasını karşılayan bir uygulama olan yerli malı kullanımını özendirici teşebbüslere roman sayfalarından destek olmuştur. Aşağıdaki sözler bunu gösterir bir örnektir:

“Evet, yerli malı kullanmalı idi. Memleket parası dışarıya çıkarsa bunu da ancak makina, vapur, demir yolu için vermelidir. Bu suretle para içerde kalır, halkın bolluğu artardı. Böyle devam ettikçe de bu makinaların memlekette yapılması da kabil olurdu. Neden biz de Avrupalılar gibi çalışmamalıyız? Onlardan daha çok mükemmel çalışırız. İmanımız budur ki aziz Cumhuriyet hükûmetimiz bizleri hep bu iyi dileklere ulaştıracaktır. İşte memleketin dört tarafında kurulan fabrikalar, işte memleketimizin her tarafında yapılan demir yolları... Artık köylü elindeki malını yok parasına satmayacak, malları yolsuzluktan sürünmeyecek, yavaş yavaş memleketimizin serveti aratacaktır.” (ÇALIK, 1934: 34)

Özetle su toplama ve dağıtım mekanizmalarının inşası, toprağı işlemek için traktörlerin getirilmesi; fabrika, el dokuma tezgâhlarının açılması; tarım ürünlerinin çeşitlendirilmesi ve hayvancılığın geliştirilmesi, Hasan Çavuş ve Temuçin Kaya önderliğinde imar edilen köye dinamik ve verimli bir ekonomik işlerlik kazandırmıştır.

Burhan Cahit Morkaya *Patron* (1935) romanında, döneminin iktisadî ideolojisinin savunuculuğunu yapmıştır. Dolayısıyla roman için, devrin ekonomi politikalarını doğruluğuma çabasının ürünüdür, diyebiliriz. Romandaki olayların arka planını milli ekonomi yaratma fikri oluşturmuştur. Bu sorunsal, hemen hemen bütün kurgusal gelişimi belirler. Asıl vak’a zamanı olarak ülkede devletçi ekonomi hamlelerinin yoğun olduğu 1930 sonrası seçilmiştir. Ancak kimi kısımlarda, yeni ekonomi anlayışının gerekliliğini ispat adına, yakın geçmişin sağlıklı ekonomi

yapısına göndermelerde bulunulması olay zamanını I. Dünya Savaşı'na kadar geri götürür. Mekân itibariyle ise romanda Ankara, İzmir gibi yerlere kısa geçişler olmakla beraber, olaylar ağırlıklı olarak İstanbul'da geçer. Fakat -dışarıdan da olsa- Anadolu'yu ekonomik açıdan değerlendirme, romanın bütününde gözlemlenen bir tutumdur.

Romanın tezi, ülkenin yeni rejimle özgürleşme adımlarının önceleri siyasî yapıyla sınırlı kaldığı, ekonomik ve sanatsal alanlara yansımalarının hemen olmadığına dayanır. Özellikle ilk yılların ekonomideki işleyişi, öncesi dönem gibi Batı sermayesinin hâkimiyetindedir. Anadolu'nun en ücra yerlerine kadar onların üretimi mallar dağıtılmaktadır. Ekonomide millileşme açılımları ancak sonradan görülür.

Anlatıcı, tarihselliği olan bu süreçleri vermede işe, eskinin ekonomik hayatını sorgulayarak başlamıştır. Evvelâ, I. Dünya Savaşı yıllarının kötü addedilen ekonomisini gündeme almıştır. Bunun sebebi, ekonomiye artı değer kazandıracak gücün savaşlarda zayi olmasına ve Türk insanının ticarete uzak kalışına izafe edilmiştir. Dolayısıyla Anadolu'daki ekonomik pazar tamamıyla Batının ve onlarla işbirliğindeki komprador sınıfın tekeline bırakılmıştır. Bu kesimler güçlerini, savaş günlerinden bölgede ticarî hareketliliğin hızlandığı Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar sürdüre gelmiştir. Aşağıda alıntıladığımız sözler, bu yönde bir gelişme seyreden Türk ekonomisinin Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki panoraması gibidir:

“Dört yıl süren büyük harp ve iki yıl devam eden millî mücadele, Anadolu içindeki manifatura stokunu silip süpürmüştü. Yollar açıldıktan ve piyasa Anadolu üzerine işe başladıktan sonra büyük ithalat firmaları harekete geçmişti. Bu sıralarda İtalyan ve Çekoslovakya fabrikaları Türkiye ile henüz muameleye başlamışlardı. Piyasa bütün ağırlığını Manchester fabrikalarına yükletiyordu. Bilhassa beyaz üzerine muamele tamamıyla bu merkezde bağlanmıştı. Beş altı aylık harcama ve tüketme devresinden sonra Anadolu piyasası bütün hızı ile mal çekmeğe başladığı için Şark Ticaret Limited Şirketinin en başlı işi olan manifatura muamelesi hatta harpten evvelkinin yirmi, otuz misli artmıştı. Mal daha vapurda iken elde ele geçiyordu.” 40-41 “Mallar şirketin ardiyesine bile girmeden daha gümrükten tüccar namına devredilip çıkarılıyordu. Büyük sermayeli tüccar bunu Anadolu'dan gelen

mıntıka toptancılarına gene mala el sürmeden devrediyor ve mühim bir hisse alıyorlardı. Balyeler bu muamelelerden sonra açılıyor ve daha küçük sermayeli kasaba tüccarına top halinde gidiyor. Orada da perakendelerin eline geçiyordu.” (MORKAYA, 1935: 63)

Olayların merkezindeki isim roman kahramanı Suat Rahmi düşünce ve davranışlarıyla, millileşme yolundaki ekonomiyi somutlar figürlerdendir. Vak’a içindeki tüm faaliyetleri, Türk insanının iktisadî sahada başarılı olacağını ispatlama adınadır. Bundan ötürü, kendisine teklif edilen Hariciye görevini kabul etmeyerek ticaret hayatına girer. Anadolu’nun kullandığı beyaz kumaşı, kaput bezini bölgenin en geri ve uzak yerlerine kadar ulaştıran, merkezi Manchester’da olan bir şirketin İstanbul’daki temsilciliğinde işe başlar. Olayların geçtiği bu iç mekân, milli ekonomi yanlısı kahramanla, Batının tekelci ekonomisini savunan şirketin yabancı müdürünün çatışan zihniyetlerini sergilemeye uygun zemin olmuştur. Anlatıcı pek çok vesile onları tartıştırmaya gider. Bunlardan biri, yerli sermayeyle kurulmaya başlayan fabrikalardan yabancıların duydukları rahatsızlık üzerinedir. Suat Rahmi, hammaddesini Türk insanının ürettiği mamullerin yine onun elinde işlenmesi gerektiğinin yeni rejimin düsturlarından olduğunu ve bunun uygulamada görülmeye başlandığını dile getirir:

“On altı milyon Türk bu çeşitler üzerine parasını elden çıkarıyor. Harmanını bitiren Türk köylüsünün dokuz ay beklediği mahsulünün parasını alınca ilk işi en yakın manifaturacıya koşmak oluyor. Çünkü çamaşırlarından elbisesine kadar her şeyi orada bulacaktır ve en geri Anadolu kasabasındaki ufacık bir manifaturacı dükkanı Prag, Manchester veyahut Milan fabrikalarının birer şubesi sayılır. Anadolu köylüsünü yakından tanımazsınız. Onu giydiren Yahudi bezirganlardır. Tavuğunu, yumurtasını, yağını bulursa parasını alır ve ona Amerikalı amelenin eski ceketini, İspanyalı boğa güreşçisinin kırmızı şalvarını, Gaskonyalı Fransız balıkçısının gömleğini hatta daha garibi Filadelfyalı Yahudi’nin melon şapkasını satar. Bu vaziyet karşısında kuracağımız bir iki mensucat fabrikası ile köylümüzü giydirmek, onu bu karnaval kıyafetinden kurtarmak bilmem ki çok görülür mü?” (MORKAYA, 1935: 272-273)

Suat Rahmi, milletin bağımsızlığı ile bu yöndeki teşebbüsler arasında kuvvetli bir ilgi kurmaktadır. Dolayısıyla çalıştığı şirkette, Anadolu tüccarını güçlendirecek yönetim stratejileri geliştirir. Örneğin yurt dışından gelen malların dağıtımında, İstanbul'daki gayrimüslimlerden oluşan aracılara devre dışı bırakarak doğrudan yerli tüccara ulaşır. Böylelikle geçmişte Ermeni, Rum, Yahudi gibi kesimlerin elindeki ticari hayatın Türklerin kontrolüne geçmeye başladığı gösterilmiştir. Zira roman sonunda kahramanın, çalıştığı yabancı şirketten ayrılıp devletin yeni açılan bir kurumuna geçişi de bu anlayışı kuvvetlendirme düşüncesindendir.

“Bir Türk İşçisinin Romanı” alt başlığında yayımlanan *Düşmez Kalkmaz Bir Tanrı* (1935) romanında yazarı Sırrı Sanlı, Cumhuriyet devri yıllarında İzmir’de yaşayan kadın-erkek işçilerden seçtiği kahramanlarının şahsında çalışma hayatındaki zorlukları sergilemekle birlikte inkılâpların bunu değiştireceğine olan inancını ortaya koymuştur. Hatta bir tütün fabrikasında küçük bir memur olarak çalışan kahramanlardan Gündüz’e, roman sonunda işçileri temsilen milletvekili olma fırsatı sunulması bunu somutlama adınadır. Gündüz ve Neriman ismindeki iki aşığın ve çevresindekilerin etrafında gelişen olayların başlangıcında, tütün ve incir işlerinde çalışan işçilerin çalışma koşullarındaki olumsuzlular ortaya konmuştur. Sağlıksız, güvensiz, adaletsiz, ayrıca kadınlar için onların zor durumlarından istifadeye çalışarak namusuna tasallut eden zihniyetleri içerisinde barındıran çalışma ortamı sergilenir. Bunların aktarırken, yeni rejimin toplumun alt kesimlerine yönelik politikaları sayesinde bu kötü şartların değişeceği vurgusuna dikkat edilmiştir. Bu anlayışı doğrulama paralelinde roman, memur olarak çalıştığı tütün fabrikasında işçilerin hamisi pozisyonundaki Gündüz’ün işçi temsilcisi olarak milletvekili olması ve Neriman’ın annesinin, geçimini sağlayacak parayı kazanacağı bir işe sahip olması şeklinde son bulmuştur. Fakat her ne kadar Gündüz’ün, çalıştığı fabrikada işçilerin lehine kimi düzenlemeleri gerekçeyleştirdiğinden bahis açılrsa ve yine kahramanların kişisel iş durumları vak’a bitiminde mutlu bir sona bağlanmış olsa da adı geçen iş çevrelerindeki çalışma ortamında iyileştirmenin olup olmadığını veya nasıl olduğunu açıkça ve bir bütünlük içinde anlatmada roman başarılı olamamıştır.

Romanlarının konusunu belirlemede, Anadolu'nun Cumhuriyet'le değişen ekonomik yapısına başvuran romancılardan bir diğeri Refik Ahmet Sevengil'dir. Yazarın hem *Çıplaklar* (1936) hem de *Açlık* (1937) romanları bunu örnekyen eserlerdir.

Çıplaklar, nedensellik düzleminde oluşturulmuş kurgusuyla toplumdaki yozlaşmış ilişkilerden ve çöküntülerden yola çıkarak yeni devlet ve toplum için kimlik arayışında bir romandır. Arayışların bir cephesini ekonomi politikaları oluşturur. Model olarak olumlanan anlayış, devrin siyasî gerçeğine uygun yönde devletçi ekonomidir. Anlatıcı, ekonomide liberal görüşler karşısında devlet himayesindeki ekonomi anlayışının savunuculuğunu yapar.

Vak'ada, bu arayışların sözcüsü Çetiner adlı kahramandır. Çetiner, içinden çıktığı İstanbul'un sosyetik çevrelerine dair izlenimlerinin, yurt gezilerinde tanık olduğu olayların yarattığı bilinçlenmeyle toplumsal olana ait birtakım sorgulamalara gider. Bunların başında, memleketin ekonomisine yönelik olanlar gelmektedir. Örneğin komprador sermayenin varlığından bahseder. Bunlar, eskiden sadece yabancıların tekelindeki ithal ve ihraç işlerini hâlihazırda onlar adına takip eden yerli işbirlikçilerdir. Bu sınıfın, toplum hayatında zuhur edişi Cumhuriyet'e dayandırılır. Roman sayfalarında rastladığımız, Mehmet Halkatapar bu sınıftandır. İşi, İzmir'de yetiştirilen incir ve üzüm gibi ürünleri ucuza mâl ederek Avrupa'ya pazarlamaktadır. Yerli üretici haklarının, komprador sermayenin bu tekелci dağıtımdan korunması ancak, devletin önderliği ve hamiliğinde üreticilerin örgütlenmesiyle mümkün görülür. Roman sayfalarına bu beklenti şöyle yansıtılmıştır:

“İhracat taciri Mehmet Halkatapar, Türkiye için son birkaç yılın yetiştirdiği yeni bir tip insandır. (...) Üzümün ve incirin en iyini yetiştiren benim köylüm, benim kardeşim, benim yer varlığım, bu emeği ve bu mahsulü ile orta halli değil, fakat zengin bir hayat yaşaması lazımken, heyhat, mahsulünden aldığı para ile kendisini ya geçindiriyor ya geçindiremiyor, diye kendi kendisine uzun uzun içlenmişti; sonra İzmir'e gelince orada işittiği müstahsil ve ihracat taciri kavgasını bunun içindir ki dimağı yanarak ve herkesten iyi anladı... Doktorun müsbet ve maddeci kafası sadece müstahsilin teşkilatsız kaldığı müddetçe bu istismardan kurtulamayacağını düşünmüştü. İzmir incir ve

üzüm müstahsilleri için kredi ve satış kooperatifi yapmak üzere bir kanun projesi hazırlandığını İstanbul'a geldikten sonra sevinçle duydu..." (SEVENGİL, 1936: 73-79)

Romanda, savunulan düşüncelerin hareket noktası olan 'iktisadî devletçilik' politikalarının sistemleştirilmesi ve başarılı tatbiki ancak, Cumhuriyet felsefesiyle yetişmiş genç nesiller elinde mümkün görülmektedir. Dolayısıyla değişmelerine ihtimal verilmeyen Mehmet Halkatapar anlayışındaki eskinin bakiyesi olan zümrenin, yeni rejimin tasarısı toplumda yeri olmayacağı dile getirilir:

"Her gün birlikte düşüp kalktığı kimseleri gözden geçirdikçe kendisini medeni kılığa bürünmüş bir gangster çetesi içine düşmüş sanıyordu. Yükünü tutmuş, servetini yabancı ülkelerdeki bankalara istif etmiş, bu toprağa bağlılığı azalmış Vural Gündoğdu'dan Anadolu için hiçbir şey ummuyordu. Liberalizmin müdafaasını yapan Sabri Uçar, şimdilik davasını kaybetmiş bir adamdı; Anadolu'nun ekonomik şartlarını, Anadolu'nun istihsal, malı piyasaya çıkarma ve dışarıya gönderme durumunu yakından görüp öğrenmiş olan Çetiner, iktisadi devletçiliğin lüzumuna yerinde, iş sahasında, işi ve ihtiyacı gözleriyle görerek inanmıştır. Çetiner, milyonların sıkıntısı ve ızdırabı pahasına toplanan devlet varidatına zarar veren Hüseyin Tok'a kızıyor; Anadolu'ya gelişme, yetişme, yaşayışını düzeltme imkanları vermek şöyle dursun Anadolu'nun dayanma kabiliyet ve kuvvetini günden güne kırmakta olan Mehmet Halkatapar gibilerden ise, memlekete yapmakta oldukları fenalık yönünden açıkça korkuyor. Doktor Çetiner'in umudu genç nesilde idi. İnkılap yıllarında doğup büyüyen, inkılap havası içinde yetişen gençlik yeni yapının çatısını yükseltecekti." (SEVENGİL, 1936: 99-100)

Dikkate sunulan gelişmelerden bir başkası İstanbul'un artık, ülke ekonomisinin tek merkezi olmadığı gerçeğidir. Çetiner'in, doktorluk vazifesiyle Anadolu'ya gitmesi bunu dillendirmeye imkân sağlamıştır. Kayseri ve Zonguldak şehirlerinde bulunur. Özellikle Zonguldak gözlemleri, sanayileşme politikalarının yaşam bulduğu bir şehri ortaya koyar. Şehrin, Cumhuriyet'le gerçekleşen bu köklü değişiminin daha iyi anlaşılabilmesi için çevresi ve geçmişiyle bir mukayeseye gidilmiştir. Buna göre ekonomik açıdan İç Anadolu şehirlerinden çok daha gelişmiştir. Şehrin sosyolojisi, yeni ekonomik yapılanmayla beraber farklılaşmıştır. Tarım ekonomisinin

imkânsızlıkları içinde kötü hayat şartlarına itilen, gücünü körelten halkı, yeni iş sahalarıyla sanayi işçisi sıfatı almaya başlamıştır. Tarım nüfusundan sanayi nüfusuna bu evrilme, Çetiner’le evlenip Anadolu’ya giden Ülker’in, arkadaşı Sevim’e yazdığı mektupta şöyle anlatılmıştır:

“Baharla beraber Zonguldak’a geldik; devletin yeni kurduğu Türkiye’yi elektrikleştirme müessesesinin fabrikaları son günlerde çalışmaya başladı. Kömür istihsalatımız artıyor, kömürün memleket içinde en faydalı şekilde sarf edilmesi temin ediliyor; şimdilik civar kasabalara ve belki Ankara’ya kadar elektrik verebilecek tesisat yapıldı; aradaki nakil vasıtaları da elektrikleşecek. Bunun manası da ekmeğini artık topraklardan güçlülükle çıkarmaya çalışan bir kısım Türk köylüsünün kendisine devamlı, intizamlı, verimli bir geçim imkanı temin etmekte olan sanayi işçiliği sıfat ve hüviyetini almasıdır. Müessesenin bilgili işçi yetiştirmek için açtığı kurslar şimdiden doldu. ... Sevimciğim, müessesenin geniş salonunda bir örnek elbiseli, mavi gömlekli, çevik ve sağlam vücutlu, genç işçilerin her sabah işe başlamadan önce jimnastik yapmalarını görsen bayılırsın. Bu adamların çoğu daha dün dağlarda bayırlarda yırtık elbise ile, yalınayak çobanlık ederler, tarlalarda ırgat olmak için dolaşıp dururlar ve çok defa iş bulamazlardı; halbuki bugün... Çıplaklar giyiniyor.” (SEVENGİL, 1936: 364-365)

Çetiner’in Kayseri gözlemleri ise yaşamın daha rutin olduğu, katmanlar arasındaki ayrılıkların çok derin olmadığı bir şehir manzarası karşımıza çıkarmaktadır. İnsanlarının imkânları kısıtlıdır; ancak her şeye rağmen sosyal istikrar söz konusudur. Bu bağlamda karşılaştırılan Zonguldak ise sanayi toplumlarındaki sınıfsal farklılıkları barındıran görüntüsüyle sorunlar üreten bir merkezdir. Özellikle maden işletmelerinde çalışan işçiler ve yüksek statüdeki memurlar arasındaki gelir ve yaşam standartlarındaki tezatlığın dillendirilmesi bunu anlatır bir sahnedir:

“Çetiner, Zonguldak’ta yepyeni bir muhit bulmuştu. Harikulade güzel bir tabiat dekoru içinde kurulmuş olan şehir, iç Anadolu kasabalarına göre yapı, görünüş, kültür ve kazanç itibarıyla en az bir asır ileride idi. Kayseri’de iyi kötü herkes orta bir kazanç seviyesi içinde alışverişle geçinir; halkın pek fakiri görülmez, pek zengini göze batmaz; zengini de fakiri de bilgi yönünden birbirinden farklı

değildir; istismar eden de istismar edilen kadar zavallıdır; birbirlerinden hoşnut, ihtiyaçları az, kanaatleri çok, yaşayıp giderler.

Kara elmas memleketinde yaşayanların kazanç ve geçim seviyesi ise birbirinden pek farklı idi. Kasabanın yarı ahalisi ve civar köylüler halkı maden ocaklarında amelelik ediyorlardı. Doktor Çetiner bunların halini pek beğenmedi. Günde on saat çalışan ve karnını zor doyuran yoksullarla karşılaştı. Denizi aşağıda bırakarak kıvrıla kıvrıla yükselen tirbuşon gibi yollarda hususi otomobiller maden sahiplerini ve maden şirketlerinin yüksek memurlarını ağaçlar arasına, cennet gibi yerlere kurulmuş, şık ve sevimli villalara çıkarıyordu. Anadolu'nun en güzel kıyısında yemyeşil ağaçlarla örülü bir dağın sırtında Karadeniz'in uçsuz bucaksız dalgalarındaki muhteşem güzelliği seyreden süslü ve konforlu evlerin içinde kadınlı erkekli içki, kumar ve eğlence ile yaşayanların pek çoğu da Türkiyeli değildi.” (SEVENGİL, 1936: 92-93)

Demiryolu yatırımları bahsi burada da geçmekte olup dağıtım ağlarının gelişmesine sağladığı katkı vurgulanır. Bunun kazandırdığı stratejik imkânlar, Anadolu'nun kıyı şehirlerini, ihraç için yerli üretimlerin daha rahat ve hızlı nakledildiği bir ticaret merkezi hâline dönüştürmüştür.

Refik Ahmet Sevensil'in *Açlık* (1937) romanında olaylar bireysel ve toplumsal iki ayrı düzlemde geliştirilmiştir. Bireysel yanı, kavuşulmayan aşkın iç dünyasında oluşturduğu boşluğu hiçbir zaman dolduramayacak Ahmet Turgud adlı kahramanın kaçış psikolojisiyle Anadolu'daki bir fabrikaya müdür olarak gelmesi ve burada tesadüflerin yönlendirmesi sevdiği kadının kızıyla karşılaşması ekseninde gelişen olaylar oluşturur. Konumuz bağlamında olan toplumsal yanı ise Cumhuriyet sonrası ivme kazanan Anadolu'daki sanayileşmenin, hammadde ihtiyacını karşılamada köylünün menfaatiyle çatışması ve sosyal yapıya yeni ilişki biçimleri getirmesi oluşturur.

Olaylara mekân, romandaki ipuçlarından bugünkü Bolu-Düzce bölgesinde olduğu anlaşılan bir kasabadır. Önceleri sosyal gerilik içindeki kasabanın çehresi, devlet tarafından tesis edilen şeker fabrikasıyla değişime uğramıştır. Ancak, fabrikanın varlığı, sosyal çatışmalara da yol açar. Bu çatışmalar fabrika yönetimi ve köylü arasında olur. Fabrika, ihtiyaç duyduğu hammaddeyi karşılamak için

etrafındaki boş bırakılmış arazileri sahiplenmiş ve burada şeker pancarı yetiştirmiştir. Önceleri, bu durumu önemsemeyen toprakların gerçek sahibi köylüler, zamanla, şeker pancarı üretimindeki verim ve bunun kazandırdığı paranın cezbediciliğiyle tutumlarını değiştirir; mülkiyet iddiasıyla hak talebinde bulunur. Bu çatışma üzerinden ilerletilen epizod, çatışan iki kesime arabuluculuk eden fabrikanın hukuk müşaviri Gülseren'in gayretleriyle köylülerin haklarını gözetir doğrultuda nihayetlenir. Ara bulma girişimleri sırasında fabrika müdürü Ahmet Turgud ile köy muhtarının karşı karşıya geldikleri sahnede, muhtarın haklılıklarını anlatmada sarf ettiği sözler, köylünün ekonomik durumunun iyileşmesinde Cumhuriyet politikalarının rolünü öne çıkarmıştır. Eski idarelerin her daim ilgisizliğine muhatap kalmış köylüler, Cumhuriyet'le yeni geçim imkânlarına kavuşmuş, daha müreffeh hayat içinde hak arar bir sosyal bilince varmıştır:

“Bütün bu köyler ahalisi üç beş yıl evvel açlıktan kırılıyordu. Ne altta var, ne üstte... Ne yiyecek, ne giyecek... Havalarda üst üste kurak gitti, mahsul kavruldu; öküzleri bile sattıktı o yüzden... Hem böyle olmasa da ne olacaktı? Köylü Nuh nebi zamanından beri bir buğdaydır bellemiş, hep onu eker. Alıcısı yok. Mahsul bol olursa elimizde kalır. Devletimiz bu işleri düşündü, burada bu şeker fabrikasını açtırdı, bize pancar ziraatını öğretti, bu yüzden üç beş kuruş girdi cebimize... Hem de tarlası olmayanlar bir zamanlar fabrika yapıncaya kadar inşaatta çalıştılar. Sonra birçokları gündelikçe oldular orada. Allah devlete zeval vermesin, biz kâfiri nimet değiliz. ... Köylünün gözü açıldı artık bu devirde. Hamdolsun Mevlâma... Devletimizin mahkemeleri var. Haklıyı, haksızı ayırırlar.” (SEVENGİL, 1937: 63)

Romanın esas kahramanlarından Gülseren'in öncülüğünde fabrika çalışanları arasında teşekkül ettirilen kooperatifçik örgütlenmesi konuya yaklaşımda bir başka boyuttur. Kooperatifçilik faaliyetlerinin 1930'lar Türkiye'sinin gündem başlıklarından oluşu, yazarın kurgusunu oluştururken gerçekle ilişkiye verdiği önemi gözler önüne serer. Konuya temasla, dayanışma ve işbirliğini önceleyen kooperatif örgütlenmelerinin çözüm üreten sosyal bir kurum olduğuna vurgu amaçlanır. Bu tür yapılanmalara, sınıfsal ayrımları eşitleyici işlevler de verilir. Örneğin işçiler arasında

yürütülen bu faaliyete katılmayı, önceleri statü farklılığı gerekçesiyle olumlu görmeyen memurların sonradan dahil edilmesi bu organizasyonların, sosyal gruplar arasında ortak payda alanı oluşturduğuna işarettir.

Cumhuriyet dönemi gelişen ekonomiyi Zonguldak özelinde örnekleyen romanlardan bir başkası Niyazi Durusoy'un *Bağlar Arasında* (1936) eseridir. Roman, milli mücadelenin cephelerden sonra memleketin sosyo-ekonomik bakımdan kalkındırılmasında devam ettiği tezini işlemiştir. Dolayısıyla yeni savaş, bir mücadele imgesi olarak bu alandadır. Olaylar, temel iki mekânda cereyan etmiştir. Bunlardan birisi İstanbul, diğeri ise yukarıda adı zikredilen Zonguldak'tır. Mekânlar, tesadüfî bir seçimle belirlenmemiştir. Romanın anlam örgüsünü tamamlayıcı işlevleri vardır. Konumuz bağlamında buna bakarsak Zonguldak, ekonomik yapılanması yeni rejimle değişen, Cumhuriyet politikalarının laboratuvarı bir şehir görüntüsünü kaydeder.

Şehrin ekonomisini hareketlendiren yegâne sektör olarak madencilik faaliyetleri verilir. Kalkınma planlarında doğal kaynakların kullanımına önem veren Cumhuriyet idaresi, maden çıkarma işini bilimsel yöntemlerle ele alacak maden mühendisliği eğitiminin temellerini bu şehirde atmıştır. Romanda da kahramanlardan Bülent ve arkadaşları, Milli Mücadele gazisi subay Muhsin'in yönlendirmesiyle Zonguldak'ta açılacak olan Maden Mühendis Mektebine tahsil görmeye gelmiştir. Böylelikle, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e memleketteki madencilik çalışmalarına değinilmiştir. Buna göre madencilik, Cumhuriyet öncesi Türk insanının bilgisi ve ilgisi haricinde; yabancıların tekelinde, özensiz ve kalitesiz yürütülen bir meslektir. Ancak yeni rejimle Türk insanının kendi madenini çıkardığı ve bunu işleyip ihraç ettiği milli bir sektör hâline gelebilmiştir.

Bunu gerçekleştiren isimler, Zonguldak'ta başladığı tahsilini Avrupa'da iletletmiş; memlekete döndükten sonra yeni bilgi ve usullerle madenciliğin inkişafına katkı sağlamış Bülent gibi inkılâba inanmış yeni nesildir. Onların çalışma ortamlarından hareketle, kömür çıkarma işlemlerinin, ocak işletmelerinin nasıl olduğu konusunda madencilik mesleğine dair ayrıntı sayılabilecek bilgilere yer

verilmiştir. Bağımsız ve gelişen bir ekonominin tesisinde bu alandaki yatırımların önemini kavratmak ve duyurmak anlatıcının öncelikli amacı dâhilindedir.

Mustaf Hilmi Nuro'l'un *Güllü Gelin* (1938) romanına ekonomi başlığı çerçevesinden bakılırsa, Anadolu'daki ekonomik faaliyetleri duyurmanın kurguyu şekillendiren saiklerden olduğunu söyleyebiliriz. Yazarına daha ön sözünde “köyden şehre bir ekin ve erzak akını var” (Nuro'l, 1938: 3) sözünü ettiren köy ekonomisindeki gelişme, roman boyunca anlatımda ağırlığı korunan bir başlık olmuştur. Olaylara mekân, Ankara'nın Gerder köyüdür. Anlatıcı, eski düzende köylüyü korkutan tahsildar, jandarma gibi merkezin temsilcilerini, yeni dönemde köylüyle ilişkide pozisyon değiştirmiş olarak gösterir ve tahsildar Davut'un köylüyle temaslarında bunu gözler önüne serer. Tahsildar, devlet varlığının müşahhaslaşmış bir ismi olarak ekonomi politikalarının sözcüsüdür. Köylüyle konuşmalarını veren bir sahnede onun ağzından, Cumhuriyet'in memleket genelindeki yatırımlarının kısa bir dökümü yapılmıştır. Buna göre 1923-1937 arası, Edirne'de Alpullu, Anadolu'da Eskişehir, Uşak, Turhal'da olmak üzere dört şeker fabrikası; Kayseri, Adana, Nazilli, Niğde, Ereğli vs.de kumaş, bez fabrikaları; İstanbul'da cam, İzmit'te kâğıt, Sivas'ta şimendifer, Karabük'te Demir-Çelik fabrikaları; bunların dışında memleket genelinde bankalar, şirketler açıldığının ve şimendiferlerin işletmesinin yabancılardan alındığının bilgisi verilmiştir.

Bu temaslarda köylünün de yeni ekonomi politikalarından nasiplendiği görülür. Cumhuriyet döneminde köylü, geçmişten farklı olarak en az vergi öder durumdadır. Hatta bunu da azaltmak için, arazi vergisi ve yol parasından gelecek geliri, içki ve sigaraya yapılacak zamlarla karşılama önerisi roman sayfalarında dile getirilmiştir. Tahsildar ağzından devletin de köylüden beklentisi vardır. Bu, yetiştirdiği ürünleri çeşitlendirmesidir.

Şükûfe Nihal'in *Yalnız Dönüyorum* (1938) romanı, yeni dönemle Anadolu'ya ilginin yoğunlaştığı ve onu kalkındırılmaya yönelik gayretlerin hızlandığı görüntüsünü okura vermiştir. Beraberinde, bazı sorunlara da dikkat çekilmiştir. Buna örnek, fabrika işçilerinin çalışma koşullarındaki olumsuzluktur.

Vak'ının kısa müddetli Bursa'ya taşınma kısmı buna yöneliktir. Romanın asıl kahramanı Yıldız, eşinin fabrikasına yaptığı ziyarette yaşı küçük, sağlıksız görünümdeki işçilerin olumsuz koşullar altında çalıştıklarını müşahade etmiş ve bu duruma tepkisini dile getirmiştir.

Cumhuriyet politikaları uzantısında Anadolu'daki ekonomik hareketliliği Türk insanının değişen yaşantısı içinde anlatan dönem romanları arasında Aka Gündüz'ün *Yayla Kızı* (1940) farklı olarak, yeni koşulları menfaatine çevirebilen gayrimüslim bir kahramana yer vermiştir. Vak'a, babası şehit olmuş, cephelere silâh taşımış annesi çalışmayacak derecede hasta düşmüş Petek isimindeki kahramanın geçim derdiyle yakınlardaki bir köyden Ankara'ya gelişi; burada Yahudi bir organizatörün desteğiyle başarısını Avrupa'ya taşıyacağı müzik ve sinemaya adım atış macerasını anlatmaktadır. Petek'i, Yahudi organizatör Köse Dayı'yla buluşturan olay örgüsü içinde Köse Dayı'yı tanıtmaya işi de ayrı bir bölümdür. Köse Dayı namıyla maruf kahramanın asıl ismi Samuel Bensusan'dır. Zengin bir ailenin çocuğuyken babadan kalan mirası tüketen Samuel Efendi, organizatörlük sıfatı yanında tüccar kimliğiyle yeni dönemin imkânlarını iyi değerlendirerek yeniden zenginleşmiş bir kahramandır. Cumhuriyet'in giyim-kuşam, eğlence gibi tüketim alışkanlıklarını değiştiren sosyal inkılâpları, bu yönde fırsatlara müsait bir ekonomik pazar yaratmıştır. Köse Dayı bundan istifade eder. Anadolu'ya yeni tarz elbiseler, şapkalar satar; dans ve sinemanın yaygınlaşmasından istifade bu yönde organizasyonlar tertipler. Anlatıcının Samuel Efendi'yi ve toplumsal rolünü tanıtan ifadelerinden ilgili bir kesit şöyledir:

“Memleket kurtulur kurtulmaz Edirne'den Van'a kadar her yeri bir kolağan etti. O zaman günde on beş yirmi beş İngiliz lirası gündelikle Avrupa'ya tetkik seyahatine çıkmak moda olmuştu. Samuel Bensusan Efendi bu işi Türkiye içinde yaptı. ... Bir sürü kazanç yolları bulmuştu. ... Karamürsel fabrikasının en ucuz kumaşlarından kapattı. Adana, Denizli bezlerinin incelerinden astarlık getirtti. Ay yıldızlı ve yeni Türk markalı süslü eteklikler yaptırttı. Ve ilk önce memlekete (en ucuza, has yerli malı kasket)leri bir hamlede sattı. Bu devir geçince Bursa'ya gitti. Satılamayıp kalmış stok, ince ipekliler buldu. Gelsin yazlık kadın şapkaları. Biraz tül, biraz tel, biraz ipek... O devri yaşayanlar, (Yeni Türk) yerli kasketleri ile (Yeşil Bursa) kadın şapkalarını hatırlarlar. Kadın şapkaları çoğalınca alt tarafı da isterdi. Yani sekiz kâğıt liraya hazır kadın mantosunu çıkaran ve çarşafın çabuk

eksilmesine bu ucuzlukla epeyce yardımı dokunan Samuel Bensusan Efendi idi. Şapka Paris'ten, rob Viyana'dan, manto Londra'dan gelmeğe başlayınca Samuel Efendi tezgâhı kapayıp dağıttı. Şimdi ikinci devre başlamıştı: Dans ve sinema. ... Her yerde dans için bir cazbant bulunamazdı. ... Fakat hemen her yerde gramofon bulunuyordu, tetkik seyahatinde bunu da not etmişti. Hemen Avrupa'ya gitti. Plak fabrikalarıyla anlaştı. Ve ne yaptığını söylemeğe hacet var mı? Amerikalılarla uyuştu. Film komisyonculuğuna girişti. Sinema gişelerinde sinema yıldızlarının resimlerini satmayı bizde ilk önce Samuel Bensusan Efendi icad etti.” (GÜNDÜZ, 1940: 134-135)

Yazar, *Üvey Ana* (1933) romanında ise yeni rejimin izlediği ekonomi politikalarının makro düzeyde başarısına temas etmiştir. Anadolu'nun ekonomik hayatında başlayan canlanma neticesi Türk ürünlerinin, markalarının Avrupa piyasasında yer bulduğu, kahramanların yurt dışı gezilerindeki tanıklığıyla dillendirilmiştir.

2.3. Anadolu'da Eğitim-Öğretim ve Kültürel Hayat

Daha çok yaşamın eğitim ve sanat yönleri için kullanıldığımız kültür kavramının⁹⁷ literatürde geniş bir anlam haritası vardır. Kelimenin etimolojisi ortaya konulduğunda ‘çiftçilik’ ya da ‘doğal gelişme’ anlam önceliğinde kullanılmış ve dolayısıyla doğadan türemiş kavramın süreç içinde, doğayı değiştirme işlevi gibi yeni anlam katmanları kazandığı görülmüştür.⁹⁸ Antropolojinin kurucularından Edward B. Tylor, kültüre getirdiği tanımda onu uygarlık kavramıyla beraber düşünmüş ve “toplumun bir ferdi olan insan tarafından edinilmiş bilgi, inanç, sanat, ahlâk, hukuk, gelenek ve diğer kabiliyet ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütün”⁹⁹ olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla kelimenin anlam zenginliği, eski dönemlerden bugüne çeşitli tanımlar içinde sürdürüle gelmiştir.

⁹⁷ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, 12. bs. İstanbul, İletişim, 2003, s.22

⁹⁸ Kelimenin tarihî süreç içinde kazandığı anlam çeşitlenmesi ve farklılaşması için bkz. Terry Eagleton, **Kültür Yorumları**, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yay., 2011, s.9-42.

⁹⁹ Edward B. Tylor, **The Origins of Culture** (chapters I-X of Primitive Culture), New York, Harper Torchbooks, 1958, s.1

Tylor'ın kültür tanımından hareketle çalışmadaki pek çok alt konuyu bu çerçevede değerlendirebiliriz. Burada, tanımlanması kültür üzerinden yapılan eğitim konusunu ve sosyal ortamda izleri görülen gelenekleri, yeni değerleri, eğlence tarzlarını ele alıp bunların Anadolu bağlamında nasıl konu edildikleri üzerinde durulacaktır.

2.3.1. Eğitim Durumu ve Faaliyetleri Açısından Anadolu

Felsefî ve siyasî tutumlar, sosyal ve bireysel beklentiler gibi çok yönlü etkenler yüzünden eğitimin ortak ve net bir tanımının olmadığını görülmektedir. Bununla beraber, muhtelif tanımlardan yola çıkarak eğitimi bireyin kendi yaşantısı yoluyla davranışlarında ve düşüncelerinde istendik değişimler yaratan, onun toplumsallaşmasına aracılık eden ve bunları formel ve informal yapılar üzerinden bir süreç içerisinde gerçekleştiren öğrenme faaliyeti olarak değerlendirebiliriz. Semantik açıdan böyle zengin çağrışımlar içeren eğitim kavramının -çalışmamız kapsamındaki romanlarda- konu mertebesinde görülüp tematik bir çerçeveye taşınması, sistematik ve organize bir metotla öğrenmenin gerçekleştirildiği kurumsal yapılanma (yani örgün eğitim) faaliyetleri etrafında olmuştur. Ancak bunda da 1940 sonrası edebiyatımızda “köy kanonu” oluşturacak nicelik ve nitelikteki romanlar kadar yoğunlukta konuyu sahiplenmeden, meseleyi kurgunun merkezine almadan bahsedilemez.

Konuyu bizdeki özgül alanı içinde değerlendirmeden önce, okullaşmanın evrensel düzeyde toplumsal açıdan ne anlam ifade ettiğini sorgulama, durumu anlama ve anlamlandırmada faydalı olacaktır. Öğrenim faaliyetini okula dayandırma, sanayi sonrası toplumunda ivme kazanan bir süreç olmuştur. Zira sanayi öncesi toplumlarda formel eğitim, bunu gerçekleştirebilecek para ve zamana sahip az sayıda kişi için söz konusudur.¹⁰⁰ Bundandır ki modern eğitim-öğretimin varlığı, ekonomik

¹⁰⁰ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Ankara, Ayraç Yay., 2000, s.427

gereksinime dayandırılarak açıklanabilmektedir.¹⁰¹ Eğitim-öğretimi gerekli kılan bir başka etmen, yurttaşlık ve toplumsallık bilinci yaratmada önemli bir araç görülmesi; toplumsallaşma sürecinde, fertler arası eşitlemeyi uygulayabilecek en kolay unsurlardan sayılmasıdır. Bütün bunların dışında, ferdin kişiliğinin derinliklerinde saklı kendini yetiştirme ve yenileme dürtüsü eğitime ayrı bir işlev yüklemiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında inkılâp hareketlerinin bir parçası olarak gerçekleştirilen eğitim hamlelerini, Tanzimat'la başlayan modern eğitim çabalarının ileri bir noktası olarak görmek mümkündür. Öyle ki Atatürk, daha Milli Mücadelenin ortasında Ankara'da topladığı 16 Temmuz 1921 tarihli Maarif Kongresinde toplumsal sorunların kaynağı olarak eğitim konusunu¹⁰² görmüştür. Konu, sonraki dönemlerde önemini artırarak politik alanda güncelliğini sürdürmüştür. Bu konudaki en önemli görevi üstlenenler ise yeni rejimi halka benimsetme durumundaki öğretmenlerdir.¹⁰³ Neticede eğitim ile siyasî rejim arasında dinamik bir etkileşim kurulur. Böyle bir ortamdan, kendini dışarıya soyutlamayan edebiyat da hissesini almıştır. Çalışmamıza kaynaklık eden romanlarda, eğitimdeki arayışlar, uygulamalar, karşılaşılan zorluklar konu edilmiş; bu alanda eski sistemin kusurları gündeme getirilerek toplum yeni politikalara hazırlanmıştır. Yanlış ve yetersiz eğitim politikalarının yol açtığı toplumsal sorunlar, modern eğitimi geleneksel eğitimin yerine ikame mücadelesi ve Cumhuriyet'le gelen değişim konu çeşitlemesini oluşturmuştur.

¹⁰¹ Anthony Giddens, konuya dair Samuel Bowles-Herbert Gintis'in *Schooling in Capitalist America* kitabını referans alarak verdiği bilgide eğitimin, var oluş ve gelişimi ekonomik süreç üzerinden okunur ve modern eğitiminin, kapitalizmin gereksinimlerine bir yanıt olduğu vurgulanır. Giddens, **a.g.e.**, 442.

¹⁰² Atatürk buradaki konuşmasında, toplumsal sorunların çözümünde başvurulacak en birincil yol olarak eğitimi gösterdiği sözleri şöyledir: "Asırların mahmul olduğu derin bir ihmali idarînin bünyei devlette vücuda getirdiği yaraları tedaviye masruf olacak himmetlerin en büyüğünü hiç şüphesiz irfan yolunda ibzal etmemiz lâzımdır." **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt II, 5. bs., 2006, Atatürk Araştırma Merkezi, s.19.

¹⁰³ Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, cilt 5, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1943, s.1474

2.3.1.1. Yanlış ve Yetersiz Eğitim Politikalarına Eleştiri

Eğitim konusunu bireysel ya da kurumsal bağlamda tartışmaya açan romanların öne çıkardığı sorunsallardan biri, eğitimin stratejik konumunu ölçemeyen politikalar ve bunun sonucunda cehalete terk edilmiş Anadolu insanı olmuştur. Osmanlı'nın son dönemiyle ilgili olarak getirilen bu saptama entelektüel düzeyde Cumhuriyet'e taşınan bir olgudur. Öyle ki daha yeni devletin arifesinde, Büyük Taarruz'un hemen akabinde zaferi kutlama adına İstanbul'dan Bursa'ya gelen öğretmenlere hitaben Atatürk'ün yaptığı ve öngörülen eğitim sisteminin hedeflerini işaretleyen konuşmada sarf edilen “maarif programımızın, maarif siyasetimizin temel taşı cehlin izalesidir.”¹⁰⁴ sözlerinde ifade bulduğu üzere cehaletle mücadele esas öncelikler arasındadır.

Konuyu neden-sonuç ilişkisine bağlı çözümleyen romanlar, bu noktada mesuliyeti saltanat devrine yüklemiş ve o devri eleştiri odağına almıştır. Onun, yanlış politikalarını ve meseleye ilgisizliğini sergileme anlatıcıya, ideolojik duruş gereği eskiyi kötüleme imkânı yanında değişen rejimi savunmada yeni bir söylem alanı açmıştır. Ayrıca Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü; tekkelerin, medreselerin kaldırılmasıyla modern bir eğitime uygun ortam hazırlayan politik adımların toplumsal meşruiyetine yardımcı olmuştur.

Yeni idarenin fikirleri paralelinde söylem geliştiren romancılar, milletin geri kalmasında eğitimsizliği esas sebepten saymış; asırların ihmalinin giderilmesinde en önemli yolun eğitim olduğuna dikkat çekmiştir. Bu cümleden, Tanzimat sonrası sürecin sosyal bir gerçeği hâlini almış mektep-medrese ikiliğinde medreselerin yerini, modern olana açık mekteplere bırakması; yapılacak reformlarla milli, laik, pozitivist anlayış paralelinde ve bu düşünceleri geniş katmanlarda kökleştirecek bir eğitim yapılanmasına gidilmesi anlayışı roman sayfalarında takip edilebilir. Özellikle *Vurun Kahpeye*, *Yeşil Gece*, *Dağların Çocuğu* gibi romanlarda, olay örgüsü eski-yeni eğitim taraflarının mücadelesi şeklinde düzenlenmiş, değiştirilmesi istenen eğitim

¹⁰⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s.48

düzeninin olumsuzlukları üzerinde ağırlıkla durulmuştur. Eskinin eğitim uygulamalarına metot ve program yönünden eleştiriler getirilmiştir. Ayrıca, İstanbul'dan gelen öğretmen kahramanlar, eğitimde fırsat ve olanak eşitliği anlayışının temsilcisi olmuşlardır. Anadolu'nun eğitim-öğretimdeki sıkıntılarını dile getiren diğer romanlar *On Yılın Romanı*, *Dünkülerin Romanı*, *Dikmen Yıldızı*, *Aşkın Temizi*, *Semavî İhtiras*, *Yalnız Dönüyorum*, *Beyza*, *Toprak Mahkûmları* ve *Bir Kadın Söylüyor*'dur. Bütün bu romanlar arasında eleştirilere konu zaman dilimi sadece, *Yalnız Dönüyorum*'da yeni devletin ilk yıllarıdır. Diğer bütün romanlarda ise konu, saltanat dönemi çerçevesinde işlenmiştir. Değerlendirmelerimizi tek tek romanlardan takip edersek şunları söyleyebiliriz.

Toplumsal sancıların eğitim faaliyetleri odağında derinleştirildiği bir eser olan Halide Edip Adivar'ın *Vurun Kahpeye* (1926) romanının tefrika sonrası kitaplaştırılması, eğitimi tamamen devlet sorumluluğunda tek elde toplayacak Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilânı, medreselerin kapatılması gibi köklü reformların gölgesinde olmuştur. Halide Edip, sanatını döneminin sosyal ve siyasî meseleleri içinde belirleyen bir yazar olarak eğitim meselelerine uzak kalmamış; toplumsal hayatı yeniden şekillendirmede sıklıkla başvurulan eski-yeni dikotomisi bağlamında eğitim alanındaki arayışları tartışmıştır. Konuya yaklaşımı, Milli Mücadele'nin en sıcak günlerinde, Mustafa Kemal'in Ankara'da topladığı Maarif Kongresi (16 Temmuz 1921)'nde dillendirdiği düşüncelerine paraleldir. Toplumsal sorunların halledilmesinde, başvurulacak işlerin başında eğitimdeki düzenlemeler gelmektedir. *Vurun Kahpeye*'de bu arayışları kendini hissettirir. Tarafı, kaynağını milli mefkûreler ve modern bilimden alacak yeni bir eğitim anlayışındandır. Bir bakıma bu düşüncenin geçerliliğine ve toplumsal kabulüne hizmet eder. Ayrıca Cumhuriyet öncesinin sorunlu eğitim anlayışını sergileme, yeni yapının reformist anlayışı için de uygun bir toplumsal zemin oluşturmada destekleyici olmuştur.

Konu, Millî Mücadele yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya öğretmen olarak gelen Aliye'nin eğitimdeki yenileşme çabalarıyla geliştirilmiştir. Bir bakıma ilerde uygulama sahasına konulacak olan inkılâp dönemi eğitim politikaları Milli Mücadele günlerine denk gelen bir süreçte dillendirilmiştir. Böylelikle meselenin savaş

koşullarında dahi kendini dayatan tarihî bir zorunluluk olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Yenilikçi bir eğitimi ikame mücadelesindeki Aliye, modern fikirlerin şekillendirdiği zihniyet dünyasıyla ilerici bir roldedir. Yüklendiği misyon gereği, modern eğitimin gereklerini Anadolu köyüne taşıyarak uzun yıllardır mahrumiyetlere terk edilmiş Anadolu insanını, çağın bilgi ve değerlerini tanıyacağı modern öğrenimle buluşturacak; sonucunda, eğitimi toplumsal düzeyde eşitlemeye hizmet edecektir. Ancak bunun gerçekleşmesi, yerleşik eğitim normlarının kaldırılmasından geçmektedir. Bu da muhtelif sosyal sıkıntıları ve çatışmaları kaçınılmaz kılar. Eski ve yeni eğitim anlayışı taraftarlarının mücadelesi şeklinde yürütülen olaylar zinciri, yıkılması istenen eğitim düzeninin olumsuzlukları üzerinde ağırlıkla durur. Anlatıcı, Aliye’de temsil bulan düşüncelerinin haklılığını ve meşruiyetini vermede, eski eğitim düzeninin kusurlarını kişiler ve kurumlar çerçevesinde öne çıkarır. Buna göre, uygulama alanlarından metot ve programlarına kadar yetersiz bir eğitim sistemi vardır. Eğitim birimlerine ait okul binaları, maarif merkezleri fizikî açıdan köhneleşmiş ve bakımsızdır. Aliye’nin kasabaya ilk geldiğinde gittiği Maarif İdaresini betimleyen sayfalar, yürütülen eğitim faaliyetlerinin hedefsizliği ve sonuçsuzluğunu göstermek amacıyla romanda yer bulmuş çarpıcı sahnelerdir:

“Odanın kapısında bir gözü kör, başı beyaz paçavra ile sarılmış ihtiyar bir adam, saç bir mangalda kömür yakıyor, bir ayağı kopuk hasır iskemleyi aynı zamanda duvara dayayarak muvazene yaptırıp üstüne oturmaya çalışıyordu. Yerde kabarmış kirlerin, üzeri sulanmış, sıkça tesadüf edilen, donmaya yüz tutmuş tükürük ve balgamlara basmamak için ihtiyatla yürümek lâzım geliyordu. Loş ve tavanı örümcekli bu dairenin çok ağır, çok insanın içine çöken bir kokusu vardı.” (ADIVAR, 1926: 4-5)

Eğitimde imkân eşitliği söz konusu değildir. Aileler arası sosyal statü ayrımı, çocukların eğitiminde belirleyici bir unsurdur. Aliye’yi gerek okulda görevli diğer öğretmen Hatice Hanım’la gerekse de statü sahibi ailelerle karşı karşıya getiren konuların başında bu gelmektedir. Bir başka nokta öğretmeni, bürokrasinin kapıkulu yapan ast-üst ilişkiler ağıdır. Eskinin temsilcisi Hatice Hanım bu paralelde, Maarif

Müdürünün gizli kapaklı işlerine yardımcı roldedir. Yine, Maarif Müdürünün hanımı tarafından Aliye'ye sarf edilen 'Hoca parçası! Kocamın hepiniz halayığsınız, istersek hemen azlederiz!' (ADIVAR, 1926: 13) sözleri bu zihniyetin farklı bir tezahürüdür. Hatta Maarif Müdürü, eğitimi iyileştirme çalışmalarından çok, yalnız kadın öğretmenlere kötü emellerle yaklaşan, kişisel zaaflarına yenik düşmüş bir bürokrat kişiliğindedir.

Halide Edip, eğitimde eski-yeni zıtlığını müfredat üzerinden de yapar. Olayların cereyan ettiği kasaba insanının dinî taassubu, eğitim faaliyetlerini şekillendirmede baskın bir roldedir. Medrese eğitimi haricindeki yeni usûl okullarda dahi dinî konular, müfredatı belirler. Hatice Hanım'ın, bu anlayışın dışında bir programı icra eden Aliye'yi, Kuva-yi Milliyeci Tosun Bey'e şikâyetinde sarf ettiği aşağıdaki sözleri bu anlayışı açık eder:

"Hatice Hanım da masa başında beyaz başörtüsü altındaki rastıklı kaşlarını çatmış, yine sallana sallana dinliyordu. Tosun Beyi yerlerden temenna ederek kabul etti. Mektebe yaptığı yaptığı hizmetlerden, kendisine, İstanbul'dan mütemadiyen gönderilen çoluk çocuk muallimelerin açık saçıklıklarından, hoppalıklarından, kabiliyetsizliklerinden bahsetti:

-Efendim, benim sınıfımda her çocuk, namaz surelerini bilir; hiç olmazsa, Amme cüzünü sonuna kadar ezberler. Yeni hanımlar hep dinsizlik, milliyetsizlik öğretiyorlar. Ben, dokuz yaşında kızların bile yüzlerini siyah peçelerle kapadım. Halbuki İstanbul'dan yeni gelenler, kendi yüzleri açık geziyorlar. Şimdi on üç yaşında baligalar saçlarını açıyorlar. Artık bunların terbiyesi sayenizde inşallah verilir de... .. İstanbul'dan yeni bir hoca geldi ama söz beynimizde... Dün çarşıdan çocukları yüzü gözü açık geçirmiş, halkın taassubuna dokunmuş, galiba hücum etmişler..." (ADIVAR, 1926: 31)

Romanda Aliye, klasik dinî öğretilerin dışında, millî bilinç oluşturmaya yönelik öğrenim programı uygulaması yüzünden, dinî alanda kanaat önderi pozisyonundaki Hacı Fettah Efendi tarafından suçlanır. Kızların başını açması, Milli Mücadele günlerinde olan bitene duyarsız halkı bilinçlendirmek için öğrencileri, milli marşlar söyleterek yürütmesi Hacı Fettah'ın tepkisine neden olur ve Aliye'ye karşı halkı kışkırtır:

"Görüyor musunuz? Erkeklerin içinde yüzü gözü açık nâmahrem, Müslümanların kalbini fesada vermek için şarkı söyleyerek dolaşıyorlar. Bunlar, bunlar melûndur, bunların eline

çocuklarınızı teslim etmeyiniz. Eğer bir gün yalnız içimize Yunan girdiğini değil, başımıza taş yağdığını görmek istemiyorsanız, bu karıların üstleri başlarıyla beraber kendilerini de parçalayınız. Yoksa Cenab-ı Hakk'ın bütün gazapları üzerimizden eksik olmayacaktır.” (ADIVAR, 1926: 23)

Anlatıcının, bütün bu eskinin olumsuz eğitim sistemini vermeye yoğunlaşması, modern bilimini esas alan, laik ve millî bir eğitim sistemine inanması ve memleketin buna ihtiyacı olduğunu düşünmesinin gereğidir denilebilir.

Vurun Kahpeye'yle benzerlik çağrıştıran bir diğer roman Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* (1928)'sidir. Roman konusunu, dinî görüşün hâkim olduğu eski zihniyet ile müsbet ilim ve laik görüşe dayanan yeni zihniyet arasındaki çatışmadan çıkarır. Bu yönüyle tam bir inkılâp Türkiye'sinin romanıdır.¹⁰⁵ Romanın düşünüldüğü ve yazıldığı ortamın kurgudaki belirleyiciliğini, bu eser için de söyleyebiliriz. Öyle ki *Vurun Kahpeye*'nin yayımlanmasından, iki yıl gibi görece kısa bir zaman sonra yazılmış eser, Cumhuriyet'in hedeflediği yeni toplum inşasına araçsallık edecek milli ve modern eğitime toplumsal meşruiyet ve yaygınlık kazandırma şeklindeki genel eğilimin tamamlayıcısı işlevindedir.¹⁰⁶ Hatta Reşat Nuri'nin eserini, Atatürk'ün direktifiyle yazdığı dahi iddia edilegelmiştir.¹⁰⁷

Eskinin eğitim düzeninin değişmesi fikrini tarihsel bir sebebe bağlama adına olaylar, kendi şartları içinde canlandırılır. Bu nedenle olaylara zaman olarak, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilânına kadarki süreç işlenir. Anlatıcı, toplumsal çözülme ve kopuşlar gösteren bu dönemin sorun üreten bir sahası olarak eğitime dikkatleri yönlendirmiş ve çatışmaları ağırlıklı olarak eğitim üzerinden geliştirmiştir.

Romanda eğitim meselesinin, epistemolojik ve metodolojik boyutta göndermelerle tartışma sahasına çıkarıldığını görmekteyiz. Yazar bunu, pek çok değerler çatışmasında görüldüğü üzere, eski-yeni karşıtlığı çerçevesinde yapmaktadır. Tarihsel pratiğini Cumhuriyet'le kazanacak bu tartışmalarda, yeni

¹⁰⁵ Emil, **Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası I**, s.313.

¹⁰⁶ Taner Timur, yazarı, Kemalist Aydınlanmanın romancısı olarak tanımlar ve kitabında, *Yeşil Gece* romanını değerlendirdiği bölümde, bu dönemi bir “restorasyon” havası içinde işlediğini söyler. bkz. Taner Timur, **Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik**, 2. bs., Ankara, İmge Yay., 2002, s.79-86.

¹⁰⁷ Oktay Akbal, doğruluğuna ihtiyatlı yaklaşmakla beraber, Atatürk tarafından Reşat Nuri'ye yobazlığı eleştiren bir roman yazması için teklif yapıldığını döneme dair bir rivayet olarak dile getirir. “Kubilay'dan Yeşil Gece'ye”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1974, s.2.

mekteplerle medreseler gibi dönemin ikili eğitim gerçeği ve bunlar arasındaki çatışma kendini belli eder. Örneğin romanın aslî kahramanı Şahin Efendi, ilk önce medrese eğitimi alır. İlmiye sınıfına mensup babasının tavassutuyla girdiği bu öğrenim sürecinde, gösterdiği istidada binaen, babasının ölümünden sonra hocaları tarafından İstanbul'a gönderilir. Burada Somuncuoğlu Medresesi'ne devam eder. Ancak bir zaman sonra düşüncelerinde, tam ters istikamette bir değişim olur ve inancını sorgular bir konuma dönüşür. Bu inanç buhranı arasında medreseyi terk eder ve Darülmualimin'e girer. Öğretmen olur. Kendi isteğiyle Emir Dede Okulu başöğretmeni olarak Sarıova'ya gelir ve burada çok yakından tanıdığı softalarla mücadeleyi bir misyon adamı kimliğinde kendine sosyal bir ödev olarak alır. Şahin Efendi'ye göre Anadolu'nun her türlü geri kalmışlığının sebebi din ve onun referansındaki eğitimidir. Kasabayla ilk temasında karşılaştığı halkın yaşam düzeyindeki iptidailik, sefalet izlenimleri hâlihazırdaki eğitim sistemine hamledilir:

“Bunlar hep mektepsizliğin, hep memleketi asırlardan beri karanlığa ve kana boğan yeşil gecenin eserleri. Bu dertlere müspet bilgidен gayri çare olamaz, diyordu.” (GÜNTEKİN, 1928: 59)

Ancak yazar bu menfi görüntüyü, olaylar içinden çoğaltarak genel halk kitleleriyle ilişkilendirmede çok başarılı değildir. Daha ziyade bir izlenim ve tespit olarak doğrudan verilmiştir.

Şahin Efendi'yi, mücadeleye itecek eğitim alanındaki genel manzara şöyledir. Yeni usûl eğitim kurumları ilgisizliğe terk edilmiştir. Başlarında sarıklarıyla öğrenciler, çağdaş bilimlerden uzak bir öğrenim almaktadır. Klasik dinî öğretim yürüten medreselere halkın teveccühü yoğundur. Hatta çocuklarını, hafız olma adına sağlıklarını bozacak bir öğrenime vermekte beis görmemektedirler.

Şahin Efendi'nin, yeni mektepleri buna alternatif yapma mücadelesinde, kendisine destek sağlayıcı isimler azdır. Ancak karşıt olan çoğunluk da eskiye körü körüne bağlı homojen bir topluluk değildir. Meselâ Zühtü Efendi, Müderris Efendi gibi isimler medreselerde bir ıslaha gidilmesini şart görmektedir. Şahin Efendi bunu

doğru bulmaz. “Medreseleri kendi hâllerine bırakırsak bu gidişle yakında çöküp giderler. Tamir edersek daha uzun zaman bu garip milletin başına dert olup kalırlar” (GÜNTEKİN, 1928: 77) şeklinde devrimci bir zihniyetle bu yaklaşıma karşı gelir. İktidar da yeni mekteplerin gerekliliğine inanmakla beraber uygulamada radikal tavırlardan sakınan; softaları kızdırmayacak tutum içindedir.

Şahin Efendi’yi çağrıştıran çağdaş fikirlere açık bir öğretmenin, cehaletin en koyu hükmünü gösterdiği hatta “iptidailiğine gökyüzünün dahi ıstırapla baktığı” bir coğrafyadaki mücadelesini işleyen romanlardan bir başkası Orhan Rahmi Gökçe’nin *Dağların Çocuğu*’dur. “Anadolu’nun cehaleti” ve kahramanın bu şartlarda yüklendiği misyonun önem derecesini gösterme, anlatıcı perspektifinin tayin edicisidir.

Romanı bu bağlamda değerlendirmeden önce mekân ve zaman dilimi olarak şu bilgiler verilmelidir. Vak’aya mekân seçilen Anadolu, ağırlıklı olarak İzmir-Urla yakınlarındaki bir köydür. Olaylara zaman dilimi olarak ise anlatıcı -çağdaşı pek çok yazar gibi- II. Meşrutiyet’le Cumhuriyet arası süreci seçmiştir. Romanın asıl kahramanı Rizan, rehber-idealist aydın kimliğinin bir prototipi olarak romanın yazıldığı dönem gerçeğinden vücut bulmuştur. Öğretmenlik vazifesiyle geldiği Anadolu’da bilgisizliğin hayatlarına egemen olduğu köylüyü, modern değerlerle tanıştırma misyonundadır. Kahraman-çevre ilişkisi üzerinden geliştirilen sahneler bize, sosyal mekân noktasında bilgi verir. Rizan’ın ilk defa tanıştığı Anadolu köylüsü, çağa uyumlu öğrenim sürecine yabancı olduğu gibi günlük ihtiyaçlar kapsamındaki elbise dikiminde dahi sosyal birikim ve beceriden yoksundur. Bu yöndeki ihtiyaçlarını, köye gelen Yahudi kadınlarına karşılatır. Ondandır ki köylüler, Rizan gibi dikiş dikmesini bilen bir Türk kızını görünce hayretle karşılarlar. Bu duruma “Rizan, elbise dikişinin bile bu memlekette Türk’ten gayri insanlara mahsus, çok büyük bir iş sanıldığını anladı.” (GÖKÇE, 23) sözleriyle dikkat çekilmiştir. Anlatıcıyı, halkın geriliğini somutlar örnekleri sergilemeye sevk etmede zamanın olgusal zorlamaları kadar ideolojik beklentileri de belirleyici olmuştur. Zira romanda, nesil olarak eskiyi temsilen Yüzbaşının, Rizan’a sarf ettiği “Bu memleketi adam etmek için çok uğraşacağız. Biz

değil, siz, sizler... Mesuliyet bizim, vazife sizin.” (GÖKÇE, 136) sözleri bu yolda düşüncelerin ifadesidir.

Anadolu insanının geri kalmışlığını, onu eğitimsiz bırakan ya da çağın gerekli kıldığı standartların uzağında bir eğitime mecbur eden politikalarla gerekçelendiren romanlardan bir başkası Etem İzzet Benice’nin *On Yılın Romanı* (1933)’dır. Roman, Cumhuriyet’in onuncu yılı münasebetiyle neşredilmiş; Türkiye’nin geçen bu süre zarfında katettiği gelişme ve büyüme gösterilmeye çalışılmıştır. Bu düzeye hangi konumdan geldiğini mukayese adına vak’a 1912 günlerinden başlatılır. Cumhuriyet öncesi dönemin sosyal hayatını kuşatan kötü koşullar resmedilirken eğitimsizlik de bu konudaki esaslı başlıklardan olmuştur. Buna göre, sadece para kaynağı ve savaş gücü olarak görülen halkın, egemen zihniyet karşısında hakkını arayamayan, kaderci davranışları eski usûl eğitimin tabii sonucudur. Örneğin, vergi borcu dolayısıyla hacze gelen tahsildar karşısında boyun eğen köylü kadın Fadik Hatun’un anlatıldığı sahnede bu durum sözlere şu şekilde yansımıştır:

“Medrese, tekke, padişah, cami, softa ve cehlin yoğurduğu ve hüküm sürdüğü bir zihniyet, gözyaşı akıtan ve bir ocağı söndüren bir kötülüğü ancak Allah’tan bilebiliyordu. Her iyilikte ve kötülükte ona hep o söylenmişti: Allah’tan!” (BENİCE, 1933: 15)

İstanbul’dan İkipınar köyüne gelen Paşa’yı karşılayan heyetten muhtar Demir Çavuş’un köye mektep istemesi ve aldığı cevap sahnesi ise meseleyi aynı mecraya çekme gayretindendir. Öyle ki anlatıcı, böyle bir sosyal ortamın geçerliliğinin savunusunu bizzat yöneticilere ikrarla onun varlığını, bu yönde planlı ve sistematik politikalar yürüten devlete bağlamıştır:

“Demir Çavuş kestirme söyledi. Köye mektep istiyoruz. ... Paşa birden köpürdü. Bak, sen çavuş da olmuşsun. Köyde mektep olmaz. Buna aklın ermiyor mu? Bir daha böyle dangalaklık yapma. Haydi çekil karşımdan, dedi.” (BENİCE, 1933: 32-33)

Dükkülerin Romanı (1934) kitabında Burhan Cahit Morkaya da benzer yaklaşım sergilemektedir. Anadolu insanının eğitimsizliğinde suçu toptancı bir bakışla bütün Osmanlı dönemine yüklemektedir. Bu devri Türk tarihinde, soysa-kültürel gerilemeye yol açan bir süreç olarak tanımlar. Anlatıcı düşüncelerinin izahını, Anadolu'yu tanıma adına geziye çıkan gazeteci Cemil Hakkı'nın izlenimleri üzerinden yapmıştır. Paris'teki arkadaşı Ahmet Reşid'e Konya'dan gönderdiği mektupta Cemil Hakkı, şehrin kimliğinde medreselerin ön aldığını ve geniş bir etki alanı oluşturduğunu tarihsellik bağlamında anlatmıştır. Anlam örgüsü labirentlerinde eskiyi kötülemeye yönelik algı inşasına giden anlatıcı, bir zihniyeti temsilen mekân sembolizasyonuna gitmiş ve Osmanlı devri medreselerini “bir cüzzam hastanesinin koğuşuna benzeyen, pislik içinde yüzen” fecaat odakları olarak tanımlamıştır. Selçuklu dönemi bilim dilinin Arapça olması gerçeği göz ardı edilerek medreselerde Arapça eğitimin yaygınlığına işaret edilmiştir. Anlatıcıya göre, Selçuklular ve Osmanlı gibi iki ayrı erkin dayandığı sosyolojik yapıdaki dönüşüm kimliksel bir çizgide olmuştur. Osmanlı idarecilerinin elinde Türk kimliği, İslâm ve Arap kültürü temelinde yeniden şekillenmiştir. Bu olumsuz görülecek bir durumdur. Yeni kimliğiyle Türk insanı, sanat ve medeniyet hayatından uzaklaşmış, zamana yabancılaşmıştır. Halkın, kendi kendine bu durumdan kurtulmasına umutsuz bakan kahramanın sözleri ise romanın yazıldığı dönemi kuşatan toplumu kurtarma refleksi olarak özetleyebileceğimiz zihniyetle metnin ilişkisini gösteren örnek olur. Bize bu tespitleri yaptıran, roman sayfalarındaki şu ifadelerdir:

“Vaktiyle bütün devlet işlerinde öz Türkçe yazan ve konuşan Konya altı asırlık Osmanlı Türkiye'sinde o kadar gerilemiş ki şimdi köylerine varıncaya kadar halk başına doladığı tülbindin hakkını vermek için medrese medrese Arapça okuyor. Eski Konya, Türk'ü, Türkçesi, Türk sanatı ile Osmanlı Türk'üne örnek oluyordu. Bugün hacısı, hocası ve softası bol, sanat ve medeniyet hayatından uzak bir tarih enkazından ibarettir. ... Konya, Bursa gibi cami, medrese, imaret ve sebil dolu bir şehir. ... Konya'nın köylerine varıncaya kadar medrese var. Soluk benizli delikanlılar buralarda hadis okuyorlar. Bu medreselerden birini dolaştım. ... Bu Türk delikanlıları biraz askerden kaçmak, biraz da hatip, müftü olmak için buralarda yıllarca Arapça'nın sarf ve nahvini okuyor. Medreselerin taş

duvarları arasında kendi kendilerine çürüyüp gidiyorlar. Bu taş duvarların dışarısındaki dünyadan tamamıyla gafil kalan bu zavallı delikanlıların kendi kendilerine buralardan kurtulmalarına imkân yoktu. ... Bu zavallı delikanlı dünya işlerinin ilimle, fenle yürümediğini zannediyordu. Hiçbir şekilde görüşmek ve anlaşmak imkânı olmayan bu biçareleri daha fazla sıkmak istemedim.” (MORKAYA, 1934: 155-160)

Kahramanın, Bursa seyahati de benzer izlenimlerle yüklüdür. Tanzimat sonrası beliren modern müfredatlı mekteplerin, dinî temelli eğitim kurumları arasında yok olduğu, gençliğin medrese ile tekke arasında kıvrandığını söyleyen Cemil Hakkı, arkadaşı Reşid’e durumun vahametini “Bilemezsin Reşid, zavallı Türk gençleri buranın her sokağında tesadüf edilen tekkeler, medreseler, mezarlıklar içinde ne elim bir ömür eskitiyorlar.” (MORKAYA, 1934: 190-191) sözleriyle anlatmıştır.

Aka Gündüz, *Dikmen Yıldızı* (1928) romanında kısaca temas ettiği Anadolu’daki eğitim sorununa, *Aşkın Temizi* (1937)’nde daha ağırlıkla vermiştir. *Dikmen Yıldızı*’nda, Osmanlı’nın son döneminde kız ve erkeklerin bir arada okumaları şeriata uygun görülmediği için kapatılan Anadolu’daki bir mektep bahsiyle konu gündeme getirilmiştir. Hadise, Milli Mücadele günlerinde sevdiğinin cepheye öldüğü zannıyla ruhî muvazenesini kaybeden Yıldız’ın tedavi amaçlı geldiği Kastamonu’nun Ecevit bölgesinde cereyan eder. Yıldız ve seyahat arkadaşı, savaş günlerinin yoğunluğunda yeni idarenin bu işle uğraşamayacağı öngörüsü ve mektep karşıtlarını yeninden ayaklandırmama adına mektebin eski binasını kiralayarak, misafir görüntüsünde ağırladığı çocuklarla Ecevit Mektebini bir nevi faaliyete geçirmiştir.

Aşkın Temizi romanında Anadolu, cehalete emsal manzaralar içerisindedir. Yüz yüze kaldığı savaşların gerekçesini itikatlardaki nâkisaya bağlayan halk, hastalanan hayvanlarının tedavisinde tılsımlı su gibi bilim dışı yollardan yardım umar derecede gerilik ve taassupta gösterilmiştir. Anadolu’da yetişen ve İstanbul’a tıp tahsili için giden Erden adlı kahraman, köye dönüşünde bütün bu olumsuzluklarla mücadeleye girer. Ancak roman, konuya bakışta ikircikli bir anlam oluşturan ifadeler de içerir. Örneğin bu bağlamdaki bütün olumsuzluklar Anadolu’dan yetişmiş Erden tarafından

gözlemlenip, cehalet olarak eleştirilirken, yine aynı kahraman dilinden, Anadolu’yu “kör ve kara taassup” diyarı şeklinde tanımlayan İstanbul merkezli bakışa karşı koyulur. Roman sayfalarında bunu veren cümleler şöyledir:

“Sonra kristal avizeli salonların peluş koltuklarında, yeşil ve resmi masaların yaldızlı iskemlelerinde ‘Anadolu uyanmıyor efendim uyanmıyor, bu ne taassup bu ne cahilane kara taassup...’ fakat hangi taassup? Anadolu’da kör ve kara taassup var diyenler Anadolu’yu ya bile bile boğmak isteyenlerdir yahut... Eğer taassup dinine bağlı olmak, ananesini sevmek ve saffetini ilahi bir mertebeye çıkarmaksa ben zifir gibi müteassıbm. Müteassıp Anadolu’nun fena ve cahil Anadolu’nun, kabiliyetsiz Anadolu’nun işte bir köşesi! Benim memleketim.” (GÜNDÜZ, 1937: 237)

Raif Necdet, *Semavî İhtiras* (1933) romanında vak’anın bir bölümünü, II. Meşrutiyet sonrasının Anadolu’daki eğitim faaliyetlerine ayırmış; okura, Cumhuriyet öncesi ve sonrasının eğitim durumu konusunda karşılaştırma yapma imkânı vermiştir. Romanın konusu, tarafların itiraf edemediği, platonik düzeyde gelişen ve sonu acıklı biten bir aşk hikâyesidir. Ancak vak’anın arka planında, Cumhuriyet politikaları neticesi şekillenen yeni Türkiye’den manzaralar verilmiştir. Özellikle eğitim alanındaki yenilikler öne çıkarılmıştır. Yazar, olayların yaşandığı asıl vak’a zamanı olarak yirminci yüzyılın ortalarını seçmiştir. Yani geçmiş veya gerçek zamanı değil, fütürist bir bakışla geleceği kurgu zamanı yapmıştır. Geleceğin toplumsal yapısında en dikkat çekici unsurlardan biri, ‘Türkiye’yi medeniyet dünyasında yükseltmiş en önemli hadise olarak gösterilen’ Türk Kız Koleji’nin varlığıdır. Şöhreti Avrupa ve Amerika’ya yayılmış İstanbul’daki bu kolej, inkılâpların başarısını somutlar. Anlatıcı bu bilgileri işledikten sonra geçmişin eğitim sistemine temas eder. Bu, zaman kurgulama tekniklerinden özetleme kullanılarak kahramanlardan Nejat’ın geçmişine dönülerek ve onun nasıl bir eğitim sisteminden geçtiği anlatılarak gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, II. Meşrutiyet sonrasına karşılık gelen devirde Anadolu’daki eğitim politikaları ve uygulamaları yazarın eleştirilerinin odağına girer. Buna göre Batı Anadolu’da yetişmiş kahramanın tahsil gördüğü mektep “...Garbî Anadolu’da, bir mutasarrıflık merkezinde, her iki manasile iptidâî bir derslane

idi.” (Raif Necdet, 1933: 31) sözleriyle verilir. ‘Dimağı hurafe örümcekleriyle örülmüş yeşil sarıklı hoca elinde yapılan’, dayanın geçerli bir yöntem olarak kabul görüldüğü buradaki faaliyet “On yaşına basan yirminci asra rağmen filhakika bu, ne iptidaî, ne feci bir terbiye ve tahsil şekli idi!” (Raif Necdet, 1933: 32) ifadeleriyle tanımlanmıştır. Bu eğitim politikalarındaki devamlılığın, Osmanlı siyasî yapısındaki değişime rağmen sürdüğü “İstibdatta padişahların vehmi, cehli ve zulmü, Meşrutiyette fırkaların o cehil ve zulüm kadar muzlim ve mühlik ihtirası memlekete ışıltı girmesine mâni oluyordu.” (Raif Necdet, 1933: 32) sözlerinde belirtilmiş ve II. Meşrutiyet idaresine bu konuda tenkit getirilmiştir.

Şükûfe Nihal’in *Yalnız Dönüyorum* (1938) isimli romanı, konusunu mutsuz bir evlilikten almakla beraber olayların neşet ettiği toplumsal yapıya temasa önem vermiştir. Bunlardan birisi de yeni devletin kurulduğu süreçte, kasaba ölçeğinde temsil bulan Anadolu’nun eğitim-öğretimdeki geriliğidir. İstanbul çevrelerinde yetişmiş ve Anadolu’nun koşullarına yabancı Yıldız’ın, eşi Hasan’la onun Ankara yakınlarındaki memleketine gittiğinde canlandırılan bir sahnede konu dikkate sunulmuştur. Hasan’ın, köydeki kuzeni Gülsüm’ü Yıldız’a tanıtırken şaka olarak kolejli olduğunu söylemesi ve Yıldız’ın buna inanması karşısında söylediği sözler, kasabalardaki eğitim hususunda bilgi verir:

“Olur şey değilsin Yıldız. Anadolu’nun şu çamurlu, viran kasabasında kolejin, molejin değil, adam akıllı bir ilk mektebin bile varlığı şüphelidir. Ben sana şaka ettim, sen de buna inandın demek?!” (Şükûfe Nihal, 1938: 106)

Yukarıdaki cümleler, diğer boyutuyla öğretimde –özellikle İstanbul’la kıyasla- bir imkân eşitliğinin olmadığına ifadesi olmuştur.

Kırksekizoğlu Ali Osman’ın *Beyza* (1938) romanı, medrese-mektep ikiliği üzerine kurulmuş eğitim sisteminin eksiklerini ve sıkıntılarını son dönem Osmanlı hayatında tebarüz ettirmiştir. Vak’a, II. Meşrutiyet’in arifesi bir zaman diliminde başlamış, Çanakkale Savaşı günlerinde nihayetlendirilmiştir. Bu tercih, tesadüfî

değildir. Anlatıcı, romanın bütününde gözlenen ulusal kimlik arayışına bu dönem ve sonrası siyasî gelişmelerle tarihsel zorunluluk perspektifi oluşturur. Önce olaylara sahne seçtiği, görece küçük bir mekân İnebolu'nun sosyal dokusu hakkında bilgiler verir. Kasaba, farklı etnik ve dinî kimliğe mensup yapısıyla kozmopolit Osmanlı ülkesinin bir temsilidir. Nüfusu oluşturan kesimlerin konumları ve birbirleriyle ilişkileri sosyal ve siyasî boyutta sorgulanır. Buna göre toplumun imtizacını bozan azınlıkların imtiyazlı statüleri, Müslüman nüfusun her konuda geri bırakılması devletin güçsüz hâlini açıklar nedenlerdir. Sorunlu alanlarında birisi de eğitimidir. Anlatıcı, bir ayrıma gitmeden hem medrese hem de mektepteki eğitim faaliyetlerine eleştiriler getirir. Ancak, eleştirilerin merkezinde daha ziyade, niteliğine, içeriğine yönelik itirazlarla medrese eğitimi bulunur. Bu geleneksel eğitim sisteminin dinî referanslı yapısı eleştirilerin başındadır. Çağdaş ilmin müktesebatına uzak düşmekle itham edilen bu anlayışın ilme bakışındaki çarpıklık, medrese-mektep karşıtlığını da gösterir şu cümlelerle izah bulur:

“Mekteplere kozmografya dersinin konulduğu bunun da insanın dinini berbat ettiği harıl harıl ilan ediliyordu. Mektepte okunan şeylere ilim demek bile dine karşı hürmetsizlikti. Fen denilebilirdi. İlim ancak Arapça kitaplardan manalar çıkarmak, din kitaplarını anlamak demektir.” (KIRSEKİZOĞLU, 1938: 7)

Anlatıcının medreselerdeki müfredata “İlimlerin efdalı diye tavsif olunan Arapça sarf ve nahvın bitmek tükenmez kaideleri[ni]” (KIRSEKİZOĞLU, 1938: 13) öğretmeyi, halka mesnevi okutmayı öncelemesi nedeniyle itirazlar getirmesi, eleştirileri somutlamaya yönelik adımlardır. Onun nezdinde medreseler –tekkelerle beraber- (romanın yazıldığı dönemin paradigmasına uygun) “milli bir benliğin doğmasına mâni” kurumlardır. Vak’aya konu olan zaman diliminde yani 20. yüzyıl başında Osmanlı hayatında bu kurumlar çevresinde var olan anlayışların yaygınlığını gösterme düşüncesinden hareketle esas kahraman Hami de dinsiz olacağı kaygısıyla babası tarafından öğrenimini ikmal için İstanbul’a değil, dinî ilimleri daha iyi öğreneceği

Kahire'deki Camiülezher'e gönderilir. Zira babası modern mektepleri, insanı dinden çıkartan müesseseler olarak görmektedir.

Anlatıcı tarafından, faaliyetleri daha silik sunulan mekteplere de tenkitler getirilmiştir. Bu kurumlar, öncelikle, işlevleri itibariyle eleştirilmiştir. Mekteplerin varlık nedeni, milleti uyarmak için değil ancak padişaha azat kabul etmez kullar yetiştirmek, ömrüne dualar ettirmekle açıklanır. Ayrıca, iki öğrenci Hami ile Sabri arasında okula dair yaptırılan konuşmalarda, herkese yönelik Ermenice dersi konulmasından duyulan memnuniyetsizlik, materyalist düşüncedeki tarih hocasının kimliğine işaret mekteplerin mahiyetine yönelik bilgiler vermektedir.

Şükrü Pamirtan'ın *Toprak Mahkûmları* (1938) romanında mesele, vak'ası içinde geniş olarak tartışılmamakla birlikte, romanın ana fikrini oluşturmada bir öneme haiz olduğundan dikkate değerdir. İnkılâpların haklılığına kamuoyunu inandırma işlevindeki roman, Osmanlı'nın son dönemdeki geriliğin ve Anadolu'daki Türk köylüsünün yaşadığı zor şartların nedenlerini ararken konuyu eğitime bağlamıştır. Yöneticiler tarafından sistematik olarak cahil bırakılmış köylünün, haksızlığa karşı durma ve hak arama becerisini kazanamadığı dile getirilmiştir.

Yaşar Nabi'nin kadının bireyleşme sorunsalı çerçevesinde oluşturduğu ama bunu işlemede çok başarılı sayılamayacak romanı *Bir Kadın Söylüyor* (1931)'da ise olayların bir kısmının geçtiği Trabzon'da doğmuş kadın kahraman, yetiştiği çevreyi anlatırken babasının, diğer eşraf çocukları gibi az tahsil aldığını belirtmiş; bunun, yörede teamül hâlinde olduğuna işaret etmiştir.

2.3.1.2. Cumhuriyetle Değişen Eğitim

Eğitim-öğretim konusuna yer veren romanlar incelendiğinde, rejimin on yıllık tecrübesi sonrasında eskiyi de dikkate alarak bu konuya daha sık vurgu yapıldığı görülür. Cumhuriyet'in varoluşsal dışavurumunun ve geleceğe yüksek idealle biçim verme işlevinin tezahürü onuncu yıl kutlamalarının yarattığı toplumsal atmosfer, konuya bu çerçevede uygulanabilirlik getirmede etkili olmuştur. Zira *Vurun Kahpeye*, *Yeşil Gece* gibi eski eğitimin eksiklerini ve yanlışlarını anlatmayı amaçlamış ve nihayetinde yeni mektepler lehine bilinç oluşturan romanlara aşina okur, 1930 sonrasının romanlarında, yenileşen eğitim-öğretim sistemini yegâne gerçek olarak önünde bulmuştur.

Romancılara göre laik ve bütünleştirici karakterdeki eğitim politikaları, cinsiyet, sınıfsal statü gibi değişkenlere dayandırılan eğitim yapılanmasındaki eşitsizlikleri sonlandırmış, eğitimin yayılarak toplumsal düzeyde eşitlendiği fikrini işlemişlerdir. Hatta *Üvey Ana*, *Bağlar Arasında* romanlarında anlatıcılar, düşüncelerini somutlamak ve tarihsel gerçeklik kazandırmak için Cumhuriyet'in ilk yıllarında açılmış olan Ankara'daki İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Zonguldak'taki Maden Mühendis Mekteb-i Âlisini isimleriyle olaylar içinde kullanmış ve okura tanıtmıştır.

Takma Ayak Hasan Çavuş, *Bağlar Arasında*, *Akın Yolcuları*, *Bir Öğretmenin Romanı* gibi romanlar sosyal gelişmede, ekonomik kalkınmada eğitimin rolüne dikkat çekmişlerdir. Formal eğitime, halkı ve devleti kalkındıracak yegâne yol olarak bakarlar. Dönemin toplumsal ortamında önemli karşılığı bulunan, eğitimli kesimlerin ahlakî bir yükümlülük olarak ülkenin yönetimindeki sorumluluğu¹⁰⁸ şeklinde tanımlanabilecek sosyal rol, bazı romanların merkezinde yer alır. Özellikle *Akın Yolcuları*, *Bir Öğretmenin Romanı* kitapları sosyal reformlarda, öğretmenlerin katkısını öne çıkarmıştır. Eskinin eğitim modeli savunusu kurumlarıyla, toplumsal

¹⁰⁸ Mustafa Kemal Atatürk, zaferle sonuçlanan Büyük Taarruz sonrası kutlamalar vesilesiyle İstanbul'dan Bursa'ya gelen öğretmenlere hitaben 27.10.1922 tarihinde yaptığı konuşmada bu minvalde şu sözleri sarf etmiştir: "Memleketimiz içinde efkârı medeniyenin, terakkiyatı asriyenin bilâ-ifate-i ân intişar ve inkişaf etmesi lâzımdır. Bunun için bütün erbab-ı ilim ve fennin bu hususta çalışmayı bir vecibe-i namus bilmesi iktiza eder." **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s.48.

tabanıyla değil; *Yayla Kızı* romanında görüleceği gibi münferit bir hareket ölçüsünde kalmıştır.

Aka Gündüz konuyla ilgili romanlarında, eğitimin toplumsal düzeyde eşitlenmesinin Cumhuriyet’le birlikte gerçekleştiği düşüncesini işlemiştir. *Üvey Ana* (1933) sözü geçen romanlardandır. Kurgu, yanlış anlama sonucu eşinin namus gerekçeli suçlamalarına maruz kalan fedakâr ve yardımsever kişilikte bir kadının, ölümle sonlanan hayatı üzerinden ilerletilmiştir. Ancak roman, sosyal göndermelere de açıktır ve bu çerçevede eğitim konusunu tartışma yapmıştır.

Eğitimde eşitliğin savunan anlatıcı sosyo-ekonomik, cinsiyet ve etnisite değişkenleri üzerinden bunun açıklamasına gider. Yüksek sosyal tabakadan olmayan evlatlık yetişmiş kahramanı Lale’yi, Cumhuriyet’in toplumsal dönüşüm hedefleri arasında önemli bir yer tutan özgür ve sosyal kadın kimliğinin yaratılmasına hizmet edecek eğitim kurumlarından birine gönderir. Ankara’daki İsmet Paşa Kız Enstitüsü adıyla maruf, genç kızları modern sosyal hayata hazırlayan okulun misyonundaki isabet, roman boyunca kahramanın, dışa dönük değerlerle uyumlu kişiliğinde somutlanır. Lale’nin ilk mezunlarından olduğu okulun mezuniyet töreni sahnesine yer verme ve buna “inkılap tarihimizin terbiye faslında mühim bir dönüm ve inkişaf hadisesi...” (GÜNDÜZ, 1933: 39) şeklinde özel bir anlam yükleme bu kurumların varlığına ve önemine dikkat oluşturma gibi bir amaca yöneliktir. Yine mezun öğrencilerin miralay, bakkal, şair gibi farklı sosyal sınıfa mensup; Bulgar, Yunan, Türk gibi farklı etnik kimliği taşıyan ailelerin kızları olması yeni rejimin uygulamaya koyduğu eğitim birliğinin doğal sonucu olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla seçilen okul İsmet Paşa Kız Enstitüsü, tesadüfî bir tercih değil; yeni rejimin farklılığını kurumlarıyla da somutlama arzusunun bir sonucudur. Lale’nin okulu bitirdikten sonra yüksek sosyete mensup Emin Bey’in evinde –çevresinin yabancı mürebbiye seçmemesi eleştirilerine rağmen- mürebbiye olarak işe başlaması anlatıcıya, hedeflediği sosyal mesajı oluşturmada imkân tanımıştır. Eğitimde millileşmeden yana olan anlatıcının, çocukların özel eğitiminin de Türk hocalar tarafından verilmesi görüşü böylelikle açığa vurulur.

Cumhuriyet'in kimsesizlere ve sosyal güçten yoksunlara iyi bir yaşam için fırsatlar sunan rejim olduğu anlayışını taşıyan *Yayla Kızı* (1940) romanı, yazarın benzer düşüncelerinin yer aldığı bir eserdir. Romanın ana düşüncesine uygun olarak esas kahraman, erkeğe bağımlılıktan kurtumuş, sosyal ortamda görülen bir kadından seçilmiştir. Petek ismindeki kahramanın yokluktan başarıya/zenginliğe uzanan macerasını içeren olaylar, Ankara'dan Avrupa'ya açılan mekân genişliğinde aktarılmıştır. Bu serüvenin akışında, toplumsal ortamda gerçekleşen değişimler de okurun dikkatine sunulmuştur. Örneğin, eğitimdeki yeni yapılanma gibi. Romanda buna, fertleri arasında değerler çatışmasının yaşandığı bir ailenin ilişkileri üzerinden tanık olunur. Bu aile, saray çevresinden olup saltanatın yıkılması sonucu sosyal konumlarını yitirmiş; İstanbul'dan yeni güç merkezi Ankara'ya yerleşmiştir. Olaylarla ilişkilendirilmesi, esas kahraman Petek'in bu ailenin yanında kalmasıyla sağlanır. Petek'in bu ailede samimiyet peyda ettiği Benzigül, olayların geçtiği Cumhuriyet'in ilk yılları, rejimin arzuladığı yeniliklere açık bir neslin temsilcisidir. Bu özelliği, geçmişe özlemi ve yeni şartlardan memnuniyetsizliği sembolleyen annesiyle çatışmalara neden olur. Eğitimde eski-yeni ayrımını ortaya koyan diyalog sahneleri mezkûr ilişki tarzının bir numunesidir. Eskiden sadece, yüksek sosyal tabakaya mensup ailelerin çocuklarının gittiği kız mektepleri kapılarını, Cumhuriyet'le her zümreye açmıştır. Bu tespit ve eskiden tarafların bundan duyduğu memnuniyetsizlik şöyle ifade bulmuştur:

“-Ben nerede bulayım Emirgan Kız Rüşdiyesini. O bir zamanlardı Hakkı Paşaninkiler, Tevfik Paşaninkiler, Hüsam Paşaninkiler, Mazhar Paşalar, Neşe Mollaninkiler, Saffetî Paşalar, Mekke şerifinkiler bile hep oradan yetiştiler. Bizim zamanımızda kız mekteplerine hep böyle paşalar, beylerin...

Benzigül, girdiği odadan seslendi:

-Anne yine fırsat buldu. Ne yapalım anne, bizim zamanımızda da herkes gitsin. Bizim gibi fakirler de okusun.” (GÜNDÜZ, 1940: 78)

Anlatıcı, eğitim-öğretimdeki inkılâpları kabullenmede toplumun yekpare bir yaklaşım sergilemediğini; çok detaylandırmasa da karşı seslerin varlığını bu şekilde göstermiş olur.

Cumhuriyet'in on yıllık tecrübesi akabinde yayımlanan romanlardan *Takma Ayak Hasan Çavuş* (1934), memleketteki sosyal değişimin boyutu ve hızını anlatma adına tertiplenmiştir. Ziya Çalık'ın romanında yenileşme girişimlerinin bir yönelimi eğitim alanında olmuştur. Kısa zamanda ülkedeki eğitimli nüfus, köye doğru genişleyen bir artış göstermiştir. Yazar, Anadolu'nun muhayyel bir köyünü odağına alarak bunu anlatır. Devletin okuma yazma oranını artırma politikalarının başarısını - özellikle- harf inkılâbı hamlesine dayandırır. Yazarın "Hangi devirde, hangi hükûmet; halkla, köylü ile, onun bilgisi ile bu kadar uğraştı. Hangi yazı yazan, köylü için bir tek yazı yazmıştı şimdiye kadar." (ÇALIK, 1934: 45) şeklinde köylünün eğitime yönelik çalışmaları önemseyen sözleri, siyaset kurumları, aydınlar aracılığıyla yöneten/yönetilen bütünleşmesini sağlayan Cumhuriyet ideolojisinin başarısını verme adınadır. Ayrıca kurgunun devamında köylünün gazete, kitap okuyan; hayatını kolaylaştıracak bilgileri kendi edinen bir düzeye ulaştırılması bu kazanımların uygulanır olduğu görüşüne somutluk katar.

Bağlar Arasında (1936)'nın yazarı Niyazi Durusoy romanın konusu dahiline, Cumhuriyet'in ilk eğitim atılımlarından olan Zonguldak'taki Maden Mühendis Mekteb-i Âlisinin açılışını almıştır. Yetersizlikler ve zorluklar ortasında mücadelenin, özverinin ulvileştirildiği bu teşebbüs yeni rejimin farkındalık alanlarındandır. Zira eğitim, ekonomik gelişmenin temel noktasıdır ve bu rolü kendisine yatırımın zorunluluğunu açıklar.

Romanın esas kahramanı Bülent'in yaşantısı meseleyi gündeme getirmiştir. Bülent'in kimliği, romana arka plan oluşturan siyasî ve sosyal parametrelerin izdüşümüdür. Roman kahramanı Bülent'i yatılı okullarda anne-babasız yetişmiş birisi olarak okuyucuya sunan yazar, eskiden kopuş, yeniyi idealize etme, ona adanmışlık duygusu oluşturma ve yeni rejimin "kimsesizlerin kimsesi" olduğu fikirlerini somutlama düşüncesinden hareket eder. İstanbul'daki tahsili sonrası yüksek öğrenimi için İstanbul'dan Zonguldak'a gider. Burada, kendi gibi idealist

gençlerle birlikte, Mühendis Mektebine kaydolur. Böylelikle Anadolu'nun ufak ölçekli bir şehrinde yeni kurulan mektebin açılış koşulları, faaliyetleri, gelişimi hakkında izlenimler aktarılır.

Okul, yeraltı kaynaklarına stratejik ve ekonomik değer atfeden devlet tarafından, bölgenin maden potansiyeli göz önüne alınarak açılmıştır. Anlatıcı mektebin misyonunu “bu mektep yarına birer genç kız azametiyle benliğini saklayan, maden cevherlerini işletecek ve onun her bir zerresini ayrı ayrı düşünecek öz Türk evlatları yetiştirmeye başladı.” (DURUSOY, 1839: 27) cümlesiyle dillendirmiştir. Milli bir ekonomi modeline de uyumlu bu teşebbüs, kaynakların verimli kullanımı ve sistemli işletilmesinde ihtiyaç duyulan iş gücünü kendi bünyesinde yetiştirecektir. Onun sayesinde mesleğin istediği beceriye sahip nesillerle ekonomik gelişmede öncü bir faktöre ve ülke ekonomisine sürekli artı değer yaratan kalıcı bir çözüme ulaşılabacaktır.

Ancak kahramanın okulla tanışmasından sonraki ilk izlenimlerinde, devletin maddi imkânsızlıklarından dolayı fizikî yetersizlikler göze çarpar ve okul, İstanbul'daki Mühendis Mektebiyle mukayese edilir. Bilhassa bina itibarıyla oldukça basit ve konforsuzdur:

“Mektebiniz karşığı bina dediğini işittiğimiz zaman hepimiz gayri ihtiyarî duralamıştık. Gözlerimiz İstanbul Mühendis Mektebi gibi muntazam yapılı kocaman bir bina ararken önüne iki katlı bir ambar almış, tahtaları eksik bir yapı görünce hayretle ağzımız açık kalmıştı.” (DURUSOY, 1839: 26)

Kahraman, üzerindeki “bu ezici inkisar hissinin tesirinden” idealist düşüncelerinin uyarısıyla hemen sıyrılmıştır. “Bu harap fakat yarının yapıcılarını yetiştirecek mektebin” içine nüfuz ettiğinde işleyişi, tertibi bakımından özenli bir ilgiyle karşılaşır. Devamında, şartların iyileştirilmesine yönelik devletin hızlı ve faydalı çalışmalarını gözlemler:

“Haricî sîva tahtalarının eksikliğine rağmen içini temiz ve eksiksiz tertibi, titiz bir itinanın üzerimize kanat gerdiğini anlatmakta gecikmedi. Ve biz çok kısa bir zamanda alıştığımız bu yurt köşesinin harap odalarında bizden istenilen gayreti göstermek için çalışmaya, didinmeye başladık. Bu hususta biz ne kadar uğraştıksa mektep idaresi de onun büyütölmüş bir makesi gibi daima bize örnek olan bu atılışla çalıştı. Yeni binanın temellerini attı, oturduğumuz binanın tamiratını bitirdi. Eksiklerini tamamladı ve tıpkı anayurdun her tarafı gibi bakımsız bırakılan bu yeşil kümelerin arasına bembeyaz badanasıyla parıldayan ve içi çalışkan Türk gençleriyle dopdolu bir yuva kurdu.” (DURUSOY, 1839: 26-27)

Devlet ile halkı ortak ideallerde bütünleştiren bu sahneler, Cumhuriyet paradigmasının esas belirleyenlerinden olan yokluklar içinde ileri kazanımlar gerçekleştirme amacına uygun bir örnek teşkil etmektedir. Genç yerli hocalar yanında, derslerin gerektirdiği teknik bilgi ve yeni fikrî ihtiyaçların ikamesinde yabancı hocalardan faydalanma devletin meseleye verdiği önemi göstermesi bakımından vurgulanmıştır.

Türklük üzerinde temellendirilen yeni kimlik inşası ve Cumhuriyet’in getirdiği inkılâplar üzerinden bir okumayla anlaşılır kılınabilinen romanlardan bir başkası M. Yalçın Tuna’nın *Akın Yolcuları* (1936)’dır. Roman, kimlik arayışı ve Anadolu’nun saltanat sonrası değişen yüzünü vermeyi amaçlamaktadır. Balkan ve I. Dünya Savaşları sonrası gelişmeler neticesi Türkler için yaşam şartlarının zorlaştığı ve günlük hayatta Türk kimliğinin izlerinin silinmeye çalışıldığı Rumeli coğrafyasından Anadolu’ya göçle roman başlar. Misak-i Milli dışında kalmış topraklardan göç eden kahramanlardan Gökmen, millî kimliklerinden koparılıştan rahatsız ve anayurda gelme düşüncesindeki Tuna Türklerinin temsilidir. Onun için Anadolu adıyla tanımlanmış Misak-i Milli sınırları, özgürlüklerine kavuşmanın ve benliklerini korumanın sığınağıdır. Ailesiyle İstanbul’a yerleşir. Bir zaman sonra aile, anne-babanın ölümü ve çocukların farklı ailelere besleme olarak verilmesiyle dağılır. Çocuklardan Sevim’in İstanbul’daki kötü hayat koşullarından kaçışı ve ayrı düştüğü kardeşini arama arzusuyla Bursa’ya seyahati olaylara mekân Anadolu’yu yapar. Bu değişim anlatıcısına, yeni rejimin politikalarını mekân üzerinden anlatma imkânı vermiştir. Anadolu sosyal hayattaki gelişimi, tabii güzellikleriyle gözlemlenir.

İstanbul’la mukayese oluşturan bu durum, anlatıcının roman boyunca sıklıkla başvurduğu kategorize oluşturan karşıtlık üslubunu besler yönelimlerdenidir. Öyle ki bu en açık, Anadolu ve İstanbul olarak iki ayrı mekânda gözlemlenen eğitim faaliyetlerinde sembollenir. Örneğin her iki mekânda, birbirine tezat oluşturan iki öğretmen imajı vardır. Bunlardan Ayaz İstanbul’da görev yapan, medreseden yetişme, Cumhuriyet umdelerini benimsememiş ve onlara görünüşte bağlı, yakınındaki kimsesiz bir kıza tasallut edecek derece kötü ahlâklı bir öğretmendir. Bursa-Mudanya yakınlarındaki bir köyde öğretmenlik yapan Aysel ise öğretmen okulunu bitirmiş, Anadolu’nun değişen hayatında rol almış idealist, iyi ahlâklı bir köy öğretmeni rolünüdür. Bunlara değer oluşturmada ideolojik durumlarının ve bulundukları mekânın belirleyici olduğu görülmektedir. Ayrıca Aysel’in şu sözleri;

“Sevim görüyor musun, evler ölüler gibi kara yasından kurtuldular. Şimdi ne güzel. Artık köy küçük bir şehre benziyor. Ben buraya geldiğimde burası bu halde değildi. Okulları harap, sokaklar berbat, hele içmeğe suları bile yoktu. Halk çalışkan, her şeyi yapmak istiyor. Burasını bir nümune köyü haline getireceğim...” (TUNA, 1936: 169)

köyün mamur hâle dönüştürülmesinde ve yeni rejimin politikalarının başarısında Anadolu’daki öğretmenlerin sorumluluklarını ve rollerini açık etmektedir.

Huriye Öniz’in *Bir Öğretmenin Romanı* (1939), kitaba ismini verdiği gibi konusunu bir öğretmenin hikâyesinden almıştır. Anlatıcı, köylüyle bütünleşmiş bir öğretmen figürünü roman boyunca sergiler. Fatma adlı kahraman, öğretmen okulunu bitirdikten sonra tek yakını annesini bırakarak, İstanbul’a bir gün bir gece mesafedeki Orta Anadolu’da bir köye öğretmen olarak gider. Kurgunun bu yöndeki akışı anlatıcıya, amaçladığı Anadolu-İstanbul mukayesesini vermede ve köy yaşantısını idealleştirmede imkân sağlamıştır.

Anlatıcı, yarattığı idealist öğretmen tipini halkla hiçbir çatışmada göstermemiştir. Hep olumlu yönleriyle var etmiştir. Önceki bazı romanlarda görülen

şehirden gelen kahramanın köy hayatı içindeki uyumsuzluğu söz konusu değildir. Fatma hem çocukların öğretmeni hem de köylülerin her zorluğunda yardımlarını gördüğü birisidir.

2.3.2. Anadolu'nun Gelenek-Göreneklere ve Eğlence Tarzı

Geçmişten gelen ve günlük hayatın içinde sıradanlaştırılmış davranışlar, giyim-kuşam şekilleri, eğlence tarzları kültürün maddi göstergelerini oluşturur. Hayatı bütün yönleriyle kendine malzeme etmeye açık bir alan olan romanlar, bu unsurlardan vak'a kurgusunda geniş ölçüde istifade eder. Ancak bundan istifade derece derecedir. Bazı romanlarda konuya yaklaşım derinleştirilerek tema mertebesine taşınır; bazı romanlarda ise kısa temaslık motif ağırlığında kalır. Bu durum, Anadolu'yu ele alan romanlar için de söz konusudur.

Romancıların meseleyi öncelikle, Batılılaşma ve modernleşme kavramlarıyla beraber düşündükleri gözlemlenir. Geleneksel sayılabilecek kültür öğeleri dahi onunla ilişkisi bağlamında gündeme getirilmiştir. Zira Batılılaşma olgusu, son iki yüzyıllık toplumsal ve siyasî düzenimizde belirleyiciliği en kuvvetli olmuş bir kavramdır. "Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayıp Cumhuriyet Türkiye'sinde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa'nın toplumsal ve fikrî bileşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşım[dır]. Bu görüş bazen ılımlı bir biçimde ortaya çıkmış, bazen çok köktenci –geleneksel kültür öğelerimizi eleştiren ve karşısına çıkan- boyutlar kazanmıştır. Ancak, sözcüğün kendisi daha çok Batı'yı her hususta örnek almak isteyenlerin yaklaşımını adlandırmak için kullanılmıştır."¹⁰⁹ Bu konu Tanzimat'tan itibaren romanlarımız açısından da öncelikli sayılmıştır.¹¹⁰ Birçok romanda toplumsal bir sorun olarak ele alınmış, Batılılaşmayı –özellikle- eğlence kültürü üzerinden gösterme ve tartışma bilindik bir tutum olmuştur. Terry

¹⁰⁹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, 12. Bs. 2003 İstanbul, İletişim, s.9

¹¹⁰ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, 8. bs. İstanbul, İletişim, 1999, s.19

Eagleton'un kültür için söylediği "kültür yalnızca ona uygun olarak yaşadığımız şey değildir. Aynı zamanda büyük ölçüde uğruna yaşadığımız şeydir"¹¹¹ önermesini somutlayacak şekilde, Batılılaşmanın kültürel düzlemde gerçekleşmesini savunan yaklaşımlar pek çok romanda, ete kemiğe bürünmüş şekilde karakterler temsilciliğinde karşımıza çıkmıştır. Bu yaklaşımlar, Cumhuriyet dönemi romanları arasında da sürdürüle gelmiştir. Önceleri daha çok İstanbul'u mekân seçerek anlatılan konu -edebiyatımızdaki mekân sınırlarının genişlemesine paralel- zamanla Anadolu coğrafyasına taşınmıştır.

Kimi romancı, kültürün giyim-kuşam, eğlence gibi maddi unsurlarıyla gündeme getirilen Batılılaşma sorununa uygarlaşma misyonu zaviyesinden bakmıştır. Anadolu'nun geleneksel yaşam kültürüne eleştiriler yöneltir. Kimi romancı ise Batılılaşmayı şekle indirgeyip kendi halkına yabancılaşan elitist tavrın eleştirisi nazarından yaklaşmıştır. Toplumsal düzlemde moda hâlinde yaygılaşan modern kültürün yerleşme sürecinde yol açtığı bocalamaları ironik bir ifadeyle anlatıma dökmüştür. Romancılar, Batılılaşmanın kültürel yansımalarını -halk katmanları arasında yayılma eğiliminde olmakla beraber- çoğunlukla mahdut bir zümreye özgülemiştir. Anadolu'daki bu seçkin çevrelerin yaşantılarından sahneler verilmiştir. *Takma Ayak Hasan Çavuş* romanı ise konuyu eğlence çerçevesine sokmayarak, inkılâpların hedeflediği uygar toplum modelinde görmüştür.

Romanlar arasında konuya, öncelikli yer veren eser Burhan Cahit Morkaya'nın *Adam Sarrafi* olmuştur. Roman, örfler-âdetler gibi toplumsallığın ürünü yazısız kuralları -Anadolu bağlamında- esas konu olarak vak'aya taşıyıp romanın bütününe şamil bir tartışma konusu yapmıştır. Evlilik âdetleri, giyim kuşam, yeme-içme gibi öğrenilmiş davranışlar toplumsal hayatta ikili yapıda sunulmuştur. Romanın ihtiyaç duyduğu çatışmanın öznesi bu değerler karşıtlığı, yazarın amacına yönelik, üst çerçevede Anadolu-İstanbul farklılığını sergilemiştir. Zira değişik çevrelerle sembolleştirilmiş iki ayrı kültür normları roman boyunca çatıştırılır. Anlatıcı, çoğunlukla, Anadolu değerlerini olumsuzlama taraftarıdır. Düşüncesinin çıkış noktasını, kaynağını Batıdan alan 'asrî' değerlerden örülü bir kültürün savunuculuğu

¹¹¹ Terry Eagleton, *Kültür Yorumları*, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı, 2011, s.152

oluşturur. Beraberinde, kültürel farklılıkların neden olduğu sorunlara yer verme toplumsala yönelik bir çözüm arayışıdır. Ondandır ki Anadolu'nun "atavist" kültürüne eleştiri romanın yüklendiği temel bir işlev olmuştur.

Anlatıcının ifadesiyle kitap "Bu bir acıklı hikaye, basit düşünceli, geri fikirli batıl akidelere saplanıp kalmış bir adamın ince bir terbiye görmüş, iyi yetişmiş bir genç kıza irtikap ettiği bir facia[nın]" (MORKAYA, 73) aktarımıdır. Olaylar, "yeni hayatın hareketlerine ayak uydurmakla beraber ırsî telakkilerden, itiyat hâline gelen göreneklerden sıyrılama[mamış]" olarak tanıtılan esas kahraman Tosun'un etrafında geliştirilmiştir. Kısmen kendisinin ve çevresinin, kültürel muhafazakârlık olarak açıklanabilecek davranışları sorgulanmıştır. Örneğin kahramanın, gelinde aradığı yüz aklığı gerekçesinden evliliğini nasıl sonlandırdığını anlatma buna yöneliktir. Tosun, tüccarlık yaptığı Konya'dan İstanbul'a gelmiş ve bir zaman sonra burada, üst sınıftan bir kızla evlenmeye karar vermiştir. Ancak, eşinin namusu konusundaki suizannı evliliğin kısa sürede sonlanmasına neden olur. Böyle bir gelişme anlatıcıya, Anadolu'nun değer yargılarını eleştirme imkânı yaratmıştır. Ona göre bu "geri fikirli batıl akidelere saplanıp kal[maktır]".

Çatışmayı çeşitlendirir sahnelerden bir diğeri, Tosun'un memleketten gelen akrabaları ile müstakbel eşi Lale'nin yakınlarının evlilik merasimi sırasında karşıtlık oluşturan davranışlarıdır. Tosun; annesine, ağabeyi Recep ve eşi Asiye'ye böyle bir davette nasıl davranılması gerektiği hususunda ön bilgiler verse de bu kesimler, geleneklerden taşıdığı değerleri İstanbul'da tanıştığı yeni değerlerle örtüştüremez ve bocalar. Anlatıcının, "Tosun'un annesi, yengesi bir köşeye sokulmuşlar, bu göğüslerine, yarı bellerine kadar açık elbiseli, mükemmel, rengarenk, birbirinden güzel hanımları hayretle, korku ile, hicap ile seyrediyor, bir kabustan kaçır gibi birbirlerine sokuluyorlardı." (MORKAYA, 67) cümleleri iki kesim arasındaki uzlaşmaz zıtlığı ortaya koymaktadır. Devamında eğlenme, giyim, yeme-içme üzerinden gidilen kültürel ayrımlar derinleştirilir. Anlatıcının bakış açısı dikkate alınırsa bu, bir nevi merkez-çevre ya da yüksek-alt kültürün çatışmasıdır. Hatta Tosun'un ailesi için bu ayrışma, evliliğe mâni bir durumdur:

“Bu nezaket, bu tarzı hareket beri tarafı büsbütün mahcup ediyordu. Recep, ağabeysinin nereden gelip de böyle kibar bir aileye çattığına kızıyor, annesi oğlunun mürüvvetini görmek için katlandığı bu işkencelere yavaş yavaş tahammül edemiyordu.” (MORKAYA, 65)

Çatışan tarafların diğeri Lale şahsında, karşı kesime atfen benzer bir bakış sergilenir. O da Anadolu’dan gelme, “görgüsüz”, “saf” olarak tanımladığı insanlarla uyuşmanın mümkün olamayacağı kanaatindedir. Oluşturulan ikilikte anlatıcı, modernleşmenin getirdiği sosyal davranış formlarına geleneksel değerleri muhafaza refleksiyle karşıtlık oluşturmaya mesafeli bir bakış ve üslup yürütmüştür.

Burhan Cahit Morkaya *Gönül Yuvası* (1926) romanında ise olayların bir kısmının geçtiği İzmir’e, eğlence ve gezinti mekânları noktasında kısa dikkatler oluşturmuştur. Plajları, kaplıcalarıyla Çeşme; High Life ve Kramer gazinosu, turistik özellikte Ayasulug (Efes) Harabeleri bölgesi şehrin öne çıkarılan mekânları arasındadır. Yazar, bir başka romanı *Köy Hekimi* (1932)’nde, savaşların yol açtığı mahrumiyetler arka planında Anadolu köylüsünün kültürel konumunu sorgulamıştır. “Anadolu’nun o binbir mahrumiyetiyle kavrulup kalmağa mahkûm kızlarından” biri olarak gösterilen Emine’nin hayatı, kendisini himayesine alan vali ve hanımının yanında gördüklerinden sonra köklü bir değişime uğramıştır. Önceleri sadece *Ahmediye*’yi dinleyen Emine, artık Piyer Loti’nin *Azade*’sini, Dumas’ın *Kamelyalı Kadın*’ını okur. Zevkleri değişmiştir. Zamanla, köyün kültürel yapısına yabancılaşır. Anadolu’yu temsil eden Bademli köyü ve çevresinin kültürel geriliği, bölgeye doktor olarak gelen Suat Naci’nin gözünden de anlatılır. Toplumsal yapının cehaleti, kahramanın yüz yüze kaldığı zorluklar çerçevesindedir. Suat Naci, gençlerin tek eğlence olarak kahvede oyun ve kasabaya gelen yosmalarla tertiplenen içkili meclisleri bildiğini söyleyerek bölgenin kültürel düzey olarak geriliğini ifadede şu sözleri sarf etmektedir:

“İptidailiğin en basit numunesi olan bu evlerde o, kitap olarak taşbasması (Duduname), (Ferhatla Şirin) efsanesi gibi evham ve hayal mahsulü birkaç biçare kağıt parçasından başka bir

görmemişti. Ve kazanın en ileri münevverleri bile ona yegâne meşguliyet olarak akşamları toplanıp rakı içmeği, yazın bağlara gidip kadın âlemleri yapmağı öğretmişlerdi. Evinde bir kütüphanesi olan, hatta dolabında ilme, tarihe, edebiyata ait bir tek cilt bulunan bir gence tesadüf etmemişti.” (MORKAYA, 1932: 33)

Yukarıdaki sözlere yansımış, geleneksel kültüre yabancı Suat Naci’nin bu tavrı, yetiştiği İstanbul çevrelerinin kültür değerlerinden çevreyi tanımlama arayışının bir sonucudur.

Romanlarında, Anadolu’nun farklılaşan eğlence kültürüne temas eden yazarlardan biri Aka Gündüz’dür. *Çapkın Kız* (1930) romanı, hem Cumhuriyet Ankara’sının alafranga eğlence hayatını gösteren ve tartışan hem de geleneksel eğlencelere –daha sınırlı da olsa- yer veren eser olmuştur. Her ikisi de esas kahraman Çapkın Kız’ın yaşantısında izlettirilmiştir. Buna göre Çapkın Kız’ı önce, ‘asrî’ dansların sergilendiği eğlencelerde görürüz. Ancak hissî yakınlık duyacağı köylü Mehmet’le ilişkisi kendisine sazlı, türkölü halk oyunlarının sergilendiği geleneksel eğlenceleri tanıma ve her iki eğlence kalıpları üzerinde karşılaştırma yapma fırsatını sağlar. Vak’anın geçtiği otuzlu yıllar Ankara’ında Lozan Palas, Ankara Palas, Belvü Palas etiketli mekânların ve buralardaki eğlence biçimlerinin yaygınlaştığına dikkat çekilir. Bu değişen kültürel yapı anlatıcıda, bir dizi kaygı ve memnuniyetsizliklere yol açar. Romandan aşağıya alıntıladığımız şu sözler

“Ankara’da ‘Palas!’ Bu palasçılar acaba bizi uydurma bir burjuvaziye doğru mu götürmek istiyorlar? Sakız reçeli gibi kıvamlı bir demokrasinin kaynağına sokulan bu palasları yıkamazsak bile adlarını olsun Türkçeleştirelim, demokratlaştıralım.” (GÜNDÜZ, 1930: 18-19) Ankara’nın bu yeni döneminde nevezuhur eden eğlence ve mekânlarının yerleşik kültür içindeki yabancılaşmasına işaret etmektedir.

Yazarın Ankara’yı, içkili-danslı eğlence tarzıyla daha geniş konu ettiği eseri *Kokain-Ben Öldürmedim* olur. Konusunu da bu mekânlardan birinde birbirine tesadüf eden iki kahramanın ilişkisinden alan roman, Milli Mücadele günlerini de

içerecek zaman genişliğinde Ankara'daki eğlence ortamlarının tarihçesini, evlerden yerleşik mekânlara uzanan bir değişim süreci içinde ortaya koymaya çalışmıştır. Bu düşünceden romanın ilk bölümü 'Ankara barlarının tarihi' başlığını taşır. '1922 senesine kadar Ankara'da barlar portatifti' cümlesiyle romana başlayan yazar, gözlerden uzak yaşanan eğlenceleri sosyal aidiyetlere göre kategorize etmiştir. Bunlar yüksek tabakanın barı, memur sınıfının barı ve esnafın barı tarzındadır. Her birini eğlence biçimleriyle ayrı ayrı anlatır. Varılan sonuç grupların ekonomik düzey farklılıkları, eğlencelerine de yansımıştır. Ancak ortak nokta, her üç mekânda Ankara koşması, çiftetelli, Yozgat havası, zeybek, telgrafın telleri, bahriye, minnoş gibi yerel danslar ve havaların eğlence figürlerine hâkim olmasıdır. Ayrıca bu sahneler, Milli Mücadele günleri Ankara'sının farklı bir panoraması olmuştur.

İstanbul'la sınırlı Batı tipi eğlence tarzını Ankara çevrelerinin tanınması ve alışması, yerleşik barların kurulması sonrasında. İlk bar olarak gösterilen Fresko'nun yeri tango, fokstrot, çarlston gibi Batılı eğlence kalıplarını da Ankara hayatına taşımıştır. Aynı zamanda bu mekân tüccar, bürokrat, muharrir gibi farklı sosyal tabakadan insanları eğlencede eşitleyen görüntüsüyle sosyolojik dönüşüme de işaret eder.

Aka Gündüz'ün Cumhuriyet Ankara'sının eğlence hayatına yer verdiği bir başka romanı *Çapraz Delikanlı* (1938)'dir. Kadınların ilgi odağı bir gencin aşk maceralarını konu eden roman, eğlence kültürü bahsinde, alafranga tarzdaki eğlenceleri sergilemeyi ön plana almıştır. Bunun için kadınlı-erkekli balolardan sahneler yer verilmiştir. Silindir şapka ve manto giymiş yüksek sosyeteye mensup konukların katılımındaki balolar tango, foksrot, bluz, vals, çarlston gibi dansların serbestçe sergilendiği ortamıyla değişen hayata işaret etmektedir. Ankara'daki eğlence hayatının parçası bir başka faaliyet ise Keçiören bağlarında gerçekleştirilen av partileridir.

Yazarın, konuya yukarıdakilerden daha kısa yer verdiği romanları *Odun Kokusu* ve *Üç Kızın Hikâyesi*'dir. Aile zoruyla yapılan evlilikteki mutsuzluğun ihanete, ayrılığa ve nihayetinde kadın kahraman Fatma'nın kötü yola düşüşüne varan olayları anlatan *Odun Kokusu* romanı, Ankara, Konya gibi Anadolu şehirlerindeki danslı, kumarlı, kadınlı-erkekli Batı tarzı eğlence kalıplarına vak'ada yer ayırmıştır.

Üç Kızın Hikâyesi'nde ise Ankara'nın eğlence mekânı olarak barlarına yer verilmiştir.

Anadolu'da günlük yaşama yansıyan ortak değerleri tartıştıran romanlardan bir diğeri Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* (1932)'ıdır. Anadolu, Porsuk Çayı yakınlarındaki bir köyle simgelenir. Roman, memleketin aydınları ile Anadolu halkı arasındaki zihniyet ve davranış kopukluğunu, inkılâplar öncesi toplumsal yapıyı okura gösterir. Bütün bunlar, I. Dünya Savaşında yaralanan Ahmet Celâl'in savaş sonrası, emireri Mehmet Ali'nin köyüne gelmesiyle vak'alaştırılmıştır. Ahmet Celâl'in gözünden, her yanıyla olumsuz bir köy imajı vardır ve bu roman boyunca sürdürülür. Bu imaj yer yer kültürel göstergelerle de beslenmiştir. Zira kahraman ve içine girdiği köy halkı arasında, kültürel yabancılaşmadan kültürel ötekileştirmeye derece derece uzanan bir ilişki hâli söz konusudur. Farklılıklar, uzlaşmaz çelişmeler biçiminde sunulmuştur.

Ahmet Celâl, Anadolu'nun tarih içinde ürettiği gelenekleri ve âdetleri, içinde yetiştiği Batı kültürünün şekillendirdiği bilinçle değerlendirmeye çalışmıştır. Mehmet Ali'nin düğününü anlatan sahnede bunun izleri görülür. Köy düğünleri için “Ah, ne ağır, ne sıkıntılı ve ne kadar kaba idi bu düğün! Mutlaka Avrupa'da, bir cenaze alayı bundan daha ferahlıdır.” (KARAOSMANOĞLU, 1932: 33) sözlerini sarf eden kahramana, burada tanık olduğu hemen her şey yadırgatıcıdır. Örneğin, iki kişinin beraberliğinin törensel ifadesinde gelin ve damat değil, çevre olayın öznesidir. Etkinlik, adına düzenlenenlerden ziyade çevre için farkındalık alanıdır. Erkek ağırlıklı eğlenme ve kutlama tarzları kahraman nezdinde basit ve anlamsızdır. Bu durumu, alaysı edayla şöyle anlatmıştır:

“Birbirinden ayrı halkalar halinde girip karşılıklı raks ediyorlar, eğleniyorlar. Bu rakıslar, mütemadi zıplamaklardan ve sağa sola gidip gelmelerden husule gelen, yeknesak ve ağır birtakım danslardır. Çatlak bir zurna ve bir davulla Arap kabağı arası bir darbuka, havayı şerha şerha çatlatıyor. Ben, duvarın dibinde gülümsemeğe, memnun ve alâkadar görünmeye çalışıyorum. Elinde mızrak yerine değnekler ve kalkan yerine birtakım tahta parçalarıyla eski hamasî rakıslar taklit eden bir

adama, ara sıra bir lira atıyorum. Her atışımda itibarım bir parça daha artıyor. Adeta, oynayanların hepsine birden yeni bir şevk geliyor.” (KARAOSMANOĞLU, 1932: 34)

Ahmet Celâl romanda, vatandaşlık statüsünde parçası olduğu toplumla ötekileşmiş/ötekileştirilmiş bir düzlemde ilişkilendirilmiş, bundan sebep yerel kültür farklılıklarını sosyal gerilik olarak açıklamaya gitmiştir.

Yine Yakup Kadri, bir Anadolu şehrinin sosyolojisi üzerinden yeni rejimin pratik yansımalarını tartıştığı *Ankara* (1934) romanında, şehrin dinamik hayatını eğlence kültürüyle çözümlemeye ve yorumlaya gitmiştir. Zira *Ankara*, hızlı değişim döneminin romanıdır. Kitapta dikkat çekilen nokta, kamusal ve toplumsal alanın dönüşümüne yönelik inkılâpların seçkin zümre nezdinde algısının, başkent Ankara’da monden bir hayat kalıbını var ettiğiidir. Anlatıcı buna olumsuz bakar. Kıyafet inkılâbından sonra milli davanın mondenlik iddiası şekline girdiğini; Avrupalı gibi eğlenmek, giyinmek ve Avrupalılar nezdinde muvaffak olmanın büyük bir zafer kazanmak kadar önemli addedildiğini Murat ve Hakkı Beyler gibi Milli Mücadele içinden gelmiş isimlerle müşahhaslaştırarak anlatır. Örneğin Noel ve yılbaşı için Cumhuriyet’in sembol binalarından Ankara Palas’ta tertiplenen eğlenceler, bakış açısını somutlar sahnelerdir. İstanbul terzilerine sipariş edilen klak ve makferlan gibi en son Paris modellerinin yoğun rağbet gördüğü, dans iskarpinleri fiyatlarının üç dört katına fırladığı bu balolara katılanlar için “...zarafetin en ileri şartlarını yerine getirmek asriliğin ihmal götürmez bir şiarı” mahiyetindedir. Seçkin zümrelerin kadınlı-erkekli, danslı, içkili eğlenceleri, yerli ve köylü geniş halk yığınlarının da ilgisi dahilindedir. Yılbaşı balosunun düzenlendiği akşam, Ankara Palas’ın önünde biriken, içeride olup bitene anlam getiren halkın tasviri toplumsal tabakalaşmayı fark ettirir. Şehrin bu ikili yapısı, Cumhuriyet inkılâplarını en doğru benimsemiş idealist kahraman Neşet Sabit’le de dillendirilir. Ankara Palas ve Yenişehir gibi Cumhuriyet sonrası kurulmuş muhitlerdeki evlerde tertiplenen baloların, çayların inkılâbın ateşinde dökülmüş kalıplar olmadığını birebir gözlemleri doğrultusunda söyleyen Neşet Sabit, kendine yaşam mekânı olarak geleneksel yaşantının sürdürüldüğü Tacettin Mahallesini seçmiştir. Böyle bir davetten döndüğü

akşam, mahallede tesadüf ettiği mevlide bakarak ayrı kültürleri bir mekânda gözlemleyen kahramanın pozisyonunu anlatıcı “Genç adam, yarım saat evvel ‘aksa-yı garp’ta idi. Şimdi tam Asya’nın, bir orta yaş [Ortaçağ] Asya’sının tam göbeğindedir. Bu kadar ivicacılı bir cemiyet içinde doğru yolu nasıl bulmalı? Bu mevlide gidenler mi haklıdır, o salonda dans edenler mi? Doğrusu Neşet Sabit kendisini ne onlardan ne bunlardan addedebiliyordu.” (KARAOSMANOĞLU, 1934: 119) sözleriyle arafta bir kimlikte vermiştir. Onun iki tarafa açılabilen tipolojisi, toplumda ayrılmış iki kültürün varlığını hissettirmektedir.

Konu bağlamında hâlihazırdan geleceğe iki farklı vizyon çizilir. İnkılâplardan bütün yönleriyle Batılı hayat tarzı çıkaranlar için toplumun yeni tanıdığı yaşam biçimleri zamanla halka doğru genişleyecek, “yavaş yavaş onlar da öğrenecek, onlar da alıacak. Bu yeni hayatın icapları onlarca da anlaşılır, açık ve basit şeyler haline girecek[tir].” (KARAOSMANOĞLU, 1934: 96) Ancak anlatıcının gelecek öngörüsünde, hayatı zevk ve safa yönüyle alanların beklentilerini karşılama merkezi İstanbul olacaktır. Ankara, bu kesimler nezdinde sıkıcı bir hâl alacaktır. Zira Ankara’nın eğlence kültürü yerel ve milli bir hüviyete dönüşecektir. Buna göre Ankara’da müzik namına yalnız senfonik konserler, folklor havası çalınır; büyük bir Türk sanatkarı tarafından harmonize edilmiş yerli danslar sergilenir. Halkevleri’nin sahnesi halkın temaşa ihtiyacını karşılar. Sinemalarda, milli davalara hizmet eden filmler gösterilir. Aydın ve sanatkarların tesis ettikleri ‘cabaret artistique’ namındaki Pınarbaşı mevkiindeki sanat merkezi, en çok rağbet gören mekânlardan olur. Urfa gecesi, Aydın gecesi, Erzincan gecesi, Rize gecesi gibi her haftanın programına bir vilayetin adının verildiği burada Garp musikisi metotlarına göre armonize edilen halk türkülleri ve oyunları, meddah gösterileri sahnelenir; yerli ve yabancı danslar yapılır.

Cemal Ataç, Cumhuriyet sonrası Anadolu’daki değerler değişimini tartıştığı romanı *Bir Kız Böyle Düştü* (1935)’de, geleneksel kalıplar içinde yetişmiş çevrelerin yaşam tarzlarında keskin bir dönüşüme giderek Batılı hayat tarzına yönelişlerinin ne gibi trajik olaylara sebebiyet verdiğini anlatmıştır. Metni oluşturmada sosyal sorumluluk bilinciyle hareket eden yazar,¹¹² kahramanın farklılaşan yaşam felsefesi

¹¹² Yazar, vak’ayı anlatmaya başlamadan önce “Bir İki Söz” başlığı altında, romanı niçin kaleme aldığı konusunda izahat getirmiştir. Burada, “yıllarca kapalı ve hürriyetsiz kalan” kadınlardan bir kısmının sosyal değişmelerin tabii sonucu “birden bire serbestliğe kavuşunca” ‘asrilik’ denilen yolda

ve pratiğini göstermede özellikle günlük hayatında eğlenceyi öncelemiş olmasını kullanılmıştır. Kastedilen eğlence tarzı alafrangadır. Böylelikle çizgileri Tanzimat romanından itibaren oluşturulmuş alafranga eğlence ortamı, içinde geliştirilen ilişkiler ağıyla olay bütünlüğüne girmiştir.

Vak'aya mekân –özellikle son bölümlerinde- İstanbul ve ismi açık olarak verilme de ipuçlarından Elazığ çevresinde bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Topluma hâkim olan önce “din” ve sonra “medeniyet” taassubunu göstermede yazar Anadolu'nun bu bölgesindeki hayatlardan örneklerini almaktadır. İşe tekke, dergâhlar çevresindeki ortamı anlatarak başlar. Günlük pratiklerin dine göre düzenlendiği bu geleneksel hayat, vak'a zamanının Cumhuriyet'e geçtiği bölümlerde köklü değişime uğratılır. Yeni dönemde tekkeler kapatılmıştır ve bu kurumlar, bizzat içinden gelen kimseler tarafından itibarsızlaştırılmaya, kötülenmeye başlamıştır. Önceleri bu çevrelerde bulunan kesimler de yeni şartlara kendini uydurma gayreti içindedir. Örneğin bir Mevlevî tekkesine mensup, mütevellilik görevinde tanıdığımız Hacı Mansur'u, tekkenin kapatılmasıyla kaybettiği sosyal nüfuzunu yeniden yakalama adına arayışlarda görürüz. Yeni fırkaya dahil olmuştur. Buraya mensubiyetin gerektirdiği yaşayış ve davranışları göstermekte gecikmez. Artık fırka merkezindeki bahçede tertiplenen, şehrin kibar ailelerinin akşam vakitlerini geçirmeye geldiği, bir bandonun mızıkâ çaldığı danslı toplantılarda boy gösterir. Evinde, çaylı danslar tertip etmeye başlamıştır ve bütün bunlara katılması için ailesini de zorlar. Eşini ikna edemese de ilerleyen zamanda kızını kendi safına çekmede başarılı olur. Anlatıcı böylelikle, romanın mesajını yükleyeceği kahramanı olayların merkezine çekmiştir. “Saçları ondüleli, yüzü –o güzel pembe beyaz yüzü- pis ve mülevves podralarla badanalanmış, dudakları rujlu, elbisesi göğüslerinin hattı faslına kadar açık, etekleri mafsâl çukurluklarını gösterecek kadar kısa ... parmakları manikürlü” (ATAÇ, 1935: 34) şeklinde tasvir edilen İffet, kafes arkasından çıkmış, hâlihazırda erkeklerle iç içe

felâketlere sürüklendiğini söyler. Onları bu kötü olaylara sürükleyen nedenler arasında, bu hayat tarzlarını özendirici yayınlarıyla bazı neşriyatların rolüne de işaret eder ve romanın yazıldığı dönem itibarıyla hükûmetin ve matbuat kanunun uygulamaları sayesinde bunların azaldığı belirtilir. Kendisinin de bu çerçevede, asrilik tutkusunun ne gibi belalara yol açacağını özellikle genç kızlara gösterme sorumluluğuyla hareket ettiğini söyler.

eğlenen, danslar yapan bir ortama girmiştir artık. Anlatıcı da onun ve babasının yaşantısı merkezinde, “Anadolu’nun en mutaassıp evlerine kadar giren” bir “salgın” olarak nitelediği “asrileşme”yi olayların tek belirleyicisi yapmıştır.

Anlatıcı, bu hayat tarzına eleştirini, birçok defa, Hacı Mansur’un eşine yaptırır. Onun, kocasıyla yaptığı bir tartışmada sarf ettiği aşağıdaki şu sözleri

“Bizde evvelce küçükler büyüklerin elini öperlerdi. Genç kızların elini kardeşleri bile öpmez. Asrilikte demek ki genç kızların körpe ve yumuşak ellerini öpmek lâzımdır. Doğrusu ya bu asrilik, tamamen erkeklerin lehine bir iş; erkekler kendi çıkarlarına uyan zendostluklarına, o kadar iyi usuller koymuşlar ki sana bile, kızının şap diye elini öptükten sonra, medeni muaşeret diye kabul ettiriyorlar.” (ATAÇ, 1935: 101)

kadın-erkeğin sosyal ortamdaki ilişkilerinde görülen farklılaşmaya, zamanın icabı “muaşeret”e tepkisinin ifadesi olur.

Anadolu’daki Batılılaşma hareketlerini, eğlence hayatı üzerinden anlatan yazarlardan bir başkası Baha Vefa Karatay’dır. *Kardeş Gibi* (1938), *Son Tango* (1939) romanlarında, Batıdan mülhem eğlence tarzları ve buralardaki sosyal ilişki biçimlerinin Anadolu’nun kültür muhitinde yeni zuhur ettiği vurgusuna önem hasredilmiştir. Özellikle *Kardeş Gibi* romanı tesadüflerle başlayan, trajik olaylarla geliştirilen ve mutlu sonla biten vak’a akışında Konya özelinde Anadolu’daki belli zümrelerin asrileşme maceralarını sergilemiştir.

Vak’a, Erenköy Kız Lisesi’nde okuyan iki arkadaşın tatil için Konya’ya gelmesiyle Anadolu’ya taşınmıştır. Bunlardan Saadet’in babası askerdir. Aktarılan eğlence ortamı da yerel halkın değil, onlar gibi şehre dışarıdan gelen memur kesimlerin çevresindedir. Anlatıcı açısından, İstanbul’un yüksek sosyete yaşantısını tanımış bir kişi için sosyal hayatı sınırlı olan Konya’da hoş vakit geçirecek yegâne yer bu kesimlerin tertipledikleri eğlencelerdir. Konya’nın tarihselliği olan mekânlarından Meram Bağları’ndaki kadınlı-erkekli kır eğlenceleri, Zafer Bayramı

etkinlikleri, balolar bu bağlamda işlenmiştir. Böylelikle Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk seneleri bir Anadolu şehrinde, İstanbul'un sosyetik hayatından çok farklı olmayan eğlenceler gösterilmiş olur. Ancak sahneler, şehrin kültür dokusu itibarıyla, yerli nüfusu içerir bir toplumsal dönüşüm yaşandığı anlamına gelmemektedir. Daha ziyade aktarılan, şehre dışarıdan gelen seçkin çevrenin kültür dünyalarıdır.

Yazar, bir yıl sonra kaleme aldığı *Son Tango (Siyah Gözler)* romanında yine Konya'daki asrî eğlencelerden bahsetmiştir. Mekânın Konya'ya taşınması, Nâzım ve kendi gibi asker olan iki arkadaşının yeni görev yerlerine gitmeden önce İstanbul'dan memleketlerine kısa süreli ziyaretle olur. Mekândaki değişim, vak'adaki tesadüflerle beslenen aşk mevzunu oluşturma için görünse de diğer taraftan kahramanların İstanbul'dan aşına oldukları 'asrî' eğlence unsurlarının, Anadolu'da da görüldüğünü vermek adınadır. Cumhuriyet dönemini zaman olarak belirleyen vak'adaki anlatımla şehir, Havzan ve Meram'daki kadınlı-erkekli, tangoların yapıldığı eğlenceleriyle sosyal kimliğinde Batılı yaşam tarzına yer vermektedir.

Anadolu'da gözlemlenen Batılılaşma cihetindeki kültürel yenileşmeyi ve toplumsal tabanda moda hâlinde yaygılaşan modern kültürün yerleşme sürecinde yol açtığı bocalamaları ironik bir ifadeyle konu eden romanlardan biri Reşat Nuri Güntekin'in *Eski Hastalık* (1938)'idir.

Reşat Nuri romanda, asrîleşmenin ülke genelinde görünür hâle geldiğinin ispatına çalışmıştır. Öyle ki günlük hayatında cazlı toplantılara, gardenpartilere, balolara, danslara açılan, asrîleşme cereyanların hızla gerçekleştiği bir Anadolu manzarası verilmiştir. Bütün bunların aktarımı, çatışan değil ama toplum içinde karşıtlığı hissedilen kültürel bir farklılaşmanın takibi üslûbundadır. Yazarın başka romanlarında da örneklerini gördüğümüz Batılılaşmayı giyim kuşamda, eğlencede arayan kesimleri tenkidi¹¹³ dolaylı yönden yine söz konusudur.

Romanın sürükleyici vak'ası, asıl kahraman Züleyha ve eşi Yusuf arasındaki mutsuz sonla biten evliliğidir. Züleyha, İstanbul'da Batılı değerlerin belirleyici olduğu

¹¹³ Hüseyin Çelik, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 2000, s.160.

bir çevrede yetişmiştir. Yanında kaldığı dayısı, topluma “modern sosyetenin kaide ve inceliklerini” öğretmeyi misyon edinmiş, içinde yaşadığı topluma yabancılaşmış bir kişiliktir. Taşıdığı değerleri, yeğeni Züleyha’ya da benimsetmiştir. Milli Mücadele şartlarında kızına uzak kalmış Miralay Ali Osman Bey, savaş sonrası kızını, zararlı gördüğü bu ortamdan uzaklaştırmak ister ve Silifke yakınlarındaki Gölyüzü’ne aldırır. Züleyha’nın gönülsüz içine katıldığı bu yeni muhit eğlenceleri, giyim-kuşamlarıyla geldiği ortamları yansıtmaktadır. Özellikle zabıt, memur, eşraf ailelerinin lokomotif rolünü üstlendiği bu etkinliklere daha alt sosyal katmanlardaki zümreler de katılmaya başlamıştır. Bunlardan bir sahne şöyle verilmektedir:

“Meydanın etrafını çeviren on beş kadar masa, büyük zabıt ve memurlarla hatırlı eşraf ailelerine tahsis edilmişti... İkinci sırada memurların küçükleriyle eşrafın malî yahut siyasî vaziyeti biraz sallantıda olanlar ve yüzlerini yeni açılan muhadderratlarını birden bire ön safta, lüks ışıkları altında göstermek istemeyen muhafazakârlar oturuyordu. Daha arkada, bahçenin karanlık kısımlarında, iyi seçilemeyen bir kadın ve erkek kalabalığı dalgalanıyor ve kalabalık, üzerine çocuklar, köy delikanlılıkları, neferler binmiş bahçe duvarlarına kadar devam ediyordu.” (GÜNTEKİN, 1938: 61)

Anlatıcı, toplumu her katmanı ile kuşatmış modernleşme (Batılılaşma) ve geleneksellik ikiliğinin ürettiği tuhaflıklara, bocalamalara yer vermiştir. Sarhoş olduğu için bu etkinliklere alınmayan bir kişinin davetin kapısına dayanıp “Demokrat devlette halka kapalı kapı yoktur. İçeri girmek herkesin hakkıdır” (GÜNTEKİN, 1938: 56) sözleriyle olayı hak arama şeklinde vatandaşlık düzlemine getirmesi, muhafazakâr kimliklerinden sıyrılamamış babaların, bir yandan bu tarz davetlerde hazır bulunurken öte yandan dansa meraklı kızlarını uzak tutma gayretleri romanın ironik sahneleridir. Jaketatay ve silindir şapka giymiş, kokartlar, nişanlar takmış insanların katıldığı, kadınlı-erkekli bu eğlenceler tam imtizaç ve benimseme göstermese de mevzii bir çevreyi değil daha geneli şümul eder. Bu yönüyle konuya bakışta diğer romanlardan farklılık göstermektedir.

Romanı *Takma Ayak Hasan Çavuş* (1934)'da ideal bir Cumhuriyet köyü yaratma amacındaki Ziya Çalık ise köyü kültürel bakımından eskiden ayrıştırmaktadır. Bunu, maddi kültür öğelerindeki değişimle anlatmıştır. İnkılâplar yanlısı Hasan Çavuş, Temuçin Kaya adlı genç mühendisle birlikte, öncelikle kadınların giyim kuşam kültüründe değişim yaratma arayışındadır. Bu atılımı, çalışma ve ekonomik koşullarla gerekçelendirir. Kadınların şalvarla dolaşımı, günlük işler açısından kullanışlı bulunmaz. Ayrıca ekonomik yönden de maliyetli görülür. Köy kadınlarının dokudukları kalın bezden asker pantolonu biçiminde kesimle, üstüne tozluk giyilen altlık ve önü kapalı ceket şeklinde tasarlanan giysiler, yeni toplumun göstergeleri şekilde sunulmuştur. Öte yandan makineleşme sayesinde, köylünün ağır şartlar altında çalışmadan kaynaklı hastalanmasının önüne geçilmiş; ayrıca az yorulmasına, kendine vakit ayırıp okuma gibi kültürel gelişimine katkı sağlanmıştır.

Yukarıda adı geçenler haricinde, konuya sayfalarında daha kısa yer veren romanlar da söz konusudur. Selami İzzet Sedes, aşkı ayrılık ve kavuşma düzleminde işlediği romanı *Küçük Hanımın Kismetini* (1933)'nde olayları bir bölümüyle Adana'da yaşatır. Şehrin, iki farklı sosyal yüzü verilir. Bunlardan birisi Murat Nehri kıyısındaki Tutak kasabasının hareketlilikten ve maddi kültürden uzak yaşantısı, diğeri tıpkı İstanbul'daki gibi monden eğlencelerin tertiplendiği şehir merkezidir. Anlatıcı danslı, müzikli bu eğlenceleri geniş kapsamlı anlatma yoluna gitmemekle birlikte, şehrin yaşantısında yeri olan bir etkinlik olarak vermiştir.

Reşat Nuri Güntekin'in *Dudaktan Kalbe* (1925) ve *Bir Kadın Düşmanı* (1927) romanları konuya kısaca yer verenlerdendir. Her iki romanda da mekâna sosyal ve siyasî boyutuyla bir mana yüklenmemiş; bu yönleriyle pek irdelenmemiştir. Bunlardan *Dudaktan Kalbe*, gerçek sevgiyi anlayamamış sanatkâr bir gencin, kendine âşık ettiği genç bir kızı felaketlere sürüklemesi; ancak nihayetinde kendisinin de mutsuzluğunu anlatır. Olaylara sahne yerlerden İzmir'in Bozyaka bağları, yaz eğlencelerin yaşandığı bir yerleşim olarak verilmiştir. Mektup tekniği kullanılarak kaleme alınan *Bir Kadın Düşmanı* ise olaylar içinde çevrenin sosyolojisine kısa temaslar getiren bir eser hüviyetindedir. Roman, Sâra isimli

eğlence düşkünü kahramanın, kadınlara karşı önyargılı ve çok kaba davranışları olan bir gence ders verme düşüncesiyle kendine âşık etme macerasını işler. Mekânın ismi açık olarak belirtilmez; ancak verilen bilgilerden, Marmara'nın Anadolu kıyılarında olduğu anlaşılır. Bölgenin tanıtımında eğlence faaliyetlerine de başvurulmuştur. İstanbul'dan gelen kahramanın gözlemlerinden aktarılan eğlenceler bir karşıtlık içinde verilmiştir. Örneğin, İstanbul'un renkli ve hareketli ortamlarından gelip bölgeye ilk adım atan genç için kasaba, sıkıntı üreten bir mekândır. Burada, haftada iki defa İstanbul vapurunun gelişini kendilerine tek eğlence yapmış, dolayısıyla eğlence imkânları sınırlı bir sosyal çevre söz konusudur. O gün köylülerin kasabaya indikleri, çarşıdaki dükkânların kapandığı ve herkesin yanında getirdikleri yiyecekleriyle deniz kenarına toplanıp, İstanbul'dan gelenleri görmeye yarıştıkları bir an olarak betimlenir. Fakat bu ilk intiba, romanın devamında sürdürülmez. Kahraman, kasaba dışına çıkıldıkça İstanbul'daki eğlenceyi, modayı görebilecek yerleşimlere tesadüf eder. Bu durumu "Hasılı, bu memleket eski alaturka kasabanın üstünde ekstra modern sayfiyesiyle şalvar üstüne frak giymiş bir insana benziyor." (GÜNTEKİN, 1927: 32) sözleriyle anlatmıştır. Eğlence konusunun odak yapıldığı bir başka sahne Sâra'nın kuzeninin düğünüdür. Toplumdaki eski-yeni, alaturka-alafranga değerler ikiliği bu bağlamda anlam bulmuştur. Düğünde bir yanda duaların okunduğu, şerbetlerin içildiği alaturka âdetler, diğer yanda cazbantlı alafranga eğlenceler bir aradadır.

Demircioğlu Yusuf Ziya'nın *Boş Beşik ve Akkuş* (1932) romanı, Fadime adlı kimsesiz bir kızın köylerine yakın bölgeye yerleşen Yörük obasının beyiyle istemeyerek yaptığı evliliğin yol açtığı mutsuzluk ve devamında sevdiğine kavuşması üzerine kurgulanmıştır. Roman masalımsı öğelerle örülmüş vak'asında Anadolu'daki göçebe Yörüklerin yaşantıları, âdetleri hakkında bilgiler vermektedir. Bunlardan biri düğün eğlenceleridir. Fadime ve Yörük beyinin evlilik törenleri, roman sayfalarında geniş bir yer bulmuştur. Bütün oba ve köylünün katıldığı törenlerde gelin alma usulleri; cirit, güreş gibi oyunlarla günlerce süren bir şölene dönüşen eğlenceler, folklorik bilgilerin yer aldığı bir anlatı hüviyetindedir.

Rebia Arif'in *Kadın Tipleri* (1935) romanında, kadınların sosyal hayat içindeki varlığını ve yer bulma çabalarını Sencan isimindeki kahramanla müşahhaslaştıran anlatıcı, kocası tarafından aldatılan kahramanın İstanbul'daki evini terk edip İzmir'de kendisine yeni bir hayat kurmasını olayların başlangıcına yerleştirmiştir. Kahramanı burada İstanbul'da yaptığı yazarlık işlerini sürdürür, kurduğu bir matbaada çalışır buluruz. Onun gündelik yaşamını aktarımda, şehrin eğlence hayatından izler de görülmektedir. Buna göre Çeşme, turistik bölge özelliğiyle şehre dışarıdan gelenler açısından dikkat çekici bir bölgedir. İzmir'in bir başka bölgesi Karşıyaka, "kibar muhiti" olarak tanıtılır ve burası alafranga yaşantısı içinde eğlenceye düşkün bir muhit olarak gözlemlenir.

Vak'asının belli kısmı Anadolu'da geçse bile Anadolu hayatının o ağırlıkta yer bulmadığı romanlardan biri Muazzez Tahsin Berkant'ın *Bir Genç Kızın Romanı* (1938)'dir. Anne-babasını erken yaşta kaybeden bir genç kızın duygusal yalnızlığını anlatan romanda Anadolu, eğlenceli bir mekân olarak verilmiştir. Bunu somutlayan ilk yer İzmir'dir. Şehrin, Çeşme gibi yerleşim birimleri uluslararası ilgi gören dinlenme, eğlence bölgesi olarak sunulmuştur. Eğlenceli yaşam tarzıyla tanıtılan diğer şehir Trabzon'dur. Birinci kahraman Selma'nın, uzun zaman mektuplaştığı halasının yanına Trabzon'a gitmesi olayları buraya taşımıştır. Kahramanın, Trabzon'daki günlerine ağırlık verilir ve bu bağlamda şehir, dışarıdan gelen için asrî eğlencelerin sahnelendiği bir sosyal çevreye sahiptir. Hatta gelmeden önce, şehre dair 'geri kalmış' önyargılarına sahip Selma için karşılaştığı manzara şaşırtıcıdır. Bu tepkisi "Trabzon'u hayalinde daha geride kalmış bir şehir diye tasavvur eden Selma, buradaki temiz halkın İzmir ve İstanbul'da olduğu gibi medeni bir tarzda eğlendiklerini, oyunlar, danslarla vakit geçirdiklerini görmekle biraz şaşırmıştı." (BERKANT, 1938: 222) sözleriyle ifade edilmiştir.

Mahmut Esat Karakurt'un zengin bir kızla, yanında çalışan delikanlının aşkını anlattığı romanı *İlk ve Son* (1940)'da kahramanların iş için İzmir'e seyahatleri, mekânın tanıtımına vesile olmuştur. Şehrin kimliğinde öne çıkarılan unsur 'fuar' dır. Cumhuriyet yılları boyunca şehir kimliğinin önemli etiketi olmuş bu organizasyon, ilk dönemlerinin sıcaklığında betimlenir. Fuar bölgesi ıııklı, çiçekli geniş caddeleri;

kalabalık gazinoları, lokantalarıyla bir Avrupa şehri görüntüsündedir. Özellikle müzik, dans, varyetinin gözlemlendiği ‘Şehir Gazinosu’, ‘bütün İzmir’in kibar halkı’nın geceleri toplandığı bir mekân olarak kahramanlar için bir cazibe merkezi olmuştur. Gazino gibi eğlence mekânlarıyla İzmir’i romana taşımış bir başka isim de *Kemancının Kızı* (1940) romanıyla İskender Fahrettin Sertelli’dir.

3.BÖLÜM: SİYASÎ VE İDARÎ MESELELER ETRAFINDA

ANADOLU'YA BAKIŞ

Siyasî ve idarî meseleler, romancıların Anadolu bahsinde yöneldikleri temel konulardandır. Gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet devri merkezî idarelerinin Anadolu insanıyla ilişkisini muhtelif yönleriyle sorgulamışlardır. Ayrıca 93 Harbi, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele gibi Anadolu'da cereyan etmiş tarihî hadiselerle ilgi göstermişlerdir.

3.1. Merkezî İdarenin Anadolu Karşısındaki Tutumu

Romanlarda, siyasî merkez ve Anadolu ilişkilerini olumlu/olumsuz boyutuyla irdeleme, kimi zaman mezkûr mahalde yeniden tanzim adına yapılan değişimleri vurgulama yazarların, konu oluşturmada önceliklerinden olmuştur. Özellikle geçmiş siyasî iktidarların Anadolu'ya ilgisizliği; Anadolu insanının, devlet ricalince vergi toplama ve askere alma kaynağı olarak görülmesi, Anadolu'daki bürokrasinin işlevi ve neden olduğu sorunlar, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet politikalarının toplum hayatına nasıl yansıdığı devlet ve Anadolu insanı arasındaki ilişkiler etrafında ele alınmıştır.

3.1.1. Anadolu'ya İlgisizlik

Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sini, sosyal ve siyasî yönleriyle anlama/anlamlandırma adına farklı disiplinler altında yapılan araştırmalarda, meseleyi merkez-çevre dikotomisi çerçevesinde çözümleme çabası yaygın bir metot olmuştur. Çalışmamız kapsamına giren dönemde yazılmış romanlara bakıldığında benzer bir bakış açısının ve bu bakış açısını destekleyecek malzemenin ağırlıklı bir yer tuttuğunu görürüz. Başka bir deyişle yazarlar, merkez-çevre karşıtlığını, bu karşıtlıktan ortaya çıkan gerilimleri, siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkiler gibi parametreler etrafında ele alırlar. Bunu yaparken, çevreyi temsil eden Anadolu'nun merkezî otorite karşısındaki konumunu da tayin etmiş ve tartışmış olurlar.

Edebiyat tarihimizin gelişim aşamalarına bakıldığında, Anadolu'ya sistematik bir dikkat oluşturma'nın Mehmet Emin Yurdakul'la başladığı, devam eden süreçte Anadolu'yu tanıma fırsatı bulan yazar/şairlerle ilginin arttığı görülmektedir. Cumhuriyet'le birlikte, düşüncesinin mecrasını Anadolu'ya çeviren yazarlar/şairler bölgeyi coğrafî, tarihî, sosyal yaşantı yönüyle tanıma ve tanıtmayı sanatının odağına almıştır. Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Sanat" manzumesinde en çarpıcı ifadesini bulan "Başka sanat bilmeyiz, karşımızda dururken/Yazılmamış bir destan gibi Anadolumuz" mısralarında işaret edilen Anadolu, devrin sanatını besleyen ana kaynaklardan olmuştur.¹¹⁴ Ayrıca, Cumhuriyet'in ilânından sonra girilen "eskisinden tamamen farklı yeni bir ülke inşa etme" çabasının en önemli kültürel dayanaklarından biri edebiyattır. Edebiyatın bu yeni dönemki işlevinde Anadolu, merkezî bir rol üstlenmiştir.

Konu başlığımıza dönersek bir yandan milli varlık ve duygunun arayışında mekânı genişleterek anlatım zenginliğini yakalama uğraşı veren, bir yandan da Cumhuriyet idealinin hayata geçirilmesi yolunda kendisini sorumlu hisseden

¹¹⁴ Cumhuriyet devri "Memleketçi/Anadolucu Edebiyat"ın varlığı ve şiir türündeki yansımaları hususunda bilgi için bkz. Kâzım Yetiş, **Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı**, İstanbul, Kitabevi, 2007, s.279-285.

yazarlar, problemler etrafında Anadolu coğrafyasını sorgulamayı eserlerinin öncelikleri arasına alırlar. Geri kalmışlık, merkezî idare tarafından ihmâl edilme, yazarların üzerinde ittifak ettikleri belli başlı meselelerdir. Anadolu'daki sosyal hayatın değişik katmanlarındaki ve alanlarındaki 'mahrumiyet'e odaklanan yazarlar, manzarayı sadece betimlemeyle kalmayıp bunun sebeplerini sorgularlar. Varılan sonuç, siyasî erkin ilgisizliğine ve yetersizliğine dayandırılmaktadır. Özellikle, sosyal zaman olarak Cumhuriyet öncesini ele alan romanlarda Anadolu, iktidarı yani onun temsilcisi İstanbul'u besleyen ancak merkezî yönetim karşısında 'sahipsiz', 'unutulmuş', iktidarın imkânlarından mahrum bırakılmış bir coğrafya olarak gözlemlenir. Bir başka ifadeyle bu 'sahipsiz' bırakılış, ortak paydada, yoğun olarak son dönemi hedef alınan Osmanlı devlet yönetimiyle özdeşleştirilir. Cumhuriyet dönemine hazırlık teşkil eden II. Meşrutiyet devrini de kapsayan bu anlayışın, dönemin düşünce hayatının genel-geçer bir kabulü olduğu söylenebilir. Öyle ki bu yöndeki söylemlere sadece romanlarda değil, diğer edebî metinlerde de yaygın olarak rastlanılmaktadır.¹¹⁵ Farklı sahalarda yazılmış metinlerde kendisini gösteren bu ortak bakış açısını ve söylem birliğini dönemin siyasî gelişmelerinden ayrı düşünmek de pek mümkün değildir. Büyük ölçüde, devrimler sürecinde sınırları çizilen

¹¹⁵ Örneğin, Cumhuriyet ilk yıllarında *Anadolu Mecmuası* adıyla yayımlanan derginin ilk sayısında "Mehmed-i Râbi Zamanında Anadolu" başlıklı yazısında Ahmet Refik, İstanbul'un Anadolu'ya karşı ihmalkârlığı, kayıtsızlığı üzerinde uzun uzun durmuş; bunu Osmanlı dönemi politikalarıyla ilişkilendirmiştir. (Ahmet Refik, "Mehmed-i Râbi Zamanında Anadolu", *Anadolu Mecmuası*, sayı: 1, 1 Nisan 1340, s. 33-37.) Yine, aynı dergide, Mükrimin Halil'in Anadolu'daki Türk tarihini konu ettiği "Millî Tarihimizin Mevzuu" başlıklı seri yazılarının Osmanlı devri bahsinde, Fatih Sultan Mehmed döneminde Çandarlı ailesinin yönetimden uzaklaştırılmasıyla Türk insanının imparatorluk içindeki ötekileştirilmesi sürecinin başladığı belirtilir ve Kanunî Sultan Süleyman devrinden itibaren Türk Anadolu'nun tamamen dışlandığına işaret edilir. Yazının ilgili bahsi şöyledir: "Anadolu, imparatorluğun anavatanı olduğu hâlde müstemleke muamelesi görmeğe başladı. Saray'ın ve kölelerin ihtiras ve ezvâkı için kan ve can vergisi veren bir müsta'mere oldu." (Mükrimin Halil, "Millî Tarihimizin Mevzuu", *Anadolu Mecmuası*, sayı: 3, 1 Haziran 1340, s.91.) Yazınsal alanda Anadolu'ya bu yönde bakışa, II. Meşrutiyet'in hemen sonrasındaki süreçte ortaya çıkmış edebî metinlerde de rastlanıldığını belirttik. Örneğin Mehmet Emin Yurdakul 1914'te yayımlanan *Türk Sazı* kitabındaki "Anadolu" şiirinde, Anadolu insanının yoksulluğu karşısında İstanbul'un ihmalkârlığı ve sorumsuzluğuna dikkati çekmektedir. (İlgili şiir ve kitabın döneminde uyandırdığı akis için bkz. **Mehmet Emin Yurdakul'un Eserleri I – Şiirler**, (haz. Fevziye Abdullah Tansel), 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989) Bununla beraber *Anadolu Notları*'nda Reşat Nuri Güntekin, 1913'te İstanbul kamuoyunda -özellikle gençler arasında- Anadolu'nun asırlarca İstanbul tarafından ihmali karşısında bir duyarlılığın oluşmaya başladığını söyleyerek o günlerin atmosferini ve şartlarını gösterir bir bilgi verir. Şahabeddin Süleyman'ın bu dönemde yayımladığı "Gençler Anadolu'ya" başlık makalesinin kendi üzerinde bıraktığı tesirden bahseder. (Reşat Nuri Güntekin, *Anadolu Notları*, İstanbul, 16. bs., İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1991, s.93.)

paradigmanın ışığında oluşan ve zihniyet kabulleriyle pekiştirilen bu söylem birliği, incelediğimiz romanlarda pek çok tezahürüyle karşımıza çıkmaktadır.

Değerlendirmemize zemin oluşturan romanları örneklendirmede ilk olarak, Etem İzzet Benice'nin *On Yılın Romanı* adlı eserinden bahsedebiliriz. 1933 yılında yayımlanan roman on yıllık Cumhuriyet deneyiminin Anadolu'da meydana getirdiği değişimi vurgulamak iddiasıyla yazılmıştır. Mekân olarak büyük ölçüde Bingöl'deki İkipınar köyünün esas alındığı romanda vak'a zamanı Cumhuriyet öncesinden, 1912'den başlatılır. Anlam örgüsündeki işleviyle İkipınar köyü romanda bir 'sembol mekân' olarak karşımıza çıkmaktadır. 1923 öncesinde yaşadığı karanlıkla ve sahipsizlikle Osmanlı dönemini sembolize eden İkipınar (aslında Anadolu), Cumhuriyet'in ilk yıllarında geçirdiği parlak bir dönüşümün neticesinde bu sefer yeni rejimin sembolü olur. Bir başka deyişle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yaşanan farklılaşmanın –belli yönüyle- mekânsal karşılığıdır.

Romanın başlangıcında sunulan ve Osmanlı dönemini içeren panoramada, İkipınar köyüyle temsil edilen Anadolu coğrafyasını, köylü-ağa/eşraf gibi antagonist [uzlaşmaz zıtlık] ilişkilerin belirlediği sosyal yapıda ve merkezî otoritece 'sahipsiz' bırakılmış gözlemleriz. Bu durum, şu sözlerle ifade bulmaktadır:

“1912 yılında Osmanlı İmparatorluğunun köyü hep budur. Köylüyü paşa sevmez. Ağa sevmez. İmam sevmez. Mültezim sevmez. Tahsildar sevmez. Zaptiye sevmez. Şeyh sevmez. Köye devlet uğramamıştır.” (BENİCE, 1933: 34)

Bu tespiti destekleyecek, vak'a içinde başka örnekler de vardır. Mesela, başkent İstanbul'dan gelen ve iktidar temsilcisi olarak “İstanbul Paşası” unvanıyla adlandırılan kahraman ile İkipınar köylüsünün tanışma sahnesinde sergilenen tavırlar ve sözler bu minvaldedir:

“Dizlerdeki son dayanıklılık da biterken Paşa geldi. Attan indi. İmam, tahsildar, mültezim, ağa şeyh efendi, ileri gelenler atın ayağına, paşanın eline sarıldılar, ayak tozlarını öptüler. ... İri, pala bıyıklı, güneşten bir azıcık yanmış, enine boyuna kalın sesli, dünyayı ben yarattım, diyen bir paşa. Köylüye hiç bakmadı bile.” (BENİCE, 1933: 30)

Konuyla ilgili romanlardan bir başkası Aka Gündüz’ün *Onların Romanı* (1933) adlı eseridir. Aşk mağduru Gülöz adlı kahramanın çevresinde gelişen olayların anlatıldığı romanda, II. Meşrutiyet sonrasında siyasî çekişmelere hapsedilmiş merkezden kopuk Anadolu coğrafyası, sosyal yaşantısıyla anlatılmaya çalışmıştır. Konuya yaklaşım sadece tespitler düzeyiyle kalmamış; arka planda devrin siyasetine eleştiri hedeflenmiş ve bu doğrultuda bir üslup seçilmiştir. Eleştiriler, bazen anlatıcı bazen de kahramanın dilinden aktarılır. Geçmişe yönelik olarak şimdiki zamanda dile getirilen bu düşünceler hâliyle olumsuzdur. Bütün bunlar kurguda, aşkla örülmüş olaylar içinde verilmektedir.

Roman, İstanbul’un seçkin ortamlarında yetişmiş Gülöz adlı kadın kahramanın, Kastamonu Defterdarlığına tayin olmuş eşini ziyaret adına Anadolu seyahatine çıkışı ve kendisiyle Çankırı’daki bir handa buluşmasıyla başlamaktadır. Burada, eşinin başkasıyla evlendiğini öğrenen kahramanın Anadolu yolcuğu, farklı mecrada kesintiye uğramadan devam eder. Gülöz, Çankırı’daki handa tanıştığı, hasta oğlunu tedavi için Çerkeş Beli’ne götüren yaşlı bir kadın ve oğluyla yeni bir yolculuğa çıkar. İstanbul’a gitmekten vazgeçmesi, Anadolu’yu tanıma merakı veçhiledir. Böylelikle vak’a Ilgaz, Çerkeş Beli gibi mekânlara taşınarak, okura çizilen, ihmal edilmiş coğrafyanın sınırları genişletilir.

Anadolu’ya dair bilgilendirmeler mekâna yabancı kahramanın gözlemleri şeklinde aktarılmaktadır. Bu yönde vak’a tertibi, Anadolu’yu bilmeyen ya da esaslı bir gerçeklikle bakmamış okurda bir bilinç uyandırmayı amaçlamaya matuftur. Bu vasıflardaki kişiliğin dikkatini çeken ilk husus, coğrafyanın tabii güzellikleri yanı sıra geri kalmış, bakımsız görüntüsüdür. Bu durum, bölgenin merkezî idare tarafından asırlarca ihmal edilmesiyle izah bulmaktadır. Sorumluların bir tarafında merkezî

idare diğerk tarafında ise onu temsil eden bürokrasi yer alır. Bütün bunlar ortaya konulurken anlatıma kuvvet kazandırmak için metinde “yorgun”, “bedbaht”, “gayretsiz”, “harap” kelimeleri yazar tarafından bol bol kullanılır:

“Yaylı arabanın yorgun atları, bir caka kamçısı altında son bir gayretle köprüye saptı. Bu cakalı giriş, Anadolu kasabalarına giren her yolcu arabasının vazgeçilmeyen usulündendir. ... Çankırı, orta Anadolu’nun en güzel yerlerinden biridir. Fakat Çankırı, bütün Anadolu’nun en bedbaht kasabalarından biridir. Çankırı’nın güzelliğı tabiaten, bedbahtlığı insanlarındandır ve insanların mutasarrıf denilen, belediye reisi denilen çeşidindendir. Çankırı bir köy iken orada Anadolu’nun en gayretsiz muhtarı vardı. Çankırı bir nahiye olunca oraya vatanın en gayretsiz müdürünü gönderdiler. Çankırı kaza olur olmaz, Osmanlı ülkesinin en gayretsiz kaymakamıyla en gayretsiz belediye reisini mumla arayıp buldular ve oraya musallat ettiler. Çankırı liva oldu. O günden sonra da taponlukta ve gayretsizlikte rekor kıran mutasarrıfların karargâhı kesildi. Ve Çankırı, bütün Anadolu’nun en bedbaht beldesi olmaz da ne olur? Son derece iyi, temiz ve çalışkan bir halka bu kadar hakaret son derece tabii güzelliğı bu derece darbe görölmemiştir. Çingirakları şıkırdayan yorgun atlı araba işte bu harap şehrin sokaklarına dalmıştı.” (GÜNDÜZ, 1933: 3-4)

Bir diğerk sorumlu addedilen kesim ise Gülöz gibi Anadolu’ya yıllar içinde yabancı kalan İstanbullulardır. Anlatıcı bu kabulü, kahramanın kendisine yaptırmaktadır. Böylelikle, gerçek hayatta Gülöz’ün karşılık geldiğı çevreleri de mesele ve sorumlulukları üzerinde düşündürtmeyi amaçlar. Kahramanın, seyahatini gerçekleştirdiğı arabanın sahibiyle yolculuk esnasında geliştirdiğı sohbet Anadolu’nun ihmâl edilmişliğı odağındadır ve dinledikleri, gördükleri onda bir bilinç değişimine yol açar. Bu yeni farkındalık hâli kendisini, geçmişiyile bir muhasebeye götürür ve özeleştiri mahiyetinde şu sözleri ikrar ettirir:

“Arabacının sözleri Gülöz’e üç senelik aile hayatını hatırlattı. Üç defterdarlık senesinde ne kendilerinin ne evlerinin hiçbir eksiyi olmamıştı, hatta her ihtiyaç bol bol temin edilmişti. Fakat bütün bunlar için ceplerinden on para sarf edildiğini bilmiyordu. Sebebini şimdi, şu Ilgaz Dağı eteklerinde atlarını kamçılamaktan usanan arabacının sözlerinden anlıyordu.” (GÜNDÜZ, 1933: 47)

İki farklı toplumsal çevreyi temsil eden İstanbul-Anadolu karşıtlığı üstünden mukayeselere gidilen *Aşkın Temizi* (1937) adlı romanında da yazar, Anadolu'nun kültürel, ekonomik olarak mahrum bırakıldığı tezini işlemektedir. Tıbbiye öğrencisi Erden'in, yaz tatili için doğup büyüdüğü Konya'daki kasabasına yolcuğu bu ihmâli sergileyen sahnelerle imkân verir.

Burhan Cahit Morkaya'nın *Dükkülerin Romanı* (1934), konuya sayfalarında en geniş yer veren eserlerdendir. 1908 İnkılâbının sonuçları itibariyle başarısız addedilip tartışıldığı ve nedenleri üzerinde durulduğu romanda, inkılâp hareketinin herkesi kucaklar bir özelliğe sahip olmadığı, aksine merkezle sınırlı kaldığı vurgulanır. Roman kahramanlarından gazeteci Cemil Hakkı, gerek Cumhuriyet öncesi gerek sonrası aydınlar arasında rağbet gören, Anadolu'yu tanıma ve bu coğrafyanın problemlerini İstanbul kamuoyuna ve devlet idaresine duyurma amaçlı tetkik seyahatine¹¹⁶ çıkar. Erzincan, Harput, Konya, Bursa gibi muhtelif Anadolu coğrafyalarını dolaşır. Bu gezilerde kahraman, II. Meşrutiyet gibi siyasî gelişmelerin etkisinin İstanbul'la sınır kaldığı, Anadolu coğrafyasında akis bulmadığını gözlemler. Buradan yola çıkarak, halk-iktidar kopukluğu tespitine gider ve bunu, bütün Osmanlı tarihine hamleder bir iddia olarak dile getirir. Zira çok partili sisteme geçilen II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte sistem değişmekle beraber idarî zihniyetin Anadolu'ya bakışı değişmemiştir. Bu dönemde, ülkeye hürriyet getirme iddiasıyla iktidara gelen İttihat ve Terakki Fırkası'nın 'komitacılık' zihniyetiyle hareket etmesi, 'Fındıklı Sarayı'nda toplanan Mebusan Meclisinin kısır politik çekişmelere dalarak

¹¹⁶ Bu seyahatler, II. Meşrutiyet sonrası Türk aydını ve gençlerinin ilgileri dâhilindedir. Özellikle 1913 yılında, Ziya Gökalp'in idaresinde çıkan *Halka Doğru* dergisi –ki dergiye ismini veren bu tezini daha sonra *Türkçülüğün Esasları*'nda daha açacak ve temellendirecektir- yine benzer düşünce Saikleriyle 1918'de fiilen, 1919'da ise resmen kurulan, içinde Halide Edib'in de yer aldığı Köycüler Cemiyeti bu anlayışların pratikleştiği teşebbüsler olur. "Köycüler arasında insaniyetkâr bir tarzda çalışmak ve sıhhat, maarif hususunda kendilerine yardım etmek..." amacıyla kurulmuş "Köycüler Cemiyeti", teşkilâtın programı gereği, sorunları tespit amacıyla bazı üyelerini Anadolu'ya göndermiştir. (Konuya dair bkz. Füsun Üstel, "Köycüler Cemiyeti", **Tarih ve Toplum**, c. 12, sayı 72, Aralık 1989, s.12-16.) Ayrıca, çalışmamız kapsamında olan romanlardan Şükûfe Nihal'in **Yalnız Dönüyorum** eserinde, II. Meşrutiyet sonrası dönemde Anadolu'ya etüde giden İstanbullu gençlerden bahsedilir. (Şükûfe Nihal, **Yalnız Dönüyorum**, Kenan Basımevi, 1938 s.4).

memleket meselelerini –tabii ki Anadolu’yu- göz ardı etmesi yazar tarafından açık bir şekilde eleştirilir:

“Şuna inandım ki merkezden uzaklaştıkça hükûmet mefhumu ve devlet otoritesi kayboluyor. Buralarda komitanın, hükûmetin ne kadar âciz ne kadar silik olduklarını yakından gördükten sonra Fındıklı sarayında kanunlar etrafında koparılan fırtınaları, söylenen parlak nutukları hatırlıyor ve katıla katıla gülüyorum.” (MORKAYA, 1934: 135)

Cemil Hakkı’nın Konya’ya yaptığı seyahatte sarf ettiği “Tamam altı asırlık Osmanlı idaresi bu en koyu Türk yuvasını o kadar ihmal etmiş ki ne tarafa baksan hâlâ Selçukî devrinin bir eseriyle karşılaşsın...” (MORKAYA, 1934: 155) sözleri Anadolu’daki ihmalin, Osmanlı devriyle ilişkilendirilmesinin somut ifadesidir. Anadolu’yu tanımlamada kullanılan bu ‘sahipsizlik’ ve ‘unutulmuşluk’ nitelemeleri, sadece siyasî ve ekonomik göstergelerden değil, kültürel alandaki zayıflıklardan da hareket edilerek oluşturulur. Örneğin dilde, sanatta, mimaride Türk izlerini taşıyan mirası çok eskilere götürülebilecek Konya’nın, geçmiş-bugün eksenli mukayesesi bu bağlamdadır. Muhtemelen Karamanoğlu Mehmet Bey’in, her yerde Türkçe konuşulması ve yazılması fermanından hareket eden yazar, Osmanlı öncesi Anadolu’nun kültür iklimini idealleştirir. Daha sonra bu coğrafyaya hâkim olan Osmanlı’nın İslamiyet yorumunun ve bu yorum çerçevesinde şekillenen kültür anlayışının, mevcut olumlu kültür ortamını akamete uğrattığını düşünür:

“Vaktiyle bütün devlet işlerinde öz Türkçe yazan ve konuşan Konya altı asırlık Osmanlı Türkiye’sinde o kadar gerilemiş ki şimdi köylerine varıncaya kadar halk başına doladığı tülbindin hakkını vermek için medrese medrese Arapça okuyor. Eski Konya, Türk’ü, Türkçesi, Türk sanatı ile Osmanlı Türk’üne örnek oluyordu. Bugün hacısı, hocası ve softası bol, sanat ve medeniyet hayatından uzak bir tarih enkazından ibarettir. Osmanlı devletinin Şam bahçelerine, Kudüs sokaklarına, Mekke çöllerine ve Arnavutluk dağlarına verdiği emekten bir lokmasını bile alamamış olan Konya üstelik kanını, malını vermiş ve kendisi medrese ile Meram bağlarının oturak âlemleri arasında çürüyüp gitmiştir.” (MORKAYA, 1934: 155)

Yalnız romanda, ‘sahipsiz’ Anadolu imgesinin monolitik bir karakter taşımadığını belirtmek gerekir. Meselâ Türk nüfuslu yerlerle mukayese edilen Ermenilerin yaşadığı bölgeler -özellikle dışarıdan gördüğü yardımlarla- mamur beldeler olarak öne çıkarılmıştır. Gerek Osmanlı’yı ötekileştirme şeklinde tebarüz eden üslup gerek ondan önceki Türk tarihine taalluk eden örneklendirmelere yönelim gerekse de Türk dışı unsurların bu dönemde imtiyazlı oldukları tarzındaki görüş, devrin düşünce ikliminde, özellikle Anadolu’yu merkeze alan anlayışların sıklıkla dile getirdiği fikirler olmuştur.¹¹⁷

Yazar, bütün bu gözlemlerinden siyasî bir sonuca da varır ve bunu okurla paylaşır. Buna göre Anadolu’nun muhtelif bölgelerinde teşkilatlanmış İttihat ve Terakki’nin, memleketi şarktan garba yönlendirme olarak özetlenmiş politikası başarılı olamamıştır. Zamanla statükoyu koruma kaygısıyla hareket etmeye başlaması yazar tarafından eleştirilir. Dolayısıyla sınırlı bir değişim vizyonu ile hareket ettiği için fakir halk ile iktidar arasındaki bağı tesiste bir rol alacağı öngörülmez.

Şükrü Pamirtan’ın *Toprak Mahkumları* (1938) romanında da meseleye benzer şekilde yer verildiği görülmektedir. Yazarın, 1880-1923 yılları arasında Anadolu’daki Türk köylüsünün yaşadığı zor şartları anlatmak adına kaleme aldığı eserde vak’a, Alaşehir civarı Kula dağları eteğindeki Tepeköy’ünde başlar. Diğer Anadolu coğrafyaları gibi burası da siyasî iktidarın yüzyıllardır ihmaline uğramış bir bölge tanımlaması içindedir. Ancak yazar, mevcut sıkıntıların aynı coğrafyada yaşayanlara eşit yansımadağı ayırımına da gider ve iktidarın imkânlarından yoksun olan kesimin Türk köylüsü olduğu vurgusunu özellikle yapar:

¹¹⁷ Siyasî ve sosyal konulara Anadolu merkezli bakışın yerleşmesinde önemli mahfillerden olan Ahmet Refik, Hilmi Ziya, Mükrimin Halil, Necip Asım, Feridun Nafiz, Mehmet Halid, Ziyaeddin Fahri vb. isimlerin Anadolu Türk tarihine, kültürüne dair yazılarının yer aldığı *Anadolu Mecmuası* (1925-1926) bu fikirlerin dile getirildiği bir yayındır. Hilmi Ziya Ülken, ‘Memleketçi’ hareketin gelişiminden bahsederken derginin bu yıllardaki önemine yer vermiştir. (Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 8. bs., Ülken Yay., 2005, s.478-480.)

“İnsanlığın ve padişahların merhametli gözleri, bu toprak yuvaların içinde ağlayan bedbahtları göremiyordu. Türk vatanının her köşesinde yabancı milletlere ucu bucağı bulunmaz tarlalar, çiftlikler, büyük kâşanelerle bol bol paralar ve nişanlar bağışlayan Osmanlı padişahları, Anadolu’da kapitülasyon silindiri altında ezilen Türk köylüsünü inim inim inletmekten utanmıyorlardı.” (PAMİRTAN, 1938: 61)

Görüldüğü üzere yazar, dönemdeki bazı romanlarda tesadüf ettiğimiz gibi, eskinin tamamen kötülenmesi şeklindeki propagandayla devrimler sürecini besleyen ideolojik angajmanı, üslûp ve muhayyilesine sonuna kadar açmıştır.

Yukarıda bahsi geçenler kadar derinlikli ve ayrıntılı olmasa da konuya sayfalarını açan başka romanlar da vardır. A. Adnan’ın *Ateş Hattı* (1933) romanı, Milli Mücadele günleri arka planında siyasî iktidarca ilgisiz bırakılmış bir Anadolu köyünün sosyal geriliğini gündeme getirir. Babası, menfaati karşılığı Rusların himayesine girmiş bir generalin kızı olan ve bu sebepten yaşamının bir bölümünü Rus topraklarında geçiren Işık’ın Milli Mücadele günleri Ege’deki Sessizdere adlı köyüne gelişinde karşı karşıya kaldığı manzara, geçmiş idarelerin Anadolu’yu sürüklediği felâketi anlatan bir sahnedir. Köylü, üretmeyen, taassuba hapsolmuş, eğitimsiz bir topluluk görüntüsündedir. Bunda en büyük eleştiri, köylüyü ihmâl ettiği söylenen Osmanlı idaresine getirilir. Devlet, sahip olduğu gücü mültezimlere, efelere terk ederek köylünün mağduriyetine neden olmuştur. Kendisini, bu şartların değiştirilmesine adayan kahramanın, köye dair ilk intibalarını ve duygularını veren sözlerde bu tespiti bulmak mümkündür:

“Sessizdere’de karşılaştığım ilk his darbesi, bana yurdumun bu en güzel köşesinde ne gibi çalışmaya ihtiyaç olduğunu ilk nazarda anlatmıştı. Ben bu köye geldiğim zaman köylünün bağı yanıktı. Saray tufeylilerini doyurmak için, onların hesabına çalışan aşarcılar köylüyü inim inim inletiyordu. Bu toprak adamları, alın teri pahasına elde ettikleri mahsulleri, vicdanı kara aşar mültezimlerine teslim ediyordu. Kendileri aç yatıyor, aç kalkıyordu. ... Taassup köylüyü ezip geçiyordu. Evliya diye mezarlar arasında tesadüf edilen bir heyûlaya bel bağlayan, din itikatlarını bir hiçe vakfedenlerin adedi sayısızdı. Ben bütün bu dertlerle ayrı ayrı meşgul oldum. Türk köylüsünün

her yarasına ayrı bir tahammül fikri kattım. Ayrı bir düşünüş farkı buldum. Vazifem ünlü ve sonsuzdur.” (A. Adnan, 1933: 56)

Romanın devamı, kahramanın bu olumsuz şartlarla mücadelesi şeklinde sürdürülmüştür.

Tuğrul Nureddin’in *Bu Ne Biçim Aşk* (1934) romanı, meseleyi ele alan romanlardan bir diğeridir. Yüksek tahsili sonrası gazete yazarı olarak iş hayatına atılacak Turgut, önce, ismi belirtilmeyen bir bölgede hastabakıcı olarak çalışan annesini, İstanbul’a beraberine getirmek için Anadolu’ya seyahate çıkar. Bu yolculuk, önceleri tasavvurunda olmayan bir Anadolu coğrafyasını kendisine sunar. Öyle ki düzeni eşkıyaların sağladığı, asayişin olmadığı, hastalık ve yokluk içindeki bir ortamdır tanık olduğu. Yazar, sergilenen bu olumsuz manzaranın kaynağını aradığında, cevabı Osmanlı tarihinden bulur. Önceki romanlarda olduğu gibi Anadolu’nun geri kalışında yegâne sebep olarak Fatih Sultan Mehmed sonrasının Osmanlı saltanatı görülür. Yazara göre, fetihten sonra Osmanlı idaresi İstanbul içine kapanmış, Anadolu coğrafyası padişahların ilgi alanından uzaklaşmıştır:

“Ey köhne Bizansın son imparatoru Fatih. Sen bu ulu millete İstanbul gibi bir cennet kazandırdın. Lâkin ey yüce Osmanlı İmparatorluğunun yedinci hakanı, yedinci Sultanı Mehmet. Senin bu armağanındaki akıllar çelici güzellik, torunlarına, ulu Türk yurdu olan bedbaht Anadolu’yu unutturdu. Onlar, bu yurdu ihmal ettiler. Anadolu bugün yangın yeri gibidir. Anadolu halkı bugün esir gibi yaşıyor. Fatih, sen öz Türk’e fenalık ettin. Türk’e ülke verdin, fakat iyi bir sülale bırakmadın.” (Tuğrul Nureddin, 1934: 115)

Şükûfe Nihal’in *Yalnız Dönüyorum* (1938) ve A. Turgut Simer’in *Sukût* (1939) romanlarında ise konu kısaca yer bulmuştur. Örneğin *Yalnız Dönüyorum* romanında, esas kahraman Yıldız’ın cephede öldü sandığı akrabalarından Fahri’yle yıllar sonra karşılaşması ve Fahri’nin Anadolu’da çıktığı gezilerdeki gözlemlerini bu coğrafyaya

uzak kalmış Yıldız’la paylaşması sözü konuya getirir. Romanda olaylar Cumhuriyet döneminde geçse de Anadolu için söylenen mevcut olumsuzluklar, eski rejimin ihmali olarak değerlendirilir:

“Ne yazık ki bu güzel yerler, yurdumuzun birçok taraflarında olduğu gibi, tabîî haliyle kalmış; insan eli buralara bir şey eklememiş. Eski idare bu yerlerle hiç uğraşmamış; yalnız vergi almış; yalnız baş eğdirmiş; o kadar... Şimdi, Cumhuriyetin eli bu eksiklikleri tamamlamaya uğraşıyor.” (Şükûfe Nihal, 1938: 233)

Alıntının işaret ettiği gibi yazar, Cumhuriyet rejimi sayesinde Anadolu’nun geleceğinden umutludur.

Esasen aşk konusu etrafında kurgulanmış *Sukût* adlı romanda ise kahramanlardan Nüzhet’in his dünyasındaki gelgitler sonucu bir kaçış psikolojisiyle İstanbul’dan Çankırı’ya gitmesi, konunun çeşitlenmesinde romancıya yeni imkânlar sunmuş; Anadolu’ya dair gözlemlerini paylaşmaya zemin olmuştur. Osmanlı yönetim anlayışının yanlışlıklarına yapılan vurgu, ideolojik keskinliğin şekillendirdiği bir üslûp içinde, burada da öne çıkar:

“Çankırı: Osmanlı İmparatorluğunun hırs ve şahsi menfaatlerine kurban olan Anadolu’nun bakımsız ve en harap şehriydi. Senelerce dışinden, tırnağından hatta canından arttırarak sarayı, sultanları, bıkmak ve doymak bilmeyen o aç gözlü serserileri besleyen bu ana vatan, imar yüzü görmemişti. Yüzlerce sene ihmal ve bakımsızlıkla inleyen bu tarihî koca şehir; viran evleri, harap yolları, dar ve karanlık sokaklarıyla Osmanlı İmparatorluğunun hıyanet ve denaetini bütün ruhuyla haykırıyordu... Nüzhet, bu ihtiyar yüzlü harap şehrin viran mahalleleri, dar ve kaldırımsız sokakları arasında dolaşırken kalbi sızlıyor, menfaatleri uğrunda millet ve memleketi ihmal eden Osmanlı İmparatorluğuna lânet ediyordu.” (SİMER, 1939: 239-240)

Geçmişı sorgularken “Osmanlı İmparatorluğu’na lânet eden” ve Osmanlı’nın Anadolu karşısındaki tutumunu “hıyanet ve denaet” kelimeleriyle niteleyen romanın kahramanı Nüzhet, adeta bir ideolojinin temsilcisi hüviyetindedir. Onun “mazi” karşısındaki bu gerilimi, okuyucuda, ülkeyi yeniden inşa edecek bir enerjiye sahip olduğu duygusunu uyandırır. Aslında bu “idealist” tavır, yukarıda örneklerini gördüğümüz gibi, Anadolu’nun geçmişıyle alâkalı değerdirmelerde bulunan anlatıcı ve roman kahramanlarında gözlenen ortak bir tavidır. Bununla beraber roman kahramanlarının çoğunda “nutuk” seviyesinde kalan bu tavrın uygulama aşamasında ise birtakım sıkıntılar vardır. Bir defa yazarlar ve roman kahramanları ülkeyi yeniden inşa etme, Anadolu’yu ayağa kaldırma hedeflerini dile getirmekle beraber bunu nasıl gerçekleştireceklerine dair somut bir programa sahip değillerdir. Yani kendi düşüncelerine göre Osmanlı’nın ilgisiz kaldığı Anadolu ile nasıl ilgilenilmesi gerektiği sorusunun cevabı yoktur. Bir başka deyişle yazarların ve kahramanların Anadolu’nun kalkınması ile ilgili dile getirdikleri tasarılar, aslında bir “temenni”den öteye geçmemektedir.

3.1.2. Vergi ve Asker Kaynağı Olarak Anadolu

Osmanlı Devleti’nin Anadolu’yla temasını, asker ve vergi ihtiyacını karşılama olarak sınırlayan bakış, “mahrum” ve “mağdur” Anadolu imgesini oluşturmada yazarlarca başvuru olan yollardan birisi olmuştur. Konuyu ele alırken değışkenlik arz etmeyen bir perspektifle, devlete asker ve para kaynağı sağlayan münbit ve uysal bir coğrafya olarak Anadolu tanımlı verme, ilgili romanların ortak problematiğini teşkil eder. Hâliyle bu, Anadolu için olumsuz bir durumdur ve yazarların Osmanlı Devleti’ne yönelttikleri eleştirilerde sıklıkla dile getirilmektedir. Güçlü bir devlet, zayıf bir çevre geleneği¹¹⁸ tespiti içinde de anlam bulan bu politik tutumlar, romanların yazıldığı dönemin kurgu dışı metinlerinde ve siyasî söyleminde hasreden

¹¹⁸ Metin Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, 2. bs., DOĞUBATI, 2006, s.42.

dillendirilmiş bir saptamadır.¹¹⁹ Romancılar bu kabulleri, eserlerinde değişen yoğunlukta kullanmışlar, kimi zaman temel bir mesele olarak konu etmişlerdir.

Konuyu ele alıŖta Ŗu hususların öne çıktığını görüyoruz:

-Romancılar, birbirleriyle örtüşen bir tutumla, Anadolu insanını sadece ödev ve sorumluluklarıyla tanımlayan bir devlet zihniyeti karşısında eleştirel bir tavır almışlardır.

-Asker alımlarını ekonomik ve güvenlik açısından değerlendirirler.

-Toplumun en üretken kesiminin askere alınmasının cephe gerisinde, üretim kaybı ve asayiş bozukluğu gibi sorunlara yol açtığı saptamasında bulunurlar.

-Ayrıca ağır vergilere muhatap toplumdaki fakirleşmenin rahatsızlıkları üzerinde dururlar.

Romanlarda, konuyu malzeme eden vak'anın karşılık geldiği sosyal zaman, biri hariç, Osmanlı'nın son yüzyılıdır. Sadece Refik Ahmet Sevengil'in *Açlık* romanında konu, Cumhuriyet dönemi bağlamında ele alınmıştır. Dolayısıyla, yazarlar nezdinde (*Açlık* dışında) meselenin sorumlusu olarak Cumhuriyet idaresinin görülmediği açıktır.

¹¹⁹ Atatürk, 1 Mart 1922'de Meclis'in üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada Türk köylüsü bahsinde bu konuya matuf Ŗu sözleri sarf eder: "...Yedi asırdan beri cihanın muhtelif aktarına sevk ederek, kanlarını akıttığımız, kemiklerini topraklarında bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna mukabil daima tahkir ve tezvil ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakârlık ve ihsanlarına karşı nankörlük, küstahlık, cebbarlıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz bu sahib-i aslinin huzurunda bugün kemali hicap ve ihtiramla vaz'ı hakikîmizi alalım." (*Atatürk'ün Söyle ve Demeçleri I-III*, 5. bs., c.1, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2006, s.240.) Yukarıda 112 nolu dipnotta bahsettiğimiz Mükrimin Halil'in *Anadolu Mecmuası*'ndaki "Milli Tarihimizin Mevzuu" başlıklı yazısı bu türden görüşü ihtiva eder. Osmanlı dönemi Anadolu'sunu, Saray'a 'kan ve can vergisi veren bir müsta'mere' olarak niteleyen yazar, özellikle devşirmelerin planladığı siyasetle, Anadolu insanının cephelere sürülerek idareye karşı muhtemel tepkisinin önü alındığı hükmüne varır. Bu düşünceler şöyle ifade bulur: "Memleketin hükûmete karşı duyduğu nefreti pekiyi hisseden, böyle isyanların daima ardı arkası kesilmeyeceğini anlayan devşirmeler buna mani olmak için yegane bir tedbir buldular: Anadolu Türk'ünü öteye beriye koşturarak, kafir muharebesiyle meşgul ederek susturmak. ... Mütemadi seferler bir gaza emelinden ziyade Anadolu'yu hariçle meşgûl eylemek, devlete karşı onun hakk-i hakimiyetini istirdad zımında yapacağı ihtilâl hareketlerini durdurmak maksadıyla tekrar edilmiştir." (Mükrimin Halil, *a.g.e.*, s.91.) Yine, Yahya Kemal'in *Eğil Dağlar*'daki bir yazısında -kendisi eleştirel bir üslûpla yaklaşıp da- vergilerden ve askere alınmalardan halkın şikâyetinin yaygın bir 'siyasî rivayet' olarak varlığı dile getirilir. (Yahya Kemal, *Eğil Dağlar*, 4. bs., İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 1992, s.118.)

Etem İzzet Benice *Yakılacak Kitap* (1927) romanında, bir tespit düzeyinde bıraktığı devletin, Anadolu’yu vergi ve asker kaynağı olarak görmesi düşüncesini *On Yılın Romanı* (1933) kitabında daha derinlikli işler. Roman, köylü-devlet ilişkilerini sorgulamada hem askerlik hem de vergi yönüyle meseleye değinmiştir. Yazara göre, Bingöl’ün İkipınar köyü özelinde, Cumhuriyet öncesi iktidarın köylüyle teması, sadece, para ve asker alımıyla sınırlıdır. II. Meşrutiyet gibi siyasî alandaki üst-yapısal değişimler, köylüye yönelik politik bakışı farklılaştırmadığı gibi; bu paralelde toplumsal algı da değişmez:

“1912 yılında Osmanlı İmparatorluğunun köyü hep budur. ... Onun içindir ki dört sene evvel köye ‘Hamit padişah indi, Meşrutiyet padişah bindi!’ diye bir laf gelmiş, ne köylüye bu anlatılmış ne de bir yol daha lakırdısı edilmiştir. Ona yeniden yalnız iki şey duyurulmuştur: Balkan Harbi, Trablus Muharebesi... Kendisinden istenilen şey de ikidir: Para, asker.” (BENİCE, 1933: 34-35)

Yazarın, alegorik unsurlarla örülü üslûbuyla köyün günlük hayatını betimlediği bölümler arasında padişah adına vergi toplayan tahsildarın, aşarı alan mültezimin köylünün zor durumuna aldırmaksızın malına el koyması genişçe işlenmiştir:

“O tahsildar, Torun’un evinde de dul annenin ocaktaki tenceresini, içinden aşını döktürerek aldı; akşam güneşi batarken köyden yirmi borçtan hapisli, sekiz yük eşya, on beygir, bir sürü koyun ve yirmi çift sığırla çıkıp gitti. (...) Mültezim, iki zaptiye. Bu geliş Hatun Bacıyı titretti. ... Hanım bacı aşara geldik. Etme ağa etme... Etmesi metmesi yok. Ne bulursak alacağız! ... Hatun Bacı bir kere daha soluğunu zorladı: Bu yıl kurak gitti. İki öküzle çalıştık. İşte ekin meydanda neyini vereyim de nesi bana kalsın? Bütün bu lakırdılar bir kulaktan girdi, bir kulaktan çıktı. Mültezim, masal dinlemiyoruz, dedi ve kısa kısa söylendi: Aşar kalmaz. Sen ölmüşsün kalmışsın kime ne? Dinlesek herkes senin gibi söyler. Bana vermiyorsun, padişaha, devlete veriyorsun.” (BENİCE, 1933: s. 16-17)

Alıntındaki son cümlelerin açık ettiği gibi, Osmanlı siyasî ideolojisinin yapısal özelliği sayılabilecek ‘devletin bekası ilkesi’ bu yöndeki davranışların gerisindeki siyasî dinamik olarak kendini göstermektedir.

Sadri Ertem’in *Çıkrıklar Durunca* (1931)’sında askere alma politikasının oluşturduğu sorunsal ve bunun halktaki yansımaları diğer romanlardan -sonucu noktasında- farklı bir tepkisellikte işlenmiştir. Yazar, bireysel olarak sorunun çözümünü askerlikten kaçma olarak görenleri vak’aya bir meşruluk zemininde taşımıştır. Olayların, Osmanlı döneminde Gerede nahiyesine bağlı Adaköy ve çevresinde geliştiği romanda, Avrupa’dan gelen fabrika kumaşıyla yerli dokumacılığın durmasına vurgu yapan yazar, ortaya çıkan gerilimde asker kaçaklarına, yerli dokumacılar saflarında yer verir. Avrupa’dan yapılan kumaş ithalatına kolaylık göstererek yerli üreticiyi ortadan kaldıran devlet, kendi halkının yabancı sermaye karşısında ezilmesine göz yummuştur. Romanda devletin askerlik politikasına isyan ederek askere gitmemek bu yönüyle olumlu bir davranış olarak vurgulanır. Nihayetinde fakir halkın asker ve vergi kaynağı görülmesine yazarca eleştirel yaklaşım bu bağlamda dile getirilmiştir.

Burhan Cahit Morkaya, romanlarında konuya temas eden bir başka yazardır. II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e siyasî ve sosyal hayattaki çalkantıların yansıtıldığı *Dükkülerin Romanı* (1934)’nda gazeteciler Cemil Hakkı ve Ahmet Rıfkı’nın gözlemleriyle askerlik konusu, Osmanlı toplumunun önemli bir sorunu olarak verilmiştir. Kaybedilen savaşlar sonrasında İstanbul sokaklarında görülen hasta ve perişan asker manzaraları, bu olumsuz bakışı pekiştiren görüntüler olarak romanda yer alır. Ayrıca uzun yıllar içinde süregelen seferberlikler, Türk nüfusun üreten kesiminin gücünü, vaktini cephelerde harcamasına yol açmış ve diğer etnik gruplara nazaran, sosyo-ekonomik açıdan gerilemesine neden olmuştur. Siyasî idarenin sorumsuzluğuna dayandırılan bu sonuç romanda, temel endişe ve eleştiri kaynağıdır:

“İssız dağ yollarından keçi izine düşerek köylerini bulan bu yarım delikanlılar orada bıraktıkları yuvaları nasıl bulacaklar? Aşarcı kazanı satmıştır. Tekalifi harbiye öküzüne, davarına

vaziyet etmiştir. Ve ekilemeyen tarlasını ot, diken sarmıştır. Maamafih Türk köylüsü babadan kalma bir alışkınlıkla buna dayanır. Bu harap yuvayı şenlendirmek ve hatta bir iki yavru yetiştirmek için birkaç yıl yeter. İzmir, Aydın taraflarında yine incir devşirecek odur. Konya, Eskişehir ambarlarını zahire ile dolduracak odur. Devlete asker, jandarma, vergi verecek yine odur. Taşnak ve Hınçak efendiler yine ayağına getirilen incir ve üzümü Frenk’e satıp işin kaymağını alacaktır.” (MORKAYA, 1934: 48)

Vergi adıyla Anadolu insanının elinden alınan kaynakların, özellikle Arap coğrafyasında harcanması, getirilen politik eleştirilerden bir başkasıdır. Geçmiş idareye yönelik bu eleştiri, Burhan Cahit’in fikir dünyasında esaslı bir yer tutar ki benzer düşüncelere *Yüzbaşı Celal* (1933) romanında da sınırlı ölçüde yer vermiştir.

Devletle halkın karşı karşıya getiren vergilendirme sorununu Cumhuriyet döneminde ele alarak diğer romanlardan farklılık yaratan Refik Ahmet Sevengil’in *Açlık* (1937)’idir. Anlatıcı romanda bu tespiti, köye gelen yabancılar karşısında Akpınar köylüsünün tutumlarında anlamlaştırır. Buna göre köylülerle aralarında toprak sorunu yüzünden muaraza oluşan köyün yakınlarındaki şeker fabrikası müdürü Ahmet Turgut ve arkadaşları, sulh adına köye ziyaret yapar. Bu sahnede, ziyaretçiler için vergi borcunu tahsile gelen devlet görevlileri zannına kapılan köylülerin ortalıktan kaçışı tasviri devlet-köylü karşıtlığını hissettirir yöndedir. Ziyaretçilerin köye girişlerinde kendilerini gören küçük bir çocuğun hızlıca kaçışı üzerine izahat veren ikinci dereceden bir kahramanın “Efendim, köylere bu mevsimde dışarıdan jandarma ile tahsildardan başka kimse gelmez. Çocuk bizi vergi toplamağa geldik sandı; muhtara haber vermeğe gitmiş olmalı!” (SEVENGİL, 1937: 59) sözleri vergilendirme olgusunun köylü hayatındaki gerçeğini anlatır bir başka örnektir.

Konuya yaklaşımda, metnin anlam örgüsünde yüklendiği görev nispetinde ismi başta anılması gereken romanlardan bir diğeri Şükrü Pamırtan’ın *Toprak Mahkûmları* (1938)’dır. Konusunu son dönem Osmanlı hayatından alan kitap, devlet ile Anadolu köylüsünün çatışması üzerinde durur. Anadolu’nun devlet tarafından asker yatağı olarak görülmesi, ağır vergilendirmelere muhatap kalması bu çatışma alanlarındandır. Anlatıcının, köylünün kötü hayat şartlarını açıklama gibi bir neden-

sonuç ilişkisi bağlamında dillendirdiği bu yargılar, roman kahramanlarından Hasan ve ailesi etrafında vak'aya dönüştürülmüştür. “Saray ve saltanat uğrunda toprağa mahkûm edilmiş, bedbaht Anadolu çocukları[nın]” (PAMİRTAN, 1938: 55) bir örneği olan Hasan, ikiz çocuklarının dünyaya gelmesinden kısa bir süre sonra seferberlik ilânıyla Alaşehir'in Tepeköy'ünden askere alınır. Hasan'ın bağlı olduğu birlik o dönemde Osmanlı sınırları içindeki Yemen'de başlayan ayaklanmayı bastırmak için görevlendirilmiştir. Yazar burada, Cumhuriyet döneminde “vatan” sınırları dışında görülen Yemen, Arnavutluk gibi Anadolu harici coğrafyada meydana gelen isyanları bastırma politikasının Anadolu insanını yurdundan, toprağından ayrı düşürdüğü olgusunu ve geride kalan hayatların trajedisini sosyal ve politik bağlamıyla irdeler. Bunu yaparken vardığı sonuç ilginçtir: Doğduğu topraklarda değil de sevdiklerini geride bırakarak Yemen'de, Arnavutluk'ta can veren bu insanlar Osmanlı Devleti'nin yanlış siyaseti uğruna yok yere ölmüşlerdir. Osmanlı Devleti'ni eleştirmek uğruna anakronik bir yaklaşım sergilemekten çekinmeyen yazara göre, Anadolu insanının yüzyıllarca devam eden bu trajedisi Cumhuriyet'le birlikte sona ermiştir:

“Tam altıyüz sene bütün bu acılarla, toprak damların içinde çürüyerek toprakla didişen bu insanlar, Yemen ve Havran çöllerinde can verdiler. Arnavutluk ve Makedonya dağlarında inim inim inlediler. Şarkla Garbın ortasında asırlarca at üstünde dolaştılar. Toprak damlarında beş on gün oturup yabancı illere giderken, ikizlerini yetim bıraktılar. Bütün bunlara mukabil onların bu hayatı, ta cumhuriyete kadar hiç değişmedi. Onlar sanki birer toprak mahkûmu gibi doğdular, öldüler ve yaşadılar.” (PAMİRTAN, 1938: 55)

Yazar, Anadolu insanı için kötü bir talih olarak gördüğü askerlik meselesini ele alırken, konuyu toplumsal eşitsizlik boyutuyla da tartışır. Keskin bir üslupta şekillenen “Zavallı köylüler; Rus ve Yunan harplerinde Balkanlarda, Yemen çöllerinde hep bu parazitler için ölüyorlar ve sürünüyorlardı” (PAMİRTAN, 1938: 55) ifadelerinde hedef alınıp eleştirilen kesim, askere alınmayan veya devlete ödediği para karşılığı

askerlikten muaf tutulan Rum, Ermeni, Yahudi azınlıklar ile eşraf ve ayrıca yönetimin merkezindeki İstanbullulardır.

Aynı şekilde vergilendirme uygulamaları da benzer yaklaşımla eleştirilir. Yazara göre, siyasî otorite, yanlış politikalarıyla bir yandan genç Türk nüfusunun cephelede kırılmasına yol açarken, öte yandan bu kesimin geride bıraktıkları hayatlara karşı sorumsuz bir tavır takınmaktadır. Cepheye giden Hasan'ın geride sahipsiz kalmış eşi Ayşe'nin yaşantısı bunu somutlar. Çiftçilikle geçimini temin mücadelesindeki Ayşe'nin yüz yüze kaldığı zorlukların bir tarafında tabiat şartlarının olumsuzlukları vardır. Öte tarafında ise ürünleri ucuza mâl etme gayretindeki fırsat düşkünü yabancı tüccarlar ve devletin vergi baskısı yer almaktadır. Anlatıcı, şartların bu zorluğuna tepkiyi önce kahramanın dilinden verir. Vergi toplamaya gelen görevliler karşısında kahramanın tepkisi, 'zalim' devlet 'mazlum' halk stereotipi esasında kurgulanır. Anlatıcının "...harman zamanı gelince, kızıl sultanın korkunç zaptiyeleri yakasına yapıştılar, bu tarla mirîdir, bu harman devletindir; hani tapusu ve öşürü dediler" sözleriyle hazırladığı Ayşe ve vergi toplayıcılarını karşı karşıya getiren sahnede Ayşe'nin tepkisi şu şekilde verilir:

"Ayşe'nin kanı beynine çıktı. Gözleri yuvasından fırladı. Padişah zaptiyelerine karşı yumruklarını sıktı; nedir benim sizden çektiklerim! Toprağın tapusu mu olurmuş? Allah bu toprakları size tapu ile mi teslim etti? İkizlerimle barındığım bir toprak damı bile bana çok gördünüz. Elimden alıp sattınız! Bu sırada bir kaplumbağa gözüne ilişti: Bu memlekette benim şu kaplumbağa kadar da kıymetim yok mu? Kaplumbağanın sırtındaki kabuktan vergi alıyor musunuz? Bizim gibi bedbaht köylülerin içine sığındığı bir toprak damın kaplumbağanın sırtındaki kabuktan ne farkı var? Kocamı alıp Yemen'e götürürken benden tapusunu aradınız mı? Ekip biçtiğim tarlanın tapusu işte şu ikizlerimdir. Haydi def olun karşımdan, diye bağırdı." (PAMİRTAN, 1938: 64-65)

Yukarıdaki paragrafın ortaya koyduğu kahraman tipolojisi, aslında başarılı örneklerine sonraki yıllarda köy romanları içinde rastlayacağımız devlet sistemini sorgular ve uygulamalara direniş gösterir köylünün bir nevi prototipidir. Bu kimliğin, bir kadın ve anne olması yüklendiği manayı daha da kuvvetlendirmektedir.

Anlatıcı, kahramanı Ayşe'ye yaşattığı bu tecrübeyi onun bireyselliğinde sınırlamaz. Bütün Anadolu köylüsüne teşmil ettiği gibi anakronik bir seçicilikle Cumhuriyet kuşaklarına kadar getirir:

“Bu ses, Anadolu köylüsünün, bedbaht Ayşelerin, ikiz Mehmetlerin, asırlardan beri devam edip gelen ıstırapların sesi idi. Bu ses, evsiz barsız kalan toprak mahkûmlarının; insanlık ve yaşamak hakkını isteyen Anadolu köylüsünün ve istiklâl harbini yapan Cumhuriyet aşıklarının sesi idi.” (PAMİRTAN, 1938: 65)

Anlatıcı, Anadolu insanının askere çağrılma edimimleri ve uğurlanma törenlerini canlandırarak konuyu işleyişi zenginleştirir. Okur, bir köy yaşantısında bu gerçeklikleri seyreder. Buna göre askerî görevlilerin köy odası önünde topladıkları köylülere padişah fermanını okumasıyla davullu, zurnalı askere çağırma ilânı başlar. Köyün delikanlıları namaz kılıp, ardından camiin minberinden çıkardıkları sancağın altında oynadıkları folklorik oyunlarla bu görevi yerine getirirler. Ayrıca, zaptiye kırbaçları altında götürülen köy delikanlılarına da göndermede bulunulur. Bu sahneler ve trenlerde toplanan askerlerin perişanlıkları halk-yönetim çatışmasını somutlama yolunda yazara imkân sağlar. Bir yandan davullar, zurnalar eşliğinde oynanan oyunlar, kahramanlık nidaları, öte yandan kırbaçlı zaptiyelerin kontrolünde; sızlanmalar, feryatlar içinde yapılan yolculuk, paradoksal bir duruma işaret etmektedir.

Konuyu, askerlik kaynaklı toplumsal huzursuzluklar çerçevesinde işleyen romanlar arasında Kenan Hulusi'nin *Son Öpüş* (1940) adlı eseri de bulunur. Vak'a, asker alımlarının Anadolu coğrafyasında yol açtığı sorunlar üzerine kurulmuştur. Akviran köyü ve çevresi olaylara mekân teşkil eder. Köyde, savaşlar sebebiyle üreten, yetişkin erkeklerin yokluğu köylüyü hem ekonomik olarak sıkıntı içine itmiş hem de asayişsizlik gibi bir başka sorunu gündeme getirmiştir. Bu şartların yarattığı problemlerle mücadeleyle giren Ömer, halka ilgisi vergi ve askerlik çerçevesinde olan

devletin yanlış uygulamaları yüzünden kendisini, eşkıyalığa götüren bir macerada bulur.

Konuyu, sorgulamalara gitmeden olayların tertibi üzerinden anlatan ya da kısa değerlendirmelerle düşünce oluşturmaya çalışan romanlar da vardır. Örneğin, Suat Salih Arsal'ın *Dağ Adamı* (1932) bunlardan ilki kapsamındadır. Romanın vak'a düzeni, devletin zorunlu kıldığı askerlik vazifesinden çıkarılmıştır. Batı Anadolu'daki bir köyde geçen roman, askere alınan köylü kahramanın eşi ve çocuğunun cephe gerisindeki acıklı hayatını konu etmiştir. Yaşanan bütün olumsuzlukların kaynağı olarak, insanı sadece göreviyle tanımlayan bir devlet anlayışı gösterilmiştir. Roman kahramanlarından Sarıların Gazi, karısı Cemile ve oğlu Halil'i bırakarak Suriye cephesine gider. Ekonomik ve asayiş bakımından güvencesiz bu hayatların yüz yüze kaldıkları olumsuzluklar, mezkûr devlet anlayışının yol açtığı toplumsal felaketleri somutlar. Cemile, mütegalibe ve onunla işbirliği içindeki asayiş kuvvetleri yüzünden kötü hayata düşer ve bu durum oğlu Halil'i idamla son bulacak eşkıyalık hareketlerine sürükler.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* (1932) romanında, olayların Milli Mücadele dönemine denk gelmesi sosyal hayatın tasvirinde savaş şartlarının belirleyiciliğini öne çıkarmıştır. Anlatıcı her ne kadar vurguyu, köylünün Milli Mücadele karşısındaki kayıtsızlığına eleştiriye odaklasa da uzun yıllardır süren savaşların bundaki rolünü önemsemezlik etmez. Bunu, köylü Emine'nin babası Şerif Çavuş'un Balkan Savaşı öncesi gittiği askerlikten yıllar sonra köyüne dönüş sahnesinde görürüz.

Faruk Şükrü Yersel, hayatı cephelerde geçmiş Anadolu insanını anlatmayı amaçladığı romanı *Mehmetçik*'te, son dönem Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik yapısına dair bilgiler verir. Roman, dul bir kadının ve oğlu Mehmed'in tahsildarla çatışma sahnesiyle başlar. Anlatıcı, bir ara, vak'a dışına çıkıp Ahmet Midhat'ı telmih eder bir üslupla “yeni nesle bir izah yapmak zoruna düşmüş bulunuyorum” (YERSEL, 1938: 26) diyerek ‘iptidai’ ve ‘menfur’ bir vergi ticareti diye tanımladığı

öşür sistemi üzerinde bilgiler verir. Köylü aleyhine sonuçlar yaratan bu derebeylik düzeniyle kahramanın çatışması, konuyu romanın esaslı başlıklarından yapar.

Aka Gündüz, sosyal zamanı I. Dünya Savaşı süreci olan *Aşkın Temizi* (1937) romanında Anadolu'daki mahrumiyeti, geriliği aşk teması etrafında verirken bir sorun olarak vergilendirme ve askerlik konularını da ortaya koyar. Mesele, roman kahramanlarından olan Erden'in gözlemleri şeklinde aktarılır. İstanbul'dan Konya'ya, memleketine giden Erden, yolculuk sırasında kısa süreliğine Salih Ağa adlı birinin evinde kalmıştır. Erden, bu konaklama sırasında gördüklerinden ve duyduklarından hareketle Salih Ağa'nın iki oğlu gibi Anadolu'daki pek çok ailenin çocuklarının cephelere gönderildiğini, geride kalanların salgın adı altındaki geçici vergilerle perişan olduğunu ifade eder.

Orhan Rahmi Gökçe'nin *Dağların Çocuğu* romanında ise aslî kahraman öğretmen Rizan'ı, göreve geldiği Urla'nın köyünde karşılayan küçük Bekir'in tanıtımında konuya yer verilmiştir. Kimsesi olmayan, öğrenim görmemiş Bekir'in yaşantısı, devlet-halk kopukluğunu ve halkla temasını vergi almayla sınırlamış devlet anlayışını sergilemede anlatıcıya imkân sağlamıştır. Bekir'in okumamışlığı karşısında "Kimler okutur beni? Kimim var ki benim! Devlet dedikleri şey okutur mu insanı? Vergiyi alır, salıverir." (GÖKÇE, 95) sözlerini kahramana sarf ettirmekle yazar, bu gerçeği okurla paylaşmayı amaçlamıştır. Böylelikle II. Meşrutiyet sonrası Cumhuriyet öncesi aralığındaki sosyal zamanın yönetim perspektifi olarak halkı ödevleriyle tanımlayan devlet anlayışı ithamı bir kez de Orhan Rahmi Gökçe tarafından dile getirilmiştir.

3.1.3. Halk-Bürokrasi (Memur) İlişkisi

Devlet mekanizmasında, siyaset kurumu ve bürokrasi şeklinde iki unsur esastır. Bunlardan konumuz bağlamında ele alacağımız bürokrasi, devlet işlerinin

yürütülmesi için genel kaidelerle sınırları belirlenmiş işlemler bütünü olarak tanımlanabilir.

Dünyada, yönetim aygıtı olarak bürokrasi modelinin bir düzene sokulması ve yaygınlaştırılmasının ancak 19. yy.ın sonlarında sağlandığı görülür.¹²⁰ Eşzamanlı süreçte Osmanlı Devleti açısından konuya bakılırsa, Weber'in kavramsallaştırdığı "Patrimonyal bürokrasi" tanımı içinde değerlendirilecek klasik Osmanlı bürokrasi çizgisi¹²¹ aynı yüzyıl içinde gerçekleştirdiği köklü reformlarla, yönetimde merkezileşme prensibi doğrultusunda çağdaş bürokrasi ölçütleri esasında bir kurumsallaşmaya gitmiştir. Nihayetinde bu teşebbüsler sonuca varmış, Osmanlı reformcuları biçimsel olarak modernleşmenin gerekli kıldığı, her yöne yayılış hâlinde merkezî bir idare yaratmayı başarmıştır.¹²²

İlk adımları, Tanzimat'a takaddüm eden yıllara rastlayan ve Tanzimat döneminde yapılan yenilikler sonrası memur alımı ve bürokratik hiyerarşi yapısının oluşumu daha sağlam esaslara bağlanır. İmtihan usûlleriyle liyakati öne çıkaran bir sistemin oluşturulmasına gidilir.¹²³ Bu hareketler, devlet aygıtı içinde bürokrasinin yeni bir yapısal mahiyet almalarına yol açar. "Kulluk" statülerini reddeden bürokratlar, siyasal iktidarın gücüne nüfuz ederek modernleşme hareketlerinde ön alırlar. Şerif Mardin bu olguya dikkat çekerken, bunu ortaya çıkaran temel güdünün çağdaş bürokrasinin kendi haklarını belirlemek ve korumak kaygısı olduğu değerlendirmesine varır. Çağdaş Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik temellerinin atılmasının da bu tabaka elinde olacağını belirtir.¹²⁴

Bürokrasinin geçirdiği dönüşümle sistematik bir yapılanmaya gidişi, bu kurumun siyasî iktidarla ilişkilerine farklı boyutlar getirmiştir. Görünürde siyasî

¹²⁰ haz.: Massimo Borlandi, Raymond Boudon, Mohamed Cherkaoui, Bernard Valade, **Sosyolojik Düşünce Sözlüğü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.123.

¹²¹ Konuya dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, 17. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 207-209.

¹²² Robert Mantran (yay. yönt.), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.72.

¹²³ Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, İstanbul, Eren Yay., 1993, s. 54-56.

¹²⁴ Mardin, **a.g.e.**, s.109.

iktidar karşısında özerk bir konum kazanırken pratikte kimi zaman siyasî gücün tam güdümünde bazen de siyasî gücün belirleyicisi rolünde olagelmıştır. Pek çok çalışma, bürokrasinin siyasetle bu ilişkisini düzenleme, bürokratik yapılanma ve işleyişin özellikleri üzerinde durmuştur.

Sosyal yaşam içinde bir anlamda belirleyici duruma gelen bürokrasi, konu malzemesini teminde toplumsal olana imkânlarını geniş olarak açan edebiyatın da ilgi alanına girmiştir. Yazarlar konuyu, muhtelif boyut ve derinlikte eserlerine taşımışlardır. Çalışmamızın sınırları içindeki romanlar arasında da bunun örneklerine rastlamaktayız.

İncelediğimiz romanlarda bürokrasi kadroları, askerî cenah temsilcileri yanında sivil cenahtan öğretmen, kadı, vali, kaymakam, defterdar, doktor; şer’i mahkeme, maarif, fabrika gibi birimlerde vazife alan memurlardan oluşmaktadır. Romanlarda, olumlu-olumsuz her iki yönde memur tipini görebiliriz. Ama *Takma Ayak Hasan Çavuş* ve kısmen *Açlık* romanı hariç, düzenli işleyen bir bürokratik yapının varlığı söz konusu olmaz. Vak’asında olumlu memur tipine yer veren romanlar dahi genelde kötü işleyen bürokrasiye, kahramanlarının taraf olduğu çatışmayla gönderme yapmıştır. Bürokratik hayatın olumsuzluklarını sergileyen ve eleştiriler getiren romanlarda olay zamanı ise yaygın olarak Cumhuriyet öncesi dönemden seçilmiştir.

Eleştirel bakışta, romanların yazıldığı dönemin aktüel siyasetinin rolü büyüktür. Tarihî gelişmelerden hareketle siyasî /sosyal analiz ve değerlendirmelerle süreci anlamlandırmayı hedefleyen çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlar bu kanaate varmamızda asıl çıkış noktasıdır. Örneğin Niyazi Berkes, Cumhuriyet’in devrimcilik niteliğine dair yaptığı değerlendirmelerde Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesine taşıma işinin iki yanı olduğunu söyler. Bunları şöyle açıklar: “Birinci yan, gelenekçilik tutumunu yok etme işidir. İkinci yan onların yerine bu yörüngeye uygun kuralları, örgütleri yerleştirmek, toplumun yeni kuşaklarını bu yörüngeye gereklerine göre yetiştirerek gelenekle çağ arasındaki geçiş köprüsünü kurmaktır.”¹²⁵ Bu anlayış, eskiye yönelik olanın tasfiyesi yönünde bürokratik yapının

¹²⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 4. bs, İstanbul, YKY, 2003, s.522.

şekillenmesinde de ağırlığını göstermiştir. Zira Cumhuriyet'in ilk yıllarında bürokrasi içinde milliyetçi-reformcu kesimlerle bunlara karşıtlık oluşturan Bab-ı Âli anlayışını sürdürenler tarzında ikili bir yapının var olması¹²⁶; Büyük Millet Meclisi tarafından 1 Ekim 1922 tarihinde, eskinin taraftarı bürokrasi temsilcilerini tasfiyeye imkân sağlaması düşüncesiyle yeni devletin bütün memurlarını geçici işten çıkaran bir yasanın yürürlüğe konması ve eskinin kimi bürokratlarının vazifelerinden alıkonulması¹²⁷ gibi tarihsel gelişmeler bu tespitin yerindeliğini pekiştirmektedir.

Yöneten-yönetilen ikiliğini çatışmalar üzerinden sergileyen romanlara baktığımızda, yazarların sivil bürokrasiye yönelik eleştirilerinin daha ağırlıklı olduğunu görürüz. Romancıların, bürokratik hayatın olumsuzlukları etrafında yaptıkları tespitlerde keyfî hareket eden memurlar eliyle “idarenin şahsileştirilmesi” meselesi ilk sırayı alır. Bürokrasi mekanizmasının işleyişinde mesele olarak görülen bu grup memurlar, işgal ettikleri makamların kendilerine yükledikleri sorumluluklardan uzak, kendi menfaatlerini öne alan tavırlarıyla romanlarda yer alırlar. Ayrıca bu memurlar görev yaptıkları yerlerde, karşılıklı çıkar dengesi içinde, sosyal tabakalar arasında üst kesimde bulunan çevrelerle işbirliği içindedirler.

Ayrıca merkezî iktidarın siyasetine göre hareket etme görevi, çoğu kere onları geniş halk kesimleriyle karşı karşıya getiren durumlardan biridir. Yazarlar, eserlerinde genelde siyasî iktidarın yörüngesinde bir bürokratik yapılanma üzerinde dururken (*Aşkın Temizi*'nde kısmen buna ters örnekler sunulur) özellikle Osmanlı'nın son dönemini işleyen romanlarda, bu alanda yaşanan olumsuzlukları merkezî idareyle ilişkilendirirler ve sıkıntıların kaynağını mevcut devlet yapısı olarak gösterirler.

Romanlarda ağırlıklı olmasa da şehrin sosyal ve kültürel ortamı içinde yetişmiş memurların, Anadolu kasabalarında muhatap kaldıkları değerler uyumsuzluğunun yol açtığı sorunlar da gözlemlenir.

¹²⁶ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın**, İstanbul, Bilgi Yay., 1968, s.155.

¹²⁷ Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, s.106. (Galib Kemal Söylemezoğlu, Hariciye Hizmetinde 30 Sene, İstanbul, Saka Matbaası, 1955 eserinden naklen)

Bürokrasi temsilcilerinin sosyal hayattaki yerini tayine çalışan romanlarda, onların halk karşısında otoriter kimliklerinin baskınlığına daha çok vurgu yapılmıştır. Bu romanlarda, yerli kesimler arasında toplumsal tabakalaşma farkındalığının bilinci, bürokrasi gücünü halk indinde değişmez gerçek olarak ittihaz eder.

Romanların başkahramanları üzerinde bir perspektif getirerek konuya yaklaştığımızda olumsuz nitelikteki memurları esas kahraman olarak görmeyiz. Bunlar, olaylar içindeki ağırlıklarıyla ikinci ya da adları bir kere geçen isimlerdir. Bürokrasi içinde görev alanlar, cinsiyetleri itibariyle sınıflandırıldığında, ekseri, erkeklerle temsil bulan bürokrasi kadroları öne çıkarılmıştır.

Vurun Kahpeye (1926) romanında, halk-memur çatışması karşıt değerleriyle bir aradadır. Yazarın, memur veya halk kesimlerine, sadece kötü ya da iyi gibi toptancı bir yaklaşımı söz konusu değildir. Örneğin romanda, İstanbul’da yetişmiş genç bir öğretmen Aliye, olumlu bir memur figürü olarak karşımıza çıkarken, diğer taraftan memur sınıfından Maarif müdürü ya da diğer muallime Hatice Hanım olumsuz kişilikleriyle yer bulur. Benzer şekilde, Aliye’ye yakın Ömer Efendi, Durmuş gibi isimler olumlu, Aliye ile çatışma hâlindeki kasabanın ileri gelen zengin ve nüfuzlu aileleri ise olumsuz özellikleriyle var edilir.

Bir arada gösterilen bu farklı davranış rolleri arasından daha çok, genç ve idealist bir öğretmenin geldiği Anadolu kasabasında görev yapmasının zorlukları ve çözülmekteki devlet mekanizmasının kalıpları dışında hareket eden kişiliğiyle, kasabanın ayrıcalıklı eşraf ve memur aileleriyle çatışması üzerinde durulmuştur. Aliye’nin geldiğinde hazır bulduğu kasabanın sosyal yapısındaki statü hiyerarşisi gerçeği, memurların halkla ilişkilerinde önemli bir gösterge durumundadır. Muallime Hatice Hanım’ın öğrencilere yaklaşımda bu ölçüt belirleyicidir. Eşraf ve memur çocukları, esnaf çocuklarıyla mukayese edildiğinde daha imtiyazlı bir konuma sahiptir. Aliye’nin uygulamalarıyla bu ilişki biçimi değiştirilir.

Kendisi de devlet hizmetinde bulunmuş olan Reşat Nuri Güntekin, 1928 yılında yayımladığı *Yeşil Gece* romanda bürokrasiye yönelik tenkitler getiren bir başka yazardır. Romanda vak’a, bir bütün olarak çatışma olgusu üzerine tesis

edilmiştir. Temel çatışma alanı ise eğitim odağına, eski ile yeni arasındadır. Yazar, eski ile yeni arasındaki çatışmayı verirken, bu alanda yazılmış pek çok romanın aksine, konu etrafındaki düşüncelerini, açıktan olaya müdahale ederek aktarmak yerine, olayların hareketi içinde kahramanlar vasıtasıyla okuyucuya sunar. Bu da vak'anın akıcılığı ve bütünlüğünü sağlamada; başarılı kurgunun ihtiyaç duyduğu gerçeklik hissisini oluşturmada romana teknik üstünlük kazandırır.

Roman, Cumhuriyet idaresinin eğitim birimlerindeki çeşitliliği kaldırarak, tek merkezde toplama politikasından hareketle uygulamaya koyduğu Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkması akabinde kaleme alınmıştır. Yazar, bu kararın haklılığını pekiştirmek ve geniş halk kesimlerine yaymak misyonunun taşıyıcısı gözükür. Bunu gerçekleştirme adına romanda bu görüşlerin ifade bulduğu kişi öğretmen Ali Şahin olur.

Cumhuriyet dönemi romancıları, dönemin ideolojik paradigmasını toplumsallaştırmada öğretmen, subay gibi eğitilmiş meslek zümrelerinden seçtikleri kahramanlarla düşüncelerini aktarmayı kesif bir yol olarak kullanmışlardır.¹²⁸ Esas kahraman olarak karşımıza çıkan Ali Şahin de bu hüviyette inşa edilmiş bir karakterdir. İdealist yapısıyla, roman boyunca karşı karşıya kaldığı çatışmaları en ileri boyuta kadar götürmekten çekinmeyen Ali Şahin, sosyal ve siyasî alanda Cumhuriyet dönemine zemin teşkil eden II. Meşrutiyet ideallerinin sonradan çeşitli menfaat hesaplarıyla terk edildiği zannından hareketle, memleketin ihtiyaç duyduğu köklü değişimi gerçekleştirmek iddiasıyla İstanbul'dan Batı Anadolu'nun Sarıova kasabasına gelir. Kasabaya ilk adımında “Bizim muharebe meydanı göründü...” (GÜNTEKİN, 1928: 58) tepkisini veren kahraman, daha başından problemlerin bilincindedir ve ‘geri fikirli’ olarak tanımladığı halk zümreleriyle yaşanacak çatışmalara hazır bir ‘inkılâpçı’ öğretmen kimliğinin habercisidir. Başmuallim olarak göreve başladığı Emir Dede Mektebi'nde, yeni eğitim anlayışının gereklerini

¹²⁸ Alemdar Yalçın, Cumhuriyet dönemi Türk romanını sosyal ve siyasî değişimler yönünden incelediği çalışmasında, “Anadolu’da Öğretmen”, “Anadolu’da Subay” şeklinde müstakil başlıklandırmalara giderek devrin bu aydın kesimlerinin Anadolu’daki faaliyetlerinin romanlara nasıl yansıdığına temas etmiştir. Alemdar Yalçın, **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1923-1946)**, 6.bs., Ankara, Akçağ, 2006, s.168-216.

uygulama yönündeki mücadelesi farklı tabakalardaki halk kesimleriyle onu çatışma içine iter. Ali Şahin'in bu çatıştığı taraflar arasında, medrese ve eski eğitim sistemi yanlısı Eyüp Hoca, örgütçü yapısıyla öne çıkar. Onun propagandalarının etkisi altındaki halkın nezdinde Ali Şahin'in mücadelesi, bir zaman sonra itibarsızlaşır; hatta halk, çocuklara dinsizlik, ahlâksızlık, masonluk öğrettiği suçlamasıyla bu kuruma tepkisini ortaya koyar.¹²⁹ Dolayısıyla Ali Şahin'in ideallerini gerçeğe dönüştürmede, arasında yaşadığı halktan kesimler hep bir engel olarak varlığını roman sonuna kadar sürdürür. Mehmet Kaplan'ın ifadesiyle gerçek ile ideal arasında kalışın hayatlara verdiği trajik mahiyet Ali Şahin kimliğiyle romanda böylece mücessem olur.¹³⁰

Romanda, bürokrasi temsilcilerine yönelik oluşturulan algı iyi veya kötü şeklinde tek yönlü olarak verilmez. Bir tarafta olumlu bürokrat olarak Ali Şahin varken, diğer tarafta ona muarız kesimlere mensup çeşitli olumsuz bürokrasi temsilcileri bulundurulur. Okur, olumsuz bürokratları Ali Şahin'in mücadelesi esnasında, onun haklılığı ön kabulünden hareketle tanır. Ali Şahin, “sert ideoloji”nin¹³¹ belirlediği fikrî yönelim üzerinden çevreyle bütün ilişkilerini geliştirir ve buna muvazi anlayışla, yakın siyasî hadiseler ve onlar içinde rolü olan bürokratlara dair tespitlerde bulunur. Onun nazarında, İttihat ve Terakki döneminin bürokrasi temsilcileri her ne kadar yenilikçi bir kimliği temsil ediyor görülse de eskiyi tamamen ortadan kaldırmak değil, ıslah etmek düşüncesinde olduklarından eleştirilir. Yazar, bu kesimle ‘softa’ olarak sunulan halk kitlelerinin çatışma içine girdiği durumlarda, dönem romanlarının çoğunda gördüğümüzden farklı olarak bürokrasinin, halk tepkilerine boyun eğdiğini gösteren sahnelere yer verir. Bu yaklaşımı örnekleyen olay kesitlerinden birisi, zamanında medrese olan eski bir binanın yıkılma kararı sonrası yaşanan hadisedir. Kasabanın ‘softa’ halkıyla karşı

¹²⁹ Romanda bu durum şu cümlelerle ifade bulmuştur: “Emir Dede Mektebi halk nazarında düşmeye, içindeki çocuklara dinsizlik, ahlâksızlık, Farmasonluk propagandaları yapılan şüpheli bir yer olarak görülmeye başlamıştı.” (Reşat Nuri Güntekin, Yeşil Gece, İstanbul, Sühulet Kütüphane-Akşam Matbaası, 1928, s.160)

¹³⁰ Mehmet Kaplan, “Öğretmen ve Memurlar Romancısı Reşat Nuri” **İstanbul**, s. 1, Şubat 1957, s.5-7

¹³¹ Şerif Mardin, “sert ideoloji” ve “yumuşak ideoloji” şeklindeki kavramlaştırmada sert ideolojiyi, sistematik bir şekilde işlenmiş, temel teorik eserlere dayanan, seçkinlerin kültürüyle sınırlandırılmış, muhtevası kuvvetli bir yapı şeklinde tanımlamıştır. Şerif Mardin'in sert ve yumuşak ideoloji kavramlaştırmaları için bkz. Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, 18. bs., İstanbul, İletişim, 2010, s.14.

karşıya getirilen mutasarrıf, jandarma gibi mevkilerde bulunan bürokrasi kurumunun temsilcileri, oluşan bu tepki karşısında vazifelerini ifadan geri durabilmektedir.

Yazar, olayların merkezine bir bürokratı aldığı *Acımak* (1928) romanında da Anadolu'nun kötü bürokratik hayatından izleri okura sergilemiştir. Roman, eşi ve kayınvalidesi yüzünden felâketlere uğramış, çocuğu tarafından dahi kötü bilinen bir kahramanın mutsuz hayatını anlatır. Reşat Nuri, Mürşit Efendi isimindeki kahramanını Anadolu'nun farklı bölgelerinde değişik devlet kademelerinde görevli gösterir. Kahramanın mesleği –çok detaylı olmasa da- Cumhuriyet öncesi dönemin bürokrasi hayatı hakkında değerlendirmelerde bulunma fırsatı oluşturulmuştur. Mürşit Efendi, Anadolu'daki görevi sırasında çalışkan ve dürüst bir kimlikte verilir. Ancak, bu imaj bütün bürokrasiye teşmil edilmez ve hatta romanda Mürşit Efendi'yle mahdut bırakılmıştır. Görev yaptıkları yerlerdeki eşrafın nüfuzu altına girmiş, halktan kopuk, sosyal çevrenin sıkıcılığından içkili ortamlardaki eğlencelerde gönül ferahlığı arayan memurlar olaylar içinde daha çok betimlenir. Bu da anlatıcının, bürokrasideki işleyişe dair olumlu bir görüşü olmadığını ortaya çıkarmaktadır.

Aka Gündüz'ün *Onların Romanı* (1933), *Sansaros*, *Aşkın Temizi* (1937) isimli üç romanında da benzer konuya kısmen yer verilmiştir. *Onların Romanı* devleti temsilen memurun, Osmanlı dönemi sosyal yapıdaki yerini tayine çalışmış; bu zümrenin Anadolu insanına kabul ettirdiği gücü, eşrafla işbirliği içinde oluşturduğu haksız menfaat düzeni gösterilmiştir. Ayrıca, Anadolu coğrafyasının ihmâlinde merkezî idareyle birlikte sorumlu ittihaz edilmiştir.

Vak'adan takip edecek olursak, romanın ileri sürdüğü bu fikirlerin izlerini esas kahraman Gülöz'ün çevresinde gelişen olaylarda buluruz. Gülöz'ün, Kastamonu Defterdarı vazifesindeki eşinin yanına gitmesi Anadolu coğrafyasında bir seyahati gerçekleştirir. Kahramanın yolculuk gözlemleri, Anadolu'nun sosyal yaşantısı noktasında bilgiler vermektedir. Bu cümleden memur sınıfının sosyal statü üstünlüğü okura yansıtılmıştır. Örneğin, Gülöz'ün yolculuk macerasında husul eden sıkıntıların çözümünde eşinin makamı kendisine kolaylıklar ve imtiyazlar sağlamıştır. Yine

vak'ının gelişiminde, benzer rolle vak'aya dahil olan ikinci derece kahramanlardan Defterdar Yazıcı, Anadolu'nun gündelik hayatında küçük memurların etkinliğini ve gücünü somutlama adına romanda yer almıştır. Bu durum şöyle ifade bulur:

“Üç seneden beri öğrenmişti ki şu büyük devlet mekanizması içinde ne varsa en küçük memurda vardır. Bir azılı sadrazam çok defa bir adama en küçük bir iyiliği yapmaktan âciz kalır, fakat bir en küçük memur çok defa ve hemen her zaman istediğine en büyük iyilikleri ve fenalıkları yapmakta birkaç kabineden daha kuvvetlidir.” (GÜNDÜZ, 1933; 57)

Romanda, Gülöz'ün Kastamonu defterdarı eşinin, görevi gereği etkileşimde bulunduğu toplumla ilişkileri de sorgulanmaktadır. Olay zincirinin bu yönde teşekkülünde her ne kadar bireysel ilişkiler boyutu öne çıksa da -arka fonda- yazarın Anadolu'daki sosyal düzeni bir cephesiyle çözümleme isteği kendini belli eder. Bu, bürokrat-yerel güç merkezlerinin ortak menfaat yaratmadaki işbirliğini sergilemedir. Gülöz, Çankırı'da bir handa bulunduğu eşinden, kendisini gıyabında boşadığını, yaşadığı bölgenin nüfuzlu bir ailesinin kızıyla evlendiğini öğrenir. Bu duruma, neden-sonuç ilişkileri bağlamında baktığımızda sosyal roller olgusunun hayatı ne kadar genişçe kuşattığı sonucuna ulaşırız. Esasta manevi olgular üzerine kurulması gereken bir evliliğin vak'adaki belirleyici önceliği maddi ölçütler olmuştur. Gülöz'ün eşi, görev yaptığı yerde, temsil ettiği makamın kurumsal gücü sayesinde, bu durumu bireysel çıkarları için kullanma beklentisi içindeki mütegalibenin ilgi odağı olmuştur. İktidar peşinde koşan, geleceğini düşünen, bu uğurda her şeyi göze alan bir karakter portresi çizen Gülöz'ün eşi de bu beklentileri boşa çıkarmaz. Hatta bu uğurda eşini boşayıp yörenin ileri gelenlerinden, İttihat ve Terakki mensubu Hacı Reşit Efendi'nin “iki hovarda” sahibi gibi yakıştırmayla evlilik için pek de münasip görülmeyen kızıyla evlenir. Aslında bu evlilik karşılıklı çıkarlar üzerine tesis edilmiştir. Hacı Reşit Efendi, Defterdar'ı damat alarak devlet katındaki işlerini kolaylaştırmak, Defterdar ise fırka erkânından nüfuzlu birinin kızıyla evlenerek

mesleğinde yükselmek arzusundadır. Romanda bu durum Gülöz'ün diliyle şöyle anlatılır:

“Ben İstanbul'a gider gitmez hatta belki de daha önceden Ümmügülsüm Hanıma göz koydun. İki sene içinde üç kocadan arta kalan bu altın dev anasına malik olmak istedin. Ben gider gitmez teşebbüs ettin. Hacı Reşit Efendi de sana göz atmıştır. Çünkü defterdarsın ve Hacı Efendi mütegalibedendir. Seni elde ederse bir vilayet dolusu insanı, bir vilayet dolusu nüfuzu ve serveti elde etmiş olacaktır. Fakat Ümmügülsüm Hanım buna muvafakat etmemiştir. Beni düşünmüştür. Ondan vazgeçerse varırım; babası da bütün vilayetin aşarını bedavaya kapatmak için ben de veririm demiştir. İki hovardasının adını benim bile bildiğim bu kadın için, bütün hayat ve faziletini sana bahşetmekle zevk duyan beni feda ettin.” (GÜNDÜZ, 1933: 16)

Aka Gündüz *Sansaros* romanında, Anadolu'daki memur/bürokrat sınıfı için olumsuz nitelendirmeler içeren bakış açısını devam ettirir. Romanda, maddiyata yönelik zaaflarıyla düşük ahlâklı gösterilmiş bürokratlar, aynı zamanda genel halk kitlelerinin yaşantısına uzak bir figür olarak verilir.

Romanda yazar, kimsesiz ve korumasız kalmış insanların yaşadıkları zorluklar neticesinde, ahlâk dışı davranışlara sürüklenmelerini anlatmış, toplumsal yardımlaşmanın ve sosyal devlet anlayışının eksiklerini/bozukluklarını sergilemeye çalışmıştır. Bu düşünceler, Sansaros lâkabıyla maruf Sansar Osman adlı kahramanın maceraları ışığında okuyucuya sunulur.

Bu bozuk sosyal ilişkiler ortamının oluşmasında bürokrasi kaynaklı problemler önemli yer tutar. Bu duruma yönelik eleştirilerin, özellikle vak'ının Cumhuriyet öncesine götürüldüğü kısımlarda artması dikkat çekicidir. Bürokrasiyi temsil eden memurlar, Sansaros'un babasının askerde olduğu dönemde, aileye hamilik yapan büyükbabası Ziver Usta'nın öldürülmesi karşısında, koruyucu ve sorun çözücü bir tutum sergilemenin haricinde, hâlihazırdaki ortamda, menfaatleri doğrultusunda tavır geliştirirler. Yazar, özellikle, Cumhuriyet'le ilga edilecek kadılık, şer'i mahkeme gibi kurumların temsilcileri üzerinden bu eleştiriye gider:

“Herkes Ziver Usta’nın katillerini arayacağına, Ziver Usta’nın terekesine üşüştü. Başta kadı efendi olduğu halde kassamlar, şer’i mahkeme katipleri, imamlar eve ve dükkana doldular. ... Kaza kaymakamı kalan zavallılar tarafına geçti. Bu yağmayı yaptırmamak istedi. ... Kadı çalacağını çaldı. Kassamlar paylarını aldı. Mahkemei şer’iye katipleri harcı, masrafı üleştiler. Her şey mezat edildi.” (GÜNDÜZ, 59)

Devrin bürokrasisine yönelik çıkarıcı ve halktan kopuk imajı verme adına oluşturulmuş sahneler arasında şunları da görürüz. Memurlar, I. Dünya Savaşı sürecinde düşman tehlikesi yüzünden Karadeniz’deki evlerini terk etmek zorunda kalan ahalinin çektiği sıkıntılar karşısında ilgisizdir. Üstüne üstlük, savaşta ölenlerin ailelerine bağlanan vatan hizmeti aylıklarını zimmetine geçiren memurlar söz konusudur.

Aşkın Temizi (1937) romanında ise yazar, yöneten-yönetilen çatışmalarını verirken, kahramanların kişilikleri üzerinden hareket eder ve meseleye bakışını ortaya koyar. Olayların cereyan ettiği zaman dilimi olarak yine Cumhuriyet öncesi seçilmiştir. Dönem, jurnallere açık, bireysel meseleleri dahi politik çatışmaya dönüştürme keyfiyetine müsait bir siyasî atmosferde yansıtılmıştır.

Tıbbiye öğrencisi Erden adlı roman kahramanının, mebus Dümbelekzade ile sevdiği kız için karşı karşıya gelmesi romanın esas çatışma alanını oluşturmuştur. Bu iki isim etrafında toplanan diğer kahramanlarla ise çatışma alanları çeşitlendirilmiştir. Örneğin ayrı saflarda konumlandırılmış, yüzbaşı ile kadı üzerinde bir çatışma sahnesi kurgulanmıştır. Yüzbaşı Refik Tekin, genel halk kitlesinin menfaatlerinden yana olan ve yeniye arayanların; kadı ise halkla çatışan yapısıyla haksız kazanç peşinde koşan ahlâk düşkünü kesimlerin ve menfi olan eskinin temsilcisidir. Dolayısıyla bürokrasi temsilcisi memurlar, birbirleriyle çatışan kimlikle vak’ada temsil edilir. Yazarın sunduğu bu ikili yapıda tıbbiye öğrencisi Erden ile yüzbaşı, kişilikleri ve konuşmalarıyla haksızlığa uğramış Anadolu insanının sesi olurken; mebus Dümbelekzade, kadı gibi isimler, mevcut olumsuzlukların

sorumlusudur. Bu sembolik kişileştirmeler, devrin siyasî muhayyilesinde ve söyleminde karşılığı olan benzetmelerdir.

Yazar, roman kurgusunda menfi-müsbet memur tiplerine bir arada yer vermiş olsa da konuya bakışta ön plana çıkardığı menfi tiplerdir. İş yapmaz bürokrasi imajı vak'anın bütününde hissettirilmeye çalışılmıştır. Beraberinde, merkezi otoritenin çevrede zayıflığı ve onu temsil makamındaki bürokrasinin halkla ilişkilerinde yetki ve gücünü keyfiliğe varacak derecede sorumsuzca kullanması yazarın temel sorunsallarındandır. Erden'in, mebus Dümbelekzade ve çevresi tarafından intikam duygusuyla Divan-i Harb'e gönderilmesi bu tespiti somutlar örnektir.

Anlatıcı, halkla bütünleşemeyen otoriter bürokrasi düzenini bir bütün olarak siyaset kurumuna bağlamaz. Erden ve onun sütkardeşi Ali arasında cereyan eden bir diyalogda bu düşünce açık edilmiştir. Ali'nin bir hatırası olarak nakledilen olay, mebus Ahmet Ağaoğlu gibi gerçek hayattan bir kişilikle ilişkilendirilerek aktarılır. Buna göre Konya'ya yaptığı bir seyahatte jandarmanın, yaşlı bir kadına kötü muamelesini gören Ahmet Ağaoğlu olaya müdahalede bulunur. Ancak, mebus kimliğine rağmen jandarma üzerinde sözünün etkisi olmaz. Durumu paylaştığı ve yardım ricasında bulunduğu Konya mutasarrıfından da benzer karşılığı görür. Bu bağlamda mutasarrıfın sarf ettiği aşağıya aldığımız sözleri, bürokrasinin elinde bulundurduğu gücü gösterme adına çarpıcı, ancak bir o kadar da gerçek hayattaki olabilirliği tartışılır mahiyettedir:

“Ağaoğlu Bey! Siz mebussunuz, muhteremsiniz, mübareksiniz, cümlemiz sizi sever ve size hürmet ederiz. Yalnız... Size şurasını ihtar mecburum, böyle şeylere karışmayınız. Ben size mebusluğunuzdan evvel misafir muamelesi ediyorum. Eğer ilerisine giderseniz sizi memleketten dışarı çıkarmak mecburiyetinde kalırım. ... Yani yapacağım ilk hareket. Daha fazlasını yapmak arzu etmiyorum.” (GÜNDÜZ, 1937; 68)

Romanda, eski düzen temsilcileriyle çatışmayı en ileri ve derin yaşayan kesim olarak Yörük Sarot aşireti verilmiştir. Merkezî iktidara muhalif bu sosyal grupların

varlığı inandırıcılığını tarihsel gerçeklikten almaktadır. Erden'e, içine düştüğü zor durumda yardımcı olma vesilesinden olaya dahil edilmiş olan Türkmen aşireti ile yerleşik otorite arasındaki çatışma sadece son dönemle ilgili değil Osmanlı'nın bütün tarihine teşmil edilerek gösterilmiştir:

“Osmanlıdan hoşlanmazlar ve onu zalim candarmalarla, yırtık palanlılara verirler. Yırtık palanlılar bu candarmaları idare eden, iş görmeyen hükûmet adamlarıdır. Filhakika sevmedikleri bu adamların da onlara ‘Pis yörük’ diye etmedikleri hakaret kalmaz. Hırsızlığı onun, cinayeti onun, bütün fenalıkları onun üstüne atar ve propaganda eder. ... Bu iki taraflı kin ve nefret ezelden nasıl gelmişse, ebede doğru da öylece ve çok dik maillerde akan ve gittikçe büyüyen çığlar gibi yuvarlanacaktır.” (GÜNDÜZ, 1937: 113-114)

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* (1934) romanı, memur-halk ilişkisini veren sahnelere çokça yer vermese de Cumhuriyet sonrası bürokrasisine yönelik eleştirel değerlendirmeleriyle adından söz edilmesi gereken bir eserdir. Yazar, aşırı alafranga yaşam biçimleriyle inkılâpları yanlış yorumlayan bazı bürokratları, halka uzak kesimler olarak tanımlar ve eleştirel üslupla bu çevrelerden bahseder.

Nâzım Kurşunlu'nun 1934'te yayımlanan *Nankör* romanında ise konuyu ele alış temas ağırlığındadır. Roman, İhsan ve Behice isminde ana-babasız büyüyen iki kardeşin hayatları etrafında dejenere yaşam biçimlerini, ilişkilerini sergilemektedir. Aile gibi sosyal grupların en küçük birimi üzerinden toplumun diğer katmanlarına genişleyen bir yelpazede anlatılan bu yaşam biçimlerinde ilginç olan yazarın İstanbul-Anadolu ayrımı perspektifi göstermemiş olmasıdır. Başka bir deyişle, pek çok romanda gördüğümüz gibi menfi özelliklerin sadece İstanbul'la değerlendirilmesi söz konusu değildir. Yazar, İstanbul'da başlattığı vak'ayı Anadolu'ya taşıdığına kahramanını, burada da yozlaşmış bir sosyal yapıyla buluşturur. Bunlardan birisi de bürokrasidir.

İhsan, ailevî sebeplerle kaçtığı İstanbul'dan Anadolu'nun A. olarak isimlendirilen kasabasına gelir. Burada, Maarif dairesinde çalışmaya başlar. Ancak,

İstanbul'daki bürokratik hayatın olumsuzluklarını burada da gözlemlerler. Özellikle üst makamdaki kişilerin, halka yönelik vazifelerindeki sorumsuz tavırlara şahit olur. Bu çevreler, asıl görevleri haricinde kendi kişisel hesapları peşinde koşarak ve dedikodu yaparak günlerini eğlence içinde geçiren, iş ahlâkına sahip olmayan tipler olarak gösterilmektedir.

Bürokrasi-halk ilişkisini işleyişte hem içerik hem de zaman dilimi olarak farklılık arz eden romanların başında Ziya Çalık'ın *Takma Ayak Hasan Çavuş* (1934) eseri gelmektedir. Yazar vak'a zamanını, Cumhuriyet devri olarak seçmiş; meseleyi bu süreç pratiğinde değerlendirmiştir. Konuya, Osmanlı dönemi sınırlılığında yaklaşan romanların aksine burada, bürokrasi ve halk arasında duygu, düşünce ve ideallerdeki ortaklığa tanık olunur. Hasan Çavuş gibi köylü, Temuçin Kaya Bey gibi Avrupa'da tahsil görmüş genç mühendis, devletin temsilcisi vali, örnek köy kurma gibi bir gayenin etrafında bir araya gelmişlerdir. Ancak duygu ve düşüncede böyle bir özdeşlik, bu ilişkilerin nesnel gerçeklikten ziyade, yazarın ideallerinden çıkarıldığını düşündürmektedir.

Romanda konu bağlamında altı çizilen en önemli nokta merkezî idarenin, halkla yakın ilişki kurması; onların sorunlarına, ihtiyaçlarına cevap verebilen, devlet politikalarını temsil gücüne sahip bürokratik yapılanmayı yerleştirmesidir. Cumhuriyet döneminde milletvekillerinin köylünün ayağına gitmesi ise bu yapılanmanın en olgun hâli olarak okuyucuya sunulur. Aşağıda alıntılanan sözler, bu tespitleri doğrulamaktadır:

“Eskiden bir tahsildar bile bir köye nazlana nazlana giderken milletvekili olan koca vekiller ta köylünün yanına gelip onların dertlerini soruyor ve derman buluyorlar. Bugün gelen vali ise Cumhuriyetin büyük manasını çok iyi bilen bir vali idi.” (ÇALIK, 1934; 20) “Hangi devlet adamı, hangi vali köylünün yanına kadar gitti. İşte Cumhuriyet hükûmeti, Cumhuriyet vekilleri, Cumhuriyet valileri hep bu işleri yapıyor. Ta, köylünün yanına gidip derdini soruyor ve devasını buluyor.” (ÇALIK, 1934; 45)

Köylü Hasan Çavuş'un, örnek köy oluşturmada kendisine yardımcı olan valiyle tanışması, valinin köylere yaptığı yine böyle bir ziyaret sırasında olmuştur.

Refik Ahmet Sevengil tarafından yazılan *Çıplaklar* (1936) romanı, zaman dilimi olarak Cumhuriyet dönemini konu edip bürokrasiye, halkla ilişkileri yönünden eleştiri getiren bir romandır. Anlatıcı, halk-memur ilişkilerinde yaşanan olumsuzluğu Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir devamlılıkta gözlemiştir. Romanda Anadolu'daki bürokratik işleyişe dair izlenimler ve değerlendirmeler, Cumhuriyet değerlerini yayma idealindeki roman kahramanı Doktor Çetiner'in Kayseri'ye gidişi etrafında ortaya konulmuştur. Halk ve memur zümreleri arasındaki hayat tarzı farklılığı, şehrin sosyolojik gerçeğini yansıtmaktadır. Bu ayrımın oluşmasında ise memur sınıfının, halktan kopuk yaşamasının, onlara karışmak istememelerinin büyük etkisi vardır:

“Erciyeş dağının eteğine yaslanmış kül rengi şehir bıçakla kesilip ayrılmış iki başka parça halinde idi: 1-Büyük bir ırmağın üstündeki akışa yabancı, kendi kendisine gömülü olarak yaşayan alt tabakalarındaki su gibi, yukarıda olup bitenden habersiz bir halk. 2- Aşağı tabakalara kadar inemeyen, yukarıda, üstte kalan bir kaynaşma, memur sınıfı.” (SEVENGİL, 1936; 86)

Halkın, bürokratik unsurlar yüzünden devlete karşı kökleşmiş güvensizliğinin tespitinden (SEVENGİL, 1936: 86) sonra yazar, yeni politikaların söylem düzeyinden çıkarılıp uygulanabilir aşamaya geçilmesiyle başarılı olacağına inanır. Bunun temel şartı ise halk ile bürokrasinin kaynaşmasıdır.

Yazarın, bu iddiasının kısmen gerçekleştiği romanı *Açlık* (1937)'tir. Cumhuriyet'in iktisadî kalkınma hamlelerinin bir sonucu, Akpınar köyü olarak isimlendirilen bölge civarında açılan şeker fabrikalarından birinde müdür ve hukuk müşaviri muavini vazifesinde iki kahramanın halkla temasında meseleye değinilmiştir. Bu iki kahramandan biri müdür Ahmet Turgut, diğeri hukuk müşaviri muavini Gülseren'dir.

Önceleri, Ahmet Turgut özelinde, halkla karşı karşıya gelmiş bir bürokrat tipi okurun karşına çıkarılmıştır. Bürokrasi-halk çatışmasını örnekler bu olay Ahmet Turgut'un, fabrikanın işlediği tarlaların mülkiyeti konusunda Akpınar köylüleriyle anlaşmazlığa düşmesi sebebiyledir. Fakat yazar, bizzat çatışmanın taraflarından Ahmet Turgut'a söylediği sözlerle bunun, bütün bürokrasi kurumlarını kapsayan sistematik bir çatışma olmadığını altını çizmektedir. Kahramanın, köylülerle yaşanan sorunun çözümü yolunda Gülseren'le yaptığı konuşmada, Cumhuriyet idaresi temsilcilerinin vazifelerinde, genel halk kitlelerinin menfaatine işler gördüğü belirtilmiştir. Olumlu karşılanan bu tavır -bazı romanlarda örneklerine rastladığımız üzere- memur olarak görev aldıkları bölgelerde eşrafla işbirliğine giderek geniş halk kesimlerinin aleyhine davranışlar sergileyen bürokrat davranışından farklıdır:

“Zaten yeni hakim köylü ile alakalı davalarda daima onların tarafına yonttuğu, büyük çiftlik sahipleriyle komşu köylüler arasında çıkan meselelerde ‘Fakir köylünün hakkını yemeyiniz, köylü memleketin hakiki efendisidir, onun kalkınmasına meydan vermek lazımdır!’ şeklinde birtakım manasız sözlerle çiftlik sahiplerini haksız çıkarttığı da söylenip duruyordu.” (SEVENGİL, 1934: 14)

Gülseren'le köye yaptığı gezi sonrası Ahmet Turgut'un düşüncelerinde esaslı bir değişim başgösterir. Ahmet Turgut, düşüncelerindeki bir değişimi, tıpkı Gülseren'in Halkevleri altında gerçekleştirdiği faaliyetler gibi, köylüye yardım eden ve onlarla iyi ilişkiler geliştiren bir davranışa dönüştürür.

Cumhuriyet öncesindeki bürokrasi hayatını olumsuzlayan romanlardan diğeri Ercüment Ekrem Talû'nun yazdığı *Papeloğlu* (1938)'dur. Roman, hak edilerek elde edilmeyen servetlerin kaybedileceği ana fikri üzerine kurgulanmıştır. Bu bakımdan, sosyal bozukluklar ve çatışmaları verme adına mümbit bir malzemeye sahiptir.

Bu kapsamda görülen sorunlardan biri bürokrasi kaynaklı olanlardır. Yazar, bir taraftan Anadolu'daki bürokratik yapılanmanın sağlıksızlığını sergilemiş, diğer

tarafından bu düzeni tesis eden Osmanlı idare tarzına eleştiri getirmiştir. Buna göre, Osmanlı idare anlayışının en fazla eleştirilmesi gereken yanı azınlıkların devletin kilit noktalarında vazifelendirilmeleridir. Romanın olay örgüsü ve kahramanları bu yargıyı destekler niteliktedir. Sosyal zaman olarak II. Meşrutiyet sonrasını ele alan romanda azınlıklar, tarihî gerçeğe uygun olarak ayrılık hareketlerine örtülü destek veren anlayışı temsil ederler. Vak’ada, adı verilmeyen Karadeniz kasabasına kaymakam olarak gelen Ligor Efendi, bir azınlık mensubudur ve memleketin güvenliğini tehdit eder uygulamalar içindedir:

“Ligor Efendi tam o devirdeki Rum memuru tipi idi. Irktaşlarının hıyanetini bildiği ve bunun kendi üzerine de sıçramasından korktuğu için hükûmetten muhteriz, ne de olsa gavur olduğu ve içinden Megali İdea’ya bağlı bulunduğu için de alttan alta memlekete düşman tavşan tersi gibi ne kokar ne de bulaşır, yalnız para ile yumruğa baş eğer bir herifti.” (TALÛ, 1938:175)

Romanda, ayrılıkçılık ve devlet aleyhine faaliyetlerde bulunan, bir anlamda gayrimüslim unsurlarla birlikte ötekileştirilen diğer bir grup ise Araplardır. Ligor Efendi ile benzer şekilde, Hamalı bir Arap’ın askerlik şube reisi olarak bulunması ve savaş günlerinde askerlikten kaçma gibi suiistimallere ortam hazırlaması anlatıcıya, bu etnik unsurlar hakkındaki olumsuz görüşlerini aktarmada vesile olmuştur.

Anadolu insanının sorunlarını, toplumsal yapıdaki çarpıklıkları realist bir bakışla veren *Kuyucaklı Yusuf* (1937) romanında Sabahattin Ali, yukarıdaki romanlarla ortak hususlar dışında, konuya bakışta farklı bir yaklaşımda bulunmuştur. Yazar bu romanında diğer yazarların aksine, şehirde yetişen –özellikle İstanbul’da– memurların, Anadolu kasabalarının sosyal şartlarına uyum sağlamada büyük sıkıntılar yaşadığına işaret etmiştir. Bu durumu anlatmayı, kaymakam Salahattin Bey karakteri üstlenmiştir. Salahattin Bey, çalıştığı kasabalarda halkın yaşayışına intibak edememiş ve bozulan psikolojik dengesinin yol açtığı sıkıntılardan kaçmak için kendisini içki ve kumara vermiştir. İçinde bulunduğu ruh hâli memuriyete bakışına da yansımıştır. Kızıyla evlenen Yusuf’a, kaymakamlıkta memuriyet verme işlemi

sırasında yaptığı konuşmada bu görüşlerini ortaya koyar. Memuriyeti, iş yükü bakımından atıl bir meslek olarak niteler:

“Biliyorum canın sıkılacak, fakat insan yavaş yavaş alışır. Gördün ya kimsenin bir iş yaptığı yok. Mesele o odanın içinde beş on saat oturmakta. Lüzumsuz gibi görünür amma bunsuz da dünya dönmüyor. Öyle ya herhâlde böyle boş oturmanın da bir hikmeti var. Bir bakarsın, hükûmetteki işlerin hepsini eli kalem tutan iki kişi bile çevirir dersin. Lâkin o kalabalık olmasa âlem birbirine girer. Mesele memurların yaptığı iş değil, onların mevcut olmasında.” (Sabahattin Ali, 1937: 202)

Kuyucaklı Yusuf’un, önceki romanlarla ortak olan yönü ise halka uzak ve onunla çatışan, mütegalibeyle işbirliğine giden bir bürokrasi resmi çizmesi ve buradan yola çıkarak mevcut düzene getirdiği eleştiridir. Buna göre, kaymakam Salahattin Bey’in vefatının ardından yerine gelen Edremit kaymakamı, ahlâkî zaafı olan ve kanuna aykırı olarak eşrafla menfaat ilişkilerine giren bir bürokrattır.

Orhan Rahmi Gökçe’nin yazdığı *Dağların Çocuğu*’nda, ilk örneğini *Çalıkuşu*’nda gördüğümüz öğretmen bir genç kızın idealist düşüncelerle Anadolu’ya gelmesi ve buradaki çarpıklıklarla mücadelesi anlatılır. Romanda yer alan konu başlıklarından birisi halk-memur ilişkisi üzerinedir. Olayların geçtiği Urla’nın köyü, bürokratik tahakkümün sosyal yaşamda bütün şiddetiyle kendini gösterdiği bir mekân olarak verilmiştir. Bürokrasi, onbaşı kimliğiyle temsil kılınır. Devletin koruyucu vafından habersiz bırakılmış olan köylüler, sadece baskı gücünü tekelinde tutan onbaşıyı mutlak iktidar olarak görürler. Romanın esas kahramanı idealist öğretmen Rizan, bu yapıyı değiştirme adına onbaşıyla çatışan bir konumdur. Ancak köylünün bu konudaki yerleşik düşüncelerini değiştirmesi kolay değildir. Rizan’ın, muhtarın kızı Fatma ile yaptığı konuşma bunu örnekler tarzıdır:

“-Onbaşı kanun demek değildir. Kanun bir kuvvettir, bir hâkimdir.

-O buraya uğramaz Hoca Hanım. Burada onbaşı vardır.” (GÖKÇE, 1939; 54)

Anadolu coğrafyasında devlet otoritesini, sadece jandarma elinde kötü muamele şeklinde gösteren eserlerden bir diğeri *Son Öpüş* (1940)'tür. Kenan Hulusi'nin bu romanı, olaylara zaman dilimi I. Dünya Savaşı günlerini; mekân ise Akviran adlı bir köyü seçmiştir. Vak'ının konusunu, köy hayatının sorunları oluşturmuştur. Köylüler, asker ve vergi toplama gerekçesiyle devletin baskıcı uygulamalarına muhatap kalmaktadırlar. Aynı zamanda eşkıya tehlikesiyle güvenlikleri tehdit altındadır ve bununla mücadelede kendi kaderleriyle baş başa bırakılmışlardır.

Bütün bunların aktarımı, Ömer adlı kahramanın merkezinde yer aldığı olaylarla gerçekleştirilmiştir. Ömer, savaş nedeniyle erkek nüfusunun azaldığı köyde kalan az sayıdaki isimden biridir. Köy, eşkıya tehlikesine maruz kalınca onunla mücadelede öne çıkar. Bu mücadele, devlet temsilcilerinin bilgisinde ve kontrolünde hazırlanan planla yürütülecektir. Plan uyarınca Ömer, eşkıya kılığına girer ve onlar gibi yaşamaya başlar. Ancak jandarma, kısa zamanda kendisini yalnız bırakır. Eşi Gümüş'ü kaybetme gibi trajik sonlu olaylar, bu gelişme sonucu başlamıştır. Bütün bu olay akışı okura, devletin koruyucu gücünden yoksun Anadolu insanının, olumsuz şartlarla mücadelede kendi başına olduğunu izlettirmektedir.

Köylü-jandarma çatışması olarak tezahür eden halk-devlet karşıtlığı, farklı olaylarla roman boyunca verilmeye çalışılmıştır. Aşağıda alıntıladığımız şu cümle, romanın bütününe hâkim bakış açısını yansıtmaktadır:

“Ömer'in karısı her nedense jandarmaları hiç de iyi karşılamazdı. Onları bir fırtınadan evvel haber getiren kara kuşlara benzetir, ürkerdi. Belki de hakkı vardı. Çünkü Oğlak Ömer'i şubeye götürmek için tarlada bastıranlar jandarmalardı. Vergi için de hükûmet adamları gene jandarmalarla geliyor; eğer Akviran'da bir hadise olursa işe jandarma el koyuyordu.” (Kenan Hulusi, 1940: 41)

Bu alıntının da gösterdiği gibi anlatıcı, bürokrasiye eleştirilerinde askerî kanadı odak yapmıştır.

Anadolu'daki sosyal hayatta bürokrasinin işleyişini, açıktan değil olayların gelişimi üzerinden, nispeten daha sathî ele alan ve olumsuzlayan bir roman, Mahmut Yesari'nin *Bağrıyanık Ömer* (1930)'idir. Roman konu itibarıyla, mekân seçilen Söğütçük civarının sosyal ve siyasî düzenine ait sorgulamalardan ziyade anne-baba ayrılıklarının çocuğu nasıl bir felâkete sürüklediğini anlatır bir ferdî serüveni öncelemiştir. Bakır Efe ile Emine adlı kahramanların boşanma hadisesinde bürokratik işleyişe dair bilgilere rastlanılmaktadır. Tarafların, çocuğun velâyeti ve mal bölüşümü gibi hukukî sorunları çözme adına başvurduğu kadılık makamı, keyfî tutumlarıyla göze çarpar. Kadılık, işlerin menfaatler doğrultusunda yürütüldüğü bir makam görünümünde ve işlevindedir.

3.1.4. II. Meşrutiyet ve Anadolu

Anadolu temalı romanlar içinde vak'ayı II. Meşrutiyet'le sınırlayıp bu dönemi, siyasî ve sosyal boyutuyla derinlemesine konu edinen romanların sayıca çok olmadığı görülmektedir. Bu bağlamdaki romanlardan sadece *Beyza*'da vak'a, tamamıyla bu zaman dilimi içinde verilmiştir. Diğerlerinde ise vak'anın belli bir bölümü bu sürece aittir.

Yazarlar, Anadolu insanının bu hareket içindeki rolünü gündeme getirip değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Konuya yaklaşımlara bakıldığında görülür ki ortak bir eğilim ve söylem içinde değildirler. II. Meşrutiyet'in Anadolu'daki yansımalarını gözlemleyen ve buradan elde ettiği çıkarımlarla değerlendirmeler

yapan yazarlar, bu tarihî olayı ya geçmişten tamamen kopuş ya da değişen isimlerle/yapılarla geçmişin devamı şeklinde iki farklı bakış içinde tanımlamıştır.

II. Meşrutiyet'i, halkın yaşamını derinden etkileyen bir devrim şeklinde görmeyen yazarlar, geniş halk kitleleri açısından bu dönemi, geçmişin kötü uygulamalarının devamı olan bir süreç olarak sayarlar. Hatta *Papeloğlu* romanında görülebileceği gibi II. Meşrutiyet'in ilânı; 31 Mart Vak'ası, Arnavutluk isyanı, İtalya harbi, Balkan faciası, I. Dünya Savaşı gibi olumsuz olaylar zincirinin ilk halkası olarak addedilir. Yazarların II. Meşrutiyet için getirdikleri en önemli eleştiri, yeni rejimin üstyapıda gerçekleştirdiği değişimin/dönüşümün halk katmanlarına yansıtılamamasıdır. Bu bakışı veren romanlarda yapılan gözlemler, Anadolu insanının hayatında olumluya giden bir değişime işaret etmez. Toplumdaki elitist kesimin yeni şartları da kendi lehine çevirerek, geçmişteki ayrıcalıklı konumunu geniş halk kitleleri arasında sürdürdüğü tezi işlenir. Böylelikle II. Meşrutiyet -en azından sonuçları itibariyle- halk desteğinden yoksun, yukarıdan gelen üst tabaka hareketi olarak tanımlanır. Yazarlar da yukarıdan gerçekleştirilen bir harekete aşağıdan gelen tepkiyi, olaylar içinde olumsuzlukları öne çıkararak hissettirme yoluna giderler. Kimi yerde de Anadolu coğrafyasının geniş bölümünün İstanbul'da cereyan eden bu gibi siyasî hadiselerden habersiz olduğu tespitinde bulunulur.

Konumuz bağlamında meseleye farklı bir bakış getiren romanların bazılarında ise II. Meşrutiyet, eskiden kopuşu temsil etmiştir. Vuku bulan inkılâp hareketi her şeyiyle kötü olan geçmişi ortadan kaldırmış; bütün toplumun mutluluğunu esas alan istikbale matuf düzeni başlatan bir süreç olmuştur. Bu romanlara göre rejim değişikliği halkın desteğiyle gerçekleşmiş veya geniş halk kesimlerinin beklentisine cevap vermiş bir hareket olarak tanımlanır. *Toprak Mahkûmları* romanında gördüğümüz gibi inkılâbın ilânı karşısındaki halkın aksülameli uzun uzun betimlenir.

II. Meşrutiyet sonrasında toplumda yaşanan ve eski-yeni üzerinden gerçekleşen değerler çatışmasını medrese-mektep, sarıklı-fesli gibi semboller üzerinden yürüterek iki karşıt zihniyetin mücadelesini sahneleyen Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* (1928)'si, inkılâp ortamı ve gelişmelerini tartışan bir eser olmuştur. Ancak anlatıcı,

konuya dair düşüncelerini doğrudan vermek yerine; daha çok olaylar içine yansıtarak okurla paylaşmaya gitmiştir.

Romanda vak'a başlangıcı, II. Meşrutiyet'in hemen sonrası bir zaman dilimine tesadüf etmiştir. Medrese eğitimi almış Ali Şahin'in, yaşadığı zihniyet dönüşümüyle Darülmuallimîn'e girmesi ve buradan mezun olduktan sonra öğretmen olarak geldiği Sarıova kasabasında softalarla ve onların kurdukları düzenle mücadeleye girişmesi romanın ana eksenini oluşturmuştur. Ali Şahin'in, kasabayla ilgili ilk izlenimleri aynı zamanda, II. Meşrutiyet'in sosyal hayattaki tezahürlerini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre, inkılâp sonrası toplum, görünürde eski ve yeni taraftarları olarak iki kutba ayrılmıştır:

“Şahin Efendi Sarıova'ya geldiği zaman kasaba efkâr-ı umumiyesi ikiye ayrılmıştı. Bir tarafta müderris Zühtü Efendi başta olduğu hâlde yeniler, teceddüt ve inkılâp taraftarları... Öte tarafta onları dinsizlikle itham eden 31 Mart hayal ve hatırasından elân korktukları için pek açıktan açığa muhalefete cesaret edemeyerek gizli gizli hormurdanan eskiler. Sayı itibarıyla ekseriyet bunlarda idi. Fakat öte tarafta da hükûmet ve fırka kuvveti vardı. Mutasarrıfından, belediye reisinden başlamak üzere bütün hükûmet memurları, jandarma, polis, bütün belli başlı müderrisler, şeyhler, muallimler, mühim tüccarlar ve esnaf yenilik taraftarıydı.” (GÜNTEKİN, 1928: 76)

Ancak, Ali Şahin'in nazarında yeniye temsil ediyor gibi görülen kesimler gerçekte eski olanı zamanın şartlarına göre ıslah edip yeniden canlandırma düşüncesindeki “softa” kesimlerdir. Dolayısıyla II. Meşrutiyet'i bir ‘ıslahat’ dönemi olarak tanımlayan bu kesim ile Ali Şahin'in kişiliğinde temsil bulan ve II. Meşrutiyet'i köklü bir dönüşümü sağlayacak ‘devrimci’ hamle olarak gören kesim arasındaki karşıtlık romandaki çatışma alanını meydana getirir.

Roman sayfalarında anlatıcıya “Yalnız idare değiştirmekle bir memleketin kurtarılamayacağı anlaşılmıştı.” (GÜNTEKİN, 1928: 49), “...Kafaları değiştirmeden idareyi değiştirmek öyle pek tamah edilecek bir netice vermiyor.” (GÜNTEKİN, 1928:74) cümlelerini sarf ettiren bilinç durumu, yazarın II. Meşrutiyet'e bakışına ayna tutmaktadır. Buna

göre 1908 ihtilâli, zamanla devrimci karakterini kaybetmiştir. Taraftar gözükken kesimler dahi hâlihazırdaki ideolojik kimlikleriyle inkılâbın gerçek savunucusu ve taşıyıcısı olamayacaklardır. Hatta bu yenileşme hareketini tehdit eden en tehlikeli kesim, muhaliflerden ziyade, bu harekete taraftar görünmekle beraber onu ıslahat temelinde bir kavrayışla tanımlayarak sosyal yaşamda yapısal değişimlere karşı çıkanlardır.

II. Meşrutiyet hareketini ve yansımalarını açıktan konu eden ve tartışan romanlar arasında dikkati çekenlerden biri Burhan Cahit Morkaya'nın *Düinkülerin Romanı* (1934)'dır. Rejimde radikal değişimlere yol açan bu siyasî hareket, yazarın zihniyet dünyasında önemsendir; ancak getirdiği sonuçlar noktasında başarılı bulunmaz. Özellikle, vak'a gelişiminin mektuplaşmaya dayalı bir anlatım tekniğiyle gerçekleştirildiği bölümler, bu düşünceleri paylaşmada aracı olmuştur.

II. Meşrutiyet sonrası dönemde, eğitim için Paris'e giden Ahmet Reşit'e gazeteci arkadaşları Ahmet Rıfkı ve Cemil Hakkı, memleketin durumu hakkında gözlem ve sorgulamalar içeren mektuplar gönderir. Ahmet Rıfkı imzalı mektuplardan birinde, inkılâp sonrasının izlenimleri dile getirilmiştir. Ahmet Rıfkı'ya göre II. Meşrutiyet sonrasında yaşanan değişim sadece toplumun üst kesimleriyle sınırlı kalmış, halk katmanlarına nüfuz edememiştir. Türk köylüsü (anlamsal açıdan Anadolu'yu da kastederek) lâfzına matuf geniş halk kesimlerinin olumsuz hayat şartlarında geçmişe nazaran bir iyileşme görülmez. Yönetici ve yönetilen arasındaki derin ayrım eskisi gibi süregelmektedir. Bu eleştirel bakış, tarihî isimlere ve hadiselere göndermelerle aşağıdaki cümlelerde somutlaşmıştır:

“Hürriyetle sakalını kazıtıp başına şapka geçirerek İngiliz gemisiyle Avrupa'ya kaçan İzzet Holo'nun yerini tutanlar eminim ki memleketin tehlikeye düştüğü bir gün onu takip edeceklerdir. O zaman ortada yanan, yakılan bir vatan üzerinde gene sen, ben ve senin benim gibiler kalacağız. Türk köylüsü, olan biten şeyleri hayretle seyrediyor. Ona göre değişen bir şey yoktur. Âşâr mütezimi onun gene bakırını satıyor, jandarma kendisini gene ona besletiyor ve komşu Rum, Ermeni, Arap köyleri mektepler açar, bağlar, bahçeler kurarken o gene Yemen'e, Asir'e, Arnavutluk'a gidiyor. Türk köylüsü Havran'da Araplarla boğuşur. Kaçanık boğazında Arnavutlarla vuruşurken Rum, Ermeni

köylerini sık sık ziyaret eden papazlar nereden geldikleri pek meçhul olmayan paraları, kitapları, gazeteleri hatta silâhları dağıtıyor. Onları kim bilir nasıl bir istikbal hareketine hazırlıyor. Türk köylüsü okumak için gene medreseye geliyor ve hoca efendiler halka gene cennetin kadayıftan duvarlarını anlatıyorlar. Bizim inkılap kahramanları her şeyi yaptıklarına inanarak Serki Doryanda Ermeni dostlarıyla poker oynuyor, Beyoğlu şimalindeki farmason locasında Musevi ahbablarıyla insaniyet üzerine mübahase yapıyorlar” (MORKAYA, 1934: 33-34)

Bundan başka, Cemil Hakkı'nın gazeteci kimliğiyle Anadolu'yu tanıma amaçlı çıktığı tetkik seyahatlerinin Erzincan etabına dair izlenimlerinde de aynı çizgide değerlendirmelere tanık olunur. II. Meşrutiyet'in Anadolu'daki akisleri üzerinde duran ve gözlemlerini bir mektupla Ahmet Reşit'e aktaran Cemil Hakkı'ya göre yaşanan değişim İstanbul merkezli kalmış, ortaya çıkan gelişmelerden Anadolu nasibini alamamıştır. Yeni dönemin bu siyasî arayışları doğru kullanamaması, devlet mekanizmasının toplumsal örgütlenme modelindeki yanlışlıkla açıklanır. Söz konusu yanlışlık, seçkinlerin uhdesinde otoriter bir karakter alan yönetim şeklidir. Örneğin II. Meşrutiyet'in Anadolu'daki varlığını gösteren tek iz, İttihat ve Terakki iktidarını temsilen açılan teşkilâtlardır. Ancak bunlar da yeni şartları kendi menfaatleri yönünde kullanan eski bozuk düzeninin taraftarlarının kontrolündedir. Oysa geniş köylü kitlesi, İstanbul'daki siyasî cereyanlardan habersizdir. Cemil Hakkı dilinden, eleştirel tarzda dile getirilmiş bu izlenimler İstanbul'un politik mahfillerinde, bütün memlekete şamil olacağı düşüncesiyle üretilen politikaların geçersizliğini ve sadece üretildiği dar zümrede sınırlı kaldığı gerçeğini ortaya koymaktadır:

“İstanbul'da birkaç ay evvelden halkı sevindiren hürriyetin memleket içinde ne tesir yaptığını anlamak istiyordum. ... Anladım ki Anadolu hepimizin, hatta devlet adamlarımızın tahmin ettiklerinden çok başka bir âlem. Hürriyet denilen vâhime buralara hiç uğramamış. Kanunu Esasî, Meşrutiyet falan gibi bizim gazeteleri dolduran kelimelerin manasını bu muhitlerde tamamiyle meçhul. Köylerde hatta Abdülhamid'in hâlâ tahtında oturduğu zannediliyor. İttihat ve Terakki buralarda teşkilât yapmağı unutmamış. Eski devirde saraya arka vererek halkı kasıp kavuran ne kadar eşraf ve sergerde varsa onlar kulüplerin birinci sınıf azası. ... Âşârı iltizama alan ağadır, eşraftır ve bunlar hükûmet memurlarını da avuçlarına aldıkları için hürriyet ve meşrutiyet ilân edilmekle

vaziyetlerinden bir şey kaybetmiş değillerdir. ... Velhasıl azizim dört yıl geçtiği halde hürriyetin o meşhur nimetleri değil buralara hatta Bursa'ya kadar gelemediğini söyleyebilirim. ...Ne ise şu Anadolu seyahatim bana birçok şeyler öğretiyor. Anlıyorum ki bizim İstanbul'da göklere çıkardığımız inkılap, memleket içinde yaprak bile kimıldatmamış. Eski hamam eski tas. ... Hani hürriyetin ilk günlerinde Aydın, İzmir taraflarına seyahat eden iki nazır nasıl karşılanmışlardı. Halk kendilerini istibdattan, zulümden kurtaran iki komitacıyı el üstünde götürmüşler, arasından atları çıkarıp kafalarını boyunduruğa sokmuşlardı. Halk sevgisi böyledir. Kendine iyilik edeni göklere çıkarır. Fakat aynı halk bir gün gelip başında taşıdığını yerin dibine sokarsa sebebi muhakkak şudur. Halk ihmal ve iğfal edilmiştir.” (MORKAYA, 1934: 88-92)

II. Meşrutiyet'in geniş halk tabakasının hayatına bir yenilik getirmediği, Anadolu'da sadece üst sınıflarla sınırlı bir etki alanı oluşturduğu eleştirisine, daha hafif tonda, Aka Gündüz'ün *Aşkın Temizi* (1937) romanında da tesadüf edilmektedir. Sınıfsal bir bakış açısını ortaya koyan bu değerlendirmeler vak'ada, tahsili için bulunduğu İstanbul'dan memleketi Konya'ya dönen Erden adlı kahramanın arkadaşına yazdığı mektupta ortaya konulmuştur. Kendisini İttihatçı olarak gören Erden, bir müddet sonra hareketin geldiği noktadan hoşnut değildir. Onun memnuniyetsizliğinde, II. Meşrutiyet sonrası cazibe merkezi hâline gelen İttihat ve Terakki teşkilâtlarında yaptığı gözlemlerin büyük rolü vardır. Burada, siyaset adı altında gerçekleştirilen eylemler anlamsızlık ve amaçsızlık hâllerinde nitelendirilmiştir:

“Bir gün klüpte büyük bir toplantı yapıldı. Şehirde kalbur üstü gelen kim varsa hepsi orada idi. Muhaliplerin gelmesini bile temin etmişler. ... İş şu imiş. Her yerde böyle toplantılar yapılacaktı da memleketin her türlü derdi görüşülüp bildirilecekti. Bu kadar manasız konuşmaları ne Karagöz'de gördüm ne orta oyuncu Hamdi'den dinledim. ... Her sahnenin anlatılışından sonra bir saye-i Meşrutiyet-i mübeccelede icab-ı icra kılınacağı şüphesizdir, deniliyordu. Haddin varsa alkışlama! ... Fahri! Azizim! Bunların illeti ne? Görüyorsun ya. Anadolu! Sıtma, verem, bilmem ne... Umurlarında değil, hepsi nalıncı keseri...” (GÜNDÜZ, 1937: 234-235)

Papeloğlu (1938)'nın yazarı Ercüment Ekrem Talû, romanında II. Meşrutiyet'in tarihteki yerini tanımlamaya gitmiştir. Yazar, bu siyasî hadiseyi, daha sonra yaşanacak “meşum” ve kötü olayların başlangıcı tarihselliğinde görmüştür. Bunu, şu cümlelerle roman sayfalarına aksettirmiştir:

“Meşrutiyet ilan edilelinden beri ulusun yüzü gülmemiş, kimseler rahat göstermemişti. Otuz bir Mart Vak'ası, Arnavutluk isyanı, İtalya harbi, Balkan faciası, şimdi de gene seferberlik ve bir harp heyulası daha!” (TALÛ, 1937: 187)

Roman, ismi belirtilmeyen bir Anadolu kasabasındaki bozuk toplumsal düzeni anlatır ve bunda II. Meşrutiyet'in getirdiği ortamın rolüne dikkat çeker. Bu bozuk düzendeki toplumsal ilişkiler, şahsî menfaat mücadelesindeki iki kahramanın macerası etrafında verilmiştir. Bunlar, şimendifer kâğıdından çıkan piyangoyla Babîâli'deki odacılık işini bırakıp memleketine dönen Satılmış ile onun servetini idare eden vergi kâtipliğinden ayrılma iş takipçisi İzzetî Efendi'dir. Anlatıcı, II. Meşrutiyet'in politik yansımalarını bu isimler üzerinden anlatmış ve eleştiri getirmiştir.

Buna göre II. Meşrutiyet, Anadolu'daki eşraf ve bürokratik elitler çevrelerinde karşılık bulmuş bir hareket mahiyetindedir. Başkent İstanbul'daki siyasî cereyanların etkisiyle İzzetî Efendi, yeni döneme uygun bir politik kimlik oluşturmada gecikmemiş; yeni düzenden rol kapma adına “mağdurin-i istibdattan İzzetî” lakabını kendine yakıştırmıştır. Bunun karşılığında, II. Meşrutiyet'in politik alandaki aktörü İttihat ve Terakki'nin, kasabadaki geniş salâhiyetlere sahip temsilcisi olmuştur. Devamında, onun yönetimde yapılan haksızlıklara, hırsızlıklara, keyfiliğe dikkat çekilerek yeni idari yapının zayıflığı üzerinde durulmuştur:

“İzzetî Efendinin gayri mes'ul idaresi altında, kasabada, haksızlık gırla idi. Onun ağzından çıkan hükümler, mahkemenin resmî ilâmlarından daha muteber, daha müessir ve daha çoktu. Gadre

uğrayıp da sağa sola şikâyet yağdıranları, kendi adamları vasıtasıyla öğrenip, aleyhlerinde tezvirat yaparak bazen büsbütün mahvediyordu.” (TALÛ, 1938: 155)

Anlatıcı şahsında, II. Meşrutiyet sonrası idari mekanizmanın işleyişindeki sağlıksızlığın bir diğer göstergesi de devlet aleyhtarı azınlıklara mensup bürokratlara, mülkî amir olarak görev verilmesidir. Bu durum ayrıca, azınlıkların ayrılıkçı hareketlerinin II. Meşrutiyet’in ilânı sonrasında artarak devam ettiğini göstermede kullanılmıştır. Vak’ada, kasabaya atanan Ligor Efendi ismindeki Rum kaymakam, ayrılıkçı azınlık gruplarına gizliden gizliye verdiği destekle canlandırılmıştır. Bu durum şöyle ifade bulmuştur:

“Ligor Efendi tam o devirdeki Rum memuru tipi idi. Irktaşlarının hıyanetini bildiği ve bunun kendi üzerine de sıçramasından korktuğu için hükûmetten muhteriz, ne de olsa gavur olduğu ve içinden Megali İdea’ya bağlı bulunduğu için de alttan alta memlekete düşman tavşan tersi gibi ne kokar ne de bulaşır, yalnız para ile yumruğa baş eğer bir herifti.” (TALÛ, 1938: 175)

II. Meşrutiyet’in halk üzerinde yarattığı etkinin köklü olmadığı düşüncesi 31 Mart Vak’ası’nın taşrada nasıl karşılandığını veren sahnelerde somutlanmıştır. Bu hareket, İstanbul’a göre nispeten ‘cahil’ Anadolu kasabalarında da yankı bulmuş, halk arasında Meşrutiyet yandaşlığından karşıtlığına geçiş hızlanmıştır:

“Hürriyetin yüksek manasını az çok anlamış, İstanbul gibi uyanık bir beldede bile fena tesirleri görülen bu hadisenin, taşradaki bazı ufak ve nisbeten cahil kasabalarda yaptığı aksülamel daha şümüllü, daha feci olmuştu. Oralarda halkı yeni idareye bağlayan pamuk ipliği, birden kopuvermişti. Yurdun tarihinde daima en kötü rolleri kendilerine hasretmiş olan yobazlar, dokuz aydan beridir, içlerine akıttıkları zehiri bir anda boşatmışlar, masum ahalinin arasına bir kolera salgını gibi yayılmışlardı. ...Kaz kafalı softalar ‘Şeriat isteriz!’ diye avaz avaz haykırarak, şeriatın herkesten önce tensip ve tavsiye eylediği meşveret usulünü yıkmak istiyorlardı. Bunlardan birkaç tanesi, yanlarında yordakçılık eden bir iki mütekaît alaylı mülazımla beraber nisanın ikinci günü ... kazasına da

düşmüşlerdi. ... Dokuz ay evvel köşelerinde ‘Hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet’ yazılı al bayraklarla ve ‘Geceler gündüz oldu’ türküsüyle dolaşan halk, şimdi de üzerinde ayeti kerime işlenmiş yeşil bir sancağın arkasından, ilahiler okuyarak geçmekte idi.” (TALÛ, 1938: 160-161)

II. Meşrutiyet’e yukarıda bahsedilenlerden farklı bir bakış ise Şükrü Pamirtan’ın *Toprak Mahkûmları* (1938) romanında görülür. Yazar, bir Ege kasabası olan Alaşehir’den hareketle inkılâbın Anadolu’daki yansımalarını ele almış; rejim değişikliğinin halkta nasıl bir karşılık bulduğunu ayrıntılı olarak gözlemlemiş ve aktarmıştır. Böylelikle hareketin oluşturduğu atmosfer sadece İstanbul’la sınırlandırılmamış; Anadolu’ya kadar genişletilmiştir.

Yazara göre bu olay, ülkenin bütün iç dinamiklerini aynı olumlulukta harekete geçirmiştir. Halkı ortak bir duyguda birleştirmiş ve hürriyet meselesi olarak sayılan hadiseler kasabada, bir bayram sevinci atmosferini doğurmuştur. Yeni siyasî iklim, etnik ve dinî bakımdan kozmopolit nüfusa sahip kasabalı nezdinde olumlu bir süreci bütün memlekette başlatacaktır. Geleceğe ümitle bakan halk, bayraklarla donanmış kasabada sevinç nişanesi olarak silâh atarak, şarkılar söyleyerek kutlamalar yapar. Hocası, papazı; Rum’u, Yahudi’si, Ermeni’si, Türk’ü bu kutlamalarda iç içedir. Anlatıcının, II. Meşrutiyet’in ilan günü bir Anadolu kasabasının görünümünü uzun uzadıya anlattığı ilgili bölüm şöyledir:

“23 Temmuz 1908 günü, üç büyük tepeye sarılmış tarihî Alaşehir kasabası, derin bir heyecan içinde çalkalanıyordu. Beş asker on zaptiye hükûmet avlusunda sıraya dizilmişler, birbiri ardınca yüz bir el silâh atıyorlardı. Top tepesindeki ağızdan dolma küçük ramazan topu da ara sıra ‘güm!’ diyerek bu merasime iştirak ediyordu. Şehrin her köşesi, alı beyazlı hürriyet bayraklarıyla donanmış köylü, şehirli, herkes bayram yapıyordu. Kırmızı fesli, yeşil ve beyaz sarıklı hocalarla şapkallı papazlar, Rumlar ve binlerce insan yığını ellerindeki hürriyet bayraklarıyla sıraya dizilmişler, belediye önünden hükûmete ve kışlaya yürüyorlardı. Hepsinin göğüslerinde kırmızı beyaz rozetleri vardı. Binlerce Rum birkaç Yahudi, beş on Ermeni vatandaş da Türklerle artık kardeş olduk, yaşasın hürriyet diye bağırıyorlardı. Bu uğultu, koca bir imparatorluğu sarıyor, güzel Anadolu’da yeni bir istikbalin kapıları açılıyordu. (...) Alaşehir kasabası, bu günün şerefine coşkun bir neşe içinde çınlıyordu. Sokaklarda birbirlerine sarılan sarıklı, fesli, şapkallı vatandaşlar el ele vermişler, hükûmet avlusunda

hürriyet şarkıları söyleyen mektepli çocukları alkışlıyorlardı. Bunların arasında, Atina'dan gelmiş beş on Yunanlı muallimin ve bir iki papazın sinsi bir programla idare ettikleri, Rum mektebi talebeleri de Türk talebinin yanında mevki almışlardı. Camilerden sancakları çıkarıp, sokaklara dökülen delikanlılar, ağalar, efeler mütemadiyen silâhlar atarak davul zurna ile hükûmete geliyorlar, hükûmetin içindeki büyük havuzun etrafında toplanıyorlardı. Camilerde ilahiler, ezanlar okunuyor, altı asırlık korkunç ve kokmuş bir saltanat çöküyor; zulüm ve saltanat son nefesini veriyordu. Hükûmet içindeki karanlık pis ve rutubetli bir zindanın demir parmaklıklarından büyük bir sevinç ve heyecanla bu kalabalığa bakan köylü mahpuslar, yaşasın hürriyet, yaşasın adalet; aman bizi buradan kurtarın diye bağırıyorlardı. (...) Mektep talebeleri, hocalar, Türk ve Rum gençleri, binlerce halk, yeniden birbirini kucakladılar, öpüştiler, sarıldılar, seviştiler ve kardeş oldular.” (PAMİRTAN, 1938: 65-69)

Kutlamalarla açığa vurulan heyecan devamında zafer sarhoşu halkı, eski otoritenin karşısında konumlandırılan isyancılara dönüştürür. Örneğin kaymakam, hürriyet ve adalet nidalarının yankılandığı konuşmalarla coşkusu artan kalabalık tarafından görevinden alınır ve zindana atılır.

Yazarın amacı, II. Meşrutiyet'i geniş bir halk desteğinde cereyan etmiş hareket olarak sunmaktır. Roman kahramanlarından Osman'ın Anadolu köylüsünü temsilen 31 Mart hadisesini bastıran Harekât Ordusu'na katılması, yazarın II. Meşrutiyet'i bir halk hareketine indirme anlayışının bir sonucudur. Ancak halkı olaylar karşında, bir bütün olarak aynı bilinçte görmez. II. Meşrutiyet'in getirdiği siyasî kavrayışın toplumsal bilinçteki yerini sorgulamaya giden sahnelerde, Anadolu insanının yaşanan hadiseleri doğru anlamaktan uzak olduğunu ve bilgisizliğini verme yönünde değerlendirmelere de gidilmiştir:

“Alaşehir'in uzak ve yakın köylerinden toplanmış yüzlerce köylüler, tarlalarındaki harmanlarını yüz üstü bırakmışlar, atları ile, kağnıları ile yola dizilerek Alaşehir'deki hürriyet efendiyi görmeye gelmişlerdi. Gece yarısı, bütün şehir donanmış, fişenkler atılıyor, davul zurnalar çalınıyor, ince saz ve lâtarna sesleri içinde gittikçe coşan, sarhoş olan binlerce halk, sabahlara kadar gülüp oynuyorlardı. Zavallı Türk köylüsü, saf ve masum Anadolu çocukları, hürriyet efendiyi gözle görülen yeni bir padişah zannediyorlardı! Çünkü asırlardan beri hacılar, hocalar, onların kafalarına ve

ruhlarına efsanevi rüyalarla padişah ve halifenin adını yerleştirmişlerdi.” (PAMİRTAN, 1938: 69-70)

II. Meşrutiyet, siyasî ve sosyal açılarıyla geçmişten köklü bir kopuş şeklinde görülmüş ve öyle yansıtılmıştır. Eskinin derebeylik düzeninin ortadan kaldırılması; hukukî altyapısı oluşturulmuş güçsüzü koruyan bir sistemin hâkim kılındığı bir toplum düzenine ulaşılması bu hareketin en önemli sonucu sayılmıştır. Bu durum, romanda eski düzenin temsilcisi olarak görülen mütevellî Tefvîk Bey ile yeni düzeni savunan ‘Avukat’ın konuşmasında dile getirilmiştir. Avukat, her işini suiistimallerle hâletmeye alışmış Tefvîk Bey’e artık eski dönemin bittiğini, halk iradesinin yönetime hâkim olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Bugüne kadar sizin düdüğünüz öttü, bundan sonra köylünün, milletin borusu ötecektir. ... Halbuki Türkiye’de yeni bir devir başlamıştır. Bundan sonra sizin aradığınız padişahlar bu memlekette tutunamazlar. Artık millet gözünü açtı.” (PAMİRTAN, 1938: 88)

Anadolu coğrafyasında inkılâbın izlerini aramış bir başka roman Ali Osman Kırksekizoğlu’nun *Beyza* (1938)’sıdır. Romana sürükleyicilik kazandıran asıl vak’a, trajik sonla biten bir aşk macerasıdır. Beraberinde, II. Meşrutiyet’in ilânı ile Çanakkale Savaşı arasındaki zaman dilimi Osmanlı siyasî hayatını, sosyal yansımalarıyla irdeleme söz konusudur.

Konumuzla ilgisi açıdan baktığımızda, *Toprak Mahkûmları*’yla aynı yıl kaleme alınan romanda, meseleye bakışta bazı benzerliklere tesadüf edilir. Örneğin yazar, II. Meşrutiyet hareketinin sahneye çıkışının İnebolu’da yani Anadolu’da hemen ses bulduğunu ve geleceği hazırlayacak vizyonu halkın teveccühüne açık olduğunu savunmuştur:

“Resne dağlarından, Rumeli muhitinden kopan bu kasırga Anadolu’yu dolduran dinî, ilahi duyguları sarsmış, gaflet ve sefalet perilerini ürkütmüştü. Her tarafta nutuklar, alkışlar, çeşit çeşit kulüpler, fırkalar teşekküle başlamış, Osmanlı İmparatorluğu kaynarak taşan bir kazana benzemişti. ... Fakat için için milli benlik kuvvetleniyor, hassas bir istikbalin temelleri kuruluyordu.” (KIRKSEKİZOĞLU, 1938: 32)

Yine halkın, bu siyasî gelişmeleri kavramada yeterli bilince sahip olmadığı benzer şekilde vurgulanmıştır. “Hürriyetin çılgın heyecanları İnebolu’yu biraz daha hafif bir hışiltı ile okşayıp geçmiş, içtimai hayatında sezilebilecek büyük bir değişiklik yapmamış olmakla beraber ticaretinde ilerilik görülüyordu.” (KIRKSEKİZOĞLU, 1938: 34) cümlesinde ise inkılâbın başarısı ekonomik alanla sınırlanmıştır.

3.1.5. Cumhuriyet ve Anadolu

Toplumsal bilincin yeni bir aşamaya taşındığı devrimler¹³² sürecinde ideolojilerle edebî metinlerin iç içe olması, sosyal ve siyasî yenileşmede eserlerin ideolojik bir araç olarak kullanılması sıradandır. Bu yöndeki metinlerin, siyasî rejimle kitleler arasında özdeşleşmeyi sağlama ve istenen toplumsal davranışları oluşturmada yardımcı olma işlevi vardır. Ancak bu gerçeklikten hareketle, böyle olağanüstü dönemlerde ortaya konulmuş eserlerin tamamını bu çerçevede değerlendirmek de doğru değildir.¹³³

Edebiyatımızın gelişim seyrine baktığımızda Tanzimat sonrası vuku bulmuş, geniş halk kitlelerine açılım eğilimi, takip eden dönemlerde daha yaygınlaşmış; edebiyat eserleri her yanıyla halkı anlatma çabasında olmuş, hatta onun hayatını

¹³² Hasan Bülent Kahraman, **Postmodernite ile modernite arasında türkiye**, 2.bs., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2007, s. s.30.

¹³³ Wellek ve Varren, her hükûmetin/devletin edebiyata çeşitli derecede etkisinden bahsederken bu gücün edebiyatı yönlendirme olgusundan bahsetmiş; ancak tamamıyla kontrolünde bir edebiyatı yaratma gibi bir durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir. René Wellek-Austin Varren, **Edebiyat Teorisi**, 3. bs., İzmir, Akademi Kitabevi, 2001, s. 80.

şekillendirmede araçsal bir mahiyet almıştır. Özellikle kuruluş ve yapılanma süreci olarak tanımlanabilecek Cumhuriyet'in ilk döneminde kaleme alınan romanların bu süreci geliştirici, destekleyici olduğunu görmekteyiz. Pek çok yazar ortaya koyduğu eserlerle, inkılâplara ivme kazandırmada etkin bir rol üstlenmiş; hareket noktası geçmişle bağların kopartılıp yeni bir kimlik oluşturulması olan paradigmanın yerleşmesine katkı vermiştir. Bu ilişkiler, kimi araştırmacıları 'Cumhuriyetin, Türk kültürünü yoğurmaya girişmesi, bireyi ve sosyal düşüncüyü kendi kalıpları doğrultusunda şekillendirmesinde edebiyatı seçmesi'¹³⁴ önermesine ulaştırmıştır.

Cumhuriyet kadrolarının önem verdiği devrimci, solidarist politikalar, halkçılık/köycülük siyaseti olumlayıcı bir tarzda dönem romanlarında ele alınmıştır. Osmanlı'dan tevarüs yokluk ve imkânsızlıklar ortamından gelişmişlik ve konfor düzeyine geçiş, eski-yeni karşıtlığı ekseninde yüceltilmiştir. Çağdaş dünyanın en karşı konulmaz özelliği olan modernleşme tutkusunu¹³⁵ içselleştiren anlatıcılar, bu ideale ulaşma yolunda radikal adımlar atan Cumhuriyet rejimine *Ankara*, *Takma Ayak Hasan Çavuş* gibi ütöpik tarzdaki romanlarda destek vermişlerdir. Toplumsal dönüşüm ve değişim, çözülme-kurulma denklemi üzerinden verilirken hem bireysel yaşantılar temelinde hem de kurumsal temelde somutlamalara başvurmaya özen gösterilmiştir.

Romanlarda hâkim çizgi olarak inkılâpların olumlanması, desteklenmesi söz konusudur. Fakat bazı eserlerde yenileşme hareketinin kusurlu yanları ortaya koyulmuş; bunlara kimi yerde örtülü kimi yerde açıktan eleştiriler getirilmiştir. İnkılâpların sathi kalması, arzulanan ortamı oluşturamaması, geçmişin sorunlu davranış kalıplarının yeni döneme taşınması bu eleştiriler kapsamındadır.

Konunun metinlere nasıl yansıdığını görmek için tek tek romanlara bakmak gerekirse kronolojik olarak karşımıza ilk önce Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* (1928)'si çıkar. Vak'ının son bölümünde yer bulmuş, inkılâpların değiştirdiği sosyal hayata vurgu, romanı bu çerçeveye aldırır. Zira romanda zaman dilimi olarak,

¹³⁴ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze EDEBİYAT VE TOPLUM**, İstanbul, TİMAŞ, 2009, s.129.

¹³⁵ S. N. Eisestadt, **Modernleşme**, Ankara, DOĞUBATI, 2007, s.11.

ağırlıkla Cumhuriyet öncesi süreç seçilmiştir. Bu dönemde Anadolu'nun kötü şartlardaki hayatı anlatılmış; özellikle eğitim temelinde ilerencilik-gericilik gibi tarihsel karşıtlığın mücadelesine yer verilmiştir. Son bölümde ise zaman ilerletilerek vak'a Cumhuriyet'in ilk yıllarına taşınmış ve bütün bu olumsuzluklarla mücadele sürecinde rol almış öğretmen Şahin Efendi'nin gözünden Sariova'nın günlük hayatındaki değişimler gösterilmiştir. Buna göre yeni rejim sayesinde, sosyal hayatın ayrılmaz parçası softalar, derebeylik düzeni yok olmuştur. “Abani, yahut yemeni sarıklı adamlar”ın yerine “geniş hasır şapkalı erkekler” kasabanın günlük hayatında görülmektedir:

“...Hilâfet kaldırılmış, medreseler, tekkeler kapanmış, Sariova'daki türbe kandileriyle beraber yeşil gece de müebbeden sönmişti. Biraz evvel arabayla ovoidan geçerken tarlalarda geniş hasır şapkalı erkeklerin çalıştığını görmüştü. Hâlbuki on sene evvel Sariova'ya ilk gelişinde aynı yerlerde abanî, yahut yemenî sarıklı adamlar güneşin altında ter döküyordu. Hâsılı onun bütün istediği ve düşündüğü şeyler tasavvurundan çok daha az bir zaman içinde hakikat hâline gelmişti. Eyüp Hocalar, Zühtü Hocalar, Sariova sokaklarında azgın arılar gibi uğuldayarak dolaşan softa taburları; başlarındaki fese, dillerindeki yenilik iddiasına rağmen onlardan daha softa olan büyük memurlar, Hacı Emin gibi altmışından sonra tövbekâr olmuş eski eşkiyalar ve derebeyleri müebbeden mağlup olmuştu. ... Hâsılı, beklediği büyük inkılâp olmuştu. Yollar açık ve temizdi.” (GÜNTEKİN, 1928: 304-305)

Ancak bütün bunlar, köklülüğü ve derinliği itibariyle ihtiyatlı bir kabulle verilmiştir.

İkinci bahsedeceğimiz kitap Falih Rıfkı Atay'ın *Roman* (1932) isimli eseridir. Cumhuriyet'in on yılının sosyal, kültürel, siyasî alanlardaki panoraması iddiasındaki romanda yeni rejimle, zihinlerde kök salmış Anadolu algısındaki değişime dikkat çekilmiştir. Yazar, kopuş-kuruluş düşünce sistemi içinde yeni dönemin politikalarına bir çerçeve oturtmaya çalışmıştır. Cumhuriyet öncesi siyasetine dayandırılmış ‘devlet İstanbul’ ile ‘müstemleke Anadolu’ şeklindeki ayrımın kaldırılmasında yeni iradenin sorumluluğuna işaret edilmiştir:

“Bit, tahta, sapan, sıtma, her şeyin en gerisi bütün Asya, Anadolu köylerinde bağdaş kurmuş, keyfine bakıyor. ... Kemalizmin temeli nedir, bilir misiniz? Anadolu dağlarının başında tek başına MUSTAFA KEMAL! İstanbul’da toplanıp, altından geçmek için bir taflanlı tak bekleyen orduya, fetih değil, parad ordusu denir. ... Büyük fetih, Anadolu’nun kasaba kasaba, köy köy ihtilalin içine alınması demektir. Fetih ordusunun ilk işi Devlet İstanbul ve Müstemleke Anadolu ananesinden arta kalan ne varsa evvela onu kökünden ve İstanbul’da kazımdır...” (ATAY, 1932: 170-171)

Üvey Ana (1933) ve *Yayla Kızı* (1940) romanlarıyla Aka Gündüz, inkılâplar dönemi Ankara’sında beliren kötü hayat biçimleri ve sosyal ortamlara dikkat çeken bir isim olmuştur. *Üvey Ana*, üvey annelik yaptığı kızın hastalığı karşısında fedakârca çabalayan genç bir kadının, yanlış anlaşılardan mütevellit aldatan kadın konumuna düşüşünün hazin hikâyesidir. Olaylar, Ankara’da sosyal yaşamın hızla değiştiği zamanda cereyan eder. Sürecin dinamikliği, karşıtlıkları kolaylıkla yaratır ve bunların bir aradalığını mümkün kılar. Bu cümleden, inkılâpların yarattığı olumlu havanın kuvvetle hissedildiği Ankara’da, geçmişin sorunlu alafranga ve kozmopolit anlayışını ülkenin yeni merkezine taşıma eğilimindeki kesimlerin varlığı tartışmaya alınır. Buna karşı mücadele bilinci dillendirilir. İkinci derece kahramanlardan Dündar’ın ağzından, monden tarz hayatı temsil eden, yerel değerlerden kopuk olarak gösterilenlere çatışmacı bir dille şöyle seslenilmiştir:

“Ankara, Ankara’dır. Daima eski Ankara, 1918 Ankara’sı kalacaktır. Nafile üzölüp terlemeyiniz! Size ne kadar meydan ve imkân veren bulunursa bulunsun, biz bu Ankara havasının gönüllü, bedava bekçileriyiz. Sizleri daima tarassut edeceğiz. Ankara’da yeni tarihin rahminde ikinci bir Beyoğlu, bir Galata’nın teşekkülüne müsaade etmeyeceğiz. İnkılabın göbeğinde karnınız doyar, inkılapla alay edersiniz. Bir muallim mektebine iki milyon, üç milyon sarf edeceğiz. Fakat bize iki yüz kırk milyara mal olan ikinci bir Düyunu Umumiye binasını Ankara’nın hiçbir tepesinde kurdurmayacağız.” (GÜNDÜZ, 1933; 57)

Yazarın, karşıtlıkları zaman-mekân ölçeğinde sergileme gibi klasik yöntemle kurgulanmış, sürekli değişim-dönüşüm algısı içinde bir Anadolu görüntüsü veren

diğer romanı *Yayla Kızı* (1940)'dır. Roman, babası Milli Mücadele'de şehit olmuş, hasta annesine bakma sorumluluğunu erken yaşta omuzlarına almış Petek'in para kazanmak için civar köylerin birinden Ankara'ya gelişi ve devamındaki zenginleşme macerası üzerine kurulmuştur. Petek, tesadüflerin yardımıyla, ünü Avrupa'ya açılan meşhur bir ses ve sinema sanatçısı olur. Onun bu kişisel serüveniyle, memleketin yokluktan var olma serüveni arasında çağrışımsal bir yakınlıktan bahsedilebilir. Köyden başlayıp Avrupa'nın gelişmiş şehirlerine uzanan yaşamıyla Petek, yokluklar içindeki bir ortamdan kabiliyeti ve azimli mücadelesiyle kurtulmuştur. Ancak, aslını unutmamış, romanın sonunda kazandığını geri vermek için yeniden doğduğu topraklara dönmüştür. Bütün bu başarıyı getiren gelişmelere ortam, yeni rejimle şekillenen Ankara'dır. İnkılâplar, ekonomik ve sosyal yönüyle hızlı bir gelişim seyreden Anadolu görüntüsü yaratmış; anlatıcı buna övgüyle yaklaşmıştır. Ancak olumsuzlanan değişimler de söz konusudur. Petek'in yaşantısında izlenen, yanlış asrileşmenin tezahürü Ankara'daki yeraltı eğlence ortamının varlığı bunlardandır.

Romanlar arasında konuya verdiği ağırlık nispetinde anılması gereken ilk eser, Etem İzzet Benice'nin *On Yılın Romanı* (1933)'dır. Anadolu'nun Cumhuriyet öncesi ve sonrası şeklinde iki farklı zamanda konu edildiği eserde hem fizikî görünümü hem yaşam biçimleriyle değişim ve gelişim göstermiş bir mekân okuyucuya sunulmuştur. Burası, Bingöl'ün eteklerinde Erzurum yolu üzerindeki İkipınar köyüdür. Değişim, köylü Erhan ve Torun adlı kahramanların gözünden ve yaşantısından verilmekle beraber, Anadolu'daki değişimin dışarıdan nasıl değerlendirildiği noktasında, Cumhuriyet rejimi konusunda araştırma yapmak amacıyla Türkiye'ye gelen Amerikalı şarkiyatçı Vilyam (William) Hamilton'un tanıklığına başvurulmuştur. Yazarın, içerden bir bakışla yetinmeyip dışarıdan bir bakışı romana taşıması objektiflik kaygısından olsa gerektir.

Anlatıcı önce, 1912 yılından Cumhuriyet'e kadarki süreçte İkipınar özelinde Anadolu'nun panoramasını sunar. Buna göre feodal ilişkilerin belirlediği yaşantı içinde devlet-halk yakınlığının hemen hiç olmadığı, vergilerle ezilmiş, eğitimden mahrum bırakılmış fakir ve mutsuz insanların yaşadığı bir ortam söz konusudur. Roman kahramanlarından Torun, bu olumsuz şartlarda yetişen bir kişiliktir. Bununla

beraber Cumhuriyet rejiminin kendisine sunduğu imkânlarla okumuş ve Milli Eğitim Bakanlığı müfettişi olarak yıllar sonra köyüne geri dönmüştür. Gördüğü manzara karşısında hayli şaşkındır. Kendi kaderi gibi köyünün kaderini de “Cumhuriyet inkılâpları” sayesinde olumlu yönde değişmiş bulur. İzlenimlerine göre değişen sadece İkipınar değil, Türkiye’nin bütün köyleridir. Bu konudaki gözlemlerini ve bilgilerini, benzer hayat hikâyesine sahip olan arkadaşı Erhan’a yazdığı mektupta aktarmıştır. Gördükleri karşısında oldukça heyecanlanmış olan Torun, asırların biriktirdiği problemlerin “on yıl içinde” ortadan kaldırılmasını Türk inkılâbının büyüklüğüne delil olarak göstermiştir:

“Erhan köyü görüp de tanımanın imkânı yok. İçinde büyüdüğümüz, hastalıklı, yoksul, tembel, zulmün oynacağı bu köy şimdi bambaşka bir değişikliğin kaynağı ve geçtiğim her köy böyle. Kim derdi ki on yıl içinde bir köy böyle değişebilir. Türk inkılâbının büyüklüğünü, erişilmez kudretini, akılları durduracak, değişikliklerini çarçabuk ayırt edebilmek için köye gelmeli ve her şeye köyde bakmalı.” (BENİCE, 1933: 130)

Kahramanın gözlemlediği değişimin büyüklüğü ve bunun karşısında duyduğu hayret, okuyucuyu bir masal iklimine sokar.¹³⁶ Öyle ki köydeki bütün şartlar siyah-beyaz karşıtlığı şeklinde köylünün lehine değişmiştir. Köylü “ağaların, şeyhlerin” prangasından kurtulmuş “kendi malının sahibi” bir fert olmuştur. Tarlada teknolojinin son gelişmelerini kullanmakta, okuma-yazma becerisini kazandığından kitap ve gazete okumaktadır. Bütün bunları köylüye sağlayan ise Cumhuriyet inkılâplarıdır. Bunun bilincinde olan köylü, böyle güzellikleri kendisine yaşattığı için “Atasına tapınmakta” ve “hükûmetini sevmekte”dir. Rejimin köye ve köylüye kazandırdıklarını mukayeseli metodun şekillendirdiği bir üslup içinde veren yazar, yurttaşlık bilincinin geliştiği bir toplumsal dönüşüm ve değişim manzarası sunmaya çalışmıştır:

¹³⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun, son bölümünde Cumhuriyet ütopyasını anlattığı *Ankara* romanında da benzer üslûpla karşılaştırılır.

“Şeyh yok, mültezim yok, ağa yok, zaptiye yok, borçtan hapis yok, hastalık yok, yoksulluk yok, marabalık yok, bambaşka bir köy. İkipınar’ın mektebi var. Askerlik bir sene... Yol var, yapı var, para var. Herkes kendi malının sahibi... Tarlalar sürülüyor, bataklıklar kurutuluyor, doktor geliyor... Askerden dönüp gelenlerin hepsi okur yazar. Devlet saygısı var. Cumhuriyet sevgisi var. Ve Erhan her şeyin başında ruh değişikliği var. Köylü uyanık!.. Gazi’ye tapınıyor. Cumhuriyet’i biliyor. Hükûmeti sayıyor. Reyini kullanıyor. Tarlasını karabasan yerine traktör sürüyor. Yağı makine ile yapıyor. Kağnıyı araba ile, kamyonet ile değiştiriyor. Motor kullanıyor. Evini tuğladan yapıyor. Okuyor, gazete istiyor, kitap istiyor, sinema istiyor, radyo istiyor, iyi giyiniyor... Kooperatifler yapıyor, malını satabiliyor... Bilmediğini öğreniyor... Erhan, Türk inkılabının on yıl içinde köye getirdiği iyilikleri, değişiklikleri bir mektupla, on mektupla bir ciltle, iki kitapla saymanın kolaylığı yoktur. O kadar çok değişiklik, o kadar büyük bir eskiden ayrılık ve benzeyişsizlik var. ... Hele buğday fiyatı düşer düşmez İsmet Paşa’nın Ziraat Bankasına köylüden buğday aldırması köylüyü öyle diriltti, öyle kurtardı ki... Yalnız aşarın, borçtan hapsin kalkması köylü için başlı başına bir inkılaptır. Ve köylü şimdi en az vergi verdiğini, bütün iktisadî, ziraî, malî tedbirlerin kendi kolaylığına, kendi iyiliğine olduğunu herkesten iyi biliyor. ... Cumhuriyet mektebi. Gazi mektebi! Ve bütün çocuklar mektepte. İki ay içinde okuyabiliyorlar. Bu yıl ilk mektebi bitirenler Erzurum’a orta mektebe gidiyorlar. İmtihan verecekler. Liseyi bedava okuyacaklar. ... Okur okumaz gelecek, köyde çalışacaksınız. Burayı da şehir yapacaksınız, burayı da yükselteceksiniz, buranın da orta mektebi, lisesi olacak. Ve Erhan inan ki İkipınar bu yoldadır. Ve yine inan ki bütün Anadolu, bütün köylü okuyor. Sanki köylünün boynunda yüzlerce yıl taşıdığı bir pırananın kaldırılışı hafifliği ve uyanıklığı var. Bu uyanıklık onu, bizim büyük Türkiye, zengin Türkiye, kudretli Türkiye, birlik ve beraberlik Türkiye’si ülkesine götürüyor.” (BENİCE, 1933:131-135)

Bütün bu tespitler, dönemin siyasî ortamında merkezin, çevreye halkçılık ve köycülük gibi iki temel ideolojik açılımla yönelmesi¹³⁷ anlayışının izdüşümü olarak romanda sıralanmıştır. “Hiçbir şeye benzemeyen tılsımlı, mucizeli ve dev adımlarile yürüyen” (BENİCE, 1933: 133) köy inkılâbını gösterme adınadır ki yazar, on yıl gibi bir

¹³⁷ Hasan Bülent Kahraman, pasif modernleşmenin kurucu hamlelerinin gerçekleştiği süreç olarak değerlendirdiği 1908-1950 arası dönemde, merkez-çevre illiyedinin varlığına işaret eder. Özellikle merkezin, kökleri Cumhuriyet öncesinde olan halkçılık ve köycülük gibi aydınların denetiminde işleyen iki temel ideolojik açılım etrafında çevreye açıldığını belirtir. (Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I**, 2. bs., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2010, s.188-190.)

sürede, Cumhuriyet'in köy merkezli kalkınma hamlesinden sonuç alındığını somutlamaya gitmiştir.

Romanın esas kahramanlarından Erhan'ın köye gelişi ve Torun'la köy köy dolaşıp yeni rejimin sunduğu imkânları, Kemalizmi halka anlatmaları ise halkın eğitime muhtaç olmasından hareketle reformların yukarıdan aşağıya yapılması gerektiğini savunan Cumhuriyet paradigmasının¹³⁸ aydınlara yüklediği misyonu göstermektedir. Reformları halka ulaştırmada aracılık görevi üstlenen kurum ise Halkevleri'dir. Yeni rejim üzerinde inceleme yapmak üzere Türkiye gelen Amerikalı Şarkiyatçı V. Hamilton, Halkevleri'ni bu çerçevede "birer Kemalist ocak" (BENİCE, 1933: 125) olarak tanımlar. Amerikalı şarkiyatçının yaptığı inceleme gezileri Yalova, Samsun, Ankara gibi Anadolu'nun değişik yerlerini kapsamaktadır. Hızla imar edilen Ankara, gelişen ticari faaliyetleriyle Samsun, sağlık merkezi olan Yalova bu özellikleriyle Anadolu'nun değişen yüzünü temsil ederler. Bütün bu örneklendirmeler, merkezî idarenin ve "Anadolu'nun her tarafında güçlü bir belediyeçilik çalışması"nın (BENİCE, 1933; 149) birer ispatıdır.

Cumhuriyet'in, milli ekonomik yapılanma yanında milli güvenliği ve bütünlüğü sağlamada elzem gördüğü demiryolu politikası¹³⁹ da romanda önem verilen bir başka husustur.

Ziya Çalık'ın *Takma Ayak Hasan Çavuş* adlı eseri, tıpkı *On Yılın Romanı* gibi Cumhuriyetin onuncu yıl atmosferi içinde yazılan ve devrin siyasî ve sosyal umdelerinin taşıyıcısı olan romanlardan biridir. 1934 yılında, kutlamaların hemen akabinde, Cumhuriyet Halk Fırkası neşriyatı olarak yayımlanan romanın kahramanı, hayatının uzun dönemini cephelerde savaşarak geçirmiş, bulunduğu muhtelif

¹³⁸ Metin Heper, Atatürk'ün halkın eğitilmemiş olduğu görüşünden hareketle reformların yukarıdan aşağıya yapılması ve bu sayede şekillendirilmesi düşüncesinde olduğunu belirtir. Heper, **a.g.e.**, s. 98.

¹³⁹ İsmail Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2001, s.49. Atatürk, 1 Mart 1922'de Meclis'in üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada meselenin önemine dair hassasiyetini şu cümlelerle ortaya koymuştur: "İktisat hayatının faaliyet ve zindegisi ancak vesait-i münakalenin, yolların, şimendiferlerin, limanların hali ve derecesiyle mütenasiptir." (**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, s.242.) Mete Tunçay da Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kamu harcamalarının çoğunun ulaştırmaya, özellikle de demiryolu yapımı ve kamulaştırmasına gittiğini söyler. (Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931**, 5.bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2010, s.198.)

yerlerdeki gözlemleriyle görgüsü ve bilgisi artmış olan Hasan Çavuş'tur. Romanda, Hasan Çavuş'un Milli Mücadele sonrası yaralı olarak döndüğü memleketinde karşılaştığı kötü manzara sonrasında örnek bir köy oluşturma mücadelesi anlatılmıştır. İdealist bir bakışla örnek bir köy oluşturma fikri, edebiyatımızda tamamıyla yeni bir anlayış değildir. Bunun ilk örnekleri Tanzimat sonrası dönemden itibaren edebiyatımızda görülmeye başlar.¹⁴⁰ Ayrıca ideal bir Cumhuriyet köyü oluşturma, vak'anın geçtiği sosyal zaman paralelinde bakıldığında gerçek hayattan neşet eden bir fikirdir.¹⁴¹ Gerçekten kurguya taşınan böyle bir ideal, toplumun bütün katmanlarında paylaşılr kılınır. Hasan Çavuş gibi köylüler, Temuçin Kaya Bey gibi Avrupa'da tahsil görmüş genç mühendisler, devletin temsilcisi valilerle ortak ideal etrafında birleşmişlerdir. Toplumsal özdeşlik görüntüsü, hem vak'anın gelişiminde hem metin içinde yapılan değerlendirmelerde belirleyicidir. Anlatıcının bu tutumu, edebiyatı kolektif kimlikleri yaratmada, kitleler arasında ideolojik mutabakat sağlamada bir araç olarak değerlendiren¹⁴² görüşü doğrulamaktadır.

Romanın asıl kahramanı Hasan Çavuş, Milli Mücadele sonrasında arta kalan enerjisini ülkesinin kalkınması yolunda harcama kararlılığında olan idealist bir tiptir. Hasan Çavuş'un bir özelliği de sözleriyle, eylemleriyle devlet paradigmasının bir sözcüsü olmasıdır. Romanda, Hasan Çavuş'un yaşadığı, Anadolu'nun o günkü karanlık durumunu yani "eski"yi temsil eden köyün ismi verilmez. Zaten bu anlamda gerekli de değildir. Önemli olan eskinin yerine Cumhuriyet'in imkânlarıyla inşa edilen ve "Ulu Gazi Köyü" ismi verilen yeni köydür. Yazarın, yeni devletin kurucusunun adını Anadolu'yu temsil eden bu köye vermesi oldukça anlamlıdır. Böyle yapmakla yeni rejimin ideallerini, ülkülerini vatan sathında görme ve halkı bu ideallerle, ülkülerle bir araya getirme arzusunu dile getirmiştir. Zira Türk milleti

¹⁴⁰ Köy olmasa da daha küçük ölçekte bir yerleşim kurma teşebbüsünün ilk izlerini Mizancı Murad'ın, 1892'de kaleme aldığı *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanında görebiliriz. Romanda, İslamcılık/Osmanlıcılık tesirinde oluşmuş idealist bir kişiliğiyle kahraman Mansur Bey, gittiği Veliler köyünün kalkınması adına yoğun faaliyetlerde bulunur; ayrıca, 'örnek bir çiftlik' kurma gibi yenilik içinde görülür.

¹⁴¹ Fiilen 1918'de, resmi olarak ise 1919'da kurulan Köycüler Cemiyeti hareketinin, başta Reşit Galip olmak üzere kimi üyeleri "örnek köy oluşturma" girişimini gündeme getirmişlerdir. Füsun Üstel, "Köycüler Cemiyeti", **Tarih ve Toplum**, c. 12, sayı 72, Aralık 1989, s.14.

¹⁴² Gregory Jusdanis, **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür**, İstanbul, Metis Yay., 1998, s.9.

atasının izinde hareket ederek her köyü “Ulu Gazi Köyü” hâline getirdiğinde ülke kurtulmuş olacaktır. Nitekim millet bunu yapacak “azm”e sahiptir:

“Ulu Gazi Köyü nerededir? Türk’ün bağrında, Türk’ün inanındadır. Yeni Türkiye’nin sınır içidir. Her köydür. ... Türk azmi, Gazi’sinden beynine işleyen imanla bu yurdun her köyünü Ulu Gazi Köyü gibi yapacaktır.” (ÇALIK, 1034: 73)

Hasan Çavuş’u, eski köyün yerine yeni bir köy kurma fikrine götüren amil ise devletin köylücülük politikalarıdır:

“Bu köy kafamda doğuyor, fakat bunun böyle olması, olabilmesi çok kolaydır, çok kabildir. Hükûmet, köy kanunu yaptı. Tasarruf sandığını, kooperatifleri emretti.” (ÇALIK, 1034: 64)

Devletin halkçılık umdesi gereğinin bir göstergesi olarak geçmişten farklı yeni bir köy ve köylü tipi oluşturma politikasına¹⁴³ romanın pek çok bölümünde atıfta bulunulmuştur. Kahramanlar tarafından da paylaşılan ve olumlu karşılanan bu politikanın, yukarıdan aşağıya uygulama modeliyle şekillendiği görülür:

¹⁴³ Atatürk, 1 Mart 1922 tarihinde Meclis’te yaptığı konuşmada “Türkiye’nin sahib-i hakikîsi ve efendisi, hakikî müstahsili” olarak köylüleri tanımladıktan sonra “herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin siyaset-i iktisadiyesi bu gaye-i asliyeyi istihsale matuftur.” sözlerini sarf eder. (**Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, s.240.) Köy konusu üzerine yapılan çalışmalar 1930’larda köy tartışmalarının/çalışmalarının yoğunluk kazandığını ortaya koyar. Bu yıllarda kurulan Halkevleri’nin varoluş nedenlerinden birisi köy ve köycülük faaliyetleri olmuştur. 1930’larda köycülük konusunda yoğun faaliyetler içinde olmuştur. Dönemin yazılı yayın organları yanında radyo yayınlarında da köycülük mevzuu gündeme alınmıştır. Dönemdeki köycülük faaliyetleri için bkz. Seda Bayındır Uluskan, **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s.79-117.

“Bu köy yapma işi... Başta imanlı, özlü adamlar olmasaydı daha üzerinden üç asır geçse köy, yine bu şekilde kalır giderdi. Fakat inanalım, iman edelim ki Cumhuriyet hükûmetimiz, Türk köylüsünü lâıyk olduğu yere ulaştıracaktır.” (ÇALIK, 1034: 28) “Başka diyarlarda binbir hastalıklı olan köylüye karşı, Türk köylüsü tertemiz, işlenmemiş bir altın gibi zengindir. Kıymetlidir. Fakat, bu kıymetli altın damarını işletmek için önde milli imanla yaşayan kuvvetli varlıklar gerek... Cumhuriyet hükûmetimizde ise böyle soy insanlar pek çok... Bu soy kafaların tasarladıkları da yine temiz ve çok soylu eller tarafından meydana gelecektir. Benim kafamda bulduğum bu köy yapıcılığı, köy kooperatifi, köylü birleşmesi, yarın hakikat olacak, yarın özlü ferdler birleşince, cemiyet halinde tam bir kalkınma yaratacaktır. Topluluk parasının fert zenginliğinden daha çok fayda vereceğini köylü görececek, anlayacak, o zaman memleketin her tarafında istihsâl kudreti artacak... Çok, pek çok artacaktır.” (ÇALIK, 1934: 44)

Yakup Kadri’nin *Ankara* romanında daha başarılı gerçekleştirdiğini göreceğimiz, bir mekânın fizikî ve sosyal cephelerden ütöpik yaklaşımlarla örölmesine muvazi, uygulamalar anlatıcıcıyı “Asyalı Türk, Avrupalı, medeni bir Türk oldu. Araplıktan garbe, esaretten hürriyete intikal etti. İstibdattan Cumhuriyet’e, karanlıktan aydınlığa ulaştı.” (ÇALIK, 1934: 60) fikrine ulaştırır. Bu bağlamda, medeniyet değişimini hedefleyen yenileşme hamlelerini oluşturan unsurlar tek tek sıralanır. Buna göre teknoloji, köydeki yaşama girmiş ve telefon, elektriğin gelmesi yaşamın kolaylaşmasını sağlamıştır. Kütüklerin işlendiğı tahta ve direklerin üretildiğı fabrika yapılması; ürün yetiştirmenin çeşitlendirilmesi ekonomik kalkınmayı hazırlamıştır. Makineleşme, köylünün ağır şartlar altında çalışmadan kaynaklı sağlık sorunlarının önüne geçmiş, ayrıca köylünün az zahmet çekmesine ve kendilerine vakit ayırıp okuma faaliyetleri gibi kültürel gelişimlerine katkı yapmıştır. Pek çok romanda vurgulanan, köylünün toprağı bağı kalmayıp teknoloji ve makineleşme temelli üretim mekanizmalarına yönelmesi, hayat standardının yükselmesi fikri, Hasan Çavuş’un sözleriyle şöyle dile getirilmiştir:

“Geçen yıl valimiz buradan geçti. Yol bozuktu, otomobil kırıldı. Bu yıl sanırım k şehir yolları kadar rahat bir yolda geldiniz. Geçen yıl, bir köy kahvesinde sizleri konuklamıştık, bu yıl Cumhuriyet meydanımızdaki köy toplanma odasında dernek yapıyoruz. Geçen yıl, kör bir lamba ışık veriyordu.

Bu yıl her tarafta bol bol elektrik ışığı var. Geçen sene köylülerimizin gözü ve gönlü yalnız toprağa bağlı idi. Bugün onun gönlü akümülatör kayışına bağlı. Toprak bir şey vermezse, işleyen fabrika ekmek veriyor. Demek ki biz Tanrı'nın varlığına inanmakla beraber kendi kafamıza ve kendi elimize de inanıyoruz. Toprak vermezse makine veriyor. Yüzlerce yıllar geçmiş, topraklarımızın içinde defineler, hazineler varmış, bilmemişiz. Usta Yorgi, Minas Kalfa, Mişon bezirgan bu köyden altınlar kazanmış, zengin olmuşlar. Biz bunların hepsinden habersiz oturmuşuz, uyumuşuz ve kalmışız. Efendiler, size bir Türk köyü gösteriyoruz. Evleri yepyeni, sokakları temiz ve geniş... Makinesi var, traktörü var, elektrik, telefon... Her şeyi var, bir Türk köyü gösteriyoruz.” (ÇALIK, 1034: 53)

Ayrıca köyde dağıtım tesisleriyle evlere, bahçelere daha sağlıklı su verilmiş; hayvanlar için “fennî” şartları haiz ağıllar ve barınaklar yapılmış; köylünün sağlık şartları iyileştirilmiş, çocuk ölümleri önlenmiştir. Bütün bunlar, sosyal hayatın yeniden düzenlemesinin örnekleridir. Tarlalarda kullanılan makineli üretim neticesinde iş güçleri azalan kadınlar, köye gelen dikiş ve çorap makinesiyle üretim sistemine dahil edilmiş; dokudukları bezden yapılan yeni kıyafetlerle köylülerin giyim kuşamı değişmiştir. Hükûmet, köylünün kültürel gelişimine de önem vermiş ve yeni yazıyla okuma ve yazmanın yaygınlaşması sağlanmıştır.

Devrin pratiğinde yer alan Halkevleri, kooperatifçilik çalışmaları, yerli malı kampanyaları gibi ulus-devletin gereği ekonomi ve kültür politikalarına önem romanın önceliği dâhilindedir. Anlatıcı, kimi zaman olayın akışı üzerinden, kimi zaman haricî değerlendirmelerle bunu okura hissettirmiştir. Avrupa’da eğitim görmüş olan mühendis Temuçin Kaya Bey, devletin ilerlemeci ve pozitivist kimliğiyle¹⁴⁴ özdeş bir karakter olarak romanda karşımıza çıkmaktadır. İsmi devrin dil tartışmalarından ayrı düşünemeyeceğimiz Temuçin Kaya Bey “Köy ne kadar iyi olursa, şehir de o kadar iyi olur” (ÇALIK, 1934: 23) düşüncesiyle hareket eden birisidir. Kalkınma amaçlı değişimin köyden başlaması gerektiğine inanan Temuçin Kaya Bey’in, Hasan Çavuş’la beraber yürüttüğü köycülük siyasetinde köylüler arasında yerli malı kullanma bilincini yaygınlaştırmak önemli yer tutar. Bu yaklaşımı köylüler

¹⁴⁴ Hasan Bülent Kahraman, Osmanlıdan gelen Cumhuriyet’in modernleşme anlayışının pozitivist-materyalist temele oturduğunu söyler ve öncü seçkinlerin bu görüşlerle toplumu ilerleme anlayışı çerçevesinde dönüştürmeye çalıştığını belirtir. (Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2010, s.108.)

arasında da olumlu bir karşılık bulur. Yeni bir insan yaratma misyonunun bir parçası olan bu yaklaşım, dönem siyasetinin otarşist eğilimli milli ekonomi yaratma/geliştirme ve toplumsal tutum bilinci oluşturma hamlelerinin uzantısıdır. Köylüler tarafından kabulü de otarşi doktrininin toplumsallaşmasını gösterme adınadır.

Sosyal dayanışmayı güçlendiren ve ortak hareket etme şuurunun bir göstergesi olan kooperatifçilik, yine genç mühendisin yol göstericiliğinde köylüyü, ekonomik bağımlılıktan kurtaran ve zenginleştiren bir unsur olarak romanda yer alır.

Cumhuriyet'in arzuladığı kültürel ve ideolojik dönüşümü, köy gibi dar bir mekân ölçeğinde somutlaştıran roman, Halkevleri gibi teşekküllerin bu dönüşümdeki rolüne işaret etmiştir. Gerek bu kurumların varlığı gerekse de bir fabrikanın muntazam çalışan makinelerine benzetilen köy ile vazifesini yapan köylü görüntüsü, Cumhuriyet kimliğinin esas parçalarından olan solidarist (dayanışmacı)¹⁴⁵ anlayışla örtüşmüştür.

Mekândaki değişimi ele alarak Cumhuriyet politikalarını mevzu eden romancı, dış görünüşten zihniyete kadar değişen Anadolu köyü ve köylüsünü anlatırken bu hayatın dışındaki kimselerin tanıklığına da başvurur. Bütün işler bitirildikten sonra “Ulu Gazi Köyü”nün açılışına gelen vali, kumandan, mebuslar, belediye reisi, zabıtlar, memurlar, şirket müdürleri, cemiyet üyeleri, gazeteciler, maarifçiler bu değişime şahitlik eder. Herkes “büyük şehirlerde bile zor görülen bu tertemiz köy” karşısında şaşkınlıklarını gizleyememiştir. “Şapkası” ve “pabucu” ile yeni bir insan hüviyeti kazanan köylüler irade ve azimleriyle bu vatan parçasını bütünüyle “yerli malı” kullanarak adeta bir “cennet”e çevirmişlerdir:

¹⁴⁵ Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2010, s.192. CHF'nın 1931 tarihli 3. Kurultay programı esaslarında II. kısmın II. maddesinde toplumsal sınıflaşma reddedilmiş; işbölümüne dayandırılan ayırım içinde sosyal dayanışma ve ortak çıkar öne çıkarılmıştır.

“Misafirler her adım atıp ilerledikçe sağlı sollu iki taraflarda gördükleri güzelliğe şaşıyorlardı. Büyük şehirlerde bile zor görülen bu tertemiz Türk köyünün ve köylüsünün irade ve azmini gösteren yeni köyü hayran gözlerle araştırıyorlardı. Temiz evlerin ön taraflarında çiçekli, yemyeşil bahçeler, her evin bahçesinde ve büyük caddede elektrik lambaları, bu dağ köyünde esrarlı bir cennet köşesi duygusunu yaratıyordu. Hangi tarafa, hangi şeye bakılsa bir yenilik, bir değişiklik, canlı ve dinç olarak gözlere çarpıyordu. Köylünün giyimi, köylünün şapkası, köylünün pabucu başka idi. Başka fakat, kullanışlı, rahat, ucuz, sağlam ve her şeyden daha iyi; yerli yapışı, yerli malı idi.” (ÇALIK, 1934: 47)

Roman sayfalarından yaptığımız bütün alıntılar ve değerlendirmelerin gösterdiği gibi yazar, sıkı bir ideolojik angajman içinde, idealist bir bilincin şekillendirdiği romantik üslûpla romanı kaleme almıştır.

Olayların geçmiş-şimdi-gelecek bütünlüğü içindeki zaman ve mekân çerçevesinde gerçekleştirildiği Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Ankara* (1934) romanı, ülkeyi yeniden yapılandırma sürecindeki Cumhuriyet idaresine, yaşananlardan yola çıkarak bir vizyon sunmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla romanın üçüncü bölümü, anlatıcının Cumhuriyet ütopyasıdır.

Romanın hemen hemen her bölümde, dönemin düşünce hayatında etkisi yoğun şekilde hissedilen ve özetle toplumsalın birey üzerindeki belirleyiciliği¹⁴⁶ anlayışını savunan Durkheim’den izler görmek mümkündür. Roman kahramanları, Durkheim’in savunduğu (bu arada romancının da olumladığı) düşünceler paralelinde, değişen şartlar doğrultusunda değişen kişilik yapıları ile karşımıza çıkar. Başka bir deyişle kahramanların hayatında bireysel olandan toplumsal olana doğru bir yöneliş söz konusudur. Eserde, anlatıcının bakış açısını dillendiren isim olarak kahramanlardan Neşet Sabit öndedir. Neşet Sabit, birbirine zıt iki yaşam içinde muvazene arayışındaki bir karakterdir. Ankara’nın günlük hayatındaki zengin/fakir, modern/geleneksel karşıtlığındaki yaşantılar onun bilinciyle irdelenir. Bu karşıt yaşamlardan birisi geçmişin olumlu-olumsuz davranış örüntülerini bütünüyle

¹⁴⁶ Raymond Aron’un belirttiği gibi Durkheim sosyolojisinin merkezinde olan düşünce, toplum bireylerden değil, birey toplumdan doğar. Raymond Aron, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, 4.bs., Ankara, Bilgi Yay., 2000. s.259

muhafaza eden, değişime mesafeli kesim; diğeri ise, bunları terk ederken yerine, Tanzimat sonrası gelişen alafrangalık anlayışının tezahürü Beyoğlu, Şişli salonlarındaki yozlaşmış hayatı yeni medeniyet arayışındaki Ankara'ya getiren kesimdir. Anlatıcıya göre yanlış Batılılaşma anlayışıyla şekillenmiş, Ankara'da özellikle Yenişehir gibi semtler etrafında beliren monden tarzdaki yaşam biçimleri “yeni Türk muhiti”ni oluşturur. Bu gibi muhitlerde görülen konfor; hem evlerinin hem caddelerinin ışıklı görüntüsü, öte yandaki eski Ankara mahallelerinde yoktur. Elektriğin, suyun lüks sayıldığı bu geleneksel hayatın izlerini taşıyan mahallelerde insanlar; içkili, danslı toplantılarda değil, yatsı sonrası okunan mevlitler gibi inancın şekillendirdiği sosyal ortamda betimlenir:

“Bir şehir içindeki, hatta bir şehrin iki yakın mahallesi arasındaki bu kesin hayat tarzını kendi nefsinde iyice hissetmek için, Neşet Sabit, bu mescide girip mevlût ayinine iştirak etmek istedi. Selma Hanım'ın evindeki wiskili, danslı çay ziyafetini bu şerbetli mevlûtтан, ancak, iki üç kilometrelik bir mesafe ayırıyordu. Genç adam, yarım saat evvel akşa-yı garpta idi. Şimdi tam Asya'nın, bir orta yaş (Ortaçağ) Asya'sının göbeğindedir.” (KARAOSMANOĞLU, 1934: 119)

Medeniyet sembolü olarak resmî ideolojinin bir parçası sayılabilecek alafranga yaşam¹⁴⁷ içinde görülen Cumhuriyet'in kuruluşunda yer almış geçmişin idealist askeri, mebusu, değişen koşullara uyup yeni dönemin, yabancılarla komisyon işleri yapan, vurguncu kişileri olarak verilir. Anlatıcı, bu yaşamların mekânsal karşılığı olan Ankara'daki otel, Yenişehir evleri gibi yeni yerlerin ve bunlar içindeki baloların birer hayat kalıbı olduğunu ama bizim inkılâbımızın ateşinde dökülmüş kalıplar olmadığı düşüncesindedir. Bu cümleden yeni rejime yönelik eleştirilerde bulunur:

“Bizim ruhumuzdaki yeni hayat prensibinin, yeni hayat usaresinin tomurcuğu daha çatlamadı. Çatlamış olsaydı, memleketteki hayat şartlarının yalnız küçük bir ekalliyet lehine değil bütün millet için değişmiş olması lâzım gelirdi.” (KARAOSMANOĞLU, 1934: 105)

¹⁴⁷ Nilüfer Göle, **Modern Mahrem**, 9.bs., İstanbul, Metis, 2008, s.86.

Toplumsal değerlerin, normların değişkenlik sunduğu bu ortam karşısında Neşet Sabit'in tedirginliği, kimlik arayışında olan yeni rejimle açıklanırken bu durum, kişiliği oluşmakta olan bireyin buluşa eriş buhranına benzetilir. Romanın ilerleyen bölümlerinde;

“Onun millî idealine göre vücut bulması lâzım gelen yeni Türk cemiyetinin üslubu ne bu kerpiç duvarlar arasında bir örümcek gibi yaşayanlardan ne de iğreti bir dekor içinde kurulmuş kuklalar gibi zıplayanlardan örnek alabilirdi. Türk inkılâbının vakarlı ve ahenkli ruhu, kendine layık ifadeyi çok daha canlı, çok daha şahsiyetli bir mimaride aramaktadır.” (KARAOSMANOĞLU, 1934: 119)

cümleleriyle bir arayışı ve beklentiyi hissettiren yazar, kitabın üçüncü bölümünde Ankara merkezli Türkiye ütopyasını temellendirir. Bu dönem, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sonrasında yaşanan ve eskiden tamamen farklı yapılanma devridir. Türk milletini ilim sahasında, bayındırlık ve iktisat sahasında, güzel sanatlarda bir hamleye davet eden 'Onuncu Yıl Nutku', bu devrin başlangıcı görülmüştür. Anadolu, Atatürk'ün rehberliğinde gerçekleştirilen kalkınma hamleleriyle şen ve bayındır bir hâle gelmiş, âdeti “taş devri”ne veda edip medenî bir çehre kazanmıştır. Orta Anadolu geniş bir hayvancılık ve zanaat merkezi olmuştur. Devlet, bu bölgede büyük çiftlikler kurarak tarımı geliştirmiş, hizmete sokulan şayak ve kumaş fabrikaları sayesinde Türkiye'de hakiki manasıyla bir yerli kumaş sanayisi tesis edilmiştir:

“Uzaklar yakınlaşmış, çoraklar yeşillenmiş, ocaklar tütmeye başlamıştı. Eskiden bir yolcu, bir köye yaklaşırken her biri bir kovuğa sinip saklanan köylüler, şimdi, civarlarından geçenleri yolun yarısından güleryüzle karşılamaya çıkıyor “Bize buyurmaz mısın?” diye sesleniyordu ve bunlar artık hiç tezek yakmıyordu. Kömür ve odun işini en modern tekniğe göre eline almış olan devlet, artık, bu tarih öncesi, bu taş devri mahruku âdetini, köylünün başında âşarı, fesi, sarığı nasıl kaldırırsa öyle

kaldırmıştı. Onun için köylerde, köy evlerinde misafirlik etmek, en titiz şehirli için bile bir cismanî azap olmaktan çıkmış, Virgilus'un Bukoliklerindeki kır safaları gibi bir şey olmuştu.” (KARAOSMANOĞLU, 1934: 199)

Geleceğin Ankara'sı, Jansen planına¹⁴⁸ uygun, yüksek yoğunlukta nüfusa hazır, düzenli yerleşimi, ışıklandırılmış sokaklarıyla gelişmiş bir şehir görüntüsünde tasavvur edilmiştir. Şehir yapılanması, geniş ve ayrıntıya varan bir düzenleme içindedir. Buna göre halk, belli başlı mahallelerde toplanmış, Kale içindeki ve eski hanlardaki yerli esnaflar, tüccarlar, zanaat sahipleri bu yeni ve merkezî mahallelere gelip modern binalara yerleşmiştir. Kaledibi'nin Cebeci'ye bakan yamacındaki geniş taraçalı apartmanların yer aldığı mahalleler, binaların birbirinin manzarasını kesmedikleri anfüteatr hâlinde inşa edilmiştir. Boş, ıssız duran alanlara yollarla birbirine bağlanmış yeni köyler yapılmış; kooperatifçilik sayesinde ürettiğinin karşılığını alan köylüler, “İçtimai Mükellefiyet Teşkilatı” gibi kurumların sağlık, beslenme, giyinme gibi hizmetleri sayesinde insanca bir hayata kavuşmuştur. Hatta köylüler arasında hasta, sakat, dilenci kıyafetinde kimse kalmamıştır. Tıpkı Avrupa'da olduğu gibi şehirli nüfusun dinlenmek için tatil günlerinde akın ettikleri bu mamur yerler ile şehir arasında gidiş geliş sıklaşmış, eskinin keskin çizgilerle ayrılan köy-kent ayrımı ortadan kalkmıştır.

Dolayısıyla Anadolu, hem şehirli hem köylüsüyle sosyal hayat yönünden gelişmiş ve canlanmış; özellikle Ankara, sanat ve kültür hayatıyla, mimarîsiyle zenginleşmiş bir mekân olarak sunulmuştur. Yakup Kadri, 1930'ların atmosferinde çizdiği bu memleket tablosunun gerçekleşmediğini yine kendisi, inkılâplar safhasını kaleme aldığı *Panorama* (1953) romanında daha sonra ortaya koyacaktır.

Memduh Şevket Esendal, *Ayaşlı ve Kiracıları* (1934) romanında, Cumhuriyet'in başkenti olarak yeniden yapılandırılan Ankara'nın hızla farklılaşan demografisi, imar yapısı karşısında, şehir merkezinde beliren yaşam alanlarından

¹⁴⁸ Ankara'nın yeni bir şehir olarak planlaması için düzenlenen yarışma sonucunda birinci gelen Herman Jansen'in önerdiği plandır. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Sağıroğlu, “**Ankara**” **Bir Modernleşme Öyküsü (1919-1945)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2001, s.52-72.

yola çıkarak toplumsal ilişkilerde olumsuz giden değişimi göz önüne sermiştir. Ayrıca yazarın, eski-yeni değer ölçütleri üzerinden kronolojik mukayese metoduna gitme; vak'ayı kesip konuya dair görüşlerini doğrudan açıklama gibi alışık olunan bir roman tekniğine başvurmadağı; sıralanan olaylarla, arka plandaki zihniyet dünyasını açık etmeyi amaçladığı görülür. Bu yaklaşımlar onu, benzer konuları işlemiş dönemin diğer romanlarından ayırır.

Roman, yeni bir binanın dokuz odasını tutan ve birbirine yabancı kişilere kiralayan Ayaşlı İbrahim Efendi ile hanın kiracılarından olan ismi meçhul banka memuru anlatıcı-kahramanın çevresinde gelişir. Birbirinden farklı kimlikteki insanları toplayan dar bir mekân içinde kumar, yasak ilişki, haksız kazanç vb. ahlâkî zaatlardaki sosyal ilişkiler gözlemlenir. Nüfusu artan Ankara'da inşa edilen bu yeni mekân içindeki olumsuz istikametteki değişimlere, çatışmalara, çözümlere yoğunlaşan romanın dili, bunun, genele yayılma istidadını çağırıştırır. Kozmopolit bir şehir yapılanmasındaki Ankara'da değişen ilişki biçimlerini, değerlerini sergileme yazarın hedefi olmuştur.

1934 yılında yayımlanan romanlar arasında konusu itibariyle dikkat çeken bir başkası Esat Mahmut Karakurt'un *Dağları Bekleyen Kız* eseridir. Roman, 1926-1930 yılları arasında Ağrı ve civarında başgösteren isyanlardan konusunu oluşturmuştur. Vak'a, Ağrı-Karaköse kasabası ve civarında geçmektedir. Bir grup isyancının sebep olduğu ayaklanmayı bastırmak için gerçekleştirilen askerî harekât geniş olarak anlatılmıştır. Bu harekâta görevli askerlerden Adnan'ın, şakiler arasında bulunan ve ayrıca şakilerin liderinin kızı olan Zeynep'le aşkı vak'ada geliştirilen diğer bir yöndür. Olayların geçtiği kasaba hem görüntüsü hem de yaşantısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerilik içinde bir Anadolu manzarasını okuru sunmaktadır. Karaköse kasabası, gübreden yapılma evleri, dar ve çamurlu yollarıyla bir Ortaçağ kasabasına benzetilir. Mağaralarda gizlenen şakiler, tâbi oldukları şeyhin her emrine itaatkâr, beş-on karısı olan ve kız çocuklarını hâlâ boğan bir ilkelik içindedir. Böyle geri kalmış ve coğrafi zorluklar içindeki bölgede üs kurmuş şakilerin amaçları ve yaşam şartları sorgulanır. İsyancıların gerekçesi, maddî çıkar ve macera arayışına bağlanır. Kısa göndermelerle bu gruplara, İngilizlerin verdiği destekten bahsedilir. Dolayısıyla

anlatıcı indinde yeni rejimin, bu yaşananlar karşısında bir sorumluluğu söz konusu değildir. Roman, Türk ordusu tarafından isyanın bastırılması ve Adnan ile Zeynep'in evlenmesiyle son bulmuştur. Yazar, gerçek bir olayı konu seçmiş olsa dahi vak'ayı romantizmin hâkim olduğu bir çizgide kurgulamıştır. Ondandır ki kimi sahneler, romanın inandırıcılığına gölge düşürmüştür.

M. Yalçın Tuna'nın *Akın Yolcuları* (1936) romanında, Balkanlardan göç etmek zorunda kalan göçmen bir ailenin gözünden Anadolu ve burada Cumhuriyet'le görülen değişim anlatılmıştır. Balkan Savaşları ve akabindeki gelişmeler, Rumeli'den Anadolu'ya göçleri hızlandırmış, kahramanlardan Gökmen ve ailesi de bu göç cereyanına katılmıştır. Gökmen gibi göçmenlerin nazarında Balkanlar, mevcut durumuyla, Türk kimliğinin kaybolmaya başladığı bir bölge iken aksine Anadolu, Türk kimliği izlerinin bütün canlılığıyla yaşandığı, yüceltilen bir mekân; özgürlüklerine kavuşmanın, benliklerini korumanın merkezidir.

Romanın ilk bölümü bu göç yolculuğunu işlemiştir. Yeni rejimin destekçisi Gökmen, ailesiyle Türkiye'ye gelmiş; İstanbul'a yerleşmiştir. Ancak bir zaman sonra Gökmen ile eşinin vefatı, çocuklarının ayrı ailelere besleme verilmesi olay akışını farklılaştırmıştır. Çocuklardan Sevim'in İstanbul'daki sıkıntılı macerası sonrası Bursa'ya geçişiyle vak'a Anadolu'ya kayar. Tesadüflerin kesiştireceği olaylarla tertiplenen romanın bu bölümünde, Sevim'in birbirlerinden habersiz olduğu kardeşi Coşkun ve onun üvey kardeşi olan -ki bunu roman sonunda öğreneceklerdir- Aysel vak'aya dahil olur. Anlatıcı, onların macerasını verirken yeni rejimin kısa sürede Anadolu'nun çehresini nasıl değiştirdiğini anlatmaya imkân bulur. Eski-yeni mukayesesine gidilen mekândan yola çıkılarak dönem politikaları olumlanır. Buna göre tabii güzellikler içinde Anadolu, sosyal yaşamının de iyileşmesinde önemli bir ivme kazanmıştır. Anadolu'nun değişen hayatında rol almış, idealist köy öğretmeni tipinin bir numunesi Aysel'in görev yaptığı köy bu gelişimi somutlar. Aysel, köyün ulaştığı mamur seviyeyi Sevim'le yaptığı konuşmada şöyle dile getirmiştir:

“Sevim görüyor musun, evler ölümler gibi kara yasından kurtuldular. Şimdi ne güzel. Artık köy küçük bir şehre benziyor. Ben buraya geldiğimde burası bu halde değildi. Okulları harap, sokaklar berbat, hele içmeğe suları bile yoktu. Halk çalışkan, her şeyi yapmak istiyor. Burasını bir nümune köyü haline getireceğim diye anlatırken iki tarafı yemiş fidanları ile donatılmış yolun ortasından köy dışına çıktılar.” (TUNA, 1936: 169)

Anlatıcının bu yaklaşımları dillendirmesi, dönemin inkılâpçı zihniyetinin romancı muhayyilesindeki etkisi sonucudur. Bunlar, bütünü bir parçası algısıyla görülüp dönemin siyasî gelişimlerine kültürel araçlarla destek olma şeklinde izah edilebilir.

Refik Ahmet Sevengil’in *Çıplaklar* (1936) romanında, yeni Türkiye’nin arayışları konu edilmiştir. Anlatıcı, yeni Türkiye’nin yaşam biçiminin nasıl olacağından çok, nasıl olmayacağını örneklendirmiştir. Buna göre monden hayat içindeki, topluma yabancılaşmış çevrelerin aşırı ferdiyetçi hayatları ile benzer ferdiyetçi davranışlardaki yerliliğin köhneleşmiş, dinamizmden uzak hayatları yeni Türkiye’nin yüzü olamaz. Bu hayatlar, ağırlıklı olarak İstanbul’la temsil bulurken Anadolu’da yansımaları olduğu da gösterilmiştir. Özellikle Zonguldak yeni rejimin ilk yılları, monden ilişkilerden örülü sosyal çevreleriyle öne çıkarılmıştır.

Romanın asıl kahramanı Doktor Çetiner, vatani ‘kurtaranlar’ sonrası ‘kuracaklar’ neslinin temsilcisi olarak Anadolu’ya gider. Kahramanın Anadolu’yla bu teması, yüksek idealini göstermek yanında, dönem Anadolu coğrafyasından mukayeseli bakışla bilgi vermek adınadır. Bu bağlamda Zonguldak, Batılı hayat tarzlarını yaşantı edinmiş çevreleriyle verilirken Kayseri, feodal ilişkilerin hâkim olduğu; yaşamın, Zonguldak’ın aksine rutin işlediği, köylü-kasabalı gibi katmanlar arasındaki farklılıkların çok derin olmadığı bir sosyolojik görünüm arz eder. Kahramanın ilk görev yeri olan bu şehirde, yeni rejimin halka ulaşma adına geliştirdiği halkçılık, köycülük gibi siyasî açılımlar toplumun geniş kesimlerinde karşılık bulamamıştır. Cumhuriyet politikalarına yakınlık gösterilmemesi, halk-memur arasında kopukluğu yaratmış eskinin devlet-halk ilişkisiyle açıklanır:

“Halkta, devlet teşkilatına karşı imparatorluk idaresi yıllarından kalma, kökleşmiş bir emniyetsizlik vardı. İmparatorluk idaresi yüz yıllarca Anadolu’yu sömürmüştü; İstanbul yurdun bütün verim kaynaklarına ağzını dayamış, doya doya emen bir efsane canavarı gibi idi. Anadolulu, hadiseyi tahlil etmeden, müsbet bir şekilde bu neticeye varmadan, şuuru altından işi sezinlemiş, İstanbulluya karşı düşmanlığa başlamıştı. İşte Cumhuriyet köylüyü, küçük şehirliyi bu sırada, böyle bir haleti ruhiye içinde bulmuştu. Doktor Çetiner, orta mektebin feragat ve sabırla çalışan İstanbullu hocalarından şu hikayeyi dinledi: Halka yakından münasebetlere girmek ve ahbap olmak isteyen muallimler, yerlilerin çıktıkları kahvelere gitmeğe başlamışlardı. Bu ziyaretleri önce şüphe ile karşılayan yerliler genç muallimlerin yeni devrin hususiyetlerini, yeni devirde köylü telakkisini, halka verilen değeri belirtme yolundaki sözlerini bir zaman susarak, ne evet ne hayır demeden dinlemişlerdi. Ahbaplık biraz ilerleyip de bu İstanbullu çocuklara ısınmağa başladıkları zaman nihayet içlerinden birisi açılmış, peykenin üstünde poturlu ayaklarını altına alıp bağdaş kurduktan sonra ak sakalını sıvazlamış ‘Hay oğul, sen ne dersin, ben Abdülaziz devrinden beri beş padişah gördüm, bu artık böyle gider, he...’ diye mırıldanmıştı. ... Doktor Çetiner, bu hikayeyi dinledikten sonra Kayseri’ye geldiği günden beri içini kemiren derdin ilacını bulmuş gibi ferahladı. Anadolu’nun ruhundaki düğüm bu cümle ile çözülüyordu: Bu artık böyle gider, he... Cumhuriyet, muvaffak olabilmek için bu zorlu inancı sarsmak mecburiyetinde idi. Bunun artık böyle gitmeyeceğini halka anlatmak lazımdı.” (SEVENGİL, 1936: 87-88)

Kahraman Doktor Çetiner’in gözlemleriyle, halk-devlet arasındaki kaynaşma, yeni idarenin politikalarını söylemden uygulamaya geçirebilmesiyle ancak mümkün olabilecektir:

“Doktor Çetiner, Anadolulunun bir hususiyetine daha dikkat etti: Türk köylüsü ve köylüden farklı olmayan Anadolu kasabalarının halkı, konuşmaktan hoşlanmayan, içinden pazarlıklı, muhakemesini kuvvetli sezişle bir an içinde ve kendi kendisine yapıp hükmünü kendi kendisine veren ve kendi kendisine tatbik eden kimselerdir. Onlar nutuktan hoşlanmıyorlardı. Anadoluluya yapılacak propaganda kulağına değil, gözüne hitap etmelidir; onu sözle değil, işle yola ve istediğiniz yola getirmek mümkündür. ... Bunun artık böyle gitmeyeceğini halka GÖSTERMEK lazımdır.” (SEVENGİL, 1936: 89)

Yeni dönem kimliğini aramada, Anadolu coğrafyası yekpare görülmemiş; şehirler içinde ancak Ankara, yeni devrin temsili kabul edilmiştir. Kahraman Doktor Çetiner'in Ankara'nın değişen fizikî görünümüne dair gözlemleri, modern yapılanmadaki şehri yeni iradenin başarısıyla özdeşleştirme adınadır.

Yazarın, konuya temas ettiği bir diğer romanı *Açlık* (1937)'tir. Eğlence düşkünü, gönül işlerine meraklı ve etrafında bu özellikleriyle nam salmış Ahmet Turgut adlı platonik âşık kahramanın, sevdiğini kaybetmenin gönül acısıyla, romandaki işaretlerden Marmara'nın doğusunda yer aldığı anlaşılan bir kasabadaki şeker fabrikasına müdür olarak gitmesiyle Anadolu konu olmuştur. Fabrikanın varlığı, Cumhuriyet'in ekonomi politikası adımlarının başarılı bir uzantısıdır. Fabrika, ekonomik fayda yanında etrafında kurulan yeni yerleşim alanlarıyla sosyal hayatı farklılaştırmış, çeşitlendirmiştir. Kalkınmakta, hayat konforu artmakta olan Anadolu coğrafyasından kesitler bu bağlamda verilmiştir:

“Şeker fabrikasının açılışı Anadolu'nun bu durgun, sessiz kasabasına o zamana kadar mevcut olmayan pek yeni bir manzara getirmişti. Eğri büğrü sokakları, eski püskü tahta evleriyle geri bir kurunu vusta şehrine benzeyen kasabanın dışında alabildiğine geniş boş toprakların üstünde şimdi hemen hemen yeni bir kasaba ortaya çıkmak üzere bulunuyor; geniş, temiz, parke döşeli –hatta kimi yerinde asfalt- yolların iki tarafında akasya ağaçları, daha arkada da beton, temiz, zarif yapılar... Bunlar memur evleri, memurlara ve işçilere mahsus dispanser, işçi çocukları için okul vesaire gibi binalardır. Bu güzel, süslü yolun sonunda da yayvan ve uzun, oldukça uzun bir cephesi olan, büyük fabrika görünüyor; oldukça uzun ve yüksek bacası ile şeker fabrikası... Fabrikayı işletmek için kurulan elektrik santralından alınan cereyanla geceleri bu yeni şehrin evleri ve sokakları pırıl pırıl aydınlatılıyor; hatta son zamanlarda belediye ile yapılan bir anlaşma üzerine eski şehre de cereyan verildi, böylece Anadolu'nun bu kara ve karanlık şehri ışığa kavuştu.” (SEVENGİL, 1937: 37-38)

Cumhuriyet politikalarının yerleşmesi ve yayılması işlevini yüklenen Halkevleri gibi kurumların önemi; öğretmen, mühendis, hukuk müşaviri gibi aydın kesimlerin, yeni rejimin politikalarını halka ulaştırma çalışmaları romanın bir başka

yönüdür. Halkevleri temsilcileri kanalıyla ideolojinin toplumsallaştırılmaya çalışıldığı görülür. Kooperatifler gibi dayanışma örgütlerinin, sosyal hayattaki köklü etkileri örneklendirilir:

“Gülseren, Halkevleri teşkilâtı arasında köycülük ve içtimaî yardım şubelerinin de bulunması lâzım geldiğini biliyordu. ... Her şeyi hükûmetten beklemek doğru değildi; halk kendi kendisine kalkınma, dirilme, birbirine yardım teşkilâtı vücuda getirmeli, hükûmetin işini kolaylaştırmalı idi. Bunun için de Halkevleri en uygun çalışma müesseseleri idi; Gülseren böyle düşünüyordu. ... Ne vakitten beri Halkevine hız vermeye uğraşan kaymakam, bütün fabrika memurlarının hem de aileleriyle birlikte bir iki gün içinde gelip âzâ yazıldıklarını ve kadınlı erkekli büyük bir kongrenin toplanarak şubeleri yeni baştan ve tam teşkilâtla kurup faaliyete geçirdiklerini görünce hem şaşı, hem sevindi. ... Programlı ve şuurlu bir çalışma az zamanda randıman vermeğe başladı. Kasabada canlı ve medenî bir hayat dalgalanıyordu. Hekim, muallim, mühendis, memur gibi kimseler vızır vızır köylere gidip geliyorlar, hastalar iyi ediliyor, köylüye hastalıktan korunmak yolları öğretiliyor, tarlalarından daha iyi randıman almak, mahsulü çürümekten kurtarmak, hayvanlarını daha kolay ve verimli bir şekilde çoğaltmak usulleri gösteriliyordu. Bunların hepsinden mühim olarak köylü yaşama isteğini, insanca yaşama bilgisini kazanmağa başlıyordu; bunun neticesi olarak da köylere temizlik, medenî yapı, istihsalde fenni vasıtalar giriyordu. Esasen fabrika kurulduktan, hele amele kooperatifi açıldıktan sonra önce fabrika işçileri, git gide onlardan gören birçok köylüler sırtlarından pamuklu mintanları ve ayaklarından şalvarları çıkarıp kooperatifin yerli kumaştan yaptırıp takım halinde pek ucuza sattığı ceket, pantolon, kasketten ibaret kılığa girmeğe başlamışlardı.” (SEVENGİL, 1937: 102-105)

Mustafa Hilmi Nural'ın *Güllü Gelin* (1938)'i, konu bağlamındaki bir başka çalışmadır. Roman, II. Meşrutiyet sonrası İstanbul'un aydın çevrelerinde Anadolu'yu tanıma, tetkik amaçlı gezilere gösterilen rağbetin Cumhuriyet senelerinde de devam ettiğini gösteren tipik bir örnektir. Nitekim yazar, romanın başına düştüğü bilgi notunda, Anadolu köylerine yaptığı tetkik gezileri neticesinde bu eseri kaleme aldığını belirtmiştir.

Romandaki olaylar, sevdiği kişiyle evlenme adına ailesini karşısına alan Güllü'nün etrafında geliştirilmiştir. Aşkın yüceltildiği romanda vak'anın canlandırıldığı mekân, Ankara'nın Gerder köyüdür. Anlatıcı köyü, sadece olaylara

bir zemin teşkil etme aracı olarak kullanmamış; burası üzerinden Cumhuriyet rejiminin köy politikalarını değerlendirmiştir.

Kurgunun oluşumunda karşıtlıklardan beslenilmiştir. Eski-yeni çerçevesi altında Anadolu'nun, Cumhuriyet öncesi ve sonrası farklılaşmış sosyo-kültürel değerleri karşılaştırmalara gidilerek okura izlettirilmiştir. Eski devrin olumsuz şartlarla yüklü köy hayatına karşın, Cumhuriyet'le uyanan, gelişen köy yaşamını göstermeye çalışan anlatıcının, üzerinde durduğu konular arasında Cumhuriyet'in ilk yıllarında dinî alanda yapılan yeni düzenlemeler gelmektedir. Bu mesele, 1925 yılında yaşanan ve askerî yöntemlerle bastırılan Şeyh Sait İsyanı bağlamında ele alınmıştır. Konuya bu şekilde yaklaşım, vak'ayı tarihî gerçeklik düzlemine çekmiş ve anlatıcıya politik içerikli söylem oluşturma imkânı vermiştir. Bu söylem, devletin ve partinin yerel temsilcisi kahramanlar üzerinden dillendirilmiştir. Yeni rejimi halka anlatmada aracılık yapan iki kahraman vardır. Bu kişiler Parti Ocağı başkanı Koca Osman ile Kızılay'ın yöre temsilcisi Musa Dayı'dır. Koca Osman ile Musa Dayı, Şeyh Said hadisesini bir iç tehdit olarak görmüş, siyasî otoritenin bu olaya yaklaşımını ve toplumsal hayatta dinî yaşamı düzenleme noktasında getirdiği yeni uygulamaları desteklemiştir:

“Aşk olsun şu Atatürk'e aşk olsun şu Cumhuriyet hükûmetine. Sarıklarını başlarından alıverdi de dasdağlak kaldılar. ... Aza kanmaz, yoğa inanmaz ne doymaz şeylerdi. Şükür hele. Köylerden ayakları kesildi. ... Şimdi hükûmet ne iyi yaptı. Köye imam mı lâzım? Tahkikatını yapıyor, soyunu sopunu öğreniyor. Müftü de güzelce imtihanını ediyor, veriyor eline kâğıdını. Gördün mü doğru iradeyi?” (NURAL, 1938: 16)

Dinî hayatta görülen reform niteliğindeki değişimlerin, toplum hayatında neden olduğu çatışmalara da temas edilmiştir. Yalnız bu verilirken, değişim hareketlerinin geniş halk kitlelerinde kabul gördüğü, desteklendiği, onaylandığı vurgusu yapılır. Yazara göre “Türkçe ezan” konusu da halk tarafından desteklenmektedir. Hatta

“ülümre itaat edilmesi” gerektiğini bilen halk, bu konuda din adamlarından daha ‘ileri’ görüşlüdür:

“Kara Hasenliden birisi gelmiş anlatıyordu. İmamları bir lâzmış. Eskilerden. Hiçbir gün minareye çıkıp yeni Türkçe ezan okumazmış. Okursa cehenneme gidermiş. Eski ezanı da korkusundan okuyamazmış. Köylüler bre hoca yapma etme demişler. Allah, ülümre itaat ediniz diyor. Mademki Türkçe ezan emir var. Ülümre itaat edersin. Allah senden bir şey sormaz diye nasihatta vermişler. Hani o köylüye vaız edecek yerde köylü ona kitapta yeri olduğunu da söylemiş. Herif yobaz. Okumazda okumaz. Yeni harfi de bilmiyormuş. Bu sene selâmetliyeceklermiş.” (NURAL, 1938: 17)

Cumhuriyet sonrası, iktisadî alandaki hamleler öne çıkarılan bir diğer husustur. Memleketin çeşitli şehirlerinde kurulan demir-çelik, şeker, kumaş, bez fabrikaları köylüler arasındaki günlük konuşmaların konusudur. Bütün bunlar, Cumhuriyet’in halka yönelik politikalarının sonucudur:

“Cumhuriyet ilân edileli şuracıkta ne oldu? 923’den 937’ye ne ister? On dört sene demek. Bu kısa zamanda memleket birçok da para buhranı geçirdiği hâlde pek çok faideli fabrikalar kuruldu.” (NURAL, 1938: 111)

Yeni rejimin, kendisini geçmişten ayıştıran uygulamalarına örnek olarak demiryolu yatırımları, sosyal asayişin sağlanması ve köylünün üzerinden verginin azaltılması sayılmaktadır. Verginin tahsili için tahsildarın köyde bulunma sahnesinde, köylülerle yaptığı konuşmalar vergilendirme usûllerine dair öneriler içeriğindedir ve anlatıcı, yeni politika uygulayıcılarına farklı açılımlar sunma gayretindedir:

“Musa Dayı – Cumhuriyet devrinde en hafif vergiyi verenler muhakkak köylüler. ... Şu arazi vergisi ile yol parasını başka bir vasıta ile versek olmaz mı? Bak hükûmetin gözünü seveyim oturduğumuz evlerimiz için, çift damlarımız için vergi almıyor. Ne büyük nimet. Bir de şu arazi vergisiyle yol parasını kolayca vermekliğimiz için bir yol bulsalar. (...) Her tütün paketine ve her rakı şişesine paket ve şişesine göre kırk para, iki guruş, yüz para gibi bir zam yapılmalı. ... O vakit köylü de, şehirli de hiç ağır gelmeden ... güzelce arazi ve yol vergisini de ödemiş olur.” (NURAL, 1938: 126-128)

Cumhuriyet’in sosyal hayatı iyileştirme ve geliştirme politikalarının bir sonucu, sosyal sorumluluğun ve dayanışmanın toplumsal yaşamda kök salmasıdır. Bunu, romanın ikinci derecedeki kahramanlarından olan ve eşini Şeyh Said isyanında kaybeden Fadime Bacının yaşantısı vermektedir. İki çocuğuna bakma mücadelesi içindeki Fadime Bacıyı, çevresi, bu zor durumunda yalnız bırakmamıştır. Eski dönemden farklı olarak devlet, askerlikle yükümlü kıldıklarının ailelerini sahiplenir bir roldedir. Bu yönde kurgusal tercihler, kocası şehit kadının toplumdaki konumunu, politik tavır ve sosyal bilinç ekseninde geçmişle mukayesese adınadır ve yeni şartlar, devletin solidarist toplum tasavvuruyla uyumludur.

Yeni rejim politikalarının uygulama alanı köyde, gözlenen değişimlerden biri de aile kurumundadır. Evlilikte resmî nikâhı şart koşan hukuksal düzenlemeler, toplumun her katmanında yaygınlaşmış ve karşılık bulmuştur. Meselenin hassasiyetini oluşturmada evliliğin, kadını koruyucu işlevinden çok özgürleştirici yanı dillendirilmiştir. Güllü’nün, kendisini beşik kurtmesi ile evlendirmek isteyen ailesine verdiği tepkide bunu görebilmek mümkündür:

“-Sen onun ta beşikten nikâhlısı bulunuyorsun.

-Hiç de nikâhlısı değilim. Şimdi öyle beşikten nikâh, mikâh yok. Kemal Paşa (Atatürk) bunların hepsini kaldırmadı mı? Şimdi sözle değil kâğıtla. Babaların sözüyle değil kızların, oğlanların sözüyle nikâh oluyor. Ben bilmiyor muyum?” (NURAL, 1938: 67)

Roman kurgusunun oluşumunda, devrin ideolojik paradigmalarıyla uyumlu bir şekilde hareket edilmiş; “şehirden köye doğru Cumhuriyet eliyle akan bilginin” ekonomi, kültür, inanç, asayiş gibi araçlar somutluluğunda, sosyal yaşantıda gösterdiği değişimler ortaya koyulmuştur. Referansını yeni politik düzenlemelerden alan değişim olgusu, toplumsala yönelik köyün/köylünün gündelik yaşantısından; bireysel yönelik ise Güllü’nün istediği kişiyle evlenme mücadelesinden takip edilmektedir. Dolayısıyla devlet politikalarının, birey ve toplum üzerindeki yansımaları ayrı ayrı gösterilmiştir.

Turgut Simer’in *Sukût* (1939) romanında, aşk acısı çeken Nüzhet’in İstanbul’dan uzaklaşıp Çankırı’ya gitmesi anlatıcaya, Anadolu konusunda söz söyleme imkânı sağlamıştır. Şehir, eski hâliyle karşılaştırılır ve manzarasındaki değişime işaret edilir. Buna göre, eskinin ihmal ettiği şehir, Cumhuriyet’in merkezî politikalarıyla mekânsal büyüme ve gelişme eğilimindedir. Burada da yazarın düşüncelerini biçimlendiren, devrin genel-geçer kıvamındaki paradigmaları olmuştur. Eskiyle çatışmacı bir üslup içinde dillendirilen düşünceler şu yöndedir:

“Yüzlerce sene ihmal ve bakımsızlıkla inleyen bu tarihî koca şehir; viran evleri, harap yolları, dar ve karanlık sokaklarıyla Osmanlı İmparatorluğunun hıyanet ve denaetini bütün ruhuyla haykırıırken, diğer tarafta on sene gibi çok kısa bir zamanda, ikinci bir Çankırı yaratan Cumhuriyetin azimkâr parmaklarıyla vücuda gelmiş olan demiryolları, yüksek beton ve modern binaları şen ve mes’ut kahkahalarla âdeta gülüyor ve bütün bu hakikatlerin birer canlı şahidi oluyordu” (SİMER, 1939: 240)

Cumhuriyet’le Anadolu’nun İstanbul karşısında önem kazandığı, hızlı bir değişim ve gelişim gösterdiği vurgusu, olaylar içinde çok yoğunluğu olmamakla beraber, başka romanlar için de söz konusudur. Selami İzzet Sedes, platonik bir aşkın gerçek aşka dönüşüm sürecini anlattığı *Kalbimin Romanı* (1934) eserinde olayların bir bölümünü Ankara’da geçirir ve şehrin, Cumhuriyet sonrası değişen, Avrupai yüzüne göndermede bulunur. Turgut Akkaş’ın *Bora-Fırtına* (1938)’sı, kahramanların

Batı Anadolu'daki yolculuğunda, Nazilli gibi bölgeleri geçmişteki hâlleriyle mukayeseye götürmüş ve gelişmişliklerine işaret etmiştir. Reşat Nuri Güntekin'in *Eski Hastalık* (1938) romanı, Cumhuriyet'in yarattığı atmosfer doğrultusunda Silifke'nin Gölyüzü kasabasında tebarüz eden Batılı hayat biçimlerini gözler önüne sermiştir. İdealist bir öğretmenin Anadolu'daki eğitim mücadelesini konu eden Huriye Oniz'in *Bir Öğretmenin Romanı* (1939), Cumhuriyet'le değişen Anadolu hayatı düşüncesini olayların akışında okura vermeyi hedeflemiştir. Yine Hayreddin Özilhan'ın *Hasan'ın Yavuklusu* (1939), köye gelen bir tüccara aldanan Milli Mücadele gazisi kahramanın zenginliğini kaybetmesi ve mağduriyetine yol açtığı köylüyle karşı karşıya kalmasını; sorunların hâllinden sonra yeniden köye dönüş macerasını anlatan bir romandır. İçeriğinde, inkılâpların Anadolu'daki yansımalarına dikkat oluşturmuştur. Özellikle, kahramanın köye tekrar dönüşündeki gözlemleri olarak Cumhuriyet politikalarının kısa zamanda köy hayatında hissedilir bir değişim gerçekleştirdiği vurgulanmıştır.

Bunlar dışında iki roman daha vardır ki konuyu, vak'alarının bütününe teşmil etmeden işlemiş; ancak yukarıdaki romanlardan farklı yaklaşım getirmeleri onlara ayırıcı bir özellik vermiştir. Bunlar, Halide Edib Adivar'ın *Zeyno'nun Oğlu* (1928) ve Mükerrrem Kâmil Su'yun *Sevgim ve İstirabım* (1934) eserleridir. Her iki roman, çok geniş değerlendirmelere gitmese de Cumhuriyet'in ilk yılları doğu bölgesinde vuku bulmuş Kürt isyanlarına gönderme yapmıştır. Yazarların meseleyi ele alış tarzı, devletin bu ayaklanmalara müdahale politikasına meşruluk ve destek kazandırmıştır.

3.2. Savaş Dönemlerinde Anadolu

19. yüzyılın son çeyreğinden Cumhuriyet'e kadar uzanan zaman diliminde Anadolu'nun savaflara sahne bir coğrafya olması gerçeği, mevzuunu Anadolu'dan seçen romanlarda da karşılığını bulmuştur. 93. Harbi, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele, cephe ve cephe gerisiyle değişen ağırlıkta romanlarda işlenmiştir. Bu tarihî hadiseler arasında, özellikle Anadolu insanının kendi toprakları içinde

topyekûn var oluş mücadelesi olan ve romanların yazıldıkları dönemin toplumsal atmosferinde sıcaklığını koruyan Millî Mücadele günleri, tabii olarak daha yoğun ilgi görmüştür. Çoğu romanın, savaş günlerini şahıs, yer, olaylar noktasında gerçeğe bağlı kalarak anlatması onlara belgesellik hüviyeti de katmıştır. Bu romanları ilgili başlıklar altında tek tek incelemeye geçmeden önce son söz olarak şunu belirtmek gerekir ki romancılar, savaşın cephe ve cephe gerisi şeklindeki iki yönünden ikincisine olaylar içinde daha ziyade yer vermiştir.

3.2.1. 93 Harbi

Rumi takvime göre 1293 yılına rastladığından tarihimize 93 Harbi olarak geçen ve Osmanlı Devleti'nin çok büyük toprak kaybına sebep olan Osmanlı-Rus Savaşı, araştırmamız dâhilindeki süreçte neşredilen romanlar arasında *Dadaş Kız* (1939) adlı esere konu olmuştur. Hayrettin Ziya tarafından kaleme alınan eser, Kadir ve Güllü adlı kahramanların şahsında, aile engeli yüzünden kavuşamayan aşkların hikâyesidir. Diğer taraftan romandaki olay örgüsü, 93 Harbi'nde Erzurum çevresinde yaşananları anlatmaktadır. Bir savunma mücadelesi olan savaşta, Erzurum halkının gösterdiği kahramanlıklar öne çıkarılmıştır.

Anlatıcı romanın başında yer alan ön sözde, Aziziye tabyalarında şehit olanları anmak için yapılan bir merasim vesilesiyle Erzurum'a geldiğini, 93 Harbi'ni yaşayan gerçek şahsiyetlerle yaptığı konuşmalardan yola çıkarak romanı kaleme aldığını söylemektedir. Böyle bir girizgâhla oluşturmak istediği sahicilik atmosferini, olaylar içinde gerçekliklere yer vererek pekiştirmeye çalışmıştır. Romanın esas kahramanları Kadir ve Güllü, o günleri yaşayanların temsili birer kurmaca şahsiyetleridir. Yazar, "Dadaş Kız ve Kadir, hayalimin evladlarıdır. Fakat, Aziziye bayırında vatani için şehit düşmüş hakikî dadaş kızlar ve Kadirler yatıyor. Romanın kahramanlarını onların mümessilleri olarak göstermeğe çalıştım." (Hayrettin Ziya, 1939: 6) sözleriyle bunu açıklamıştır. Gerçek olayların romana taşınması ise metnin, savaş günlerini aktardığı kısımlarında olmuştur. Burada gerçek isimlere ve hadiselere yer verilip dipnotlarla bilgilendirilmeye gidilmiştir. Bütün bunlardan maksat ele alınan vak'anın tarihî gerçekliğini okura gösterme ve inandırma çabasıdır.

Romanda savaşın çıkış sebepleri arasında yer alan azınlıklar problemi verilirken şehirdeki yerli Ermeniler ve Rusların işbirliği ön plana çıkarılmıştır. Ermeni halkının, Rus ordusunun şehre girişi sırasında gösterdiği sevinç gösterileri “Çocuklarından yatalak ihtiyaçlarına kadar hepsinin yüzünden neşe taşıyordu. Kadınları, pencere diplerinde, Moskof bayrağı dikmekle meşguldüler.” (Hayrettin Ziya, 1939: 149) ifadeleriyle okuyucuya sunulmuştur. Ermeni ve Türk yerli halkı arasındaki toplumsal ayrışmayı gösteren bu durumun art alanı sorgulanmıştır. Buna göre, Ermeni halkının bu hadislerdeki tutumu, geçmişten gelen birtakım hazırlıklara uzanmaktadır. Bu planlı hazırlıklar doğrultusunda, Aziziye istihkâmının¹⁴⁹ Ruslar tarafından ele geçirilişine yerli Ermenilerin yaptığı yardımlar ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Aslında bütün bu yaşananlar buradaki kozmopolit yapının uzun süre devam edemeyeceğinin de bir yerde habercisidir:

“Erzurumlular, namus ve mertlikleri üzerine kararlar verirken Ermeniler, kara maksatlarının son planlarını çiziyorlardı. Yıllardır bir Rus istilası beklemişlerdi. Böyle bir fırsat düştüğü zaman yapacaklarını şaşırmamak için Tasmahsur, Köse Mehmet, Vank ve Müdürke gibi köylerdeki Ermenileri casusluğa alıştırmışlardı. Bu casuslar, güzel Türkçe biliyorlardı, Erzurum’u sarsan taşı toprağı öğrenmek, ölçmekle büyümüşlerdi. Rus ordusunun her adımı, içindeki bu düşmanlara daha ziyade cesaret verdi. Düşman ordusu, Deveboynu mevziini tutunca Müdürkeliler, evvelden hazırladıkları planın birinci kısmını tatbik e giriştiler. Bu köyde İslâm evlerinin adedi beşten fazla değildi. Onlar da pek fakir... Ermeniler, aralarından, Moskof dilinden anlar bir heyet seçtiler. Bu heyet, sabaha karşı Moskof generalinin huzuruna çıkarıldı. Öteden beri hazırlık olduklarını, Topdağı üzerindeki Aziziye ve Mecidiye istihkâmalarının tertibatını kâmil e bildiklerini söylediler. ... Bunlar Türk ordusunun parolasını öğrenmiş olan Müdürkeli Ermenilerdi. Kaleye ilk adımlarını atacakları sırada yirmisi birden Türk erlerine saldırdı ve boğazları sıkılan, kalplerinin üzerine ağır darbeler yiyen kahramanlar, bir anda yere serildi. Yirmi vatan haini, içeriye yürürken arkadan gelen ikinci kafile, günlerden beri hazırladıkları merdivenleri kale duvarlarına dayadılar. Kalenin her tarafında parolayı bilen yalancı askerler türedi. Heps i önüne gelen nöbetçi yi aynı suretle kandırdı. Uyuyan kahramanlara her taraftan saldıran yılanlar kaleye daldılar. Bu öncülerin arkasından Rus hücum kolları ilerliyordu. Dayalı merdivenler, çizmelerinin altında eğildi, çatırtılı sesler çıkardı; fakat dayandı. Aziziye

¹⁴⁹ Aziziye Tabyası, Erzurum ilinin sınırları içerisinde yer alan Top Dağı’nın eteklerindedir ve güneyden kuzeye üç tane dir. 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı’nda (93 Harbi) Türk kesiminin kahramanca çarpışmalarına sahne olmuş bir tabyadır.

istihkâmının üç tabyasından ikisi, kısa bir zaman içinde, Rus askeriyle doldu.” (Hayrettin Ziya, 1939: 159, 161)

Anlatıcı, o günleri yaşamış şahsiyetlerden edindiği bilgiler doğrultusunda savaş sahnelerini detaylı olarak anlatma çabası içindedir. Başlangıçta, savaş ortamının dışında tutulan halk, İstanbul’daki idareye güvenin azalması, cepheden gelen mağlubiyet haberleri üzerine zor durumdaki askere destek olmak ve Rusların, şehirlerine girme tehlikesine önlem almak üzere gönüllü olarak savaşa katılmıştır. Bu andan itibaren, Aziziye ve Mecidiye tabyalarında yaşananlar haricinde şehir de savaşa dahil olmuştur. Aziziye Tabyası’nın savunulmasına katılarak adını tarihe yazdıran Nene Hatun adı etrafında simgeleşen Erzurum halkının yaşlı-genç, kadın-erkek bu savaşa katılımı, romanda geniş bir şekilde yer almıştır:

“Dükkânlar kapanmağa başladı. Haber, sokakları yıldırım gibi dolaşıyor ve çarptığı yerde derhal fena izler bırakıyordu.” (Hayrettin Ziya, 1939: 112)

“... Eşyalarını denk yapanlar, ev altına kuyular kazıp bakırlarını gömenler vardı. İhtiyarlar birer köşede hatimler indiriyorlar, camiler dua edenlerle dolup boşalıyordu. Sandıktaki kamalar, piştovlar raflara çıkarılıyordu.” (Hayrettin Ziya, 1939: 115)

“Binlerce halkın dağılması saniye işi oldu. Çok kısa bir zaman sonra eli kamalı, piştovlu, yatağanlı, baltalı, satırlı bir kalabalık hükûmet önünden Topdağı eteğine doğru, lav gibi süratle, ateşle akıyordu. ... Erzurum’dan kasırgalar gibi kopan ahali de Topdağı’na çıkmış bulunuyordu. Ellerindeki, yatak altından çıkarılmış, duvardan indirilmiş, mutbaktan alınmış silâhlar, güneşin ilk ziyasıyla kan rengi akisler yapıyordu. ‘Allah, Allah!’ sesleri, ciğerleri sarsarak, göğüsten koparak yükseliyordu. Kadınlar ehramlarını yırtmışlar, saçlarını rüzgârın önünde kanat gibi havalandırarak koşuyorlardı. Gençler, önde silâhlarıyla, ihtiyarlar arkada yiyecek, su kaplarıyla ilerliyorlardı. Bu heyecan selinde, kucağındaki çocuğunu atan anne, yatağındaki hasta kocasını bırakan karı vardı.” (Hayrettin Ziya, 1939: 169-170)

İki sevgilinin savaşta ölümüyle son bulan roman, halkın gösterdiği fedakârlığın ve cesaretin destanı addedilebilir.

3.2.2. I. Dünya Savaşı

Osmanlı Devleti'nin geniş sosyal-siyasî katmanlarında, Balkan Savaşı'nın getirdiği maddi yoksulluk ve manevi çöküntü en kesif şiddetiyle yaşanırken, imparatorluğun dağılmasıyla sonuçlanacak olan I. Dünya Savaşı 1914 yılında patlak verir. Osmanlı Devleti şartların ve çıkarların zorlamasıyla şekillenen politikası doğrultusunda Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun başını çektiği İttifak cephesinin yanında savaşa girer. Ancak savaş, Osmanlı Devleti'nin beklentileri yönünde sonuçlanmaz; aksine fiilen yok oluş sürecini hazırlar.

Ülkelerin ve devletlerin tarihinde siyasî ve toplumsal açıdan sarsıcı gelişmelere yol açmış olayların sanat sahasında irdelenmesi, tekrar yaşatılması tabii bir tutumdur. Hatta ilk edebî metinlerde dahi bu tutumun izlerini sürmek mümkündür. En eski edebi ürünlerden biri olan Homeros'un Troya Savaşlarını anlattığı İlyada eseri buna örnektir. Aynı şekilde destanları ve efsaneleri de bu çerçevede düşünmek gerekir.

Türk tarihinde dönüm noktası niteliğini tam olarak karşılayan I. Dünya Savaşı çerçevesindeki olayların, niteliksel ve niceliksel açıdan edebî literatürdeki yeri tartışılabilir olmakla beraber¹⁵⁰, bu konunun geçmişte ve bugün yazarların

¹⁵⁰ Yahya Kemal Beyatlı, "Edebiyatımız Niçin Cansızdır?" adlı yazısında, tarihimizde vuku bulan ve toplumun hayatında derin tesirler bırakmış savaşların edebiyat sahasına aksetmesini tatmin edici bulmadığını belirtir: "Büyük harbe, on cephemizin ateşinde hazır bulunmuş çok güzide ve edebiyat meraklısı bir askerimizin elinde bir gün Çanakkale destanımıza dâir Fransızca, mâruf bir eserimizi gördüm; yine bize dâir ve yine Fransızca olmak üzere, buna benzer daha kitapları vardı. Bunu görünce kalbimde bir acı hissettim. Döktüğümüz kanın bile manzarasını Fransızca'dan seyretmeye mahkûmuz, dedim. Bizim harb cephelerimiz, edebiyatımızda binbir safhalarıyla yokturlar, demek ki çok eski harblerimiz gibi bunlar da, seneler geçtikçe, unutulacaklardır. Bunun bir sebebi vardır; bizim edebiyatımızda harb hatıraları belirmiş bir nevî değildir." (Yahyâ Kemal, **Edebiyâta Dâir**, 2.bs., İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1984, s.148-149.)

düşünce ve ilgi alanı içinde olduğunu görmekteyiz. Bu tespit, çalışmamız kapsamına giren romanlar için de geçerlidir. Ancak, meselenin tek boyutlu ele alınmadığını baştan belirtelim. I. Dünya Savaşı, bir kısım romanda zamana bağlı olarak vak'anın merkezinde yer almış, bir kısım romanda ise arka planda bir fon olarak kullanılmıştır.

Konuya dair bir başka ayrıntı ise bu olayın, devamındaki Milli Mücadele ile birlikte düşünülmesidir. Bu tarz romanlarda her ne kadar Çanakkale Zaferi yüceltilse de Milli Mücadele'nin gölgesinde kalan I. Dünya Savaşı hakkındaki kanaatler genelde olumsuzdur. Bununla beraber o günleri yaşamış olmaları sebebiyle yazarların ilgi odağında, Milli Mücadele gibi siyasî ve toplumsal kurtuluşu sağlayan bir hareketin olması tabiidir. Ayrıca, savaşı toplumsal hayat bağlamında değerlendirme eğilimindeki pek çok yazar için birbiri ardına gerçekleşen iki savaşı bir arada göstermek, özellikle Osmanlı ile ilgili düşüncelerini ortaya koymada kendilerine elverişli bir imkân sağlamıştır. Bu cümleden olarak hem devletin sonunu getiren ve ülkeyi yabancı işgaline açan gelişmelerin başlangıcı, hem de halkı sefaletle sürükleyen bir sürece işaret ettiği için I. Dünya Savaşı, yazarların Osmanlı'yı eleştirmek adına sıklıkla kullandıkları bir konu olmuştur.

İçerisinde I. Dünya Savaşı'na yer vermiş romanlara baktığımızda konuya yaklaşımda öne çıkan noktaları şöyle özetleyebiliriz. Romancılar çoğunlukla, eserlerini nedensellik bağıyla oluşturmuş; savaşın mağlubiyetle sona erme sebeplerini kurguda gerekçelendirmeye çalışmışlardır. Bu gerekçeler ağırlıklı olarak, iç sebepler altında tasnif olunabilecek özelliktedir. Azınlıkların ihaneti, iktisadî yetersizlikler, savaşın cereyan ettiği sahanın genişliği bunların başta gelenleridir. Bunun devamında Aka Gündüz, Şükrü Pamırtan, Burhan Cahit Morkaya gibi yazarların olay örgüsünde öne çıkardığı, 'asıl vatan' ile diğer sınır içi topraklar ikilemi romanlarda dikkat çeken bir başka özelliktir. Burada simgeleştirilen coğrafyada 'asıl vatan'dan maksat Anadolu, diğer sınır içi topraklar ise Arap Yarımadasıdır. Yazarlar, Arapların ihanetiyle birlikte değerlendirdiği, 'asıl vatan' harici topraklar uğruna Türk insanının savaşmasını, kanını dökmesini anlamsız bulurlar. Ayrıca bu durumun elde kalan Anadolu topraklarını da tehlikeye soktuğunu

bir tez olarak işlerler. Bu bağlamda savaş kararı alan dönem iktidarına yani İttihat ve Terakki yönetimine romanlarda örtülü veya açıktan eleştiriler söz konusudur.

Romanlarda savaş, cephe boyutundan daha ziyade cephe gerisiyle yer bulmuştur. Yazarların bu süreci ekseriyetle cephe gerisinde yaşamaları, cephede yaşananları gazete haberlerinden takip etmeleri, ayrıca devrin edebî geleneğinde cephe sahnelerini sergileyecek tekniğin gelişmemiş oluşu, bu tercihi zorunlu kılan sebepler arasındadır. Cephe gerisi, iktisadî sorunlar ve onların sebep olduğu ahlâk düşkünlüğü, felâketler, acılar sarmalının içinde resmedilir. Savaşla değişen toplumun nüfus profili yazarların dikkate sunduğu bir başka husustur. Buna göre, üretken erkek nüfusun cephelere gönderilmesi, yerleşim alanlarını yaşlı, hasta, çocuk, kadından oluşan bir demografik yapıya dönüştürmüştür. Şartların zorlamasıyla özellikle kadınların, sosyal hayat içinde daha belirgin rol alması pek çok yazarın ilgi odağındadır. *Kır Çiçeği*, *Sansaros* gibi romanlarda savaş muhaciri Türklerin acı dolu hayatları öne çıkarılır. Savaştan bezgin halk yanında, *Papeloğlu* gibi romanlarda savaş zenginleri, fırsatçılar, savaş kaçkınları anlatılmaya çalışılır.

Romanlar arasında özellikle *Toprak Mahkûmları* ve *Ateş Kamçıları* savaşı, cephe gerisi dışında, cephedeki gerçekliği içinde de canlandırmaya çalışmıştır. Bu iki romanın, Çanakkale Savaşı'na ayrı bir mana atfeden üslubu dikkate değerdir.

Bütün bu değerlendirme sonrası söyleyebiliriz ki I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti sınırları içinde açılan Kafkasya (Doğu Anadolu'da cereyan eden hadiseler), Çanakkale cepheleri ve Arap coğrafyasındaki cephelerle romanlarda yer bulmuştur.

Selahattin Enis'in kaleme aldığı *Zaniyeler* (1923), çalışmamıza kaynaklık eden romanlar arasında, vak'ası I. Dünya Savaşı atmosferi içinde geçen ilk roman olma özelliğini haizdir. Roman, İstanbul'un yüksek sosyetesinde nam almış hafifmeşrep karakter Fitnat'ın yaşantısında, I. Dünya Savaşı sürecinde, özellikle İstanbul merkezli zevk ve sefa hayatını eleştirel bir bakışla anlatmaktadır. Bir taraftan Şişli, Beyoğlu gibi çevreler içinde temsil bulan yozlaşmış ilişkiler, milli değerlerden uzak hayatlar; öte taraftan karışıklık eksenini oluşturan geleneksel-millî çevrelerin temsili Aksaray-Fatih sembolizasyonu, romanın arka planındaki anlayışın

esas çatışma alanını oluşturur. Romanı çalışmamız kapsamına alan bağlam ise kahraman Fitnat'ın evlilik vesilesiyle Konya'ya gitmesi; burada İstanbul'dakine benzer, eğlenceye meyyal ve hatta savaşa duyarsız çevreleri hazır bulmasıdır.

Fitnat, Balkan Savaşı sonrasında varını yoğunu bırakıp İstanbul'a göçen Rumelili zengin bir ailenin kızıdır. Varlıklı hayatını devam ettirmek arzusuyla, tiftik tüccarı Hasan Rifat Efendi'yle evlenip Konya'ya gider. Vak'a Fitnat'ın etrafında geliştiğinden, onun karakterini yansıtacak mekân tercihlerine gidilir. Bu yüzden onun Konya'da sürdürdüğü yaşantısında da hâkim olarak Meram Bağları'ndaki eğlenceler öne çıkarılmıştır. Okur, Konya'nın tabîî güzellikleri, yer yer kültürel kimliğine dair atıflar yanında, ağırlıklı olarak yukarıda bahsi geçen eğlence yerlerinde arzıendam eden şehrin zengin dejenere tabakasının yaşayışına şahit olur. I. Dünya Savaşı gibi büyük felâketlere kapı aralayan, sosyal hayatta derin çalkantılara neden olan bir hadise dahi buradaki eğlence âlemlerini kesintiye uğratmamıştır. Kısa bir şaşkınlık sonrası eski hayatlarını sürdüren çevreler, toplumda savaş gerçeğine uzak düşen yaşamları gösterme adına romanda yer almışlardır:

“Meğer insan her şeye alışmış. Gözlerde hiç de o bir hafta evvelki korku ve endişe kalmadı. Dudaklarda filhakika geniş kahkahalar yok; fakat yavaş yavaş herkes harbe alışmağa uğraşiyor. Bağlardaki eğlentiler yine devam etmekte. İlk günlere ârız olan durgunluk yavaş yavaş azalıyor ve hayat yine eski hâlini alıyor.” (Selahattin Enis, 1923: 21-22)

Yazar, 1926'da yayımladığı *Sara* romanında yine I. Dünya Savaşına olayların kurgusunda yer vermiştir. Zengin ve nüfuzlu bir aileye mensup Halet'in, ailesini ikna ederek kendisinden sosyal statüsü düşük bir kızla yaptığı evliliğin ihanetle sonlanması ve bu olayın ruh dünyasındaki kalıcı etkileri, kahramanın iç karmaşası şeklinde roman boyu işlenmiştir. Aldatma sahnesi sonrası kahramanın ilk tepkisel davranışı karısını terk etmek, I. Dünya Savaşının cereyan ettiği Erzurum'a gönüllü gitmek olmuştur. Cephe sahneleri, kahramanın başarısını dillendirilmeye sınırlandırılmıştır. İhtiyat zabiti görevindeki Halet, cephelerde zaferler kazanmış bir

asker hüviyetindedir. Romanda yazarın bir başka amacı, savaşın yansımalarının memleketin bütününde aynı ölçüde görülmediğini vermektir. Yaralandığı savaş sonrası tekrar döndüğü İstanbul’da hazır bulduğu toplumsal manzaraya dair kahramanın gözlemleri ve sorgulamaları bunu gerçekleştirir. Halet, savaş cephelerindeki acıların, Anadolu’daki zorlukların İstanbul’a ulaşmadığını gözlemler ve sorgulamalarını, bu çevrelerin Anadolu’da yaşananları anlamsızlık mahiyetinde okudukları sonucuna bağlar.

Burhan Cahit Morkaya, I. Dünya Savaşı’na eserlerinde en çok yer veren yazarların başında gelir.¹⁵¹ *Harp Dönüşü* (1928) *Yüzbaşı Celâl* (1933), *Cephe Gerisi* (1933) ve *Kır Çiçeği* (1934) romanları, bu yargıyı oluşturur örneklerdir. Bunlardan *Harp Dönüşü*, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele gibi savaşlara katılma zorunluluğundan tamamlanamamış bir aşkı anlatır. Aşkı Hamret’i İstanbul’da bırakan Macid, vazifeli olduğu bölükle beraber Çanakkale’ye sevk edilmiştir. Çementepe’de zabıt vekilliğiyle görevlendirilir. Böylelikle Macid’in etrafında, kendisinin de yaralanacağı, cephe mücadelesi sergilenir. *Yüzbaşı Celâl*, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele gibi Anadolu insanının yaşadığı iki büyük savaş tecrübesine dair siyasî-sosyal çıkarımlı sorgulamaların ve değerlendirmelerin daha yoğunluklu yapıldığı bir eserdir. Vak’a, Osmanlı Devleti’ni tarih sahnesinden silecek sonuçları doğuran I. Dünya Savaşı’yla başlar ve yeni bir devleti hazırlayacak Milli Mücadele günlerine doğru genişler.

Misak-ı Milli referansı ile ulus-devlet odaklı zihinsel bir arka planın şekillendirdiği romanda yazar ilk bölümlerde, I. Dünya Savaşı’nın ‘asıl vatan’ olan Anadolu’daki yansımaları üzerinde durmuştur. Savaşın, Anadolu’nun günlük hayatındaki insan gücüne darbe vurduğu; özellikle Arap coğrafyasındaki cephe mücadelesinin Anadolu’nun ihmaline, maddi-manevi kayıplara yol açtığı

¹⁵¹ Yazarın burada sadece, I. Dünya Savaşı’nı Anadolu bahsi çerçevesinde konu ettiği romanlarına yer verilmiştir. Yakın tarihimizin savaş gerçeğine (Trablusgarp, Balkan, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele), romanının imkânlarını geniş olarak açmış yazarın romancılığına ve bütün bu eserlerine toplu bir bakış için bkz. Ramazan Gülendamlar, **Unutulmuş Bir Romancı BURHAN CAHİT MORKAYA**, İstanbul, Kesit Yay., 2011; Recai Demir, “Burhan Cahit Morkaya’nın Romanlarında Sosyal, Siyasî ve Kültürel Meseleler” (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İ.Ü. Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Edb. Anabilim Dalı, 2010.

belirtilmiştir. Arap coğrafyasını, vatan sınırları dışında değerlendirme iddiasını, Arapların hiçbir zaman kendilerini Osmanlı kimliği içinde görmedikleri düşüncesi üzerine temellendirir. Uzun asırlardır Türklükle imtizaç etmeme isnadı yapılan bir millet için Anadolu insanının savaşması, bütün bunlar olurken sınırları genişleyen savaşın Suşehri, Samsun, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van gibi Anadolu'nun merkezinde yer alan toprak parçalarını tehlikeye düşürmesi devrin siyasetini eleştirmek adına yazara fırsat vermiştir. (MORKAYA, 1933; 115-116) Ayrıca yazar, I. Dünya Savaşı'ndaki düşman olgusundan bahsederken İtilaf kuvvetlerinden ziyade Osmanlı bünyesindeki Arap, Ermeni gibi etnik grupların ulusal/ayrılıkçı hareketlerini öne çıkarmıştır. "Rum, Ermeni, Arap kendi hesaplarına ve haricî yardımlarla başkaldırmışlardı." (MORKAYA, 1933; 174) cümlesinde en kısa şekliyle ifade bulunduğu üzere, dış güçlerle işbirliğine giden bu iç unsurlarla uğraşma yazarın nazarında, Osmanlı askerinin asıl düşman kaynağına odaklanmasına engel olmuş ve mağlubiyeti hazırlayan sebepler arasında yer almıştır. Dolayısıyla düşmanca eylemler içindeki grupların faaliyetleri vak'a gelişiminde önemli bir yer tutmuştur.

Yazarın, *Yüzbaşı Celâl* gibi I. Dünya Savaşı günlerini konu eden bir diğer romanı *Cephe Gerisi*'dir. Roman, savaşın cephe ardındaki yaşantılarını sorgulamıştır. Bunu yaparken birbirine tenakuz hâlindeki hayatları kullanmış ve savaş acılarının toplumun her tabakasına eşit paylaşılmadığı göstermiştir. Daha çok da savaş fırsatçılarının, bu felâket günlerinde eğlence ve lüks harcamalar içindeki çevreleri anlatmayı amaçlamıştır. Bundan sebep mekân, ağırlıkla İstanbul'dur. Ancak, savaşın getirdiği ağır maliyeti yüklenen Anadolu insanını verme anlatıcının önceliklerindendir. Anadolu dışı topraklarda savaşmaya sürüklenen insanların geride bıraktığı memleketleri

"... Anadolu içi kasabalar ve köyler iskelet haline gelmişti. Öyle köyler vardır ki bütün erkekleri askere gitmiş. Dördüncü yıla giren harp, gıdasını buralardan almış, en şenlikli köyleri bile kurutmuştu. Köylerde topal, sakat ihtiyarlar kadınların ekinde ve hasatta çalışmalarına nezaret ediyorlardı. Yıllarca gaz ve şeker yüzü görmeyenler pek çoktu. Köylünün elinden davarı, arabası ve

atı alınmış, yerine birer mazbata verilmişti. Çok yerde kadınlar tek öküzle tarla sürüyor. Çocuğunun kundağını ağaca asıp mısır çapalıyordu.” (MORKAYA, 1933: 220)

cümlelerinin açık ettiği gibi yoksulluk ve acılara mahkûm bırakılmıştır. Anadolu, savaşın yol açtığı mahrumiyetlerle, gösterilen fedakârlıklarla sembolleştirilmiştir.

Zaman olarak I. Dünya Savaşı’nın ağırlık taşıdığı yazarın bir diğer eseri *Kır Çiçeği*’dir. Burada, Anadolu insanının savaşla altüst olan hayatı, romanın esas kahramanı Çiçek’in yaşantısında gösterilmiştir. Romanı kısaca şöyle özetleyebiliriz: Çiçek’in, Erzurum’un ismi belirtilmeyen bir kasabasındaki mutlu hayatı Rus kuvvetlerinin bölgeyi işgaliyle bozulur. Ermeni çetecilerin saldırısında babası ölür. Şartların zorlamasıyla kasabayı terk ederken annesini de kaybeder. Kendi durumundaki çocuklarla Sivas’taki bir Darüleytama sığınır. Savaş sonrasının siyasî gelişmeleri, hayatlarını daha da zorlaştırır. Kimsesiz kalmış Türk çocukların Ermenileştirilmesi politikası doğrultusunda Darüleytamdan alınır; Siranuş ismi verilerek Ermeni cemaatine ait İstanbul’daki bir yetimhaneye getirilir. Vak’anın sonraki gelişimi kahramanın bu çevreden kaçışı, İstanbul’un zengin, kibar muhitleri içinde namuslu bir şekilde yaşamının zorluğunu gösterme yönünde bir seyir takip eder.

Romanın ilk kısımlarında, tarihî olaylardan hareketle I. Dünya Savaşı sırasında Erzurum’un işgali üzerinde durulmuştur. Mesele, Rus askerî birlikleriyle yerli Ermeni nüfus arasındaki işbirliğini gösterme ve Ermeni çetelerin Türk yerleşim bölgelerindeki tedhiş ve tahakküm faaliyetleri çerçevesinde işlenir. Çiçek’in gözünden bu durum romanda şu şekilde ifade edilir:

“Ermeni çeteleri eşyayı, arabaları yakmış, insanları sürüp götürmüş. ... Ermeni çetelerinin yakaladıklarını kuyulara attıklarını, sekiz on kişiyi birbirlerine bağlayıp diri diri gömdüklerini kasabada iken işitiyorduk.” (MORKAYA, 1934: 21) “Yolda arabacı ile Müfettiş Bey konuştukları zaman işitmiştim. Düşman ordusu Erzurum’a, Erzincan’a doğru geliyormuş. Bütün

kasabalardan ahali kaçıyormuş ve Ermeni çeteleri bu kaçan kabileleri basıp basıp öldürüyormuş.” (MORKAYA, 1934: 28)

Bunun yanı sıra roman, savaş muhacirlerinin zorlu hayatlarına dikkat çeker. Müslüman-Türk yerli halkın işgal sırasında Ermeni çetelerin saldırıları neticesinde yurtlarını terk etmek zorunda kalmaları Anadolu coğrafyasını bir göç kanalına dönüştürür. Bu durumun sadece Çiçek’in ailesi özelinde değil, kitlesel bir göç mahiyetinde olduğu, aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi, özellikle vurgulanır:

“Her gece yatakhane bir arkadaşımızın macerasını dinliyorduk. Buraya gelenlerin hemen hepsi de bozgunla beraber Erzurum, Bitlis, Van taraflarında evlerini, ocaklarını bırakarak, muhacir olan ve yolda Ermeni komitelerinin hücumuna uğrayan ailelerin çocukları idi.” (MORKAYA, 1934: 42)

Suat Salih’in *Dağ Adamı* (1932) romanı ise I. Dünya Savaşı’na katılan Anadolu genç ve üretken erkek nüfusun geride bıraktıkları aile fertlerinin, olumsuz hayat şartlarına dikkat çekmiştir. Akdeniz coğrafyasının vak’aya mekân seçildiği romanda, Sarıların Gazi ismindeki kahraman seferberlikte, karısı Cemile ve oğlunu memleketi Yatır’da bırakarak Suriye cephesine gider. Ancak romanda, savaşın cephe boyutuyla ilgili bir tasvir söz konusu değildir. Olaylar, geride kalan Cemile ve oğlu Halil’in facialarla neticelenen hayatları etrafında geliştirilmiştir.

Cemile ve oğlunun Anadolu’nun bir köyündeki yaşantıları üzerinden savaş ortamının yarattığı açlığı, can ve mal güvenliğinden yoksunluğu, haksız paylaşımı sosyal hayatın sıradanlığında mücessem hâlde görmekteyiz. Cemile, kendisinin ve oğlunun geçimi için verdiği mücadelede, bozuk sosyal ilişkiler ağı içinde kötü yola sürüklemiştir. Bu gelişmeler oğlu Halil’i de eşkıyalığa itmiş ve sonu idam olacak bir dizi olayın kahramanı yapmıştır.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi yazar olay örgüsünü, olumsuzluklar sunan bir ortamda kurmuştur. I. Dünya Savaşı, Anadolu'daki bu ortamı hazırlayan şartların gerekçesidir. Kadınların artan sorumluluğu, zorlaşan ekonomik hayat, merkezî idarenin halkın menfaatlerinden kopuk görüntüsü, bu dönem için verilmek istenen manzaranın ana hatlarıdır ve bu hatlar romanda, sırası düştükçe net bir şekilde çizilmektedir:

“Tütün tarlalarında, kızgın bir güneş altında yalınayak işçi kadınlar karanlıklara kadar çalışıyorlardı. Köyde git gide erkekler azalıyor, iş dışilere kalıyordu. Doksan yedililerden sonra sırasıyla daha küçük yaştakiler hep askere alınmışlardı. Deniz yolu kapalıydı. Her şey birden bire pahalılandı. Her gün bin türlü cefaya katlanan bu kadınlar açtılar.” (Suat Salih, 1932: 19)

Romanın ilerleyen sayfalarında da benzeri satırlara rastlanır:

“Bu kıştan sonra aradan iki büyük harp senesi geçti. Yatır'da artık o genç, levent adamlar sık görünmüyordu. Hayat, buralarda hasta bir insan gibiydi. Yeni ve ağır vergiler sarmış alınlara derin ve korkunç çizgiler çekti. Her zaman ellerindeki malı satamadı, bir zaman sığırları korsan korkusuyla sahiliden içreler alındı. Günler birbiri üzerine böyle devrildi. Açılan delikler yamanmadı. Gidenlerden köye ancak hastalık ve ölüm haberleri geliyordu. Ya bu jandarmalar... Doymak bilmeyen bir dev gibi dünyayı tutup yemektelerdi.” (Suat Salih, 1932: 31)

Sonuç itibarıyla diyebiliriz ki Anadolu sınırları dışındaki coğrafyalarda cereyan eden savaşların Anadolu insanı ve yaşantısına kötü sonuçlarla yansıması; zamanla düşman taarruzlarına açık hâle gelmesi fikri, romancının ana hareket noktasıdır.

I. Dünya Savaşı günlerinde öksüz ve yetim kalanlar için kurulan Darüleytam bahsi, Burhan Cahit'in *Kır Çiçeği*'den sonra Aka Gündüz'ün *Sansaros* romanında da karşımıza çıkar. Olay örgüsünü şekillendiren başkahraman Sansar Osman -namıdiğer Sansaros- savaş günleri geldiği Darüleytamda yetişmiştir. Romanda, savaş

şartlarında kimsesiz kalan Sansaros'un macerası anlatılmıştır. Darüleytamda kaldığı dönemde, mesnetsizce hırsızlıkla ithama muhatap kalmasının kişiliğinde yarattığı tahribat sonrasında Sansaros'un hayatı suç ortamları içinde geçer. Onun etrafında mekân olarak seçilen Anadolu'nun kenar mahalle yaşantıları, haksız kazanç peşindeki toplumsal kesimler, irdelenen sosyal çıkarımlı izlekler olur.

Yazarın dikkat çektiği bir diğer husus I. Dünya Savaşı'nın, Anadolu yaşantısındaki olumsuz sonuçlarıdır. Vak'ada geriye dönüş tekniğiyle bu günlere gidilir ve savaşın günlük yaşamda yarattığı zorluklar olaylarla, bunların içerdiği tarihsel unsurlarla sergilenmeye çalışılır. Örneğin Sansaros'un, Karadeniz bölgesindeki memleketini terk etme hadisesi, savaşın dayattığı koşullarla Anadolu'nun yerleşim alanlarındaki boşalma ve bunun doğal sonucu olan iç göç hareketleri tarihî olgusundan mülhemdir. Yine Sansaros'un yaşantısında görülür ki bu yolculuk hastalık, fakirlik, sahipsizlik gibi zor şartlar altında gerçekleşmiştir. Göç yolları üzerindeki nüfusun ihtiyaçlar, kadınlar ve çocuklardan oluştuğu tespitine gitme, Darüleytam gibi kurumları olay örgüsüne dâhil etme, I. Dünya Savaş şartlarındaki Anadolu panoramasını oluşturma gayretinin bir sonucudur.

Yazar eserinde, Anadolu insanının yüz yüze kaldığı bu şartları oluşturan nedenleri sorgulamaya da gitmiş ve 'İttihat ve Terakki' idaresinin ismini açıktan vermeden savaş kararı alan siyâsî yapıya eleştiri getirmiştir:

“... Halkın her birisi de bir kimsesiz yetim vaziyetine düşmüştü. Harp başkalarının hesabına yapılıyordu. Şehitlik şerbeti, başkalarının kârına içiliyordu ve yanık manzumeler, başkalarının sandalyesine, koltuğuna cilâ vermek için okunuyordu. Umumi harbin hesabını sordurmayanları da tarih affetmeyecektir. Dünyada hiçbir dünya hesabı yoktur ki bu harbin hesabı kadar sorulmağa lâyık olsun.” (GÜNDÜZ, 102)

Aka Gündüz, I. Dünya Savaşı'nın kötüleştirdiği Anadolu yaşantısına *Aşkın Temizi* (1937) romanında da yer vermiştir. Tahsili için İstanbul'a giden Anadolu idealist genç kimliğindeki Erden, savaş günlerinde memleketine gelir. Bu yolculuk,

savaşın Anadolu'daki etkilerini gözlemlemesine fırsat vermiştir. Savaş içindeki Anadolu; sokaklarında sadece yaralılara, yaşlılara, kadınlara, çocuklara tesadüf edildiği; savaş vergisi olan 'muharebe salgını' ile iyice fakirleşmiş insanlarda karamsarlık ve umutsuzluk duygularının yoğun olduğu; kadınların dahi 'salgın vergisi' karşılığında dikiş yaparak cepheye yardımda bulunduğu bir manzaraya sahiptir.

Yazar, savaşlar pratiğinin Anadolu insanında cepheye gidenin geri dönmeyeceği bilincini yerleştirdiğine ve I. Dünya Savaşı sürecinin bu algıyı doğrulayacak gelişmelere sahne olduğuna dikkat çeker. Romanda, köylüler arasında geliştirilen bir konuşmayla, cephede şehit düşen köylü sayısının fazlalığı eleştirel bir bakışla verilir:

“Bir köylü, kimsenin yüzüne bakmadan ortaya söyledi: Bugün nahiyedeydim. Müdüre yine bir avuç kırmızı kağıt geldi. Kız, kızan artık alıştı. Muhtarların elinde kırmızı kağıt destesi gördüler mi hemen seğirtiyorlar. Benimki mi şehit? Benimki mi? diye soruyorlar. Üç buçuk yılda gelen bu kırmızı ölüm kağıtlarını yan yana getirsek bütün memleketi kaplayacak büyüklüğünde örtü olur.” (GÜNDÜZ, 1937: 20)

Aka Gündüz bu romanında yine devrin idaresine yönelik eleştiriler getirmiştir. Anadolu insanını savaşta kaderiyle baş başa bırakması, bürokrasi kesiminin menfaatleri doğrultusunda iş görmesi, Anadolu'daki üretimi değerlendirmeyip onları fakirliğe iten iktisat politikası savaş sürecinde merkeze yönelik eleştirilerin başında gelmiştir.

Şükrü Pamirtan'ın *Toprak Mahkûmları* (1938) romanı, 20. yy.ın ilk çeyreğinde bir savaş coğrafyası olan Anadolu'yu cephe ve cephe gerisiyle kaleme almıştır. Olay örgüsü, birden çok kahramanın yaşantısında çok yönlü bir gelişim izler. Romanın kadın kahramanı Ayşe'nin etrafında, Batı Anadolu'da Alaşehir çevresindeki cephe gerisi yaşam verilir. Ayşe'nin eşi Hasan, ikiz çocukları Mehmetler ve kardeşi Osman'ın yaşantılarında ise cephe savaşları canlandırılır. Osmanlı'nın son yıllarında

Anadolu'daki yetişkin erkeklerin ömrünün memleketin muhtelif bölgelerindeki cephelerde geçtiğini romanda gösteren isim, II. Abdülhamid dönemindeki seferberlik ilânıyla gittiği askerden Milli Mücadele sonrası dönen Hasan'dır. Hasan ve I. Dünya Savaşı esnasında Filistin Cephesinde bulunan oğlu Mehmet, vatan dışı olarak görülen topraklarda Anadolu gücünün yok olmasının sembolizasyonu gibidir.

Çok cepheli bir savaş olan I. Dünya Savaşı, Anadolu'daki cephesiyle de ele alınmıştır. “Çanakkale'deki bir avuç toprak üstünde dünyanın en büyük devletleri, kudurmuş gibi Türk vatanına saldırıp duruyorlardı.” (PAMİRTAN, 1938: 97) sözleriyle tanımlanan Çanakkale Savaşı roman sayfalarında yer bulmuştur. Savaşa katılan ve yaralanan Osman'ın etrafında olaylara bakış getirilmiştir. Maddi üstünlükteki düşman karşısında -aralarında Mustafa Kemal'i ve Darülfünunlu gençleri gördüğümüz- Türk birlikleri, direnişlerinde muzaffer olmuştur. Yazar, Türk ordusunun galibiyetinden övücü bir üslupla bahsettiği bu savaşı, Türk tarihindeki yeri ve önemi bağlamında değerlendirmiş ve “Çanakkale harbi; cihan tarihinde Türklük için ebedi bir şeref abidesi kurmuştur.” (PAMİRTAN, 1938: 97) şeklinde yorumlamıştır.

Muharebe sahalarından yapılan tasvirlerin vak'ada ağırlıklı yer bulması romanın dikkat çekici özelliklerindendir. Cephe çarpışmalarının canlandırılmasında gerçek yer ve olay isimlerinin tercihi, esere belgesellik hüviyeti kazandırmaya matuftur. Örneğin olayların aktarımında ismi geçen Anafartalar, Seddülbahir, Koca Çimen tepesi, Sarıtarla siperleri, Kirte Deresi Çanakkale Savaşı'nın cereyan ettiği gerçek mekânlardır ve buradaki hadiseler tarihî gerçekliği içinde verilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Almanların yanında savaşa katılmasını bir hata olarak ittihaz eden yazar, bu konuda siyaset mekanizmasına eleştiri getirmiştir. Bu tenkitlere zemin hazırlayan olaylardan birisi Pozantı'da gerçekleşmiştir. Almanlar, konuşlandıkları Pozantı bölgesini savaş sonrasında terk ederken Türk kesimine düşmanca hareketlerde bulunurlar. Bu olayla verilmek istenen Almanların, Türkleri hiçbir zaman bir dost olarak görmedikleri aksine emperyal politikaları için bir araç olarak değerlendirdikleri gerçeğidir.

Savaş ortamı ve şartlarının konu edildiği eserler arasında ismi anılması gereken romanlardan biri de *Ateş Kamçıları* (1938)'dir. Aşk teması temelindeki romanda, derinlikli ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmayan Anadolu coğrafyası savaşlarla gündeme getirilmiştir. Hamdi Rıza Çaydam'ın kaleme aldığı romanda, hissî dünyasındaki açlığı doyurma arayışlarında olan bir askerin cephelerde geçen hayatı verilir.

Vak'anın asıl zaman dilimi 1920'lerin ikinci yarısı olup, geriye dönüşlerle bu süreç I. Dünya Savaşı dönemine kadar götürülür. Böylelikle bu savaş Çanakkale, Kafkasya, Filistin cepheleriyle vak'ada yer bulmuştur. Bozan adlı kahraman, Balkan Savaşlarında kaybettiği babası gibi askerlik mesleğini seçmiş ve savaşla tanıştığı ilk yer Çanakkale cephesi olmuştur. Yaralanacağı bu savaş alanı onun şahsında anlatılmıştır. Yazarın kurguda, cephe hayatına dair gözlemlere önem verdiği görülür. Ayrıca, vak'ayı bu aksiyonda düzenlerken Çanakkale Savaşının tarihselliğine yönelik değerlendirmelerde de bulunur. Bu savaş, Türkler açısından tarihin akışını değiştiren bir mücadele olarak tanımlanır. "Çanakkale, o bir dönüm yeri, Balkanlarda mağlup olan Türk'ün nasiyesini yıkayan bir alın teridir" (ÇAYDAM, 1938: 42) sözlerinde ifade bulduğu üzere, Balkan Savaşı mağlubiyetinin yaydığı umutsuzluğu ortadan kaldıran ve Türk askerinin kahramanlığını ve inancını ortaya çıkaran bir savaş olma özelliğine vurgu yapılır. Vak'a daha sonra, kahramanla birlikte savaşın diğer cepheleri Filistin'e, Kafkaslara taşınmıştır.

Toprak Mahkûmları'ndaki gibi bu romanda da karşılaştığımız, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin başarı elde ettiği tek cephe olan Çanakkale Zaferi, aynı zamanda, romanın hâkim izleklerinden Anadolu-İstanbul karşıtlığını veren araçlardan biri olmuştur. Bu savaş sürecinde, bir kutsiyet ve saygınlık atfedilen Anadolu'ya nazaran İstanbul, savaş acılarından uzak, eğlence âlemlerinden müteşekkil atmosferiyle sosyal bir karşıtlık hâlinedir. Böylelikle savaşın, memleketin bütününde aynı yansımayı bulmadığı gösterilmiş olur.

Konusunu, I. Dünya Savaşı'yla ilişkilendiren romanlardan bir başkası Ercüment Ekrem Talû'nun *Papeloğlu* (1938)'sudur. Roman, kazandığı serveti doğru

idare edemeyen kahramanın kişisel macerası tarzında geliştirilmiştir. Anadolu'dan Babiâli'ye odacı olarak çalışmaya gelen Satılmış adlı kahraman, piyangodan kazandığı ödül sayesinde bir servet sahip olmuş, ancak bu servetin muhafazası ve işletilmesinde, yanına aldığı iş takipçisi İzzeti Efendi'nin yanlış yönlendirmeleri sonucunda da başarısız olmuştur. Bu ana çerçevenin altında, Anadolu'nun günlük yaşamı içindeki çıkar mücadeleleri, siyasî yapı ve bürokrasinin kötü işleyişi, kozmopolit nüfusun sebep olduğu sorunlar, Anadolu-İstanbul karşılaştırmaları birbirine koşullanmış izlekler olarak verilmektedir. Ayrıca bunlara ek, I. Dünya Savaşı'nın bir Anadolu kasabasında yansımaları ortaya koyma, anlatıcının amaçları arasındadır.

Karadeniz bölgesindeki bir kasabanın mekân olarak seçildiği romanda savaş süreci, cephe gerisinden takip edilmiştir. Anlatıcı, savaşın getirdiği sorumlulukların, bedellerin toplumda eşit paylaşılmadığı üzerinde durmuştur. Savaş fırsatçısı kesimler anlatılmıştır. Bunlar, İzzeti Efendi ve Satılmış gibi asıl kahramanların yaşantılarında örnekledirilmişlerdir. Her iki isim, topluma zorluk, acı ve felaketler getiren savaş atmosferinden kendilerini izole edebilmiş, koşulları menfaatleri yönünde kullanabilmiştir. Savaşın yol açtığı yokluk ve sefalet şartlarında, ticari sahadaki fırsatçılıklarıyla kısa zamanda servetlerini arttırmışlardır. Savaşın topluma dayattığı yükümlülüklerin, her kesim için aynı ağırlıkta olmadığını veren örneklerden bir diğeri ise askere alım işlemidir. Satılmış gibi varlıklı kesime mensuplar ve gayrimüslimler, imkân ve nüfuzlarıyla askerlikten muaf olabilmektedirler.

Konuyla bağlamında ele alacağımız diğer roman, Orhan Rahmi Gökçe'nin *Dağların Çocuğu*'dur. Romanda, İstanbul'dan Urla'nın bir köyüne öğretmen olarak gelen Rızan adlı kahramanın, köy ortamında yaşadığı zorluklara, köylü-bürokrasi çatışmasına, köyün sosyal hayatındaki çarpıklıklara yer verilmiştir. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadarki zaman dilimini bir bütün olarak ele alan roman, beraberinde, Anadolu'daki savaşlar sürecini de konu dâhilinde bulundurmıştır. Romanın ilk bölümünde I. Dünya Savaşı'nın Anadolu'daki yansımaları vak'ayı oluşturmuştur.

Yazar, halkı savaşa sokan siyasî iradenin kararını sorgular. Bunu, kahramanların dilinden yapar. Örneğin, Rizan'ın nişanlısı zabıt Faik'in cepheden gönderdiği mektuplar, bu noktada araçsal bir işlev görmüştür. Mektuplarda, hem cephe vaziyeti hakkında bilgiyi hem de savaşan bir kişinin bu kararı sorgulama yönündeki değerlendirmelerini görürüz. En son bulunduğu Kafkasya Cephesi'ndeki başarısızlık ve yanlışlıkları tecrübe eden Faik, sonucun böyle olmasına iç sebeplerle açıklama getirmiştir. Bunlar, evvelâ, savaş koşullarının ihtiyaç duyurduğu maddi niteliklerden yoksunluk ile ülke içinde yaşayan kimi etnik unsurların düşmanla işbirliğine gitmesidir:

“Faik'in son mektubu, cephenin bozulduğunu ve epeyce geriye çekildiklerini bildiriyordu. Faik, ‘Yolsuz, şimendifersiz, nüfusu az, hazırlıksız bir memlekette harp ancak böyle neticeler verir.’ diyor ve için için o zamanki idareye dış gıcırdatıyordu. Ermeniler, Kürtler hep ihanet ediyorlarmış; Arabistan cephesinde de keza!” (GÖKÇE, 1939: 130-131)

Rizan'a hitaben, bir başka zabıtın sözlerine yer verilmesi, meseleye yaklaşımı derinleştirmeye matuf bir adımdır. Bu cümlelerde, I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı açısından başarısızlığı, savaşın Osmanlı topraklarında geniş bir coğrafi alanda, çok cepheleli olarak vuku bulmasıyla gerekçelendirilmiştir:

“Köye gelen ihtiyar bir zabıt de onu söylüyordu: ‘Düşün a kızım, cephemiz nereden nereye uzuyor. Bir de Çanakkale'yi hesap et! Romanya'da biz, Galiçya'da da biz! Hızır gibi bir millet, her yerde hazır ve nazır. İyi amma nereye kadar dayanır bu kuvvet?’ Rizan anlıyor ki giriştiğimiz kavgada ağır bir yük almıştık. Dört bucağa yetişmeğe mecburduk. Bu ise kolay değildi. Süveyş Galiçya arasında yirmi tane devlet kurulabilirdi.” (GÖKÇE, 1939: 131)

Vak'ının geçtiği köy, cephe gerisi savaş ortamını vermede kullanılmıştır. Bu bağlamda köyde yaşanan olaylardan birisi de cepheye asker gönderilmesidir. Bu

manzara Anadolu coğrafyasında, seferberlik ilânıyla askere gidişin toplumsal bir törene ve kutlamalara dönüştüğünü ortaya koymaktadır:

“Ansızın köyün içinde bir bomba patlamış gibi mühim bir haber duyuldu: Seferberlik var! Köyün hayatı birden bire karışmıştı. Şimdi sokak başlarında, kahve köşelerinde, sokaklarda, evlerde hep aynı mevzu konuşuluyordu: Bizde girmişiz harbe! Bugün yarın asker toplanıyormuş! Ve o akşam muhtar kapı kapı dolaşmağa başladı. Sabaha karşı davullar çıkmıştı. Köyün sessiz sokakları davul, zurnalarla çınlarken, Fatma da çıkmış ve onu uyanık bulmuştu. ... Köyde herkes uyanmış, kadın, kızan, çoluk çocuk, genç ihtiyar toplanmıştı. Karakolun önünde fenerler yakılmıştı. Davulcunun yanı başında bir bayrak dalgalanıyor ve ona kadınlar, kızlar, gençler, mendiller, kumaşlar, çiçekler bağlıyorlardı. ... Delikanlılar oynuyorlardı.” (GÖKÇE, 1939: 127-128)

Bunların dışında, diğer romanlarda da karşılaştığımız, genç erkeklerin cephede olmasından ötürü üretken nüfustan yoksun köyler ve savaş koşullarının, cephe gerisindeki kadını ekonomik hayatın devamını sağlamada daha faal konuma getirmesi, romanda vurgulanan hususlardır. Romanın esas kahramanı Rızan ise bu süreçte, olan bitenden habersiz halkı bilgilendirme ve bilinçlendirme görevindedir.

Konusunu aşk, aile sorunları gibi bireysel temaların oluşturduğu ve kahramanın kişisel çatışmaları üzerinden geliştirilmiş Kerime Nadir’in *Günah Bende mi?* (1939) romanı I. Dünya Savaşı sürecini, olayların akışında belli ölçüde kullanmıştır. Romanda I. Dünya Savaşı, doğu cephesiyle yer bulmuştur. Detaylı ve çok yönlü bir anlatım olmakla beraber savaş öncesi Erzincan’daki seferberlik manzarası, savaş günleri Erzurum ve çevresindeki asayiş sorunları, Pasinler’de Rus birlikleriyle yapılan çatışmalar ve Türk askerlerinin esir düşüşü, yine Maslahat köyü, Zivin civarındaki çatışmalar bu kapsamdaki sahnelerdir. Olayların buraya bağlanmasını, kurgu tekniği içinde açıklamak gerekirse, kahramanın ailevî sorunlardan kaçış psikolojisiyle yaşadığı İstanbul’u terk etmesi gibi bireysellik temelinde bir gerekçelendirme yapılır. Ancak asıl sebep, anlatıcı tarafından okurda tarihî hadiselerle farkındalık yaratma düşüncesidir.

3.2.3. Milli Mücadele

“Savaş hakkı zorunluluktan doğar.”¹⁵² sözüne tam karşılık gelen Milli Mücadele, I. Dünya Savaşı sonunda Anadolu’da başlayan ve dağılan Osmanlı İmparatorluğunun yerine yeni bir devletin kurulmasıyla neticelenen sürece verilen addır.

Bilindiği üzere, 30 Ekim 1918’de İtilaf Devletleriyle imzalanan Mondros Mütarekesi, önceleri geçici bir iyimserlik havası oluşturmuş¹⁵³; ancak sonrasında yaşananlar ülkeyi bir yol ayrımına getirmiştir. Antlaşma hükümlerine aykırı olarak İzmir’in ve Batı Anadolu’nun Yunanlar tarafında işgal edilmesi, İtilaf Devletlerinin yurdun çeşitli yerlerine asker çıkarması, yerli azınlıkların ayrılıkçı faaliyetleri Türk toplumunda derin bir kaygı uyandırmış, bu sıkıntılardan kurtulma yolunda çareler aranmaya başlanmıştır. Türk milletinin, bağımsız yaşama yolunda ortaya koyduğu irade Atatürk’ün 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkmasıyla yeni bir biçim kazanmış, Mütareke ve İzmir’in işgali sonrasında başlayan direniş faaliyetleri, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle tek bir çatı altında toplanmıştır. 23 Nisan 1920’de Ankara’da açılan TBMM ise ülkeyi işgalden kurtaracak kararların alındığı bir merci olmanın yanında yeni bir devletin nüvesini teşkil etmiştir. Ardından, özellikle, Batı Anadolu’da Yunanlılara karşı gerçekleştirilen ve kazanılan savaşlar neticesinde ülke işgalden kurtarılmış, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması’yla Türkiye Cumhuriyeti milletlerarası camiada bir devlet olarak tanınmıştır. Bütün bu yaşananlara zemin teşkil eden coğrafya ise Anadolu’dur.

¹⁵² Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, İstanbul, Hiperlink Yay., s.154.

¹⁵³ M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.3.

Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Milli Mücadele, gerek hemen akabinde gerekse daha ileri yıllarda hatta günümüzde bir tema olarak romanlarımızda işlenmiştir/işlenmektedir.¹⁵⁴ Çalışmamız kapsamına giren 1923-1940 yılları arasında yazılmış Anadolu’yu işleyen romanlar arasında, öncelikli ya da kısa epizot olarak 34 eserin olay örgüsünde Milli Mücadele konusu ele alınmıştır.

Aşağıda, çalışmamız kapsamında olan romanları tek tek ele alarak yapacağımız değerlendirmelere geçmeden önce, Milli Mücadele konusunun hâkim çizgilerle romanlara nasıl yansıdığına bir göz atmak istiyoruz.

Romanlarda, Millî Mücadele’ye zemin teşkil eden Anadolu coğrafyasında yaşananlar muhtelif temalar etrafında işlenmiş; savaş platformu, cephe hattı ve cephe gerisiyle iki yönlü olarak yazarların ilgi alanında olmuştur. Fakat romanlarda, cephe gerisi yaşantıyı kuşatan temaların daha yoğun olarak yer bulduğunu görmekteyiz. Yazarlar, cephe gerisinde kalanların yaşadıkları felâketleri, çektikleri acıları, yoksulluk ve mahrumiyet içindeki yaşantılarını, savaşa verdikleri lojistik desteği anlatma ihtiyacı duymuş; beraberinde halkın Milli Mücadele’ye bakışlarını da sorgulamışlardır. Buna göre kimi romanlarda ortak ülkü etrafında birleşmiş; kadın-erkek, yaşlı-genç aynı amaç doğrultusunda mücadele azmi gösteren, fedakâr, milli bilincin uyandığı Anadolu insanı karşımıza çıkmaktadır. Buna karşıt olarak önemli sayıdaki romanda ise verilen mücadelenin başarısına duyulan inançsızlık, düşmanla işbirliğine gitme yahut feodal yapı ile Damat Ferit Paşa hükûmetlerinin tertip ettiği isyanlar, harp zengini kesimler yazarların eleştirel bakışla ele aldığı konulardandır. Bu konular aynı zamanda Milli Mücadele’ye karşı çıkan bir kısım Anadolu insanı etrafında yaratılan olumsuz imgeye malzeme teşkil eder. Pek çok yazar, roman türünün ihtiyaç duyduğu çatışmayı sağlamak adına bu iki kesimi vak’ada bir arada bulundurmuştur. Yine azınlıkların, Milli Mücadele karşısında gösterdikleri tutum ve davranışlar ele aldığımız romanlarda öne çıkan konulardan bir başkasıdır. Bu yönde

¹⁵⁴ *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı* kitabında, konu üzerine düşüncelerini “Genel Bir Bakış” başlığı altında dile getiren A. Ömer Türkeş, 1920-1980 yılları arasında yayımlanmış bu romanların hangileri olduğuna dair fikir verici bir liste oluşturmuştur. **Türk Romanında Kurtuluş Savaşı**, haz.: Mürşit Balabanlılar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003, s.15-19.

yazılan romanlarda yazarlar, o günleri sayfalarında tekrar canlandırma çabası içine girerken aynı zamanda Türk insanın maruz kaldığı koşulları değerlendirmede diyalektik metodu seçmiştir. Olayları neden-sonuç bağlamında görmeye çalışmış, konunun üzerinden geçmişin eleştirisi yapılmıştır. Özellikle milli kuvvetlerin, dış unsurlar haricinde, yerli işbirlikçiler ve azınlıklarla çatışmaları, vak’a kompozisyonlarında sıklıkla rastlanan sahnelerdendir.

Yazarlar, bir bakıma millî farkındalığın ve bilincin oluşturulması yolunda, tarihî şartların dayattığı milliyetçi bir zihniyet ve onun belirlediği milliyetçi bir üslup üzerinden vak’alarını oluşturmuşlardır. Romanlarda yer alan eleştiriler de bu düşünce perspektifinin ürünüdür.

Malzemeleri ve konuyu işleyiş tekniği gereği belgesel nitelik kesbetmiş Millî Mücadele’yi anlatan romanlarda, ağırlıklı ve geniş olarak, batı cephesinde meydana gelen savaşların ve olayların ele alındığını görmekteyiz. Bu seçimi, olağan karşılamak gerekmektedir. Çünkü işgale karşı verilen ve neticede yeni bir devletin ortaya çıkmasını sağlayan mücadele, ekseriyetle, bu coğrafyada geçmiştir. Bununla beraber *Yüzbaşı Celâl* örneğinde olduğu gibi sadece güney cephesini ele alan romanlar da yazılmıştır. Yine *Aşk Güneşi* romanında görüleceği üzere yazarlar, gerçeklik kaygısından hareketle romanlarında tarihî belgelere yer verme eğilimi içindedirler.

Hilmi Ziya Ülken’in *Dergâh* dergisi etrafındaki isimleri bir araya toplayan ana fikri açıklarken dile getirdiği “Millî Mücadele’nin zaferi, niceliğe karşı niteliğin, mekanizme karşı yaratıcı hamlenin zaferi”¹⁵⁵ sözünde en çarpıcı ifadesini bulan anlayışın, yazarlarca paylaşıldığı, hatta vak’a gelişimlerinin bunu doğrulama yönünde düzenlendiği görülür. Özellikle İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin, toplumda yeni bir siyasî kavrayış ve bilinç geliştirdiği yazarların vermek istediği temel mesajlar arasındadır.

Romanlarda yaygın bir yaklaşım olarak İstanbul teslimiyeti, Anadolu direnişi ifade eder. Bir başka deyişle bu iki mekân, birbiriyle mücadele eden karşıt

¹⁵⁵ Ülken, a.g.e., s.2005.

zihniyetlerin temsilcisi olarak romanlarda yer almışlardır. Bunun doğal bir sonucu olarak İstanbul'da yaşayan ve Ankara'ya sempati besleyen kahramanlar, Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmışlardır. Geçiş güzergâhında ise özellikle, İstanbul-İnebolu-Ankara hattı öne çıkarılmıştır. Yine romanlarda, Milli Mücadele'ye asker olarak katılan erkek kahramanların yanında kadın kahramanların verdiği destek dikkat çekici yoğunluktadır. Romanlarda kadın kahramanların içinde bulundukları faaliyetler arasında cephe gerisindeki lojistik destek hareketlerine aktif olarak katılım, cemiyet çalışmaları, hastabakıcılık hizmetleri ön sıradadır. Ayrıca *Türk Yıldızı Emine* romanında gördüğümüz gibi istihbarat toplama ve yanlış bilgilendirme adına düşmanla yakın temas içine girmeleri de söz konusudur.

Romanlarda öne çıkan bir diğer husus ise Ankara ve Mustafa Kemal isimlerinin halkın zihniyet dünyasında 'özgürlük' ve 'bağımsızlığın' karşılığı olarak yer ettiği vurgusudur.

Anadolu'daki Milli Mücadele'nin izini süreceğimiz eserler arasında adı anılacaklardan ilki, Peyami Safa'nın *Süngülerin Gölgesinde* (1924) romanıdır. Vak'anın sürükleyiciliğini sağlamada aşk mevzuu kullanılmakla beraber metin, bir yanıyla savaş romanıdır. Savaş sahnelerini canlandırmada, cephe ve cephe gerisini bir bütünlük içinde vermede pek başarılı olmasa da II. İnönü'den Sakarya Savaşına uzanan süreçteki cephe mücadelesini anlatma, metnin öncelikleri arasındadır. Afyon'un tahliyesi, Kütahya ve Eskişehir'in düşman eline geçişi, Türk askerinin Sakarya'ya geri çekilmesi ve nihayetinde kazanılan zafer olayların akışını oluşturmuştur.

Konuya dair bir başka roman, Halide Edip Adıvar tarafından yazılan *Vurun Kahpeye* (1926)'dir. Milli Mücadele sürecinde Anadolu'ya ilk geçen aydınlardan birisi olan Halide Edip, daha buraya geçmeden önceki İstanbul günlerinde, memleketin işgali münasebetiyle tertiplenen protesto mitinglerine katılmış; halkı harekete geçirecek, onları cesaretlendirecek ve bilinçlendirecek konuşmalar yapmıştır. Anadolu'ya geçtikten sonra ise cephelerde bulunmuş, Kızılay hastanelerinde yaralılarla ilgilenmiş, Yunanlıların halka verdikleri zararları

incelemek üzere oluşturulan Tedkik-i Mezalim Komisyonu'nda görev almıştır.¹⁵⁶ Dolayısıyla yazarın, cephe ve cephe gerisinde görev aldığı Milli Mücadele'ye dair değerlendirmeleri her şeyden önce gözlemlerine dayanmaktadır. Anlatım tekniği itibariyle, yaşadığı şartların şekillendirdiği fikrî ve hissî dünyasının aktarımında, gözlem ve duyguların başarılı bir bileşimi görülmektedir. Bu durum, onun yazdığı eserleri, gerçeklik kaygısı bakımından devrinin romanları arasında öne çıkarmıştır.

1923 yılında *Akşam*'da tefrika edilen, 1926'da ise kitap hâline getirilen *Vurun Kahpeye* romanı bu nitelikte eserlerdendir. Roman, sosyal çevrede yani dış unsurlar arasında oluşturulan çatışma ve karşıtlıklar temelinde tertiplenmiştir. Milli Mücadele'ye bakış ve halkın savaş karşısındaki pozisyonu bu durumun yansıtıldığı alanlardan biridir. Dolayısıyla romanın bütünlüğünde Milli Mücadele günleri –İzmir işgalinden zafere kadar- hâkim bir çizgi olarak yer bulmuş, cephe gerisi yaşantısıyla sahnelenmiştir.

Romanın başkahramanı Aliye, Halide Edip'in mücadeleci karakterinin bir uzantısı olarak savaşçı kadın kimliğinde kişilik bulmuştur. Zor şartlar altında Darülmuallimat'ı bitiren Aliye, herkesin Anadolu'da görev almaktan uzak durduğu bir dönemde Batı Anadolu'daki bir kasabaya, memleket çocuklarını eğiten aydınlanmacı bir figür rolünde gönüllü gitmiş, idealist bir genç kadındır. Onun bu kimliği, bir eyleme/pratiğe 'adanmışlık' noktasında roman dünyamız içinde en başarılı ilk örneklerdendir. Onun varlığını daha anlamlı kılan, geldiği kasabadaki milli hisler noktasında zayıf, cehaletin yaygın olduğu; eşrafın kendi çıkarlarını gözeterek yozlaştığı; milli bilinç ve ortak değerler itibariyle ülkenin kaderinden ayrılmış ve nihayetinde her bakımdan çöküntü hâlindeki çevre gerçekliğidir. Böyle bir çevre içinde kahraman, kendisini çok yönlü bir mücadelenin içinde bulmuştur. Bir taraftan, geçmişten hâlihazıra taşınan ağa, eşraf, hocalara dayalı kasaba düzeniyle çatışmaya girerken, diğer taraftan kasabaya ayak basan Yunanlılarla mücadelede yer almıştır. Onun kurtarıcı kimliği, kasabanın düşman kuşatmasından kurtarılması ve aynı zamanda sosyal açıdan iyileştirilmesi aksiyonu içinde, eşzamanlı giden iki cepheli çatışma atmosferinde oluşturulmuştur. Bir yandan çağdaş değerlerin

¹⁵⁶ İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 8.bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2007, s.264.

temsilcisi olarak bunları kasaba yaşantısına taşımakta, diğer taraftan Tosun Bey, Ömer Efendi gibi Milli Mücadele'ye destek veren kesimlerle halkta milli ve ortak bilinci uyandırıcı bir misyona hizmet etmektedir.

Vak'ada cephe gerisi günler anlatılırken, Milli Mücadele'ye bakışta birbirine karşıt yönleri bir arada veren pek çok olay halkası görülmektedir. Örneğin düşmana direniş gösteren gruplar arasında yer alan kahramanlara mütenakız, Hacı Fettah Efendi ve Kantarcıların Uzun Hüseyin Efendi gibi eşraftan olup her koşulda şahsî menfaatlerini önceleyen isimler, Kuva-yi Milliye aleyhine faaliyetler içindedir. Onları, İzmir'in işgali sonrası bölgede hâkimiyetleri artan Yunan kuvvetleriyle işbirliğine girmiş de görmekteyiz. Hacı Fettah Efendi'nin halkı, din dışı saydığı 'Kuva-yi Milliye' hareketi aleyhine kışkırtan, gerekirse düşmanla işbirliğine gitmeyi meşru ve gerekli sayan dinî referanslı konuşması şöyledir:

“Bıyksızlıkları, gavur gibi yakalık takanları, din düşmanı olanları istemeyiz! Onlar ki ellerine kudret geçer geçmez mukaddesatı çiğner, kadınlarımızın örtülerini kaldırır, sünnet ve farzı inkâr ederler. Onları istemeyiz! Ey ahali onların kanı küffârın kanı gibi helâldir. Hatta derim ki herhangi bir kuvvet ve hükûmet, nereden gelir ve kim olursa olsun camilerimizi, dinimizi siyanet ederse ona biat ediniz!” (ADIVAR, 1926: 20-21)

Bu sözlerin sahibi kahraman, toplumda, milli şuura mâlik olmayanların sözcüsüdür. Bu zihniyetin yanlışlığını, yakın gelecekteki hadiseler ispatlayacakken anlatıcı, düşman işgali karşısında ilgisiz gösterilen bu kesimleri, savaş sonrası yeni yapının en önde gelen destekçisi olarak paradoksal bir görüntüde vermiştir. Toplum içinde yine muteber ve lider mevkilerini muhafaza eden bu kesimlerin durumu;

“Yunanlılarla teşrik-i mesai eden, Yunanlılar olduğu zaman hiç olmazsa millî orduya aleyhtar olan kasabanın en aşağı tabakası, en büyük velvele ve nümayişle günün milliyetseverleri ve kahramanları olmuşlardı. Hepsi birden bu heyete Hacı Fettah Efendi'yi, Yunanlıların daha o gün

gündüz evinden alıp ite kaka götürdükleri Fettah Efendi'yi reis olarak teklif ettiler.” (ADIVAR, 1926: 166)

sözlerinde ifade bulduğu gibi anlatıcı tarafından, toplumsal bir eleştiri şeklinde dile getirilmiştir.

Aliye, Tosun Bey, Ömer Efendi gibi kahramanlar ise Milli Mücadele'ye destek olmuş, düşmanın mağlup edilmesinde görev almıştır. Bunlardan, özellikle Tosun Bey, cephedeki vazifesiyle bu bağlamda ismi öne çıkan kahramanlardandır. Tosun Bey vak'ada, Aliye'nin sevgilisi olarak bir aşk macerasının kahramanı olması dışında, düzenli ordu kurulmadan önce Anadolu'nun değişik bölgelerinde milli direniş örgütü olarak ilk savunma görevini yapan milis kuvvetlerini temsil etmektedir. İzmir'in işgali sonrası arkadaşlarıyla örgütlenip dağa çıkmış; mücadelesiyle düşmana korku salmış, onlarla işbirliğine gidenlere korkunç cezalar vermesiyle çevre köy ve kasabalarda nam almış bir Kuva-yi Milliye'dir. Aliye, Ömer Efendi gibi kahramanlar ise cephe gerisinden, Kuva-yi Milliye kuvvetlerine yardım etmeleri neticesinde düşmanla karşı karşıya gelmiş isimlerdir.

Milli Mücadele'yi, topyekûn bir karşı koyuş gibi idealize edilmiş bir üslûptan uzak, vatanseverler-işbirlikçiler zıtlığında işleyen roman, Aliye'nin öldürülmesine sebep olan Hacı Fettah Efendi ve Kantarcıların Uzun Hüseyin Efendi'nin, İstiklâl Mahkemesinin kararı sonrası idam edilmeleriyle cezalarını görmüş olarak nihayetlenir.

Milli romantizmi üslubunun belirleyicisi yapan devrin popüler yazarlarından Aka Gündüz, Milli Mücadele günlerini değişen ağırlıkta romanlarına taşımıştır. *Dikmen Yıldızı* (1928), *Tank-Tango* (1928), *Yaldız* (1930), *Onların Romanı* (1933) bunlar arasındadır. Özellikle *Dikmen Yıldızı*, tamamıyla bu sürecin içinde geliştirilmiş olaylarla tertiplenmiştir. Anadolu insanının savaşçı kimliği ve hürriyetine düşkün tabiatıyla öne çıkarıldığı romanda vak'a, vatana ve sevgilisi Murat'a hissiyatı, psikolojik tepkimeye yol açacak derecede hassas olan Yıldız

ismindeki kahramanın etrafında gelişmiştir. İşgal sonrası ailesiyle İzmir’i terk eden Yıldız, bir yandan memleketin içinde bulunduğu buhranlı ortam, öte yandan cephedeki sevgilisi Murat’tan ayrı kalışı sebebiyle ruhî dengesini yitirmiştir. Ürettiği gerçek dışı senaryolara kuvvetle inanmış; Murat’ı ve ondan olan hayalî ikizlerinden birisini ailesinin öldürdüğü iddiasındadır. Ailesi, çevresi ve Murat’ın babasının, anlatıcı tarafından “inkılâp devrinin timsalî kızı! Yarınki ideal kadın, ideal anne!” (GÜNDÜZ, 1928: 281)si olarak görülen Yıldız’ı iyileştirme adına verdiği mücadeleyle vak’a sürdürülür. Roman, memleketin düşmandan kurtulması sonrası iyileşen Yıldız’ın İzmir’e gitmesi ve ölmediğini öğrendiği Murat’a kavuşmasıyla son bulmuştur.

Memleket sathında Milli Mücadele ruhunu uyandıran İzmir’in işgalinden 30 Ağustos zaferi akabinde şehrin kurtuluşuna kadarki süreci, değişen yoğunlukta roman sayfalarında görebiliriz. Romanın kurgusu ve anlatımı zayıf olsa da çalışmanın bütününde, bir aşk macerasıyla iç içe verilmiş Milli Mücadele destanlaştırılmak istenmiştir. Anadolu’daki savaş bağlamında, sosyal zamanın gerçeklerine bağlı kalmaya özen gösteren anlatıcının, gelecek kuşaklara, varlığını borçlu olduğu geçmişi taşımayı/öğretmeyi amaçladığı söylenebilir.

Düz bir zaman akışının olmadığı romanda, geriye dönüşle İzmir’in işgal dönemi anlatılır ve işgal sonrasında şehrin harap manzarasını gösteren pasajlara yer verilir:

“-A, zaten gezecek yer de kalmadı ki. Punta tarafı maatteessüf yandı. Kordonlar, Basmahaneye kadar maatteessüf kül oldu. İzmir’in eski neşesi maatteessüf alevlere karıştı. Doğru ben de niye gezmeye gidelim diyorum. Nereye gideceğiz, maatteessüf göreceğiz bir şey kalmadı. ...

-Maatteessüfsüz bir İzmir kaldı. ... Evet, maatteessüfsüz bir İzmir kaldı. Maatteessüflü mahallerin damlarında yükselen alevler, koca bir tarihin cayır cayır yanan yüreğine su serpti. Kül kömür olan ve kül kömür olması ocaklarımızı tüttürecek olan maatteessüflü bir İzmir’de dolaşılmıyorsa, işte böyle tüten, duvarları, etrafı çökmüş, eski, fakat maatteessüfsüz bir İzmir’de yaşamak çok daha saadettir.” (GÜNDÜZ, 1937: 198)

İşgal sonrası Anadolu’da direniş amaçlı başlayan milli hareketi göstermek, anlatıcının üzerinde durduğu bir başka husustur. Düzenli ordu öncesi, Batı Anadolu’da Kuva-yi Milliye adı altında örgütlenmiş halkın mücadelesi, Yıldız ve ailesinin İzmir’den Ankara’ya gelişi sırasında romancı tarafından okuyucuya sunulur. Salihli, Balıkesir, Aydın, Denizli gibi Anadolu’nun farklı bölgelerinde halkın, düşmana karşı mücadelesi anlatılırken “Köy değirmenlerinde top kaması döküldüğüne şahit ol[unan].” (GÜNDÜZ, 1937: 16) harap Batı Anadolu şehirlerinde varlığı hissedilen kurtuluşa dair köklü ve yaygın inanç üzerinde durulmuştur.

Olayların gelişimi daha sonraları, siyasî bilinçlenme ve mücadele merkezi Ankara’ya kaydırılır. Ankara, dışarıdan gelenleri kendinde özdeşleştirmiş, ortak ideal ve hedeflerin temerküz ettiği bir şehirdir. Anlatıcı cephedeki gelişmelerin, şehrin günlük hayatındaki aksülamelini göstermeye çalışmış; mücadele ruhunun paylaşıldığı sosyal mekânların tanıtımını yapmıştır. İzmir Yurdu, Hâkimiyet-i Milliye idaresi, Merkez kıraathanesi, Dayko’nun dükkânı gibi mekânlar buralardandır:

“İzmir Yurdu’na uğradım kimseler yoktu. Hakimiyet-i Milliye’den geçtim, orada da henüz kimseler yok. Canım sıkılıyordu. Demokratların merkezi umumiyesine uğrayayım dedim. Bilirsiniz ya Merkez kıraathanesiyle Dayko’nun dükkânı inkılâp demokratlarının merkezi umumisidir! Merkez’de oturmam, çünkü kadınlara yasak! Sonra maazallah memleket batar!” (GÜNDÜZ, 1937: 66)

Yıldız’ın tedavisi gerekçesiyle vak’anın İnebolu’ya kaydırılışı, Milli Mücadele’nin toplumun bütün kesimlerinde görülen siyasî bir tavır hâline geldiği olgusuna tanıklık etme ve bölgenin sosyal rehabilitasyon merkezi hüviyetinde olduğunu göstermeye matuf bir gelişmedir. Milli Mücadele’de lojistik destek merkezi olarak bilinen İnebolu’nun stratejik konumu böylelikle, roman sayfalarında da kayda geçirilmiştir. Takalarla getirilen cephanelerin Anadolu’nun içlerine taşınması cephe gerisiyle ilgili gözlemler dâhilindedir:

“İnebolu deresinin taşlıkları ve iki tarafı, gece vakti başka bir dünya oluyordu. Kağnı halkaları içinde toplanan köy kadınları, kızlar, çocuklar, ihtiyar erkekler uzun yollara karşı kuvvet biriktirmek için dinlenirlerdi. Yıldızla beybaba, kafesli hanayın sedirinden onları seyrederek, seslerine kulak verirlerdi. Kâh beybaba coşardı: Şu milli cidal içinde köy kadını başlı başına bir tarih, bir şaheser yaratıyor. ... Sonra patlamaz, dedi. Baktım, eteğiyle örttüğü bir çift top mermisi idi.” (GÜNDÜZ, 1937: 138-139)

Anadolu’nun işgal atmosferinde başlayan roman, kurtuluş günleriyle son bulmuştur. Zaferin hemen sonrasında Ankara’da yaşanan sevinç gösterileri Yıldız’ın şahitliğiyle verilmiştir. Anlatıcının ifadesiyle “aristokrasi, burjuvazi ve demokrasi” şeklinde tarif bulan toplumun farklı katmanları, bu duyguların paylaşımında tek vücut hâlinindedir. Yıldız’ın vak’a sonunda İzmir’e dönüşü sırasında gördükleri de Ankara’da yaşananlardan farksızdır.

Romanda, Milli Mücadele bilincine sahip olmayan çevrelere temas önemli bir yer tutmamış; anlatıcı ağırlıklı olarak ortak duygu ve irade içinde bir Anadolu coğrafyası vermeye çalışmıştır. Kadın-erkek, köylü-şehirli, zengin-fakir, yaşlı-genç gibi farklı demografik hususiyetteki kesimlerin homojen bir duruş sergilemelerine roman kompozisyonunun oluşumunda dikkat edilmiştir.

Tank-Tango romanını yazar, üçlü bir aşk serüveni olarak ferdî eksende işlemiş; ancak vak’a içinde kısmen konuyu toplumsal olana da açmıştır. Bu toplumsal boyut, Mütareke ve Milli Mücadele günleri İstanbul’unda yaşananlar ve yine Milli Mücadele günleri Anadolu’daki faaliyetleri içerir. Önceleri sokak kadını olarak gördüğümüz romanın esas kahraman Bihter’i, varlıklı bir isim Ömer’le evlendikten sonra farklı misyon yüklenmiş olarak buluruz. Bihter, düşük ahlâklı insanların oluşturdukları önceki ortamından uzaklaşmış; Milli Mücadele’ye destek adına İstanbul’dan Anadolu’ya malzeme tedariki için çalışan millici çevrelerle temasa geçmiştir. Böylelikle davranışların öznesini, bireysellik değil toplumsal olan teşkil eder. Bu mücadele vak’anın devamında, kahramanların olayların merkezi Ankara’ya

geçip bilfiil vazife almalarıyla sürdürülür. ‘Milli Kâbe’ sıfatı verilen Ankara, hasta olan Bihter’e bir nevi sanatoryum olur. Ayrıca, vak’anın Anadolu’ya taşınması sonrasında kahramanları, hep olumlu bir hâl içinde görürüz. Bu kurgusal tercih algılardaki, İstanbul’a karşı temiz, kötülüklerden arındırılmış, ulvi ideallerin mekânı Anadolu imajını besleme yönündedir.

Anadolu’da bulunduğu süreçte Bihter, zamanını ve gücünü, bir hastanede yaralıların tedavisine hasreder. Romanın sonunda Bihter’in görevli olduğu hastaneye eski aşkı Ali’nin yaralı getirilmesi gösterir ki o da İstanbul’u terk ederek Anadolu’daki mücadeleye katılmış; Afyon cephesindeki çatışmalarda yaralanmıştır. Neticede kahramanların sonradan geçtikleri Anadolu, azim ve inanç birliğindeki insanlardan müteşekkil bir coğrafya görüntüsündedir.

Yaldız romanında ise bir taraftan Milli Mücadele’ye Anadolu dışından yani İstanbul’dan yapılan desteğe; diğer taraftan savaş günleri Ankara’sında ortak ülkü dışında kalmış çevrelere tanık olmaktadır. Romanın öne çıkan kahramanları Milli Mücadele’de, İstanbul’dan Anadolu’ya geçişi örgütleyen bir teşkilâtın mensubudur. Anadolu’ya geçişte dört güzergâh kullanılır. Bunlar Adapazarı, İnebolu, Balıkesir ve Bursa istikametleridir. Nihayetinde Umur, Eligül, Gülören, Müfehham gibi kahramanlar, kendileri de Ankara’ya vararak Milli Mücadele’ye katılırlar. Böylelikle olayların cereyan ettiği mekân Anadolu olur. Yazar, savaş günleri Ankara’sına dair gözlemlerinde –önceki romanlarından farklı olarak- homojen bir topluluk ön kabulünden hareket etmez. Milli Mücadele’nin merkezinde, bu ruha uzak kalmış kesimlerin varlığına işaret eder. Kahramanlardan Eligül’ün gözlemlerinden o günlerin Ankara’sının sosyal profili şöyle betimlenir: Halkın yüzde doksan dördü Milli Mücadele’nin kayıtsız, şartsız destekçisidir. Yüzde altı gibi bir kesim ise bu ortak duygu ve davranış birliğinin haricindedir. Bunlardan yüzde üçü bedbinler, yüzde ikisi işleri olmayıp namus koruyuculuğunu kendine vazife edenler, yüzde biri ise her devirde işlerini yürütme yolunu bulanlar olarak vasıflandırılır. (GÜNDÜZ, 1930: 117-118) Savaş içinde rol alan Eligül’ün babası bu son gruptandır. İstanbul’da edindiği savaş fırsatçılığı işini burada devam ettirmiştir. Annesi de savaşın en sıcak günlerinde Ankara bağlarındaki eğlencelerde boy göstermesiyle, İstanbul’un

olumsuzlanan yüksek sosyete yaşantısını Ankara'ya taşıyan çevrelerin ifade aracı olmuştur.

Roman, metnin bütününde, insanoğlunun zaman karşısında düşünce ve davranışlarını muhafaza edemediğini anlatmayı hedeflemiştir. İnsanların dış görünüşlerinin aldattıcılığını, zamanın nasıl ortaya koyduğunu olaylar içinde işler. Özellikle aşk gibi ferdî ilişkiler etrafındaki tavır değişimlerinde bu daha rahat gösterilmiştir. Dolayısıyla romana ad olarak 'yaldız' isminin seçilmesi bundan mülhemdir. Beraberinde, kahramanlardan Müfehham'ın olayların akışı içinde Anadolu'daki mücadeleye bakışını farklılaştırması da bu bağlamda düşünülmüştür. Müfehham, önceleri Damat Ferid'in kuryesi olan, Mütareke günlerinde işgalcilerle işbirliğine giden gayrimilli bir tavidir. Ancak, Eligül'e aşkı kendisini Anadolu'ya sürüklemiş ve devamında milli davaya inanmış bir kimlik kazanmıştır. O günlerin Ankara'sındaki siyasî ortam içinde, "zaferin bir tesadüf eseri olduğunu propaganda edecek" çevrelerin bulunduğu onun tarafından gözlemlenmesi ilgili tespiti daha çarpıcı kılar. Bu sözler ayrıca, II. Meşrutiyet sonrasında çatışmacı ve birbirini dışlayıcı siyaset ortamının, yeni devletin kuruluşuna kendisini taşıdığını göstermektedir.

Onların Romanı eserinde yazar, yeniden, Milli Mücadele günleri Ankara'sının atmosferini sayfalarına getirmiştir. Roman kahramanları Gülöz ile Ahmet geldikleri Ankara'da, nüfus açısından kalabalıklaşan bir şehir manzarasını karşılarında bulur. Demografik dönüşümü zorlayan genel şartlar, şehre yeni bir yapılanma kazandırmaktadır. Ayrıca düşmanın mağlubiyetini esas alan toplumsal ülkü, şehrin sakinleri arasında ortak duygu ve düşünce kesbetmiştir:

"Hacıbayram'daki evin vaktiyle tutulmuş olması işlerine çok yaradı. Milli Mücadele genişledikçe şehir kalabalıklaşıyordu. Geçen mayıstan beri toplanan Büyük Millet Meclisi Ankara'yı bir kat daha harekete getirmişti. Yarı harabe halinde olan yarı yanmış Ankara'ya birden bire binlerce insanın ve yüzlerce ailenin gelip yerleşmesi bilhassa mesken bühranını arttırmıştı. Başka her ihtiyaç tamamdı. Gülöz şaşıyordu. Umumi harpte bütün memleket Kosova'dan Basra'ya kadar yerli yerinde olduğu halde bir dilim çamurlu ekmeğe varıncaya kadar her şey vesikaya binmişti. Halbuki şimdi

yarım bir Anadolu vardı ve dört yanı sıkı ve ateşten bir çember içinde idi. Fakat bir tek vesikaya lüzum kalmadan her şeyi bulabiliyordu. En umulmaz şeylerin bile fiyatı İstanbul'dan farklı değildi. Bu Gülöz'ü çok memnun ediyordu.” (GÜNDÜZ, 1933: 152)

Anlatıcı, Milli Mücadele'deki iç isyanlar gerçeğine de göndermede bulunmuştur. Ancak isyanlar, nedenleri ve sonuçları bakımından derinlikli bir bakışla irdelenmemiştir. Kahramanlardan Ahmet'in, görev yaptığı İstiklâl Mahkemesi adına Yozgat'taki isyan sonrası şehre gidişi üzerinden, Ankara idaresinin bu ayaklanma hareketine müdahalesi gösterilmektedir.

Dönemin ruhunu veren romanlardan bir diğeri olan Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* (1928)'si, Milli Mücadele sürecinde Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgali sonrası Türklerin yüz yüze kaldıkları zor şartları gündeme getirmiştir. Bu yaşananlar, Sarıova adlı kasabada öğretmen olarak görev yapan Ali Şahin Hoca etrafında anlatılmıştır. İşgal sonrası korumasız ve sahipsiz kalan kasaba halkının yurtlarını terk edişleri geniş ve çarpıcı betimlemelerle roman sayfalarında ifade bulmuştur:

“Sarıova bir mahşer, bir ana-baba günü hâlini aldı. Sokaklar baştan başa kadın, çocuk vaveylâlarıyla doldu. Evlerden başlarına peşkirler, hamam havluları atmış çarşafsız kadınlar, yataklarından yeni kalkmış çıplak ayaklı çocuklar uğruyordu. Ahalinin bir kısmı akın hâlinde hükûmet caddesine koşuyor, bir kısmı ise, düşman şimdiden yalın kılıçla kasaba sokaklarını taramaya başlamış gibi, ocağını söndürmeye, kapısını kapamaya lüzum görmeden dağlara kaçmak için mezarlık caddesine dökülüyordu. ... Mahallelerde hummalı bir muhaceret hazırlığı görülüyordu. Hâl ü vakti yerinde olanlar atlara, eşeklere denkler, kilimler, yiyecek sepetleri yüklüyorlar; daha fakirleri sırtlarında bohçalar, heybeler, henüz yürüyemeyen çocuklarla yola düşüyorlardır. Kadınlar, kapılarını kilitledikten sonra dönüp dönüp pencerelere bakarak ağlaşıyorlar, bir kısmı evlerini Allah'a, Peygambere, evliyalara, bir kısmı kasabada kalan komşulara emanet ediyorlardı. Kalanların çoğu hastalar yahut yola çıkarılamayacak kadar ağır hastaları olanlar, ihtiyarlar, ‘Ölüm nerede olsa ölümdür!’ diyen bezgin fakirlerdi.” (GÜNTEKİN, 1928: 260-261)

Nüfusu farklı etnik unsurlardan oluşan kasabanın, savaş sürecinde, sosyal ve siyasî ilişkiler bağlamında değişen yaşantısı anlatıcının dikkate sunduğu hususlar arasındadır. Yunan askerinin Sarıova'yı işgali, kasabanın Rum-Türk etnik çeşitliliğine dayalı toplumsal dokusunda derin siyasî ve sosyal ayrılıklar ve sorunlar izhar etmiştir. Yunan kuvvetlerinin bölgeye gelişi yerli Rum halkı arasında sevinçle karşılanmış; devamında her iki etnik grup arasında çatışmalar hâsıl olmuştur. Roman sayfalarında, Yunan işgali sırasında donanma ışığıyla parıl parıl yanan Rum mahallelerinde lâterna sesleriyle yapılan eğlencelerin yerini Türk ordusunun zaferi sonrasında derin bir sessizlik almıştır.

Reşat Nuri'nin *Eski Hastalık* (1938) adlı diğer romanında ise vak'anın ve zamanın gidişatına paralel olarak Milli Mücadele günlerine kısa kısa temalar söz konusudur. Romanın bütününe hâkim olan karşıt unsurları bir arada gösterme yaklaşımı, bu meseleyi ele alışı da uygulanmıştır. Esas kahraman Züleyha'nın babası Ali Osman Bey, zabıt olarak Milli Mücadele'de görev almıştır. Ancak onun buradaki faaliyetlerine dair ayrıntılı bilgi yoktur. Yazar, onun karşısına, Milli Mücadele ruhundan uzak, Anadolu'daki direnişe olumsuz bakan İstanbul sosyetesini temsilen Şevket Bey'i çıkarmıştır. Züleyha'nın İstanbul'da yanında kaldığı dayısı Şevket Bey, Hariciye'de görev yapmaktadır. O, I. Dünya Savaşı sonrasında şartları doğrultusunda dağılan Osmanlı ordusunu ve buna mukabil askerî teknik itibarıyla güçlü İtilaf kuvvetlerini dikkate alarak, Anadolu'daki kurtuluş mücadelesini sonuçsuz bir hamle olarak görmüştür. Hatta bu faaliyetlerin ülkenin zararına olacağını söylerken çözüm olarak yegâne çarenin 'siyaset' olacağını belirtmiştir:

“Şevket Bey, eniştesini hakikaten severdi. Fakat bu sevgi, elinde sopa ve saban demirinden başka silâhı olmayan dört buçuk köylü ile dünyanın en medeni ordularını memleketten kovmak gibi boş bir hayale inanmış bir insana deli demesine mâni değildi. Bu zamanda, bu mağlup ve yorgun milleti ancak siyaset kurtarabilirdi. Hâlbuki bu adamların çılgınlığı, bu ümide de engel oluyor, zavallı Osmanlılığın son mezarını kazıyordu.” (GÜNTEKİN, 1938: 26-27)

Roman, toplumda karşılık bulmuş bu düşüncelerin yanlışlığının dillendirilmesinde bir ifade aracı olmuştur.

Mehmet Rauf'un *Halas* (1929)'ı, düzenli ordu öncesi milis kuvvetlerin Milli Mücadele'deki faaliyetlerinden bahseden romanlardandır. Eserde, vak'a zamanı, İzmir'in işgalinden Milli Mücadele'nin ilk yıllarına tekabül eden sosyal zamana karşılık gelir. Vak'a, Nihat isimindeki roman kahramanı zabitin, babadan kalma miras için İzmir'e gidişi, burada işgal sonrası karşılaştığı acı manzara ve memleketin kurtuluşu adına verdiği mücadeleyi içermektedir. Nihat'ın aşk maceraları romana sürükleyicilik kazandırsa da sosyal hadiseler hep önde tutulmuş, hatta vak'anın bireysellik boyutu sosyal hadiselerin anlatılması bağlamında kullanılmıştır.

Mütareke günlerinin İzmir'i kozmopolit yapısıyla resmedilir. Roman türünün ontolojik esaslarından sayılabilecek çatışma alanı da bu kozmopolitlikten çıkarılmıştır. Anlatıcı, Yunan askerinin İzmir'e çıkışına yerli Rumlar ve Türk tarafının verdiği tepkileri, keskin ve hissî bir üslûpla, uzun uzun betimler. Romanda işgal sürecine hazırlık tertibinde gösterilen yerli azınlıklar, işgal sonrası muzaffer bir topluluk olarak heyecan ve sevinç içinde verilmiştir. Roman sayfalarında yer alan bu sahneler gerçek hayattan ödünçtür.¹⁵⁷ Mukabilinde Türk tarafı ise olan bitene habersiz, gelişmeleri endişe yanında şaşkınlıkla karşılayan ya da yaşananlara kayıtsız bir görüntüde betimlenir. Roman sayfalarında -uzunca yer bulan- bu sahneler şöyle aktarılır:

“Pasaporttan doğru etrafını meraklılar ve pediler ihata etmiş, ilerliyen bir kabile gördüler. Kalabalık bunlara hürmetle yol veriyor ve kabile bu hayvan halkın arasından bir zafer alayı gibi şanü şevketle ilerliyordu. En önde, bir Girit şakisine benzer, kara sakallı, kara bıyıklı, uzun boylu pehlivan vücutlu bir herif, metanetle tuttuğu uzun bir gönderde büyük bir Yunan bandırası taşıyor ve gayet kıymetli bir yadigâr götürüyormuş gibi azametle yürüyordu. Arkasından gelen kabile muallim, doktor, esnaf vesaire vesaire oldukları anlaşılan karmakarışık bir halktan mürekkepti. Sürü tamam postahane sokağının hizasına geldiği vakit bayraklı herif delice bir hareket ve küstah bir cesaretle sıçrayarak

¹⁵⁷ Yunan kaynakları dâhil Rumların, İzmir'in işgali sonrası tepkilerini benzer tarzda anlatır. Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, İstanbul, Derlem Yay., 2010, s.171.

avazı çıktığı kadar hayırdır: Zito Venizelos... Zito... ve arkasındaki guruh hepsi aynı avazla ‘Zito... Zito... diye haykırıştılar. ... Rıhtımı işgal eden kalabalık arasında bu haykırış dükkânlardan, otellerden, mağazalardan kahvelerden herkesi sokağa fırlatmış, kalabalık daha çoğalmıştı. Hepsinin yüzünde hayret görülüyordu; ne oluyordu bu herifler çıldırmışlar mı idi? ... Şimdi artık Kordon boyu gürleyen, oynayan ve sıçrayan Rumlarla bir şelale gibi akıyordu. Sıra sıra kabileler geçiyor, hepsinin elinde Yunan bandırası, gidip bir kere gemilerin kıçında İngiliz bayrağını selâmladıktan ve gösterişli, feryatlı bir nutuk böğürdükten sonra zito zito diye diye haykırarak rıhtımda ilerliyorlardı. Kadın, erkek, çocuk, ihtiyar herkes dirsek dirseğe denilecek kadar sık bir kütle halinde rıhtımdan taşıyorlardı. Bayraklı guruhlar, mehabetli gösterilmek istenen bir yürüyüşle rıhtımı resmigeçit halinde katediyorlar ve durmaksızın nara atarak evlerden, dükkanlardan, gazinolardan ve rıhtımda birikmiş ve kudurmuş halktan aynı nara ile bir aksisada gibi mukabele görüyorlardı. Yavaş yavaş her ağız haykırıp bağırmaya, her fert kendini kaybederek sıçrayıp oynamaya başlamıştı. Bir an oldu ki rıhtımda sıralanan binaların hepsi uzunlu kısıklı küçüklü büyüklü, Yunan bandıralı ile süslenmişlerdi. Kapı önlerinde ve pencerelerde küme küme kalabalık görülüyor, bağırmaktan, boyunlarının damarları şişmiş ve boğazları kurumuş oldukları halde hâlâ bağırarak bu adamlar artık zaptolunmaz bir surette coşmuş bulunuyorlardı. ... Vak’adan haberi olmaksızın ordan geçen, veyahut işiderek gelen Türkler derin bir hayretle bu çılgınlığa bakıp yazıhaneye giriyor, her birisi yeni bir haber getiriyor, kimisi bu azgın herifleri dağıtmak ve ezmek için asker gelmekte olduğunu, kimisi vali paşanın İstanbul’dan telgrafla haber beklediğini söylüyor ve gelen haberlerin fiili bir neticesini göremeyen, hazirun derin bir elemle harap oluyordu. ... Hükûmet caddesi buradaki gürültüden hiç haberdar görünmüyordu. Orası her vakitki gibi sakin ve müsterih uykusuna devam ediyordu. Kemal Mümtaz bizim halkın tenbelliğine, uyuşukluğuna ve lâkayitliğine karşı her vakit, her yerde köpürür, her fırsatta hatta ekseriya fırsat aramaksızın rasgele taşar ve coşardı: Kahveler, diye devam etti; kahveler her zamanki nargile fokurtuları, tavla gürültüleri, gazetelerin arkasında uyuklayan müşterilerle mutat manzarayı göstermekte kusur etmiyorlar. Fakat hükûmeti geçip de azıcık Rumluk olan yerlere yaklaşıncı iş çabucak kepezeliğe dönüyor bütün Frenk mahallesi bütün Rum çarşısı baştan başa Yunan bandıraları ile görünmez bir hale gelmiş. Ufak büyük sokaklar hep birden ayaklanmış; hepsi ‘zito Venizilos... Zito...’ narası ile coşmuşlar.” (Mehmet Rauf, 1929: 18-23)

Her iki tarafında da içinde bulunduğu hâl ve tavırları, hisleriyle birlikte detaylı bir şekilde aktaran yazar, birkaç sayfa sonra nûmayişin geldiği boyutu şöyle resmetmiştir:

“Artık elinde Rum bayrağı olmayan kimse yoktu. ... Genç kadınlar ve bazı hafifmeşrep kızlar erkeklerin kollarında sarhoş ve rezil, şarkı söyleyerek, sallana sallana gidiyorlardı. Kolonaridis, biraz ötede Paris gazinosu hıncahınç dolmuş, masalarda oturanlardan başka sandalye bulamayıp ayakta içenler hep oynuyorlar ve haykırıyorlardı. Daha yukarıda Sportinin bahçesi ve taraçası halkla taşmış denilecek kadar kalabalıktı.” (Mehmet Rauf, 1929: 34)

Bu gözlemlerin, İzmir’e geldiğinde Frenk mahallesinde kalan, burada tanıştığı Beatrice adlı İngiliz bir tüccarın kızıyla hissî yakınlık kuran Nihat gibi önceden yabancılara karşı ön yargısı olmayan kahramanın gözünden yapılması ifadelerin anlam gücünü kuvvetlendirme adınadır. Ayrıca, böyle bir demografik ve sosyolojik görüntü içinde tertiplenen vak’alar, dönemin başka romanlarında da görülen bir yaklaşımdır.

Şehrin İtilaf kuvvetleri değil, Yunanlı askerlerce işgal olunacağı haberi, Rum ve Türk grupları arasındaki ayrımı derinleştirir. Bütün bu gelişmeler sonrasında Rumlar gözünde İzmir “Nihayet iş son şekline gelince Rumların ileri gelenleri bu galeyandan istifade ederek muvaffakiyetli bir darbe indirmek için ilhakın ilânını tensip ve tacil etmişler.” (Mehmet Rauf, 1929: 40) cümlesinde ifade bulduğu üzere Yunanistan’a ait bir toprak parçasıdır. Öyle ki takip eden günlerde yerli azınlıkların, Yunan askerinin İzmir’e çıkışı hasebiyle memnuniyetinin tezahürü olan sevinç gösterilerinin yanı sıra yerli Müslüman halka saldırdıkları ve aşağılama içine girdikleri görülür:

“Sportinde oturmak... Şimdi bir Türk sıfat bundan ikrah ediyor, hatta bir hicap bile duyuyordu. Rıhtımda gezmekten bile sakınıyordu. Bu gazinolarda oturan Rumlar, ecnebiler o başındaki festen kendisinin bir Türk olduğunu anlayıp şimdi kim bilir ne acı istihzalarda bulunuyorlardı.” (Mehmet Rauf, 1929: 60)

Yukarıda nakledilen Türklerin maruz kaldıkları “acı istihzalar”, romanın ilerleyen sayfalarında anlatılacak olan Rum çapulcular tarafından gerçekleştirilen tecavüzlerin habercisi gibidir:

“İzmir Hristiyanları yağma ve katliam için dış biliyorlardı. ... Çapulcular çarşıda kaç günler peyleyip göz koydukları zengin mağazalara hücumla kırarak, yıkarak boşaltırken bir takımları da İslam mahallerine dağılmış, evlerimize hücum etmeyi tercih etmişti.” (Mehmet Rauf, 1929: 238)

İzmir’in işgali, ilk şaşkınlıktan sonra Türk tarafında derin ve elim bir tesir yaratmış; önce Bayramiç ve Seydişehir’de başlayan protestolar devamında memleketin geneline şümul olmuştur.¹⁵⁸ Türk tarafının bu tepkileri *Halas* romanının da izleklerinden biridir. İzmir’deki Türk kesiminin milli bir heyecan içinde işgallere karşı koyuş mücadelesi gündeme getirilmiştir. Gelişmelerin yarattığı endişe, üzüntü ve tepki atmosferiyle, milis güçler şeklinde teşkilâtlanan direniş gruplarının oluşumu ve mücadelesi anlatılmıştır. Bütün Anadolu’nun, İzmir’in kurtulması adına tek bir hedefte birleştirilmesi çağrılarına yer verilmiştir:

“Dün evvelâ Türk Ocağı’nda, sonra Sultanî Mektebi’nde toplanmıştılar, protesto makamında herkesi Yahudi maşatlığına çağırmışlardı. Gûya tezahürat yapılacaktı; fakat bu bahane altında elebaşılar halkı kan dökmekten teslim olmamaya teşvik edecekti. Gece cephanelik yağma edildi. Halka silah ve cephane dağıtıldı. Bir taraftan Anadolu matbaasında beyannameler tab olunuyor, bütün Anadolu’ya, İzmir mülhakatına gönderiliyor: İzmir’de biz karaya çıkan Yunanlılara silahla mukavemet ediyoruz, vatanınızı seviyorsanız İzmir’e koşunuz; bizi ve şehri kurtarınız. İzmir efelerini bekliyor, gibi davetler, telgraflar, mazruf kâğıtlarla dört tarafa gönderiliyordu.” (Mehmet Rauf, 1929: 237-238)

Milli Mücadele’ye bağlı olan esas kahraman Nihat da Yunanlılara karşı örgütlenen bu gruplarla yakınlaşır. Ancak, *Vurun Kahpeye* romanı yazarının toplumsal çözümlemesine benzer şekilde Türk kesimi, milli değerler ortak paydası bağlamında yekpare bir görüntü vermez. Bireysel-toplumsal çıkarların çatışması karşısındaki ikilemde, şahsi menfaatlerini öne alan genişçe bir kesim de vardır.

¹⁵⁸ Gökbilgin, *a.g.e.*, s.93-94.

Anlatıcı, İzmir'in sosyal hayatında savaş zengini olarak beliren bu gruplardan, milli şuurdan yoksun oluşlarıyla eleştirel bir dille bahsetmiştir:

“Saffet, ebedî kadın meselesi arasında yuvarlanıyor, Hasan Cemil on lira fazla çarpmak için dünyayı dolaba koyduğunu aynen ifşa ediyor; Sadi sirkatinden bahseden merdi Kıpti gibi şehirde sürdüğü israf ve sefahat hayatını, o arabalar, o tantanalar hep o gayrimeşru vagon alım satımı sayesinde yaptığını itiraf ediyor ve bu tarafta İzmir elden gidiyordu. Yarın belki onlara orada ticaret yaptırmak, para kazandırmak değil, hatta hava aldırmayacaklar, su içirmeyeceklerdi. Derin bir kederle etrafına bakarak: Ah yok mu acaba? Diye inliyordu. Bu olan bitenlerden, sahihten her şeyi, kendi menfaatlerini, kendi ihtiraslarını unutacak kadar müteessir olmuş kimse yok mu idi acaba? Şimdi Haylayf pasajından geçiyordu. İçeride masalarda tıklım tıklım oturmuş, içlerinden bazılarını iyi tanıdığı Türkler rakı içiyorlar, yemek yiyorlardı. İşte bunlar da rakı keyfi âleminden diyordu. Sakın bu rakı, bu kadın, bu para dalavereleri için bu adamlar nasıl kendilerini unutuyorlar, nasıl memleketi ihmal ediyorlar, mesela bugünkü hadiseden nasıl müteessir olmuyorlardı? Hiç kanları yok muydu? Damarlarında kan yerine su mu akıyordu? Vücutlarında âsâb yerine sade adale mi vardı?” (Mehmet Rauf, 1929: 58-59)

Milli Mücadele dışı gruplar arasında bahse konu olan diğer kesim isyancılarıdır. Anlatıcı, kahraman Enis Behiç'in ağzından savaş günlerinde vuku bulan isyanlardan bahseder ve bunların sorgulamasını yapar. Anzavur, Düzce ve Konya, Demirci Mehmet Efe, Çerkez Ethem, Çapanoğulları, Aynacıoğulları isyanlarını sayıp bunların İstanbul'un kışkırtmasıyla çıktığı, dinî gerekçeler etrafında cahil halkın kandırılmasıyla oluştuğu ve neticede bastırılrsa da Ankara'da yeni kurulan idareye büyük sıkıntılar açtığı söylenir:

“Bu isyanlar pek garip şeylerdir. Başta mutlak bir veya iki üç kişi bulunur ve bu baştakiler mutlak şahsî bir menfaat güderek işe kalkarlar. ... En başta menfaatle başlayan bu iş dağılıp yayıldıkça menfaat fikri belki yok olarak iş hissiyata taalluk eder. O vakit din meselesini çıkarırlar, şeriat meselesini çıkarırlar, vergi meselesini çıkarırlar... Çıkarırlar...” (Mehmet Rauf, 1929: 363)

Nihat'ın İstanbul'a dönmesiyle mekân olarak Anadolu'nun dışına çıkılmış ancak konu itibariyle vak'a Anadolu etrafında geliştirilmeye devam edilmiştir. Anadolu'ya yönelik silâh ve asker sevkiyle İstanbul'daki faaliyetler ele alınmıştır. Batıda ilk olarak Ayvalık'ta oluşturulan mukavemet cephesinin memleketin güney bölgelerinde de varlık bulduğu söylenirken, Anadolu'nun siyasî iradesinin İstanbul'daki merkezden ayrı şekillendiği değerlendirilmesine varılır.

Etem İzzet Benice, Milli Mücadele etrafında Anadolu hayatına, *Aşk Güneşi* (1930) ve *On Yılın Romanı* (1933) eserlerinde yer vermiştir. Bunlardan *Aşk Güneşi* romanı 'yarının çocuğuna' ithaf olunan, geleceğe matuf tezli bir romandır. Dolayısıyla yazar, metnin oluşumunda estetik hassasiyetten ziyade sosyal kaygılardan hareket etmiş; siyasî göndermeleri olan bir roman kaleme almıştır. Buna göre anlatıcı, döneminin siyasî paradigmaları uzantısında, çok farklı etnik unsurlardan meydana gelen Osmanlı devlet modelinin yıkılmasını kaçınılmaz görmektedir. Nedensellik ilkesiyle bu dağılışı açıklamaya çalışmıştır. Milli Mücadele'ye, aleyhte tavır almış etnik ve dinî grupların faaliyetlerine genişçe yer vermesi görüşlerindeki haklılığa dayanak arayışındandır.

Vak'a, emekli bir kaymakam, kızı Hamra, Çerkez bir üvey anne Feleknaz ve evin evlatlığı Hasan'ın arasındaki ilişkilerden geliştirilmiştir. Hamra ve Hasan arasındaki yakınlaşmayla başlayan romanda bu birliktelik, Feleknaz'ın Hasan'a ilgisi ve bu sebepten hazırladığı entrikalarla mümkün olmaz. Hasan'ın askere gitmesi ve bir zaman sonra onu bulma adına Hamra'nın da Anadolu'ya geçişi; nihayetinde iki sevgilinin kavuşmasıyla roman son bulur.

Romana baktığımızda anlatıcının, metnin oluşumunda alegorik bir anlatıma ağırlık verdiğini görürüz. Osmanlı'nın çoklu etnik yapıyı esas alan devlet şeklinin sembolizasyonu etrafında verilen olay örgüsü, kahramanların kimlikleri ve ilişkilerinden takip edilebilir. Buna göre evin reisi emekli kaymakam baba; bir çocuk, bir evlatlık ve bir üvey anneden meydana gelen bir aile oluşturmaya çalışır; ancak bunda başarılı olamaz. Yaşamının son dönemleri yatağa bağlı bir hasta olarak,

gelişmelere müdahale kuvvetinden uzak geçer ve ailesi dağılır. Hamra ve Hasan arasındaki ilişki, önce ayrılık sonra da farklı bir mekânda yeniden birleşme şeklinde geliştirilirken bu bağlam; romanın bütünü gözetildiğinde, İstanbul’da (cephe bağlantısıyla Arap coğrafyasında) çöken bir devlet görüntüsünden, Anadolu’da yeni kurulan bir devlet ortamına geçiş fikrini işleyen anlatıcının tezini pekiştirmektedir.

Vak’ının Anadolu’ya kaydırılması, Hasan’ın ve akabinde Hamra’nın geçişiyle sağlanır. Hamra, sevgilisi Hasan’ın yanında olma düşüncesiyle Düzce’ye gelmiştir. Bu seyahatte, aynı zamanda, Türklerin aşağılandığı işgal günleri İstanbul atmosferinden bir kaçış psikolojisinin etkisi de vardır. Ancak, Düzce de Anadolu’da uyanan milli duygunun uzağındaki İstanbul’dan farklı değildir. Bölge, milli hareketlere karşı koyma faaliyetleri açısından dış unsurların etkisine açık bir demografik yapıdadır. Kahramanın dilinden yazar; dinî, etnik, kültür bakımından bölgenin homojen olmayan yapısına dikkat çeker ve bu etnik, ideolojik çeşitliliğin çatışmayı ve toplumsal ayrışmayı derinleştirdiği sonucuna varır. Bu duruma, milliyetçi anlayışla yoğrulmuş eleştirel bir bakış getirir:

“Fakat İstanbul’dan vatansızlık ve hamakatin bir yılan olup gövdesine sarıldığı bu şehirden kurtuldum diye sevinirken öyle daha berbat bir yere düştüm ki... Binbir siyasî ve içtimai ihtirasın çarpıştığı bir yer. Ermenisi, Rum’u, Çerkes’i, şeriatçısı, İngiliz severi, mollası, padişahçısı hepsi burada var! Halbuki ben Ankara gibi, Sivas gibi yalnız Türk havası olan, Türkiye Büyük Millet Meclisi bayrağı altında toplanan bir Türk kasabasında olmak, o cephenin cidal saflarında bulunmak istiyorum.” (BENİCE, 1930: 233)

Romandaki vak’a zamanı Anzavur, Bolu-Düzce ayaklanmalarının yaşandığı sosyal zamana karşılık gelmektedir. Yazarın perspektifinden bu tarihî hadiselerle dair gözlemler ve değerlendirmeler, roman türünün olanakları içinde verilmiştir. Okur, vak’ının geçtiği Anadolu coğrafyasını, milli direnişi bastırmak adına girilen ayaklanmaların yoğun olduğu bir mekân olarak görmektedir. Ayaklanmalara dair yapılan değerlendirme bölümlerinde asıl vak’ının geçtiği Düzce dışına çıkılarak

mekân genişler; benzer hadiselerin yaşandığı İzmit, Adapazarı, Hendek, Geyve, Biga, Gönen, Bolu, Göynük, Gerede, Mudurnu'nun konu bağlamında isimleri zikredilir.

Yazar, Ankara'da milli bir hükûmetin kurulması arifesinde, Anadolu'da karışıklıklar çıkararak milli direniş faaliyetlerinin önünü almayı amaçlayan bu teşebbüslerin arka planını sorgular. Bölgedeki isyanların oluşumunda iç ve dış güçlerin ittifakı tespitinden hareketle bu güçleri sayar.¹⁵⁹ Buna göre İngiliz Muhibleri (Romanda geçen şekliyle Dostları) Cemiyeti gibi dış destekli gruplarla, Mütareke sonrası yeniden kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi Milli Mücadele karşısında yer alan siyasî oluşumlar bölgede ortak hareket etmektedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın basındaki en önemli sözcüsü Ali Kemal'in yazılarının, milli kuvvetler aleyhine bölge halkı arasında propaganda oluşturmada kullanıldığı belirtilir ve Ali Kemal, eleştirilerin merkezine yerleştirilir.¹⁶⁰ İstanbul hükûmeti, ayaklanma bölgelerindeki nüfuzuyla bu isyanların arkasındaki önemli güçlerdendir. Yine, dinî ve bir kısım Çerkezlerin rolü gibi etnik unsurlar, bu gayrimilli hareketlerin kaynağı şeklinde gösterilmiştir. Roman sayfalarından aşağıya aktardığımız alıntılar, kahramanların dilinden bu tespitleri somutlayan örneklerdir:

“Öyle tuhaf ki ben İstanbul'dan gelirken burada bir tek bile kurtuluş düşünüşünden ayrı adam göremeyeceğimi zannediyordum. Bir kısım Çerkesler, mollalar açıktan açığa düşmanla birlik olmuşlar. Çarşıda, pazarda ‘Bu sivri külâhlı adamlara uymayın. Onların ağzındaki boş lâf. Paranızı pulunuzu soyup kaçacaklar. Hiç padişah... Sonra da bu İngiliz, Fransız, Yunan ordularına karşı gelinir mi?’ diye ahaliyi kandırıyorlarmış. İngiliz Dostları Cemiyeti de İtilaf dedikleri hıyanet fırkası ile

¹⁵⁹ Bu tespit, tarihî gerçekliğe dayanmaktadır. Toktamış Ateş, bu tarihî hadiselerin sebeplerini sayarken Vahdettin ve Damat Ferid hükûmetlerinin rolüne; İngiltere'nin dahline; halkın savaşıardan bıkmış, yorulmuş olmasından ötürü aksi çabalar içindeki Ankara'nın halkta tepki uyandırmasına; azınlıkların rolüne ve halifeye ters düşen eylemlere iç ve dış sebepler olarak işaret etmektedir. Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, genişletilmiş 1 bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üni. Yay., 2000, 134.

¹⁶⁰ Ali Kemal'in, Milli Mücadele aleyhtarlığında sembol konuma getirilmesi daha olaylar zamanına taalluk eden bir yönelimdir. Hatta bunun gerçekliği, günceli kendine malzeme etmiş mizah yayınlarında da görülür. Döneminin önemli yayınlarından *Karagöz* üzerine ‘Milli Mücadele’ bağlamında çalışma yapmış Ali Şükrü Çoruk'un tespitiyle, gazetenin Milli Mücadele'ye muhalefet edenler arasında en fazla üzerinde durduğu isim Ali Kemal olmuştur. Ali Şükrü Çoruk, **Mizah Penceresinden Milli Mücadele**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2008, s.142.

beraber çalışıyor, Ali Kemal'in Peyam'daki makalelerini köylere dağıtıyor. 'Hey ahali, gözünüzü açın. Sizi büyük harpte bu hâle sokanlar gene isim değiştirip memleketin başına bela oldular. Kendinizi millî adını alan bu çetecilerden koruyunuz. Onlara yardım etmeyiniz. Padişahın, asi olanların katli için emri var!' diye beyannameler yaptırıp evlere bırakıyorlarmış. Adapazarı, Hendek, Bolu daha birçok yerlerde bu fesatlık varmış." (BENİCE, 1930: 148)

Bilhassa Ali Kemal'in Milli Mücadele'nin aleyhinde oynadığı rolü öne çıkaran bu satırlarda gönderme yapılan İstanbul idaresinin anıldığı

"Etraftaki kazalar da daha hep İstanbul'a bağlı. Çerkesi, İtilafçısı çok olan yerlerde hâlâ Damat Ferit nüfuzu var." (BENİCE, 1930: 211)

ibarelerin yanı sıra son olarak Çerkezlerle hasredilmiş aşağıdaki satırlar da yazarın, Milli Mücadele'de iç düşman olgusunu vermesi doğrultusunda son derece anlamlıdır:

"Sokaklarda Çerkeslerin çalımından geçilmiyor. Ayaktakımı hep meydana döküldü. Kahvelerin önü, çarşı, at meydanı hep onlarla dolu. Bir sürü sarıklı sokakları kaplamış. Hem ne tuhaf bir şey? Eskiden sokakta hiç de bu kadar sarıklı göze görünmezdi. Bunlar nereden çıktı? Yoksa her önüne gelen başına bir yeşil, beyaz çaput parçası sarıp molla diye ortaya mı çıkıyor? Bu da Gavur İmam modası mı? Hayret! Çerkes mahallesine tak yapılıyor. ... Dört buçuk hain Çerkes ve softanın keyfi yerine gelsin diye şehre tak kurdurmak için bir hükûmet ne kadar alçalmalıdır değil mi?" (BENİCE, 1930: 234)

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Anadolu'daki milli direnişe karşı koyan hareketlerin oluşumunda varlığı öne sürülen bir kısım Çerkezlerin faaliyetleri meselesi, romanın bütünü dikkate alındığında, romancının muhayyilesinde önemli bir karşılık bulmaktadır. Yazar, dağılan Osmanlı Devleti içindeki çeşitli etnik

unsurların bağımsızlık talepleri düşüncesinden hareket etmiş ve özellikle bunlar arasında Çerkezlerin faaliyetleri üzerinde durmuştur. Tarihî olguları malzeme ederek kurguladığı anlatımında, Çerkezleri gerek İstanbul hükûmetiyle gerekse de Yunan kuvvetleriyle işbirliğine götüren nedenin Balıkesir-Bolu hattı havalisinde bağımsız bir Çerkez devleti kurma hayali olduğunu, yine roman kahramanı Hamra'nın dilinden, eleştirel bir üslupla sık sık dile getirmektedir:

“Kulaktan kulağa dolaşan bir sürü lâf var. Anzavur isminde bir Çerkes beyi bilmem kaç bin kişilik çeteleri ile padişah ‘arz-ı hizmet’ etmiş. Gavur İmam isminde gene bir Çerkes İzmit, Adapazar, Gevye taraflarında propaganda yapmaya çıkmış. Çerkesler kendisini büyük tezahürlerle karşılıyor, nümayişler yapıyorlarmış! İstanbul’da da bir konferans toplanmış. Müstakil Çerkezistan diye bir hükûmet teşkiline karar vermiş. Balıkesir’in bir kısmından da buralara kadar bütün yerler Çerkes hükûmetinin olacakmış. Padişah da Anzavur’a paşalık vermiş. İzmit’e gelip Süleyman Şefik Paşa haini ile birlik olup Kuvayı İnzibatiye’nin taarruzuna iştirak edecekmiş. Zaten Biga, Günan taraflarında astığı astık, kestiği kestik imiş!” (BENİCE, 1930: 213-214)

Bu saptamanın tekrarı, devam eden sayfalarda yine dillendirilmiştir:

“Herif için Adapazar’ındaki bizden olmayan Çerkezler dehşetli nümayişler yapmışlar. Çerkezlerin çok olduğu yerlerde buna benzer daha birçok nümayişler yapıyorlarmış! Görünüşte padişaha sadakat. Halbuki mis gibi hıyanet. Avanaklar Çerkezistan yapacaklarmış! Anzavur kendi kuvveti ve padişah ordusuyla Ankara’yı zaptettikten sonra Yunan ordusuna kapıyı açacak, kendisi gelip Çerkezistan’ı kuracakmış! Gavur İmamlar şunlar bunlar hep taraftarlarına cesaret vermek için böyle şehir şehir dolaşıyor, etraftaki hususi memurlarının teşvikiyle şuna buna telgraf çektiriyorlar.” (BENİCE, 1930: 226-227)

Ayrıca “şeriatçılar olsun, İngilizler olsun, Çerkes ve Rumlar olsun el ele vermişler her vesile ile bir şımarıklıktır koparıp gidiyorlar.” (BENİCE, 1930: 226-227) sözlerinde ifade bulmuş,

savaşılan bu çok yönlü kesimlerin kendi aralarındaki işbirliğini gösterme anlatıcının olayların aktarımında dikkat çekmeye çalıştığı diğer bir husus olmuştur.

Vak'ının devamında, İstanbul hükûmetinin desteklediği Kuva-yi İnzibatiye kontrolünde, İstanbul yanlısı mülki idareciler ve dinî çevrelerin katkısıyla gelişen ve halkı Ankara'daki siyasî yapı aleyhine dönüştürme amacını taşıyan hareketlerin, milli güçlerin direnişiyle mağlubiyeti sergilenmiştir. Haklarında, şeyhülislamlık makamınca çıkarılan 'boyunlarının vurulması lâzımdır...' fetvasının kesif propagandasının yapıldığı atmosferde millicilerin kazandığı zafere geniş halk kitlelerin verdiği tepki yine kahramanlardan Hamra'nın dilinden şöyle verilmiştir:

"Kurtulduk. Gavurundan, mollasından, muhalifinden, Rum'undan, Ermeni'sinden... Hepsinden kurtulduk! Adapazar, Düzce, Gevye, Mudurnu, Hendek, Göynük, Gerede, Bolu hepsi kurtuldu ve... İhanet yere vuruldu. ... Dün akşam bütün şehir ahalisi, milisler, Kuvvayı Milliye taburları, İstiklal Mezarlığında toplandık. Ölülerimizi görmek, yaralılarımızı sarmak ve yatırmak fırsatı daha dün elimize geçti. ... Şehirden bir saat uzakta ve Beypazarı-Ankara yolu üzerinde bir dağın yamacında. İlk önce adını koyduk: İstiklal Mezarlığı..." (BENİCE, 1930: 262)

Romanda, cephe mücadelesine dair sahnelerin ayrıntılı ve belgesel bir bakışla kurguya taşındığı görülmektedir. İngiliz ve Yunanlıların, Geyve ve Adapazarı bölgesindeki faaliyetleri, iç isyanlara dair verilen bilgiler bu tespiti doğrular örneklerdir. Neticede bütün bu gayretler boşa çıkacak ve Milli Mücadele'de stratejik bir öneme sahip olan bu bölge, Kuvva-i Milliye güçleri sayesinde Ankara hükûmetinin kontrolüne geçecektir:

"Gevye'de düşman kımıldanmaları başladı. Doğançay, Gevye... Buralar bizim için çok mühim yerler. Henüz derli toplu bir ordumuz yok. Sağa sola her tarafa yetişmek, düşman karşısında millî imanın göğsünü kal'e duvarı gibi germek lâzım. Şimdi Gevye ve yakınlarında düşman mühim hazırlıklar görüyor, asker ve cephane biriktiriyor. Yıldırım gibi buraya yetişmek, o askeri ve o mermi istifini havaya kaldırmak davamızın yarasında yeni bir merhem olacaktır." (BENİCE, 1930: 136)

Anlatıcı romanın devamında, düşman askerlerinin cephe dışındaki sivil insanlara verdiği zarara da dikkat çekmiştir. Türk ordusunun kesin zaferinin ilânı olan Başkomutanlık Meydan Muharebesi anlatılırken Yunan ordusunun geri çekilme esnasında Anadolu köylerinde yol açtığı tahribat dile getirilmiştir. Burada ‘insanlık davası’ iddiasının sözcüsü olan Batılı devletlere, olup bitenler karşısındaki tepkisiz tutumlarından dolayı eleştiri getirilmiştir:

“Türk milleti yıldırımın kendisi oldu ve bütün bir mazlum dünyanın kurtuluşuna yol verdi. ...Biz kovalıyoruz onlar kaçıyorlar! Bu kaçışın arkası İzmir rıhtımında alınacak! Yakıyorlar. Afyon’dan beri bütün Türk köylerine ateş verdiler. Yaralılar, sıhhiyeler haber getiriyorlar. Bütün Türk köylerini gazla, benzinle tutuşturuyorlar. Kadın, erkek, çoluk çocuk, ele geçen her Türk’ü iplerle bağlayarak yangının içine sürüyorlarmış! Nerede insanlık davasının başındaki prensipler nerede: Humanitaire... Avrupa, Amerika ricali? Körler mi bu kaçıştaki haileyi görmüyorlar mı? Dünkü yaralı kafilesıyla gelen Hızır Çavuş anlattı: Afyon’un bir köyünde horozlara varıncaya kadar canlı ne varsa hepsini mektebe doldurup süngülemiş, sonra da binayı ateşlemişler. Asker köyü kül buldu! Tarih bundan üstün şenaat kaydetmemiştir! Yuh olsun onların insanlığına.” (BENİCE, 1930: 324-325)

Burada, bir yanıyla, Türk insanının savaş alanındaki başarısı ve azmini anlatma düşüncesinde olan yazarın, *On Yılın Romanı* eserinde de daha kısa ve yüzeysel olmak kaydıyla aynı izleği kullandığını görmekteyiz. Mustafa Kemal’in bir kahraman olarak yer bulduğu vak’ada Milli Mücadele’yi başlatan Samsun’a çıkış hadisesi, Erzurum ve Sivas kongreleri gibi yakın tarihî olaylar romana belgesel bir nitelik kazandırmıştır. Romanın esas kahramanları Torun ve Erhan’ın, yanlarında Muhtar Demir Çavuş’la köyleri İkipınar’dan çıkıp mücadelenin merkezi Ankara’ya gelmeleri tarihî olaylar ile kahramanların hikâyesini buluşturmaktadır.

Devrin romanları arasında Milli Mücadele’yi destanlaştırma eğilimi, en yoğun olarak Burhan Cahit Morkaya’nın eserlerinde tatbik sahası bulmuştur. Savaş

günlerinin muhasebesini de yapan *İzmir'in Romanı* (1931), *Yüzbaşı Celâl* (1933), *Dükkülerin Romanı* (1934) ve *Nişanlılar* (1937) bunun örnekleri arasındadır.

Bunlardan "... Büyük zaferle nihayet bulan İzmir muharebesinin bütün heyecanlı levhalarını ifade edecektir." (MORKAYA, 1931; 5) savıyla kaleme alınmış *İzmir'in Romanı* kitabı, tıpkı *Aşk Güneşi* gibi yarınki nesle ithaf edilmiştir. Yazar, vak'ayı oluştururken tarihî belgelere başvurmuş; Mustafa Kemal'in, Kâzım Karabekir'in, İzmir mebusu Celâl Bey'in, Afyon mebusu Ali Bey'in hatıralarından yararlanmıştır. Bu yanıylar eser, roman tekniğinden faydalanılarak yazılmış bir tarih metni gibidir ve bu iddiadadır. Roman sayfalarında, konuyla ilgili fotoğraflara yer verilmesi ise bu iddiayı daha da pekiştirmektedir.

Vak'a, İzmir'in işğali arifesindeki 14 Mayıs 1919 günüyle başlar. Devletin işğal felâketi sonrası yaşananlara ilgisizliği, teslimiyetçi tutumu; bunun karşısında İzmir halkının kendi inisiyatifiyle mücadelesi ele alınır. Çevre yerlerdeki milli mücadele faaliyetleri, iç isyanlar romanda gündeme getirilen diğler konu başlıkları olur.

Yazar, Yunanlılarca işğal edilen bölgelerin ilhakı tehlikesine karşı, 'Redd-i İlhak Heyeti' -sonradan Müdafaa-i Hukuk unvanını alır- adıyla teşkilâtlanan ve Batı Anadolu'da Milli Mücadelenin kökleşmesini sağlayan milis kuvvetlerin oluşumunu gündeme getirmiştir:

"İzmir'in ateşli gençleri hükûmetin kendilerine yardım edecek yerde göz göre boğazlanmaya hazır olmalarını tavsiye ettiğini görünce büsbütün hırçınlaştılar. Lisede toplanmağa başladılar. ... İstanbul hükûmeti, İtilaf Devletlerine körükörüne teslim olmuştur. Bizi de o akıbetle sürüklüyor. Hükûmetten ümit yoktur, bu işğale silâhla mukabele etmeliyiz. İzmir buna karar verdi. Derhal bu işe başladı." (MORKAYA, 1931: 11)

Kâzım Paşa'nın bölgedeki çalışmaları; sonraki yıllarda Afyon mebusu olacak Ali Bey'in önderliğinde kurulan ilk mukavemetin görüldüğü Ayvalık cephesi, Celâl

Bey'in örgütlediği Aydın cephesindeki gelişmeler, tarihî olaylara ve buradaki isimlere bağlı kalınarak kronolojik bir döküm şeklinde verilmiştir.

Sonuçları yönünden Yunan işgalini yaygınlaştıran ve Milli Mücadele zaferini geciktiren iç isyanlar da yazarın gündemindedir. Tarihte Anzavur ve Gavur İmam kuvvetlerinin neden olduğu isyanlar olarak bilinen hadiselerden yola çıkan anlatıcı, bunun nedenleri ve sonuçlarına dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu ayaklanmaların sarayın kışkırtmalarıyla din kisvesi altında gerçekleştirildiği savından hareket eder. İstanbul siyasetiyle ilişkilendirilen iç isyanlar, milli birliği sağlama gücünü zayıflatan hareketler olarak nitelenir:

“Anavatanın kucagında halifenin milli kuvvetlere karşı yolladığı sefil cehalet alayları yer yer Türk köylerini yakıyor, vatan istiklali için silaha sarılanlara ateş açıyor. Ateş içinde ateş yaratıyor. Çapulcu çeteleri halife kuvveti şeklinde masum köyleri basıyor, Adapazarı, Hendek, Düzce ve daha birçok yerlerde isyanlar oluyor. Halkın cehaletinden istifade ederek onları maksatlarına alet etmek isteyenler milleti birbirine kırdırıyor. Bu manzara pek dehşetlidir.” (MORKAYA, 1931: 75)

Burhan Cahit Morkaya'nın *Yüzbaşı Celâl* adını taşıyan romanı ise I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı idaresinden çıkacak olan Orta Doğu coğrafyasını ve Milli Mücadele'nin güney cephesini konu edinen bir romandır. Romanda ele alınan olaylar, esas kahraman Yüzbaşı Celâl'in buralardaki macerası etrafında verilmiştir. Vak'a zamanı I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinden Milli Mücadele günlerine kadar getirilir.

Tezli bir roman hüviyetindeki eser, tarihî bilgi ve belgeler esas alınarak kurgulanmıştır. Anlatıcının, “Anadolu evlatları silahsız döndükleri [Arap topraklarından] köylerinde silahla vuruştukları ve galebe ettikleri düşmanı bulacaklar.” (MORKAYA, 1933:155) sözüyle sayfalarda ifade bulan düşünceyi vak'a boyunca vermeye çalıştığı görülmektedir. Burhan Cahit'in başka romanlarında da görülebileceği üzere, burada da uzun asırlardır Türklükle imtizaç etmeyen Araplar için Anadolu insanının

mücadele vermesinin anlamsızlığı üzerinde durulmuştur.¹⁶¹ Ayrıca Araplar haricinde, Anadolu coğrafyasında görülen etnik ayaklanmalar, bu kesimlerin işgalci kuvvetlerle işbirliği etmesi romanın konu çerçevesini belirleyen diğer olaylardır. Anlatıcı, Osmanlı ülkesindeki bu etnik temelli ayrışmayı şu cümlelerle açık etmiştir:

“Rum, Ermeni, Arap kendi hesaplarına ve haricî yardımlarla başkaldırmışlardı. ... Ermeni Amerikalılardan istiklal rica ediyor, Rum, Atina’dan imdat bekliyor, Arap Allenbi ordularının kendisine eski saltanatını iade edeceğini zannediordu.” (MORKAYA, 1933: 174)

I. Dünya Savaşı arifesinde Halep civarında başlayan romanda, çöl aşiretlerini tarassut ve onların yabancı kuvvetlerle işbirliği yapmasını önlemekle görevli olan Yüzbaşı Celâl, Mütareke sonrasında Halep’in işgal kuvvetlerinin kontrolüne bırakılması neticesinde bölgeyi terk eder ve Anadolu’ya geçer. Evvelâ Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu’nun siyasî görüntüsü verilir ve Milli Mücadele’yle sonuçlanacak sürecin nedensellik bağı oluşturulur. Yazara göre, işgal ve ayrılık hareketleriyle parçalanmış ülkenin bu görüntüsünün tek sorumlusu İstanbul hükûmetidir:

“Harpten heyecanlı ve bozgundan beter iki sene geçti. Türk vatani yelkeni kopmuş, dümeni uçmuş, tayfası, kaptanı sakat düşmüş bir kazazede gemi gibi bir zaman sert dalgalar arasında battı, çıktı. ... Avrupa orduları bir engerek gibi Türk vatanına çöreklenip yavrulamağa başladılar. Arabistan, Ermenistan, Pontus bu mevsimin mahsulleri idi. Avrupa ordularını yere sermek için sancağışerif çıkaran Halifeler de tıpkı Tedmur Şeyhi Sadun gibi ecnebi istilasını milli bir harekete tercih ettiler. Ve

¹⁶¹ Yazar bu konudaki görüşlerini roman sayfasında kahramanı Celâl’in ağzından şöyle aktarır: “Halep ve ondan aşağı bütün sahili Adana’nın bir köyüne değişmem, dostum dedi. Suriye ve Arabistan hem çölleri hem de tarihî bağlarıyla Türk’ü tam beş yüz sene mıhlamış, yemiş kemirmiştir. Anadolu’nun her köyüne kaç hacizade yaşıyorsa, bu Arap çöllerinde de o kadar Mehmetçik yatıyor.” (Burhan Cahit, **Yüzbaşı Celâl**, Köroğlu Kütüphanesi, 1933, s.187)

Türk kendi vatanında da son bir defa yine Arap'ın bu tarihî tuzağına düştü.” (MORKAYA, 1933: 161)

1920'lere gelindiğinde Anadolu, İtilaf kuvvetleri ve yerli azınlıklar arasında bölüşülmüştür. “Erzurum'dan Adana'ya kadar Ermenistan oluyor. Trabzon ve Samsun'da Yunan Pontos Hükûmeti yapılıyor ve Araplar da tarihî istiklâllerine kavuşuyordu. Bütün Avrupa'yı meşgul eden boğazlar da Türk'ten alınıyordu.” (MORKAYA, 1933: 162) diyen yazar Mütareke sonrasında ülkenin işgal edilmesiyle ilgili olarak tarihî bir çerçeve çizme gayretindedir. Yazar, silahlarına el konulmuş, cephelerden geriye çekilerek dağıtılmış Türk ordusunun ilga edilmesinden sonra Türk insanının kaderini eline aldığı Milli Mücadele günlerinin anlatımına geçer. Mondros Mütarekesi'nin dayattığı ağır şartlar karşısında, Anadolu coğrafyasında müteferrik hâldeki direniş örgütleriyle ilk savunma mücadelesinin verildiği bu süreçte, ‘Güney Cephesi’ olarak telakki edilen Urfa, Antep, Maraş, Kilikya hattı etrafında cereyan eden direniş mücadeleleri kurgunun ana malzemesi olur. I. Dünya Savaşı bitiminde, güneydeki Arap topraklarında fiilî işgal ortamı oluşturan İtilaf güçleri, bu işgal hareketini Mondros Mütarekesi sonrası haksız ve yanlış gerekçelerle güney Anadolu'ya doğru genişletmiştir. Bölgedeki Arap ve Ermeni unsurlarının yabancı kuvvetlerle işbirliği yaparak gerçekleştirdiği Urfa, Antep, Adana bölgelerindeki işgaller ve buna gösterilen direniş gibi tarihî hadiseler, roman sayfalarına, romantik bir üslûpla yansıtılmıştır.

Sivas Kongresi'nin ardından oluşturulan Temsil Heyeti'nin, halkı teşkilâtlandırma ve Fransız askerî güçlerine karşı direnişlerini artırma amacıyla bölgeye subaylar göndermesi¹⁶² tarihî gerçeğinden yola çıkan yazara göre roman kahramanı Yüzbaşı Celâl, cenup cephesini idare etmek için Başkomutanlık

¹⁶² Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal'in kontrolünde, Güney Cephesi'ndeki yöre halkının işgale karşı oluşturduğu milis güçlerin desteklenmesi ve esaslı bir millî teşkilâta dönüştürülmesi için bir dizi kararlar alınmış; bu yönde çalışmalar için bölgeye görevlendirmelerde bulunulmuştur. Örneğin Urfa Jandarma Tabur Komutanı olarak Ali Saip bu amaçla şehre gelmiş ve Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşunda önemli vazife görmüştür. Bu hareketlerin kronolojik takibi için bkz. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II** (Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye 23 Temmuz 1999-22 Nisan 1920), Ankara, Türk Tarih Kurum Yayınları, 1994.

tarafından Urfa'ya gönderilmiştir. Celâl, bölgedeki direnişin örgütlenmesi ve milis kuvvetlerin birleştirilmesi çalışmalarında aktif bir şekilde rol almıştır. Burada, İtilaf kuvvetlerinin askerleri haricinde Arap, Ermeni komitalar, kimi işbirlikçi milli aşiretlerle yapılan savaşlar canlandırılmıştır. Özellikle Ermeni kuvvetlerinin bölgedeki yurt edinme faaliyetleri üzerinde ağırlıkla durulmuştur:

“Kozan, Urfa, Ayıntap ve Adana, bu halis Türk toprakları Türk ordusu silahını şerefiyle teslim ettikten sonra Fransız alayları tarafından işgal edilmişti. Ve bu öz Türk şehirlerinde şimdi Ermeni çetelerinin piştarlık ettikleri Fransız kuvvetleri istila hareketlerini daha içerilere doğru genişletmek için çalışıyorlardı. Zengin, masum, harp görmemiş Türk yuvaları Ermeni ihaneti ve ecnebi kuvveti altında neye uğradıklarını şaşırılmışlardı.” (MORKAYA, 1933: 171)

Aynı şekilde vak'anın ilerleyen bölümlerinde de bu meseleden bahislere tesadüf edilmektedir:

“On beş gün sonra, üzerine Kilikya tabelası asılarak Fransız rengi altında Ermeni yuvası haline getirilmek istenen Türk Adana, namerdane kısıldığı kapandan kurtuldu.” (MORKAYA, 1933: 185)

Bölgedeki Türk harici diğer unsurlarla işgalci güçlerin işbirliği karşısında, Misak-ı Milli hudutlarının kaybedilmemesi noktasındaki hassasiyet roman boyunca dile getirilmiştir.

Yazarın, Milli Mücadele günlerini konu ettiği bir diğer romanı *Nişanlılar*'dır. Romanda, toplumsal ve bireysel hayatların vak'a seyri birbiriyle imtizaç göstermektedir. Amacın belirlediği genel çerçeve, manevi gücün, maddi güç karşısındaki üstünlüğünü müşahhas olaylar üzerinden vermektir. Roman, kurgusal anlamlılık ve disiplin açısından bu noktada başarılıdır. Milli Mücadele'de Türk

toplumu, düşmanın her türlü maddî üstünlüğüne rağmen muzaffer olmuştur. Aynı paralelde kahramanlardan Nilüfer, nişanlısı Yüzbaşı Fikret'ten ayrı kaldığı süre içinde kendisine aşk teklifinde bulunan Suat Perver'in maddî gücüne rağmen nişanlısına sadakatini korumuştur.

Romanı, Milli Mücadele bağlamında değerlendirdiğimizde ele alınan döneme ait tarihî hadiselerden, canlı bir anlatımla ve yoğun kesitler verildiğini görmekteyiz. İlk sayfalarda, İstanbul-Anadolu arasındaki irtibat öne çıkarılmıştır. Milli Mücadele'de, İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan asker ve teçhizat sevkiyatı satırlara taşınır. Aralarında roman kahramanı Mülazım Fikret'in de bulunduğu Topçu Birliği, askerî malzemeleriyle birlikte İnebolu üzerinden Anadolu'daki mücadeleye dâhil olur. Bu mekân değişikliği, sıradan bir yer değiştirme değildir. Düşmana karşı topyekûn mücadelenin sahnelendiği Anadolu topraklarına geçiş, yazar tarafından âdeta bir dünyadan başka bir dünyaya geçiş şeklinde okura sunulmuştur. Milli Mücadele'deki İstanbul-İnebolu-Kastamonu-Ankara hattının canlandırıldığı bu sahnelerde İnebolu, Anadolu'ya açılan kapı olarak gösterilmiştir. Her yanıyla milli hâkimiyet atmosferinin yaşandığı bir mekândır:

“Dört mevsimin üçünde Karadeniz dalgalarının döğdüğü İnebolu limanı o gün mavi bir atlas gibiydi. Daha uzaktan dik dağ yamacına yaslanmış kademeli evleri görünen İnebolu hür insanlar ülkesinin kapısı gibi uzaktan gelenlerin önüne dikiliyordu. İnebolu, mert ve serbest insanlar diyarına karışacaklara karşı çok kıskançtı. Burada millî hükûmetin en açık göz memurları gelenlerin hüviyetlerini kontrol ediyor, milli duygularından şüphe edilenlerin Anadolu topraklarına ayak basmalarına müsaade etmiyorlardı. ... İnebolu, yeşil İnebolu bunun için cennetin kapısını bekleyen semavi mahluklar gibi münkirleri içine almayan Anadolu'nun ilk giriş noktası olmuştu. ... Motörler görünür görünmez İnebolu'nun fedakâr kayıkçıları etraflarını aldılar. Karaya çıkış iskeleye biriken halkın coşkun sevgileri arasında pek neşeli oldu. İnebolu o günlerde bir turnike olmuştu. Anadolu'ya girmek isteyenler buradan geçiyorlardı. ... Motörler görünür görünmez İnebolu'nun fedakâr kayıkçıları etraflarını aldılar. Karaya çıkış iskeleye biriken halkın coşkun sevgileri arasında pek neşeli oldu. İnebolu o günlerde bir turnike olmuştu. Anadolu'ya girmek isteyenler buradan geçiyorlardı. ... Alay kumandanı ve maiyeti hazırlanan evlere yerleştiler. Halk, milli kuvvetlere katışmak üzere işgal mıntakalarından kaçıp gelen vatan çocuklarını candan bir sevgi ile bağrına basıyordu. ... Türk milleti

asırlardan beri ilk defa aynı duyguyu paylaşıyor ve hiç teşvik görmeden ve emir beklemeden vazifesinin ne olduğunu anlayıp ona koşuyordu.” (MORKAYA, 1937: 8-9)

Anlatıcının ifadeleri ve vak’ayı işleyiş tarzı duygu, düşünce birliği içindeki Anadolu insanını göstermek adınadır. İnebolu ve Kastamonu üzerinden Ankara’ya kağı ve yaylı arabalarla yapılan savaş günleri yolculuğunda resmedilen Fikret, bu ortak bilinci Anadolu’yla ilk temasında anlar. Onun gözlemleriyle kadınların da katkı sağladığı mücadelede Anadolu insanı, geleceğe dair taşıdıkları umutla betimlenir. Toplumdaki bu inanç yerleşimi, Mustafa Kemal kimliğinde anlam bulur. Zaferin temellerini de gösteren bu durum, kahraman Fikret’le konuşan, yaşlı bir kadın ağzından şöyle verilmiştir:

“İnebolu’dan Kastamonu’ya belki yüz sefer ettim. Taşımadığım büyük adam kalmadı. Hepsinin ağzında, dilinde Mustafa Kemal... Mademki çocuklar bile öğrendi ki memleketi Mustafa Kemal kurtaracaktır. Bak sana millet hep Ankara’ya akın ediyor. Biliyor ki onun peşine düşmedikçe kurtuluş yoktur. Devrekânîli Fatma Teyzenin sözleri ne kadar samimi idi. Bu iman köylere, bütün halk tabakalarına kadar yayılmış ve yerleşmişti. Yedi düşmanın bastırdığı Türkiye’yi o kurtaracaktı.” (MORKAYA, 1937: 11)

Milli Mücadele’de lojistik desteğin sağlandığı, merkez bölgelerden biri olarak gösterilen İnebolu-Kastamonu mahallinin günlük yaşantısından yapılan tasvirlerde anlatıcı, sık sık o günlere ait gerçek mekân ve kişilere yer vermiştir. Milli Mücadele’deki tarihî rolüyle ‘Ecevid’ yöresi ve bu yol üzerindeki ‘İsmail Ağa’nın hanı’ gündeme getirilmektedir:

“Zıgana tepeleri sekiz asır Türk’ün böyle müthiş bir akınını görmemişti. Uzaklarda Ilgazlardan, yakınlarda Çamlıbellere Ankara’ya süzülüp giden bu insan kabileleri orada bir derya oluyor, bu yol başbuğun kumandasına giriyor ve onun ruhlara telkin ettiği kurtuluş imanı ile göğsünü doldurarak verilen vazifenin başına koşuyordu. ...Ecevid. İstiklal muharebelerine katışmak için İstanbul’dan

Ankara'ya gidenler 'Ecevid' unutmazlar. Ecevid, İsmail Ağa'nın kırk odalı hanı. Ve bu hanın meşhur tavuk kızartması ve tavuk çorbası. İnebolu, Kastamonu yolu üzerinde göz alabildiğine uzanan çam ormanları arasındaki bu han, yolun en neşeli konak yeridir. İki kapısının önünde kağrı, yaylı, mekkari, eksik olmayan İsmail Ağa'nın hanı, İstiklal Harbi yıllarında bir arı kovanı gibi işlemiştir. Ve kırk odasından biri bile kalmamıştır. ... Fakat Ecevid her zaman için Türkiye'nin en güzel bir sanatoryumu olacaktır.” (MORKAYA, 1937: 11-12)

İstanbul'dan gelen topçu birliğinin ulaştığı Ankara, tabii yapısı ve yaşantısıyla Milli Mücadele günlerinde yokluklar şehri görüntüsündedir. Ancak buna karşın, ülkenin dört bir yanından gelen ve milli bir şuurun tecessümü olan insanlarla bir savaş üssü manzarasına bürünmüştür. Ülkenin kurtuluşu adına Ankara'ya gelenlerde var olan bu duygu ve düşünce bütünlüğü pek çok vesileyle dile getirilmiş ve sahip oldukları bu haslet yüceltilmiştir.

Romanda vak'a, sonraki sayfalarda cephelere kaydırılır. Fikret'in macerası etrafında İnönü, Sakarya, Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nden cephe sahneleri anlatılır. Askerlerin cephelerdeki yaşantıları, geride kalanlar hakkındaki düşünceler, taarruz planı, savaşın yönetimi gibi askerlik tekniğine dair bilgiler ayrıntılı olarak sergilenir. İzmir'in kurtuluşuna kadarki savaşlar kronolojisi vak'a gelişiminde bu şekilde verilmiş olur. Son olarak Fikret'in İzmir'in kurtuluşunda bulunması ve devamında buraya yerleşmesiyle roman bitirilmiştir.

Burhan Cahit, yukarıda adı geçen romanlardaki kadar olmasa da *Dükkülerin Romanı* eserinde de Milli Mücadele günlerine yer vermiştir. Erzurum ve Sivas kongreleri sonrasında, gençliğin Anadolu'ya geçişi konunun temas noktaları olmuştur.

Tanpınar'ın ifadesiyle, edebiyatımıza Anadolu'yu getiren yazarlardan¹⁶³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki köylü-aydın sorunsalını çarpıcı şekilde işlediği romanı *Yaban* (1932)'da, Milli Mücadele'yi cephe gerisiyle ele almıştır. Burada, savaş karşısında tutum almada birbiriyle çatışan, ikili bir

¹⁶³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 5. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 1998, s.122.

yapının sergilenmesine gidilmiştir. Bu ikili yapı, anlatıcının mesajları için araçsal bir işlevdedir.

Romanda hadiseler, Porsuk Çayı yakınlarındaki bir köyde cereyan eder. Yazar, bu köye dair tespitlerinin önceki yıllarda yaptığı bir gezinin gözlemleri sonucu olduğunu belirtmektedir. Roman kurgusunda yer alan olaylar, Sakarya Savaşı sonrası yerle bir olmuş; insanların sefalet ve korku içinde yaşadığı Orta Anadolu'nun Haymana, Mihaliççık, Sivrihisar bölgelerinde, Tetkik-i Mezalim Heyeti'nin yaptığı incelemeler sırasında yazarın bulduğu söylenen bir defterden çıkarılmıştır. Buna göre, defterin sahibi olan ve I. Dünya Savaşı sırasında kolunu kaybeden Ahmet Celâl, Mütareke'de İstanbul'dan kaçarak emir eri Mehmet Ali'nin köyüne yerleşmiştir. Bu andan sonraki hadiselerde Ahmet Celâl ile köylü arasında, insanoğlunun somut ve soyut bütün hâlleri bir karşıtlık içinde gösterilmiştir. Romanın esasını oluşturan bu çatışma alanlarından birisi de Milli Mücadele karşısındaki konumlarıdır. Böylelikle Anadolu'daki mücadeleye, içeriden farklı iki bakış sergilenmiş olur.

Vak'anın olumsuz imajlarına en ağırlıklı malzeme sağlamış köylüler bu ikili yapı içinde, cehaletleri beraberinde vatan, millet gibi hassasiyetleri ve bilinci olmayan, sadece hayatı sürdürebilir kılacak işlerle meşgul bir kesim olarak taraflardan birisidir. Şahsi menfaatleri, hayat anlayışlarının tek belirleyicisidir. I. ve II. İnönü Savaşları, köylülerin bu durumunu gösteren hadiselerin cereyan ettiği gelişmelere zemin olmuştur. Köylüler, olan bitene ilgisizdir. Onların bu tavrı, dinî taassubun biçimlendirdiği belli bir siyasî propagandayla açıklanır ki buna göre, köylüler nazarında bu gelenler düşman orduları değil, Avrupa adlı kraliçenin onları çetecilerin elinden kurtarmak için gönderdiği yeşil sarıklı evliyalardır. Onları kurtardıktan sonra Müslüman olacaklardır. Mustafa Kemal'in bundan haberi yoktur; zira etrafı, her biri suçtan kaçmış kötü adamlarla örülüdür. Bunlar, memleketi haraca kesmiş, vergiyi, aşarı kendilerine alan kişilerdir. Yeşil sarıklı evliyalar, top tüfek kullanmadan manevi güçleriyle bunları mağlup edecektir.

Milli Mücadele’yi gerçeklik zemininden böyle uzak değerlendiren topluluğun karşısına, aralarına sonradan katılmış, Ankara mahreçli haberleri heyecanla takip eden, savaşın gidişatından bilgilenme gayretindeki Ahmet Celâl çıkarılır. Roman sayfalarında o, beraber yaşadığı toplumu hedef alan tiratlarıyla çok kere metnin dışına seslenir ve roman şahısları arasında bulamadığı desteği orada arar. Meselâ, top seslerinin ulaşabileceği kadar yakın mesafede cereyan eden savaşa duyarsız köylüleri anlattığı sahne böyledir:

“Şu anda, bu memlekette, onlardan başka ne ettiğini bilen var mı? Yegâne realite harptir. Bana, cephe ardında kalanlar, kendim başta olmak üzere, galatı hilkat gibi görünüyorlar. Denilebilir ki hayat bizi bir deniz üstündeki arızî pislikleriyle, dalgalarıyla ite ite nasıl bir kuytu sahile atarsa öylece bu ıssız tepelerin eteklerine atıp bırakmıştır. Burada bir müteaffın hareketsizlik, hayatın bir çeşit tufeyli tenebbütü, burada bir sıtmalî titreyişten başka bir şey yoktur. Harp cephesini baştan başa tutuşturan mukaddes ateşin en uzak bir aksi bile buraya düşmüyor.” (KARAOSMANOĞLU, 1932; 186)

Anlatıcı nazarında, cephedeki mücadelenin ortaya koyduğu idealin dışında kalanlar, sağlıklı bir çevrede vücut bulamayacak, hastalıklı bir topluluk addedilir. Ahmet Celâl’in yaşadığı köy bu türdendir. Ancak romandaki bu bakış açısı, bütün Anadolu’ya şamil değildir. Bunun böyle olmadığını yine Ahmet Celâl’in -bu sefer köyün dışına dair- gözlemlerini veren sahneler gösterir. Yazar özellikle cephe gerisinden savaşa katkı sağlayan Anadolu insanının ortaya koyduğu mücadele gücünü anlatırken oldukça heyecanlıdır. Maddi üstünlükteki düşman kuvvetleri karşısında, cepheye destek olma adına imkânsızlıklar içinde yapılan bu mücadeleyi “mitolojik” bulur ve savaşın kazanılacağına olan inancını böyle pekiştirir:

“Geçen gün bir cephanenin cepheye nasıl taşındığını gördüm. Uzun bir kağnı kafilesi... Ah, ne hazindi bu kağnı kafilesi... Gıcır, gıcır... Ve sıska mandaların kalça kemikleri o kadar sivrilmişti ki yer yer derilerini delmişti. Bu deliklerin üstünde sineklerin yüzü kalkıp yüzü oturur. Kafileyi sevk

eden insanlar ise bu sineklerin azmanı gibidir. Ne şekilleri insan şekline, ne yürüyüşleri insan yürüyüşüne, ne sesleri insan sesine benzer. Bu iki direk, iki tekerlekten ibaret arabalar sanki onların uzuvlarının bir temadisidir. Bunların içinde yatarlar. Yatakları, yorganları, yiyecek ve içecekleri bunların içindedir. Kaplumbağanın kabuğu belki kaplumbağadan ayrılabilir, fakat bu arabaları bu adamlardan ayırmanın imkânı yoktur. Bitmez tükenmez Anadolu yollarında, dereler, tepeler aşarak, yokuşlar çıkıp inişler inerek, dikenlikler ve kayalıklar arasından geçerek hazin hazin yürüyen kocaman acayip kaplumbağalar... Siz, aynı zamanda, Türk köylüsünün yırtık pırtık eşyaları arasında, emsalsiz bir harp sahasına birer destan eşyası da taşıyorsunuz. Onun için uzaktan uzağa bana esatirin mukaddes hayvanları gibi görünüyorsunuz.” (KARAOSMANOĞLU, 1932: 107-108)

Çarpıcı bir benzetme üzerine yazılan bu satırlarda anlatılan insanlar, evvel söylediğimiz üzere kurtuluş inancını doğuran en önemli unsurlardandır:

“...Çıplak ayaklı, çıplak göğüslü köylüler, gülle ve kurşun taşıyan kağnıları önlerine katmış gidiyorlar. Bu kirli, pırtıl yorgana sarılı şey ne? Bir top arabası... Tâ orada, o hendeğin içinde birikmiş insanlar ne yapıyor? Bunlar, bir manda leşini yüzmekle meşguldür. Ne için? Derisinden askere, çarık olur. Öbürleri üzerimize sağlam İngiliz kunduralarıyla yürüyorlar. Top arabalarını, etrafı keten bezli perdelerle örtülü Berliez otomobilleri içinde bir ulûhiyet gibi taşıyorlar. Gene içime o kurt düşüyor. Zafere nasıl inanmalı? Lâkin işte, bu gördüğüm şeyler için zafere inanmalıdır. Türk askeri manda leşlerinin derisinden çarık yapıp giyiyor. Türk köylüsü, top arabalarını kendi yorganına sarıp taşıyor. İşte, bunun için inanmalıdır. İşittim. Eskişehir’de, demiryolu raylarını söküp eriterek top kaması yapanlar varmış. Geçen gün, yakın istasyonların birinde bir trenin kömürsüz nasıl yürütüldüğünü gördüm: Tren durur durmaz hemen bütün yolcular inip etrafa dağılıyorlar, rastgeldikleri ağaç dallarını kesiyorlar ve getirip lokomotifin platformuna yığıyorlardı.” (KARAOSMANOĞLU, 1932: 142-143)

Kahramanın gözlemleriyle, cephe alinan mağlubiyet sonrası cephe gerisine yansıyan trajedinin aktarımına da gidilmiştir. Bakımsız görünüşleriyle, yurtlarından olmuş insanlar Anadolu’yu bir göç yoluna dönüştürmüştür. Savaşın neden olduğu, Anadolu coğrafyasındaki bu çaresiz ve acıklı insan sahneleri, esere belgesel bir

nitelik kazandırır. Romandan aşağıya aldığımız cümlelerde bunu görmek mümkündür:

“Birkaç günden beri cephenin nasıl çözüldüğünü gözle görmek mümkündür. Haymana ve Sivrihisar havalisini geçen bütün yollardan bulanık bir muhaceret seli akmaya başladı. Bunlar içinde, bazı yılgın askerler de yok değil. Bunlar insanlıktan çıkmış, gözlerinin ferî kaçmış ve çoktan iptidailemiş birtakım zavallı mahlûklardır. Bana hepsi, bir dimağî hastalıkla malûl görünüyor. Onun için, hiçbirini durdurup konuşmuyorum. Yalnız, öbürleriyle birkaç adım yürüdüğüm ve nereden gelip nereye gittiklerini kendilerinden sorduğum oluyor. Bunlar, umumiyet itibariyle Eskişehir mıntıkası halkındandır. Fakat içlerinde daha uzaklardan, Kütahya’dan, Bilecik’ten gelenler de vardır. Çoğu kadınlardan, ihtiyarlardan ve çoluk çocuktan mürekkep bu kabileler gerçi, nereden geldiklerini bize haber verebiliyorlar. Fakat nereye gideceklerini hemen hiç bilmiyorlar. Öyle gelişigüzel yürüyorlar. Kiminin omzunda bir yatak, kiminin koltuğu altında bir çıkın, kiminin sırtında bir kundak çocuğu, kimi bir küçük kazanı bir miğfer gibi geçirmiş, yürüyorlar. Porsuk Çayı’nın akışı gibi şuursuz, faydasız ve hazin bir gidiş. Onlara bazen, bir parça yiyecek verdiğim oluyor. Teşekkür etmeden alıyorlar ve sessiz yollarına devam ediyorlar.” (KARAOSMANOĞLU, 1932; 194-195)

Mustafa Kemal’in Başkomutanlık unvanıyla cepheye gidişi ve Sakarya Zaferi öncesinde yapılan hazırlıklar yazar tarafından vak’a gelişiminde üzerinde durulan olaylar arasındadır. Yunan ordusunun Anadolu’da ilerlemesi paralelinde Ankara’daki iradenin temsilcisi olan Türk ordusu, düşman işgaline son vermek amacıyla toparlanır. Ancak “Kurtarılmaya lâayık olmayan”¹⁶⁴ vak’anın geçtiği köy ve köylüler, Türk askerine ne kadar uzaksa düşman askerine o kadar yakındır. Onların ihtiyaçlarını karşılar hatta yol göstericilik yaparlar. Ancak bu işbirliği onları

¹⁶⁴ Bu söz, bir Türk subayı tarafından roman sayfalarında dile getirilir. Mustafa Kemal’in Başkomutan olarak cepheye gidişiyle, yeniden toparlanmaya başlayan Türk askerleri köye gelirler. Ahmet Celâl’in burada, subaylarla yaptığı konuşmalar verilir. Etrafta köylülerin görülmemesi, burayı terk etmeleri bahsi sırasında Ahmet Celâl, onların düşmanın dağıttığı Türk kuvvetlerini kötüleyen bildirimlere inandığını söyler. Bunun üzerine subay “Buna inanıyorlar ha! Öyleyse bir şeyler söylemeyin. Bu insanlar kurtarılmaya lâayık değildir.” sözleriyle tavrını oluşturur. (KARAOSMANOĞLU, 1932: s.200)

kurtaramaz. Yardım ettikleri düşman tarafından zarar verilerek bir anlamda yaptıklarının cezasını çekerler.

Yazarın, üç farklı zaman sürecini işlediği *Ankara* (1934) romanının ilk bölümü Milli Mücadele günleriyle ilgilidir. Ana hatlarıyla konu olan Milli Mücadele yine cepheden verilmez; yaşananlar cephe gerisinden okuyucuya sunulur. Savaşın, Anadolu coğrafyasındaki sosyal, siyasi, ekonomik yansımalarına dair değerlendirmeler Ankara merkez alınarak yapılmıştır.

Kahraman, idealist kişilikler yanında; savaş fırsatçısı, kaçkını gibi olumsuz kimlikler de savaş ortamlarının bir gerçeğidir. Bu gerçeklik, tamamıyla vak’ada temsil kılınmıştır. Okur, savaş günlerinin Ankara’ında bir tarafta Milli Mücadele ruhunu cephe gerisinde yaşayanlar, diğer tarafta savaş ortamının fırsatçısı yeni zenginler ile şahsi menfaatlerini her şeyin fevkinde bilenler olmak üzere her türlü insanı bir arada görür. Anlatıcıya, “Zira Büyük Kavgada cephe gerisini tutanlardan birçoklarının, yalnız Ankara’da değil, memleketin her bucağında böyle hiç yoktan servet ve samana konuverişleri en tabii hâdiselerden biri halini almıştır.” (KARAOSMANOĞLU, 1934: 20) sözlerini sarf ettiren savaş fırsatçısı tipler; hükûmetin, top seslerinin duyulduğu Ankara’dan Kayseri’ye taşınmasının gündeme geldiği günlerde esas kahraman Selma’nın bankacı eşi Ahmet Nazif’in bencilce bir korunma güdüsüyle şehri terk etmesi gibi davranışlar meselenin olumsuz imajını besler. Öte taraftan savaş günlerinde, eşinin işi dolayısıyla İstanbul’dan Ankara’ya gelen ve cephe gerisinde görevler alan Selma ve Binbaşı Hakkı Bey gibi isimler ise kahramanlık, inanç gibi hasletlerin arandığı bu zamanlarda milli ruh misyonu ile mücehhez bir kimlikte verilmiştir. Böylelikle, Milli Mücadele karşısındaki konumlar üzerinden, romanın ihtiyaç duyduğu çatışma alanı sağlanmış olur.

Faruk Şükrü Yersel, nişanlısını ve ailesini köyde bırakan Mehmet’in I. Dünya Savaşı’ndaki esirliğe varan mücadelesini ve sonrasında Milli Mücadele’deki gayretlerini anlattığı romanı *Mehmetçik* (1934)’te Anadolu insanını, toplumsal katmandaki bütün kesimleriyle ortak inanç etrafında savaşır pozisyonda sahneler. Özellikle cephe gerisindeki çabalarıyla kadınlar, bu mücadelede öne çıkan kesimlerdir. Mehmet’in geride bıraktığı anası ile nişanlısı Esmâ da savaşın içinde

sorumluluk almıştır. Esmâ ile Mehmet'in uzun yıllar sonra kavuşmaları bu cephe faaliyetlerinde olur ve iki nişanlı mücadele günleri içinde evlenirler. Bu durum günlük ilişkilerde, sosyal hayatın icabının savaş ortamında dahi sürdürüldüğünü göstermektedir.

Kâmil Yazgıç'ın, Türk kadınına yücelttiği romanı *Türk Yıldızı Emine* (1937), Milli Mücadele'de tehlikeli görevler almış bir kadının macerasını anlatmıştır. Köy ortamında yetişen öksüz ve yetim Emine, özlem duyduğu İstanbul'a gelmiş; ancak kültürel uyumsuzluk, sosyal şartların zorlaması gibi nedenlerle zaman içinde bu kararından pişmanlık duymuştur. Savaş zenginlerine yönelik, kadınlı eğlencelerin tertiplendiği evlerden birinde hizmetçi olarak çalışır. Evin müdavimlerinden Kahraman adlı mirasyedi bir genç onu, kötü yola düşmekten koruma tedbiriyle ihtiyar bir kadının yanına verir ve böylelikle iyi bir eğitim neticesi kendisini geliştirme imkânı sağlanır. Bu yeni hayatında ismi de değişmiş; Yıldız adını almıştır. Vak'anın gelişiminde genç kız, Kahraman Bey'le birlikte, İstanbul'da Anadolu'daki mücadeleye destek faaliyetlerinin içinde görülür. Aldığı görev gereği bir müddet sonra Anadolu'ya geçer. Yunan ordusuna sızar ve savaşın kazanılmasında önemli faaliyetler sergilemiştir. Roman, İstanbul'a dönen Yıldız ile Kahraman Bey'in evlenmesiyle de son bulmuştur.

Kısaca özetlediğimiz romanı, çalışmamız bağlamında düşündüğümüzde, kaderini ve yaşantısını Anadolu'daki mücadeleye bütünleştiren İstanbul halkının bir hikâyesi olduğu söylenebilir. Romanda tuttuğu yer itibarıyla Anadolu, bütünüyle bir savaş mekânıdır. Bursa, Balıkesir, Kütahya, Uşak, Bolu, İzmit, Gevye bölgeleri askerî faaliyetler çerçevesinde konu edilmiştir. İstanbul gibi cephe gerisi bir mekândan, Anadolu'daki mücadeleye silâh ve asker gönderen teşkilâtların lojistik destek faaliyetleri olay örgüsünde yer bulur. Ayrıca Yıldız'ın, ajan kimliğinde Yunan askeriyle irtibatı, kontrolü Yunanlılarda olan Anadolu bölgelerine geçişini sağlamış; kahraman, Yunanlıların Anadolu'daki cephanelikleri, erzak depoları hususunda elde ettiği bilgilerle ve Yunan askerî birliklerini yanıltıcı istihbaratlarla Türk ordusunun zafere ulaşmasında rol almıştır.

Esat Mahmut Karakurt, Milli Mücadele günleri arka planında Kuvva-yi Milliyeci bir kahramanla İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin komutanının kızı arasındaki aşkı anlattığı *Allahısmaladık* (1936) romanın son bölümlerinde olayları Anadolu'ya taşımıştır. Roman ağırlıklı olarak İstanbul'da geçer ve Milli Mücadele günlerinde Anadolu'ya silah ve asker sevkiyatı şeklinde destek olan İstanbul halkı çerçevesinde olaylar teşekkül ettirilir. Yeraltı tarzı yürütülen mücadelenin öncülerinden İzzet Bey, romanın son bölümlerinde, aşk yaşadığı Beti'yi beraberine alarak İnebolu istikametinden deniz yoluyla Anadolu'ya geçer. İnebolu'ya varıldığında, halkın topyekûn direniş gösterdiği bir Anadolu sahnesiyle karşılaşılır. Cephelere mühimmat taşıyan kadın-erkek bütün halk tabakaları, savaştan üzerine düşen rolü gücü oranında almıştır. Böylelikle okur, ortak ideal ve duygu birlikteliğine sahip toplulukların, aynı coğrafya adına kurdukları aidiyet bağına tanık olur.

Mükerrem Kâmil Su tarafından, "Millî ve Edebi Roman" alt başlığıyla yayımlanan *Dinmez Ağrı* (1937), Milli Mücadele'yi işleyen bir diğer romandır. Romanda vak'a, işgal altındaki İstanbul'da başlar. Kahraman Şelale etrafında, işgal günleri İstanbul'undan sahnelere yer verilir ve burada teşekkül eden Anadolu'ya yardım amaçlı milli mukavemet teşkilâtlarının faaliyetlerinden bahsedilir. Önceden, dışarıdan bakışlarla vak'ada yer bulan Anadolu, milli değerler esasında kişilik bulan kahramanın geçişiyle romanın merkezine taşınır. Bu geçiş, Milli Mücadele tarihinde, İstanbul-Ankara arasında bağlantı kurmada en bilinen hatlardan İnegöl tarikiyle sağlanır. Bu yönüyle bölge, romanda İstanbul-Anadolu bağlantısını sağlayan stratejik bir güzergâh olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vak'adaki bu gelişme seyriyle beraber savaş günlerinin Anadolu coğrafyası, roman sayfalarında genişçe yer bulmuştur. Şelale'nin Anadolu insanıyla ilk teması ve bilgilenmesi, diğer bazı romanlarda da görüldüğü gibi, Anadolu içlerine insan ve malzeme taşıyan arabacılar vasıtasıyla. Devamında, hastabakıcı olarak görev yapacağı Ankara'ya gidiş yolcuğundaki gözlemleri, savaş günlerine dair geniş ve zengin bir anlatım oluşturur. Bütün bu temasların ortaya çıkardığı sonuç, Milli Mücadele içinde yer alan Anadolu halkının ortak bir ülkü etrafında birleşmesi

gerçeğidir. Erkeklerin cephede olmalarından dolayı cephe gerisindeki işleri yüklenen kadınlar, milli dayanışma ve direnişi sergiler mahiyette faaliyetler içinde sunulmuştur:

“Anadolu’da eli silâh tutanın cepheye koşması ile iş bitmemiş. Erlerinin ardından ocağını söndürüp kağnısına katılan kadınlar böyle dizi dizi cephane taşırlarmış.” (SU, 1937: 39)

Anadolu’daki yaşantısında Lâle olarak isimlendirilen kahraman, İstiklâl Savaşı’nda yaralıların tedavisi için hastabakıcı olarak fedakârlık gösteren Türk kadınının timsalidir.¹⁶⁵ Ankara’da ifa ettiği bu hizmetten sonra; düşman tarafına sızmak gibi yeni bir görevle İzmir’e gitmiştir. Böylece romanda bu yolculuk esnasındaki gözlemlerle Batı Anadolu’daki cephe gerisi mücadeleye yer verilmiştir. Özellikle köylünün, savaştaki rolüne vurgu yapılmıştır. “Kurtuluş savaşının tarihini kim yazacaksa köyleri, köylüleri, küçük köy çocuklarını sakın unutmasın.” (SU, 1937: 91) sözlerini anlatıcıya sarf ettiren köylünün, zaferin kazanılmasındaki rolü öne çıkarılmıştır. Milli çevrelerin, kaderini bütün olarak Ankara’ya, Mustafa Kemal’e bağlaması anlatıcının tezi olarak işlenmiştir. Ayrıca Batı Anadolu cephesindeki faaliyetlere değinilirken, düşmanla işbirliği içinde olan kesimler de eleştirel bakışla yer yer vak’ada gündeme getirilmiştir.

Mebrure Sami’nin *Çöl Gibi* (1938) romanı, yasak aşk, cinayet etrafında şekillenen bir temayla, olay örgüsünde bireysel boyutu geniş olarak öne çıkarırken; esas kahramanın Anadolu’daki mücadeleye katılımıyla toplumsal konular yönünde bir açılım gösterir. Anlatım tekniği olarak mektup türüyle geliştirilen romanın denk geldiği sosyal zaman dilimi, I. Dünya Savaşı döneminden başlayıp Cumhuriyet’in onuncu yılına kadarki süreçtir. Vak’anın çatısı, Nihal adlı bir kadının, kızıyla

¹⁶⁵ Milli Mücadele’de insan gücü bakımından kadınlar, etkin ve önemli bir rol almıştır. Mitinglere, gösterilere katılmış; işgal kuvvetlerine karşı halkı harekete geçirmede, örgütlenmede çalışmış; cepheye silâh ve malzeme taşımış, ayrıca cephede silâh tutmuş, dolayısıyla cephe ve cephe gerisinde önemli bir hizmet görmüştür. Konu hakkında bilgi için bkz. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi** (Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne), 2. bs., Ankara, Bilgi Yay., s.146-148

evlenme ısrarı karşısında yıllar öncesi kendisinin yasak aşk yaşadığı kişiyi öldürmesi üzerine kurulur.

Nihal, gizlice bulunduğu yasak aşkı Vedat Melih'ten ayrıldığı gece bir tren kazası geçirir. Yakınları, bu kazadan sonra kendisini ölmüş bilir. Nihal de bu ilişkinin pişmanlığıyla kimliğini gizler; Nazan adıyla yeni bir hayat kurar. Darüleytam'da hastabakıcı olarak görev yaparken kendisine yapılan teklif üzerine, Milli Mücadele'de yaralanmış askerlere yardım adına Anadolu'ya geçer. İdealist kişiliği ile bütünleşen bu vazifelendirme gereği Denizli'de 57. Fırka Hastanesi'nde, Nazilli'de cephe gerisinde kurulan sıhhiye birliklerinde ve Ankara'da Numune Hastanesi'ndeki faaliyetleriyle İstiklâl Harbi'ne katılır. Böylelikle romanda vak'a Anadolu'ya taşınmış; savaş sürecine dair değerlendirmeler, bilgilendirmeler konu dâhilinde olmuştur. Anlatıcı, Milli Mücadele'deki savaşları vak'a bağlamında kronolojik olarak sıralarken, ağırlıkla Denizli, Aydın çevresindeki mücadeleyi olayların gelişiminde kullanmıştır.

Kahramanın savaş coğrafyası Anadolu'ya geçiş güzergâhı, diğer romanlardan farklı olarak Antalya'dır. İtalyan işgalindeki bölgede, kahramanın işgal askerlerinden gördüğü muamele kendisini şaşırtacak kadar yumuşaktır:

“Antalya'yı, o zamanlar, Burdur'a kadar İtalyanlar işgal etmişti. Yalnız nedense, millî kuvvetlere engel olmamak, hatta yardım eder gibi görünmek siyasetini tutmuşlardı. Daha iskeleye çıkar çıkmaz, koca boylu, birkaç İtalyan zabiti beni alıp bir yere götürdüler, kâğıtlarıma baktılar, başlarını sallayıp: Sizi kendi hükûmetinizin zabıtasına teslim edeceğiz dediler. ... Umumî harb sonlarının 57'inci fırkası, İzmir'e Yunan çizmesi basalı beri, millî kuvvetlerle birleşmiş, Antalya'ya merkezini kurmuştu. Karargâh Nazilli'de, harp cephesi de Menderes civarında idi. Hilâli Ahmer'in Sıhhî İmdat Heyeti, Nazilli'ye teşekkül etmişti. Ben evvelâ Denizli'ye sonra da Nazilli'ye gidecektim.” (Mebrure Sami, 1938: 218-219)

Kahraman, daha sonra Denizli ve Nazilli'de bulunmuştur. Onun gözünden cephelerden bilgiler aktarılır; savaşın zor şartları verilmeye çalışılır. İzmir'in işgali

sonrasında Batı Anadolu’da direniş örgütleri kurarak Milli Mücadele tarihinde önemli yer bulmuş efelerin, zeybeklerin mücadelesi ile bu kuvvetlerin daha sonra düzenli orduya geçiş süreci konu edilir. Anlatıcının bakışında bu yerel kuvvetlerin İstiklâl Harbi’ne katkısı önemsenirken, zamanla ortaya çıkan yetersizliklerinin de altı çizilir. Böylelikle, gelişen savaş koşullarının düzenli orduyu zorunlu kıldığı düşüncesi neden-sonuç sistematğinde romancının diliyle yinelenir. Ayrıca Demirci Mehmet Efe vak’ası gibi tarihî hadiseler, savaşın yol açtığı acılara dair canlı betimlemeler olarak roman sayfalarına taşınır:

“Cephe bozulmuş, efeler, kendilerine üstün kuvvet önünde çekilmeğe başlamışlardı. ... Aydın ve havalisi umum Kuvvayı Milliye kumandanı adını taşıyan Demirci Efe, şehre ateş verdirmiş her taraf alev ve panik içindeydi. Türk ve Hristiyan ahali, tehlikenin verdiği yakınlaşma hissi ve korkusu içinde kaçıyordu. ... Cephenin bozulması, Denizli’de çok fena tesir yapmıştı. Efelerden kötü kötü bahsediliyordu. ... Zaten Denizli’nin de düşman istilâsına uğrayacağı düşünülmüş olacak ki on gün geçmeden hastanenin Eğridir’e nakli emri alındı. Hazırlanan trene, yaralı ve hastalarla beraber, hastanenin her şeyi de yüklendi. Doktor ve memur ailelerine de bu ıstırap katarında yer verildi. ... Trenin içi yaralı, hasta asker, üstü de düşman korkusu ile evini barkını bırakmış yurt yoksullarını taşıyordu. ... Kara gün treni, kalan son iki lokomotifle, günlerce Denizli’den Kızıl Kekliğe büyük küçük bir sürü zavallı hicret çocuğunu taşıdı. ... Trenin üstünde açlıktan, yokluktan ağlayan yavrular varken, yanımda da elim gücüm ermeden gözünü yumup canını veren askerim oluyordu. ... Kızı Keklik ahalisi de yurdun faciasını evvelden haber almış, daha gerilere kaçarak burasını boşaltmıştı.” (Mebrure Sami, 1938: 252-253)

Anadolu coğrafyasını savaşlarla gündeme getiren *Ateş Kamçıları* (1938) adlı romanında Hamdi Rıza Çaydam, Milli Mücadele günlerini de sayfalarına taşımıştır. I. Dünya Savaşı’nda bulunmuş Bozan adlı kahraman, sonraları İstiklâl Harbi sırasında Anadolu’nun muhtelif bölgelerinde görev alır ve İnönü, Sakarya, Afyon cephesinde, İzmir’in kurtuluşunda bulunur. Yine, Mondros Mütarekesi neticesinde İtalyan askerlerinin kontrolü altına giren Konya, görev aldığı bölgelerdendir. İşgal sonrası şehre hâkim olan hüznün ve çaresizlik atmosferi;

“Konya, asırlardan beri düşman yüze görmemiş, düşman ayağıyla çiğnenmemiş şey yurt, matemî bir renge girmişti. Her yerde, her şeyde için için kanayan bir yara, sızlayan bir kalp, ağlayan bir göz vardı. Masum Türk, her şeye boyun eğmiş, karanlık geceleri ağartacak bir güneş bekliyordu.” (ÇAYDAM, 1938: 12)

sözlerinde görüldüğü gibi anlatıcı tarafından öne çıkarılan bir husus olur. Muharebelerin, Anadolu hayatındaki acıklı yüzünü gösteren bir başka görüntü, Sakarya’nın doğusuna düşen ismi belirtilmemiş bir köydeki iâşe merkezinde vazifelendirilen kahramanın, buraya dair gözlemleridir:

“Köy gözükmeye başlamıştı. Muharebe bir tufan gibi her yere çökerken burasını da unutmamış, erkekleriyle birlikte yanan, tüten ocakların neşelerini alıp götürmüştü. Anadolu köyleri binbir felâketin acısını tatmış yanık bir kalp, uzun boğuşma yıllarının kederlerini anlatan buruşuk bir çehre gibidir.” (ÇAYDAM, 1938: 114)

Şükrü Pamirtan’ın, 1880-1923 yılları arasında Anadolu’daki Türk köylüsünün yaşadığı zor koşulları konu ettiği *Toprak Mahkûmları* (1938) romanında kahramanlar, vak’anın yaşandığı sosyal zamandaki savaşların belirlediği ortamlarda var edilmiş; devrin tarihî ve sosyal şartları içinde rol bulmuştur. Olay zamanının son süreci de Milli Mücadele dönemine denk gelmektedir. Bu dönemin tarihî olayları, kişilikleri anlatıcı tarafından bir ölçüde kurmacanın dünyasına yansıtılmıştır. Örneğin, Kamalı Efe, Kâmil Paşa’nın oğlu Sait Paşa, Çakırcalı Efe, Kara Sait Paşa gibi gerçek kişilikler bir vak’a etrafında yer bulmuştur. Yine İzmir’in işgali ve sonrası savaşlar, olay örgüsünde belirleyicidir. İzmir’e düşman askerinin girmesi karşısında milli uyanış ve direniş gösteren Anadolu halkının görüntüsü çizilir. İstanbul’dan da destek bulan bu hareketliliğin yaşandığı Anadolu, milli kesimler için umudun doğacağı bir çekim ve mücadele merkezidir:

“Anadolu’ya yapılan bu milli akınlar, büyük bir ihtilalin başlangıcını gösteriyordu. Mustafa Kemal’in ayağa kaldırdığı Anadolu çocukları, güneşten kopmuş kızgın külçeler hâlinde İnönü ve Erivan kapılarında düşman askerlerinin göğüslerine düşüyorlardı.” (PAMİRTAN, 1938: 121)

Aynı anlayış, bir başka bölümde şu cümlelerle ifade bulmuştur:

“Vatanın her köşesinden Ankara’ya koşan binlerce siyah kalpaklı, ayakları çizmeli askerler, zabitler, mebuslar ve vekiller, Mustafa Kemal’in “İstikbal Bayrağı” altında toplanmışlar, geceli gündüzlü çalışıyorlardı. ... Bu kara gün dostları bir gözle görüyorlar, bir başla düşünüyorlardı. ... Ankara kalesinin üstünden yeni bir millet doğuyordu. ... İstiklal Harbini yapan güzel Anadolu, çetin adamların vatanı idi.” (PAMİRTAN, 1938: 143)

Kahramanlardan Mehmet, I. Dünya Savaşı sonrası mağlup bir devletin askeri olarak Filistin’den İstanbul’a gelmiş; İnegöl üzerinden Anadolu’ya geçerek, ikiz kardeşi ve babası gibi, Mustafa Kemal önderliğindeki bu mücadeleye katılmıştır. Bu bağlamda Sakarya Savaşı romanda yer almaktadır. Mehmet ikizini Dumlupınar’da kaybeder; uzun yıllardır savaşların ayırdığı babasıyla tesadüflerin belirleyiciliğinde karşılaşır. Sakarya Zaferi sonrası onunla, memleketi Alaşehir’e geçer. Düşman askerinin Anadolu’da yaptığı tahribat, onların memleketlerine dönüşteki gözlemlerinde vurgulanmaktadır:

“Mızraklı süvarilerimiz Alaşehir’e girdikleri zaman, bu güzel yurdumuzu yangınlar içinde buldular. Yunan kundakçıları, her evin içine benzin dökerek ateşe vermişler. Şehrin üstünden siyah dumanlarla karışık kızıl alevler yükseliyordu. Taş taş üstünde kalmamıştı. Burası düşman vahşetinin en kirlili bir yüz karası olmuştu. Yüzbaşı Mehmet, bölüğünün başında Alaşehir’e girerken bir Yunan neferinin bağırta bağırta bir kadını boğmaya uğraştığını gördü; bu betbaht kadın Mehmet’in anası Ayşe idi.” (PAMİRTAN, 1938: 151)

Şükûfe Nihal'in, kadın kahraman Yıldız'ın ayrılıkla son bulan mutsuz evliliğini anlattığı *Yalnız Dönüyorum* (1938) romanında içerik, sosyal konulara da açılım göstermektedir. Milli Mücadele'ye dair temaslar bu bağlamdadır. Ancak savaş, cephelerden ya da Anadolu'daki cephe gerisinden değil İstanbul'dan takip edilir. Yıldız, işgal İstanbul'unda, Anadolu'daki mücadeleye toplantılar, mitinglerle destek olan; asker ve silâh sevkiyatı sağlayan gruplar içinde yer alan birisidir. Kahraman, Harp Öksüzleri Derneği adıyla bir cemiyetin kuruluşunda rol oynamış, Türk Ocağı'ndaki faaliyetlerle Anadolu'daki mücadeleye katkı sağlamıştır.

Anadolu'daki savaştan Harp Öksüzleri Derneği'ne gelenlerin gözünden Milli Mücadele'nin sıcak bölgelerine dair kesitler verilmektedir. Sakarya köylerinden gelmiş Nadide'nin macerası bu minvalde olup düşman askerlerinin saldırısıyla köylülerin yaşadığı acılar, felâketler dile getirilmiştir:

“Köye yine düşman girmişti; büyük kardeş hastalıktan, açlıktan öldü; çocuklar kimsesiz kaldılar. Bir kadın, acıyarak onları yanına aldı. Faize bu acılarla deli gibi olmuş, Ali de üzüntüden hastalanmıştı. Düşman köyü yaktı; barınacak bir dam değil, gölgelenecek bir ağaç bile kalmadı. Ev, ağaç, insan, hayvan ne varsa küp olup rüzgârda savruldu. Kalan köy halkı bir başka köye kaçtılar. Bir yamaçta yarısı yıkılmış, eğilmiş, dereye karışmış bir eve girdiler. Evin sağlam kalan tarafını ortadan bir perde ile ayırdılar; bir yanda kadınlar, bir yanda erkekler barındı. Yakında harman yeri vardı; çınarlar vardı, bir çeşme vardı; düşman daha oraya uğramamıştı. Bir gece nihayet oraya da gelen düşmanlar, un çuvalları içine saklanmış saatli bombalar getirmişler, büyük bir ağacın dibine koymuşlardı. Bombalar sabahleyin herkesin yola çıkacağı zaman patlamak üzere kurulmuştu. Köy açlıktan ölüyordu; sabahleyin yollarının üstünde un çuvalları gören erkekler ‘Bunu bize Allah mı yolladı!’ diye sevinerek etrafına toplandılar; hangi çuvalı hangi eve dağıtacaklarını düşünürken birden bire bir patlayış oldu, etrafa bir uğultu yayıldı ve bir un yağmuru dağıldı. On yedi köylü parçalandı; kolları, bacakları çınar ağacının dallarına takılı kaldı. Yere dökülen yanık barsakları kediler, köpekler yediler, kömür olan kemikler toplanarak gömüldü; Nadide'nin ağabeyisi Ali de bunların arasındaydı. Küçük kızın saçları o sabah birden bire bembeyaz olmuştu!” (Şükûfe Nihal, 1938: 97)

İstanbul'dan bakışla Anadolu'daki savaş günleri anlatılırken zorluklar ve yokluklar yanında halkın mücadele içindeki dayanışmasına, fedakârlığına, kahramanlıklarına da dikkat çekilmiştir:

“Memlekette harp edecek vasıta yoktu; düzgün bir teşkilat yoktu; yer yer toplanıp büyüyen milli kuvvetler çakmaklı tüfeklerle, iki üç eski, bozuk uçakla düşman karşısına gidiyorlardı. Anadolu şehirleri, bu fakir vasıtalarla birbirinin imdadına koşuyordu; genç ihtiyar, kadın, erkek aşılmaz dağları yararak, bataklıkları geçerek, karları, buzları delerek develer üstünde, kağnılar içinde, onları da bulamazsa kendi sırtında yurdun bir ucundan öbür ucuna yiyecek, silâh taşıyordu. Biri ölen öküzün yerine kendini koşan; uyuyan çocuğunun örtüsünü, ıslanması diye, taşıdığı cephanenin üstüne seren; ateş çemberinin içine kadar girerek düşmanla pençelesen; askere kuvvet, cesaret veren, hatta şehit düşen kadınların menkabelerini benzimiz sararak dinliyorduk.” (Şükûfe Nihal, 1938: 80)

Metnin bütününde görülen idealleştirilmiş Anadolu, “Asırlardan beri bu memleketi kanıyla besleyen Anadolu; şimdi de son damla kanını harcayarak onu kurtarmaya çalışıyordu.” (Şükûfe Nihal, 1938: 79) sözlerinde ifade bulduğu gibi anlatıcı nazarında mücadelenin ve umudun adı olur.

Orhan Rahmi Gökçe'nin *Dağların Çocuğu* romanı, konusunda Milli Mücadele günlerine yer vermiş bir başka eserdir. Savaş coğrafyası olarak Batı Anadolu'daki cepheleer seçilmiştir. İzmir-Urla'nın bir köyüne öğretmen olarak gelen Rizan ile köylü Bekir arasındaki aşk romanda vak'anın hissî tarafını oluşturmaktadır. Rizan, dönemin başka romanlarında da gördüğümüz şekliyle kadın casus olarak Yunan tarafına sızmış, milli kuvvetler adına önemli bilgiler edinmiştir. Bekir ise Ödemiş, Tire, Bayındır, Nazilli, Bozdağ gibi bölgelerde savaşmış bir askerdir.

Refik Halid Karay, *Çete* (1939) romanında, Milli Mücadele tarihinde güney ya da Kilikya (Çukurova) cephesi olarak adlandırılan bölgede, Fransız ordusu ve onlarla işbirliği içindeki Ermeni gruplara karşı direniş gösteren milli çeteleri konu etmiştir. Dolayısıyla romanın metin halkalarını, yazarın roman anlayışında olmazsa olmaz

gördüğü aşk ögesiyle beraber Milli Mücadele dönemi güney cephesinde yaşananlar teşkil etmiştir.

Anlatıcı, asıl kahraman Nezih Suad'ı, Anadolu'daki direnişe katılmak adına İstanbul'dan Adana'ya getirmiştir. Vatan sevgisiyle gerekçelendirilen bu hareket öncesinde, buna neden olan şartların oluşturduğu atmosferi göstermek adına, bölgedeki düşman faaliyetleri konusunda bilgi verilmiştir. Tarihî gerçekliği bilinen, iç ve dış düşman ittifakıyla bölgenin işgali vak'a kurmacasına yansıtılmıştır. Bu cümleden olarak Fransız ordusu desteğindeki Ermeni grupların bölgede gerçekleştirdiği isyan öne çıkarılmıştır:

“Son haftalarda, işgal ordusunun göz yummasından cesaret alan Ermeni gençleri, dört, beş Türk'ü böyle sokak içlerinde ulu orta vurup kollarını sallıya sallıya yürüyüp gitmişler, takibe ve cezaya uğramamışlardır.” (KARAY, 1939: 19)

Cumhuriyet'in Türk tarih tezinin özünü oluşturan ve bu dönemde ivme kazanmış sosyal-siyasî tarih çalışmalarıyla desteklenen Anadolu'nun Türk yurdu olduğu düşüncesi, anlatıcı tarafından roman sayfalarında dile getirilir. Anadolu'nun, Türkler için istikbalin beşiği olduğu düşüncesi milli ruhun itici gücü olarak verilir ve Anadolu, uğruna savaşılmaması gereken bir coğrafya olarak sunulur:

“Biz Atillâ, Cengiz ve Timur gibi cihan tarihinin mislini kaydedemediği üç cihangir yetiştirdik. En büyük imparatorluğu kuran bizleriz. Bütün bir Avrupa akınını Türk varlığından kopmuş bir küçücük serdarımız yerin dibine geçiriverdi: Kılıç Aslan! Osmanlı Türklüğü asıl büyük Türk ateşinden fırlayıp Anadolu'ya düşmüş bir kıvılcımdı. O bile Şarlken ile beraber şu Avrupa'yı yarı yarıya taksim ediverdi. Böyle bir mazisi olan ırkın yarın yine böyle istikbali olacaktır; bu istikbalin beşiği, kaynağı ise Anadolu'dur. İşte biz onu kurtarmak istiyoruz, o istikbale ermek için!” (KARAY, 1939: 100-101)

Nezih Suad ya da çete lideri olduktan sonraki adıyla Kıran ve on altı kişilik çetesinin güney cephesindeki faaliyetleri olay örgüsünde sıralanır. Gölbaşı'nda kurulan tuzakla Fransız ordusu adına savaşan Senegallilerin ölümü, işgal ordusuna yardım eden Arap köylülerle çatışma, vagonlardaki düşman cephanesinin yağma edilmesi, İskenderun'dan Hamam ve Katma'daki işgal kuvvetleri merkezlerine erzak, mühimmat götüren konvoylara düzenlenen saldırılar bunlar arasındadır.

Güney Halim'in *Gökmen* (1932), A. Adnan'ın *Ateş Hattı* (1933) Nezihe Muhittin'in *Boz Kurt* (1934)'unda vak'a zamanı içinde; Çürüksulu Meziyet ve Vâ-nû'nun kaleme aldığı *Savaştan Barışa* (1934), Turgut Akkaş'ın *Bora-Fırtına* (1938), Oğuz Özdeş'in *Aşk İzdiraptır* (1939) ve Hadi Rıza Çaydam'ın *Subay Kalbi* (1940)'nde geriye dönüş şeklinde Milli Mücadele günleri romanların sayfalarında kısaca yer bulmuştur. *Gökmen* romanı konusunu, aldatılmış bir genç kızın aşk kırgınlığından alır. Olayların Milli Mücadele zamanı cereyanı, bu günlerin hadiselerine anlatımı açmıştır. Yunan işgalindeki Anadolu toprakları gösterilir. Gökmen, bu saldırılara maruz Bursa bölgesinde yaşamaktadır. Düşman tehdidiyle Bursa'dan İstanbul'a kaçıışı sırasında yaralanır. Tedavisinin gerçekleştiği yer, savaşa dair dikkat çekici bir konuyu gündeme alır. Sıhhiye vapurlarıyla bölgeye yerleşmiş Amerikan Sıhhiye Heyeti, Gökmen'e ilk yardım eden ekip olur. Sonrası Gökmen de Dursunlu'dan ileride Simav çayı kenarında bir yere konuşlanan bu ekiple çalışmaya başlar. Roman, İzmir'den gelen zaferle son bulur.

Ateş Hattı romanı, çocukluğunun geçtiği Rus topraklarında ihtilal öncesi beliren 'halka doğru' hareketinden kesbettiği bilinç hâinden ve babasının maddi çıkar mukabilinde Rus sarayı adına ajanlık yapmasının maneviyatında yarattığı rahatsızlığı gidermek güdüsünden kahramanı İdil'i memleketine döndürmüş ve Milli Mücadele'de göreve sevk etmiştir. Vak'ada, kendisinin ve geldiği Ege Bölgesindeki Sessizdere köylüsünün savaş için gerekli her türlü maddi araç eksikliğine karşın inançla cephe gerisinden mücadeleye desteği vurgulanmıştır.

Boz Kurt romanı, anne-babasını kaybetmiş gencin hayat mücadelesini anlatmaktadır. Bu mücadelenin bir bölümü Milli Mücadele'ye destek faaliyetlerini

içerir. İşgal edilmiş İstanbul karşısında bir bütün olarak mücadele mekânı gösterilen Anadolu'ya geçiş kararındaki Mehmet, deniz yoluyla İzmit'e getirilen cephaneliği Sakarya Savaşı sırasında cephelere taşıyan Kuva-yi Milliyeci isimlerdendir. Onun etrafındaki olaylarla, savaş sürecindeki İstanbul-Anadolu lojistik hattı sergilenmiş olur.

Savaştan Barişa romanı, Milli Mücadele sonrası Balkan barışı tezi arka planında bir kurgu oluşturmuştur. Bu özelliği kendisine, döneminin romanlarından ayırıcı bir nitelik kazandırmıştır. İzmir'in işgal acılarını yaşamış Yunanistan'da görevli Türk diplomatın etrafında teşekkül eden olaylar, Türk-Yunan halklarının birbirine düşman algılarını değiştirme arayışındadır. Değiştirilmesi düşünülen bu anlayışın nedenselliğini kısaca sorgulayan anlatıcı, vak'ayı İzmir'in işgal günlerine götürür ve gerekçeyi Yunan askerlerinin yol açtığı felâketlere bağlar.

Bora-Fırtına'da ise roman kahramanı Süha Tekin, dönemin iyi eğitimli bir genci olarak Anadolu'daki mücadelede yer almıştır. Geriye dönüş tekniğiyle anlatılan olaylarda Süha Tekin, Anadolu'da vuku bulan savaşa katılmak için Avrupa'daki tahsilini bırakıp ülkesine dönmüştür. Önce Nazilli cephesinde, sonra Konya'daki hastanede görev almıştır. Ayrıca, onun etrafında cereyan eden olaylarla, işgale karşı Anadolu topraklarında tebarüz eden direniş örgütlerine olumsuz yaklaşan kesimlerin varlığına da göndermede bulunulmuştur.

Her türlü dram içinde aşkın gücünü anlatan *Aşk Izdıraptır* romanı, bir bölümünde vak'ayı Milli Mücadele günlerine götürülmüştür. Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılan Batı Anadolu şehirlerinden bahsedilmiştir.

Son olarak bahsedeceğimiz *Subay Kalbi*, vak'a zamanı olarak Milli Mücadele sonrasını seçmiş, kahramanın hatıraları üzerinden o günlere temas edilmiştir. Verilen mücadelenin haklılığı, kararlılığı ve olağanüstülüğü zihinlerde tazelenmek ve pekiştirilmek istenmiştir. Anlatıcı, olaylara mekân olarak seçtiği Antalya'da, Milli Mücadele sonrası dahi İtalyanların propaganda düzeyinde faaliyetlerinin devam ettiğine dikkat oluşturmuştur.

SONUÇ

İnsanoğlunun, sosyal bir çevrede yaşaması ve aralarındaki olayların ancak bir zemin üzerinde gerçekleşebilir olması, odağına insanı almış romanın gerçek ya da kurmaca bir mekâna ihtiyacını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla her romanda vak'a gerçek ya da hayalî bir mekânda cereyan etmektedir. Mekânın kurgu içindeki işlevi, romandan romana değişiklik arz edebilir. Örneğin kimi romanda bu durum, olayı takdim yani dekor, kahramanların kendi varoluşlarını fark ettikleri fizikî alan işleviyle sınırlandırılmaktadır. Kimi romanda ise metnin esas aldığı ana fikri oluşturma, kurgu dışı dünyanın gerçeğini roman imkânları içinde yansıtmaya, gerçeği sezdirme hatta anlamı oluşturmada bir kahraman gibi rol yüklenme gibi işlevi çeşitlendirilmektedir.

Mekânın bu çok yönlü kullanımı, içeriğini Anadolu'dan alan çalışmamız kapsamındaki romanlarda da somut bir şekilde görülmektedir. Muhtevasını 1923-1940 arası neşredilen 126 romanın oluşturduğu bu çalışma gösterir ki Cumhuriyet sonrası romanında mekânın sınırları, coğrafi bir yarımada konumundaki Anadolu'ya doğru geçmişe nazaran daha yoğun ve nispeten daha belirgin olarak genişlemiştir. Bununla beraber, edebiyatımızda ilk romanlardan itibaren mekân bakımından ağırlıklı tercih edilmiş İstanbul, olay örgüsündeki yerini -ekseri romanda- yine muhafaza etmiştir. Yazarlarca, kimi zaman olayların belli bölümlerinin canlandırılmasında, kimi zaman çeşitli değerler düzleminde mukayeseye gidilmesinde İstanbul'a, Anadolu karşısında yer verilmiştir. Bunda romancının, metni cezp edici kılacak çatışmayı yakalama, kurguda karşıt semboller yaratarak metinde bir esas fikir oluşturma arayışı yanında, Anadolu'yu pek tanımaması ve İstanbul üzerinden ona bir bakış getirmesinin rolü vardır. Bu durum ister istemez olaylara yaklaşımda ötekileştirici bir bakışı ve davranışı gündeme getirmektedir.

İdealleştirilmiş bir coğrafya algısını hissettirme ya da mezkûr coğrafyanın sosyal ve siyasî yapısını sorgulama ve yansıtma, yazarların Anadolu konusunu ele alışta belirleyici olmuştur. Pek tabî bunların her birinin, olay örgüsü içindeki özgül ağırlıkları farklı orandadır. Kimisi vak'anın bir bölümünü kimisi ise bütününe buna ayırmıştır. İnsan-çevre ilişkisini sorgulamaya giden romancılar, değerlendirmelere aracı olan kahramanların hemen hemen çoğunu Anadolu içinden konuşturmuştur. Onların mezkûr coğrafyayla ilişkilendirilmesi ya Anadolu'da yetişme ya da iş, savaş, seyahat, ailevî gibi sebeplerle sonradan gelmelerine bağlanmıştır.

Sosyal ve siyasî kopuş sürecinin dinamikliği içinde yazılmış romanlarda kimi zaman, gerçek mekânın önüne idealize mekân arayışı çıkarılmıştır. Bu durum, kendi gerçekliği içinde Anadolu'nun anlamlandırılmasında yanıltıcı olmuştur. Genellikle bu tür romanlarda yeni ideallerin öznesi Anadolu, bu süreci anlatma ve destekleme gibi işlevleri zımnî ya da açıktan yüklenmiş; dönem ideolojisinin uygulama ve meşrulaştırma alanı olarak araçsallaştırılmıştır. Romancılar, yeri gelmiş Cumhuriyet'in üstyapısal değişimlerini mekânda aramışlar, bunların kabulünü kolaylaştırmada toplumu hazırlamışlardır. Dolayısıyla mevcut ideolojiyi doğrulama ve alternatifsiz gösterme kaygısı kurgu yönü kuvvetli bir Anadolu manzarasını okurun karşısına çıkarmıştır. Bundandır ki mekâna getirilen güzelleme ya da kötülemede, gerçeklik endişesi kadar bu unsurun rolü göz ardı edilemez.

Sosyal ortam, edebiyatın muhtevasına geniş katkılar sunmuş; edebî metinler de sosyal olana bütün imkânlarını açmıştır. Bu etkileşimi, çalışmanın ilk bölümünü hasrettiğimiz “Sosyal Meseleler Etrafında Anadolu” başlığı altındaki değerlendirmelerde görebiliriz. Sosyal yönden konuya getirilen açılımlarda, öne çıkan hususlarla ilgili şunlar söylenebilir.

Pek çok romancının gözündeki Anadolu, problemler coğrafyasıdır. Geri kalmışlık, toplumsal çevre bakımından sıkıcı olma bunlar arasındadır. Bu sorunların sebeplerini aramada, kahramanların sosyal kimliklerine göre değişen gerekçeler oluşturma, romanların bütününe bakıldığında farkındalık yaratan bir husustur. Zira öğretmen, doktor, gazeteci gibi aydın kesimler Anadolu'daki geriliği eğitimsizlikle

açıklamaya çalışırken, kahramanı alafranga tipler olan romanlarda bu durum yaşam tarzına, onun tekdüzeliğine bağlanır. Onun içindir ki birinci gruptaki kahramanların Anadolu coğrafyasında bulundukları sürede metnin bütününe yüksek idealler; ikinci gruptaki kahramanların bulundukları sürede bir kaçış psikolojisi hâkimdir.

Yol açtığı eşitsizlik ve adaletsizliklerle Anadolu'daki feodal düzen; dinin toplumsal düzende kabul görüş şekline kaynaklı sorunlar romanların ele aldığı sosyal konulardandır. Ağa/eşraf/mütegalibe kesimlerinin menfaatleri merkezinde şekillenen ve fakir köylünün/halkın zararına sonuçlar gösteren toplumsal tabakalaşmayı romancılar, günlük hayatta sürekli sorunlar üreten bir yapı olarak görmüşlerdir. Din olgusu ise kendisi tartışılır bir mesele olmaktan daha çok toplumsal sorunların irdelenmesinde bir söylem malzemesidir. Romancılar tarafından din, esasen bireysel inanç statüsünde düşünülmekte ve dinin şekillendirdiği eskinin toplumsal normları eleştirilmektedir. Bu cümleden, dinin algılanış ve yaşanış şekli, Anadolu'nun geri kalmasının önemli sebeplerinden sayılmaktadır. Romancılar bunu yaparken, dinin sosyal düzlemdeki yansımasının nasıl olacağını değil, nasıl olmayacağını örneklendiren bir yöntemi daha ziyade seçmişlerdir.

Anadolu-İstanbul mukayesesi yazarların ilgi gösterdikleri konular arasındadır. Bu ikilik, bir ön kabul olarak pek çok romanda ağırlığı değişen derecede yer bulmuştur. Karşılaştırmalarda Anadolu daha çok, çağın gerekliliklerinin uzağında, günlük ilişkilerde iptidailiğin ve tekdüzeliğin hâkim olduğu olumsuz bir yaşam sahasıdır. Ancak bazı romanların öne çıkardığı bozulmamış, doğal toplumsal yapısı; ahlâk, erdem gibi insanî değerler bakımından daha gelişmiş görüntüsü bir başka yüzüdür. Bu yönüyle Anadolu, bir cazibe merkezidir.

Yazarlarca önemsenen bir başka konu, Anadolu kadınının toplumsal durumu olmuştur. Kadının, evden dışarı çıkması ve sosyal ortamda erkekle eşitlenmesi konuya yaklaşımda nirengi noktasıdır. Ancak bu özgürleşme adımlarının, işleyiş sürecine dair eleştiriler de yapılmıştır. Buna sebep, yeni sosyal pozisyonunun kadını, ahlâkî olmayan ilişkiler içine sürükleyebilme tehlikesi taşımasıdır.

Sosyal bağlamda gündeme getirilen bir başka konu, kadın-erkek ilişkileri ve evlilik meselesidir. Kadına bakış gibi evlilik konusuna yaklaşımda da yazarlar ön kabullerden hareket etmişlerdir. Anadolu'yu ataerkil aile yapısında tablolaştırmış, bunun ürettiği sorunları anlatmışlardır. Buna göre evlilik düzeni içinde güç dengesinin erkekten yana oluşu kadını ikinci plana itmiştir. Evliliklerde anne-baba gibi yakın çevrenin belirleyiciliğine ve çok eşli evliliğe tepki; evlilik kurumunu toplumsal gereklilik noktasından tartışırma bu bağlamda dikkat çeken başlıklardandır. Bütün bunlar gösterir ki romancılar evliliği hep bir sorun etrafında tartışmışlar; kadın-erkek ilişkisine romantik boyut katamamışlardır.

Vak'a zamanı olarak saltanat yıllarının son dönemini seçen romanlar arasında Anadolu coğrafyasını dinî-etnik çeşitlilikte sahneleme eğilimi kendini belli etmektedir. Ancak mesele, romancıların çoğunun şahsında, sosyal ve siyasî yönden tartışılmaktan ziyade sadece durumu fotoğraflayan bir tespit olarak kalmıştır. Buna göre, yazarların düşüncesinde dinî-etnik çeşitlilik bir zenginlik ifadesi değildir. Ulus devlet modelinin doğası gereği tek kimlik idealini benimsemiş romancılar azınlıkları, kültürel ve millî bütünleşmeyi engelleyici bir unsur olarak görmektedir. Bundandır ki azınlıklara mensup kahramanlar ya ayrılıkçı hareketler tarafında ya yabancı güçlerle işbirliği içinde ya da memleketin zor şartlarında menfaatlerini önceleyen pozisyonda bir roldedir.

Yaklaşımların, Cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak keskin farklılık gösterdiği sahalardan birisi ekonomik hayattır. Anadolu'daki ekonomik işleyiş ve çalışma hayatına değinilen romanlarda konuyu, Osmanlı dönemi kapsamında ele alanlar Anadolu çevrelerindeki fakirlik, yoksulluk üzerinde durmuşlardır. Cumhuriyet sonrası romanlarına bakıldığında ise –bu tablo belli ölçüde devam etse de- bununla mücadele fikri ya da eylemi öne çıkarılmaktadır. Kimi romanlar ise yeni dönemle birlikte ekonomi politikalarının rasyonelleştirilmesine ve ekonomik alanda değişim vurgusuna önem vermişlerdir. Özellikle 1930'larda neşredilen romanlar, devletin ekonomi politikaları paralelinde çevrenin ekonomik dönüşümünü sayfalarında sahnelemişlerdir. Zira bu süreç, ilk beş yıllık kalkınma planının devlet tarafından uygulandığı bir zaman dilimine denk gelmektedir. Bu nedenle romancıların bu

gerçeğe bağlanmasını, sadece edebî tercihlerine dayandırmak çok da doğru olmaz. Bunda etkili olan başka bir unsur da güdümlü sanat anlayışıdır. Söz konusu anlayış romanların hem içeriğine hem üslubuna yansımış ve kurgularının şekillenmesinde belli ölçüde etkili olmuştur. Anadolu'nun çalışma hayatı bakımından değerlendirilmesinde dikkat çekici bir diğer husus ise İstanbullu memur adaylarının bölgeye olan yabancılığıdır. Bahsedilen dönemde, mezkûr kişilerin ekserisince bölge, sıkıntılı ve sorunlu bir sosyal mekân olarak algılanmaktadır. Bu nedenle, bölgeye gitmekten kaçınmalar mekânı ötekileştirmelerine neden olmakta ve bu şekilde cereyan eden yabancılık olgusu da dönemin bir realitesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal yaşamın önemli unsurlarından biri olan eğitim faaliyetleri Anadolu'yu ele alan romanların odaklandığı değişkenlerdendir. Konu, hem bireysel hem de kurumsal bağlamda tartışmaya açılmıştır. Ulaşılan tespitleri şöyle sıralamak mümkündür. Eğitimin stratejik önemine vurguyu önceleyen ve konuya diyalektik bir bakışla yaklaşan romanlar, Anadolu insanının cehaletine vurgu yapmış; bu noktada mesuliyeti ise -hâkim temayül olarak- saltanat devrine yüklemiştir. Bu cümleden, geçmişin toplumsal sorunlarına sebebiyet aranırken yanlış ve yetersiz eğitim politikalarının rolüne göndermede bulunulmuş ve böylelikle meselenin hayatiyetine işaret edilmiştir. Bu yönde kullanımlar anlatıcısına, eskisinin kötülenmesini şiar edinmiş yeni rejimin politikasını savunmada farklı bir söylem alanı açmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu gibi eğitimde gelenekseli değiştiren, yeni bir eğitime uygun ortam hazırlayan politik adımlar romanlarda destek bulmuş ve böylelikle bu pratiğin toplumsal meşruiyetine katkı sağlamıştır. Laik ve bütünleştirici karakterdeki politikaların, eğitim alanındaki eşitsizlikleri sonlandıracağı fikrine destek olunmuştur.

Toplumun normatif yapısı, romanların kurgusunu belirleyen başka bir unsurdur. Bu bağlamda, belli başlı birkaç noktaya işaret edebiliriz. Anadolu'nun gelenek ve göreneklerini, eğlence hayatını romancılar, genelde Batılılaşma/modernleşme kavramlarıyla birlikte düşünmüştür. Örneğin romanlar arasında söze konu olacak eğilimlerden biri, İstanbul'un monden çevrelerinde

görülen hayat tarzının Anadolu içinde de bir yaşam ortamı oluşturmıştır. İstanbul'dan gelenlerle yaygınlaşan bu ortam, daha çok Cumhuriyet sonrasının bir sosyal gerçekliğidir. Kimi romanların, nevezuhur eden bu olumsuz göstergelere değinmeleri aynı zamanda, devrin sosyal politikalarına yönelik örtük bir eleştiriyi de beraberinde getirmektedir.

Siyasal etkileşimler, sosyal hayatı belirleyen temel yapı taşlarındandır. Bu durum romanların içeriğinin oluşmasında etkisini göstermiştir. Merkez-çevre karşıtlığı, konuya yer veren romanların ortak vurgusunu oluşturmakta ve diyalektik anlatım yöntemine paralel olarak çatışma noktası bu karşıtlıktan ortaya çıkan gerilimlere dayanmaktadır. Özellikle, sosyal zaman olarak Cumhuriyet öncesini ele alan romanlarda Anadolu, bir nevi çevreyi temsil eder. Dolayısıyla konumu icabı merkezî otoritenin karşısındadır. Bu durum onu, romanların birincil tartışma konularından biri hâline getirmektedir. İktidarı yani onun temsilcisi İstanbul'u besleyen ancak merkezî yönetim karşısında 'sahipsiz', 'unutulmuş' bir coğrafya olarak gözlemlenir.

Merkezin, çevreye yani Anadolu'ya bakış açısı da yazarların kurgularını oluşturmada belirleyici olmuştur. Cumhuriyet öncesi için Anadolu kimliğini yansıtmada yazarların ortak refleksi arasında Anadolu'nun, para toplama ve askere alma kaynağı şeklinde görülmesine tepki vardır. İnsanı sadece ödev ve sorumluluklarıyla tanımlayan böyle bir devlet zihniyeti romancıların eleştiri sınırları içindedir. Özellikle Osmanlı dönemi savaşlar gerçeğinde konuyu gündeme getiren romanlar, asker alımlarının neden olduğu hem ekonomik hem güvenlik zafiyetlerini öne çıkarmaktadır. Ağır vergilerin toplumdaki fakirleşmeye nasıl yol açtığına farkındalık oluştururlar.

Bürokratik hayatı tartışan romanlar olumlu-olumsuz her iki yönde memur tipine sayfalarında yer vermektedir. Romanların, ekserisi itibariyle, düzenli işleyen bir bürokratik ortam söz konusu değildir. Bu durumun nedenleri irdelenir. Bunda, "idarenin şahsileştirilmesi" meselesi öncelikli sıradadır.

Yakın döneme dair tarihî gelişmelere yabancı kalmamış romanlarda II. Meşrutiyet, neden ve sonuçlarıyla konu edilmiş ve Anadolu'daki yansımaları gözlemlenmiştir. Konuya yaklaşımda ortak bir söyleme rastlanmaz. Bu tarihî olayı ya geçmişten tamamen kopuş ya da değişimin görünüşle sınırlandığı, geçmişin devamı şeklinde iki farklı bakışla ele almışlardır.

Romanların yoğunlaştıkları bir başka konu, Cumhuriyet politikalarının Anadolu sahasındaki uygulamaları olmuştur. Hâkim çizgi olarak inkılâpların olumlanması ve desteklenmesi söz konusudur. Fakat bazı eserlerde yenileşme hareketinin kusurlu yanları kimi zaman örtülü kimi zaman açıktan yapılan eleştirilerle az da olsa ortaya konulmuştur. Örneğin inkılâpların, Anadolu coğrafyasında gerçek anlamını bulamaması, geçmişin sorunlu davranış kalıplarının yeni döneme taşınması bu eleştiriler kapsamındadır. Cumhuriyet'in halka yönelik politikalarının sonucunda tarıma, teknolojinin getirilmesi ve demiryollarının, fabrikaların kurulmasıyla üretimin artması; kooperatifler ve halkevleriyle halkın yaşamını kolaylaştıracak hizmetlerin sistemli hâle getirilmesi, ağalık kurumunun ilgası, sosyal asayişin sağlanması ve köylünün üzerinden verginin azaltılması gibi birtakım değişim ve gelişim göstergelerini sergileme bazı romanların esas hedefleri arasında olmuştur. Bütün bunları göz önüne alarak denilebilir ki yazarların ekserisi açısından metni, devlet paradigmalarına uyumlu konuşturma, dönemi itibarıyla yadırganmayacak bir edebî tavır mahiyetindedir.

Osmanlı'nın son yılları tarihselliğinde Anadolu'nun, savaşlar coğrafyası olduğu gerçeği, savaşların hemen akabinde kaleme alınmış romanlara beklenen yoğunlukta yansımıştır. 93 Harbi, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'ye sayfalarını açan romanlarda özellikle Milli Mücadele konusu daha yoğun işlenmiştir. Savaşların, siyasî ve toplumsal açıdan ne gibi sarsıcı, acı gelişmelere yol açmış oldukları yazarlarca aktarılmıştır. Savaşlara yazarların tanıklığı, cephe yaşantısından ziyade cephe gerisindendir.

I. Dünya Savaşı, çoğu romancı tarafından devamındaki Milli Mücadele ile birlikte düşünülmüştür. Bu tercih, Osmanlı siyasetiyle ilgili düşüncelerini ortaya

koymada anlatıcısına geniş imkânlar yaratmıştır. Her ne kadar Çanakkale'deki başarı övgü görse de savaş sürecinin tamamı hakkındaki kanaatler genelde olumsuzdur. Savaş, ülke geneli düşünce hayatında ve pratikte büyük bir kırılmanın sebebi gösterilmiştir. Devletin sonunu getiren ve ülkeyi yabancı işgaline açan; aydınları yeni arayışlara iten gelişmelerin başlangıcı sayılır. Romancılar çoğunlukla, sebep-sonuç çizgisinde savaşın mağlubiyetle sona erme gerekçelerini olay örgüsünde tartışmıştır. Bu gerekçeler ağırlıklı olarak ekonomik/teknik yetersizlikler, savaşın cereyan ettiği sahanın genişliği, azınlıkların ihaneti yönündedir. I. Dünya Savaşı bahsi geçen romanlarda 'asıl vatan' ile diğer sınır içi topraklar ikilemini hissettirme önemli bir özelliktir. Burada 'asıl vatan'dan maksat Anadolu, diğer sınır içi topraklar ise Arap Yarımadasıdır. Neden-sonuç çizgisinin gösterdiği ve süreci Milli Mücadele'ye bağlayan diğer bir dikkat çekici kurgulama, çok geniş ve çok düşmanlı savaş pratiğinin Anadolu toprağını nasıl tehlikeye sürüklediğini okura izlettirmektir.

İlhamını Milli Mücadele'den alan romanlar, malzemeleri gereği bir nevi belgesel nitelik kesbetmiştir. Burada Anadolu, teslimiyetin sembolü İstanbul karşısında, direnişi ve bağımsızlığı ifade eder. Savaş, cephe gerisi ve cephe hattı olarak iki yönlü işlenmiştir. Fakat daha ziyade cephe gerisinden anlatılmaya çalışılmıştır. Cephe gerisinde kalan Anadolu insanının yoksulluk ve mahrumiyet içindeki yaşantılarından, çektikleri acılardan ve bütün bunlara rağmen savaşa verdikleri lojistik destekten, inanmışlıktan söz edilmiştir. Cephe yönü bakımından ise batı cephesinde meydana gelen savaşlar ve olaylar daha geniş olarak ele alınmıştır. Beraberinde Anadolu insanının Milli Mücadele karşısındaki tavrı sorgulanmıştır. Varılan sonuçlar itibariyle, tenakuz oluşturan iki kabulden bahsedilebilir. Bunlardan biri, millî bilincin Anadolu insanında temsil bulduğunu göstermektir. Buna göre, her türlü zorluk karşısında mücadele azmi gösteren vatansever insanın değerler birlikteliği pek çok romanda tasvir bulmuştur. Ancak önemli sayıdaki romanda, buna karşıt bir manzaraya yer verilmiştir. Öyle ki verilen mücadelenin başarılıca neticelenmesine halk kesimlerinin duyduğu inançsızlık, savaş fırsatçıları, düşman işbirlikçileri yahut 'siyasî idare-yabancı devletler- feodal yapı uzantıları' ortaklığında

tertip edilen isyanlar bu bağlamdadır ve Milli Mücadele'yi ele alan kimi romanın konularından olmuştur.

Son söz olarak belirtmek gerekir ki romanlarda Anadolu, bir yandan olumsuzluk üreten, öte yandan memleketin başarılı/umutlu geleceğine ortam oluşturan bir mekân bağlamında görülebilmiştir. Olumsuzluklar, ekseri, Cumhuriyet öncesi döneme ait bir sosyal gerçeklik olarak düşünülmüş; özellikle, eski rejimin eleştirisinde anlatıcıya esaslı bir argüman olmuştur. Konusunu Cumhuriyet devrinden alanlarda ise her alanda gözlenen yeninin inşa sürecini, yine ekseri, destekler ve toplumsal kabulleri hızlandırır yönde bir söylemi hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

KULLANILAN ROMANLAR:

A. Adnan : **Ateş Hattı**, İzmir, Meşher Matbaası, 1933.

Adıvar, Halide Edip : **Kalp Ağrısı**, İstanbul, Vakıf Matbaası,
1924.

Vurun Kahpeye, İstanbul, Mahmud Bey
Matbaası, 1926.

Zeyno'nun Oğlu, İstanbul, İlhami Fevzi
Matbaası, 1928.

Aka Gündüz : **Aşkın Temizi**, İstanbul, Tan
Matbaası, 1937.

Ben Öldürmedim-Kokain, İstanbul,
Semih Lûtfi- Sühuleti Kütüphanesi, (1933).

Çapkın Kız, İstanbul, Muallim Ahmet

Halit Kitaphanesi, 1930.

Çapraz Delikanlı, İstanbul, Semih Lûtfi

Kitabevi, (1938).

Dikmen Yıldızı, İstanbul, İkdam Matbaası,

1928.

Odun Kokusu, İstanbul, İkdam Matbaası,

1928.

Onların Romanı, İstanbul, Sühulet

Kütüphanesi, 1933.

Sansaros, İstanbul, İnkılap Kitabevi

Tank-Tango, 2. bs., İstanbul, Resimli Ay

Matbaası T.L. Şirketi, 1940.

Üç Kızın Hikâyesi, 2. bs., İstanbul, Semih

Lûtfi Kitabevi, 1943. (Nemide Ali'yle

beraber yazmıştır. Romanın birinci

baskısı 1933 tarihindedir)

Üvey Ana, Ankara, Hakimiyeti Milliye,

1933.

Yaldız, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası,

1930.

Yayla Kızı, İstanbul, İnkılâp Kitabevi,

1940.

Akkaş, Turgut : **Bora-Fırtına**, Ankara, Ulus Basımevi,

1938.

Arsal, Suat Salih : **Dağ Adamı**, Mersin, Yeni Mersin

Matbaası, 1932.

Ataç, Cemal : **Bir Kız Böyle Düştü**, İstanbul, Resimli Ay

Basımevi, 1935.

Atay, Falih Rıfkı : **Roman**, İstanbul, Akşam Matbaası, 1932.

Baydar, Nasuhi : **Hayat, Sen Ne Güzelsin**, Ankara,

Ulus Basımevi, 1938.

Benice, Etem İzzet : **Aşk Güneşi**, İstanbul, Milliyet Matbaası,

1930

On Yılın Romanı, İstanbul, Devlet

Matbaası, 1933.

Yakılacak Kitap, İstanbul, İkbâl Kitabevi,

1938 (Romanın birinci baskısı 1927

tarihindedir)

- Berkant, Muazzez Tahsin: **Aşk Fırtınası**, İstanbul, Akşam
Kitaphanesi, 1935.
- Bir Genç Kızın Romanı**, İstanbul, Kenan
Kitapevi ve Klişe Fabrikası, 1938.
- Çalık, Ziya : **Takma Ayak Hasan Çavuş**, Ankara,
Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1934.
- Çamlıbel, Faruk Nafiz : **Yıldız Yağmuru**, İstanbul, Kanaat
Kitabevi, 1936.
- Çaydam, Hamdi Rıza : **Ateş Kamçıları**, İstanbul, Aydınlık
Basımevi, 1938
- Subay Kalbi**, İstanbul, Aydınlık Basımevi,
1940.
- Demircioğlu, Yusuf Ziya: **Boş Beşik ve Akkuş**, Milliyet Matbaası,
1932
- Durusoy, Niyazi : **Bağlar Arasından**, İstanbul, Ahmet Halit
Kitap Evi, 1936.
- Engürel, Kemal : **Mazlumun İntikamı**, İstanbul, Ankara,
Ankara Basımevi, 1936.

Ertem, Sadri Etem : **Çıkrıklar Durunca**, İstanbul, Resimli Ay

Matbaası T.L.Ş., 1931.

Esendal, Memduh Şevket: **Ayaşlı ve Kiracıları**, İstanbul, Vakıf

Gazete- Matbaa- Kütüphane, 1934.

Gökçe, Orhan Rahmi : **Dağların Çocuğu**, İstanbul, Etiman

Kitabevi, 1939.

Sevdiğim Adam, Etiman Kitapevi, 1939.

Güntekin, Reşat Nuri : **Acımak**, İstanbul, Akşam Matbaası, 1928.

Bir Kadın Düşmanı, İstanbul, Yeni

Matbaa, 1927.

Dudaktan Kalbe, İstanbul, Orhaniye

Matbaası, 1923.

Eski Hastalık, İstanbul, Kanaat

Kitabevi, 1938.

Yeşil Gece, İstanbul, Suhulet Kütüphanesi

Akşam Matbaası, 1928.

Gürpınar, Hüseyin Rahmi: **Eşkıya İninde**, İstanbul, Hilmi

Kitaphanesi, 1935.

Halim, Güney : **Gökmen**, İstanbul, Suhulet Kütüphanesi,

- 1932.
- Hayrettin Ziya : **Dadaş Kız**, Trabzon, Yeniyol Basımevi,
1939.
- Hikmet Şevki : **Aşk Mahkûmu**, İstanbul, Semih Lûtfi
Erciyas Sühulet Kitabevi, 1938.
- Hüseyin Naci : **Kadındım Nasıl Kız Oldum**, İstanbul,
Sinan Matbaası, 1931.
- Karakurt, Mahmut Esat: **Allahaismarladık**, İstanbul, Semih Lütfü
Kitabevi, 1936
Dağları Bekleyen Kız, İstanbul, Semih
Lütfü Kitabevi, 1934.
İlk ve Son, Semih Lütfü Kitabevi
Tan Matbaası, 1940.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: **Ankara**, Hakimiyeti Milliye Matbaası,
1934.
Bir Sürgün, Ankara, Ulus Basımevi,
1938.
Yaban, İstanbul, Muallim Ahmet Halit
Kitaphanesi, 1932.

- Karatay, Baha Vefa : **Kardeş Gibi**, İstanbul, Tecelli Basımevi, 1938.
- : **Son Tango (Siyah Gözler)**, İstanbul, Başarı Basımevi, 1939.
- Karay, Refik Halit : **Çete**, İstanbul, Semih Lûtfi Erciyas Semih Lûtfi Kitabevi, (1939).
- Kenan Hulusi : **Son Öpüş**, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1940.
- Kerime Nadir : **Günah Bende mi?**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1939.
- : **Hıçkırık**, 1938.
- Kırksekizoğlu, Ali Osman: **Beyza**, İstanbul, Kader Basımevi, 1938.
- Kurşunlu, Nâzım : **Nankör**, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1934.
- Mebrure Sami : **Çöl Gibi**, İstanbul, İkbal Kitabevi-Kenan Kitabevi ve Klişe Fabrikası, 1938.
- : **Leylâklar Altında**, İstanbul, İkbal Kitabevi-Hüsnütabiat Matbaası, 1936.
- Mehmet Rauf : **Halâs**, İstanbul, Muallim Ahmet Halit, 1929.

- Nezihe Muhittin : **Boz Kurt: Küçük Mehmedin Romanı**,
İstanbul, Anadolu Türk Kitaphanesi, 1934.
- Morkaya, Burhan Cahit: **Adam Sarrafı**, İstanbul, Burhan Cahit ve
Şürekası Matbaası, 1929
- Cephe Gerisi**, Kanaat Kütüphanesi, 1933
- Düğün Gecesi**, İstanbul, Akşam
Kitaphanesi, 1933.
- Dünkülerin Romanı**, İstanbul, Kanaat
Kütüphanesi, 1934.
- Gönül Yuvası**, İstanbul, Burhan Cahit ve
Şürekâsı Matbaası, 1926.
- Gurbet Yolcusu**, İstanbul, Kanaat
Kütüphanesi, 1934.
- Harp Dönüşü**, Burhan Cahit ve Şürekası
Matbaası, 1928.
- İzmir'in Romanı**, İstanbul, Kanaat
Kütüphanesi, 1931.
- Kır Çiçeği**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi,
1934.

Kızıl Serap, İstanbul, Vatan Matbaası,

1926.

Köy Hekimi, İstanbul, İkbal Kitaphanesi,

1932.

Nişanlılar, İstanbul, İnkılâp Kitabevi,

1937.

Patron, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi,

1935.

Yaprak Aşısı, İstanbul, Kenan Basımevi ve

Klişe Fabrikası, 1939.

Yüzbaşı Celâl, Koroğlu Kütüphanesi.

Nurol, Mustafa Hilmi :

Güllü Gelin, İstanbul, 1938.

Odman, Fakihe :

Çiçek ve Güneş, İstanbul,

Sertel Matbaası, 1940.

Sevgi ve Saygı, İstanbul, Muallim Ahmet

Halit Kitaphanesi, 1935.

Oniz, Huriye :

Bir Öğretmenin Romanı, Ahmet Halit

Kitabevi, 1939.

Özdeş, Oğuz :

Aşk İstiraptır, İstanbul, İkbal

- Kitabevi, 1939.
- Özilhan, Hayreddin : **Hasan'ın Yavuklusu**, İstanbul, Maarif
Kitaphanesi, 1939.
- Pamirtan, Şükür : **Toprak Mahkûmları**, İzmir, Meşher
Basımevi, 1938.
- Peyami Safa : **Bir Akşamı**, 2. bs., İstanbul, Gündoğdu
Matbaası, 1928
- Süngülerin Gölgesinde**, İstanbul, Orhaniye
Matbaası, 1924.
- Raif Necdet : **Semavî İhtiras**, İstanbul, Yeni Şark
Kütüphanesi Güneş Matbaası, 1933.
- Raif Nezih : **Ağanın Oğlu**, İzmir, Bilgi Matbaası, 1926.
- Rebia Arif : **Kadın Tipleri**, İstanbul, Semih Lûtfi Bitik
ve Basım Evi, 1935.
- Reşat Enis : **Afrodit Buhurdanında Bir Kadın**, 2. bs.,
İstanbul, Semih Lûtfi Erciyas Semih Lûtfi
Kitabevi, 1945 (Birinci Baskı 1937)
- Kanun Namına**, İstanbul, Semih Lûtfi
Erciyas Semih Lûtfi Kitabevi, 1932.

- Sabahattin Ali : **Kuyucaklı Yusuf**, Yeni Kitapçı, 1937.
- Sedes, Selâmi İzzet : **Fadime**, İstanbul, Remzi Kitaphanesi, 1933.
- Gönül Acısı**, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1926.
- Kalbimin Romanı**, İstanbul, İnkılâb Kitabevi, 1934.
- Küçük Hanımın Kısmeti**, İstanbul, Semih Lûtfi- Sühulet Kütüphanesi, (1933).
- Selâhattin Enis : **Sara**, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1926.
- Zâniyeler**, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1339-1342 [1923].
- Sertelli, İskender Fahrettin: **Kemancının Kızı**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1940.
- Pınar Başında Ölen Kız**, İstanbul, Semih Lûtfi Erciyas Sühulet Kitabevi, 1938.
- Server Bedi : **Korkuyorum**, İstanbul, Sühulet Kitapevi, 1938.

- Seni Seviyorum**, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1924.
- Sevengil, Refik Ahmet: **Açlık**, İstanbul, Vakit Matbaası, 1937.
- Çıplaklar**, İstanbul, y.y., 1936.
- Sırrı Sanlı : **Düşmez Kalkmaz Bir Tanrı**, İzmir, Halkın Sesi Matbaası, 1935.
- Simer, Turgut : **Sukût**, Bursa, Emek Basımevi, 1939.
- Sözen, Meliha Avni : **Bir Gecenin Sabahı**, İstanbul, Cihan Kitaphanesi, 1933.
- Su, Mükerrerem Kâmil : **Dinmez Ağrı**, Yeni Kitapçı, 1937.
- Sevgim ve İstirabım**, 2. bs., İstanbul, Yeni Kitapçı, 1936 (Birinci baskı 1934)
- Sus Uyanmasın**, İstanbul, Semih Lûtfi Kitabevi, 1938.
- Bu Kalp Duracak**, Balıkesir, Savaş Kitabevi, 1935.
- Şukûfe Nihal : **Yalnız Dönüyorum**, İstanbul, Kenan Basımevi, 1938.
- Talû, Ercüment Ekrem: **Papeloğlu**, İstanbul, Suhulet Kütüphanesi,

1938.

Tuğrul Nureddin : **Bu Ne Biçim Aşk**, İstanbul, Millet
Kitaphanesi, 1934.

Tuna, M. Yalçın : **Akın Yolcuları**, İstanbul,
Kader Basımevi, 1936.

Uçuk, Cahit : **Kirazlı Pınar**, İstanbul, Remzi Kitabevi,
1936.

Vâ-Nu : **Savaştan Barışa**, İstanbul, Vakıf Matbaası,
1934.

Yaşar Nabi : **Bir Kadın Söylüyor**, İstanbul, Muallim
Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931.

Yazgıç, Kâmil : **Türk Yıldızı Emine**, Adapazarı, Adapazarı
Coşkun Basımevi, 1937.

Yersel, Faruk Şükrü : **Mehmetçik**, 2. bs., İstanbul, Sühulet
Kitabevi, 1938. (1. Baskı 1934)

Yesâri, Mahmut : **Bağrıyanık Ömer**, Kanaat Kütüphanesi,
1930.

Çulluk, Sühulet Kütüphanesi İktisat
Matbaası, 1927.

Yusuf Ziya : **Kürkçü Dükkânı**, İstanbul, İkbâl
Kütüphanesi, 1931.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR:

... : **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt
II, 5. bs.,
Atatürk Araştırma Merkezi, 2006

... : “İzmir’de Büyük Bir Teşebbüs: Halka
Doğru Cemiyeti”,
Vakit, nr. nr. 49, 22 Safer 1336-9 Kanunievvel
1333/1919

Afetinan, A.: **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara, Türk Tarih
Kurumu Yay.,1989

Ahmet Refik: “Mehmed-i Râbi Zamanında Anadolu”, **Anadolu**
Mecmuası, sayı: 1, 1 Nisan 1340

Ahmet Şerif: **Anadolu’da Tanin**, (haz. Mehmed Çetin Börekçi),
Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999

Akbal, Oktay: “Kubilay’dan Yeşil Gece’ye”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak

1974

- Akyıldız, Ali: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, İstanbul, Eren Yay., 1993
- Aktaş, Şerif: **Refik Halid Karay**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986
- Andı, M. Fatih: **Edebiyat Araştırmaları I**, İstanbul, Kitabevi, 2000
- Aron, Raymond: **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, 4.bs., Ankara, Bilgi Yay., 2000
- Ateş, Toktamış: **Türk Devrim Tarihi**, genişletilmiş 1 bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üni. Yay., 2000
- Avcıoğlu, Doğan: **Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın**, İstanbul, Bilgi Yay., 1968
- Bachelard, Gaston: **Uzamın Poetikası**, İstanbul, İthaki Yay., 2008
- Balabanlılar, Mürşit (haz.): **Türk Romanında Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003
- Berkes, Niyazi: **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 4. bs, İstanbul, YKY, 2003
- Bezirci, Asım: **Sabahattin Ali**, İstanbul, Genişletilmiş 3 bs., İstanbul, Amaç Yay., 1987
- Birinci, Necat- Sağlam, Nuri(haz.): **Ruşen Eşref Ünaydın, Bütün Eserleri: Diyorlar ki**, , c. 1, Ankara, 2002

- Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 6 bs., İstanbul, Gerçek Yay., 1998
- Borlandi, Massimo vd.: **Sosyolojik Düşence Sözlüğü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011
- Buruma, Ian - Margalit, Avışai: **Garbiyatçılık**, İstanbul, YKY, 2009
- Coşar, Ömer Sami: **Millî Mücadele Basını**, İstanbul, Gazeteciler Cem Yay., 1964
- Çelik, Hüseyin: **Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit**, Ankara, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000
- Çınar, Metin: “Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadolucular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler [1943-1950]” (Doktora Tezi), Ankara Üni. Sos. Bil. Ens. Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, 2007
- Daşcıoğlu, Yılmaz: “Mehmed Celâl'in Romanları ve Popüler Edebiyat Geleneği”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sos. Bil. Ens., 1995
- Demir, Recai: “Burhan Cahit Morkaya'nın Romanlarında Sosyal, Siyasî ve Kültürel Meseleler” (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İ.Ü. Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Edb. Anabilim Dalı, 2010
- Eagleon, Terry: **Kültür Yorumları**, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı, 2011

- Eisetstadt, S. N.: **Modernleşme**, Ankara, DOĞUBATI, 2007
- Emil, Birol: **Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası I**, İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984
- Enginün, İnci: **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, 8.bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2007
- “Ateşten Gömlek Romanının İngilizce Tercümeleri”, **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1983
- Erdem, Nilüfer: **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, İstanbul, Derlem Yay., 2010
- Ergin, Osman Nuri: **Türkiye Maarif Tarihi**, cilt 5, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1943
- Fethi Naci: **Reşat Nuri'nin Romancılığı**, İstanbul, YKY, 2003
- Fethi Naci: **Yüzyılın Yüz Türk Romanı**, 2. bs., İstanbul, Adam Yay., 1999
- Giddens, Anthony: **Sosyoloji**, Ankara, Ayraç Yay., 2000
- Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, 9. bs., İstanbul, Varlık

- Yay., 1972
- “Türkçülük ve Türkiyecilik”, **Yeni Mecmua**,
nr. 51, 4 Temmuz 1918
- Gökbilgin, M. Tayyib: **Milli Mücadele Başlarken**, İstanbul, Türkiye
İş Bankası Kültür Yayınları, 2011
- Göle, Nilüfer: **Modern Mahrem**, 9.bs., İstanbul, Metis, 2008
- Gülendam, Ramazan: **Unutulmuş Bir Romancı BURHAN CAHİT
MORKAYA**, İstanbul, Kesit Yay., 2011
- Gündüz, Osman: **Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema II**, MEB
Yay., 1997
- Güneş, Mehmet: **Sosyal Meseleler Karşısında Aka Gündüz**,
İstanbul, Kitabevi Yay., 2011
- Güntekin, Reşat Nuri: **Anadolu Notları**, İstanbul, 16. bs., İstanbul,
İnkılâp Kitabevi, 1991
- Güner, Zekâî: **Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu**,
Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1999
- Halide Edib: “Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet
Sahası”, **Vakit**, nr. 252, 21 Ramazan 1336-30
Haziran 1334/1918
“Türkçülüğün Faaliyet Sahası”, **Vakit**, nr.
268, 9 Şevval 1336-19 Temmuz 1334/1919
- Heper, Metin: **Türkiye’de Devlet Geleneği**, 2. bs., DOĞUBATI,
398

2006

Jusdanıs, Gregory: **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür,**

İstanbul, Metis, Yay., 1998

Kahraman, Hasan Bülent: **Postmodernite ile modernite arasında**

türkiye, 2.bs., İstanbul, Agora Kitaplığı,

2007

Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I,

İstanbul, Agora Kitaplığı, 2010

Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II,

İstanbul, Agora Kitaplığı, 2010

Karagülle, Fırat:

“Ara Nesil Romanında Sosyal Muhteve”,

(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul,

İ. . Sos. Bil. Ens., 2004

Kaplan, Mehmet vd. (haz.):

Atatürk Devri Türk Edebiyatı-I, 2. bs.,

Ankara,1992

Kaplan, Mehmet vd. (haz.):

Devrin Yazarlarının Kalem yle Millî

Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I,

Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1981

Kaplan, Mehmet:

“Karab b k”, **Türk Edebiyatı  zerinde**

Araştırmalar I, 4. bs., İstanbul, Dergâh

Yayınları, 1997

- “Öğretmen ve Memurlar Romancısı Reşat Nuri” **İstanbul**, Şubat 1957
- Şiir Tahlilleri 2**, 7. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 1996.
- Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2**, İstanbul, 3. bs., Dergâh Yay., 1997
- Kaplan, Ramazan: **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy**, 3. bs., Ankara, Akçağ Yay., 1997
- Karpat, Kemal: **Osmanlı’dan Günümüze EDEBİYAT VE TOPLUM**, İstanbul, TİMAŞ, 2009
- Kavcar, Cahit, “Türk Roman ve Hikâyesinde Köye İlk Açılma”, **Edebiyat ve Eğitim**, genişletilmiş 2. bs., Ankara, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yay. no: 197, 1994
- Kieser, Hans-Lukas: **Türklüğe İhtida**, İstanbul, İletişim, 2008
- Köprülüzade Mehmed Fuad: “Türkçülüğün Gayeleri”, **Vakit**, nr. 266, 7 Şevval 1336-16 Temmuz 1334/1918
- Kurdakul, Şükran: **Çağdaş Türk Edebiyatı-II, Cumhuriyet Dönemi (1923-1950)**, İstanbul, 1987
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara, Arkadaş Yay., 2008
- Löwy, Michael - Sayre, Robert: **İsyân ve Melankoli**, İstanbul, Versus, 2007
- Mardin, Şerif: **Din ve İdeoloji**, 18. bs., İstanbul, İletişim, 2010

- Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, 16. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010
- Türk Modernleşmesi**, 12. bs. İstanbul, İletişim, 2003
- Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, 17. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010
- Mantran, Robert (yay. yönt): **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2011
- Moran, Berna: **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II**, 10. bs. İstanbul, İletişim, 2003
- Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, 8. bs. İstanbul, İletişim, 1999
- Mükrimin Halil: “Milli Tarihimizin Mevzuu”, **Anadolu Mecmuası**, sayı: 3, 1 Haziran 1340
- Okay, Orhan: **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul, Dergâh Yay., 2005
- “Türk Romanında Köy Mevzuunun Girişinde Unutulan Bir İsim: Ahmet Midhat Efendi”, **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990, s. 110-115.
- Oktay, Metin: “Aka Gündüz’ün Hayatı, Sanatı ve Eserleri”

(Doktora Tezi), Konya, Selçuk Üni. Sos.

Bil. Ens. Türk Dili ve Edb. Anabilim Dalı

Yeni Türk Edb. Bilim Dalı, 2008

Öktem, Haydar Rüştü:

Mütareke ve İşgal Anıları, (haz. Prof. Dr. Zeki Arıkan), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1991

Özgül, M. Kayahan:

“İlk Köy Romanımız Türkmen Kızı (mı?)”,

Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı,

Ankara, 1998

Özkaya, Yücel:

Millî Mücadelede Atatürk ve Basın

(1919-1921), Ankara, Atatürk Araştırma

Merkezi, 1989

Özön, Nijat:

“Mustafa Nihat Özön’le Konuşma”, **Ulusal**

Kültür, yıl. 1, nr. 4, Nisan 1979

Öztoprak, İzzet:

Kurtuluş Savaşında Türk Basını, Ankara,

Türkiye İş Bankası Yay., 1981

Ruşen Eşref:

“Mehmed Emin Bey”, **Vakit**, nr. 76, 22

Rebiulevvel 1336, 5 Kânunusani

1314/1918

Sağiroğlu, Mehmet:

“Ankara” Bir Modernleşme Öyküsü

(1919-1945), Ankara, Kültür Bakanlığı

Kültür Eserleri, 2001

- Sarıhan, Zeki: **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I-IV** (Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye 23 Temmuz 1999-22 Nisan 1920), Ankara, Türk Tarih Kurum Yayınları, 1994
- Sağlam, Nuri: “Faruk Nafiz’in Memleketçi Şiirlerinde Anadolu ve Anadolu İnsanı”, **Journal of Turkish Studies**, Volume: 30/III, Harvard University: 2006
- Tanpınar, Ahmet Hamdi: **19’uncu Asır Türk Edebiyatı**, 8 bs., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1997
- Edebiyat Üzerine Makaleler**, 5. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 1998
- Edebiyat Dersleri**, (haz. Abdullah Uçman), 3. bs., İstanbul, YKY, 204
- Tansel, Fevziye Abdullah (haz.): **Mehmet Emin Yurdakul’un Eserleri I –Şiirler**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989
- Tekeli İlhan-İlkin, Selim: **Kadrocuları ve Kadroyu Anlamak**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003

- Timur, Taner: **Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik**, 2. bs., Ankara, İmge Yay., 2002
- Toker, Şevket: **Romancı Yönüyle Mahmut Yesari**, İzmir, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay. No: 87, 1996
- Topçu, Ümmühan Bilgin: “Anadoluculuk Hareketi ve Türk Edebiyatına Etkileri” (Doktora Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1999
- Tunçay, Mete: **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931**, 5.bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2010
- Tylor, Edward B.: **The Origins of Culture** (chapters I-X of Primitive Culture), New York, Harper Torchbooks, 1958
- Uluskan, Seda Bayındır: **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010

- Urry, John: **Mekânları Tüketmek**, (çev. Rahmi G. Ögdül), İstanbul, Ayrıntı, 1999
- Uçman, Abdullah: **Rıza Tevfik**, İstanbul, Timaş Yay., 1999
- Ülken, Hilmi Ziya: **Türkiye’de Çağdaş Düşüce Tarihi**, 8. bs., Ülken Yay., 2005
- Ünaydın, Ruşen Eşref: **Bütün Eserleri: Diyorlar ki**, (haz. Necat Birinci-Nuri Sağlam), c. 1, Ankara, 200
- Üstel, Fusun: “Köycüler Cemiyeti”, **Tarih ve Toplum**, sayı 72, Aralık 1989
- Tanpınar, Ahmet Hamdi: **19’uncu Asır Türk Edebiyatı**, 8. bs., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1997
- Topçu, Ümmühan Bilgin: “Anadoluculuk Hareketi ve Türk Edebiyatına Etkileri”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1999
- Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi** (Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne), 2. bs., Ankara, Bilgi Yay.
- Wellek, René - Varren, Austin: **Edebiyat Teorisi**, 3. bs., İzmir, Akademi Kitabevi, 2001

- Yahyâ Kemal: **Edebiyâta Dâir**, 2.bs., İstanbul, İstanbul
Fetih Cemiyeti, 1984
- Eğil Dağlar**, 4. bs., İstanbul, İstanbul
Fetih Cemiyeti Yay., 1992
- “Üç Tepe” **Dergâh**, no: 1, 15 Nisan 1337
- Yalçın, Alemdar: **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı**
(1923-1946), 6.bs., Ankara, Akçağ, 2006
- Yetiş, Kâzım: **Dönemler ve Problemler Aynasında**
Türk Edebiyatı, İstanbul, Kitabevi,
2007
- Yıldırım, İsmail: **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları**
(1923-1950), Ankara, Atatürk
Araştırma Merkezi, 2001

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında İstanbul doğdu. Lisans öğrenimini Trakya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde tamamladı (1999). 2001 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Bu eğitimini 2004 yılında Prof. Dr. Fatih Andı danışmanlığında hazırladığı “Ara Nesil Romanın Sosyal Muhteva” başlıklı teziyle tamamladı. Aynı üniversitede Doktora programına kaydoldu (2006) ve Prof. Dr. Fatih Andı’nın danışmanlığında yürüttüğü “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Anadolu’nun Sosyal ve Siyasî Hayatı” konulu çalışmasını 2012 tarihinde tamamladı.